سۆلایمان ئابدۆرەهیم

ئەی ئاغرندەی یانغانلار

مندالە تەلەزنە شریانی

图书在版编目（CIP）数据

从死亡线上回归的人们：维吾尔文/苏来曼·阿布都热衣木著. —北京：民族出版社，1997. 10

ISBN 7—105—02915—3

Ⅰ. 从… Ⅱ. 苏… Ⅲ. 长篇小说：历史小说—中国—当代—维吾尔语—（中国少数民族语言）Ⅳ. I 247. 5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(97)第 19691 号

民族出版社出版发行

（北京市和平里北街 14 号 邮编 100013）

民族出版社微机照排　北京艺辉胶印厂印刷

各地新华书店经销

1997 年 12 月第 1 版 1997 年 12 月北京第 1 次印刷

开本：850×1168 毫米 1/32 印张：15

印数：0001—4500 册　　定价：16. 50 元

نەشرىياتتىن

ئاپتور سۇلايمان ئابدۇرەھىم 1936-يىلى چاقىلىق ناھىيىسىدە ۋەنەنپەرۋەر تىجارەتچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1944-يىلدىن 1951-يىلىغىچە باشلانغۇچ ۋە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇغان. 1951-يىلى 2-ئايدىن 1953-يىلى 9-ئايغىچە قاراشەھەر ۋە چاقىلىق ناھىيىلىرىدە ئوقۇتقۇچى بولغان. 1957-يىلىدىن 1958-يىلىغىچە ئۈرۈمچى 2-دارىلمۇئەللىمىنىك مۇدىرلار كۇرسىدا بىلىم ئاشۇرغان. ئۇ مۇشۇ جەريانىدا تارىخ پېنىگە ھەققىي ئىشتىياق باغلاپ قېتىرقىنىپ ئۆگەنگەن ۋە دەسلەپكى تەتقىقاتىنى باشلىغان بولسىمۇ، ئاپەتلىك يىللاردا ھەرخىل سىياسىي زەربىلەرگە ئۇچراپ، قولىغا قەلەم ئالالمىغان. ئۇ 1979-يىل 4-ئايدا چاقىلىق ناھىيىلىك 1-ئوتتۇرا مەكتەپكە قايتا تەقسىم قىلىنىپ، تارىخ ئوقۇتقۇچىسى بولغان.

سۇلايمان ئابدۇرەھىم 1988-يىلى چاقىلىق ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش تارىخ ماتېرىياللىرى كومىتېتىغا يۆتكىلىپ تارىخىي ماتېرىياللارنى توپلاش، رەتلەش، تەتقىق قىلىش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان. بۇ جەريانىدا ئۇ ھەرخىل گېزىت-ژۇرناللاردا 20 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلغان، خەلق ئارىسىدا تارقىلىپ يۈرگەن «سۆيگۈجان» دراممىسىنى رەتلەپ چىققان ۋە «ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى» دە تۇنجى ئەسىرى بولغان «پونكىت ئالدىدا» ناملىق ھېكايىسىنى ئېلان قىلغان.

سۇلايمان ئابدۇرەھىم كىچىك ۋاقتىدىن باشلاپلا ئەدەبىياتقا ھەۋەس

باغلاپ، ئۇيغۇر ۋە شەرق كلاسسىكلىرىنىڭ مەشھۇر ئەسەرلىرىدىن «شاھنامە» قاتارلىقلارنى ئوقۇپ چىققان ۋە ئۇنىڭدىن مول ئىلمىي ئوزۇق ئالغان. ئۇ يەنە 50-يىللاردىن باشلاپ رۇس، ئۆزبېك، قازاق، تاجىك، تۈركمەن، تاتار، ئەزەربەيجان، تۈرك، ھىندى ئەدەبىياتىدىكى ۋەكىل خاراكتېرلىق يازغۇچىلارنىڭ داڭلىق ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشۇپ چىققان. بولۇپمۇ ئا. س. پۇشكىننىڭ «كاپىتان قىزى» ناملىق رومانى ئۇنىڭدا چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغان. مۇشۇ ئاساستا ئۇ تۇرپان، پىچان قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، سۆھبەت ئۆتكۈزۈش، ئەينى ۋاقىتتىكى نەق مەيداننى بىۋاستە كۆزدىن كەچۈرۈش ئارقىلىق قولىگىزدىكى بۇ «گۆر ئاغزىدىن يانغانلار» ناملىق تارىخىي رومانىنى يېزىپ چىققان.

بۇ كىتابنىڭ تەھرىرلىك خىزمىتىگە شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدىن يولداش جېلىل مۇھەممەدمۇ قاتنىشىپ كۆپ ئەمگەك سىڭدۈردى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن بىز ئاپتور نامىدىن بۇ يولداشقا سەمىمىي رەھمەت ئېيتىمىز.

ئاپتور يەنە «ئۇنتۇلغان زېمىن» ناملىق تارىخىي رومانىنى نەشرىياتقا تاپشۇردى. ئۇچىنچى تارىخىي رومانى «كۆكتىن چۈشكەن پەرىشتە»نى نەشرىياتقا تاپشۇرۇش ئالدىدا تۇرماقتا.

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب ئۇلار ۋەھىمىدە قاپتۇ 1
ئىككىنچى باب ئانا مېھرى 8
ئۈچىنچى باب يېڭى ۋەزىپە 18
تۆتىنچى باب يېڭى دوستلار 44
بەشىنچى باب قاچ-قاچ 55
ئالتىنچى باب سۈيقەست 62
يەتتىنچى باب دەسلەپكى ئېلىشىش 79
سەككىزىنچى باب قاپقان 89
توققۇزىنچى باب مەجبۇرىي نىكاھ 103
ئونىنچى باب بىر جۇپ ئالتۇن بىلەزۈك 131
ئون بىرىنچى باب سىرلىق ئادەم 155
ئون ئىككىنچى باب پوقاقنىڭ ھېيلىسى 167
ئون ئۈچىنچى باب تۇرمىدە ئۆتكەن كۈنلەر 180
ئون تۆتىنچى باب نامەلۇم قۇربان 195
ئون بەشىنچى باب بىر تال مشەك 210
ئون ئالتىنچى باب ئالۋاستىلار زىياپىتى 216
ئون يەتتىنچى باب بارا ت كېچىسىدىكى تۇنقۇن 229
ئون سەككىزىنچى باب سىناق 251

ئون توققۇزىنچى باب تۇرمىدىكى كۈرەش 271
يىگىرمىنچى باب "بۆرە"نىڭ پىلانى 280
يىگىرمە بىرىنچى باب ئۇلار گۆر ئاغزىدىن ياندى 294
يىگىرمە ئىككىنچى باب ۋاپا ئىلاھى 302
يىگىرمە ئۈچىنچى باب رېن جاۋتەينىڭ پەرمانى 312
يىگىرمە تۆتىنچى باب مەھبۇسلار سەپىرى 321
يىگىرمە بەشىنچى باب ئىز باسقان ئەۋلاد 340
يىگىرمە ئالتىنچى باب "25-فېۋرال"دىكى قانلىق پاجىئە 356
يىگىرمە يەتتىنچى باب يالقۇنتاغدا غەزەپ 378
يىگىرمە سەككىزىنچى باب سېغگىسم ئېغىزىدا 403
يىگىرمە توققۇزىنچى باب ئاق بايراق 426
ئوتتۇزىنچى باب قورشاۋدا 436
ئوتتۇز بىرىنچى باب كەئىبگە سەپەر 443
ئوتتۇز ئىككىنچى باب زەپەر قۇچقان كۈن 457
ئاخىرقى سۆز 471

بىرىنچى باب

ئۇلار ۋەھىمىدە قاپتۇ

قورقانغا قوش كۆرۈنۈپتۇ،
سايىسى بىلەن بەش (كۆرۈنۈپتۇ).
— ئۇيغۇر خەلق ماقالى

1945-يىلى، باھار.

ھاردۇق يەتكەن كارۋانلار توپىلىق يولدا ئېغىر قەدەم تاشلىشىپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇلار پات-پات "يۇرتىڭ قارىسى كۆرۈنەمدىكىن؟" دەپ قوللىرىنى پېشانىلىرىگە سايىۋەن قىلىپ سىراقتا قارىشاتتى. ئېغىر يۈك ئارتىلغان ئېشەكلەر باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ، باشلامچى ئېشەكنىڭ بوينىدىكى قوڭغۇراق ئاۋازىغا تەڭكەش قىلغاندەك ئېغىر پۇشۇلداپ، ھارغانلىقتىن تۇياقلىرىنى ئارانلا يۆتكەپ كەلمەكتە ئىدى. ئېشەكچىلەر قوللىرىدىكى دەستىسىدىن ئۆرۈمى ئۇزۇن قامچىلىرى بىلەن ئېشەكلەرنىڭ ساغرىلىرىغا شۇنداق كەلتۈرۈپ سالاتتىكى "تارس" قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ ئېشەك ساغرىسىنى تولغاپ بىردەم سوكۇلداپ مېڭىپ، بەنە قايتىدىن "ئاھ خۇدا، بۇ ئۇزۇن يول قاچانمۇ تۈگەر؟!" دېگەندەك قىلىپ، بۇرۇنقى رېتىمىغا چۈشۈۋالاتتى. قۇياش چۈشكە ياماشتى،

باهار قۇياشى يەرلەرنى قىزدۇرۇپ، شور يەرلەردىكى ئىسسىق هارارەت يۇقىرىغا كۆتۈرۈلۈپ، هاۋانى تېخىمۇ قىزىتىپ، ئۇستىبېشىنى چاك باسقان ئادەملەرنى تەرلىتىشكە، ئۇسسۇتۇپ چاگقىتىشقا باشلىدى، ئۇلار بەلباغلىرىدا، كۆڭلەكلىرىنىك پەشلىرىدە يۈز-كۆزلىرىنى پات-پات سۈرتەتتى، قوللىرىنى پېشانىلىرىگە قويۇپ يىراقلارغا قارايتتى.

كارۋانلار ئىچىدە بىر يىگىت باشقىلاردىن ئالاهىدىرەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىك بېشىدىكى كەپكىسى بەكمۇ ياراشقان، كەپكە ئاستىدىن چىقىپ تۇرغان قاپقارا چاچلىرى، بۇغداي ئۆڭ يۈملاق يۈزى، ئىلىپتەك بۇرنى، سەل توغرۇلۇق كەلگەن قاناقان مۇسكۇللىرى بىر چېنىققان تەنهەرىكەتچىنى ئەسلىتەتتى. قاپقارا قوشۇما قاشلىرىنىك تېگىدىكى بىر جۈپ يوغان قارا كۆزلىرىدە قانداقتۇر بىر غەيرەت-شىجائەت ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ئۇ بېشىغا بۇ تەرەپلەردە زادىلا كىيىلىپ باقمىغان يۈملاق سارجا كەپكە، ئۇستىگە چىڭ يوللۇق چاگلى ئىشتان، ئاق خەسە كۆڭلەك كىيگەن بولۇپ، ئەتىگەن-ئاخشامدا ئۇستىگە هېچقانداق بەلگىسى يوق ماش رەڭ هەربىيچە چاپان كىيىۋالاتتى. ئۇزۇنىك ياش بولۇشىغا قارىماي كىشىلەرگە بەكمۇ سىپايە ۋە ئەدەپلىك مۇئامىلە قىلاتتى. ئۇ پات-پات ئۇزۇن-ئۇزۇنگە "يول ئازابى — گۆر ئازابى" دېگەن گەپ راستكەن. باشقىلار هاۋادا ئۇچۇۋاتقىدۇ، بىز بولسا تېخىچە ئېشەك مىنىپ يۇرۇمىز دەپ ئېچىناتتى. بىر كۈنى ئۇزۇنىك بۇ خىيالىنى ئېشەكچىلەرگە ئېيتقانىدى، ئۇلار "بىزنى خۇدا شۇنداق يارانقان" دەپ تۇرۇۋالدى. ياش يىگىت ئۇزۇلىرىنىك تاپقان تەرگىنىنى خۇدا يولىدا نەزىر قىلىپ، ئۇزۇلىرى ئاچ قېلىۋاتقان، بېشىغا كېلىۋاتقان تۇرلۇك جەۋر-جاپالارغا شۇكۇر قىلىپ كېلىۋاتقان بۇ كىشىلەرگە نېمىمۇ دېيەلىسۇن؟ ئۇرۇمچىدە بەزىلەرنىك "هەقىقەت ئاسمانىدا ئەمەس، يەردە" دېگىنى راست بولسا كېرەك. ئۇ مۇشۇنداق باش ئايىغى يوق خىياللار بىلەن كېتىپ بارانىدى.

— ئۇكامىي ئېشەككە مىنىۋېلىك، — دەپ ۋارقىرىدى ياشانغان ئېشەكچى.

— بولدىلا، بۇ جانىۋارلارمۇ ئارانلا پۈتىنى يۆتكەۋاتىدۇ، — دېدى يىگىت.

— ئوبدان بالىكەن، تاڭ ئاتقاندىن بۇيان ئېشەككە منەيمۇ دېمەيدۇ، — دېدى داۋۇت ئاخۇن.

— شۇنى دېمەمسىز؟! — دېدى ھېلىقى ياشانغان ئېشەكچى، — يولغا چىققان كۈندىن بۇيان منىڭكەن ئېشەكنىڭ كىراسىنى بەرگەن بولسىمۇ، بىزگە تەگمۇ تەڭ يۈك ئارتىشىپ بېرىۋاتىدۇ. قونالغۇلاردا ئاش-غىزا ئېتىشكىمۇ يارەملىشىۋاتىدۇ، قولى ئەپلىك ئىكەن. ئېشەككە بىرەر-بىرەر مىنمىسە كۆپىنچە پىيادە مېڭىۋاتىدۇ.

— شۇنداق، — دېدى داۋۇت، — بەزىلەر ئۇ مەنزىلدىن بۇ مەنزىلگىچە ئېشەكتىن چۈشمەيدۇ، يەنە "مەن پۇل بەردىم" دەپ ھۆركىرەيدۇ.

ئۇلار مۇشۇنداق گەپلىشىپ ئاستا كەلمەكتە ئىدى. يولنىڭ ئىككى چېتىدە شۇاقلار، توختاپ قالغان زەي شور سۇلار، ئۆيەر-بۇ يەردە قومۇش، يانتاق، بىسلىغاق قاتارلىق بېپىنچاچاتقال ئۆسۈملۈكلەر چېلىقىشقا باشلىدى. يۇلغۇنلار چېچەكلەشكە باشلىغانىدى. ھېلىقى يىگىت بولسا "تيانشاننىڭ شىمالىدا ئەمدىلا باھار كەلدى، بۇ يەردە بولسا ئاللىقاچان ياز باشلانغان" دەپ زوقلىنىپ يۇلغۇن چېچەكلىرىگە قاراپ قويدى ۋە پەس ئاۋازدا:

تەڭرى تاغلىرى دەيدۇ،
مېنىڭ يۇرتۇم ماكانمدۇر.
نېمە قىلساڭ، قىل شەنگەن،
سېنىڭ سورار زامانىڭدۇر.

دەپ سادىر پالۋاننىڭ ناخشىسىنى ئېيتىشقا باشلىدى.

— ئۇكام بۇ ناخشا بەكمۇ ئوبدان ناخشا ئىكەن، قارىغاندا دەردى بار بالىدەك كۆرۈنىسىز. يەنە بىر قېتىم ئېيتىپ بېرىڭا! — دېدى توختاخۇن

ئىسملىك ھېلىقى ياشانغان ئېشەكچى.

— كۆرۈندى، مەھەللە كۆرۈندى، — دەپ ۋارقىرىدى شۇ چاغدا كارۋانلاردىن بىرسى. ھەممەيلەن قوللىرىنى پېشانىلىرىگە قويۇپ يىراقتا تىكىلىپ قاراشتى. يىراقتىن ئېنىق پەرق ئەتكىلى بولمىسمۇ، ھەر ھالدا بىر قارا جەگە كۆرۈندى. ئېشەكچىلەر قوللىرىدىكى قامچىلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئېشەكلەرنى قامچىلاشقا باشلىدى. ئېشەكلەر تاياق زەربىسىدىن تولغىنىپ، بىر-بىرى بىلەن يول تالىشىپ سوكۇلداشقا باشلىدى. ئېشەكلەرنىڭ بوينىدىكى ئۇپۇرغان قوڭغۇراقلار يۇقىرى ئاۋازدا جارانگلاپ كەتتى.

※ ※

ئۇلار چىگىلى چۈش مەزگىلىدە "تارەكنىڭ جايى" دەپ ئاتالغان بىر خارابە ئەتراپىدىكى كۆل بېشىغا كېلىپ، ئۆزلىرىنى كۆلدىكى سېسىق سۇغا ئېتىشتى. يولدىكى سۇلار ئاچچىق بولغاچقا، ئادەملەر بىلەن ھايۋانلار تۇنۇگۈندىن بۇيان سۇ ئىچمىگەن، قاپاق، تۇلۇملىرىدىكى سۇلار ئاللىقاچان تۇگىگەنىدى. ئۇلار سۇنى پېنىپ-پېنىپ قېنىپ ئىچتى، كۆلدىكى سۇ سەل سېسىقراق بولسىمۇ، تۇزلۇق بولمىغاچقا كارۋانلارغا ھەسەل تېتىدى. بۇ جاي قەدىمكى زامانىدىن قالغان ئۆتەڭ بولۇپ، ئەسلىدە "لەگگەر" دەپ ئاتىلاتتى. قەدىمكى "لەگگەر" تاشلىنىپ قالغاندىن كېيىن، مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا تاھىر ئىسملىك بىر كىشى بۇ يەرنى قايتا ئاۋات قىلىپ ئولتۇرغانىكەن. شۇڭا كېيىنكى چاغلاردا بۇ جاي "تارەكنىڭ جايى" دەپ ئاتالغان. شۇ چاغدىكى باغنىڭ ئىزى، كونىراپ كەتكەن ئۆيلەر ھازىرمۇ بار ئىدى. يۇرت بىلەن باردىغان مەنزىل (ئۆتەڭ) ئارىلىقى يىراق بولغاچقا، كارۋانلار كۆپ ۋاقىتلاردا مۇشۇ يەردە قونۇپ يولغا چىقاتتى، ئەتراپى توغراق، يانتاق، قومۇش، يۇلغۇن، ئازغان قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر بىلەن قاپلانغان بولغاچقا كىشىلەر ئوتۇن-ياغاچتىن، ئۇلاغلارغا بېرىدىغان ئوت-چۆپلەردىن ئانچە غەم قىلمايتتى. ئەتراپتا تۈلكە، مۇلۇن،

جەرەن، بۇغا، توشقان، ياۋا كەپتەر ھەتتا يىلان، كەسلەنچۇك، ئاغمىخان قاتارلىقلار كۆپ بولغاچقا، بۇ يەر ئووچىلارنىلا ئەمەس، لاچىن، قارچىغا، تازقارا، بۈركۈت قاتارلىق يىرتقۇچ قۇشلارنىمۇ ئۆزىگە جەلپ قىلغاندى. بۇ كۆل يۇرتنىڭ خېلىلا ئايغىدا بولسىمۇ، پات-پات ئووچىلار، ئوتۇنچىلار ئاچقان سۇ كېلىپ كۆل توشۇپ قالاتتى، ئۇلار سۇ ئىچىپ بولۇپ تۇرۇشىغا خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەك مۇرىسىگە قاپقان ئارنىۋالغان بىر ئادەم پەيدا بولۇپ قالدى.

— قەيەردىن كەلدىگىلا، ئاغىنىلەر؟ — دېدى ئۇ ۋە توختاخۇن ئېشەكچىنى كۆرۈپ سالام بەردى، — ھە... ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، توختاخۇن ئاكامكەنغۇ؟

— ھە... بۇ يەردە نېمە قىلىۋاتسىز ئۇكام؟ — دېدى ياشانغان ئېشەكچى.

— قورساق غېمى، جەرەنگە ئوزاق سېلىۋاتىمەن، — دېدى "ئووچى".

ئۇ توختاخۇن ئېشەكچىگە گەپ قىلىۋاتقان بولسىمۇ، كۆزى كەپكە كىيىۋالغان يىگىتتە ئىدى. ئۇنىڭ سىنچى، چېقىر كۆزلىرى توشقان پايلاۋاتقان ئووچى ئىتنى ئەسلىتەتتى.

— مۇنۇ بالا كىم بولىدۇ؟ تونۇمۇدۇمغۇ؟ — دېدى ئاخىر.

— كىم بولاتتى، ئۇچ يىل بۇرۇن ئەسكەرلىككە ئۇنۇلغان بىر بىچارە، ئۆيىگە قايتىپ كەپتۇ. قېنى ماڭايلى، ھاۋا بەك ئىسسىپ كەتتى، — دېدى توختاخۇن ئېشەكچى.

ھەممەيلەن يولغا چۈشتى. ھېلىقى "ئووچى" كۆل بويىدا قاققان قوزۇقتەك تۇرۇۋېلا قالدى. ئۇنىڭ پۈتۈن خىيالى يەنىلا كەپكىلىك يىگىتتە ئىدى ۋە ئۇنىڭدىن كۆز ئۈزمەيتتى.

— توختاخۇن ئاكا، ئۇ كىم؟ — دەپ سورىدى يىگىت.

— كىم بولاتتى، بىر مەلئۇن، خۇدادىن قورقمايدىغان دەيۇز. جەرەن تۇتارمش تېخى، نۇرغۇن كىشىلەرنى ساقچىغا تۇتۇپ بەردى. كۆردىڭىزمۇ

ئۇكام، سىزگە يەپ كەتكۈدەك نەزەر بىلەن قاراۋاتىدۇ، ئىپلاس.
يانش يېگىت ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قارىدى. "ئوۋچى" تېخىچىلا ئۇلارغا قادىلىپ قاراپ تۇراتتى.

※ ※

ئۇلار ئەمدىلا بازار كوچىسىغا قەدەم قويۇشى بىلەن ئۇلارنىڭ ئالدىنى توپ نەپەر قوراللىق ئەسكەر توستى:
— توختاڭلا، قايەردىن كەلدىڭلار؟
— قاراشەھەردىن.
— يول خېتىڭلار بارمۇ؟
— ساقچىدىن بېرىلگەن خېتىمىز بار، — دەپ توختاخۇن ئىشەكچى يانچۇقىنى ئاختۇرۇپ، قول ياغلىققا چىگىلگەن يول خېتىنى كۆرسەتتى.
— سېنىڭچۇ؟ سېنىڭمۇ يول خېتىڭ بارمۇ؟ — دەپ قوپاللىق بىلەن سوردى يېگىتتىن.
— خېتىم ئەلۋەتتە بار، — دېدى يېگىت خەنزۇچە راۋان سۆزلەپ ۋە بېرىپ ئىشەكنىڭ ئوستىگە ئارتىپ قويغان كىچىك بىر سومكىدىن بىر پارچە خەنزۇچە تونۇشتۇرۇش بىلەن ھەربىي كىنىشكىنى ئېلىپ كۆرسەتتى. ئۇلار كۆرۈپ بولۇپ قايتۇرۇپ بەردى.
— ئۇدۇل ساقچىغا بېرىپ تەكشۈرۈشتىن ئۆتۈڭلار.[1]
بۇ خەقنىڭ مېلى، دەپ يالۋۇردى نوختاخۇن ئىشەكچى.
ساقچىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بولغاندىن كېيىن بولمىدىمۇ؟
— بولمايدۇ، ماڭ! ماڭ! — دەپ ئىنتەردى ئەسكەرلەر.
ئۇلار يولغا چۈشتى، يولدا ئۇلارنى بىرقانچە يەردە قوراللىق كىشىلەر توختاتتى. ھەممىسى ئۇلارنىڭ خەتلىرىنى كۆردى ۋە ساقچىغا بېرىشنى بۇيرىدى. ئۇلارنىڭ مۇئاملىسى ناھايىتى قوپال ئىدى.

---

(1) شۇ چاغلاردا "تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى" دېگەن بىر گۇرۇپپا بولۇپ، ھەرقاندای ئادەم شۇلارنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتۈشى لازىم ئىدى.

— بۇ نېمە ئىش؟ — دېدى يىگىت توختاخۇن ئېشەكچىگە، — بۇ يەر ئۆزگىرىپ كېتىپتۇغۇ؟

— قىش كىرگەندىن بۇيان ئەسكەرلەر مۇشۇنداق ھەر كۈنلىكى تۈت-بەشتىن بولۇۋېلىپ كوچا ئايلىنىپ يۈرىدۇ، ئادەملەرگە يەر تېگىدىن ئوغرىدەك قارايدۇ، بىرنەچچە ئادەم بىر يەرگە يىغىلىپ قالسا، قوغلاپ تارقىتىۋېتىدۇ. پالان-پۇكۇن دېسىگىز تاياق يەيسىز ياكى سولاقتا ياتىسىز. ئۆزىڭىزگە بەك ئاگاھ بولۇڭ ئۇكام. كۆردىڭىزمۇ ئۇلارنىڭ ئەلپازىنى؟! — دېدى توختاخۇن ئېشەكچى.

— مۇنداق دەڭ، — دېدى ھېلىقى يىگىت، — " ئوغرىنىڭ يۈرىكى پوك-پوك" ئىكەن-دە.

ئۇ خىيالغا چۆكۈپ ماڭغاچقا ساقچىغا كەلگەنلىكىنى سەزمەي قالدى.

ساقچىلار ئۇلارنىڭ خەتلىرىنى بىر-بىرلەپ كۆرۈپ چىقتى. بولۇپمۇ ياش يىگىتنىڭ خېتىنى ۋە ھەربىي كىنىشكىسىنى ئۇزاق تەكشۈردى. ئوغرىدەك كۆزلەر ئۇنى سىنچىلاپ قاراپ چىقتى. ئاخىرىدا ھەممەيلەنگە نازارەت قىلىپ تۇرغان بىر ساقچى ئەمەلدارى:

— بولدى قايتىسىڭىز بولىدۇ، لېكىن ئۇياقلاردا ھېچنەرسە كۆرمىدىڭىز، شۇنداق ئەمەسمۇ؟ سىز بولسىڭىز ھەربىي، — دېدى-دە، باشقىلارغا بۇيرۇق بەردى:

— يۈكنى چۈشۈرۈپ بىرمۇ بىر ئاختۇرۇپ چىقىڭلار.

— دېمەك بۇلار ۋەھىمىدە قاپتۇ، — دەپ پىچىرلىدى يىگىت ۋە دەرھال بۇ يەردىن كەتتى.

— دۇسا[1] جانابلىرى، دۇسا جانابلىرى، — دەپ يالۋۇردى توختاخۇن ئېشەكچى ساقچى ئەمەلدارىغا، — بۇ ماللار ماموت بايۇمچىنىڭ، ئىگىسى يوق ماللارنى چۈۋۈسىڭ قانداق بولىدۇ؟ مەن نېمە دەيمەن؟

— بۇ ھۆكۈمەتنىڭ پەرمانى، ئۇقتۇڭمۇ؟

ساقچىلار ماللارنى چۈۋۈپ. ئارغامچىلارنى كېسىپ ئاختۇرۇشقا كىرىشتى.

---

[1] دۇسا (دۇچا) — ساقچىنىڭ تەپتىشى.

ئىككىنچى باب

ئانا مېھرى

خىجىل بولۇپ تۇرامسەن جانجان ئانا،
بېرەمدىم ئوغلۇمغا "قارا بولكا" دەپ.
ئېھتىمال ئوغلانىڭ ياقا يۇرتلاردا،
يۇرگەندۇر، ئاپئاق نان بولكىلارنى يەپ.
بولكاگنى بېرىۋەر جانىجان ئانا،
مەيلى ئۇ بولسىمۇ قانچىلىك قارا.
مېزىلىك تېنىيدۇ ئۆز يۇرت بولكىسى،
يات يەردە يېگەن ئاق بولكىدىن ماڭا.
— پىتوفى

— قونۇپ قېلىشقا ئۇنىمسىگىز مەيلى، ھازىرلا يولغا چىقايلى، — دېدى ھەسەن، — بولمىسا توسۇلۇپ قالىمىز، بىكار ئاۋارە بولغانىڭ پايدىسى يوق.
— قويسىگىزا چاقچاقنى! كىم توسۇۋالاتتى؟
— ئەسكەرلەرچۇ؟ ئەسكەرلەر توسۇۋالىدۇ. سىز ھەربىي ئادەم تۇرۇپ

شۇنىمۇ بىلمىدىگىزمۇ؟ ئۆتكەن يىلى 12-ئايدىن باشلاپ كېچىسى يۇرۇش مەنئى قىلىنغان.

— مۇنداق دەك، "تۆگىنى شامال ئوچۇرسا، ئۆچكىنى ئاسماندا كۆرۈك" دېگەندەك ئىش بوپتۇ. قاش دەريادىدا دولقۇن كۆتۈرۈلسە، ئالتۇن تاغدا بۆرە هۇۋلاپتۇ ئەمەسمۇ؟

ئۇ كېيىنكى بىر ئېغىز سۆزىنى هەسەن ئارانلا ئاڭلىغۇدەك قىلىپ ئېيتتى، ئۇنىڭ تەلەپپۇزىدىن گومىداك ئەسكەرلىرىنى مەسخىرە قىلىش ئالامىتى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

هەسەن شىخولۇق ئوقۇتقۇچى بولۇپ، مۇشۇ يېگىتنىك هاماچىسىغا ئۆيلەنگەن. جىسمانىي قۇرۇلۇشى بەك ۋەجىك بولغاچقا كىشىلەر "قۇشقاچ ئەپەندى" دەپ لەقەم قويۇۋالغانىدى. هېلىقى يېگىت ئېغىرراق بىر دانە سەپەر خالىسىي بىلەن بىر دانە خۇرجۇننى قويۇپ قويۇش ئۈچۈن شۇ يەرگە كەلگەنىدى. يېگىتنىك ئۆيى يېزىدا بولۇپ، ئۇلار كۈن ئولتۇرۇشتىن بۇرۇنلا يولغا چىقتى. لېكىن هاۋا يەنىلا قىزدۇرۇپ تۇراتتى. شەهەر بىلەن يېزا ئوتتۇرىسىدا بىر ساي بولۇپ، بۇ سايغا يېزىدا كەلكۈن كەلگەندە، قىشتا مۇز توڭلىغاندا سۇ كېلەتتى، ئۇنىڭدىن باشقا چاغدا سۇ كەلمەيتتى. كەلكۈن مەزگىلىدە ياكى قىش كۈنلىرى كۆپ هاللاردا شەهەر بىلەن يېزا ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقە پات-پات ئۈزۈلۈپ قالاتتى. خۇسۇسەن قىش كۈنلىرى ئالۋانغا ئوتۇن، سامان، بىدە، توخۇ، تۇخۇم ئېلىپ ماڭغان دېھقانىنىڭ هالىغا ۋاي .. . ئېشەكلەر سۇدا يېقىلىپ، ئوتۇن، سامان سۇدا قالاتتى. بىچارە دېھقان بېلىگىچە مۇزلۇق سۇ كېچىپ ئېشەكنى قۇتقۇزاتتى. ئوتۇن، سامان ئۆچۈن ئونېيشى، دوغا، يايلاقلىرىنىڭ قامچىلىرى دېھقانىنىڭ بېشىدا قارسىلدايتتى. ئۇلار مانا مۇشۇ دەريانى كېسىپ ئۆتتى. لېكىن بۈگۈنكى كۈندە ياز بولسىمۇ بۇ قۇرۇق دەريا خەتەرلىك بولۇپ قالدى. ئاللىق پاراۋانلار مۇشۇ يەردە بوخسىماي چۆگىلىشىپ يۈرىشەتتى. يارىنىڭ كامالىرىنى، دۆگلۈكلەرنى ئاختۇراتتى. كەچ كىرىپ قالسا مېگىشقا قەتئىي بولمايتتى.

ئۇلار دەريانى كېسىپ ئۆتكەن چاغدا قۇياش غەربكە خېلىلا ئېگىلگەن بولسىمۇ، يەنىلا سايدىن كۆتۈرۈلگەن يالقۇندىن ھەممە يەر قىزىپ كەتكەنىدى. ئۇلار ھەدەپ قول ياغلىقلىرى بىلەن يۈز-كۆزىنى سۈرتۈپ ئولگۈرەلمەي قېلىشتى. ئۇلار سايدىن ئۆتكەندىن كېيىن، يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە جىگدە، تېرەكلەر تىكىلگەن باغ ئارىلاپ مېڭىشتى. يىگىتكە ھەممە نەرسە تونۇش، بۇنىڭدىن ئۇچ-تۆت يىل بۇرۇن قانداق بولسا ھازىرمۇ شۇنداق ئىدى. ئۇ ئۇسسۇزلۇقتىن سارغىيىپ كەتكەن بۇغدايلارنى كۆردى. بۇ بۇغدايلارغا ئوت ياقسا كۆيۈپ كەتكۈدەك دەرىجىگە يەتكەنىدى.

— بۇ نۇراخۇن پوستەكىنىڭ جايىغۇ؟ بۇغدايلار نېمىدېگەن ئۇسساپ كەتكەن ھە؟...

— شۇنداق، كەمبەغەل ئۇچۇن سۇ تومۇرىدىكى قانغا ئوخشاش، — دېدى ھەسەن، — دۇنيا شۇنداق ئىكەن. مانا مۇشۇ دەريانى ئالايلى، ھازىر سۇ يوق، بىزنى كۆيدۈرۈۋاتىدۇ. دېھقان ئومىغا چۈشكەندە كەلكۇن كېلىپ ئالەمنى مالەم قىلىدۇ. قىشتا سۇدىن ئۆتكىلى بولمايدۇ. ئالۋانغا ماڭغان دېھقانىنىڭ ئېشىكى ئوتۇن، سامان بىلەن سۇدا لەيلەيدۇ. بىچارە دېھقان بېلىگىچە سۇ كېچىپ ئوتۇن، سامانىنى سۇزۇپ چىقسا، بۇنى ئاز دېگەندەك ئەسكەر، يايىلاردىن قامچا يەيدۇ. ھەي... تەڭشەلمىگەن ئالەم.

— شۇنداق، دېگەنلىرىڭىز بەرھەق، — دېدى يىگىت.

ئۇلار ئىككى باغنىڭ ئارىسىدىن ئۆتتى، بۇ باغلار ياپېشىللىققا يۈركەلگەنىدى. باغنىڭ ئىچىدىن سۇنىڭ شارقىرىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بۇ ئەمەت باۋجاڭ بىلەن يولداش شاگىيۇنىڭ بېغى ئىدى.

— ئاجايىپ ئىش، بىرسى قۇرۇپ كېتىۋاتىدۇ، يەنە بىرسى ئۇسسىماي تۇرۇپلا سۇ شارقىرايدۇ، — دېدى ياش يىگىت ئەپسۇسلىنىپ.

— شۇنداق، بىزدە "سۇ سايغا ئاقىدۇ، پۇل بايغا" دېگەن تەمسىل بار. لېكىن ھازىر سۇمۇ سايغا ئاقماي بايغا ئېقىۋاتىدۇ، — دېدى ھەسەن.

— ھەي تەڭشەلمىگەن ئالەم، "ئوتنى بار يەرنىڭ سۈيى يوق، سۈيى

بار يەرنىڭ ئوتنى يوق" دەڭا؟

— شۇنداق.

ئۇلار شۇنداق قىزغىن پاراڭلىشىپ، نىياز ئۇستامنىڭ ئۆيىگە قايرىلىدىغان جايغا كېلىپ قالغانلىقىنى سەزمەي قېلىشتى. بۇ چاغدا نىياز ئاكا ئىشىك ئالدىدا ئوينىۋاتقان بالىلارغا قاراپ تۇراتتى. ئۇ يىراقتىن كېلىۋاتقان ئىككەيلەننى كۆرۈپ "ئونبەشىلار بولمىسۇن يەنە" دەپ ھويلىغا كىرىپ كەتتى. شۇ چاغدا قۇياشمۇ ئاستا-ئاستا ئۆپۈق سىزىقىنىڭ كەينىگە يوشۇرۇندى. ئۇلار يېقىن كەلگەندە بالىلار ھەسەن بىلەن باراتنى تونۇپ قالدى ۋە خەۋەر قىلىشقا ھويلىغا يۈگۈردى.

— ئاكام كەلدى، — دەپ چۇرقىراشتى بالىلار.

بايانتىن بۇلارنى كۆرۈپ خەلقتىن بىرەر نەرسە ئۇندۇرۇشكە چىققانلار ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىغان نىياز ئۇستا ئۆز قۇلىقىغا ئىشەنمەي قالدى.

— نېمە دېدىڭ؟ كىم كەلدى؟ كىم دەيسەن؟ — دەپ ئۇ ئەجەبلىنىپ ئارقا-ئارقىدىن سوئال قويدى. بۇ سوئالدىن بالىلار تەمتىرەپ قېلىشتى.

— ئاكام كەلدى، ئاكام دەۋاتىمەن، — دېدى ئون بىر ياشلىق بىر ئوغۇل بالا.

— ئاكام كەلدى، — دېدى نۆۋەت ياشلىق ئۆمەرجانمۇ چۈچۈك سۆزلىرى بىلەن، ئۇنى نىياز ئاكا كۆتۈرۈۋالدى.

نىياز ئاكا دەرھال سىرتقا ماڭدى. ئاڭغىچە ئۇلارمۇ دەرۋازا ئالدىغا كەپقالدى.

— بارات ئوغلۇم! مەن سېنى تونۇماي قاپتىمەن. يامۇلدىن چىققانلارمىكىن دەپتىمەن، — دەپ نىياز ئاكا ئوغلىغا قاراپ قۇچاق ئېچىپ يۈگۈردى. ئاتا-بالا قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. ئاڭغىچە باراتنىڭ ئانىسى بىر پۇتىدا ئەسكى كالاچ، يەنە بىر پۇتى يالاڭ ئاياغ يۈگۈرۈپ چىقتى.

— جېنىم بالام، جىگىرىم... ساق-سالامەتمۇسەن؟

ئانا ئوغلىنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ يىغلاشقا باشلىدى ۋە ئۇنىڭ يۈز-كۆزلىرىنى، بېشىدىكى زىغىرىڭ سارجا كەپكىسىنى، كۆڭ سوكنا چاپىنىنى،

سېرىق سارجا ئىشتىننى سىيلاپ چىقتى. يۈرىكى ئېزىلگەن ئانىنىڭ بۇ قىلىقى قارىماققا ئوغلىنىڭ كىيىملىرىنى تۈتۈپ باققاندەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئەزالىرىدىن بىرەر كەم يەرنى ئاختۇرۇۋاتقاندەك بىلىنەتتى.

— بولدى خوتۇن يىغلىماڭلا، بالىمىز ساق-سالامەت ئىكەنغۇ؟ خۇداغا شۈكۈر قىلايلى!

لېكىن ئانىنىڭ ئوغلىنى قويۇۋەتكۈسى كەلمەيتتى. بالىسىغا قاراپ تويمايتتى. ئوغلىغا يېنىش-يېنىشلاپ قارايتتى. ئانىنىڭ ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشقاندى.

شۇ كۈنى ئاخشامدا نىياز ئۇستامنىڭ ئۆيىدە ئۇزاققىچە چىراغ ئۆچمىدى.

※ ※

شۇنچە كەچ يانقانلىقىغا قارىماي باراتنىڭ زادىلا ئۇيقىسى كەلمىدى. ئۇ يول بويى ئاتا-ئانامنى كۆرسەم، ئۇلارنى سېغىنىش ھېسسىياتىم بېسىلىپ خۇشاللىقا چۆمەرمەن دەپ ئويلىغانىدى. ئاتا-ئانىسىنى كۆردى. لېكىن ھازىرمۇ بۇ ئائىلىنى مۇندىن ئۇچ يىرىم يىلنىڭ ئالدىدىكىدەكلا يوقسۇزچىلىق قاپلاپ تۇرۇپتۇ. ھەممە نەرسە بۇرۇنقىدەك زادىلا ئۇزگەرمەپتۇ. ئۇيمۇ يەنىلا شۇ كونا ئىسلىشىپ كەتكەن ئۆي. گاھى جايلىرىنىڭ سۇۋاقلىرى ئاجراپ كەتكەن. كاڭدا يەنىلا بۇرۇنقى قارا كىگىز، چارپالاس، ئۆكىلىرى چوڭ بولۇپ قالغان بولسىمۇ، ھەممىسى يىرىم يالىڭاچ، پەقەت ھويلىدىكى ئۇزۇم باربىكى ئاۋۇپ باراقسانلاشقان. ھويلىدىكى ئەسكى چەللە شۇ پېتى تۇرۇپتۇ. ئاتا-بالا ھويلىنى چۆگىلىتىپ سالغان ئەنجان تېمىمۇ شۇ پېتى تۇرۇپتۇ. ھەتتا شۇ چاغلاردا بېكىتىپ قويغان دەرۋازا ئورنىدىكى شاخچا ئەگىنمۇ شۇ پېتى تۇرۇپتۇ. ئانام كېچىسى ھۇنەر قىلىپ، كۈندۈزى دېھقانچىلىق قىلىدۇ. لېكىن يەنە نېمە ئۈچۈن كەمبەغەلچىلىكتە ئۆتىدۇ؟...

شۇ چاغدا باراتنىڭ ئانىسى ئورنىدىن تۇرۇپ جىنچىراغنى ياقتى. چىراغ

ئۆينى غۇۋا يورۇتتى. ئانا ئوغلىغا يېقىن كېلىپ يۈزىگە سىنچىلاپ قارىدى. ئانىسىنىڭ باشقىچە ئويلارغا كېلىپ قالماسلىقى ئۈچۈن ئۇ كۆزىنى چىڭ يۇمۇپ يېتىۋالدى. بىچارە ئانا ئوغلىنىڭ يېنىدا ئۇنىڭغا قاراپ ئۇزاققىچە ئولتۇردى. بىردىنلا باراتنىڭ ئانىسىغا ئىچى ئاغرىپ قالدى. ئۇ كۆزىنى ئېچىپ ئانىسىغا قارىدى.

— ئانا ئۇخلىماپسىزغۇ؟

— ئۇيقۇم كەلمىدى، سېنىڭ كەلگىنىگە خۇشاللىقىمدىن ئۇيقۇم كەلمىدى. بۇ ئوڭۇممۇ، ياكى چۈشۈممۇ؟ دەپ ئويلاپ قالدىم. ئۇخلا ئوغلۇم، ھارغانسەن. بۇ چۈشۈم ئەمەس، ئوڭۇم ئىكەن، خۇدايىم ئارزۇيۇمنى ئەمەلگە ئاشۇردى. ئەمدى سېنى ئۆيلەپ نەۋرە كۆرسەم، ئۆلسەم ئارمانىم قالمايتتى،

— دېدى ئانا.

ئانا بېرىپ چىراغنى ئۆچۈردى. باراتنىڭ "چىراغنى ئۆچۈرمەڭ" دەپ ئانىسىغا يالۋۇرغۇسى كەلدى. لېكىن چىراغ يېغىنى ئاياش كېرەك-دە. ئۇ، شۇ چاغدا ئۇرۇمچىدىكى دوستى ئەسمىتۇلنىڭ سىگلىسى ئاسىيەنى ئويلاپ قالغانىدى. ئۇنىڭ سۈرىتىگە قاراپ باققۇسى كەلدى. لېكىن ھازىر مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئۇ ئاستا قولىنى سوزۇپ تەكىيىسىنىڭ يېنىدا قاتلاقلىق تۇرغان چاپانىنىڭ يانچۇقىدىن بۇ يافا ماكار چاغدا ئاسىيە يوللۇق تۇنغان ئەتىر پۇراپ تۇرىدىغان، چۆرىسى كەشتىلەنگەن ئاق شايى ياغلىقنى ئالدى-دە، ياغلىقنى لېۋىگە باستى، ۋە يۈز-كۆزىگە سۈردى. پۇراقلىق ئەتىر ئۇنىڭ دىمىقىغا ئۇرۇلدى. ئۇ شۇ تاپتا ئاسىيەنى كۆرگەندەك بولدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا زىلۋا بويلۇق، ئەتلەس كۆڭلەك كىيىپ، چېچىنى ئارقىسىغا تۆگۈۋالغان ئون سەككىز-ئون توققۇز ياشلاردىكى ئاق-سېرىق، قارا قاش، قوڭۇر چاچ، خۇمار كۆزلۈك ئاسىيە كۈلۈپ تۇرغاندەك بولدى. ئۇ ياغلىقنى قايتا-قايتا سۆيدى ۋە قايتا-قايتا پۇرىدى. ئۇنىڭ كۆڭۈل خاتىرىسىدىن بۇ ياغلىقتا ئاسىيە نەرىپىدىن كەشتىلەنگەن ۋە ئۆزىمۇ بەك ياخشى كۆرىدىغان لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ:

ئېسىلارمەن ملىتىق ئېتىپ تاۋلانغان قولغا،
يېپىشارمەن بايراق بىلەن ئالغا ئاتلىغان يولغا.
كۆرمىش باياۋانىدا ھارماسمەن ئەسلا،
يېڭىش بىلەن كېلىپ چىقمىز، كەڭ غالىب يولغا.

دېگەن مىسرالىرى بىر-بىرلەپ ئوقۇتتى. شېئىرنىڭ ئاستىغا "ئەگەر نىشانىڭىز شۇ بولسا، مەن سىزگە ئۆمۈرلۈك يولداش بولاي" دېگەن سۆزلەر كەشتىلەنگەن. ئاسىيە ياغلىق بىلەن بىللە يەنە بىر پارچە خەتنۇ بەرگەن. ئۇ خەتتە :

ئاتلىرىڭ ئوروق، يوللىرىڭ يىراق،
قاچان كېلىسەن ياربم، قارا كۆز يۇمىلاق.

دېگەن خەلىق قوشىقى ۋە "سىزنى كۈتىمەن" دېگەن سۆزلەر يېزىلغانىدى. ئۇ شۇلارنى ئويلا-ئويلا يېتىپ ئۇخلاپ قالدى.

※ ※

"بۇغداي سېرىق تال بولغاندا ئەر سارغىيدۇ" دېگەن گەپ بىكار ئەمەس. ئۇنىڭ ئانىسى ھەرقانچە پايپىتەك بولسىمۇ ئوغلىنى مېھمان قىلغۇدەك تۇرۇكرەك نەرسىسى يوق ئىدى. بىچارە ئانا قوشنىسىنىڭ ئۆيىدىن بىر دانە ئاقنان ئۆتنە ئەپچىقىپ، ئۇنى چوڭ ھېجىر چىنىگە سېلىپ، ئۈستىگە ئازراق قوي يېغى سېلىپ، ئوغلىنىڭ ئالدىغا قويغانىدى، بۇنى كۆرۈپ باراتنىڭ ئوكىلىرى ئەلمۇرۇپ كەتتى.

— ئاكاكىلار مېھمان، — دېدى ئانا، — مەن سىلەرگە ھېلىلا نان يېقىپ بېرىمەن.

— ئۇزۇن بويدى، مەن بۇداي نان يېمىدىم، — دېدى كىچىك

ئۆمەرجان.

— ئانا بۇ ناننى ئۆكلىرىمغا بېرىڭ، — دېدى بارات ئىلتىجا بىلەن ئۆكلىرىغا قاراپ ئېچىنغان هالدا، — مەن نېمە يېسەم بولۇۋېرىدۇ.

— ياق بالام، سەن ئۆز قولۇم بىلەن چىلىغان ناننى يەپ باق. ئۇلارغا مەن هازىرلا نان يېقىپ بېرىمەن، — ئانا شۇنداق دېدىيۇ، ئىچىدە "ئۆيدىكى ئۇندا نان ياقسام ئاشنى نېمىدە ئىتەرمەن" دەپ ئويلاپ قالدى.

بارات ئانىسىنىڭ قولىدىكى چىنىنى ئېلىپ، چايىنى بىر ئوتلاپ:

— رەھمەت ئانا، ماڭا تەگدى، — دېدى-دە، چىنىدىكى ناننى ئۆكلىرىغا ئۈلەشتۇرۇپ بەردى.

— بۇ نېمە قىلغىنىڭ بالام؟ سەن مېهمان تۇرساڭ؟! — دەپ ئانا ئوغلىنىڭ قولىنى تۇتۇۋالدى.

— ياق ئانا، مەن مېهمان ئەمەس، — دېدى بارات، — ئۇنىۋېرىپ قالماڭ، مەن سىزنىڭ ئوغلىڭىز، مېنىمۇ سىز تۇغقان.

— بولدى خوتۇن، — دېدى نىياز ئاكا، — بالىنى تەڭلىكتە قويمىغىن.

بىچارە ئانا ئوغلىنىڭ قولىنى قويۇۋەتتى ۋە ئېقىپ تۇرغان كۆز ياشلىرىنى يەڭ ئۇچىدا سۈرتتى، بارات بولسا چىنىنى بىكارلاپ ماتا داستىخاندىكى زاغرىغا قول سۇندى.

※ ※

ئۇ ئەتىگەندىن بۇيان تالاراڭنىڭ تېگىدە ئولتۇرۇپ، يىراقتا قالغان دوستلىرىغا خەت يېزىۋاتاتتى. ئانىسى بولسا ئۇنىڭ ئەتراپىدا پايپىتەك بولۇپ، خۇددى پەرۋانىدەك چۆگىلەپ يۈرەتتى. بەدەنلىرى يېرىم يالىڭاچ ئۆكلىرى بولسا ئاكىسىنىڭ يېزىۋاتقان خەتلىرىگە، قەلەم تۇتقان قوللىرىغا هەۋەسلىنىپ، قەلەمنىڭ قەغەز ئۈستىدە شىر-شىر ئاۋاز چىقىرىپ مېڭىشىغا قۇلاق سېلىشىپ جىمجىت ئولتۇرۇشاتتى. ئۇ يېرىپ بولغان ئىككى پارچە خەتنى قاتلاپ قويۇپ،

يەنە قەغەز ئېلىپ يېزىشقا نەمشەلدى.

— جىقلا خەت يېزىپ كەتتىڭغۇ ئوغلۇم؟! — دېدى ئانا.

— دوستلىرىمغا خەت يېزىۋاتىمەن، — دېدى بارات كۈلۈپ تۇرۇپ، — ھەر بىرىگە باشقا-باشقا خەت يازمسام، ھەممەيلەن بىر ئۆيدە بولمىغاندىن كېيىن ئوبدان بولماس ئانا.

— ئىختىيارىڭ بالام، چارچاپ قالمىسا ئەيلىغۇ...

— خاتىرجەم بولۇڭ ئانا! — دەپ، بارات ئەمدى ئاسىيەگە يازىدىغان خېتىنى يېزىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئاسىيەنىڭ گۈزەل سىيمالىرى كەلدى. ئۇ خېتىنى خېلى ئۇزاق داۋام قىلىپ مۇنداق ئايلاشتۇردى:

"... قەدىرلىكسىم ئاسىيە، مېنىڭ بۇ يەرگە يېتىپ كەلگىنىمگە ئىككى ھەپتىدىن ئاشتى. ھەممە يەردە "قازاننىڭ قۇلقى تۆت" ئىكەن. بىزنىڭ ئائىلىنى ۋە پۈتۈن يۇرتنى يەنىلا يوقسۇزچىلىق قاپلاپ كەتكەن. ۋەيرانچىلىق، بۇرۇقتۇرمىلىق ھۆكۈم سۈرۈۋېتىپتۇ. بۇ يەر شۇنچە چەت بولسىمۇ، گومىنداڭچىلار ۋەھىمىدە قاپتۇ. يوللار قامال قىلىنغان. ھەممىلا يەرنى قوراللىق پاترۇللار قاپلاپ كەتكەن. ئۆتكەن-كەچكەنلەرنىڭ ھەممىدىن گۇمانلىنىدۇ. چۈنكى بىزنىڭ يۇرتنىڭ خەلقى ئۆز ۋاقتىدا جەن شۇرىن، ماجۇگىيىڭ، شېڭ شىسەي بىلەن بەش يىل ئۇرۇشقان. شۇڭا ھازىر بۇ يەردە كېچىدە يۇرۇش مەنئى قىلىنغان. خەلق ئىشپىيونلارنىڭ نازارىتىدە ياشايدىكەن. لېكىن خەلق دېگەن يەنىلا خەلق-دە. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئازاد بولۇشىنى تۆت كۆز بىلەن كۈتۈۋاتىدۇ. ھۆكۈمەت بارلىق ئاخباراتنى قامال قىلىۋالغان بولسىمۇ، "ئىشتانغا چىققان كۆگۈلگە تايىن" بولغاچقا "ئاينى ئېتەك بىلەن يايالمايتۇ". مەن بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن، ئابلەتنىڭ، ئاكىڭنىڭ ئەسمىتۇلنىڭ دېگەن گەپلىرى ۋە قىلغان نەسىھەتلىرىنى تېخىمۇ بەكرەك چۈشەنگەندەك بولدۇم. ئۇلارنىڭ "گومىنداڭنى يوقاتمىغىچە خەلقە تىنچلىق يوق" دېگەن سۆزلىرىنى ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدى. مەن بىر تامچە قېنىم قالغىچە ئازادلىق ئۈچۈن كۈرەش قىلىمەن.

ئاتا-ئانامنى كۆردۈم. ئۇلار يەنىلا يوقسۇزچىلىق ۋە خورلۇق ئىچىدە

ياشاۋېتىپتۇ. بولمسا ئاتام كۈندۈزى ئېتىزدا ئىشلەپ، كېچىسى ھۈنەر قىلىدۇ. شۇنداق بولسىمۇ يوقسۇزچىلىقتا ئۆتىدۇ. ئالۋان-سېلىق خەلقنى ۋەيران قىلۋېتىپتۇ... بولمىغۇر گەپلەرنى يېزىپ، سىزنى بىزار قىلغان بولسام مېنى كەچۈرۈڭ، چۈنكى سىزدىن يېقىنراق ئادىمىم يوق. سىز بولمىسىڭىز بۇ دۇنيا ماڭا ھارام، شۇڭا سىزگە دەردىمنى تۆكۈپ، ئىچىمنى بوشىتىپ، بىرئاز ئارام تېپىپ قالاي دېدىم. پات ئارىدا يازلىق يىغىم باشلىنىدۇ. ئاتامنىڭ بۇغدايلىرىنى ئورۇپ، خامانغا يىغىپ بېرىپ، ئاتپوسكام ئاخىرلىشىش بىلەنلا قايتىپ بارىمەن، ئۇ چاغدا مەكتۇپ بىللە ئۆتىمىز. سىزنى سۆيىمەن.

1945-يىل 6-ئاينىڭ 7-كۈنى. بارات "

ئۇ خەتنى قاتلىدى-دە، ئانىسى ئېتىپ كەلگەن چۆمۈچتىكى شىلىم بىلەن ئۇچ دانە كونۇپېرتنى چاپلاپ ئادرېسىنى يازدى.

ئۇچىنچى باب

بېيگى ۋەزىپە

قېنى ساقى ئۇزاتقىن بىر قەدەھ مەي،
نە سەبرىم قالدى ئەمدى يەنە ئىچمەي.
ئۆزۈڭمۇ تولدۇرۇپ قۇي ئىتىرازسىز،
ئىچەيلى يوپيورۇق بىر تاڭ ئۇچۇن بىز.
— ئابدۇربېھىم ئۆتكۈر

باراتنىڭ قايتىپ كەلگىنىگە بىر يېرىم ئاي بولدى. ئۇنى يوقلاپ كەلگۈچىلەر ئۇ تەسەۋۋۇر قىلغاندەكدىنمۇ كۆپ بولدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا ئۆزىنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرىلا ئەمەس، تونۇشلىرى، ساۋاقداشلىرى، ھەتتا تونۇمايدىغان كىشىلەرمۇ بارئىدى، خۇسۇسەن ئوقۇتقۇچىلار بىلەن ياشلار كۆپ بولدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بەزىلەر ئۇرۇمچىدەك ئاجايىپ بىر جايدىن باراتنىڭ مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە قايتىپ كېلىشىنىڭ سەۋەبىنى تولمۇ بىلگۈسى كېلەتتى. يەنە كېلىپ ئەسكەر بولغان ئادەم ھە؟! ... لېكىن بارات بۇنىڭغا ناھايىتى ئاددىي جاۋاب بەردى:
— ئاتا-ئانامنى يوقلاپ كەلدىم.

ئــەلــۋەتتە باراتنىڭ ئاتا-ئانىسىنى يوقلاپ كەلگىنى راست ئەمەسمۇ؟ ئۇنداق بولمىسا بارات ئاسىيەنى تاشلاپ، ئۆزىنىڭ كۆزىنى ئېچىپ، ئاق-قارىنى پەرق ئەتكۈدەك ئادەم قىلىپ قويغان دوستلىرىنى تاشلاپ بۇ ياقلارغا كېلەتتىمۇ؟ لېكىن باراتنىڭ جاۋابىغا ئىشەنمىگەنلەر ئۆزلىرىنىڭ تەخمىنىي كۆزقاراشلىرىنى بىر-بىرىگە ئېيتماي تۇرالمىدى:

— ئېھتىمال ھەربىي كىيىمىنى تاشلاپ جاسۇسلۇق قىلىشقا كەلگەندۇر.

— راست دەيسەن، بولمىسا ئۇرۇش ۋاقتىدا ئەسكەرگە ئائىلە يوقلاشنى كىم قويۇپتۇ؟

— گومىنداڭ قوشۇنىدىكى ئۇيغۇرلارنى تارقىتىۋەتكەندۇ؟!

.....

شۇنداق قىلىپ باراتنىڭ كېلىشى كىشىلەر ئوچۇن بىر تېپىشماق بولۇپ قالدى. باراتنىڭ كۈلۈپ تۇرغان چىرايى بىلەن سەمىمىي جاۋابلىرىمۇ ئۇلارنى ئىشەندۈرەلمىدى. راستىنى ئېيتقاندا بۇ يەردە شۇنداق بىر ھالەت شەكىللىنىپ قالغان ئىدىكى، ھەتتا بەزىدە كىشىلەر ئۆز ئاتا-ئانىلىرىغىمۇ ئىشىنەلمەيتتى. ئۇلارنىڭ ھەر بىر ھەرىكىتىدىن ساقچى ئىدارىسى خەۋەردار بولۇپ تۇرغاچقا كىشىلەر يۈرەك ئالدى بولۇپ كەتكەنىدى. شۇڭلاشقا ھەرقانداق بىر ئائىلىدە يۈز بەرگەن ئادەتتىكى ئائىلىۋى ماجرالارغىمۇ "ساقچىنىڭ قولى بار" دېيىش ئادەتكە ئايلىنىپ قالغانىدى. شۇنداق تۇرۇقلۇق باراتقا كىممۇ ئىشەنسۇن؟!

...

※ ※

باراتنىڭ ئاتا-بوۋىسى ئەسلىدە پېچان ناھىيىسىنىڭ لۇكچۇن دېگەن يېرىدىن ئىدى. شۇەننۇڭنىڭ 1-يىلى (مىلادى 1909-يىلى) باراتنىڭ بوۋىسى غوجاھەمراخۇن لۇكچۇن ۋاڭ ئوردىسىنىڭ كۆمۈر توشۇش ئالۋىنىغا تۇتۇلۇپ، شۇ كەتكەنچە ئۆيىگە قايتىپ كەلمىدى. چۇنكى ئۇ چاغلاردا لۇكچۇن

ۋاگلىرىنىڭ ئىشلىتىدىغان كۆمۈرى ئۇرۇمچىدىن ياكى قۇمۇل ۋاگزىنىڭ "تارانچى" كۆمۈر كېنىدىن كەلتۈرۈلەتتى. ئالۋانغا توتۇلۇپ ئىز-دېرەكسىز بولۇپ كەتكەن بۇ بوۋاينىڭ ئايالى كېيىنكى يىلى ئۆزلىرىنىڭ بىردىن بىر ئوغلى نىيازنى قارا يېتىم قىلىپ تاشلاپ كېزىك كېسىلى بىلەن باقى ئالەمگە سەپەر قىلدى. بۇ چاغدا نىياز 14 ياشتا ئىدى. باش پاناھسىز قالغان بۇ بالىنى غوجا ھەمراخۇننىڭ ئاغىنىسى موزدۇز ئەمەت ئاخۇن ئۆزىگە شاگىرت قىلۋېلىپ، بېشىنى سىيلىدى. 1913-يىلى قۇمۇلدا تۇمۇر خەلىپە، تۇرپاندا مويدىن خەلىپە باشچىلىقىدا قوزغىلاڭ پارتلىدى. موزدۇز ئەمەت ئاخۇن مويدىن خەلىپە باشچىلىقىدىكى تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىغا ئاكتىپ قاتناشتى. نىيازمۇ ئۇستىسى بىلەن قوزغىلاڭچىلار ئارىسىغا قوشۇلدى. لېكىن ھېيلىگەرلىكتە ئۇچىغا چىققان ياڭ زېڭشىن ئالداش بىلەن قوراللىق باستۇرۇش ھېيلىسىنى تەڭ قوللىنىپ، ئاخىر قوزغىلاڭ رەھبەرلىرىنى قولغا چۈشۈرۈپ، شۇ يىلى 6-سىنتەبىر كۈنى ئۇلارنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن داغدۇغىلىق دېھقانلار قوزغىلىڭى مەغلۇپ بولدى. ياڭ زېڭشىن پۈرسەتنى ئۆتكۈزۈۋەتمەيلا ئارقىدىن قوزغىلاڭچىلار جان قاتناشقانلارنى تۇتۇپ ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇق بەردى. قوزغىلاڭچىلار جان قۇتقۇزۇش ئۈچۈن تەرەپ-تەرەپكە قېچىشقا باشلىدى. نىياز ئۇستىسى ئەمەت ئاخۇن موزدۇز بىلەن تۇرپاندىن قېچىپ چىقىپ، بىر مەزگىل تىنىقلىكتە پاناھلانغاندىن كېيىن ئاستا-ئاستا سۈرۈلۈپ چاقىلىق تەرەپكە كېلىپ قالدى. ئۇلار قىش كۈنلىرى نىمكار ئىشلىسە، ياز كۈنلىرى مەدىكارچىلىق قىلدى. نىياز ئاق كۆڭۈل، ۋىجدانلىق ئۇستىسى ئەمەت ئاخۇن موزدۇزنىڭ تەربىيىسىدە راست سۆزلۈك، ئىشچان، خۇشخۇي يېگىت بولۇپ يېتىشتى. ئۇنىڭ چىرايلىق، كېلىشكەن، باتۇرلۇق چىقىپ تۇرىدىغان قەددى-قامىتىنى كۆرگەن قىزلار تامغىنى چاكىلدىتىپ كېتىشەتتى. ئالتە يىلدىن كېيىن بىر ياخشى نىيەتلىك ۋە دىيانەتلىك ئائىلە ئۇنى ئۆزلىرىگە ئىنچ كۈيئوغۇل قىلىۋالدى. ئۇزاق ئۆتمەي بارات تۇغۇلدى. تۆت يىل ئۆتكەندە نىيازنىڭ ئائىلىسى تۆت جان بولۇپ قالدى. شۇنىڭدىن كېيىن قېيىن ئاتىسى ئۇلارنى ئۆز ئايرىپ قويدى. نىياز

كېچىنى كېچە، كۈندۈزنى كۈندۈز دېمەي ئىشلەپ، تاپقىنىغا تۆت مو قوملۇق يەرنى سېتىۋالدى. "قوم يەر — شوم يەر" دېگەن تەمسىل بىكار ئەمەس ئىكەن. ھەرقانچە ئىشلىسىمۇ، بۇ يەردىن تۇرمۇك ھوسۇل ئالالمىدى. ئۇ ئامالسىزلىقتىن ئوتاقچىلىق قىلدى. ئۇ 1933-يىلى دېھقانلار قوزغىلىڭى كۆتۈرۈلگەندە بۇ كۈرەشكە ئاكتىپلىق بىلەن قاتناشتى. بىراق ئۇرۇشنىڭ ئۇزاقتا سوزۇلۇشى بۇ ئۇششاق بالىلىق، نامرات دېھقانىنى ئېغىر ئەھۋالدا قالدۇردى. بۇ ناھىيىگە لۈكچۈنلۈك گاجىت بەكرى ھاكىم بولۇپ كەلگەندىن كېيىن، نىياز ئۇنىڭغا ھال ئېيتىپ قوزغىلاڭچىلار قوشۇنىدىن چېكىندى. لېكىن ئۇ نامرات بولسىمۇ، ئوغلىنى ئوقۇتۇپ بىر ياراملىق ئادەم قىلىپ چىقىشقا بەل باغلاپ ئۇنى ئوقۇشقا بەردى. بارات 1941-يىلى روشتى سىنىپنى ئەلا دەرىجىدە پۈتتۈرۈپ چىقتى. دەل بۇ مەزگىل شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ يالغان ئىلغارلىق نىقابىنى چۆرۈپ تاشلاپ، فاشىستىك دىكتاتورا يۈرگۈزگەن چاغلار ئىدى. شۇڭا شىمالىي شىنجاڭ خەلقى تۇشمۇ تۇشتىن شېڭ شىسەينىڭ زۇلۇمىغا قارشى كۆتۈرۈلۈۋاتقان بولغاچقا، قوزغىلاڭچىلارغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى جەنۇبىي شىنجاڭدىن زور بىر تۈركۈم ئادەمنى ئەسكەرلىككە تۇتقانىدى. شۇلارنىڭ قاتاردا 1942-يىلى باراتمۇ ئەسكەرلىككە مەجبۇرىي تۇتۇلۇپ، ئۇرۇمچىگە ئېلىپ بېرىلغاندىن كېيىن نەنسەندىن ئۇرۇمچىگە سۇ باشلاپ كېلىدىغان "شەرق" ئۆستىكى قۇرۇلۇشىغا ئەۋەتىلدى. جاندىن ئۆتىدىغان سوغۇق، زەي يەر، چىدىغۇسىز ناچار تۇرمۇش شارائىتى، باشقۇرغۇچىلارنىڭ تىل-ھاقارەت، تاياق-توقماقلىرى قۇرۇلۇشچىلارنى بەكمۇ قىينىدى. ئەما بارات يەنىلا تەلىيى ئوڭ كېلىپ ساق قالدى. ئۇ شۇ يەردە ھەربىي لاۋازىمەتچىنىڭ يارەمچىسى تۇرپان بېڭى شەھەرلىك بىگىت ئەسمىتۇل بىلەن تونۇشۇپ قالدى. ئەسمىتۇل ئۆزى ياش بولسىمۇ كۆپنى كۆرگەن ۋىجدانلىق بىگىت ئىدى. ئۇ 1932-يىلى شېڭ شىسەي نەرىپىدىن تۇرپان بېڭى شەھەردە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن بىللە قۇربان بولغان مەخمۇت قارىنىڭ ئوقۇغۇچىسى ئىدى. ئەسمىتۇل بۇ پاجىئەنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنىدى.

بـۇ قانلىق پاجىئە 14 ياشلىق ئەسمىتۇلنىڭ يۈرىكىدە قانلىق داغ بولۇپ قالغانىدى. كېيىن ئەسمىتۇلنىڭ دادىسى خوجانىياز ھاجىغا ئەگىشىپ كەتكەنچە قايتىپ كەلمىدى. 1938-يىلى ئەسمىتۇل ئەسكەرلىككە تۇتۇلدى. ئۇ نەچچە قېتىم قېچىپ كەتمەكچى بولۇپ، بىر پىشقەدەم قوزغىلاڭچىدىن مەسلىھەت سورىدى:

— ئىبراھىم ئاكا ئۆزلە ماڭا بىر مەسلىھەت بەرسلە، — دېدى ئۇ يىغلامسىراپ، — مەن قېچىپ كېتەي دەيمەن. مەن قارى ئاكامنى ئۆلتۈرگەن ئاشۇ جاللاتقا خىزمەت قىلامدىمەن؟ بۇنى مېنىڭ ۋىجدانىم زادى كۆتۈرمەيدۇ!...

— ئاخماق بالا، باللىق قىلمىغىن. قېچىپ نەگىمۇ بارالايسەن؟ — دېدى ئىبراھىم ئاكا، — ھەممە جايدا شېكى شىسەينىڭ ئىشپىيونلىرى بار. تۇتۇلۇپ قالساڭ ئېتىپ تاشلايدۇ. ھەربىي خىزمەتمۇ بىر ئۆگىنىش. بىزنىڭ مەغلۇب بولۇشىمىز شۇ ھەربىي ئىلىمنى بىلمىگەنلىكىمىزدىن بولسا كېرەك. تىرىشساڭ خەلقە يارايلىق ئادەم بولۇپ يېتىشەرسەن...

ئەسمىتۇل مانا مۇشۇ مەسلىھەتنى ئۆز كۆڭلىدە لايىق تېپىپ، ئەسكەرلىكتە ۋاقتىنچە قېلىپ تۇرۇش نىيىتىگە كەلدى.

ئەسمىتۇل ھەربىي تېخنىكىنى ئۆگىنىشتە تىل مەسلىسىنىڭ مۇھىملىقىنى ھېس قىلىپ، ئۆزى بىلەن بىر بەندىكى جۇمازا ئىسىملىك خۇيزۇ ياشنى بىكار بولسىلا خەنزۇچە ئۆگەندى. ئىككى يىلدىن كېيىن خەنزۇچىنى راۋان سۆزلىيەلەيدىغان، بىر قىسىم خەتلەرنىمۇ ئوقۇيالايدىغان بولدى. "شەرق" ئۆسۈشىگى قۇرۇلۇشى باشلانغاندىن كېيىن، لاۋازىمەتچىلەر تىل بىلمىگەچكە قېيىن ئەھۋالدا قالدى. شۇڭا ئۇنى لاۋازىمەتچىگە يارەمچى قىلىپ بەردى. بۇ چاغدا ئەسمىتۇل ئىسىق-سوغۇقنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن خېلىلا پىشقان يىگىت بولۇپ يېتىشىپ، ئۇرۇمچى ئەتراپىدا، تۇرپان، پىچان، تۇقسۇنلاردا نەرسە-كېرەك يىغىش باھانىسىدا كۆپلىگەن كىشىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ، يېڭى دوستلارنى تاپتى. شۇلارنىڭ بىرى بارات ئىدى. ئەسمىتۇل

بىلەن ئۇچرىشىش باراتنىڭ ھاياتىغا چوڭقۇر تەسىر قىلدى. ئەسمىتۇل باراتنىڭ خەنزۇچە بىلىدىغانلىقىنى كۆرۈپ بەزى ھۆججەتلەرنى خەنزۇچە يازدۇردى. بىللە گېزىت-ژۇرنال ئوقۇدى. نەتىجىدە ھەربىي لاۋازىمەتچى ۋە پولك كومانداىرىمۇ قىزىقىپ قالدى.

1942-يىلى كۈز پەسلىنىڭ بىر كۈنى پولك كومانداىرى ئۇلانبايدا ئۆز ئەسكەرلىرىنى مەشىق قىلدۇرۇۋېتىپ، چېلىشقا سالدى. ئۆزى كىچىك بولسىمۇ، بۇرۇندىن بېرىدا چېلىشىپ ئويناپ چىنىققان بارات بىراقلا سەككىز ئەسكەرنى يېڭىپ ھەممەيلەننىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. پولك كومانداىرى ئۇنىڭغا قايىل بولۇپ، ئۆز نامىدىن بىر دانە ئاسما مايكا تەقدىم قىلدى. پولك كومانداىرى باراتنىڭ قاۋۇللىقى، خەنزۇچىنى بىلىدىغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى يافتۇرۇپ قېلىپ، كېيىنكى يىلى پىلىموتچىلىقنى ئۆگىنىپ كېلىش ئۈچۈن ھەربىي مەكتەپكە ئوقۇشقا ئەۋەتتى. بۇ چاغدا ئەسمىتۇل ھەربىي مەكتەپنىڭ لاۋازىمەت (خوجلىق) بۆلۈمىدە ئىشلەۋاتقان بولۇپ بۇ يەردە ئۇ ئىككىسى چوڭقۇر دوستلۇق ئورناتتى ھەمدە باراتنى ئۇرۇمچىدىكى تاغىسى سەمەتباينىڭ ئوقۇتقۇچى باللىرى بىلەن تونۇشتۇرۇپ قويدى. سەمەتباينىڭ ئوغۇل-قىزلىرى شۇ زامانىنىڭ ئىلغار كىشىلىرى بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۆزىنى ۋە جەمئىيەتنى چۈشىنىشىدە ھەل قىلغۇچ رول ئويناىدى. بارات شۇ يەردە سەمەتبايلارنىڭ ئائىلە تەربىيىسىدە تۇرۇۋاتقان ئەسمىتۇلنىڭ سىڭلىسى ئاسىيە بىلەن تونۇشۇپ، ئۆمۈرلۈك دوستلۇق ئورناتتى.

1944-يىلى بارات ھەربىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى 146-پىيادىلەر پولكىدا پەيجاڭ بولدى. بۇ ئاللىقاچان نىلقىدا پارتىزانلىق ئۇرۇش قانات يايغان چاغلار ئىدى. شۇ يىلى نويابر ئېيىنىڭ ئاخىرىدا ئۇلارنىڭ پولكىغا سۈيدۈگدە قورشاۋدا قالغان گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى قۇتقۇزۇش بۇيرۇقى بېرىلدى. بارات يولغا چىقىش ئالدىدا دوستلىرىغا:

— مەن مىللىي ئارمىيىگە ئوق چىقارمايمەن. پۈرسەت تېپىپ ئۇ تەرەپكە

قېچىپ ئۆتۈپ كېتىمەن، — دېدى.

— ناھايىتى ياخشى ئويلاپسىز، — دېدى سەمەتبايىنىڭ چوڭ ئوغلى ئابلەت، — خەلق سىزگە موھتاج، ئىلاج قىلالىسىڭىز قېچىپ مىللىي ئارمىيە تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىڭ.

1944-يىل 12-ئاينىڭ 2-كۈنى ئۇلارنىڭ قىسمى ئەمدىلا كەڭسايغا يېتىپ بارغاندا، مىللىي ئارمىيەنىڭ قاقشاتقۇچ زەربىسىگە ئۇچراپ، ئازغىنا ئادەم قېچىپ قۇتۇلدى. بارات پارتىزانلار تەرەپكە قېچىپ ئۆتۈپ كېتىشنىڭ مۇۋاپىق پەيتىنى تاپالمىدى. ئۇ سىمپوتوزا داۋىنىدا بولغان بىر قېتىملىق ئۇرۇشتا يارىلاندى. بالىنىتسدا يېتىپ ساقىيىپ چىققاندىن كېيىن ئائىلىسىگە قايتۇرۇلدى. چۈنكى بۇ چاغدا ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغان ئەسكەرلەر پۈرسەت تاپسىلا تۈركۈم-تۈركۈملەپ مىللىي ئارمىيە تەرەپكە قېچىپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقاچقا، گومىنداڭچىلار ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغان ئەسكەرلەرگە بولغان ئىشەنچسىزلىكى يوقاتقاندى. بارانىڭ ئائىلىسىگە قايتۇرۇلۇشى ئۈنۈمى سۈرگۈن قىلغاندەكلا بىر ئىش ئىدى.

※ ※

مانا ئاردىدىن ھەش-پەش دېگۈچە بىر يېرىم ئاي ئۆتۈپ كەتتى. بارانىڭ ھاماماچىسىنىڭ ئۆيىگە تەكلىپ قىلىشىنى، ئۇ مۇشۇ بىر يېرىم ئاي جەريانىدا ئانىسىنى ئاياپ ھېچنەگە بارمىغانىدى. بۈگۈن ئۈنىڭ ئۈنجى قېتىم سىرتتا قونۇپ قېلىشى ئىدى. شۇ ئاخشىمى بۇ ئۆيگە ئۇرۇمچى دارىلمۇئەللىمىنىنى پۈتتۈرۈپ مۇشۇ يەردە ئىشلەۋاتقان تۇڭ نەپەر ئوقۇتقۇچى كەلدى. بۈلار مۇشۇ دەۋرنىڭ ئىلغار زىيالىيلىرى ئىدى. ئارقىدىن بارانىڭ نەۋرە ئاكىسى — ئۇيغۇر ئۇيۇشما رەئىسى نۇر كەلگەندىن كېيىن دەرۋازا تاقالدى. مېھمانلار بارانقا بەكمۇ يېقىنچىلىق بىلەن مۇئامىلە قىلدى. ئۇلار ئۇرۇمچىدىكى ئەھۋاللار، ئۇرۇش ئەھۋالى، بارانىڭ بۇ يەرگە كېلىشتىكى سەۋەبلىرىنى بەكمۇ سۈرۈشتۈردى.

جەمجەت ئولتۇرۇۋېلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى بۇ ئۇلارنىڭ باراتنى تۆتىنچى قېتىم ئىزدەپ كېلىشى ئىدى. باراتنىڭ گەپنى ئۇياق بۇياققا يۆتكىشىمۇ ھېچقانداق ئۇنۇم بەرمەيدى. دەۋېتەي دېسە، ھېلىقى ساقچى ئەمەلدارىنىڭ: "سىز ھەربىي، ئۇياقلاردا ھېچنەرسە كۆرمىدىڭىز، شۇنداق ئەمەسمۇ؟" دېگەن چاغدىكى سۆزۈن تەلەتى كۆز ئالدىغا كېلىۋالاتتى. دېمەي دېسە ئالدىدىكى ئادەملەر تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋېلىپ ئولتۇراتتى، بولۇپمۇ نۇر بىلەن ھەسەن ئۇنى بەكرەك قىستىدى. قانداق قىلىش كېرەك؟...

— خاتىرجەم بول ئۇكام، بىزمۇ ئازادلىقنى كۈتۈۋاتىمىز، — دېيىشتى ئۇلار.

راست، باراڭ نۇرغا ئىشىنەتتى، چۈنكى ئۇ 1933-يىلدىكى خەلق قوزغىلىڭىغا قاتنىشىپ، قوزغىلاڭچىلار ئارمىيىسى بىلەن قارا يۇلغۇن، ئاقسۇ ۋە باشقا نۇرغۇن جايلاردىكى جەڭلەرگە قاتناشقان، لېكىن تۇرمۇش ئادەمنى نېمە كويلارغا سالمايدۇ دەيسىز؟ ئومۇمەن نۇرنىڭ بېشىدىن ئىسسىق-سوغۇق ئۆتكەن ئادەم. بۇ ئوقۇتقۇچىلارغىچۇ؟ ئۇلار ئۇنى ئوقۇتۇپ ئادەم قىلمىدىمۇ؟ شۇنداق تۇرۇقلۇق، ئۇلارغا ئىشەنمەي بولامدۇ؟ ئۇ مۇشۇنداق ئېغىر خىيالدا ۋە تەڭلىكتە قالدى.

— قەدىرلىك ئۇستازلىرىم، مەن سۆزلەپ بېرەي، لېكىن كېيىمىز مۇشۇ يەردە قالسۇن، — دېدى باراڭ ئىلاجسىز، — سىلەر مېنىڭ ئۇستازلىرىم. بۇگۈنكى كۈندە ئادەمگە ئىشەنگىلى بولمايدىغان بولۇپ قالدى. سىلەر ماڭا ئۆز ۋىجدانىڭلار ئالدىدا ۋەدە بېرەلەمسىلەر؟

— ئەلۋەتتە ۋەدە بېرىمىز، — دەپ ئوقۇتقۇچىلار بىر ئېغىزدىن جاۋاب بەردى، — بۇ ئولتۇرۇشىمىز مەڭگۈ سىر بولۇپ قالىدۇ. بىز سىزنى كۆرمىدۇق.

— بىز سىزنى تۆتىنچى قېتىم ئىزدەپ كەلدۇق، — دېدى قۇتلۇق، — ۋەزىيەت جىددىي، گەپ تولا، لېكىن قايسى گەپكە ئىشىنىشنى بىلەلمەي قايمۇقۇپ قالدۇق. بىز قەسەم قىلىشقا تەييار.

باراڭ بېنىك نەپەس ئالدى. ئۇستىدىن بىر دانە تۆگمەن تېشى چۈشۈپ

كەتكەندەك ھېس قىلدى. چۈنكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ چىرايىدىن ھېچقانداق ساختىلىق ئالامىتى كۆرۈنمەيتتى. بۇ جاي ئىككىنچى مەكتەپنىڭ يېنىدىكى ھويلا بولۇپ، تاملىرى ئېگىز، ماراقچىلاردىن ئەسىرىمسىمۇ بولاتتى. بۇ ھويلىدا ھەسەن ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن يالغۇز تۇراتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بارات ئۇرۇمچىدىكى ئەھۋاللار، گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ جەڭ مەيدانىدىكى مەغلۇبىيىتى، گومىنداڭ ئارمىيىسىدىكى مىللىي ئەسكەرلەرنىڭ قېچىپ پارتىزانلارغا قوشۇلۇۋاتقانلىقلىرى، ئۇچ ۋىلايەتتىكى "ئالتە ئوغرى"نىڭ قەھرىمانلىقلىرى، شىمالىي شىنجاڭدىكى گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ قېچىپ كېلىۋاتقانلىقى، ئۇرۇمچىدە قاچ-قاچنىڭ باشلانغانلىقى، شۇڭا شەھەرگە "مەينى-مەينى" چىلەرنىڭ توشۇپ كەتكەنلىكى ھەققىدە سۆزلەپ بەردى. بارات ئاخىردا ئۆزىمۇ سەزمەستىن ئۆزى قاتناشقان ئۇرۇشنى، خۇسۇسەن كەڭسايدا ۋە سىمپوتوزا داۋىنىدا بولغان ئۇرۇشتا ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلىرىنى بىرمۇ بىر سۆزلەپ كېلىپ، ئۆزىنىڭ مىللىي ئارمىيە تەرەپكە قېچىپ ئۆتمەكچى بولغىنىدا ياردار بولغانلىقى ھەققىدىكى سىرىنىمۇ تاسادىپىي ئاغزىدىن چىقىرىپ قويدى ۋە ئاخىردا:

— گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ روھى چۈشۈپ كەتتى. ئۇلار تۇگەشتى، — دېدى.

باراتنىڭ سۆزىنى مېھمانلار جىمجىت ئولتۇرۇپ، ھاياجان ئىچىدە ئاڭلىدى.

— نەرىگىز يارىلاندى؟ — دەپ سورىدى نۇر.

— پۇتۇم، — دېدى ئۇ، — بۇ ئىشنى ئاتا-ئانامغىمۇ ئېيتمىغان. سىلەردىن ئۇتۇنەي، ھېچكىمگە ئېيتمىساڭلار!...

ھەممەيلەن بارانقا ۋەدە بەردى. لېكىن بىر كۈنى ھەسەن تاسادىپىي بۇ ئىشنى ئايالىغا دەپ سالدى. شۇنىڭ بىلەن ھەممەيلەن بىلىپ كەتتى. باراتنىڭ پۇتىدىكى ناتۇقنى كۆرۈپ، ئاتا-ئانىسى يىغلاپ كەتتى.

— رىسقىڭ تۇگۈمەپتىكەن بالام، بىر ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قاپسەن، گۆر

ئاغزىدىن يېنىپ كەپسەن، — دېدى نىياز ئاكا خۇرسىنىپ.

باراتنىك سۆزلىرى ئوقۇنتقۇچىلارنى بەكمۇ خۇشال قىلدى. چۈنكى ئۇلار ھەقىقىي ئاخباراتنى ئاڭلىغانىدى. لېكىن "بىكىز قاپتا ياتمايدۇ" دېگەندەك، كۈنلەرنىك ئۆتۈشى بىلەن بۇ گەپلەرمۇ ساقچى ئىدارىسىغا يېتىپ بارىدى. ئەمما ھېچكىم باراتنىك ئىسمىنى تىلغا ئالمىغاچقا، جاسۇسلارمۇ ئامالسىز قالدى. شۇنداقلا بۇ گەپلەر راست بولغاچقا رەت قىلىشقا ساقچى ئىدارىسىنىك كۈچى يەتمىدى.

※ ※

تۈن نىسپىدىن ئاشقان چاغ، ساقچى ئىدارىسىنىك ئىچىدىكى بىر ئىشخانىدا خېلىدىن بۇيان يىغىن داۋام قىلىۋاتاتتى. تام تۆۋىگە قويۇلغان ئۇزۇن ئورۇندۇقلاردا ھەرخىل كىيىنگەن ۋە ھەرخىل ياشلاردىكى بىرقانچە كىشى ئولتۇرۇشاتتى. ئۇلارنىك باشلىرىنى تۆۋەن سېلىپ ئولتۇرۇشلىرى خۇددى تاۋۇقى چېقىلىپ كەتكەن تىلەمچىنىك ھالىتىنى ئەسلىتەتتى. ئۆينىك ئىچى تاماكا ئىسىغا تولغانىدى. دېرىزىنى ئېچىۋەتكەن بولسىمۇ، ئاچچىق تاماكا ئىسى كانايىنى ئېچىشتۇرۇپ، ئادەملەر يۆتىلىپ تۇراتتى. ئۇلارغا ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل جوزىنىك كەينىدە يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇقتا ئوتتۇز ياشلاردىكى ئوتتۇرا بوي، بۇغداي ئۆڭ، كۆزلىرى چوڭ، قارا قاش، يۇمىلاق يۈزلۈك بىر ئادەم گىدىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇ مۇ دۇسا[1] ئىدى. ئۇ تارتمىدىن بىر تاپانچىنى ئېلىپ قول ياغلىق بىلەن سۈرتۈشكە باشلىدى ۋە ئۈزۈلۈپ قالغان سۆزىنى داۋاملاشتۇردى. ئولتۇرغانلارنىك تاپانچىنى كۆرۈپ قورقمىسىدىن كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى. مۇدۇسا ئۆچۈن ئولتۇرغانلاردىن بىرەرسىنى ئېتىپ تاشلاش ھېچ گەپ ئەمەس ئىدى. چۈنكى ئۇنىڭغا ئارقا تىرەك بولۇپ تۇرغان ساقچى ئىدارىسى بىلەن

---

[1] مەھمەت ئىسمى دۇسا — گومىداڭنىك سادىق غالچىسى. چاغلىق سانچىنىك دۇسالچىسى بولغان. ئىككى قولى خەلقنىك ئىسىق قېنى بىلەن بويالغان جاللات.

هەربىي شتاب بار ئىدى.

— سەنلەر ئۆز ھاياتىڭ بىلەن ئويىنىشۋاتسەن، ھۆكۈمەتكە قارشى ئۆسەك سۆزلەر يامراپ كەتتى. "ئىلى ئوغرىلىرى"نىڭ ئىشپىيونلىرىدىن باشقا كىشىلەر ئوندىاق سۆزلەرنى قىلمايدۇ. ئۇلار ئادەملىرىمىزنى تارتىپ كېتىۋاتىدۇ. ئۆزۈڭارا تىل بىرىكتۈرۈۋاتىدۇ. قېنى ئېيتىپ بېقىشە؟ سەنلەر نېمە ئىش قىلىشتىڭ؟ ۋەزىپەڭنى ئۇنتۇپ قېلىشتىڭمۇيا؟ ياكى مىڭونىڭ 22-يىلىدىكىدەك[1] بىر قوزغىلاڭنى كۈتمەكچىمۇ؟ قېنى ئېيتىپ بېقىشمامسەن؟ ۋەزىپەڭ نېمە؟ — دەپ ۋارقىرىغىنىچە جوزىغا مۇشتۇمى بىلەن شوندىاق سالدىكى، ئولتۇرغانلار چۆچۈپ كەتتى، — قېنى ئېيتىشمامسەن؟

— مەن ئورمان قاراۋۇلى، — دېدى ئالدى بىلەن بىر ئورا كۆز ئادەم.

— مەن كۆۋرۈك ساقلىغۇچى.

— مەن پوچتىنى مۇھاپىزەت قىلغۇچى.

— مەن قۇرۇلۇشقا كېرەكلىك ياغاچلارنى ساقلىغۇچى.

— مەن ئوۋچى.

— مەن... مەن بېلىقچى.

مانا شۇ خىلدا ئۇلار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۆز ۋەزىپىلىرىنى مەلۇم قىلدى. مۇدۇسا تاماكىنى قاتتىق شوراشقا باشلىدى. تاماكىدىن ۋىشىلدىغان ئاۋاز چىقىشقا باشلىدى. بۇ خۇددى ئاغزىنى ئېچىپ كۈشۈلداپ تۇرغان زەھەرلىك يىلاننى ئەسلىتەتتى.

— بۇ ۋەزىپىلىرىڭنىڭغۇ ئۇنتۇپ قېلىشماپسەن. لېكىن ئاساسلىق قىلىدىغان ئىشلىرىڭنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشتىڭمۇ؟ قوشۇمچە ئېلىۋاتقان پۇللىرىڭغا تۇشلۇق يارانقان نەتىجەڭ قېنى؟ كۆرسەتكەن خىزمىتىڭ قېنى؟ ھەربىرىڭ ئۆزلىرىڭنىڭ زىممىسىدىكى مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئۇنتۇپ قېلىشما. سەنلەر "پۇلنىلا ئالساق بولدى" دەپ خام خىيال قىلىشما، پۇلنىڭمۇ سورىقى بار،

---

(1) مىڭونىڭ 22-يىلى — مىلادى 1933-يىلنى كۆرسىتىدۇ.

— دەپ ئۇ ھەممەيلەنگە تەكشى قاراپ چىقتى. ئالدىدىكى ئادەملەرنىڭ تىترەپ ئولتۇرۇشىدىن بەكمۇ ھۇزۇرلاندى، — ھەربىر كىشى ئۆز ۋەزىپىسىنى قاتتىق تۇرۇپ ئىجرا قىلسۇن. سەللا بىخەستەلىك قىلغان ئادەمنى ئېتىپ تاشلايمەن، ئۇقتۇڭلىمۇ؟

— ئۇقتۇق، — دېيىشتى ھەممەيلەن ئاستىلا.

ئاخىرىدا مۇدۇسا ھەممەيلەنگە بىر تۇتامدىن پۇل بەردى ۋە ماخودا تۇنەپ تاڭ ئاتقاندا ئارقا تەرەپتىن چىقىپ كېتىشنى بۇيرىدى. ئۇلار بۇ سۇرلۇك ئۆيدىن سىرتقا چىقىپ يېنىك نەپەس ئېلىشتى. ئاسماندا سانسىزلىغان يۇلتۇزلار جىمىرلاپ تۇراتتى. ئەتراپتىن ئىتلارنىڭ قاۋاشلىرى، خورازنىڭ چىللاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. يەر يۈزىنى تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇق قاپلىغانىدى. "بېلىقچى" كەينىدە كېلىۋاتقان " پوچتىنى مۇھاپىزەت قىلغۇچى"غا پىچىرلىدى:

— بېرىۋاتقان پاخال پۇلى ئۇچۇن تەلەپ قىلىۋاتقان ئىشنى قاراڭ...

— جىم بول، ئاغزىڭنى يۇم، — دېدى "پوچتىنى مۇھاپىزەت قىلغۇچى" قورقۇپ ئەتراپىغا قاراپ.

ئاربدىن 15 كۇن ئۆتتى. "پوچتىنى مۇھاپىزەت قىلغۇچى" ساقچى ئىدارىسىغا بىر پارچە خەت تاپشۇردى. بۇ خەت ئاددىيلا بىر سالام خەت ئىدى. خەت يېگىسۇدىكى خۇدايىمبەردىنگە يېزىلغان بولۇپ، ئاددىي سالام سائەتتىن كېيىن مۇنداق ئاياغلاشقان:

"... سىز ئوقۇنى تەييارلاپ قويۇڭ، مەن پات يېقىندا يېتىپ بارىمەن". شۇنىڭ بىلەن خەتنىڭ ئېگىسى يەتمىش ياشلىق توختاخۇن ياغچى ساقچىدا سوراق قىلىنىپ، ئىككى ئاي سولاقتا ياتتى. چۇنكى 7-، 8-ئاي يېگىسۇنىڭ زاغون پىشىقى ۋاقتى بولۇپ، توختاخۇن ياغچى ياغ تارتىپ بىرئاز پۇل تېپىۋالماقچى بولغان. خەتتە دېيىلگەن ئوق قانداقتۇ مىلتىق ئوقى بولماستىن، بەلكى جۇۋاز ئوقى ئىدى. شۇنىڭ ئۇچۇن خەلق ئىچىدە

"قورقانغا قوش كۆرۈنۈپتۇ، سايىسى بىلەن بەش" دېگەن ماقال يەنە بىر قېتىم تارقىلىپ كەتتى.

※ ※

باراتنىڭ پۈتىدىكى تارتۇقنى كۆرگەن ئاتا-ئانىسى ئۇنى ئۆيلەپ قويۇش قارارىغا كەلدى. لېكىن ئوغۇل ئۆيلىگۈدەك پۇل ئۇلاردا يوق ئىدى. ئۆيدە بار-يوقى پەقەت بىر قوزىلىق قوي، بىر تەخەيلىك ئېشەكلا ئىدى. بۇ قانچىلىك نەرسە ئىدى؟ ئەگەر ئۇرۇق-تۇغقانلىرىدىن قەرز ئالسىچۇ؟ ئۇ چاغدا بۇ توينى قىلىپ كېتەلەرمۇ؟ بۇ باراتنىڭ ئاتا-ئانىسىنىڭ خىيالى ئىدى.

بىراق، باراتنىڭ پۈتكۈل خىيالى ئاسىيەدە ئىدى. ئۇ كۈز كېلىش بىلەنلا بۇ جەمجىت يېزىدىن ئايرىلىپ، شۇ ۋاراڭ-چۇرۇڭلۇق چوڭ شەھەرگە قايتىدۇ. ئۇ چاغدا ئاسىيە ئۇنى چىرايلىق تەبەسسۇم بىلەن قارشى ئالىدۇ. ئۇلار ئۇچراشقاندا ئاسىيەنىڭ خۇمار كۆزلىرىدىن خۇشاللىق ياشلىرى ئېقىپ كېتەر بەلكى... ئۇ ھامان ئاسىيەنى ئۇرۇشقا ماڭىدىغان چاغدىكى قىياپەتتە ئەسكە ئالاتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا مەخمەل چاپان كىيىپ، بېشىغا شارپا ئورۇۋالغان ئاسىيە كەلدى. ئۇ يەنە ئاسىيەنى "مەن سىزدىن رازى" دېگەندەك مىيىغىدا كۈلۈپ ئولتۇرۇپ كەشتە تىكىۋاتقان ھالەتتە ئەسلىدى. ئۇنىڭ يۈرىكىنى سېغىنىش ھېسسىياتى قاپلىۋالغانىدى. نېمە دېگەن ئوماق قىز-ھە؟!...

— نېمە دېدىڭ ئوغلۇم؟ — ئۇنىڭ سۆزىنى دادىسى ئاڭلاپ قالغانىدى. نىياز ئۇستام تالباراڭ ئاستىدىكى ئوغلىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى. بارات قىزىرىپ كەتتى.

— ئوغلۇم، سەنمۇ چوڭ بولۇپ قالدىڭ. سېنىڭ پەرزەنتىنى ئادا قىلىپ، ئاتىلىق قەرزىمنى ئۆزۈۋېتەي دېگەنىدىم. سەن قانداق ئويلايسەن؟ قوشنىمىز تۇرسۇن ئاخۇنۇمنىڭ شۇنداق چىرايلىق قىزلىرى بار. ئۆزەڭمۇ كۆرگەنسەن؟ —

دېدى نىياز ئۇستام مۇلايىملىق بىلەن ئوغلىدىن گەپ كوچىلاپ.
— ياق ئاتا، ھازىر ۋاقتى ئەمەس. ئۇنىڭ ئۇستىگە پۇل يوق، — دېدى بارات.
— نېمىشقا ۋاقتى ئەمەس؟ ئوغۇل بالا ئون بەش ياشتا بالاغەتكە يېتىدۇ. سەن بولسىڭ چوپچوك ئەر بولۇپ قالدىڭ. يىگىرمە ئىككى ياشقا كىردىڭ. جان تېپىلمايدۇ، پۇل تېپىلىدۇ.
— " ئۆزۈڭدە يوق، ئالەمدە يوق" دېگەن گەپ بار-دە.
— ئۆزىمىزدە بارىنى ئىشلىتىپ يەتمىگىنىگە تۇغقانلاردىن ئۆتنە ئالمامدۇق؟
— ئۆتنە ئالغانىنى قانداق ئۈزۈمىز؟ "ئات بولسا يېغىرى بولمىسا، ئەر بولسا قەرزى بولمىسا" دېگەن گەپلەر بىكار گەپ ئەمەستە!
— ئاستا-ئاستا ئىشلەپ ئۈزەرمىز ئوغلۇم.
— ياق ئاتا، بىزدە "تۇغۇلۇپ ئۆلمىگىنىڭنى كۆرەي، قەرز بولۇپ بەرمىگىنىڭنى" دېگەن تەمسىل بار. قەرز ئېلىپ توي قىلمىز دېگىچە پۇل يىغىپ توي قىلايلى، ئاڭغىچە جاھانمۇ ئوڭشىلىپ قالار.
— ئەگەردە ئۈرۈش بولۇپ كېتىپ، سېنى ئۆيلىيەلمەي قالسام كۆزۈم ئوچۇق كەتمەمدۇ؟ بىر چاغلاردا بەش يىل ئۈرۈش بولغان ئەمەسمۇ؟
— ئۇ ئىشنى ۋاقتى كەلگەندە كۆرەرمىز. ھازىرچە ئۆيلەنمەيمەن. پۇل بولسا ئۇكىلىرىمغا كىيىم-كېچەك قىلىپ بېرىمىز. مەندىن قايغۇرماڭ. ئۆزۈم يول تېپىۋالىمەن.
"ئۆزۈم يول تېپىۋالىمەن" دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ نىياز ئۇستام توختاپ قالدى. ئۇ ئوغلىغا سۆزلەۋېرىشنىڭ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى پەملىدى. شۇنداق قىلىپ نىياز ئۇستامنىڭ ئۈرۈنۇشلىرى بىكارغا كەتتى. ئۇ ئۆزاق ئويلىنىپ كېيىن "بىرەر جايدا دېيىشىپ قويغان قىزى بولسا كېرەك" دېگەن خۇلاسىگە كەلدى-دە، ئىككىنچى بىر ئىشنى ئويلاپ باجىسى ھەسەننى ئىزدەپ كەتتى.

※ ※

نیاز ئۇستام بارغاندا باجىسى ئۆيده يوق ئىدى. يازلىق تەتىل ئالدىدىكى تازا ئالدىراش ۋاقىت بولغاچقا ھەسەن ئۆيگە كەلمىگەنىدى. نیاز قېيىن سىڭلىسى مەريەمخانغا ئۆزىنىڭ ئوغلى ھەققىدىكى خىياللىرى، لېكىن گەپكە كىرمەيۋاتقانلىقى ھەققىده خېلى ئۇزۇن سۆزلەپ بەردى ۋە باجىسىدىن مەسلىھەت سورىماقچى ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. مەريەمخان:

— بۇ بالا بۇ قېتىم كېتىپ قالسا، قايتىپ كەلمەسمىكىن، بۇنىڭغا بىر ئامال قىلساق، — دېدى.

— مەنمۇ شۇنى دەپلا كەلدىم ئۇكام، — دېدى نیاز ئۇستام.

ھەسەن كېيىنرەك كەلدى. مەريەمخان تاماق ئۇستىده ئىرىگە كۆيۈپ-پىشىپ بارات ھەققىده سۆزلىدى. ئايالىنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان ھەسەن ئويلىنىپ قالدى:

— ئوبدان مەسلىھەت. ئاۋۋال ئۇنىڭغا بىر ئىش تاپايلى. مەن قوشنىمىز ۋاڭ دەنجاڭ بىلەن بىر سۆزلىشىپ كۆرەي، — دېدى ئاخىرىدا.

نیاز ئۇستام يېنىك نەپەس ئېلىپ ئۇلار بىلەن خوشلاشتى.

ۋاڭ جەنكۇي 30-يىللاردا تاشكەنتته ئوقۇغان. كېيىنكى كۇنلەردە مۇشۇ ناھىيىدىكى تاشيول ئىدارىسىغا باشلىق بولۇپ كەلگەن. بىر ھەپتە بۇرۇن مۇشۇ ھويلىغا كۆچۈپ كىرگەنىدى. ئارىدىن تۆت كۇن ئۆتكەندە ھەسەن نیاز ئۇستىغا "باراتنى ئەۋەتىڭ" دەپ ئېيتىپ بەردى. بارات كەلگەن چاغدا ۋاڭ دەنجاڭ ئۆيىده ئىدى. ئۇلار ئۇچراشتى. ۋاڭ دەنجاڭ باراتنىڭ خەتنۇچىنى ياخشى بىلىدىغانلىقىنى ئۇقۇپ ھەسەنگە ئىشارەت قىلدى، تالاغا چىققاندا:

— بىزگە بىر كاسسىر كېرەك ئىدى، — دېدى ۋە بۇ گەپنى باراتتىن مەخپىي تۇتتى.

— يېزىدا زېرىكىپ قالغانسىز، ئەتە باغ سەيلىسىگە چىقماقچى. ئاغىنىلەر سىزنى "ئالغاچ چىقىڭ" دېگەن، — دېدى سىرتتىن قايتىپ كىرگەن ھەسەن.

بارات قونۇپ قالدى. ئەتىسى ئىمىن نىيازنىڭ بېغىدا باغ باراۋنى بولدى.

※ ※

ئۇلار ئىمىن نىيازنىڭ بېغىغا سائەت ئونلاردا يېغىلىپ بولدى. بۇ چاغدا تەرەپ-تەرەپتىن دېھقانلار ئېيتقان:

سەھەر-سەھەر چىللاغلى،
چار خوراز ياخشى.
قوشاق قېتىپ يېغلاغلى،
قېرىنداش ياخشى.

يامان يولۇاس بولدا ياتىپ،
شىرغا يول بەرمەس.
ئاناسىدىن قارغىش ئالغان،
ئىلگىرى كەلمەس.

دېگەن ئورما ناخشىسى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

باغ باراۋنىڭ كەلگەنلەر يېغىلىپ بولغىچە بەزىلەر تەمبۇر، دۇتارلىرىنى دىرىڭلىتىپ ئولتۇرسا، يەنە بەزىلەر ئۇيۇقتىن-بۇيۇقتىن سۆزلىشىپ ئولتۇرۇشتى. بىراق گەپنىڭ بارا-بارا يەنىلا ھۆكۈمەت سىياسىتى، سىياسىي زۇلۇم، ئىقتىسادىي تالان-تاراج، دېھقانلارنىڭ ئېچىنىشلىق ھاياتى ئۈستىگە يۆتكىلىپ كەتكەنلىكىنى ئۆزلىرىمۇ سەزمەي قېلىشتى، بارات بولسا جىمجىت ئولتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى تىڭشايتتى ۋە ئىچىدە ھەممىلا ئادەمنىڭ گومىنداڭدىن جاق تويغانلىقىنى، ئىللىقلار قىلۋاتقان كۈرەشنىڭ توغرىلىقىنى تېخىمۇ چۈشەنگەنلىكىنى ھېس قىلاتتى.

— غەيۇەت-شكايەتكە چۈشۈپلا كەتتىگلىغۇ ئاغىنىلەر، — دېدى قۇربانوپ، — " كۈندۈزى گەپ قىلساڭ يان-يېنىڭغا باق، كېچىدە گەپ قىلساڭ قۇلاقنى قۇلاقتا ياق" دېگەن ھېكمەتلىك سۆزنى ئۇنتۇپ قالمايلى جۇمۇ، بۇ يەر ئۆي ئەمەس، باغ...

قۇربانوپنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشى ھەممەيلەننى سەگەكلەشتۈردى. گەپ-سۆزمۇ توختىدى. شۇ چاغدا بۈگۈنكى باغ باراۋىتنىڭ ساھىبخانى ئىمىنجان بىر سېۋەتتىكى پىچىلا پىشقان چىلگە شاپتۇل بىلەن بىرنەچچە چىلەكتىكى ساپسېرىق ئۆرۈكنى لىگەن-لىگەنگە تۆكۈپ، مېھمانلارنىڭ ئالدىغا قويدى.

— قېنى مېھمانلار، — دەپ تەكلىپ قىلدى ئىمىنجان، — غەزا پىشقىچە مېۋىگە ئېغىز تېگەيلى.

ئۇلار ئۆرۈك بىلەن شاپتۇلنى ھۇزۇرلىنىپ يېيىشتى. بارات تۆت يىلدىن بۇيان مۇنداق لەززەتلىك ئۆرۈكنى يېمىگەچكە ئۇنىڭغا بەكمۇ تېتىدى ۋە كۆپرەك يېدى.

— ئەمدى ئويۇنىمىزنى باشلايلى، ئالدى بىلەن شائىرىمىز ئىبراھىم سەيدۇللا[1] بىزگە بىر شېئىر دېكلامانسىيە قىلىپ بەرسە قانداق دەيسىلە؟ — دېدى جالالدىن.

— بولىدۇ، بولىدۇ، — دېيىشىپ ھەممەيلەن قول-قولچە ئونتۇرىدىكى داستىخاننى يىغىشتۇردى.

شۇ چاغدا تالباراڭنىڭ تېگىدىن بېشىغا بادام دوپپا، ئۇستىگە ئاق شايى كۆڭلەك، زىغىرىگە چەكمەندە ئىشتان كىيگەن، ئازراق چېچەك ئىزلىق، كۆزلىرى كۈلۈپ تۇرىدىغان، ئونتۇرا بوي، 30 ياشلاردىكى بىر يىگىت ئورنىدىن تۇرۇپ، قولىدىكى خوتەن قەغىزىگە پىزىلغان شېئىرلارنى ئوقۇشقا باشلىدى:

---

(1) يېشىدەم ماتارىچى ئىبراھىم سەيدۇللا — 1938-يىلدىن باشلاپ ماتارىپ ساھەسىدە ئىشلىگەن. 1946-يىلى تۇنجى قىلىنىپ ئېغىر ئازابلانغان. كۆپلىگەن يىلنى شېئىرلارنى يازغان. 50-يىللاردىن كېيىنمۇ خېلى كۆپ رىياۋەت چەككەن. يېنسىيگە چىقىپ 1990-يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن.

باھارغا تەلمۇرۈپ دىللار،
ئۆتەرمەنمۇ زالالەتتە.
ئۆتۈپ كەتمەكتە بۇ يىللار،
قويۇپ بىزلەرنى كۈلپەتتە.
بېشىمدا ئويىندى شەمشەر،
شىكار بولدۇق رەقىبلەرگە.
ھاياتلىقتىن ئۈمىدىم يوق،
رازى بولدۇق بۇ كۈنلەرگە.
خۇدايا رەھمە ئەيلەرسەن،
نەچارەم بار ئامالسىزمەن.
شاپائەت ئەيلىگىن بىزگە،
ئېچىپ ناگا يورۇق كۈنلەر.

— مۇدۇسا، مۇدۇسا كېلىۋاتىدۇ، — دېدى بىرەيلەن، ھەممەيلەن ئۆڭ تەرەپكە قاراشتى. راست دېگەندەك بىر ساقچى ئەمەلدارى كېلىۋاتاتتى.

— ئىپلاس مۇناپىق، — دەپ تىللىدى شائىرنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئۇيۇشما رەئىسى نۇر، — ھەممە يەردە تىمسىقلاپ يۈرۈدۇ، ئەبلەخ...

مۇدۇسانىڭ كەلگىنىنى كۆرۈپ، شائىر باشقا بىر شېئىرنى ئوقۇشقا باشلىدى. شېئىر ئوقۇشتىن توختاپ قالسا ساقچى ئەمەلدارىنى گۇمانلاندۇرۇپ قويياتتى.

ئوقۇپ بىلگىن بىلمىنى،
بېشىڭغا سايىۋەن قىلغىن!
نادانلىق ئىلكىدە ئۆتمەي،
ھاياتنىڭ قەدرىنى بىلگىن!
جاھالەتلىك بۇ تۇرمۇشتىن،

كۆزۈڭنى ئاچ، قارا ئالغا!
پاچاقلا! بۇ خۇراپاتنى،
بىلمنى ئىختىيار قىلغىن!

مۇدۇسا كېلىپ تالباراڭنىڭ تېگىدە توختاپ قالدى. ئۇنى ھېچكىم ئۆز يېنىغا تەكلىپ قىلمىدى. بۇ چاقىرىلمىغان "مېھمان"نىڭ تولىمۇ ئوڭايسىز ئەھۋالدا قالغانلىقىنى كۆرۈپ، مۇئاۋىن ھاكىم مامۇتخان:

— بۇگۈن دەم ئالماپسىز-دە؟ — دەپ سورىدى.

— دەم ئالغان، ئازراق شەخسىي ئىش بىلەن كېلىۋىدىم. يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ ھەرقايسىلىرىنى مۇشۇ يەردە بار دەپ ئاڭلىدىم. شۇڭا كىرىپ ئۆتۈپ كېتەي دېگەنىدىم، — دەپ ئۆزىچە خېلى گەپ يورغىلىتىپ باقتى مۇدۇسا.

— ياخشى بوپتۇ. ھاۋا بەك ئىسسىق، بىزمۇ ئۆيدە دىمىقىپ ئولتۇرغاندىن كۆرە ئازراق كۆڭۈل ئاچايلى دەپ بۇ يەرگە يىغىلدۇق. قېنى سىزمۇ ئولتۇرۇڭ، — دېدى مامۇتخان.

— بەك ياخشى بوپتۇ، بەك ياخشى بوپتۇ، — دەپ مۇدۇسا شۇ يەردىلا ھەسەن روزىنىك[1] يېنىدا ئولتۇردى ۋە ھەممىگە بىر قۇر سەپسېلىپ چىقىپ كۆزى بارانقا كېلىپ توختاپ قالدى.

— قېنى ئىمىن ئېلى[2] بىر ئۇسسۇل ئويناپ قىزىقچىلىق قىلىپ بەرسۇن، — دېدى نۇر.

— توغرا، توغرا، — دەپ ۋارقىراشتى كۆپچىلىك، — " ئالالمىدى ھە، ھە"نى ئويناپ بەرسۇن.

ئەتىگەندىن بۇيان تەمبۇر بىلەن ھەپىلىشىپ ئولتۇرغان ئېگىز بويلۇق، زىلۋا بىر ياش ئورنىدىن تۇردى. ئىمىن مەمەت بىر لىگەندە بىر دانە چىلگە

---

(1) پىشقەدەم مائارىپچى ھەسەن روزى — گومىندالڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئىنقىلابىي پائالىيەتكە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن 1946-يىلى تۇتقۇن قىلىنغان. 1984-يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن.

(2) پىشقەدەم مائارىپچى، سەنئەتكار ئىمىن ئېلى — گومىندالڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئىنقىلابىي پائالىيەتكە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن 1946-يىلى تۇتقۇن قىلىنغان. 1962-يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن.

شاپتۇلنى ئەپكىلىپ ئوتتۇرىغا قويدى. كۆپچىلىك: "ئالالمىدى ھە، ھە، ئالالمىدى ھە، مانا ئالدۇ، ئەينە ئالدۇ" دەپ چاۋاك چېلىشقا باشلىدى. ئىمىن ئېلى قوللىرىنى ھەر تەرەپكە سوزۇپ، ناھايىتى قىزىق ھەركەتلەر بىلەن ئۇسسۇل ئويناپ، تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ شاپتۇلنى چىشلەپ ئېلىشى كېرەك ئىدى.

— ئالالمىدى ھە، ھە، ئالالمىدى ھە، مانا ئالدۇ، ئەينە ئالدۇ...

كىشلەرنىڭ ئاۋازى بىلەن خۇشال كۈلكىلەر ۋە چاۋاك ئاۋازى پۈتۈن باغنىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ، ئەتراپنى چاك كەلتۈردى. قازان بېشىدا يۈگۈرۈپ يۈرگەن كىشلەرمۇ ئىمىن ئېلىنىڭ بۇ قىزىقچىلىقىنى كۆرۈشكە كەلدى. بۈگۈنكى باغ سەيلىسى مۇشۇنداق داۋام قىلىشقا باشلىدى. كىشلەرنىڭ مۇدۇسا بىلەن كارى بولمىدى. ئۇ بىرەر سائەت ئولتۇرۇپ كېتىپ قالدى. ئۇنى ھېچكىم تۇتمىدى ياكى "خوش" دېمىدى. بۇ ئىش ئۇنىڭغا بەكمۇ ئەلەم قىلدى.

※ ※

ئورمىدىن كېيىن دېھقانلار ئالدىراش بولۇپ كەتتى. ھەممە ئادەم ئورۇلغان بۇغدايلارنى خامانغا يىغىپ تەپمەكتە ئىدى. ھاۋا تونۇردەك قىزىپ كەتتى. تەكلىماكاندىن ئۇرۇپ تۇرغان ئىسسىق شامال ھەممە نەرسىنى سولاشتۇرۇپ ئادەملەرنىڭ نەپەس ئېلىشىنى قىيىنلاشتۇرغاندى. نىياز ئاخۇن بۇ يىل سادىقباينىڭ يىگىرمە مو يېرىنى ئوتاقا ئېلىپ تېرىغان. بۇغداي خېلىلا ئوخشىدى. ئوغلىنىڭ كېلىشى ئۇنىڭ بۇغدايىنى يىغىۋېلىش ئىشىنى ئاسانلاشتۇرغاندى. ئۇلار ئاتا-بالا ئىككىيلەن يەنە تۆت ئادەمنى لاپقۇتقا چاقىرىپ، يىگىرمە مو بۇغدايىنى بىر كۈندە ئورىۋەتتى. ئەتىسىدىن باشلاپ نىياز ئاخۇن باشقىلارغا لاپقۇتلىشىش ئۈچۈن ئورمىغا چىقتى. بارات بولسا كەتمەننى خۇددى ئۇستۇرىدەك ئىكەكلەپ، خامان قىرىشقا كىرىشتى. ئۇ ئانىسىنىڭ "ئارام ئالغىن" دەپ يالۋۇرۇشلىرىغا قارىماي، ۋاقتىنى راسا چىڭ تۇتۇپ خامانىنى ئىككى كۈندە قىرىپ بولدى.

— باربكاللا ئوغلۇم، — دېدى نىياز ئاكا خامانىنى كۆرۈپ، — چىنىدەك قىلىۋېتىپسەن. خامانغا تاماق سېلىشنىمۇ ئۇنتۇپ قالماپسەن!

— قانداقمۇ ئۇنتۇپ قالاي. ئۆزۈممۇ بۇ ئىشنى بەكمۇ سېغىنغانىدىم.

— رەھمەت ئوغلۇم، رەھمەت، خۇدايىم بىر جېنىڭغا مىڭ جان بەرسۇن.

شۇ ئاخشىمى ئاتا-بالا ئىككىسى خامانغا سۇ قۇيدى ۋە دۆۋىلەنگەن بۇغداي ئۇنچىلىرى ئۈستىدە يېتىپ ئۇزاققىچە پاراڭلىشىپ ئاخىر كۆزلىرى ئۇيقىغا كەتتى.

بۇ تەرەپلەردە ياز كېچىسى ناھايىتى ياخشى بولىدۇ. كۈندۈزلىرى كۆيدۈرگىدەك ئىسسىق بولسىمۇ، كەچ كىرىش بىلەن سالقىن چۈشۈپ، كېچىلىرى جەنۇب تەرەپتىن تاغنىڭ سالقىن شامىلى ئۇرۇپ تۇرىدۇ. تومۇز ۋاقتىدا شەبنەم چۈشمىگەچكە ھەممە ئادەم سىرتتا يېتىشنى ياخشى كۆرىدۇ. خۇسۇسەن ئورما باشلانغاندىن كېيىن، ئىشلەپ ھارغان كىشىلەر جانغا راھەت بېغىشلىغۇچى مۇزدەك تاغ سۈيىگە چۆمۈلۈپ، ئاندىن ئۇخلىشىدۇ. چۈنكى بۇنداق قىلغاندا ئادەم سالقىنلاپ، ياخشى ئۇخلايدۇ-دە، ھاردۇق پۈتۈنلەي چىقىپ كېتىدۇ. بارات چۆمۈلۈۋېلىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، دادىسىدىن بۇرۇن ئۇخلاپ قالدى.

نىياز ئۇستام بۇغداي ئۇستىدە ئوڭدىسىغا يېتىپ ئۇخلاۋاتقان ئوغلىغا ئاي يورۇقىدا قاراپ، ئوغلىنىڭ ئۆزىگە ئوخشاش بەستلىك، قاۋۇل بولۇپ يېتىلگەنلىكىنى، شۇ تاپتا قەدىمكى زامان رىۋايەتلىرىدىكى باھادىرلاردەك ئۇخلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ سۆيۈنۈپ كەتتى. "خۇدا بىزگە شۇنچە كۈچ-قۇدرەت بېرىپتۇ، لېكىن بايلىقتىن ئېيتماپتۇ" دەپ ئۆزلىرىنىڭ يوقسۇزلىقىغا ئۆكۈندى ھەمدە ئاستىغىنا ئۆز-ئۆزىگە "ناشۇكۇرلۇك قىلما" دەپ قويدى. ئاخىر ئۇمۇ ئاستا-ئاستا ئۇيقۇغا كەتتى.

خامانغا توشۇلغان بۇغدايلار پۈتۈرىم ئاپتاپتا بىرنەچچە كۈندىلا قۇرۇپ كەتتى. ئۆزۈڭنىڭ كالىسى ياكى ئېتى بولمىغاندىن كېيىن ئالدىراش كېرەك ئىدى. تومۇز ئايلىرى ھاۋادا كۆپ ئۆزگىرىش بولاتتى. بەزىدە بىر ئوبدان

تۇرغان ھاۋا بۇزۇلۇپ، بوران چىقىپ، چاقماق چېقىپ، ھاۋا گۈلدۈرلەپ، يامغۇر قۇيۇۋېتىدىغاندەك قىلاتتى. تۇ چاغدا ئىش تېخىمۇ تەسكە توختايتتى. يامغۇردا قالغان دېھقانلارنىڭ ھالىغا ۋاي... ئۇلار ئۇياقتا يۈگۈرۈپ، بۇياقتا يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ئاخىر يەتتە-سەككىز كالا تەيياردەك خامانىنى "لاي-لاي" ئېيتىپ، تېپىشكە باشلىدى.

ئارىدا-بۇغداي سامانىنى،
سەلكىن ئايرىيدۇ.
ئۇرۇق-تۇغقان قېرىنداشنى،
ئۆلۈم ئايرىيدۇ.

※ ※

— ئوغلۇم مەن بۇگۈن جۇمە ئوقۇپ كېلەي، سەن خامانغا قاراپ تۇر، ھايال بولماي يانىمەن، لېكىن شامال بىكار ئۆتۈپ كەتمىسۇن. زېرىكسەڭ چەشنى سورىغاچ تۇرارسەن.

— ماقۇل ئاتا.

دادىسى كەتكەندىن كېيىن، بارات خامانداا خالىي قالدى، ئۇ ئۆيگە كىرىپ ئاسىيەنىڭ سۈرىتى چاپلاغلىق خاتىرىنى، ئۇرۇمچىدىن ماڭار چاغدا ئوقۇتقۇچى ئابلەت سۇۋغا قىلغان ۋە بىرنەچچە قېتىم ئوقۇپ چىققىنى تاپىلىغان ماكسىم گوركىنىڭ «ئانا» دېگەن رومانىنى يوشۇرۇپ قويغان جايدىن ئېلىپ، چاپانغا ئوراپ، ئۆيىنىڭ كەينىدىكى قوغۇنلۇقتىن بىر قوغۇننى ئۇزۇپ ئالدى-دە، خامانغا كەتتى. ئۇ خامانىدىكى كەپىگە كىرىپ، يەردىكى كونا كىگىز ئۈستىدە ئولتۇردى، خاتىرىنى ئېچىپ ئاسىيەنىڭ سۈرىتىگە ئۇزاققىچە تىكىلىپ قاردى، خۇددى قەسەم بېرىۋاتقاندەك "مەڭگۈ سەندىن باشقىنى سۆيمەيمەن" دەپ پىچىرلىدى ۋە سۈرەتنى مەيدىسىگە باستى...

ئۇ ئېلىپ كەلگەن قوغۇننىڭ يېرىمىنى كاسا قىلىپ يەپ، يېرىمىنى

يېيىلىپ بولغان قوغۇننىڭ شاپىقىدا يېپىپ قويۇپ: "نېمىدېگەن تاتلىق قوغۇن بۇ، ئەگەردە ئۆزىمىزنىڭ يېرى بولغان بولسا ھە؟!" دەپ ئويلىدى. شۇ چاغدا توساتتىنلا ئۇنىڭ خىيالىغا بۇندىن 15 يىل بۇرۇن سادىق باي بىلەن بولغان بىر ۋەقە كېلىۋالدى. ئۇ چاغدا خامان بۇ يەردىن 50 مېتىر نېرىدىكى قېرى جىگدە تۈۋىدە ئىدى. مانا شۇ چاغدا سادىق باي بەگنىڭ بىر كوسا دوغىسى بىلەن كېلىپ ھوسۇلنىڭ تۆتتىن ئۇچ قىسمىنى مەجبۇرىي ئېلىپ كەتكەنىدى. شۇ ۋەقەدىن كېيىن بارات يەنە مۇشۇ يۇرتتا داڭقى بار توختى پالۋان دېگەن ئادەمنى سادىق بايىنىڭ ملتىقلىق يايلاق بىلەن بىللە كېلىپ زورلۇق-زۇمبۇلۇق قىلىپ ھەيدەپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن. شۇڭا بارات دادىسىغا:" چوڭ بولغاندا ملتىق ئېسىپ كېلىپ سادىق باي بىلەن ھېسابلىشىمەن" دەپ يىغلىغانىدى. "تېرىساڭ ئورارسەن، تىلسەڭ تاپارسەن" دېگەندەك راستتىنلا ئۇ ئەسكەر بولۇپ ملتىقمۇ ئاسىنى، ئۇرۇشقا باردى. لېكىن بۇ ئىشلار نېمىگە ئەسقاتتى؟ ... ئۇنىڭ ئاۋازى تۆيۈقسىز سىرتقا چىقىپ كەتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ بارغانچە غەزەپلىنىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ، دەرھال كىتابنى قولىغا ئالدى. لېكىن ئۇ قانداقمۇ كىتاب ئوقۇيالسۇن، ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئوقۇتقۇچى ئابلەت، دوستى ئەسمىتۇل ھەم ئاسىيە كېلىۋالدى. ئۇلار ئۇنى چاقىرىۋاتاتتى. ئۇ ئۆزىنى زورىغا بېسىپ نەزىرىنى كىتابقا ئاغدۇردى. كىتابنىڭ مۇقاۋىسىدىكى «ئانا» دېگەن خەتنى ئوقۇپ: "بىزنىڭ ھۆكۈمەت بۇ يازغۇچىغا نېمە ئۈچۈن شۇنچىۋالا ئۆچ؟ نېمە ئۈچۈن 'ئۇنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزىدىن بىر ئەجەل ئۇنىدۇ' دەپ ھېسابلاپ، ئۇنى ئوقۇشنى شۇنچە قاتتىق چەكلەيدۇ؟" دېگەن مەسىلە ئۇستىدە بىردەم ئويلىنىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، بارلىق دىققىتى بىلەن كىتابنى ئوقۇشقا كىرىشتى. ئۇ كىتابتىكى: "... ئۇلارنىڭ پۈتكۈل تۇرمۇشى ئۆزۈن يىللىق جاھىل ئادەتلەر بىلەن باغلانغان بولۇپ، ھەر كۈنى ئويلايدىغىنى ۋە ئىشلەيدىغىنى بىر قېلىپتىكى نەرسە ئىدى. شۇڭلاشقا ھېچكىمدە بۇ خىل تۇرمۇشنى ئۆزگەرتىش ھەۋىسى يوق ئىدى" دېگەن جۈملىلەرنى ئوقۇۋېتىپ، ئويلىنىپ توختاپ قالدى ۋە "بۇ خىل تۇرمۇشنى ئۆزگەرتىش ھەۋىسى يوق

... هەۋىسى يوق ... هەۋىسى يوق" دەپ قايتا-قايتا تەكرارلىدى.

دېمەك، سەن ئۆزگەرتمىسەك بۇ تۇرمۇش ھەرگىز ئۆزى ئۆزگەرمەيدۇ. ياق، بىز چوقۇم مۇنداق تۇرمۇشنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىمىز. مانا بۇ ھەرىكەت ئىلىدىن باشلاندى. ئۇلار ھەقىقىي ئوغۇل بالا ئىكەن. ئۇلار جاندىن كېچىپ بۇ تۇرمۇشنى ئۆزگەرتمەكچى بولۇۋاتىدۇ. دېمەك، "جاندىن كەچمىگىچە جانانغا يەتكىلى بولماس" دېگەن سۆز راست ئىكەن. ھازىر مىللىي ئارمىيە قەيەرگە بېتىپ كەلگەندۇ؟ ئۇلار بۇ كەمگىچە جىڭنى ئالدى. شۇنىڭچۇ؟ بەلكى ماناسقا كېلىپ قالغاندۇ؟! ھەي گېزىت كۆرمىدۇق ياكى رادىئو يوق. كىمدىن سورايسەن؟ نېمە دەپ سورايسەن؟ ... ئۇ مانا مۇشۇ خىياللار قوينىدا تىت-تىت بولۇشقا باشلىدى. تۇيۇقسىز سىگلىسى مايسەمنىڭ:

— ئاكا-ئاكا ماۋۇ ئادەم سېنى ئىزلەپ كەپتۇ، — دېگەن چاڭىلداق ئاۋازى ئۇنىڭ خىياللىرىنى بۆلۈۋەتتى، ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ، كەپىنىك ئالدىدا تۇرغان يېشى ئەللىكتىن ئاشقان، بېشى تاز، ئاغزىدا چىشى يوق، كوسا، رەڭگى شىرە چوروقتەك قورۇلۇپ كەتكەن، قارا ماتادا ئىشتان-چاپان كىيگەن ئادەمنى كۆردى. مېھمان كەينىدىكى ئاتنىڭ چۈلۈۋۇرىنى تۇتۇپ تۇراتتى.

— كەلسىلە ئاكا، — دېدى بارات تەئەججۇپ بىلەن.

مېھمان ئاتنى خامانىڭ ياقىسىدىكى يوغان قوزۇققا باغلاپ قويۇپ كەپىگە كىردى. بارات ياستۇقنى نېرىسىغا سۇرۇپ كىتابنى تېگىگە تىقىپ قويدى. ھېلىقى بېرىم قوغۇننى تازىنىڭ ئالدىغا قويدى. سىگلىسىغا ئىككى دانە شاپتۇلنى تۇتقۇزۇپ قويدى.

— بۇ نېمە كىتابكەن؟ — دەپ مېھمان تۇيۇقسىز سوراپ قالدى.

— «قۇرئان».

— «قۇرئان»؟ سىز قارى ئوخشىمامسىز؟ نىياز ئاخۇن ئىسلام دىنىنىڭ ئىخلاسمەن مۇرىدى. «قۇرئان»نى پەستە قويماڭ يامان بولىدۇ.

— شۇنداق، مەن قارى، — بارات شۇنداق دېدىيۇ، كىتابنى قولىغا ئالمىغىدى دەپ ئەنسىرىدى. دېگەندەك مېھمان كىتابنى قولىغا ئېلىپ، سۆيۈپ، يۈز-كۆزىگە سۈرتۈپ ياستۇق ئۈستىگە قويدى، لېكىن ئىچىنى

ئاچمىدى. بارات ئۇستىدىن تۆگمەن تېشىنى ئېلىۋەتكەندەك بولدى.
— خۇدا بىزنى ھېچنەرسىدىن ئېيىنماپتىكەن. خەت تونۇمايمەن، — دەپ ھېلىقى ئادەم يانچۇقىدىن بىر پارچە خەتنى چىقىرىپ بارانقا سۇندى،
— مەن گۇندىپاي ئىبراھىم خىشىك، يامۇلدىن چىقتىم.
بارات خەتنى ئېلىپ ئوقۇدى. بۇ يامۇلنىڭ ئۇقتۇرۇشى ئىدى.

ئۇقتۇرۇش

بارات نىياز مۇشۇ ئۇقتۇرۇشنى ئالغاندىن كېيىن يامۇلغا كېلىپ پەن مشۇ بىلەن كۆرۈشۈڭ.

× × ناھىيىلىك ھۆكۈمەت (تامغا)
مىنگونىڭ 34-يىلى 7-ئاينىڭ 26-كۈنى

— ماقۇل، — دېدى بارات ئويلانغان ھالدا، — بۈگۈن جۈمە، دۇشەنبە كۈنى بارايي.

※ ※

بارات دۇشەنبە كۈنى ئاش ۋاقتىدا يامۇلنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇ ئېھتىمال قىسمىغا قاينىش ھەققىدە بۈيرۇق كەلگەن بولسا كېرەك، — دەپ ئويلىدى، لېكىن ئۇنىڭ دەم ئېلىش ۋاقتىنىڭ توشۇشىغا يەنە ئىككى ئاي بارئىدى. ئۇ يامۇلنىڭ ئالدىدا ھەسەن بىلەن ۋاڭ جەنكۈيگە ئۇچراپ قالدى. ھەسەن ھېچنەرسە بىلمىگەن قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، بۇ يەرگە كېلىشنىڭ سەۋەبىنى سوردى. بارات جاۋاب ئورنىغا ھۆكۈمەتنىڭ ئۇقتۇرۇشىنى كۆرسەتتى.
— يۈرۈڭ، — دېدى ھەسەن، — بۇ جاي سىز بۇ يۇرتتىن كەتكەندىن كېيىن سېلىنغان، مەن باشلاپ كىرەي.
ئۇلار ئىسلام بەگنىڭ جايىغا سېلىنغان يېڭى يامۇلنىڭ كاتىبات بۆلۈمىگە كىردى. خەت يېزىۋاتقان پەن كاتىپ ئۇلارغا قارامۇ قويمىدى. ئارقىدىنلا بۇ يەرگە ۋاڭ جەنكۈي كىرگەندى، پەن كاتىپ ئۇنىڭغا ئورۇندۇق كۆرسىتىپ،

تاماكا تۇتتى. بۇ ئىش بارلىقا ئىنتايىن هار كەلدى.
— ۋاقى دەنجاق، — دېدى كاتىپ، — سىز دېگەن هېلىقى ئادەم كەلمىدى.
— كەلدى، مانا مۇشۇ، — دەپ بارلىنى كۆرسەتتى ۋاقى جەنكۈي.
— ياخشى، ياخشى، هەممە ئىش تەييار، — دەپ كاتىپ جوزىنىڭ تارتمىسىدىن بىر ۋاراق قەغەزنى ئېلىپ ۋاقى جەنكۈيغا سۇندى. بۇ ناهىيىنىڭ بارلىنى خىزمەتكە تەيىنلەش ئۇقتۇرۇشى ئىدى.
— يۇرۇڭلار، — دېدى ۋاقى جەنكۈي ۋە ئۇلارنى باشلاپ ئىمىن بەگنىڭ جايىدىكى تاشيول ئىدارىسىنىڭ ۋاقىتلىق ئىشخانىسىغا كەلدى. مانا شۇ چاغدىلا بارلىقا هەممە ئىش ئايان بولدى. شۇڭا هەسەنگە بىرئاز ئاچچىقى كەلدى.
— ئاۋۋال مەن بىلەن مەسلىھەتلىشىش كېرەك ئىدى، — دېدى ئاچچىقى بىلەن .
— كايىماڭ، سىز خەۋەرسىز بولغان بىلەن نىياز ئاكام خەۋەردار، بىز پەقەت نىياز ئاكامنىڭ تەلىپىنى ئورۇنلىدۇق. نىياز ئاكام سىزنى مۇشۇ يەردە تۇرۇپ قالسۇن، بىرەر ئىش تاپايلى، دېگەنىدى. هېلىمۇ ناهايىتى تەستە مۇشۇ ئىشنى تاپتۇق. ئىشلەپ تۇرمامسىز!...
— هەي سىلەرنى، هەي سىلەرنى...
ئۇ باشقا گەپ-سۆز قىلمىدى. پەقەت دەم ئېلىش ۋاقتىم نوشقىچە ئىشلەپ تۇرسام تۇراي دېگەن يەرگە كەلدى.
— 8-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ ئىشقا چۈشسىز. ئاڭغىچە مۇشۇ يەردە بىر ئېغىز كىچىك ئۆي بار. شۇ ئۆيگە كۆچۈپ كىرىۋېلىڭ. ھازىر ئۇرۇش ۋاقتى، قاتناش ئىنتايىن جىددىي. بەزىدە كېچىلىرىمۇ ئىشلەشكە توغرا كېلىدۇ، — دېدى ۋاقى جەنكۈي ۋە ئۇلارنى باشلاپ بىرىپ ئۆينى كۆرسەتتى. ئۆي خېلى تۇزۇك ئىدى.
شۇنداق قىلىپ بارات تاشيول ئىدارىسىنىڭ كاسسىرى بولۇپ قالدى.

تۆتىنچى باب

يېڭى دوستلار

بىرمۇ گۈزەل بولالماس سەن جانانەك،
سېھرىي كۈچۈك بولدى كۆڭلۈم ئوتقانەك.
بالدەك شېرىن ئۇنۇك ماڭا تۇيۇلدى،
سۇ يۇزىنى يېقىملىق كۈي قوچقانەك.
— بايرون

بارات تاشيول ئىدارىسىدىكى يېڭى خىزمىتىنى ئانچە كۆڭۈللۈك ھېس قىلمىسمۇ، ھەر ھالدا يېڭى دوستلارنى تېپىۋالدى. 8-، 9-ئايلار بۇ ياقلاردا راسا باغ سەيلىسى قىزىيدىغان چاغلار ئىدى. شۇڭا ئۇ يەكشەنبە كۈنلىرى ئوقۇتقۇچىلار ۋە ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرى بىلەن بىللە باغ سەيلىلىرىگە قاتنىشىپ تۇردى. ئارىلاپ ئائىلىسىگە قايتىپ ئاتىسىنىڭ دېھقانچىلىق ئىشلىرىغا قارىشىپ تۇردى. گاھى چاغلاردا ئائىلىسىدە قونۇپ قالاتتى. بۇنداق چاغلاردا ئۆزى تىقىپ قويغان «ئانا» رومانىنى جىنچىراغنىڭ يورۇقىدا ئۇزاقتىن-ئۇزاق

ئوقۇيتتى ۋە ئارىلاپ ئىملەر توغرىسىدىدۇر خىيال سۈرۈپ قالاتتى. بۇگۈن يەنە ئۇنىڭ كۆزى روماندىكى مۇنۇ جۈملىلەرگە چۈشتى: "ئۇلار زاۋۇت خوجايىنلىرىنىڭ ھاقارەتلىرى، ئىش باشقۇرغۇچىلارنىڭ زورلۇقلىرىدىن كەلگەن غەزەپلىرىنى ئۆيگە قايتقاندىن كېيىن خوتۇنلىرىدىن ئالاتتى..."

شۇنداق، بۇ ئىش بىزدىمۇ ئوپمۇئوخشاش، — دەپ پىچىرلىدى ئۇ ئۆز-ئۆزىگە، — مانا ئاتاممۇ گاھى چاغلاردا ئۆزىنى باسالماي قالىدۇ...

بارات كىتابىنى ئىدارىسىغا ئېلىپ بېرىشتىن ئىھتىيات قىلدى. ئۇ خىزمەت مۇناسىۋىتى ۋە باغ سەيلىسى جەريانىدا نۇرغۇن كىشىلەر بىلەن ئۇچراشتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا زور كۆپچىلىك كىشىلەرنىڭ چىرايىدىن دەرد-ئەلەم، بۇرۇقتۇرمىلىق، غەزەپ-نەپرەت ئۇرغۇپ، بىرگى تاڭغا بەكمۇ تەشنا ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. شۇنداقلا بارانقا يەنە ئىنتايىن ئاز ساندىكى كىشىلەر ياسالما ۋە سىرلىق كۆرۈندى. بۇنداق كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى بارانىنى كۆرگەندە ھەجىيىپ، ئىككى ئېغىز گەپنىڭ بىرىدە "ئۇكا" سۆزىنى قوشۇپ شۇنچە سىلىق سۆزلىسىمۇ، كۆزلىرىدىن بىر شۇملۇقنىڭ ئالامىتى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇ مانا مۇشۇنداق گەپنىڭ توغرىسىنى ئېيتمايلا ھەجىيىپ تۇرىدىغانلاردىن بەكمۇ ئېھتىيات قىلىدىغان بولۇپ قالدى. بۇنداق تىلى بىلەن دىلى باشقا كىشىلەردىن ھەزەر ئەيلەش ھەققىدە ئۇرۇمچىدىكى ئابلەت، ئەسمىتۇل قاتارلىق يولداشلىرى كۆپ قېتىم تاپىلىغانىدى. بارات تېخىچە تۇزۇك چۈشىنىپ يېتەلمىگەن ئادەم مۇئاۋىن ھاكىم مامۇتخان ئىدى. ئۇ مۇشۇ ئۆتكەن ئىككى ئاي جەريانىدىكى باغ سەيلىسىدە بارات بىلەن تىنچلىق سوراشقاندىن باشقا، ئادەتتە ئۇنىڭغا كۆپ گەپ قىلمىدى، لېكىن قاچانلا قارىسا ئۇنىڭدىن كۆز ئۇزمەيتتى. بارات قارىسا ئۇ دەرھال باشقا تەرەپكە قارىۋالاتتى ياكى كۆرمەسلىككە سالاتتى. بىر كۈنى مامۇتخان ئۆز يېنىدا ئولتۇرغان قۇتلۇققا بارانىنى كۆرسىتىپ: "بەكمۇ يالۇش ئىكەن" دېگىنىنى ئاڭلاپ قالدى. قۇتلۇق كۈلۈپ قويدى.

بارانتا بىردىنلا مامۇتخانغا قارىتا قىزغىنلىق پەيدا بولۇپ قالدى. "ئۇ نېمە ئۈچۈن مېنى غەلىتە كۆزىتىپ يۈرىدۇ" دېگەن سوئال ئۇنى قىينىشقا باشلىدى.

بىرنەچچە كۈن باش قاتۇرۇپمۇ بۇ ئىشنىڭ تېگىگە يېتەلمىدى. "جاسۇسمىكىن؟" دەي دېسە، ھەممە ئادەم ئۈنى "ۋېجدانلىق ئادەم" دەيدۇ. ئەمسە نېمە ئۈچۈن مېنى مارايدۇ؟ ھەي... بۇگۈنكى ئەمەلدارلارغا ئىشىنىپ بولاتتىمۇ؟... بارات بىر كۈنى نۇرنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولۇپ ئولتۇرۇپ نۇردىن:

— مۇئاۋىن ھاكىم ماموتخان قانداقراق ئادەم؟ — دەپ سورىدى.

— قانداق دېگىنىڭ نېمىسى؟ ناھىيىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى، ئۆزى زىيالىي.

— ئۇغۇ شۇنداققۇ. لېكىنزە...، — ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالمىدى.

— ھە... گېپىڭنى ئەمدى چۈشەندىم. ئۇ 1939-يىلى سەمەرقەنت يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتىنى پۈتتۈرگەن. شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدە ياتقان، لېكىن ئۇنىڭدىن ھېچبىر قۇسۇر تاپالمىغاندىن كېيىن تۇرمىدىن چىقىرىلغان. 1943-يىلىنىڭ ئاخىرىدا "گۇمانلىق ئۇنسۇر" دەپ قارىلىپ، بۇلتۇر ئەتىيازدا مۇئاۋىن ھاكىم سۈپىتىدە ئۇرۇمچىدىن بۇ يەرگە سۈرگۈن قىلىنىپ كەلگەن،

— دېدى نۇر، — ئۇنىڭ بىر پارچە شېئىرى بار. مەن يادلىۋالغان. ساڭا بېرىپ بېرەي، كۆرۈپ باق. شۇ چاغدا سەن ماموتخاننى چۈشىنىپ قالسەن!

...

نۇر بىر ۋاراق خوتەن قەغىزىگە ئىككى كۆپلەت شېئىرنى يازدى-دە، بارانقا سۇندى. بارات قەغەزنى ئېلىپ شېئىرنى پەس ئاۋازدا ئوقۇدى.

ئۇ شېئىرنى قايتا-قايتا ئوقۇدى-دە، ماموتخانغا بولغان گۇمانى يوقالدى.

— پاھ، ياخشى شېئىر ئىكەن. بۇ ئادەم تېخى شېئىرمۇ يازالايدىكەن-دە؟

— دېدى بارات.

— شۇنداق، ئۇ ئىلىدا قورغىلاڭ بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، خۇشاللىقىدىن بىر كېچە ئۇخلىيالمىغان ۋە دەرھال ئىككى پارچە ئىمزاسىز شېئىر يېزىپ "غەپلەت ئۇيقۇسى"دا ياتقان كەڭ دېھقانلارنى ئويغىنىشقا، ياشلارنى ئويۇشۇشقا، ئازادلىق، ئەركىنلىك يولىدا كۈرەش قىلىشقا چاقىرغان، — دېدى

نۇر.

— رەھمەت ئاكا، — دېدى بارات خوشلىشىش ۋاقتىدا، — بۈگۈن مېنى بەكمۇ خۇشال قىلدىڭىز. كۆڭلۈمدىكى قارا ئىغۇلۇق يورۇدى.

※ ※

بۈگۈنكى باغ سەيلىسىدە مامۇتخان نۇنجى قېتىم بارات بىلەن ئېچىلىپ-يېيىلىپ سۆزلەشتى. شۇنداق بولسىمۇ باراتنى كۆپرەك سۆزلەشكە دەۋەت قىلىپ، ئۆزى ئۇنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزىنى، ھەربىر ھەرىكىتىنى دەققەت كۆرۈۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. بۇ ئېغىر بېسىق، كەم سۆز يىگىت ئۇنىڭغا يېقىپ قالغاندى. مامۇتخان نۇردىن بۇ يىگىتنىڭ سەرگۈزەشتىسىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ناھايىتى خۇشال بولدى. يەنە بىر تەرەپتىن مامۇتخان باراتنىڭ ئىشلىرىنى ياشلىقتىكى بىردەملىك قىزغىنلىقتىن پەيدا بولغان ئىش بولمىسۇن يەنە دەپ ئويلاپ، سەل ئېھتىيات قىلىپ ئىككى ئايدىن بۇيان ئۇنى كۆزىتىپ كەلگەنىدى. ئۇلار بۈگۈنكى باغ سەيلىسىدىن پىيادە بىللە قايتتى.

— قانچە ياشقا كىردىڭىز؟ — دەپ سوردى مامۇتخان پەرۋاسىز ھالدا باراتتىن.

— 22 ياشقا.

— ئەسكەرلىكتە قانچە يىل تۇردىڭىز؟

— ئۈچ يېرىم يىل. ئوقۇشتا ئىككى يىل، ھەربىي سەپتە بىر يېرىم يىل.

— ئۇرۇشقا قاتناشتىڭىزمۇ؟

— قاتناشتىم.

— قەيەردە؟

— كەڭسای ئاغزىدا ۋە سىمپوتوزا داۋىنىدا.

— ئۇرۇش ئەھۋالى قانداق بولدى؟

— ئۇرۇش ئەھۋالىمىز قانداق بولماقچىدى دەيسىز، ئەلۋەتتە بىز مەغلۇب

بولدۇق.

— هه... مۇنداق دەك، — دېدى مامۇتخان كۈلۈپ تۇرۇپ، — سىزمۇ بىر ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قاپسىز. ئەمدى ئۇزاق ياشايسىز. بىز كېيىن يەنە سۆزلەشسەك بولارمۇ؟

— ئەلۋەتتە بولىدۇ. سىزلا خالىسىڭىز.

— ئەلۋەتتە خالايمەن.

※ ※

شۇنىڭدىن كېيىن مامۇتخان بارات بىلەن سۆزلىشىدىغان بىرەر ئەپلىك پۇرسەتنى كۈتۈپ يۈردى. ئۇ ئۆز ئۆيىدە ياكى باراتنىڭ ياتقىدا سۆزلىشىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى بىلەتتى. چۈنكى تامنىڭمۇ قۇلىقى بار-دە. ئۇ ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ ئەڭ ياخشىسى باراتنىڭ هاماچىسىنىڭ ئۆيىدە سۆزلىشىشنى لايىق كۆردى. بۇنى هەسەنگە باشقىچىرەك قىلىپ (باراتنى ئۆز ئۆيىگە چاقىرىشنى، ئۆزىنىڭ ۋاڭ دەنجاڭنى ئىزدەپ باردىغانلىقىنى، باراتنىڭ "توڭچى" بولۇپ ببرىشنى) چۈشەندۈردى. بۇ چاغدا ۋاڭ دەنجاڭ يول تەكشۈرۈپ كەتكەچكە، هەسەن مامۇتخاننىڭ مەقسىتىنى ئاسانلا چۈشەندى.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت بەشلەردە مامۇتخان "ۋاڭ دەنجاڭنى ئىزدەپ" كەلدى. مامۇتخانغا ۋاڭ جەنكۈيىنىڭ ئايالى ئۆي ئىچىدە تۇرۇپلا "ۋاڭ جەنكۈي ئۆيدە يوق" دەپ تۇرۇشىغا هەسەن ئۆز ئۆيىدىن چىقىپ:

— ۋاي مۇئاۋىن هاكىمكەنغۇ؟ ئۆيگە كىرىپ بىرەر پىيالە چاي ئىچىپ كەتسىلە! — دېدى مامۇتخاننى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ.

— خوش، — دېدى مامۇتخان ۋاڭ دەنجاڭنىڭ ئۆيىدىكى ئايالىنى كۆزدە مەنىلىك ئىشارەت قىلىپ، — مەن ۋاڭ دەنجاڭنى ئىزدەپ كەلگەنىدىم. ئۆيىدە يوقكەن، قايتاي.

— ۋاڭ دەنجاڭنىڭ ئۆيى باشقا، مېنىڭ ئۆيۈم باشقا، كېيىن كەلگەندە ۋاڭ دەنجاڭنىڭ ئۆيىگە كىرەلا.

ھەسەننىڭ "مۇئاۋىن ھاكىم" دېگەن ئاۋازىنى ئاڭلىغان ۋاڭ جەنكۈينىڭ ئايالى توختىخان ئۆيىدىن يۈگۈرۈپ چىقتى ۋە ۋالاقشىپلا كەتتى:

— ۋېيەي، شەنجاڭگەنغۇ؟ دەنجاڭ بولمىسمۇ مەن بار. ئۆيگە كىرىپ بىرەر پىيالە چاي ئىچىپ كەتسىلە، — دېدى ئۆزىنى ئوناقسىتىپ، — دەنجاڭنىڭ ئورنىدا قانداق دېسىلە شۇنداق كۈتەلەيمىز.

— خوش، ئۆيدە ئەر كىشى يوقكەن، مەن كېيىن كېلەي، — دەپ مامۇتخان ئۇدۇل ھەسەننىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. ئۇزاقتا قالماي بارانمۇ كەلدى.

مامۇتخان بىلەن بارات ھەسەننىڭ مېھمانخانا ئۆيىدە ئولتۇرۇشتى. بۇ ئۆيدە ئولتۇرغان ئادەمگە كوچىدىن كىرگەن ئادەم ياكى قوشنىلىرىنىڭ كىرىپ-چىقىپ تۇرۇشى دېرىزىدىن ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار دېرىزە ئۈدۈلىغا كېلىپ ئولتۇرۇشتى. سېنتەبىرنىڭ قۇياش نۇرى ئۆيىنى ئىللىتىپ تۇراتتى.

ھەسەن مېھمانلارغا بىر پىيالىدىن ئۈسسۈزلۈق قۇيدى. ئارقىدىن يۇمشاق نان، قوغۇن، ئۈزۈم، شاپتۇل بىلەن داستىخاننى تولدۇرۇۋەتتى.

— قېنى مېھمانلار، مەزىگە ئېغىز تېگىشىلە، غىزا پىشقىچە قورساق ئېچىپ قالمىسۇن، — دېدى ھەسەن.

— ئاۋارە بولماڭ. بىز بىرئاز پاراڭلاشساقلا بولدى، — دېدى مامۇتخان.

— بۇ نېمە دېگەنلىرى، سىلە كۈندە كېلەمتىلە؟! ھەم پاراڭلىشىمىز، ھەم غىزالىنىمىز.

مامۇتخان ئېتىراز بىلدۈرۈشنىڭ پايدىسىزلىقىنى چۈشەندى ۋە بارانقا قارىدى.

— مەن سىزنىڭ كۆرگەنلىرىڭىزنى ئۆز ئاغزىڭىزدىن ئاڭلاي دەپ كەلدىم. ئەگەردە بىز مەڭگۈ دوست بولماقچى بولساق، ھېچنەرسىنى يوشۇرماسلىقىڭىزنى

ئۇمىد قىلىمەن.

— بولىدۇ، ئەمما مېنىڭ سۆزلەيدىغىنىم بۇ تەرەپنىڭ يەنى ھازىرقى ھۆكۈمەتنىڭ مەغلۇبىيىتى.

— مەغلۇبىيەت؟ مۇنداق دەڭ، — دەپ كۈلدى مامۇتخان، — ماڭا كېرىكسىمۇ نەق شۇ. ھۆكۈمران دائىرىلەر مەغلۇب بولدى. شۇڭا ئۇلارغا چاشقان تۆشۈكى ساراي بولدى. ئەگەردە ئۇلار غەلبە قازانغان بولسا، مەن بۇنى سىزدىن سوراپ ئولتۇرمايتتىم. شۇ ھۆكۈمرانلارنىڭ بىرسى مەن. چۈنكى مەن مۇئاۋىن ھاكىم ئەمەسمۇ؟ لېكىن جۇڭغارىيەنىڭ غەلبىسى، تۆكۈلگەن قانلار ئارىمىزنى چوقۇم ئويغىتىدۇ.

— بۇ شەكسىز، — دەپ ھەسەن گەپ قىستۇرۇشقا ئالدىرىدى، — قېنى ئۇكام، سۆزىڭىزنى باشلاڭ.

— بىزنى ئۇرۇمچىدىن باشقا بىر پولك بىلەن قوشۇپ سۈيدۈڭگە بۆسۈپ ئۆتۈپ بېرىپ، قورشاۋدا قالغانلارنى قۇتقۇزۇشقا ئەۋەتتى. بۇ ۋەزىپىگە بىر دىۋىزىيە كوماندىرى قوماندانلىق قىلدى. بىزنىڭ باشلىقلىرىمىز: "قوزغىلاڭچىلار ئۇرۇش كۆرمىگەن نادان ئادەملەر، بىز ئىچى-تېشىدىن ماسلىشىپ 'ئالتە ئوغرى' نىڭ قورشاۋىنى بۇزۇپ ئۆتۈپ، سۈيدۈڭنى ئالغاندىن كېيىن، غۇلجىنى قايتۇرۇۋالىمىز ۋە 'ئالتە ئوغرى' نىڭ پوستىغا سامان تىقمىز" دېگەن خام خىيال بىلەن كۆرەڭلەشكەنىدى، — دەپ ئالدىرىماي سۆزلىدى بارات، — بىز كېچىسى يولغا چىقىپ سۈيدۈڭگە قاراپ ماڭدۇق. بۇ 1944-يىل 12-ئاينىڭ 2-كۈنى ئىدى. لېكىن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى پارتىزانلار بىلەن كېچىسى ئۇچرىشىپ قېلىشتىن بەكمۇ قورقىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئەتراپنى كۆزىتىپ ئالدىرىماي ماڭدۇق. بىز بۇ يەرنىڭ يەر شارائىتىنى بىلمەيتتۇق. قوزغىلاڭچىلار بولسا ھەممە يەرنى بەش قولدەك بىلەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر تۈتاش قوماندانلىققا ئىگە ئىدى. بىزنىڭ رازۋېتچىكلىرىمىز قوزغىلاڭچىلار بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشتىن قورقۇپ يېقىنراق بارالمىغاچقا ھېچقانداق مەلۇمات بېرەلمەيتتى. دۇربۇندا قارىسا، ھەممە يەردە

ئاپئاق قاردىن باشقا نەرسە كۆرۈنمەيتتى. قىسمىنىڭ ئالدىدا بەشتىن-بەشتىن بولۇپ ئىككى گۈرۈپپا كۆزەتكۈچىلەر ئەللىك مېتىردىن ئارىلىق قالدۇرۇپ ماڭىدى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن ماتورلىرىنى گۈرۈلدىتىپ، يەرلەرنى لەرزىگە كەلتۈرۈپ تانكىلار ماڭىدى. تانكىلارنىڭ كەينىدىن پىيادە ئەسكەرلەر ماڭىدى. باشلىقلىرىمىز ئاتلىق كېتىپ بارااتتى. ھەممە يەر ئاپئاق قار، ھېچنەرسىنى پەرق ئەتكىلى بولمايتتى. شۇنىڭغا يۈزلەرنى چېقىپ ئېچىشتۇرۇپ تۇراتتى. سوغۇق جاندىن ئۆتەتتى. رازۋېتچىكلار بىلەن تانكىلار ھېچقانداق قارشىلىققا ئۇچرىمىغاندىن كېيىن بىزمۇ مېڭىۋەردۇق. ئەمدى ناڭ سۈزۈلۈپ كەلگەن چاغدا كەڭسايىنىڭ تاغ ئاغزىدىكى كەڭ ئېقىن سۇدىن ئۆتتۇق. ھېچقانداق شەپە يوق، يەنە ئازراق ماڭغاندۇق، بىردىنلا ئارقىمىزدىن پىلىموتنىڭ "تا-تات" لىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن تۆت نەرەپنىڭ ھەممىسىدىن پىلىموت، ئاپتومات، ملىتسقلار ئېتىلىپ، قول بومبىسى پارتلاپ، جاھاننى قاراس-قۇرۇس قاپلاپ كەتتى. تاغ ئۈستىدىن گۈلدۈرلەپ تاشلار دومىلاپ چۈشۈشكە باشلىدى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرىدە شۇنداق ھودۇقۇش بولۇپ كەتتىكى، قىيا-چىيا ھەممە ياقنى قاپلاپ كەتتى. قايسى تاغ قاپتىلىغا، قايسى چوققىغا قارىتىپ ئوق ئېتىشنى ھېچقايسىمىز بىلمەيتتۇق. ھەممىمىز ئۆز جېنىمىزنى قۇتۇلدۇرۇش كويىدا ئۈدۈل كەلگەن يەردىكى ئاپئاق قارغا ئۆزىمىزنى تاشلاپ دۈم يېتىۋالدۇق، پولك كومانداىرىمىز ياڭ تۆەنجاڭنىڭ بېشىدا شەپكىسىمۇ يوق، دۈم يېتىۋېلىپ دۈربۈندا ئەترايقا قارايتتى. پۈت-قوللىرى تىترەپ لاغلداپ تۇراتتى. بىز ئۆزىمىزنى ئوڭشۇۋالغىچە قوشۇنىمىزدىكى ئەسكەرلەرنىڭ يېرىمى قىرىلىپ كەتتى. تانكىلار بىلەن پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ ئارىلىقى خېلىلا ئۇزىراپ كەتتى. مەن ئازادلىق ئۈچۈن ھېچ ئىش قىلىپ بېرەلمەي ئۆلۈپ كېتىدىغان بولدۇم دەپ ئىچ-ئىچىمدىن ئۆكۈنەتتىم. بىر چاغدا ياڭ تۆەنجاڭ: "ئالغا"! دەپ ۋارقىرىدى.

پارتىزانلار ناھايىتى مەرگەنىكەن. بىزنىڭ ئەسكەرلەردىن ئورنىدىن تۇرۇپ يۈگۈرگەنلەر بىرنەچچە قەدەم ماڭا-ماڭماي ئوق يېپ تىك موللاق چۈشەتتى.

ياڭ تۇەنجاڭ ۋارقىراپ بۇيرۇق بېرەتتى.

— پىلىموتچىلار ئات ...

"ئات" دېگىنى بىلەن، بېشىنى كۆتۈرەلمەيتتى، دۇم ياتقان ئەسكەرلەر نەگە ئېتىشنى بىلمەيتتى. بىز پېتىۋېلىپ قارىسىغا ئېتىشقا باشلىدۇق. مەن پىلىموتنىڭ پاينىكىنى سەل كۆتۈرۈپ ئاتقانىدىم. ئوقلار يېقىنلا بىر يەردە قارلارنى توزۇتۇپ كەتتى. شۇ چاغدا ياڭ تۇەنجاڭ يەنە بىر قېتىم كوماندا بېرىپ ئاتاكىغا كاناي چالدۇردى ۋە :

— ئالغا! ئالغا!— دەپ ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرىدى. قورقانلىقىدىن بولسا كېرەك، ئۇنىڭ ئاۋازى بوغۇلىشىدەك چىقاتتى. قولىدىكى تاپانچىدا قارىسىغا ئوق ئاتاتتى.

— ئات، چاپ! — دەپ ئالغا يۈگۈرگەنلەر بىرنەچچە قەدەم باسماي يېقىلىشقا باشلىدى. چېكىنگەنلەرنى ياڭ تۇەنجاڭ ئېتىپ تاشلىدى. راسا مالمانچىلىق بولۇپ كەتتى. شۇ چاغدا بىز ئۆتۈپ كەلگەن ياغاچ كۆۋرۈككە ئوت كەتتى. ئەمدى هەممەيلەن جاننى قۇتقۇزۇشنىڭ غېمىدا قالدى. بىزنىڭ ئىزۋوود نازارەت ئاستىدا تۇرغاندەك قىلاتتى. ئوق تەگكەن بولۇپ يېنىۋالاي دېسەم، ياڭ تۇەنجاڭ يېنىمدىن بىر قەدەم نېرى كەتمەيتتى.

— چېكىنەيلى، — دېدى ياڭ تۇەنجاڭ، — سەن ئادەملىرىڭ بىلەن شتابنى مۇھاپىزەت قىل. ئۇنىڭ ئۇنداق دېگىنى "مېنى قوغدا" دېگىنى ئىدى. نېمە ئامال بار دەيسىلەر؟!... بىز چېكىندۇق. ئىنقىلابچىلار تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىشنى ئويلىغان بولساممۇ، ھېچ ئامال قىلالمايۋاخىر ۋاقتىنچە مەنمۇ جان قۇتقۇزۇشنىڭ كويىدا بولدۇم. بىزنىڭ چېكىنگەنلىكىمىزنى كۆرۈپ، پارتىزان قىسىملار شۇنداق قاتتىق ئوقلا تۇتتىكى، پۈتۈنلەي سارىاسىمە ئىچىدە قالدۇق. ئۆتىدىغان كۆۋرۈك كۆيۈپ كەتكەچكە تانكىلارمۇ توسۇلۇپ قالدى. تانكىغا كىرىۋېلىشقا ئۇلگۈرەلمىگەن دىۋىزىيە كوماندىرى ئوق تېگىپ ئۆلدى. پۈتۈن تاغ ئىچىنى "ھۇررا" سادالىرى قاپلاپ، پارتىزان قىسىملار بىزنى خېلى يېرگىچە قوغلاپ كەلدى. ئاران ئوتتۇز-قىرىق ئادەم قۇتۇلۇپ قالدۇق. رىسقىم

تۇگىمىگەنىكەن، ھايات قالدىم. ئەمما ھېنىكمۇ كېيىم-كېچەكلىرىمنىڭ بىرنەچچە پېرىنى ئوق تېشىپ ئۆتۈپ كېتىپتۇ.

ئـۇ، ھېكايىسىنى تۇگەتتى. ئولتۇرغانلار شۇ ۋاقىتتىكى ئۇرۇشنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكە تىرىشۋاتاتتى. بارات ئاخىرىدا:

— مەن بۇگۈنكى كۈندە ئاشۇ ئىلى ئىنقىلابچىلىرى بىلەن بىر سەپتە بولالمىغىنىمغا ناھايىتى ئېچىنىمەن. مەن يولغا چىقىش ۋاقتىدا دوستلىرىمغا ئۇياقتا ئۆتۈپ كېتىمەن دەپ ۋەدە بەرگەنىدىم. ئەپسۇسكى ئوق تەگدى. ئۇنى ئاز دەپ بۇ يەردە قالغىنىم، — دېدى.

باراتنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ماموتخاننىڭ كۆزلىرىدە ھاياجان، خۇشاللىق، ئومىد ئۇچقۇنلىرى چاقناپ كەتتى. ئۇ باراتنىڭ قولىنى چىڭ ئوتۇپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— رەھمەت سىزگە، ھازىر مېنى بۇ يەردە ھەممىدىن بەكرەك خۇشال قىلغان ئادەم پەقەت سىز جېنىم ئۇكام. ئىسىت، مىڭ مەرتىۋە ئىسىت، نېمە ئۈچۈن جۇڭغار ۋادىسىدا قويچى بولۇپ قالمىغاندىمەن.

— بىزگىمۇ ئۇيۇشۇش ۋاقتى يەتكەن ئوخشايدۇ، — دېدى ھەسەن.

— شۇنداق، ئاللىقاچان شۇنداق قىلىش كېرەك ئىدى، — دەپ بارات ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى، — بىزمۇ بۇ كۈرەشكە تەييارلىنىشىمىز كېرەك.

— شۇنداق، — دېدى ماموتخان ئويچانلىق بىلەن باراتنى سىنىماقچى بولۇپ، — ئەمما سىز ياش بالا ئىكەنسىز. بۇ يولدا سىزنى نېمە كۈتۈۋاتقانلىقىنى بىلەمسىز؟ زىندان، ئۆلۈم، ئاتا-ئانىڭىز ۋە سۆيگىنىڭىزنىڭ كۆز ياشلىرى...

— بىلىمەن، ئەلۋەتتە بىلىمەن، ئۆزۈم ياش، لېكىن پىشقان جەڭچىمەن. ئۆزۈمنى ئازادلىق كۈرىشىگە ئاتىۋەتكەنمەن. ئۆلۈمدىن قورقمايمەن، قورقۇشنى نومۇس دەپ بىلىمەن. ئۇنىڭسىزمۇ نۇرغۇن كىشىلەر ئۆلۈپ كېتىۋاتىدۇ. مىليونلىغان كىشىلەرنىڭ ئازادلىقى ۋە بەخت-سائادىتى ئۇچۈن بىر قىسىم ئادەمنىڭ قۇربان بولۇشى ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس، بەلكى شەرەپ.

— يارايسىز، توغرا ئېيتتىڭىز، — دەپ مامۇتخان باراتنى قۇچاقلىدى، — سىزنىڭ كۆز قارىشىڭىز روشەن ئىكەن.

ئۇلار خوشلىشىش ۋاقتىدا مامۇتخان باراتنىن رازى بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ئۇنىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇپ، ئۇزاققىچە قويۇۋەتمىدى.

مامۇتخان ئۆز سېپىگە يېڭى بىر جەڭچىنىڭ قوشۇلغانلىقىدىن گۇمانلانمىدى. چۈنكى باراتنىڭ سەمىمىلىكى، كەمتەرلىكى ئۇنى قايىل قىلغانىدى. ئۇ باراتنا بىرەر ساختا ھەرىكەتنىڭ ئىزناسىنى كۆرەلمىدى. مامۇتخاننىڭ خېلى بىر مەزگىل قۇمۇل، ئۇرۇمچى، قاراشەھەر ۋە بۇ جايدا كۆپلىگەن ئادەملەر بىلەن ئۇچرىشىپ، مول تۇرمۇش تەجرىبىسى توپلىشى ئۇنىڭ كىشىلەرنى تونۇۋېلىش ئىقتىدارىنى ئاشۇرغانىدى. شۇنداقلا ئۇنىڭغا گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيە ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشلارمۇ ئايان ئىدى. شۇڭا باراتنى تەربىيەلەپ كېتىشنىڭ تامامەن مۇمكىن ئىكەنلىكىگە گۇمانلانمىدى. ئۇلار كەچ كىرگىچە ھەسەننىڭ ئۆيىدە مېھمان بولۇپ قايتىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئىككىيلەن دىلكەش دوستلاردىن بولۇپ قالدى.

بەشىنچى باب

قاچ-قاچ

قورقۇپ بېرىپ، جىن بوۋىسى ئالدىغا،
دەپتۇ: "غەلىبە بولدى مەنسۇپ بالدىغا".
.....
يەنكۈزۈپتۇ ئوتۇغىنى بالدىنىڭ،
يىغلىشىپتۇ بېشى قېتىپ جىنلارنىڭ.
— پۇشكىن

يېقىندىن بۇيان ساقچى ئىدارىسى ھەرقانچە كۈچەپ باققان بولسىمۇ، زىيالىي ياشلارنىڭ ئولتۇرۇشلىرىدىن ھېچقانداق قۇسۇر چىقىرالمىدى. جاسۇسلار ھەممىلا جايدا رەزىل ئۇسۇللار بىلەن ھەركەت قىلغان بولسىمۇ، زېرەك ياشلار ئۇلارنىڭ نوزاقلىرىغا چۈشمىدى. ئەكسىچە ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى قورقۇنچ بارغانچە كۈچەيدى. بولۇپمۇ سېنتەبىردە ئۇلار بەكمۇ

ئالاقزادىلىككە چۈشتى. سېنتەبىر ئېيىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا شىخونىڭ قولدىن كەتكەنلىك خەۋىرىنى خەلقتىن مەخپىي تۇتقان بولسىمۇ "ئىشتانغا چىققان كۆكۈلگە تايىن" بولغاچقا، ئۇلار ئۆزىچە ۋەھىمىگە چۈشۈپ قېچىشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ قېچىشلىرى خەلق ئىچىدە نۇرغۇنلىغان سۆز-چۆچەكلەرنى پەيدا قىلدى ۋە كىشىلەرنى يېڭى تاڭنىڭ يېتىپ كېلىشىدىن ئۈمىدلەندۈردى.

— لى كېجاڭ[1] قېچىپتىمىش.

— سى شەنجاڭ[2] قېچىپتىمىش.

— مامشۇ[3] قېچىپتىمىش.

— ئىلىلىقلار گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى قوغلاپ كېلىۋېتىپتىمىش.

— گومىنداڭچىلار ئۇرۇمچىنى تاشلاپ بېرىپتىمىش.

— غېنى باتۇر ئون بەش مىڭ ئادەم بىلەن مۇز داۋاندىن ئۆتۈپتىمىش.

— قاراشەھەر مالىمانچىلىق ئىچىدە قاپتىمىش.

مانا شۇنداق گەپ-سۆزلەر يۇرتقا پۇركىتىپ، ئىغىزدىن-ئىغىزغا كۆچۈپ يۈرۈشكە باشلىدى.

لېكىن بۇ گەپلەر قەيەردىن پەيدا بولۇپ قالدى؟ كىم تارقاتتى؟ بۇنى ھېچكىم بىلمەيتتى. ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ قاچقانلىقى راست ئىدى. ئۇلارنىڭ نېمە ئۈچۈن قېچىپ كېتىشىۋاتقانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. شۇنداق بولسىمۇ بۇ كىچىككىنە يۇرتتا ئادەتتىن تاشقىرى ئەھۋاللار يۈز بېرىشكە باشلىدى. ئەمدى نۆۋەت نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان كۆزگە كۆرۈنمەس نەچچە مىڭ خىل ھىيلە-مىكىرلەر بىلەن دېھقانلارنى قاقتى-سوقتى قىلىپ، بايلىق

---

(1) لى شاڭيالە — گومىنداڭ قورچاق ناھىيىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ بۆلۈم باشلىقى. بەرلىكلەر "لازى كېجاڭ" دەپ ئاتايتتى.
(2) شى زىيۇ — قورچاق ھاكىم، شىخونىڭ قولدىن كەتكىنىنى تاكلاپ ئېچىرىنگە تىكىۋەتكەن.
(3) ما × × — شېڭ شىسەي دەۋرىدىن بۇيان چاغلىقتا ئىشلەتكەن ھۆكۈمەت كاتىپى ئىدى. ئۇمۇ شۇ چاغدا قېچىپ كېتىپ، «11 بېشىمدىن كېيىن قايتىپ كەلگەن.

توپلىغان خوشاگزۇك[1]، دۇشاگزۇك[2]، لى ۋەنيباك[3] قاتارلىق بىرنەچچە ئۆيلۇككە كەلدى. ئۇلار نەرسىلىرىنى كوچىغا ئېلىپ چىقىپ ئېلىشقا ساقلىدى تۇردى. ئۇلار ھەرگىز باھا تالاشمايتتى. بەرگىنىنى ئالاتتى. ئۆزىدىن ئۆزى خۇددۇكسىنىپ، ئەندىشە ئىچىدە ئەتراپقا كۆز تاشلاپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇلارنىڭ بۇ قىلىقلىرى كىشىلەرنى ھەيران قالدۇردى:

— بۇلارغا نېمە بولغاندۇ؟ — دەپ سوردى بىر يېگىت يېنىدىكى مويسىپىتتىن، — بۇلار ماللىرىنى ئەجەب ئەرزان ساقلىدى تۇرۇپتۇ؟

— نېمە بولاتتى ئوغلۇم، ئەجەل كەلگەن ئوخشايدۇ. بولمىسا بۇلار پۇل ئۈچۈن ھەرقانداق پەسكەشلىكتىن يانمايدىغان بىر نېمىلەر ئىدى، — دېدى مويسىپت.

— ئەجەل؟!... ئەجەل كەلسە مال-مۈلكىنى ئەرزان ساتسىمۇ قۇتۇلالمايدىغۇ؟

— جىم تۇر، جىن بار. كېيىن چۈشىنىپ قالسەن، — دەپ مويسىپت كىشى نېرىغا كەتتى. ھېلىقى يېگىت بولسا ئاغزىنى ئاچقىنىچە بىر سودىگەرلەرگە، بىر مويسىپىتقا قاراپ تۇرۇپ قالدى.

※ ※

ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ ئالاقزادە بولۇپ قاچقانلىقىدىن ئەڭ ئاۋۋال مامۇتخان خەۋەر تاپتى. سۈرۈشتۈرۈش نەتىجىسىدە ئۇلارنىڭ: "مەجلىسكە بارمىز" دېگەن باھانە بىلەن دۇنخۇاڭغا قېچىپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى.

---

[1] خوشاگزۇك — يالە زېكىش دەۋرىدىن بۇيان چاقلىقنا تۇرۇۋاتقان گۈرۈكمىن ئىدى. 1933-يىلى دېھقانلار قوزغىلىڭى بولغاندا چاقلىقنىن قېچىپ كېتىپ، 1940-يىلى يەنە قايتىپ كەلگەن.

[2] دۇشاگزۇك — يالە زېكىش دەۋرىدىن بۇيان قاۋاقخانا ئىچىپ كىشىلەرنى قانىنى-سوقنى قىلىپ كەلگەن. 1933-يىلدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭىدا تۇڭە قىلغانلىقى ئۈچۈن دېھقانلار ئۇنى كەچۈرۈم قىلغانىدى. گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقى تىكلەنگەندىن كېيىن يەنە ئۆز كەسپىنى تېپىۋالغان.

[3] لى ۋەنيباك — چاقلىقنا گومىنداڭنىڭ سودىگەر قىياپىتىكە كىرىۋالغان ئىشپىيونى ئىدى.

بۇ ئەھۋاللاردىن بىرى تاڭنىڭ بېتىپ كېلىشىگە ئانچە ئۇزاق ۋاقىت قالماپتۇ دېگەن خۇلاسىگە كەلگەن مامۇتخان، بۇ خۇش خەۋەرنى "كۆرەشچان ياشلار" تەشكىلاتىنىڭ ئەزالىرىغا قانداق يەتكۈزۈشنى ئويلاۋاتقان چاغدا، مالىيە بۆلۈمىنىڭ بىر خادىمى كىرىپ:

— مۇئاۋىن ھاكىم، تاشيول ئىدارىسىنىڭ كاسسىرى ئىدارە قۇرۇلۇشى ئۈچۈن يەر سېتىۋېلىشقا پۇل تەلەپ قىلىۋاتىدۇ، — دېدى.

— بولمايدۇ، ھازىر ئۇرۇش ۋاقتى، پۇل يوق، — دېدى مامۇتخان.

— پۇل يوق دېسەم ئۇنمايۋاتىدۇ.

— ئۇنمايۋاتىدۇ؟! چاقىرىڭ ئۇ ئەخمەقنى. بىر يەردە بېسىپ قويغان پۇلى بارمىكەن؟

ھېلىقى خادىم چىقىپ كەتتى. ھايال ئۆتمەي قولىدا جەدۋەل ۋە سخېمىلارنى تۇتقان ھالدا بارات كىرىپ كەلدى ۋە مۇئاۋىن ھاكىمغا سالام بەردى.

— نېمە گەپ؟ ئىدارە قۇرۇلۇشى ياخشى ئىش. ھازىر ئۇرۇش ۋاقتى، پۇل بېرىشكە بولمايدۇ. بىراق... — دېدى ئۇ سىرتنى شەرەت قىلدى ۋە ئاستاغىنا سورىدى، — خۇش خەۋەر بىلەن كەلدىڭىزمۇ؟

— خاتىرجەم بولۇڭ، ئەتراپتا ئادەم يوق، — دېدى ئۇ قولىدىكى قەغەزنى سۇنۇپ تۇرۇپ، — شىخو ئازاد بوپتۇ. ئەتىگەندە ساۋۇت پەيجاڭ[1] كېلىپ: "ھەرقانداق ئىش بولسا بىز تەييار" دەيدۇ. ئۇنىڭ خېلىلا ئىشەنچلىك دوستلىرىمۇ بار ئىكەن.

مامۇتخان ھەممىنى چۈشەندى. ھاياجانلىنىپ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى. ئۇ بارات سۇنغان قەغەزدىن بېشىنى كۆتۈرمەي تۇرۇپ:

— ياخشى، ئۇلار ئالدىراپ كەتمىسۇن، تەشكىلات ئەزالىرى بۇ ئىشتىن خەۋەردار بولسۇن. ناھايىتى ئېھتىيات قىلىش كېرەك. ئەمدى جاسۇسلار چوقۇم

---

[1] ساۋۇت پەيجاڭ — گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ پەيجاڭى بولۇپ، ئىسلىدە ئۇ مىللىي ئارمىيىنىڭ گومىنداڭ سېپىگە مەخپىي كىرگۈزگەن يەر ئاستى خادىمى ئىدى.

قۇترايدۇ. بىر-بىرىمىزنى ئاز ئىزدەيلى. يەنە تەكرارلايمەن، قاتتىق ئېھتىيات قىلىش كېرەك، — دېدى، ئۇ ئاخىرىدا بارات ئېلىپ كەلگەن قۇرۇلۇش سخېمىسىنى پۈرلاپ ئۇنىڭ ئالدىغا ئاتتى ۋە ۋارقىراشقا باشلىدى:

— ئېلىك بۇ نەرسىگىزنى. شۇمۇ گەپمۇ؟ پۇل يوق دېسەم ئۇنمايدۇ تېخى. بىزگە ئۆتكۈرۈپ قويغان پۇلى بارەك؟! مەن قەيەردىن پۇل تاپمەن؟

شۇ چاغدا خىزمەتكار نىياز چاي كۆتۈرۈپ كىردى ۋە ھاڭ-تاڭ قالدى.

— يەر سېتىۋېلىشقا ئازراق پۇل بېرىلسە، قالغان تەييارلىقىمىز بار ئىدى، — دېدى بارات.

— پۇل يوق. ھازىر ھۆكۈمەتكە قۇرۇلۇش ئەمەس، ئەسكەر، قورال-ياراق كېرەك، قورال-ياراق!...

نىياز مۇئاۋىن ھاكىمنىڭ ۋارقىراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران بولۇپ، بىر بارانقا، بىر مۇئاۋىن ھاكىمغا قارايتتى. ئۇ مامۇتخاننى بۇنداق ھالەتتە زادىلا كۆرمىگەنلىرىنى مۇسا ساتىراش ئارقىلىق ساقچىغا مەلۇم قىلدى. ساقچىدىن

خىزمەتكار نىيازغا مامۇتخاننى قانتىق نازارەت قىلىش ھەققىدە بۇيرۇق كەلدى.

جاسۇسلار ھەرقانچە غالجىرلاشقان بولسىمۇ، ياشلارنىڭ بۇ يوشۇرۇن تەشكىلاتىنى تاپالمىدى. چۈنكى تەشكىلاتنىڭ تۆت نەپەر ھەيئىتىدىن باشقىسى ئۆزئارا بىر-بىرىنى تونۇمايتتى. لېكىن ئۇلار ئۆزلىرىنى يەككە-يېگانە ھېس قىلمايتتى.

— ئېھتىياتى ئۈچۈن تەشكىلات ئەزالىرىنىڭ بىر-بىرى بىلەن تونۇشمىغىنى تۈزۈك دەيتتى مامۇتخان يولداشلىرىغا تاپىلاپ، — بىرەر پالاكەتكە ئۇچرىساق بىر قىسىم كىشىلەر قۇتۇلۇپ قالىدۇ. ۋاقتى سائىتى كەلگەندە ئورتاق نىشان ئۈچۈن كۆرەشكەن كىشىلەر بىر-بىرىنى ئاسانلا تونۇۋالالايدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن ھەربىر كىشى ئۆزى ئالاقە باغلايدىغان بىرلا كىشىنى تونۇيتتى. تەشكىلاتنىڭ ھەيئەتلىرى ئۆزلىرىنىڭ خىزمەت مۇناسىۋىتىگە قاراپ، ھەربىر ساھەدىكى خىزمەتلەرنى ئۆزئارا بۆلۈشۈۋالدى. يازدىن بۇيان ياشلار باغ باراۋىتىدىن پايدىلىنىپ، ئۆز پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ باردى. كۆز بولغاندىن بۇيان ناھايىتى كۆپ ئويلىنىپ باش قاتۇرۇشلاردىن كېيىن، شەرت-شارائىتىنىڭ ناچار بولۇشىغا قارىماستىن «غەربىي-سەنەم»، «مەجبۇرىي نىكاھ» دېگەن دراملارنى ئويناشقا باشلىدى. مامۇتخان «مەجبۇرىي نىكاھ» درامىسىنى كۆرگەندىن كېيىن:

— بۇ ئەسەر فېئودالالارغا زەربە بېرىشتىكى ياخشى ئەسەر ئىكەن. لېكىن جاسۇسلاردىن قاتتىق ئېھتىيات قىلىش كېرەك، — دېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ياشلار كۈندۈزلىرى خىزمەت قىلسا، كېچىلىرى قارا چىراغنىڭ يورۇقىدا تەييارلىق قىلىپ «غەربىي-سەنەم»نى بەش مەيدان، «مەجبۇرىي نىكاھ»نى ئۈچ مەيدان قويۇشنى پىلانلىغان بولسىمۇ، ھەربىرىنى ئاران بىر مەيدان قويالىدى. لېكىن ئويۇن قويۇلغان مەيدان يەنىلا پۇقراچە كىيىنگەن ساقچىلار ۋە قوراللىق جاسۇسلارنىڭ قورشاۋىدا تۇردى.

1945-يىل 11-ئاينىڭ 12-كۈنى ھاۋا ئوچۇق ۋە ئىللىق كۈن بولدى. ئەتىگەندىلا "بۈگۈن يامۇلنىڭ ئىچىدە «غەربىي-سەنەم» دېگەن سەھنە ئەسىرى

ئويىلىدىكەن" دېگەن خەۋەر بۇ كىچىككىنە يۇرتقا چاقماق تېزلىكىدە تارقاپ كەتتى. بازاردا شۇ گەپ، مەسچىت ئالدىدا شۇ گەپ، كارۋان سارايدا شۇ گەپ ئىدى. ھەممەيلەننىڭ ئارزۇسى شۇ ئويۇننى كۆرۈش ئىدى. 12-نويابىر ئىلدا "ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت" قۇرۇلغانلىقىنىڭ بىر يىللىق خاتىرە كۈنى بولغاچقا گومىنداڭچىلار ئالاقزادە بولۇپ كەتكەنىدى. كەچ سائەت بەش بولغاندا يامۇلنىڭ ئەتراپىدىكى كوچا، مەكتەپ، مەيدانلار ئەسكەر بىلەن توشۇپ كەتتى. ئۇلار يامۇلنىڭ ئۇدۇلىدىكى قادىر ياغچىنىڭ قۇرۇسىنىڭ دەرۋازىسى ئۇستىگە بىر دانە پىلىموتنى ئورنىتىپ ئوقلاپ تەييارلاپ قويدى. يامۇلنىڭ ئالدىدىكى كوچىنىڭ ئىككى بېشىدا ئەسكەرلەر تۇرۇۋېلىپ، ھېچكىمنى ئۆتكۈزمىدى. قاتناش ئۈزۈلدى. كىشىلەر كوچىغا چىقىشقا پېتىنالمىدى. تاڭ ئاتار چاغدىلا ئەسكەرلەر گازارمىغا قايتتى. ئۈزۈن ئۆتمەي تاڭمۇ ئاستا-ئاستا سۈزۈلۈشكە باشلىغانىدى. شۇنداق قىلىپ 12-نويابىر ئەندىشىلىك كۈن بولدى.

ئالتىنچى باب

سۇيقەست

ئورنىنى كىم كولىسا ئۆزى چۇشىدۇ.
— ئۇيغۇر خەلق ماقالى

ياز كېتىپ كۈزمۇ ئاخىرلىشاي دەپ قالدى. تەبىئەت ئۆزىنىڭ يېشىل مەخمەل تونىنى سېلىۋېتىپ، زەررەك كىمخاپ تونىنى كىيىدى. دېھقانلار كۈزنىڭ ئاخىرقى ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش ئىدى. "مىللىي ئارمىيە گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى قوغلاپ كېلىۋېتىپتىمىش" دېگەن خەۋەر قۇلاقتىن قۇلاققا ئاڭلىنىپ، خەلق ئۇچ ۋىلايەت باھارىنىڭ تارىم بويلىرىغا پاتراق بېتىپ كېلىپ دەردلىك يۈرەكلەرگە داۋا بولۇشىنى كۈتمەكتە ئىدى. كىشىلەرگە كۈنلەر تولىمۇ ئاستا ئۆتۈۋاتقاندەك بىلىنەتتى.

مىللىي ئارمىيىنىڭ غەلىبىلىرى توغرىسىدىكى خەۋەرلەر تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىدىكى بۇ كىچىككىنە ناھىيە بازىرىغا يېتىپ كېلىپ، كىشىلەرنى بەكمۇ خۇشال قىلدى. كىشىلەر بىر-بىرىنى كۆرگەندە "ئىنشائاللا، ئاز قالدى. ئاخىرى بۇ كۈن يېتىپ كېلىدىغان بولدى" دېيىشەتتى. خۇسۇسەن ساۋۇت پەيجاڭ

يەنكۇزۇپ بەرگەن "مللىي ئارمىيە شىخونى ئاپتۇ، ئۇرۇمچىدە قاچ-قاچ باشلىنىپتۇ" دېگەن خەۋەرنى كىشىلەر بىر-بىرىگە پەخىرلەنگەن ھالدا يەتكۇزۇشەتتى. ئۆزلىرىنى ھېچكىمگە تەڭ قىلمايدىغان ھەربىي باشلىقلار، پىرقە باشلىقلىرى، ساقچى باشلىقلىرى پۈتى كۆيگەن نوخۇدەك ھەر تەرەپكە سوكۇلدىشاتتى، بىر-بىرىدىن گۇمانلىشاتتى، خەلقتىن ئۆلگۈدەك قورقۇشۇپ، كۆزلىرىدە ئۇيقۇ يوق، گاللىرىدىن غىزا ئۆتمىگەن ھالەتتە نەرسە-كېرەكلىرىنى تېڭىپ قويۇپ، ماراقچى جاسۇسلارنى تىڭ-تىڭلاشقا تەرەپ-تەرەپكە ئەۋەتىشەتتى. "زالىملار قورقاق كېلىدۇ" دېگەندەك، ئۇلار تولىمۇ كۆلكىلىك ئەھۋالدا قالماقتا ئىدى.

※ ※

كەچكۇزدىن بۇيان باغ سەيلىلىرى توختاپ قالدى. كۆزنىڭ سوغۇق شامىلى دەل-دەرەخلەرنىڭ ئالتۇندەك يوپۇرماقلىرىنى ئۆچۈرۈپ چۈشۈرۈپ، ئازگال، ئويمانلارغا تولدۇرۇۋاتقان بىر چاغدا، كوتىنلۇن تېغى بىلەن تەكلىماكاننىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بۇ قەدىمىي شەھەرنى شامال ھەيدەپ كەلگەن قارا بۇلۇتلار قاپلاپ كەتتى. ئارقىدىنلا مەھەلسىز قار يېغىشقا باشلىدى، دەسلەپتە ياغقانلىرى ئېرىگەن بولسىمۇ، لېكىن بارا-بارا ئېرىپىمۇ ئۆلگۈرەلمىدى ۋە بارغانسېرى قېلىنلاپ باردى. ئارقىدىن بوران چىقىپ كۆزنى ئاچقىلى بولمايدىغان قار قۇيۇنى پەيدا بولدى. بۇنداق كۈنلەردە سىرتلاردا يۈرۈش ناھايىتى بىئەپ ئىدى، شۇڭا مامۇتخان مەشىنكى چارسىلداپ يېنىۋاتقان ئوتنىڭ يېنىدا ، ئاللىقانداق خىياللار بىلەن تاماكا چېكىپ ئولتۇراتتى. ئىشىك ئېچىلىپ ئۆيگە ئۇسۇپلا بىر "قار بوۋاي" كىردى. بۇنى كۆرۈپ مامۇتخان ھەيران بولۇپ قالدى. "قار بوۋاي" قار، شۇبرغاندا كۆزەينەك تاقۇالغاچقا مامۇتخان ئۇنى تونۇيالماي قالدى. ئۆيگە كىرگەن كىشى كۆزەينەكنى ئېلىۋېتىپ، چاپانىنى سالغاندىلا "قار بوۋاي"نىڭ بارات ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ

كۇلۇپ كەتتى ۋە:
— ياتاللا بۇ "قار بوۋاي" كىمكىن دەپتىمەن؟ ئەجەب ئوبدان ۋاقتىدا كەلدىگىز، نېمىدېگەن ياماڭ ھاۋا بۇ؟! بۇ ھاۋاغا قاراپ مېنىمۇ راسا غېرىبلىق باسقانىدى. قېنى ئولتۇرۇڭ، — دېدى مامۇتخان.
— راست، سىرتتا قار قۇيۇنى كۆتۈرۈلۈۋاتىدۇ. كۆز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس، — دېدى بارات دوستىنىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ.
— شۇنداق، پۇشكىن «قىش ئاخشىمى» دېگەن شېئىرنى مانا مۇشۇنداق كۈنلەرگە ئاتاپ يازغان بولسا كېرەك دەپ ئويلاپ قالدىم، — دېدى مامۇتخان ۋە دوستىغا تاماكا تۇتتى.
— پۇشكىن دېگەن كىم ئۇ؟ مەن ئۇرۇمچىدە ئوقۇتقۇچىلاردىن بىرنەچچە قېتىم مۇشۇ ئىسمىنى ئاڭلىغاندەك قىلىۋىدىم.
— پۇشكىن روس خەلقىنىڭ ئۇلۇغ شائىرى. ئۇياقلاردا ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى بەكمۇ سۆيۈپ ئوقۇيدۇ.
— شۇ شېئىرلاردىن بىرەرنى ئوقۇۋېتەمسىز؟ ھېلىقى «قىش ئاخشىمى» دېگەن شېئىرنى بولسىمۇ مەيلى. مەنمۇ بىر ئاڭلاپ باقاي. ھېلىمۇ خۇداغا شۇكۇر، مېنىڭ پېشانەم ئوڭ ئىكەن. نەگىلا بارسام مېنىڭ مۇئەللىملىرىم تەييار ئىكەن.
— « ئاغزىمدىن چىقتى، ساقلىمىغا يامىشتى" دېگەن مانا شۇدە، — دەپ كۈلدى مامۇتخان، — بولىدۇ، مەن ئوقۇپ بېرەي. ئاڭلاڭ ئەمسە.
مامۇتخان «قىش ئاخشىمى» دېگەن شېئىرنىڭ بىرىنچى كۆپلېتنىنى ئوقۇدى:

بوران زۇلمەت ئاسمانىنى تۇتار،
قار ئۇچقۇنداپ ئايلىنار قۇيۇن.
بىردەم ھايۋاندەك ھۆركىرەپ ئۆتەر،
بىردەم گۇدۇكتەك يىغلاڭغۇ بىر ئۇن.

— قانداق، بۇگۈنكى ھاۋانى تەسۋىرلەپتىمۇ؟ نېمىدېگەن ياخشى ئوخشىتىش-ھە؟!— دېدى مامۇتخان دوستىغا قاراپ.
— شۇنداق ئىكەن، مۇشۇنداق كۆنلەرنى نېمىدېگەن ئوخشىتىپ تەسۋىرلىگەن-ھە، مەنمۇ ھەيران قالدىم، — دەپ بارات ئۆزىنىڭ قايىل بولغانلىقىنى بىلدۈردى.
— بۇ ئادەمنىڭ شېئىرىي تەسۋىرده قالتىس تالانتى بار. ئۇنىڭ «بېلىقچى بوۋاي بىلەن ئالتۇن بېلىق ھەققىده چۆچەك» ، «يەتتە باتۇر ۋە ئۆلۈك مەلىكە» ، «پوپ ۋە ئۇنىڭ چاكىرى بالدا ھەققىده چۆچەك» دېگەن داستانلىرىنى ئوقۇسا كىشى ھەقىقەتەن ھەيران قالىدۇ.
— ھەقىقەتەن ماختىغۇچىلىكى بار ئىكەن. بىزدىمۇ لۇتپۇللا مۇتەللىپ دەيدىغان بىرسى بارمىش. ئۇنى ئۇرۇمچىده بەكلا ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئالىدۇ. ئۇ ھازىر ئاقسۇدا ئىكەن، — دەپ بارات ئۇرۇمچىده ئابلەتنىڭ ئۆيىده بولغان سۆھبەتنى ئېسىگە ئالدى.
— راست، مەن ئۇنى ئۇرۇمچىده كۆرگەن، ياش قۇرامى سىزچىلىكلا بار، — دېدى مامۇتخان ئويچان ھالدا، — لېكىن ئۇ ھازىر ھايات بولسا بىزدىنمۇ ئېغىر ۋە خەتەرلىك كۆنلەرنى كۆرۈۋاتىدىغاندۇ. شائىر دېگەنىنىڭ ھەربىر مىسرا شېئىرى ئۆزى كۆزلىگەن نىشانغا ئوق بولۇپ تېگىدۇ.
— ئەلۋەتتە ھاياتتۇ. ئۇ كىشىنىڭمۇ قالتىس تالانتى بار ئىكەن. ئۇرۇمچىده ئۇنىڭ شېئىرى بېسىلغان گېزىت قولدىن قولغا ئۆتۈپ تېگىشمەي قالمىدىكەن، — دېدى بارات ئاسىيەنىڭ ئۆزىگە سۆيگۈ قىلغان بىر كۆپلېت شېئىرىنى ئەسلەپ، — مەنمۇ ئۇنىڭ بىر كۆپلېت شېئىرىنى يادلىۋالغان.
— يادلىۋالغان؟ قېنى ئوقۇپ بېقىڭە! ئاڭلاپ باقايلى، ئۇ قانداق شېئىر؟
بارات بۇلتۇر ئابلەتنىڭ ئۆيىده يادلىۋالغان، كېيىن ئاسىيە ئۆزىگە سۆيگۈ قىلغان بىر كۆپلېت شېئىرنى ئوقۇپ بەردى. ئۇ شېئىرنى ياخشى دېكلاماتسىيە قىلالمىسىمۇ، بۇ شېئىر مامۇتخانغا ياقتى. شۇڭا باراتنى ئارقا-ئارقىدىن ئۇچ نۆۋەت ئوقۇتتى.

ئېسىلارمەن مىلتىق ئېتىپ تاۋلانغان قولغا،
يېپىشارمەن بايراق بىلەن ئالغا ئاتلىغان يولغا.
كۆرمەش باياۋانىدا ھارماسمەن ئەسلا،
يېگىش بىلەن كېلىپ چىقمىز كەڭ غالىپ يولغا.

مامۇتخان ھاياجانلىنىپ كەتتى ۋە ئۆزىنى تولىمۇ تەستە بېسىۋالدى.

— سىزگە رەھمەت ئۇكام، بۇ بىر كۆپلەت شېئىر بىزنىڭ كۆرەش قىلىش قەسىمىمىز بولۇپ قالسۇن، قانداق دەيسىز؟

— بولىدۇ، قاچان تەشكىلاتىڭ دائىرىسىنى كېڭەيتىمىز؟

— ئالدىرىماڭ ئەزىز دوستۇم. ئارىمىزدىكى يولۇاس، تۈلكە، توشقانلارنى راسا بىر پەرق ئېتىۋالايلى.

ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆينىڭ ئىچىدە بىرھازا ئۇياقتىن بۇياققا ماڭدى. ئۇنىڭ چىرايىدىن پىكىر قىلىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. بارانمۇ ئۇنىڭ پىكىرلىرىنى چاچماسلىق ئۈچۈن جىمجىت ئولتۇردى.

— قېنى قول يۇيايلى، گۆش پىشتى، — دېدى مامۇتخان.

ئۇلار ئۇن-تىنسىز قوللىرىنى يۇيۇشتى، مامۇتخان نېرىقى ئۆيگە چىقىپ كېتىپ، بىر لىگەندە ھورى چىقىپ تۇرغان پاخلان گۆشى كۆتۈرۈپ كىردى ۋە:

— ئەينىكە بۇيرۇماڭ، ئەسلىدە بىزدە "قاردا پولۇ، يامغۇردا شورپا" دېگەن ھېكمەتلىك سۆز بولسىمۇ، بۈگۈن ئۇنىڭ ئەكسىچە گۆش بولسىمۇ يەپ تۇرايلى، — دېدى.

— ئۆزىڭىز پىشۇردىڭىزمۇ؟

— ئەلۋەتتە ئۆزۈم-دە.

— ئايالىڭىز...؟ بارات ئۆزىنىڭ بۇ سوئالىدىن ئۆزى ئوڭايسىزلىق ھېس قىلدىمۇ قانداق، بىردىنلا توختاپ قالدى.

دېمىسىمۇ ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ سوئالى ئارقىلىق بىلمەستىن مامۇتخانىنىڭ يۈرەك يارىسىنى تاتىلاپ سالغانىدى.

مـــامۇنخانمۇ ئۆتمۈشنى ئۇنتۇپ كېتىش ئۈچۈن ئائىلىسىنىڭ بېشىغا كەلگەن پاجىئەنى ئويلىماسلىققا تىرىشاتتى. باشقىلار ئالدىدا بۇ توغرىلىق بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمايتتى ۋە گەپ قىلىشنىمۇ خالىمايتتى. لېكىن ئۆتمۈش ئۇنىڭ كـــۆز ئـــالدىدىن زادىلا كەتمەيتتى. بۈگۈن بولسا ئۇنىڭ بۇ يالغۇز دوستى ئۇقماستىن تاسادىپىي ئۇنى سوراپ قالدى. نېمىدېگەن ئازاب ھە؟! شۇنداق بولسىمۇ ئۆز قايغۇسىنى، بۇ پاجىئەلىك دۇنيانىڭ غەم قايغۇسىنى ئۆز دوستى بىلەن ئورتاقلاشماقچى، شۇنداق قىلىپ ئىچىنى بىرئاز بوشىتىۋالماقچى بولدى.

— ئايالىم ئۆلۈپ كەتكەن، ئوكام. بۇ ئىشقا ئۆزۈن بولدى. مەن ئۇ چاغلاردا 18—19 ياشلاردا ئىدىم. قەشقەردە پېڭىلىققا كۆچۈش تەرىپدارلىرى ئاچقان "جەدىتلەر مەكتىپى"دە ئوقۇپ يۈرگەن كۇنلىرىمنىڭ بىرىدە خەلق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، جىن شۇرىن ھۆكۈمىتىنىڭ مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى كۇرەش باشلىدى. بىزنىڭ ئوقۇنقۇچىلىرىمىزمۇ، بىزمۇ شۇ سەپكە قېتىلىپ كەتتۇق. دادام مەندىن تازا خاتىرجەم بولالمايى، مېنى ئۆز يېنىدىن ئـــايـــرىـــماسلىق ئۈچۈن ئۆيى-ئوچاقلىق قىلىپ، بېشىمنى باغلاپ خاتىرجەم بولماقچى بولۇپ، ئۆزۈم تولىمۇ ياخشى كۆرىدىغان بىر قىزغا ئۆيلەپ قويدى، — بىر ئۇلۇغ-كىچىك تىنىۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى مامۇنخان، — لېكىن مېنىڭ ئۆيدە بېكىنىپ ئولتۇرغۇم كەلمىدى. ئۇزاق ئۆتمەي خوجانىياز ھاجىنىڭ قوزغىلاڭچى قوشۇنى كەلدى. ئارقىدىن ماجۇڭيىڭنىڭ بۇلاڭچى ئەسكەرلىرى قەشقەرنى بېسىۋالدى. مەن يەرلىك قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ، يۈرتتىن چىقىپ كـــەتـــتىم. قەشقەرنى بېسىۋالغان ماجۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرى شەھەرنى ئۇچ كېچە-كۇندۈز بۇلاڭ-تالاڭ قىلىپ بىرنەچچە مىڭ ئادەمنى ئۆلتۈردى. شۇ قاتاردا بىزنىڭ ئائىلىمىزدىن دادام، سىڭلىم، ئايالىم بولۇپ ئۈچ ئادەم ئۆلۈپ كەتتى. ئانام بۇ دەرد-ئەلەمگە چىدىمايى خاپىچىلىقتا ئېلىشىپ قېلىپ ئۆيدىن چـــىقىپ كەتكەنچە ئىز-دېرىكسىز تاپالمىدۇق. مەن بۇ ئىشلارنى كېيىنرەك ئـــاڭلىدىم. يىغلىدىم، قاقشىدىم، چىققان كۆز ئورنىغا چۇشمىگەندەك، مىڭ قاقشىغان بىلەن ئورنىغا كەلمىدى. ئاخىر مەن قوزغىلاڭچىلار شتابىدا قالدىم.

كېيىنرەك مېنى ئۇلار چەت ئەلگە ئوقۇشقا ئەۋەتتى.

مامۇتخان پاجىئەلىك ھېكايىسىنى قىسقىچە قىلىپ تۇگەتتى. لېكىن ئۆز ئائىلىسىدە يۈز بەرگەن پاجىئەنى تەپسىلىي سۆزلىمىدى. باراتمۇ دوستىنىڭ يۈرەك يارىسىنى تاتىلاپ قويغانلىقىنى سېزىپ خىجالەت بولۇپ قالدى.

※ ※

بۇلاڭ-تالاڭنىڭ تۇنجى كۈنى مامۇتخاننىڭ ئائىلىسىگە ماجۇگىيىڭنىڭ ئالتە نەپەر بۇلاڭچى ئەسكىرى باستۇرۇپ كىرىپ، ئۆيدىكى پۇلغا يارىغۇدەك نەرسىلەرنى بۇلاپ-تالىغاندىن كېيىن، بۇلاڭچىلار مامۇتخاننىڭ ئايالى بىلەن ئون تۆت ياشلىق سىڭلىسىغا ئېسىلغان. بۇنى كۆرۈپ مامۇتخاننىڭ دادىسى بۇلاڭچىلارغا "ئۆيدىن نېمە ئالساڭلار ئېلىڭلار، لېكىن قىزلارنى قويۇۋېتىڭلار" دەپ يالۋۇرغان بولسىمۇ، بۇلاڭچىلار قىلچە پەرۋا قىلماستىن قىزلارنىڭ كىيىمىنى سالدۇرۇپ، ئاتا-ئانىسىنىڭ ئالدىدا ئايال ئاستى قىلىشقا كىرىشكەن. بۇنىڭدىن غەزەپلەنگەن بووۋاي پالتىنى ئېلىپ يۈگۈرگەندە ئۇنى ئېتىۋەتكەن، مامۇتخاننىڭ ئانىسىنى باغلاپ قويۇپ، ئانىسىنىڭ كۆز ئالدىدا قىزلارغا نۆۋەتلىشىپ باسقۇنچىلىق قىلغان. بۇلاڭچىلار كەتكەندىن كېيىن ئايال ئاستى قىلىنغان ئىككى قىز ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان. بۇ ئىشلارنى ئۆگزىگە يوشۇرۇنۇۋالغان مامۇتخاننىڭ ئون بىر ياشلىق ئىنىسى ئەكىسىچە ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن، كېيىن ئاكىسىغا سۆزلەپ بەرگەن. شۇنىڭدىن كېيىن مامۇتخان ئىنىسىنى بىر تۇغقىنىنىڭ ئۆيىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى قورغىلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ كەتكەن. بۇ ئەھۋاللاردىن بارات كېيىنرەك خەۋەر تاپتى.

※ ※

— كۆڭلىڭىزنى بېرىم قىلماڭ، خالىسىڭىز ئۆيلەپ قويىمىز، — دېدى

بارات چىن كۆڭلىدىن ھېسداشلىق قىلىپ.
— ياق، — دېدى مامۇتخان قەتئىي تۇردە، — ماگا ھازىر يالغۇزلۇق ياخشى. بىز ئاشىدىغان نى-نى ئېگىز داۋانلار، كۆرىدىغان نى-نى ئېغىر كۈنلەر ئالدىمىزدا تۇرۇپتۇ.
ئۇلار مېزىلىك پىشقان گۆشنى ھوزۇرلىنىپ يېيىشتى. لېكىن مامۇتخاننىڭ كۆڭلى يەنىلا غەش ئىدى.
— مەن سىزگە قارلىق تاشلىغىلى كەلدىم، — دېدى بارات قولىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ.
— قارلىق، ھە...ھە ياخشى گەپقۇ، — دېدى مامۇتخان. لېكىن ھەيران بولۇپ بارانقا قارىدى.
— كۈز كېلىپ باغ سەيلىلىرى تۈگىدى. يىغىلىش ئۈچۈن بىرەر باھانە تاپمىساق بولمايدۇ. قارلىق ئولتۇرۇشى ئەڭ ياخشى چارە. بۈنىڭغا بىر كىم بىر نەرسە دېيەلمەيدۇ، — دېدى بارات كۈلۈپ تۇرۇپ.
— ياخشى چارىكەن، — دېدى مامۇتخان، — قارلىقنامىنى يېزىپ كەلدىڭىزمۇ؟
— يېزىپ كەلدىم، — دەپ بارات يانچۇقىدىن بىر ۋاراق قەغەز چىقىرىپ، مامۇتخانغا سۇندى. مامۇتخان قەغەزنى ئېلىپ ئۈنلۈك ئوقۇدى:

قارلىقنامە

(ھەممە كىشى بىلسۇن)

ھەق تائالا رەھمىتىدىن،
يەر يۈزىگە ياغدى قار.
رەھمىتىنى ياغدۇرۇپ،
پەزلىنى قىلدى ئاشكار.

دىلبىرىم بۇ نامە بىرلە،
سىزگە قارلىق تاشلىدۇق.
بۇ كۆڭۈلسىك خۇشلۇقىدىن،
بۇ ئويۇننى باشلىدۇق.
غازنى ئوتتۇز، قوينى توققۇز،
ھەممىنى تەڭ راسلىدۇق.
نەغمىچىسىگە...[1]نى،
ئۇسسۇلچىغا ...[2]نى راسلىدۇق.
ئەگەردە بارغان كىشىنى تۇتۇپ ئالسىلا،
يۇزىگە قارا سۈركەپ،
ئېشەككە تەتۈر مىندۈرۈپ،
سازايى قىلسىلا.
ئەگەركىم تۇتالماي قالسىلا،
غاز بىلەن قوينى سويۇپ،
مەشرەپلىرىنى راسلىسىلا.
مەشرەپنى بەرسىلە، بەردىلە،
ئەگەردە بەرمىسىلە،
يەتتە قەلەندەر بىر بولۇپ،
بىر جىنازا راسلىدۇق.

خەتنى ئوقۇپ بولۇپ مامۇتخان كۈلۈپ تېلىقىپ قالدى ۋە:
— سىزنىڭ شەرتىڭىز بەك يۇقىرى ئىكەن. مەن مەشرەپنى قىلىپ بېرەي، بولمىسا ئۆلمەي تۇرۇپ جىنازىغا كىرگۈدەكمەن. ئۇ چاغدا ئازادلىقنىمۇ كۆرەلمىگۈدەكمەن، — دېدى.

---

(1)بۇ يېرگە نەغمە قىلىدىغان ئادەمنىڭ ئىسمى يېزىلىدۇ.
(2)بۇ يېرگە ئۇسۇلچىنىڭ ئىسمى يېزىلىدۇ.

ئۇلار ئىككىسى قانغۇچە كۈلۈشتى.
— ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ — دەپ سوردى مامۇتخان.
— مەن "قارلىق كەتتى" دەپ قاچىمەن. سىز قوغلايسىز.
— ئۇنداقتا ھازىرلا تۇنۇۋالسامۇ بولغۇدەك.
ئىككىيلەن يەنە كۈلۈشۈپ كەتتى. تالادا قار ئارىلاش بوران چىقماقتا ئىدى. بارات سىرتقا چىقىپ ئىزىنىڭ ئۆتۈۋالغاندىن كېيىن:
— قارلىق كەتتى، — دەپ ۋارقىراپ كوچا تەرەپكە قاراپ قاچتى.
— ئاۋۇ قاچقاننى تۇتۇڭلا!— دەپ مامۇتخان ئۇنى قوغلاپ دەرۋازىغىچە يۈگۈرۈپ كەلدى. كوچىدا قار ئارىلاش بوران ھۇۋۈلدايتتى. بارات كىيىكتەك چاققانلىق بىلەن يۈگۈرۈپ كېتىپ باراتتى. مامۇتخان قايتىپ كەلگەندە ئىككى ئادەمنىڭ يۈگۈرۈشكەن ئاياغ ئاۋازىنى ئاڭلىغان يايلار ئۆيلىرىدىن چىقىپ قاراپ تۇرۇشاتتى.
— بىرسى ماڭا قارلىق تاشلاپتۇ. چاقىرسام نېمىشقا چىقىپ ياردەملەشمەيسىلەر، — دېدى مامۇتخان.
— بىز ئۇقماپتۇق، — دېيىشتى يايلار خىجالەت بولۇشۇپ.
— مۇشۇنداق چاغدا ئۇقمىساڭلار يامۇلنىڭ نېمىسىگە قارايسىلەر؟ — دەپ مامۇتخان ئۇدۇل ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. يايلارمۇ ئاستا-ئاستا تارقالدى.

※ ※

شۇ ئاخشىمى ساقچى ئىدارىسىنىڭ رازۋېتكا بۆلۈمىدە ئىككى سائەتتىن بۇيان داۋام قىلىۋاتقان يىغىن ئاخىرلىشاي دېمەيتتى. ئۇزلۇكسىز چېكىلىۋاتقان تاماكا ئىسىدىن ئۆينىڭ ئىچى ئىسقا توشقانىدى. ساقچى ئىدارىسىنىڭ دۇساجىگى مەھەممەت ئىمىن يىغىن باشقۇرۇۋاتاتتى. ئۇ ئوتتۇرىغا قويغان مەسىلە قىيىن ۋە ئىنچىكە مەسىلە ئىدى. ئاخىرىدا يىغىندا بېگى ياقتان قار مۇناسىۋىتى بىلەن مامۇتخاننىڭكىگە قارلىق تاشلاپ ئۇنى مەشرەپ قىلىپ

بېرىشكە مەجبۇرلاپ، ئۇنىڭ كىمنى چاقىرغانلىقىنى، دوستلىرىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلۈۋىلىش، بۇ ۋەزىپىنى ئورۇندىتىش ئۈچۈن تەجرىبىلىك رازۋېتچىك خالىقنى ئەۋەتىش قارار قىلىندى. چۈنكى خالىقنى جاسۇسلۇق بۆلۈم "يولۋاس" دېگەن مەخپىي نام بىلەن ئاتايتتى. يىغىندىكىلەر تارقالدى. مۇدۇسا خالقنى ئېلىپ قالدى.

— سەن بىر پارچە قارلىقنامىنى يېزىپ مامۇتخانىڭكىگە تاشلا. ئۇ مەشرەپ قىلغاندا ھوشيار تۇرۇپ، ئۇنىڭ ھەمتاۋاقلىرىنى بىلۈۋالمىز، — دېدى مۇدۇسا.

جاسۇس شۇ يەردىلا بىر پارچە قارلىقنامە يېزىپ مۇدۇساغا تاپشۇردى. ئۇ قارلىقنامىنى ئوقۇپ رازى بولدى.

— ئەتە ئەتىگەندىلا تاشلا، مۇئەللىمەر ئارىسىدا بولۇۋاتقان گەپ-سۆزلەرگىمۇ قاتتىق دىققەت قىل. بىرەر گەپ-سۆز باشلانسا ئۇستىلىق بىلەن ھەربىر قىلىشىڭ، ئۇلارنى ئۇرۇكۇتۇۋەتمەي "يول باشلاش"نى بىلىشىڭ، ھەممە گەپنى ئەستە تۇتۇشۇڭ كېرەك. ئۇقتۇڭمۇ؟ ئۇلار سېنى ئۆز ئادىمىمىز دەپ بىلسۇن.

— ئۇقتۇم. دېگىنىڭىز بويىچە ئىجرا قىلىمەن.

— ئىجرا قىلىمەن، ئىجرا قىلمەنمىش، — دەپ جاسۇسنى دوراپ زەھەرلىك كۈلدى مۇدۇسا، — نېمىنى ئىجرا قىلدىڭ؟ سەن بېشىڭ بىلەن ئويىنىشۋاتقانلىقىڭنى بىلىپ قوي.

ئۇ بىرىپ جوزىنىڭ تارتمىسىنى ئېچىپ، ئۇ يەردىن يالىڭاچ تاپانچىنى چىقىرىپ جوزا ئۈستىگە قويدى. بۇنى كۆرۈپ، جاسۇسنىڭ قورقىنىدىن رەڭگى ئۆلۈكىنىڭكىدەك تاتىرىپ كەتتى. ئەما مۇدۇسا تارتمىغا قايتا قول سېلىپ، بىرئاز پۇل ئېلىپ:

— ماۋۇ سېنىڭ ئەتىكى خىزمىتىڭ ئۈچۈن. ۋەزىپىنى ياخشى ئورۇنلىساڭ يەنىمۇ چوڭ مۇكاپاتقا ئىگە بولىسەن. كەتسەڭ بولىدۇ، — دېدى بۇيرۇق ئاھاڭىدا.

جاسۇس دىر-دىر تىترەپ، ئاغزى گەپكىمۇ كەلمەي، پۇلنى ئېلىپلا يانچۇقىغا سالدى ۋە ئىشكىتىن چىقتى. ھويلىغا چىققاندىن كېيىن، ئارقىسىغا قاراپ ھېچكىمنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، يانچۇقىدىن قول ياغلىق چىقىرىپ يۈز-كۆزىنى سۈرتۈپ ئېغىر ئۇھ تارتتى ھەمدە ئوغرىدەك ئىتتىك مېگىپ كوچىغا چىقتى ۋە ئۆيىگە قايتماي، شۇ ئەتراپتىكى بىر پاھىشە ئايالنىڭ ھويلىسىغا كىرىپ كەتتى...

※ ※

مامۇتخان نىياز يايى ئېلىپ كىرگەن چاي بىلەن ئەمدىلا ناشتا قىلىۋاتقانىدى. خالىق كىرىپ كەلدى.

— ھى...ھى، ئۆزلىرىگە ئىككى ئېغىز ئىلتىماسىم بار ئىدى. مالال كەلمىسە، شۇنى ئېيتىۋالاي دەپ ئالدىراپ كىرىشىم. ئەگەردە ھاكىمنىڭ ۋاقتى يەتسە... — دېدى خالىق. ئۇنىڭ چېقىر كۆزلىرى ئوغرىنىڭ كۆزىدەك ئۆينى كۆزىتىپ چىقتى.

— قېنى ئولتۇرۇڭ، قۇلىقىم سىزدە، — دەپ مامۇتخان ئۇنىڭغا بىر پىيالە چاي قۇيدى.

— قېنى ئېلىڭ.

— رەھمەت، رەھمەت، — دەپ ئۇ شۇ ئارىلىقتا مامۇتخاننىڭ دىققەتسىزلىكىدىن پايدىلىنىپ، بارماقلىرى ئارىسىغا قىستۇرۇۋالغان قارىلىقنامىنى كارىۋاتنىڭ بۇرجىكىگە تىقىپ قويدى. ئارقىدىن ئۇ ئۆيغۇر ئۆيۈشما قارىمىقىدىكى مەكتەپلەر خىراجىتىنىڭ كېمىيىپ كېتىپ بارغانلىقى، ئوقۇتۇش قوللانمىلىرىنىڭ يېتىشمەسلىكى، ئالۋان-سېلىقنىڭ دەستىدىن ئوقۇغۇچىلار سانىنىڭ كۈندىن-كۈنگە ئازىيىپ كېتىۋاتقانلىقى، دىنىي دەرس ئوقۇتقۇچىسى بىلەن يەنىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى ئوتتۇرىسىدا سۈركىلىش بولۇۋاتقانلىقى، يەنە ئاللىقانداقتۇر باشقا ئىشلار ھەققىدە "كۆيۈپ پىشىپ" سۆزلىدى. بۇ

ئادەمنىڭ ئاغزىدىكى گېپى بىلەن كۆڭلىدىكى مەقسىتىنىڭ باشقا ئىكەنلىكىنى كۆزى ئېنىق كۆرسىتىپ تۇراتتى. كىشىلەر بىلەن مۇئامىلە قىلىشتا تەجرىبىگە ئىگە مامۇتخان بۇنى دەرھال پەملىدى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ "خالىقتىن ھەزەر ئەيلەڭ" دېگەن سۆزىنى ئەسكە ئالدى-دە:

— بولىدۇ، سىزنىڭ دېگەنلىرىڭىزنى ئويلىشىپ كۆرىمىز، — دېدى.

خالىق "رەھمەت" ئېيتىپ، بېشى يەرگە تەگكۈدەك تەزىم قىلدى ۋە ئىشىك ئالدىغا چىقىپ، كەينىدە ئادەم يوقلۇقىنى كۆرۈپ:

— قارىلىق كەتتى، — دەپ ۋارقىراپ ئىشىك ئالدىدىكى ئېرىقتىن ئاتلاپ ئۆتۈشكە، تۇنۇگۈن ياغقان قارنىڭ تېگى ئېرىپ پاتقاق بولۇپ كەتكەچكە، تېيىلىپ كېتىپ يىقىلىپ چۈشىنى ۋە دومۇلاپ ئېرىقتا چۈشۈپ كەتتى. مامۇتخان ئۆيدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ بولغۇچە، ئۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئەتراپىنى تازىلاۋاتقان يايى كېلىپ خالىقنى بېسىۋالدى. مامۇتخانمۇ ئۆيدىن چىقىپ كەلدى. لېكىن خالىقنىڭ ئۇستىبېشى پاتقاقتا بۇلغىنىپ كەتكەچكە، ئۇنى تونۇغىلى بولمايتتى. بېشىدىكى كۇچا كۆرپىسىدە تىكىلگەن چىرايلىق قۇلاقچىسى كۆلچەكتە تۇراتتى. بۇ ئىشنى كۆرۈپ يايلار ۋە يامۇلغا ئىشقا كەلگەن ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرىنىڭ ھەممىسى يىغىلدى. ئۇلار نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلىشكەندىن كېيىن خالىققا قاراپ ئۇچەيلىرى ئۇزۇلگىچە كۈلۈشتى. بەزىلەر ئۇنى نېمىلەرگىدۇ ئوخشىتىشاتتى.

— ماگا قارلىق تاشلاپتۇ، — دەپ چۈشەندۈردى مامۇتخان، — تۇتۇلۇپ قالدى. ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ بېچارە، تىلىگىنى چاينىغۇچە راست گەپنى قىلسائچۇ؟!

— بۇنىڭ ئىشى ئاسان، — دېدى يايلاردىن بىرسى، — قارلىق تاشلاپ تۇتۇلۇپ قالسا ئېشەككە تەتۇر مىندۈرۈپ، يۈزىگە قارا سۈركەپ سازايى قىلىدۇ.

— ئۇنىڭ يازغان خېتىدىمۇ شۇنداق يېزىلغانىكەن. بۇنى سازايى قىلىشنى ساگا تاپشۇردۇم ئوسمان ئاكا، — دېدى مامۇتخان ھېلىقى سۆزلىگەن يايىغا قاراپ، — سېنىڭ بۇگۈنكى ۋەزىپەڭ شۇنىڭ بىلەن ئاياغلىشىدۇ.

— ماقۇل، مېڭىك ئەپەندىم. ئۆزىڭىزنىڭ جازاسى. سىز ئەپەندى تۇرۇپمۇ "ئۇيناشماڭ ئەرباب بىلەن، ئەپلەپ سالار ھەر باپ بىلەن" دېگەن ماقالنى ئاڭلىمىغانمۇ؟ لېكىن سىز بۇ ئىشتا ئۆزىڭىزنى ئۆزىڭىز باپلىدىڭىز. ھاكىملار بىلەن ئۇيناشقىچە خوتۇنىڭىزنىڭ... — دەپ ئۇ ئىنتايىن قوپال گەپ قىلدى.

— مېنى بىر نۆۋەتلىككە قويۇۋېتىڭ، — دەپ يالۋۇردى خالىق يايىنىڭ كەينىدىن كېتىۋېتىپ.

— ياق، مېنىڭ بۇ ئىشقا قۇدرىتىم يەتمەيدۇ.

— خۇدا ھەققى، ماڭا رەھىم قىلىڭ جېنىم ئاكا! بالىلىرىڭىزنىڭ دۆلىتىنى كۆرۈڭ.

— ياق، ھاكىملارنىڭ سۆزىنى بىز شەرتسىز ئىجرا قىلىمىز. سۆزىڭىز بولسا ھاكىمغا دەڭ.

— سارىڭ بولدىڭىزمۇ؟ قانداق دېيەلەيمەن. سا... سا... سازايى قىلىشنى ئۆزۈم يازغان تۇرسام، — دەپ گاچىلاشتى ئۇ.

— ھە... مانا ئەمدى ئەقلىڭىزگە كەلدىڭىز. نامەرد ئىكەنسىز. ئويۇن دېگەنچۇ، چىدىغانغا چىقارغان ئەپەندىم. ئەمدى چىدىش كېرەك. كېلىك، بولمىدىغان ئىش بولدى، چىداڭ ئەمدى، — دېدى يايى.

خالىق سازايى قىلىنىشتىن قورقمايتتى. لېكىن مۇدۇسانىڭ "ۋەزىپىنى ئورۇنلىماپسەن" دەپ ئەيىبلىشىدىن قورقاتتى. بۇنى ئويلىغاندا ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئاخشامقى يالىڭاچ تاپانچا كېلىۋېلىپ، پۈت-قوللىرىغا تىترەك ئولاشتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاخشام مۇدۇسا بەرگەن پۇلنىڭ بېرىمىغا يايىنى سېتىۋالماقچى بولدى. ئۇ يانچۇقىدىن پۇل چىقىرىپ يايىغا تەڭلىدى.

— ئاكا، ماۋۇ پۇلغا بىر نەرسە ئالارسىز، مېنى قويۇۋېتىڭ.

— ياق، — دېدى يايى ئاچچىقى بىلەن، — ھەققەتەن بەكمۇ پەس نېمە ئىكەنسەن، شۇنچە خالايىق ئالدىدا مېنى نېمە قىلاي دەيسەن؟ مەن سەندەك پۇلغا سېتىلىدىغان ئادەم ئەمەس. بۇ پۇلۇڭغا بېرىپ خوتۇنۇڭغا ئوسما ئېلىپ بەر!

بۇ گەپ خالىقا راسا بىر كاچات ئۇرغاندەك بىلىندى. شۇنداق بولسىمۇ يۇزىنى قىلىنىشتىپ يايىغا ياڭۇرۇشقا باشلىدى.

— مەن ئېزىپتىمەن. خەقنىڭ سۆزىگە كىرىپتىمەن.

— ئۇنداق بولسا ساڭا يول كۆرسەتكەن ئادەم كەلسۇن. شۇنى سازايى قىلاي.

خالقنىڭ ھەممە ھىيلىسى بىكارغا كەتتى. نېمە دېيىشنى بىلمەي تۇرۇپلا قالدى. يايى شۇ يەردىكى يايلار تۇرىدىغان ئۆيگە كىرىپ، قولىنى سۇغا چىلاپ، قازانىنىڭ قارىسىنى قولىغا سۈركەپ چىقىپ خالقنىڭ يۈزىگە سۈركەشكە باشلىدى خالقنىڭ يۈزى قاپقارا بولۇپ، چېقىر كۆزلىرى پىلىلداپ قالدى. ئارقىدىن بېشىدىكى كۆپە قۇلاقچىنى تەتۈر ئۆرۈپ كەيگۈزگەندى، ئۇ تولىمۇ كۈلكىلىك قىياپەتكە كىرىپ قالدى. يايى ئۆزىنىڭ ئەتىگەندە ئۆيىدىن مىنىپ كەلگەن توقۇملۇق بوز ئېشىكىنى يېتىلەپ كەلدى.

— ئېشەككە مىن لەنىتى. ئېسىت ئېشىكىم، ئوبدانراق بىر ئىش بولغان بولسىمۇ كاشكى، — دېدى.

خالىق ئامالسىز ئېشەككە تەتۈر مىندى. يايى ئېشەكنى يېتىلەپ يامۇلنىڭ ئالدىغا چىقىپ ۋارقىراشقا باشلىدى:

— قارلىق تاشلاپ تۇتۇلۇپ قالغانىنىڭ سازايى...

قار ياغقان بولسىمۇ، بۇگۈن كۈنگە جۈمە بولغاچقا كوچىدا ئادەم كۆپ ئىدى. بىردەمدىلا نۇرغۇن ئادەم يىغىلىپ كەتتى. كوچىدا قار ئېتىشىپ ئويناۋاتقان ئۇششاق باللار:

— پورت، پورت، — دەپ ۋارقىرىشىپ يەرگە ئېگىشىپ قولىغا قار چىقامدۇ، لاي چىقامدۇ ئېتىشقا باشلىدى. يايىنىڭ ئېشكى بىلەن خالىق بىر دەمدىلا تونۇغۇسىز بولۇپ كەتتى.

يايى ئېشەكنى يېتىلەپ يۈرۈپ ئىچىدە خالقنى تىللاپ: "ئېسىت ئېشىكىم. سەن پاسكىنىنىڭ سەۋەبىدىن ئېشەكنىمۇ بىر قېتىم غۇسلى قىلدۇرىدىغان بولدۇم" دەپ غۇدۇڭشىيتتى. يايى ئېشەكنى يېتىلەپ يۈرۈپ بۇ

كىچىككىنە شەھەرنىڭ ھەممە كوچىسىغا ئېلىپ باردى. ئەڭ ئاخىرىدا ساقچى ئىدارىسى، مەكتەپ، ھەربىي گازارما، جۇمە مەسچىت جايلاشقان كوچىغا كەلگەندە، تەنەپپۇسقا چىققان ئوقۇغۇچىلار يۈگۈرۈپ چىقتى. ساقچىلار بىلەن ھەربىيلەرمۇ بۇ تاماشىنى كۆرۈشكە ئالدىرىدى. ئوقۇتقۇچىلار بۇنىڭ خالىق ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ "خوپ بوپتۇ" دېيىشتى. كوچىدىكى ۋاراڭ-چۇرۇڭنى ئاڭلاپ، نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن چىققان مۇدۇسا ئۆز پىلانىنىڭ بەربات بولغانلىقىنى كۆرۈپ، ئاچچىقىدىن يېرىلىپ كەتكۈدەك بولدى ۋە غەزەپلەنگەنلىكىدىن مەست ئادەمدەك ئىشخانىسىغا كىرىپ، ئۆزىنى ئورۇندۇققا تاشلاپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ "خەپ-خەپ" دەۋەتتى. پۈت-قوللىرى دىرىلدەپ تىترەپ تۇراتتى. ئۇ غەزەپتىن بوغۇلۇپ ئارقا-ئارقىدىن ئۆت ئورام تاماكا چەكتى. ئاخشام ئىچكەن ھاراقنىڭ تەسىرىدىن ئەتىگەنده تۇرۇڭ ناشتا قىلمىغاچقا، ئاچ قورساققا چەككەن كۆك تاماكا بىردەمدىلا ئۆز كارامىتىنى كۆرسەتتى. ئۇ ھوشىدىن كەتتى...

يايى ئېشەكنى يېتىلەپ "سازايى" دەپ توۋلاپ، ھەربىي گازارمىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ باقى گەيجاگنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا بارغاندا مېڭىشتىن توختىدى.

— چۈشە ئېشەكتىن ئەبگا، — دېدى يايى ھومىيىپ.

— يايىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن خالىق ئېشەكتىن چۈشتى. يايى ئېشكىنىڭ توقۇم ۋە باشقا جايلىرىغا يېپىشقان لايلارنى تازىلىۋېتىپ، ئارقىسىغا قارايمۇ قويماستىن ئارقا يول بىلەن ئۆدۈل يامۇلغا كەتتى. خالىق بولسا ئۆششاق بالىلاردىن قۇتۇلالماي كۆپ ئاۋاره بولدى. شۇ ئاخشىمى مۇدۇسا خالىقنى چاقىرتتى. خالىق ناھايىتى قورققان ھالدا جاسۇسلۇق بۆلۈمىگه كىردى. مۇدۇسا ئۇنى تىللاپ كەتتى:

— ۋۇ قاپاقباش، پۈتۈن پىلانىنى بۇزدۇڭ، — دېدى ۋە "چاڭ" قىلغان شاپىلاق ئاۋازى بىلەن تەڭ خالىق دەلدەڭشىپ كەتتى. قېشى ئۇستىدىن ئېقىپ چۈشكەن تۈكۈرۈك چېقىر كۆزلىرىنى خىرەلەشتۈردى. خالىق ئۆزىنى بىرقانچە

قېتىم ئاقلىماقچى بولغان بولسىمۇ، قورقانلىقىدىن گاچىلىشىپ ئاغزى گەپكە كەلمەيتتى. مۇدۇسا ئېغىر ھاسىرايتتى.

— قارىنىڭ تېگى لاي ئىكەن. مەن... مەن...

— ھە... سەن نېمىدەپ ئويلىغانىدىڭ گالۋاڭ، — دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلدى مۇدۇسا، — سەن ئۇچ كۈنگىچە ئۆز پىلانىڭنى تۈزۈپ كەل. بولمىسا كۆرگۈلۈكىنى كۆرسەن، يوقال!

— خوش، خوش، — دەپ خالىق ئارقىسىچە مېڭىپ بۆلۈمدىن چىقىپ كېتىشكە ئالدىرىدى.

يەتتىنچى باب

دەسلەپكى ئېلىشىش

تىز پۈكۈپ ياشىغۇچە،
تىك تۇرۇپ ئۆلگەن ياخشى.
— ئۇيغۇر خەلق ماقالى

1946-يىلى، باش باھار.

بۈگۈن جۈمە بولغاچقىمىكىن، كوچىدا ئادەملەر كۆپ ئىدى. ئېلىپ ساناڭلارنىڭ ئۆز مالىلىرىنى ماختاپ ۋاڭقىراشلىرى، قوي بېغى بىلەن سەۋزىنىڭ مېھرىبانلىك پۇراقلىرى، "باغ يەيسەن" دەپ گۆش گىردەچىلەرنىڭ خېرىدار چاقىرىشلىرى، ھاجى ئاخۇن ئاشپەزنىڭ "بىر مانتۇ، ئىككى مانتۇ" دەپ توۋلاشلىرى قۇلاق پېكىنى يەيتتى.

بۈگۈن نۆۋەتتىكى جۈمە نامىزىنى نازارەت قىلىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان ساقچى-ئەسكەرلەر تاماقلىرىنى يەپ بولغاندىن كېيىن قورال-ياراغلىرىنى تەق قىلىپ قويۇپ، بۈيرۇق كۈتۈپ، ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئالدىدا توپ-بەشتىن

بولۇپ پاراڭ سېلىشىپ تۇراتتى. ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئۇدۇلىدىكى ناھىيىلىك بىرىنچى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ناخشا ئوقۇماقتا ئىدى.

يۇرتىمىزدا نېمىلەر كەچتى ئويلايلى!
كېلىڭ دوستلار ئۆتكەن كۈننى ئەسلەيلى!
خارلانىپ، زارلانىپ يۇرمەيلى!
ئىلىم ئىزدەپ، مەكتەپ ئىزدەپ بارايلى!
بارچە يەردە باھار بولۇپ ئۆتمەكتە،
بىزنىڭ يۇرتتا قىش زېمىستان كەزمەكتە.

نەقرات:

ئېگىز خانتەڭرى، ئالتۇن ئالتاي ياتماقتا،
ئارام سۈيى قۇم ئاستىغا ئاقماقتا.

— قاراڭلار! ئاۋۇ مەكتەپ بالىلىرىنىڭ ناخشىسىنى. شۇنداق گۈزەل باھار كېلىۋاتسا، ئۇلار ئۇنىڭ تەتۇرىسىچە "قىش-زېمىستان يۇرمەكتە" دەپىشىۋاتىدۇ. ئەخمەقلەرنىڭ كۆزى كۆرمەمدىكىن؟ — دېدى بىر ساقچى شېرىكلىرىگە.
— ئۇششاق بالىلار نېمىنى بىلىدۇ دەيسىلەر؟ ھەممە چاتاق ئەپەندىلەردە. ئۇلار بىر كۈنى قوپۇپ "ئالۋان-سېلىق كۆپىيىپ كەتتى" دېگەن. يەنە بىر كۈنى "ئادەملەر كۆپلەپ ھاشارغا تۇتۇلۇپ، يەرلەر ئاق قالدى" دېگەن. يەنە بىر كۈنى تۇرۇپلا "قىش-زېمىستان بولدى" دېگەن. ئۇلار زادىلا ئوڭ گەپ قىلمايدۇ، — دېدى بىر دارازا، توڭكاي چىش ساقچى.
— ھۆكۈمەتمۇ ساپلا ساراڭ خەقنى ئەپەندى قىلىدىكەن. كۆردۈڭلارمۇ ئاۋۇنى، — دېدى يەنە بىر ساقچى كوچىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر ئوقۇتقۇچىنى كۆرسىتىپ، — خۇددى ئوغرىدەك رەڭگى تۇتۇق كېتىپ باردۇ.

تۆزىنى ساقچىلارنىڭ "ئوغرى"غا ئوخشاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالغان ئەمەت مۇئەللىم چىشىنى غۇچۇرلىتىپ:

— ھە؟ ... نېمە دېيىشۋاتسەن؟ — دېدى ساقچىلارغا.

— نېمە دېيىشكىنىمىز بىلەن سېنىڭ كارىڭ نېمە، تۆز يولۇڭغا مېڭىۋەرمەمسەن؟ — دېدى توڭكاي چىش ساقچى.

— ۋۇ قارا ئىتلار، — دېدى ئەمەت مۇئەللىم، — ئەتىگەندىن بۇيان يالغان يۇندائىغا قارىڭ تويماي قالدىمۇ؟ نېمانچە ھەددىگىدىن ئاشسەن، بىكاردىن بىكار ئادەم تىللاپ.

— ھەددىمىزدىن ئاشساق-ئاشمىساق نېمە قىلالايتتىڭ توپىلاڭچى، — دەپ ساقچى دېۋىلەپ كەلدى.

ئەمەت مۇئەللىم قېچىپ مەكتەپكە كىرىۋالماقچى بولدىيۇ، لېكىن غورۇرى يول قويمىدى ۋە كوچىدا ئادەم كۆپ، قول سالالمايدۇ دەپ ئويلىدى. بىراق ساقچىلار بىردىنلا ئەمەت مۇئەللىمگە تەرەپ-تەرەپتىن مۇشت، پەشۋا ئېتىشقا باشلىدى. شۇ چاغدا چۇشلۇك تاماقتا چۇشكەن ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئوقۇتقۇچىلار كېلىپ ئۇلارنى قورشىۋالدى. ئەتراپتىن ئادەملەر يىغىلىشقا باشلىدى. ئەمەت مۇئەللىمنىڭ ئاغزى-بۇرنىدىن قان ئېقىپ تۇراتتى. بۇنى كۆرۈپ ئوقۇتقۇچىلار غەزەپلەندى-دە، ساقچىلار بىلەن تۇتۇشۇپ قالدى. ئەتراپتىن كىشىلەرنىڭ يىغىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، مۇدۇسا ھۆركىرەپ چىقالماي، ئۆز خوجايىنى لوشەنزېڭغا[1] خەۋەر قىلدى. ساقچى باشلىقى لوشەنزېڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئارقىسىغا تېپىپ، ھەيدەپ كىرىپ كەتتى. جېدەل تۇگىدى. ھە دېگەندىلا قورال-ياراغلىرىنى كۆتۈرۈپ چىقىدىغان ساقچىلارنىڭ ئۇن-تىنسىز يوقلىشى ئوقۇتقۇچىلارنى ھەيران قالدۇردى ۋە سەگەكلەشتۈردى. لېكىن بۇ

---

① لوشەنزېڭ — 1944-يىلىنىڭ بېشىدا چاقىلىققا ساقچى باشلىقى بولۇپ كەلگەن ئىككى قولى خەقنىڭ قېنى بىلەن بويالغان جاللات. 1946-يىلى ئۆزىدىن خەۋپسىرەپ ئېچىكىرىگە قېچىپ كەتكەن. 1947-يىلى 5-ئايدا "پاراۋانلىق كومېرادتىبى" دېگەن نام ئاستىدا غەربىي شىمال ھەربىي مەمۇرىي مەھكىمىگە تەۋە بىر قىسىم كىشى بىلەن كېلىپ كەلگە كۆلىمىدە ئىشپىيونلۇق، تېررورلۇق ھەرىكىتى بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇلار قورال-ياراغ، راتسىيە (رادىئو ئىستانسىسى)، پۇل بىلەن تەمىنلەنگەن مەخپىي ھەربىي ئىشپىيونلار ئىدى.

ئىش ساقچى ئىدارىسى بىلەن ناھىيىلىك پىرقىنى ناھايىتى ئەندىشىگە سالدى.

قىشلىق تەتىلدە ناھىيىلىك پىرقىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ناھىيىلىك بىرىنچى باشلانغۇچ مەكتەپ بىناسىنىڭ كارىدور، سىنىپلىرىنىڭ ئاستىدا ئوقۇتقۇچىلار يوشۇرغان قورال-ياراغ بار دېگەن گۇمان بىلەن مۇدۇسانىڭ بېتەكچىلىكىدە ساقچىلار پولىنىڭ تاختايلىرىنى قومۇرۇپ ئېلىۋېتىپ، ئاختۇرۇشقا باشلىدى. ئۇلار ھەربىر تاختايىنى قومۇرغاندا ناھايىتى دىققەت بىلەن تەكشۈرۈپ چىقتى. لېكىن ھېچنەرسە تاپالمىدى. بىر كەمدە مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىدا تۇرغان ساقچى كىرىپ مۇدۇساغا خەۋەر قىلدى.

— دۇسا جانابلىرى، دەرۋازىغا بىرسى خەت بىلەن بىر رەسمنى چاپلاپ قويۇپتۇ.

— خەتتە نېمىلەر يېزىلىپتۇ؟

— مەن خەت تونۇمايمەن جانابلىرى. رەسمدە بىر ئادەمنى باغلاپ ئېسىۋالغاندەك كۆرۈنۈش تۇرىدۇ.

مۇدۇسا، قاسىم شوڭگۇەن، يەنە بىرنەچچىسى دەرۋازا ئالدىغا چىقتى. ھەقىقەتەن دەرۋازىغا قارا قېرىنداش بىلەن بىر پارچە ئاق قەغەزگە پاتقاقتا يىقىلىپ ياتقان ياردار گومىنداڭ ئەسكىرىنى پۇقراچە كىيىنگەن ئىككى ئادەم بويىنىغا سىرتماق سېلىپ، چوڭ بىر قاپاق تېرەككە ئېسىۋالغانلىقى، ياندا بىرنەچچەيلەننىڭ باش بارمقىنى چىقىرىپ "ياخشى، ياخشى" دېگەندەك قىلىپ تۇرغان كۆرۈنۈش سىزىپ چاپلانغانىدى. رەسمنىڭ تېگىدە مۇنداق ئىككى مسرا شېئىرمۇ بار ئىدى.

گومىنداڭ ئەلگە قىلغاچ زۇلۇم-زورلۇق،
پاتقاقتا يېتىپ ئاخىر كۆردى خورلۇق.

مۇدۇسا دەسلەپتە بۇ ئىككى مسرا شېئىر بىلەن رەسمنى چاپلىغانلار ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنى پۈتتۈرگەن "ھارامزادە"لەر بولسا كېرەك دەپ

ئويلاپ، قويۇن يانچۇقىدىن كىچىك بىر خاتىرىنى چىقىرىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى پارچە-پارچە قەغەزلەردىكى ھەر خىل پوچۇركىلارغا سىلىشتۇرۇپ كۆرگەنىدى. ھېچقايسىسىغا ئوخشىمىدى. شۇنىڭدەك مەكتەپنىڭ ئۇدۇلىدا كىچە-كۈندۈز پوسنا تۇرغان ساقچىلارمۇ "كۆرمىدۇق" دېيىشتى. شۇنىڭ ئۈچۈن مۇدۇسا ساقچىلارغا بۇيرۇق بېرىپ، خەت بىلەن رەسمنى پىچاقتا قىرىپ، سۇ بىلەن يۇيۇپ ئۆچۈرگۈزدى. لېكىن لوشەنزىڭغا ھېچنەرسە دېمىدى.

قىشلىق تەتىلمۇ ئۆتۈپ كەتتى. ناھىيىگە ۋە ئۇيۇشمىغا قاراشلىق مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى چۈشتىن كېيىن ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا يىغىلىپ، ئوقۇتۇش خىراجىتىنىڭ كەملەپ كەتكەنلىكى، دەرسلىكلەرنىڭ يوقلۇقى، ئالۋان-سىلىقنىڭ كۆپىيىپ كەتكەنلىكىدىن دېھقانلارنىڭ باللىرىنى مەكتەپكە بەرمەيۋاتقانلىقى، دىنىي دەرس ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ئۆز بېشىمچىلىقى ۋە ئوقۇغۇچىلارنى ھە دېسىلا پالاققا بېسىپ ئېغىر تەن جازاسى بېرىۋاتقانلىقى ھەققىدە مائارىپ بۆلۈمىگە ئەھۋال ئېيتىشتى. ئۇلار قىزغىن تالاش-تارتىش بىلەن بىر دەمدىلا كەچ كىرىپ قالغانلىقىنى سەزمەي قېلىشتى. شۇ چاغدا مەجلىسخانىنىڭ ئەتراپىدا بىرقانچە ماراقچىنىڭ پەيدا بولغانلىقى مەلۇم بولدى. ئەسلىدە ھەربىي سىستېمىدىكى جاسۇس ساقى مۇشۇ يەردە بولۇپ، ئۇنىڭ خەۋىر قىلىشى بىلەن يېغىن مەيدانى قورشاۋدا قالغانىدى. بۇ يەردە ھۆكۈمەتكە قارشى بىرەر ئېغىزمۇ گەپ-سۆز بولمىغان تۇرۇقلۇق جاسۇسلارنىڭ بۇنداق پايلاپ يۈرگەنلىكىدىن ئوقۇتقۇچىلار قاتتىق غەزەپلەندى. ئوقۇتقۇچىلار يىغىندىن قاش قارايغاندا تارقاشتى. پايلاقچىلارنىڭ باشلىقى جاڭ بىگزەي[1]:

— ھازىر ھەربىي ھالەت ۋاقتى تۇرسا، سىلەرگە توپلىشىپ يىغىن ئېچىشقا كىم رۇخسەت قىلدى؟ قېنى يىغىلىشقا رۇخسەت قىلغان قەغەزنىگلار؟ — دەپ ئۇلارنىڭ ئالدىنى توستى. جاڭ بىگزەي ناھىيە تەۋەسىدىكى ئىشپىيونلۇق ھەرىكىتىنىڭ تەشكىلاتچىسى بولۇپ، مەخپىيەتلىك ئىشلىرى بويىچە ساقچى

---

(1) جاڭ بىگزەي — 1951-يىلى 4-ئايدا ئەكسىل ئىنقىلابچىلارنى بىلىۋالغاندا شۇ قاتاردا بىلىنىۋالغان.

باشلىقىنىڭ ياردەمچىسى ئىدى. ئۇنىڭ قولىدىن ھەر بالالار كېلەتتى.

— بىز كېچىسى ئەمەس، كۈندۈزى يىغىلدۇق. باشلىقلارغا ئەھۋال ئېيتتۇق. ئۇرۇشمۇ توختىدى، يەنە نېمە ھەربىي ھالەت؟ — دېدى نۇر.

— بۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ كارىمىز يوق. سەنلەر تولا ھەددىڭدىن ئاشما،

— دەپ دوق قىلدى جاك بىگزەي.

يىغىندىن يانغانلار كوچىغا چىقتى. كوچىنىڭ شەرق تەرىپىنى ساقچىلار، غەرب تەرىپىنى كوچىغا سېلىنغان پوتەيلەردىكى ئەسكەرلەر توسۇۋالغانىدى. مەكتەپنىڭ ئارقا دەرۋازىسىدىن چىقىشقا تېخىمۇ بولمايتتى. چۈنكى ئۇ تەرەپتە "جاۋگۈمەنشى" غا جايلاشقان ھەربىي شتاب بولۇپ، كەچ سائەت بەشتىن كېيىن ھېچكىمنى بۇ تەرەپكە ئۆتكۈزمەيتتى. ئوقۇتقۇچىلار ساقچىلارغا سىلىق گەپلەر بىلەن ئەھۋالنى ئېيتسىمۇ، ھەرقانچە چىرايلىق گەپلەرنى قىلسىمۇ، ئۇلار ئوقۇتقۇچىلارنى يامان سۆزلەر بىلەن ھاقارەتلىدى. "تۆشۈك ئېغىز، تۆشۈك ئېغىزدىن قالماپتۇ" دېگەندەك ئوقۇتقۇچىلارمۇ ئاخىر ئۇلارغا تىغمۇ تىغ جاۋاب ياندۇردى. نەتىجىدە ھەر ئىككى تەرەپ بىر-بىرىگە يول قويماي، قوللىرىغا چىققان نەرسىلەر بىلەن بىر-بىرىنى ئۇرۇشقا باشلىدى. ئوقۇتقۇچىلار تۆت نەپەر پوقراچە كىيىنگەن ساقچىنى ئۇرۇپ چالا ئۆلۈك قىلىپ قويدى. ئۇچ تال مىلتىقنىڭ پاينىكى سۇندى. مالىمانچىلىقتا مىلتىقنى كىمنىڭ سۇندۇرغانلىقىنى ھېچكىم پەرق ئېتەلمىدى. توساتتىن ئېتىلغان ئوق ئوقۇتقۇچى ئىمىن مەمەتنىڭ مۇرىسىنى يېنىك يارىدار قىلدى. ئەمەت مۇئەللىمنىڭ چاپىنىنىڭ پېشىنى تېشىپ ئۆتتى. بۇ ۋاراڭ-چۇرۇك، ئۇر-يىقىت، مىلتىق ئاۋازلىرىنى ئاڭلاپ ئەترايتىكى كىشىلەر ۋە نامازشامدىن يانغانلار ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئالدىغا توپلىنىشقا باشلىدى. بايانىندىن بېرى مۇشۇ ۋەقەنى باھانە قىلىپ، بىرنەچچە ئوقۇتقۇچىنى ئۆتۈپ، سولاققا ئېلىپ، ئۆزىنىڭ كىملىكىنى بىر تونۇتۇپ قويۇشنى ئويلاپ تۇرغان مۇدۇسا ئىشنىڭ چاتاقلىقىنى كۆرۈپ، ساقچىلارغا:

— دەرھال ئىدارىغا كىرىپ ئىشكىنى تاقاڭلار، — دەپ بۇيرۇق بەردى. ساقچى-ئەسكەرلەر ساقچى ئىدارىسىغا قاراپ يۈگۈرۈشتى. يەردە دەسسىلىپ

يـاتـقان ساقچىلار ئاران ئورنىدىن ئۆرىلەپ تۇرۇشقاندا كىشىلەر ئۇلارنىڭ ئـارقـىسىغا كېلىشتۇرۇپ تېپىشتى. مۇدۇسا ساقچى ئىدارىسى دەرۋازىسىنىڭ كېچىك ئىشىكىدىن بېشىنى چىقىرىپ توۋلاپ:

— خەپ توختاپتۇرۇش، — دېدى.

— ئالدىرىماي تۇر يالاقچى، سېنىڭمۇ كارامىتىڭنى كۆرىمىز تېخى، — دېدى ئوقۇنقۇچىلارمۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ئوقۇنقۇچىلار كىم بار؟ كىم يوق؟ دەپ ھەممىنى سوراۋىشتۇرۇپ چىقتى. ئاردا پەقەت ساقلا يوق ئىدى. ئۇ ئۇر-يىقىت باشلانغان چاغدىلا تىكىۋەتكەنىدى. شۇ ۋەقەدىن كېيىن ئوقۇنقۇچىلارمۇ، ساقچىلارمۇ كوچىغا يالغۇز چىقالمايدىغان بولۇپ قالدى.

※ ※

ساقچى ئىدارىسىنىڭ رازۋېتچىكلار ئۆزلىرىنىڭ بىرنەچچە كۈندىن بۇيان توپلىغان ماتېرىياللىرى ئۈستىدە مۇلاھىزە قىلىشۋاتاتتى. ئۇلار ئـۇچ ۋىـلايـەتـنىڭ جەڭ مەيدانىدىكى ئۆزلىرىنىڭ مەغلۇبىيىتىدىن بەكمۇ ھودۇقۇشۇپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي يۇرۇشەتتى. ئۇنى ئاز دەپ بۇ ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئۆزلىرىنى ھېچكىمگە تەڭ قىلمايدىغان ھاكاۋۇر تۇۋرۇكلىرىدىن بـىـرنەچچەيلەن قېچىپ كېتىپ، خالايىق ئىچىدە ھۆكۈمەتنىڭ ئىناۋىتىنى تېخىمۇ تۆكۈۋەتتى. شۇڭا بەزى "ساداقەتمەنلەر"نى ھەتتا ئىشقا چاقىرسىمۇ كەلمەيدىغان بولۇپ قالدى. تېخى ئەپەندىلەرنىڭ ئۆتكەنكى قىلغان ئىشىچۇ؟ مـانا مۇشۇ بىر قاتار ئىشلار ھۆكۈمەت چوڭلىرىنىڭ ئۈيقۇسىنى قاچۇرۇپ، ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدىن 1933-يىلىنىڭ بېشىدىن 1937-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە داۋام قىلغان بەش يىللىق قورغىلاڭنىڭ پۈتۈن كۆرۈنۈشىنى نېرى قىلمايدىغان بولۇپ قالدى. شۇ سەۋەبتىن ناھىيىلىك پىرقە "بېتىمنىڭ ئىمزالىنىشى ۋاقتىلىق ئىش. بىزنىڭ تۈپ مەقسىتىمىز 'ئالتە ئوغرى' نى پۈتۈنلەي يوقىتىش. بېتىم

تۇرۇلسمۇ هازىرچە پەقەت شمالىي شىنجاڭدىلا كۆچكە ئىگە بولىدۇ. جەنۇبىي شىنجاڭدا ھۆكۈمەتكە قارشى دۇشمەنلەرنىڭ بىرىنىمۇ قويماي ئۆلتۈرۈش كېرەك، ئونى خاتا ئۆلتۈرۈلسۇنكى، بىرسىمۇ توردىن چۈشۈپ قالمسۇن" دەپ بۇيرۇق بەردى. ئۇلار غالجىرلاشقانسېرى، ئۇلارنىڭ يۈرەك باغرىنى ۋەھىمگە سالىدىغان ئەندىشىلىك ۋەقەلەر كەينى-كەينىدىن يۈز بېرىشكە باشلىدى. كوچىغا كۆپكۈندۈزدىلا ھۆكۈمەتكە قارشى تەشۋىقات ۋاراقلىرى چاپلاندى. مانا ھازىرلا بىر دانە ۋاراقچە پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇنىڭدا مۇنداق دېيىلگەنىدى:

"قېرىنداشلار ۋە ئاتا-ئانىلار! گومىنداڭ ھالاكەت ئالدىدا جان تالاشماقتا. ئۇلار زەي تارتىپ كەتكەن كونا تامدەك گۈمران بولۇش ئالدىدا تۇرماقتا. ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ قاچقاقلىقى بۇنىڭ دەلىل-ئىسپاتى. ئۇلار جان ھەلقۇمىغا كەلگەندە ئۇششۇك ھەرىسىدەك نەشتەر سانجىپ، زۇلۇمنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋاتىدۇ. بىز دۇشمەننىڭ سۇيىقەستىدىن ھوشيار بولايلى! يۇرتىمىزنىڭ كۆرەشچان تارىخىغا يەنە بىر قېتىم شانلىق سەھىپە يېزىپ قالدۇرايلى! ... ياشسۇن ئازادلىق! يوقالسۇن گومىنداڭ!"

بۇ خەت يوغان قىلىپ يېزىلىپ، چوڭ كوچىدىكى دوقمۇشقا چاپلانغانىدى. بىردەمدىلا پۈتۈن شەھەرگە بۇ تەشۋىق ۋاراقنىڭ مەزمۇنى پۈر كەتتى. لېكىن ئادەمى پاكىتنى گومىنداڭ ساقچى ئەمەلدارلىرى قولغا چۈشۈرەلمەيۋاتاتتى.

ناھىيىلىك پىرقىنىڭ شۇجىجاڭى يى خۇيمىن كېچىلىرىمۇ ئۇخلىمايدىغان بولۇپ قالدى. ئۇ ئويلىغانچە بىر-بىرىدىن قورقۇنچلۇق ئەھۋاللار كۆز ئالدىغا كېلىۋېلىپ زادىلا ئارام بەرمەيتتى. شۇڭا ئۇ ئىنتايىن سەپرا بولۇپ كەتتى ۋە قاچقانلارنى "قورقۇنچاقلار، خائىنلار، مۇناپىقلار" دەپ غايىۋانىسىگە تىللىدى. ئۇنىڭ تەلەتىنىڭ سۆرۈنلۈكىدىن ۋە توختىماي غەزەپلىنىپ، ئادەم تىللاپ يۇرۇشىدىن خىزمەتچىلەر ئۇنى كۆرسە قاچىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئاۋاق چىرايى تېخىمۇ تاتىرىپ، ئۆزى تېخىمۇ ئورۇقلاپ، كۆزەينەكلىك يىلانغا ئوخشاپ

قالدی. يى خۇيمن ئاچچىقىنى كىمدىن ئېلىشنى بىلمەيتتى. ئۇ ئويلا-ئويلا ئاخىرى ساقچى ئىدارىسىغا يۈگۈردى. ساقچى باشلىقى لوشەنزېك ئۇنى خۇشامەت بىلەن كۈتۈۋالدى:

— كېلىڭ شۇجىجاڭ، — دەپ ئۇنىڭغا ئورۇندۇق قويۇپ بەردى.

— ئىشلىرىڭىز قانداق جۇيجاڭ؟ — دېدى يى خۇيمن رەڭگى تۇتۇق هالدا لوشەنزېك تۇتقان تاماكىنى ئېلىۋېتىپ.

— يامان ئەمەس ئىشلەۋاتىمىز، رازۋېتكا قىلىۋاتىمىز.

— ئىشلەۋاتىمىز؟ ئىشلەۋاتسىڭىز ماۋۇ نېمە؟ — دەپ ۋارقىرىدى بۈگۈن ئاخشام يامۇل دەرۋازىسىغا چاپلانغان ۋاراقچىنى لوشەنزېكنىڭ بۇرنىغا تەگكۈزۈپ تۇرۇپ، — كۆرۈۋاتمەن ئىشلەۋاتقىنىڭىزنى، دۆلەت ۋە پىرقە خەتەر ئاستىدا قالدى. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ جۇيجاڭ دارېن! بۇ نەرسىنى تۇپىلاڭچىلار يامۇلنىڭ دەرۋازىسىغا تەپ تارتماي چاپلىشىۋاتسا، سىزنىڭ ئادەملىرىڭىز نېمە ئىش قىلىدۇ زادى؟

"دارېن" سۆزى ساقچى باشلىقىغا خۇددى بىر كاچات ئۇرغاندەك بىلىندى. لېكىن ۋاراقچىنى كۆرۈپ قورقىنىدىن شۇمشۇيۇپ قالدى. شۇنداق بولسىمۇ سالماق جاۋاب بېرىشكە ئۇرۇندى:

— بىز مۇشۇ مەسىلە ئۈستىدە باش قاتۇرۇۋاتىمىز شۇجىجاڭ.

— بۇ يەردە بەزى قورقۇنچاقلار، هارام تاماقلار قېچىۋاتىدۇ. بەزى هايۋانلار ئەيىبەنمەستىن هەربىي قىسىملىرىمىزنى تارتىپ كېتىۋاتىدۇ. هەتتا توپىلاڭ كۆتۈرۈۋاتىدۇ. سىزچۇ؟ سىز نېمە قىلماقچى؟ ياكى 1933-يىلدىكى ئىش تەكرارلانسۇنمۇ؟ — ئۇ، لوشەنزېكنىڭ كۆزىگە قاتتىق تىكىلدى، — قېنى جاۋاب بېرىڭ؟

— دۆلەت ۋە پىرقىگە سادىق بولۇپ، بۇ گادايلار بىلەن ئاخىرىغىچە ئېلىشماقچىمەن.

— ئوغۇل بالا، — دەپ ئۇنىڭ مۇرىسىگە پاقىدە بىرنى ئۇردى يى خۇيمن، — ئۇنداق بولسا، بۇلارنىڭ بىرەرسىمۇ قولغا ئېلىنمايدىغۇ؟ ياكى

دارغا ئېسىلمايدىغۇ؟

— پات يېقىندا بىراقلا قولغا چۈشۈرمەكچىمەن.

— راستمۇ؟

— شۇ چاغدا ئۆزىڭىزمۇ كۆرۈپ قالارسىز.

— بولىدۇ. مەن ئۇچ كۈندىن كېيىن كېلىمەن. لېكىن ماڭا قۇرۇق گەپ ئەمەس، جىنايەتچى كېرەك، جىنايەتچى، ئۇقتىڭىزمۇ؟ ... — دېدى-دە، چىقىپ كەتتى.

سەككزىنچى باب

قاپقان

چوڭ ھەيللەردىن ئاجىز قالغان چاغلاردىلا دوستلۇق زەنجىرىنى قىمىرلىتىدۇ. ئاندىن دوستلۇق سۈرىتى بىلەن شۇنداق ئىشلارنى قىلىدۇكى، ھېچقانداق دۈشمەن ئۇنى قىلىشقا قادىر بولالماس.

— شەيخ سەئدى

يى خۇيمىن قايتىپ كېتىپ، لوشەنزېڭ خېلى ئۇزاق خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغاندىن كېيىن جۇدۇنى ئۆرلىگەن ھالدا رازۋېتكا بۆلۈمىگە كىردى. رازۋېتكا بۆلۈمىدە مۇدۇسا، قاسىم شۇڭگەن، جاڭ بىگزەي قاتارلىقلار "S—15" دېلوسىنى كۆرۈۋاتاتتى. لو شەنزېڭنى كۆرۈپ، قاسىم شۇڭگەن ئورۇندۇق قويدى. لو شەنزېڭ ئۇلارنىڭ ئالدىدىكى دېلونى قولىغا ئېلىپ، ئۇنىڭدىكى رەسىمگە ئۇزاققىچە قاراپ قالدى. بۇ دېلونى

1944-يىلنىڭ بېشىدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئامانلىقنى ساقلاش قوماندانلىق شتابى ئەۋەتىپ بەرگەن. لو شەنزىڭ دېلونى بىر قۇر ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن ئۇنىڭ پىكرى "سەمەرقەنت بېزا ئىكىلىك ئىنستىتۇتىنى پۈتتۈرگەن... ئىجتىمائىي ئالاقىسى كەڭ. ئۇزۇپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، شىنجاڭدىكى كومپارتىيە ئەزالىرى ۋە ئىلى ئىسيانچىلىرى بىلەن ئالاقىسى بار..." دېگەن جۈملىلەرگە مەركەزلەشتى.

ئۇ خېلى ئۇزاق خىيال سۈرگەندىن كېيىن، يېنىدا ئولتۇرغانلاردىن سورىدى:

— خوش، سىلەر نېمە دەيسىلەر؟

— باشلىق جانابلىرى، ھازىرچە تۇنجىدەك بىر نەرسە تاپالمىدۇق، — دېدى مۇدۇسا.

— بۇلارنىڭ ئالاقىلىشىپ تۇرغان ئادەملىرىچۇ؟

— بۇرۇن مامۇتخان، نۇر، قۇتلۇق ئۇچەيلەن بىر بىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇراتتى، كېيىن يەنە بىرسى قوشۇلدى.

— ئۇ كىم؟

— بارات. تاشيول ئىدارىسىنىڭ كاسسىرى. ھەربىيلىكتىن يارىدار بولۇپ قايتقان، — دېدى مۇدۇسا.

— ئېھتىمال بۇلتۇرقى گەپلەرنى شۇ تارقاتقان بولسا كېرەك. ئۇنىڭ ئۇرۇمچىدىكى قىز دوستى بىلەن بېزنىسۋاتقان خېتى قانداق بولدى؟

— ئۇنىڭ خەتلىرىنى بىز ھەر قېتىم پوچتىدىن ئېلىپ تۇرغانىدۇق. لېكىن ئىككى ئاي بولدى. قىزدىنمۇ خەت يوق. باراتنىڭ نامىدا يازغان خەتلىرىمىزدىن گۇمانلىنىپ قالدىمۇ، بىلمىدۇق، — دېدى چۈشەندۈرۈپ مۇدۇسا.

— باراتنى پايلاشقا كىم مەسئۇل بولغان؟

— مەن، — دېدى قاسىم، — لېكىن تۇتامغا چىققۇدەك پاكىت يوق.

— پاكىت يوق؟ مانا پاكىت، — دەپ لو شەنزىڭ قاسىمنى شاپىلاق بىلەن بىرنى سالدى. "چاڭ" قىلغان شاپىلاق ئاۋازى ئۆيۈ ئىچىدە ئەكس

سادا قاينۇردى، — ۋۇ مۇناپىق، بىز سېنى يەرلىك، بىزگە ياردەم قىلىدۇ دەپ ئۆستۇرسەك، ئەمەلنى ئېلىۋېلىپلا بېشىڭ ئايلىنىپ كەتتىمۇ؟ ماۋۇ نېمە؟

قاسىمنىڭ بۇرنىنىڭ ئۇچىدا ھېلىقى ۋاراقچە تۇراتتى. لو شەنزېڭ غەزەپتىن تىترەيتتى.

— يەنە بىر ۋاراقچە؟! ياق، ياق، — دېدى قاسىم ئارانلا. ئۇنىڭ ئاغزىدىن قان ساقىپ چۈشتى. باشقىلارنىڭ قۇلىقىدىن شاپىلاقنىڭ ئەكىس ساداسى چىلىغىچە كەتمىدى. ئاخىرىدا مۇدۇسا لو شەنزېڭغا تەزىم قىلدى:

— باشلىق، مېنىڭ بىر پىكرىم بار. بىز بۇلارنىڭ ھەممىسگە ئادەم قويۇپ ماراپ باقتۇق. لېكىن بىرەر يېپ ئۇچىغا ئېگە بولالمىدۇق. شۇنىڭ ئۈچۈن ماموتقا بىر خوتۇن ئېلىپ بېرىپ، شۇ خوتۇن ئارقىلىق ئىشنى ئوڭلىساق قانداق دەيسىز؟

لو شەنزېڭ تاماكىسىنى ئېلىپ تۇتاشتۇرۇپ، ئۆينىڭ ئىچىدە ئۇياقتىن بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى ۋە ھەممىسىنىڭ كۆزى ئۇنىڭغا تىكىلدى . بىرنەچچە مىنۇتلۇق جىمجىتلىقتىن كېيىن ئۇ مۇدۇسانىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى.

— قورغاننى ئىچىدىن ئېلىش دېگەن شۇ. قانداق دېدىم؟

— شۇنداق، دانا پىكىر. ئەقلىگىزگە ئاپىرىن باشلىق، — دېدى مۇدۇسا، — شۇنداق قىلماي ئامال يوق.

— بولىدۇ، سىلەر قىز ئىزدەڭلا، ئۆزى چىرايلىق بولسۇن، ئاتا-ئانىسى دۆلەت ۋە پىرقىغا سادىق بولسۇن. بۇ ئىش مەخپىي تۇتۇلسۇن.

— خوپ، — دەپ مۇدۇسا ئۆز پىكرىنىڭ خوجايىنىغا ياقمايدىغانلىقىدىن تېرىسىگە پاتماي قالدى.

— ئىككى كۈنلۈك مۆھلەت بېرىمەن. ۋاقتىنى چىڭ تۇتۇڭلا، — دەپ لو شەنزېڭ چىقىپ كەتتى.

شۇ ئاخشىملا مۇدۇسا، قاسىم باشلىق بىرنەچچە كىشىنى ماموتخان ئۇچۈن لايىق ئىزدەشكە ئورۇنلاشتۇردى.

※ ※

ئـــككى كۈن ئۆتتى. قاسىم شۇڭگەن ھۆكۈمەتكە سادىق بايلاردىن ھسامىدىن بەگنىڭ گۈلسۈمخان ئىسملىك بىر قىزى بارلىقىنى، قىز بويىغا يېتىپ قالغان بولسىمۇ، ياقا يۇرتلۇقتا بېرىش-بەرمەسلىكىنى بىلمەيدىغانلىقىنى مەلۇم قىلدى. ئۇ بۇ خەۋەرنى لو شەنزىڭغا يەتكۈزدى.

— قىز چىرايلىقمىكەن؟ — دەپ سورىدى لوشەنزىڭ مۇدۇسادىن.

— چىرايلىق ئىكەن. ئەمما يالغۇز قىز ئىكەن، — دېدى مۇدۇسا.

— يالغۇز قىز بولسا نېمە بوپتۇ. ھاكىمغا لايىق قىز ئىكەن، — دېدى لو شەنزىڭ زەھەرلىك ھىجىيىپ.

ئۆز خوجايىنىنىڭ قانائەتلەنگىنىنى كۆرگەن مۇدۇسامۇ شۇنچىلىك خۇشال بولدىكى، يوشۇرۇن تەشكىلات ھازىرلا ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشىدىغاندەك ئىككىلىسى قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى.

— ياخشى ئىشلەڭ، دۇساجاڭ، بۇ قېتىم غەلىبە قازانساق، — دەپ ئۇنىڭ مۇرىسىنى قاقتى لو شەنزىڭ، — بۇ خىزمىتىگىزنى دۆلەت ۋە پىرقە ئۇنتۇپ قالمايدۇ. ئۇ چاغدا ئۆزۈم سىزنى ۋىلايەتلىك ھەم ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتلەرگە تونۇشتۇرۇپ دوكلات يازىمەن. ئۇ چاغدا كارامەت ئادەم بولۇپ كېتىسىز ...

— رەھمەت سىزگە، دۆلەت ۋە پىرقە ئۈچۈن خىزمىتىگىزگە ھەر دائىم تەييارمەن، — دەپ مۇدۇسا تەزىم قىلدى.

— شۇنى ئەسىتىن چىقارماڭ، سىز تۇنماقچى بولغان جىنايەتچى سىزنىڭ تۇغقىنىڭىز ياكى ئەڭ يېقىن ئادەمىڭىز بولۇپ قالسا، ئۇ چاغدا قانداق قىلسىز؟

— دەپ ئۇ مۇدۇسانىڭ كۆزىگە تىكىلدى.

— شۇنداق بولغان تەقدىردىمۇ دۆلەت ۋە پىرقىنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ قېنىنى ئىچىشكە تەييارمەن.

— ياخشى، ناھايىتى ياخشى، سىز ئىشلارنى ئوبدان ئورۇنلاشتۇرۇڭ.

مەن پىرقىگە بېرىپ كېلەي.

— خوپ، — دېدى مۇدۇسا.

ئۇلار ئىككىلىسى سىرتقا ماڭدى. مۇدۇسا تولىمۇ روھلۇق ۋە خۇشال كەيپىياتتا يانتۇغا كىرىپ، ئاللىقانداق بىر كۈيگە ئىسقىرتقاچ بىر رومكا ئۈزۈم ھارىقى ئىچىپ، كەلگۈسىدە يۈقىرى مەنسەپنىڭ تېگىشى ھەققىدە خىيالغا كەتتى...

※ ※

لو شەنزىڭ بارغان چاغدا يى خۇيمىن ئەپيۇن چېكىپ ياتاتتى. ئۇ ساقچى باشلىقىنى كۆرۈپ، كەيپلىكتە خۇمارلىشىپ قىسلغان كۆزىنى يېرتىپ ئىچىپ:

— لو جۇيجاڭ بىرەر ئىشىڭىز بارمىتى؟ — دەپ سوردى ئۇ مېھماندىن.

— ھېلىقى سىز تاپشۇرغان ۋەزىپە ھەققىدە سىزگە دوكلات قىلاي دەپ كېلىۋىدىم.

— ھە... ھە قېنى سۆزلەڭ.

— ماموتخانىنىڭ خوتۇنى يوق، بويتاق. ھازىرچە ئۇنىڭدىن بىرەر يېپ ئۇچىغا ئىگە بولالمىدۇق. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭغا خوتۇن ئېلىپ بېرىپ، ئۇنى شۇ خوتۇن ئارقىلىق قىلىقىغا چۈشۈرسەك دېگەن خىيالغا كەلدىم.

ئەپيۇننىڭ كەيپىدىن تېخى تولۇق يېشىلمىگەن يى خۇيمىنگە لو شەنزىگنىڭ قىلغان سۆزلىرى غەلىتە ئاڭلاندى بولغاي، راسا بىر كۈلۈۋەتتى. ئەسلىدە ئۇ ئىنتايىن زېرەك ئادەم ئىدى. ۋالىي زو شۇپىگمۇ ئۇنىڭغا يول قويماتتى. شۇڭا ئۆز زامانىسىدا ئەزگۈچىلەرگە قارشى ئىسيان كۆتۈرۈپ ھەممىنى قورقۇتۇپ يۈرەك ئالدى قىلىۋەتكەن بۇ زېمىنغا ھۆكۈمەت مۇشۇ ئەپيۇنكەشنى باشلىق قىلغانىدى. ئۇ كۆزلىرىدىن ئېقىپ چۈشكەن ياشلارنى سۈرتۈۋېتىپ:

— خوتۇنى يوقلارغا خوتۇن ئېلىپ بېرىش ئىشىنمۇ ئەمدى سىز ئۆتكۈزۈۋالاي دەمسىز؟ — دېدى.

— ياق، بۇ گەپنى سىز چۈشەنمەپسىز، ماموتنى ئۆيلەپ قويۇشمىز خوتۇن ئارقىلىق ئۇنى توزاققا چۈشۈرۈش ئۈچۈن، توغرىراقى ئۇنى تۇتۇپ دارغا ئېسىش ئۈچۈن. سىز مېنىڭ گېپىمنى چۈشەنمىدىڭىز، شۇجىجاڭ.

— هە... ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن دەمسىز؟ — دېدى ئۇ ياستۇقتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، — ماقۇل، سىز ئەتە كېلىڭ. بىز ئوبدانراق سۆزلىشەيلى.

ئۇ گېپىنى تۈگەتمەي تۇرۇپلا بېشىنى ياستۇققا قويۇپ چىلىمنىڭ نەيچىسىنى ئاغزىغا تىقتى. بۇنى كۆرۈپ لو شەنزېڭ ئاچچىقىدىن يېرىلغۇدەك بولۇپ، تاشقىرقى ئۆيگە چىقتى-دە، يى خۇيمىنىڭ ئايالىغا ئاگلىنىپ تۇرۇپ:

— ئاخماقلار مەن بولمىسام بېشىدىكى دوپپىسىنىمۇ تۇتۇپ تۇرالمايدۇ. بۇ قانداق يەر، ئۇنىڭ بىلەن كارى يوق. هازىر بىرەر ئىسيانچى كىرىپ، كانىيىنى "غىققىدە" سىقىپ ئۆلتۈرۈپ قويسىمۇ تۇيمايدۇ، — دېدى.

هويلا گۈردەك قاراڭغۇ ئىدى. ئاسماندىكى يۇلتۇزلار كۆرۈنمەيتتى. ئۇنىڭ قورقىسى كەلدى. بىرسى ئۇنى قاراڭغۇدا بوغۇپ ئۆلتۈرۈشكە تەييار تۇرغاندەك بىلىنگەچكە تاپانچىسىنى قولىغا ئېلىپ يۈگۈردى. ئۇ چوڭ كوچىغا چىققاندىلا يېنىڭ نەپەس ئالدى. بۇ چاغدا خۇپتەندىن يانغان ئادەملەر ئۆيلىرىگە كېتىشۋاتاتتى. يانچۇقىدىن قول ياغلىقىنى چىقىرىپ يۈز-كۆزىنى سۈرتتى. يۈرىكىنىڭ دۈكۈلدەشلىرى هازىرمۇ ئۆزىگە ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇ كوچىدىمۇ ئۆزىدىكى قورقۇنچنى زادىلا باسالمىدى. يۈگۈرۈشتىن خىجالەت بولغان بولسا كېرەك، بىرئاز توختاپ، ئاندىن ئالدى-كەينىگە قاراپ چوڭ-چوڭ قەدەم تاشلاپ مېڭىشقا تىرىشتى. لېكىن ئۆزىگە قەدىمى ئاۋۇمايۋاتقاندەك بىلىندى. "قورقۇنچلۇق، بەك قورقۇنچلۇق" دەپ قويدى ئۆز-ئۆزىگە. ئۇ تۆت كوچا دوقمۇشىدىن ئۆتكەندىن كېيىن تام يانداپ ساقچى تەرەپكە قاراپ يۈگۈردى. ساقچى ئىدارىسىغا 20 مېتىرچە قالغاندا، پوستتا تۇرغان ئەسكەرنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— توختا! كىمسەن؟

لو شەنزېڭ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتاتتى، ئىككى ئاي بۇرۇنقى ۋاقىت بولسا

ئوق يەپ يەقىلغان بولاتتى. لېكىن 1946-يىل 2-ئايدىن باشلاپ ھەربىي ھالەت ئەمەلدىن قالمىغان بولسىمۇ، لېكىن بىرئاز بوشاپ ئۇچىنچى قېتىملىق پاروللىغا جاۋاب بەرمىگەنلەرگە ئوق چىقىرىش كېرەكلىكى بەلگىلەنگەنىدى. شۇڭا پوستتا تۇرغان ساقچى ئۆزىگە قاراپ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان ئادەمنىڭ ئالدىنى توسىتى. ئۇنىڭ ئىككىنچى قېتىم ۋارقىرىشى لو شەنزېگنى ھوشىغا كەلتۈردى. ئەسكەرنىڭ پاروللىغا ئۇ ھاسىراپ تۇرۇپ، بوغۇق ئاۋازدا جاۋاب بەردى. بۇ چاغدا پوستتا تۇرغان ئەسكەرنىڭ مىلتىقىنىڭ ئىستولى ئۇنىڭ (ئۆز خوجايىنىنىڭ) مەيدىسىگە تاقىلىپ بولغانىدى. خوجايىن قورقانلىقىدىن جالاقلاپ تىترەپ، ئاغزى گەپكىمۇ كەلمەي قالدى. شۇ چاغدا پەيدا بولغان نۆۋەتچى ساقچى قول چىراغنىڭ يورۇقىدا لو شەنزېگنى تونۇپ پوستقا بۇيرۇق بەردى:

— قورالنى چۈشۈر.

ئەسكەرمۇ لو شەنزېگنى تونۇپ، سالام بېرىپ يولنى بىكار قىلدى. بۇ ئىش لوشەنزېگغا ئەلەم قىلدى بولغاي، ئاچچىقىدا ئالدىنى توسقان ئەسكەرنى ئىككى شاپىلاق ئۇرۇپ، ئارقىدىن نۆۋەتچىنىڭ ياقىسىدىن ئالدى:

— سەنلەر كىم بىلەن ئوينىشۋاتسەن ھايۋانلار؟

— بىز تونۇمايى قاپتىمىز، كەچۈرۈڭ! بىز سىزنىڭ بۇيرۇقىڭىز بويىچە ئىش قىلدۇق، — دېدى نۆۋەتچى. ئۇنىڭ تىلىنىڭ ئۇچىغا "سىزنىڭ بۇيرۇقىڭىزچە بولغاندا يۈگۈرگەننى ئاتقان بولساق ياخشى بولاتتى" دېگەن سۆز كېلىپ قېلىپ ئۆزىنى ئاران تۇتۇۋالدى.

— مەن بۇيرۇق قىلسام مېنى توسامسەن؟

— كەچۈرۈڭ، بىز سىزنى تونۇمايى قالغانلىقىمىز ئۈچۈن شۇنداق قىلدۇق.

— ۋۇ خۇمپەرلەر، سەن ھايۋانلار خام-خىيال قىلىشما. ھەممەڭنىڭ مېڭىسىنى چۈۋۈپ تاشلايمەن، — دەپ ئۇ قولىدىكى تاپانچىنى نۆۋەتچىنىڭ پېشانىسىگە تەڭلىدى. لېكىن يېنىدا مىلتىق تۇتۇپ تۇرغان ئەسكەرگە كۆزى چۈشۈپ، نۆۋەتچىنىڭ ياقىسىنى قويۇۋېتىپ، ئۇدۇل ئىدارىغا كىرىپ كەتتى

ۋە ئالاقزادىلىك ئىچىدە ياتقىغا كىرىپ ئىشكىنى ئىچىدىن ئېتىۋالدى. ئۇ كىيىملىرىنى سالمايلا كارىۋاتقا ئۆزىنى تاشلاپ ئەپيۇنكەش يى خۇيمىنىمۇ، نۆۋەتچى بىلەن ساقچىنىمۇ غايىبانسىگە تىللىدى ۋە ئەلەم ئىچىدە غۇدۇراشقا باشلىدى: "بۇگۈنكى كۈندە ئالقانچىلىك زىمىندە، يەنە كېلىپ بىرىم ياۋايى گادايلارنىڭ يۈرتىدا مەندەك بىر ئوغۇل بالىغا بىر جالاپنىڭ بويسۇنمىغانلىقىنى، بىر ئوقۇمىغان قارا قورساق لالما ئەسكەرنىڭ ئەيمەنمەستىن ملتىق تەگلىگەنلىكىنى نېمە دەپ چۈشىنىش كېرەك؟ ياكى ئۇلارغا يول كۆرسىتىۋاتقان ئادەم بارمۇ؟ ئەگەر ئادەم بار دېسەك ئۇ كىم؟ توختاپ تۇرۇش، سەن يالاڭتۆش گادايلارنىڭ كۈتكەن ئۈمىدلىرىنى بىز يەر بىلەن يەكسان قىلمىز. ئالدىرىماي تۇرۇش، ھەممەگگە كۆرسىتىمىز. ھېلىقى جالاپقىچۇ؟ ئۇمۇ ئالدىرىمسۇن. لو شەنزىڭ ئۇنچىۋالا بوشاڭ ئادەم ئەمەس. بىز دېگەنچۇ لەنجۇ، شىئەنلەردە نى-نى سەنەڭ جالاپلارنىڭ پاختىسىنى ئاتقان". ئاخىرقى سۆز ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئۇنلۇك چىقىپ كەتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ مېڭىشقا يول تاپالماي ئالاقزادىلىككە چۈشكەنلىكىنى ئەمدىلا چۈشەندى. شۇ ئاخشىمى ئۇنىڭ ئۇزاققىچە ئۇيقىسى كەلمەي قورقۇنچ ئىچىدە ياتتى.

※ ※

ئۆتكەنكى شاپىلاقتىن كېيىن قاسىم شۇڭگەن بىرەر خىزمەت كۆرسىتىپ باشلىقىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش خىيالىدا كۆپ باش قاتۇردى. ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ ئاخىر بىرەر خوتۇن تېپىپ، باشلىقىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش قارارىغا كەلدى. چۈنكى باشلىق بويتاق. ئوغۇل بالا دېگەنگە خوتۇندىن باشقىسى بىكار دەپ ئويلايتتى ئۇ. شۇڭا ئۇ چوڭ مەسچىتنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇشلۇق سادەتخان ئىسىملىك چىرايلىق تۇل ئايالنى ئىزدەپ باردى. لېكىن سادەتخان قاسىمنى ئىنتايىن سوغۇق قارشى ئالدى.

— قاسىم شۇڭگەن، — دېدى سادەتخان چىرايىنىمۇ ئاچماي، — سىز

مېنىڭ ئۆيۈمگە كەلمەڭ. "قاغا تۇل خوتۇننىڭ بېشىدا قاقىلدايدۇ" دېگەن تەمسىلنى ئاڭلىمىغانمۇ؟ مېنى بۇ يۇرتتا يۇرگىلى قويۇڭ.

— ئاڭلىغان، ئاڭلىغان، — دېدى قاسىم ھەجىيىپ، — مېنى خاتا چۈشىنىپ قالماڭ. مەن جۈيجاڭنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن سىزدىن بىر نۇشنى قىلىپ بېرىشنى سوراپ كېلىۋىدىم.

— قانداق نۇشنى؟

— جۈيجاڭنىڭ ئايالى يۇرتىغا كەنكەن. شۇڭا ئۇنىڭ يوتقان-كۆرپىسىنى يۇيۇپ بەرسىڭىز.

ئەسلىدە لو شەنزېڭ خوتۇن-بالىلىرىنى ئىچكىرى ئۆلكىگە ئاپىرىۋېتىپ ئۆزى يالغۇز تۇرۇۋاتاتتى.

— سۆكۈپ ئەكېلىپ بېرىڭ، — دېدى سادەتخان.

— ئانداق دېمەي، ئۆزىڭىز سۆكۈپ ئەكەلسىڭىز. ئەر كىشى دېگەن پاختىنى مالىماتاڭ قىلىۋەتسە، سىزگە تېكىشمۇ تەس بولىدۇ، — دەپ قاسىم يالۋۇرۇشقا باشلىدى.

سادەتخان قاسىمنىڭ بۇگۈنكى ئەدەبلىك پوزىتسىيىسى بىلەن سىيلىق مۇئامىلىسىدىن تەسىرلەندىمۇ ياكى پۇلغا موھتاج بولغاچقىمۇ، ناھايىتى تەستە ماقۇل بولدى. بۇ ئايال ئۆزى كەمبەغەل بولسىمۇ، ئۆزىنىڭ قەدرى قىممىتىنى بىلىدىغان ئايال ئىدى. بۇ چىرايلىق ئايالنى قولغا چۈشۈرۈشنى ئويلىغانلار ئۆز ۋاقتىدىلا دەككىسىنى يەيتتى. ئۇنىڭ بۇ پەزىلىتى قۇلۇم-قوشنىلىرىنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتىنى ئاشۇرغانىدى. قاسىم خېلى بۇرۇنلا بۇ ئايالنىڭ پېيىگە چۈشكەن بولسىمۇ، قولغا چۈشۈرەلمىگەنىدى. شۇڭا خېلى ئۇزۇندىن بۇيان بۇ ئايالغا باشقىچە كۆز قاراشتا ئىدى. مانا ئەمدى ئۇ بۇ ئايالنى قۇربان قىلىش ھېسابىغا خوجايىنى ئالدىدا ئۆز ئابرويىنى تىكلىمەكچى بولدى. قاسىم قايتىش ۋاقتىدا بۇ ئايالنىڭ ئوتۇنى قالمىغانلىقىنى كۆرۈپ، ئالۋانغا ئەپكەلگەن ئىككى ئېشەك ئوتۇننى چۈشۈرگۈزۈپ بەردى.

— بىزنىڭ جۈيجاڭ بەك قولى ئوچۇق ئادەم. سىزنىڭ ئوتۇنىڭىز

قالمغانلىقىنى ئېيتسام دەرھال بۇ ئوتۇننى ئەۋەتتى. كىر يۇيۇش ھەققىگىزنى ئايرىم بېرىدۇ، — دېدى ئۇ كۇلۇپ تۇرۇپ، — بىزنىڭ جۇيجاڭ كىيىم-كېچەككە بەك دىققەت قىلىدۇ، ئەتە بارغاندا پاكىزەك كىيىنىۋېلىڭ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ سادەتخان خاپا بولدى ۋە يالتىيىۋالماقچىمۇ بولدى. ئۇ يالتىيىۋالسا ماۋۇ ئىككى ئېشەك ئوتۇننى قانداق قىلىدۇ؟ مەيلى بىر گەپ بولار، كىرنى يۇيۇپ بېرىپ قايتىمەن، ھەرگىز پۇل ئالمايمەن دەپ ئويلىدى ئۇ.

سادەتخاننى ئالداپ "ماقۇل" قىلغان قاسىم شۇڭگەن خوجايىنىنىڭ قېشىغا كىرىپ تولىمۇ خۇشامەتكۇيلۇق قىلدى. لو شەنزىڭمۇ ئىنتايىن ھېيلىگەر ئادەم بولغاچقا "ئىتنى ئۇرىۋەرسەڭ ئاخىرى چىشلەيدۇ" دېگەن خەلق ماقالىنى ئېسىگە ئالدى-دە، ئۇمۇ ئۆتكەن كۈندىكى ئىشقا پۇشايمان قىلغان قىياپەتكە كىرىۋالدى ۋە ئۆز ئىتىنىڭ بېشىنى سىلاۋاتقان ئووچىدەك ئۇنىڭ ئائىلە ئىشلىرى، قىينىچىلىقلىرى ھەققىدە سورىدى.

— رەھمەت، — دېدى قاسىم، — سىزنىڭ سايىگىزدا ھەر جەھەتتىن ياخشى تۇرىۋاتىمەن. بىراق...

— ھە، نېمە بىراق؟ بىرەر ئىش بولدىمۇ؟

— ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، يۇرتىمىز كىچىك، سىزنى زېرىكىپ قالدىمىكىن دەيمەن.

— نېمە ئامال بار دەيسەن؟!

— ئامال بار. بىز بار يەردە ئامال بار. مەن سىزنى دەپ بىر ئايال تېپىپ قويىدۇم.

— كىم ئۇ؟ قەيەردە؟ ماقۇل بولدىمۇ؟ — ئۇنىڭ شەھۋانىي نەپسى تاقىلداپ كەتتى.

— ئىسمى سادەتخان، چوڭ مەسچىتنىڭ يېنىدا ئولتۇرىدۇ. ئەتە كېلىدۇ.

راست دېگەندەك ئەتىسى ناشتىدىن كېيىن سادەتخان ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى. ئۇ كىيىۋالغان ئاق شايى كۆڭلەك ئۇنى

تېخىمۇ گۈزەللەشتۈرۈۋەتكەنىدى. بۇنى كۆرۈپ قاسىم بۇ گۈزەل ئايالنى لو شەنزېگنا تونۇشتۇرغىنىغا ئۆزى پۇشايمان قىلىپ، ئىچى ئۆرتىنىپ كەتتى. لېكىن ئامال قانچە؟ ئۆزى تاپقان ئىش-دە؟... ئىلاجسىز قالغان قاسىم بۇ ئايالنى لو شەنزېگنىك ئۆيىگە باشلاپ كىردى ۋە كارىۋات ئۈستىدە يىغىلىق تۇرغان يوتقان-كۆرپىنى كۆرسەتتى. سادەتخان بېرىپ يوتقانىنى تۇتۇشنا قاسىم چىقىپ كەتتى. سادەتخانىنى كۆرۈپ نەپسى تاقىلداپ كەتكەن لو شەنزېك ھېچنېمىگە قارىماي ئىشكىنى ئەتتى. بۇنى كۆرۈپ سادەتخاننىك پۈتۈن بەدىنى غەزەپتىن تىترەپ كەتتى ۋە قاسىمنىك نومۇسسىزلىقىنى چۈشەندى.

— چىرايلىق خېنىم كېلىك، — دەپ لو شەنزېگنىك كېلىشىگە سادەتخان ئۇنىسى ئىتتىرىپ ئىشىكنى يۈگۈردى. لو شەنزېك ئۈنىك كەينىدىن بېرىپ بېلىدىن قۇچاقلاپ كارىۋاتقا باستى.

— ۋايجان قۇتقۇزۇڭلا! — دەپ ۋارقىرىدى سادەتخان ۋە ئېگىشىپ تۇرۇپ لو شەنزېگنىك قولىنى چىشلىدى.

لو شەنزېك ئىشنىك بۇنداق بولۇشىنى ئويلىمىغانىدى. بۇ ئىشنى ئەسكەرلەرنىك بىلىپ قېلىشىدىن قورقتى. چۈنكى ئۇيغۇرلار ئىچىدە مۇشۇنداق ئىشتىن ئۆلۈم ۋەقەسى چىقىدىغانلىقىنى ئۇ ئوبدان بىلەتتى. مۇشۇنداق يامان ۋەزىيەتتە كۆڭۈلنىك ئارقىسىغا كىرىپ، قاسىمنىك سۆزىگە كىرگەنلىكىگە پۇشايمان قىلدى.

— بولدى ئاستىراق، — دەپ ئۇ ئايالنى قويۇۋەتتى. سادەتخان ھويلىغا ئېتىلىپ چىقتى. ئۈنىك غەزەپتىن رەڭگىدە قان قالمىغانىدى. ئۇ كەينىگە قاراپ:

— سېنىك تېگىدە يانقىچە ئۆلگەن ياخشى، — دېدى ۋە ھويلىدا نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى چۈشەنمەي ھاڭۋېقىپ تۇرغان ساقچىلارغا قاراپ ۋارقىرىدى، — قېنى ھېلىقى قاسىم دېگەن سولامچى؟ ئۇ بۇ يەرگە مېنى ئەپكەلمەي ھېلىقى سېتىقچى سىڭىللىرىنى ئەپكەلسۇن...

ئۇ خۇددى يەرنى ئويۇۋېتىدىغاندەك دەسسەپ، نومۇستىن يۈزىنى ئېتىۋېلىپ كوچىغا ئۆزىنى ئاتتى. ساقچىلار بىر بۇ ئايالغا، بىر لو شەنزېگنىك

ياتقى تەرەپكە قاراپ ھەيران بولۇشاتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ھېيتەك دېگەن ساقچى ئۇنلۇك ئاۋازدا:

— ھەي بىزنىڭ بۇ تۇرمۇشىمىزدىن كۆرە، بېكۇدەك بىر پارچە نېنىڭ بولسا، ئاشۇنداق خوتۇن بىلەن ئۆي تۇتساڭ ئۇماچ ئىچسەڭمۇ ھەسەل تېتىيتتى، — دېدى.

※ ※

ئۇ ئېغىر خىياللار بىلەن تاڭ ئاتار چاغدا ئۇخلاپ قالدى. ئۇ چۈش كۆردى. چۈشىدە ئادەتتە ئۆزى كېسىپ يۇرۇيدىغان ۋە بەكمۇ ياقتۇرىدىغان ساقچى فورمىسىنى كىيىپ، بىر تىك قىيادا تۇرغىدەكمىش، كىيىملىرى بىرئاز پۇرلاش ۋە داغ، ئۇ يەر-بۇ يەرلىرى كۈيە يېگەندەك تۆشۈك تۇرغىدەكمىش، ئاپلا، بۇ كىيىملەر تۇنۇگۈنلا تاپتازا ۋە ساپسالق ئىدى، بۇگۈن نېمە بولغاندۇ؟ ئۇ كىيىملىرىنى قوللىرى بىلەن سىيلاپ قانچە تەكشىلىسىمۇ، پۇرلانغان جايلار تەكشىلەنمىگۈدەكمىش، ئۇ ئۆيگە قايتىپ دەزمال سالاي دەپ پېنىشنا، ئالدىنى ياش ۋە قاۋۇل بىر ئادەم توسۇپ:

— كېچىكتىڭ ئاغىنە، دەزمال سېلىش ھاجەتسىز، پۇتۇنلەي بۇلغاندىڭ. ئەمدى ھېچنەرسىنى ئەسلىگە كەلتۈرەلمەيسەن، — دېگۈدەكمىش.

— قوي ئانداق گېپىڭنى، بىز ھەممىنى يالماپ يۇتۇۋېتىمىز. ئۆزۈڭ كىم؟ نېمە ئادەم؟

— مەن ھۆرلۈك ئىلاھى، كونا دۇنيانى گۈمران قىلغۇچى، يېڭى دۇنيانىڭ ياراتقۇچىسى.

— ھە؟... — دەپ قورقمىسىدىن كۆزى چانقىدىن چىقىپ كېتەي دېگەن لو شەنزىڭ پېنىدىكى تاپانچىنى ئېلىپ ھېلىقى يىگىتنى ئېتىۋەتمەكچى بوپتۇدەكمىش. لېكىن تاپانچىدا ئوق بولمىغاچقا، تاپانچا ئېتىلمايمىش. بۇنى كۆرۈپ يوچۇن ئادەم بىر مۇشت ئاتقانىكەن، لو شەنزىڭ تىك قىيادىن دەريانا

تىك موللاق چۈشۈپ كېتىۋېتىپ:

— ۋايجان قۇنقۇزۇۋىگلا، — دەپ ۋارقىراپ كېتەرمىش. لوشەنزېك ئويغىنىپ كەتتى. قارىسا چۈشى، پۈتۈن بەدىنىنى قارا تەر بېسىپ كېتىپتۇ. ئۇ ياستۇق ئاستىدىكى ناپاڭچىنى ئىزدەپ تېپىپ، تىترەپ تۇرۇپ چىراغنى ياقماقچى بولدى. شۇ چاغدا لو شەنزېكنىڭ سەت ۋارقىرىشىنى ئاڭلىغان نۆۋەتچى ئىشكىنى ئۇرۇشقا باشلىدى. لو شەنزېك قورقانلىقىدىن سەرەڭگىنى يەرگە چۈشۈرۈۋەتتى.

— كىم؟ — دېدى ئۇ ئىنتايىن تەستە.

— مەن نۆۋەتچى. نېمە ئىش بولدى جۈيجاڭ جانابلىرى؟

— ھېچنېمە، بىر يامان شەپە ئاڭلاپ قالدىم، — دەپ يالغان ئېيتتى ئۇ، — دەرھال ئەترايىنى ئاختۇرۇڭلا. لېكىن ئۇنىڭ ئاۋازىدىكى قورقۇنچىنى نۆۋەتچى سەزمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن پۈتۈن ساقچى ئىدارىسى پاتپاراق بولۇپ كەتتى. لو شەنزېك بولسا ناھايىتى كۆپ ئاۋارە بولۇپ، سەرەڭگىنى تېپىپ چىراغنى ياقتى. ھازىرمۇ ئۇنىڭ يۈرىكى ئاغزىغا قاپلىشىپ تۇراتتى. ئۇ خېلى ئۇزاق ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئۆزى تەييارلىغان كومپدېينى قول ئاستىدىكىلەرنىڭ قانداق ئورۇنلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ بېقىش ئۈچۈن سىرتقا چىقتى ۋە تاڭ ئاتقۇچە كۆز يۇممىدى. "چۈشەنگىلى بولمايدىغان يۈرت، چۈشەنگىلى بولمايدىغان خەلق. جىن شۇرېن، شېڭ شىسەي بىلەن بەش يىل ئۇرۇشقان. ياڭ مىڭجونى[1] ئۆلتۈرگەن. ھازىر قوزغىلاڭچىلار قاغىلىققا كەپقالدى. بۇگۈن بولمىسا ئەنە بىزنىمۇ..." دەپ ئويلايتتى ئۇ. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ياڭ مىڭجونى قوغلاپ كېتىۋاتقان ئاتلىق دېھقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ سىيماسى غىل-پال كۆرۈنگەندەك بولدى. يەنە ئات تۇياقلىرىنىڭ دۈكۈرلىگەن ئاۋازى. .. ئۇ راسا قۇلاق سېلىپ تىڭشىغانىدى، بىر يەردە چاشقان كىتىرلاۋاتاتتى.

---

(1) ياڭ مىڭجو — قاراشەھەر ۋالىسى. شېڭ شىسەينىڭ پەرمانى بىلەن 1934-يىلى 8-ئايدا دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ئۈچۈن كەلگەن. قوزغىلاڭ رەھبەرلىرىدىن ئابدۇكېرىم ئەلمەكە "سىرگە ۋالىيلىقنى ئۇنىكۈردۇم" دەپ بىر دانە ياغلىق نامىنى بېرىپ قوزغىلاڭچىلار ئىچىگە بۆلگۈنچىلىك سالغان. شۇ يىلى 10-ئاينىڭ 29-كۈنى قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن.

ئۇ: "قورقۇنچلۇق، ھەقىقەتەن قورقۇنچلۇق" دەپ ئېغىر خۇرسىنىپ قويدى. ئۇ ئۆيىگە قايتىپ ئىشكىنى ئىچىدىن ئېتىۋالدى.

ئۇ ئەتىسى خۇددى مەست ئادەمدەك ئورنىدىن تۇردى. پۈتۈن ئاغزى-بۇرنىنى قوقاق قاپلاپ كەتتى. بېشىنى سوغۇق سۇ بىلەن يۇيۇپ، ناشتا قىلىشقىمۇ كۆڭلى تارتماي سائەت ئونلاردا يى خۇيمىنىنى ئىزدەپ كەتتى.

توققۇزىنچى باب

مەجبۇرىي نىكاھ

ئادەملەر ئۇچۇن مۇقەددەس ۋە بۈيۈكلۈككە ئۆزلىرىنىڭ ئېپلاس قاراشلىرىنى ۋە پىكىرلىرىنى چاپلاپ، ئۆز ئاجىزلىقلىرىنىڭ ئەلمىنى ئېلىشتىنمۇ بەك يېقىملىق نەرسە يوق.

— بېلىنسكىي

ناھىيىلىك پىرقىنىڭ شۇجىجاڭى يى خۇيمىن لوشەنزىڭنىڭ دوكلاتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، خىزمەتچىنى چاقىرىپ سەنىيخۇينىڭ يېجاڭى سادىق موللىنى چاقىرىشنى بۇيرىدى. سادىق موللا ئېگىز بويلۇق، كۆزلىرى چوڭ، بۇرنى ئىلپىتەك چىرايلىق ئادەم ئىدى. ئۇ كىچىك چېغىدا خەنزۇچە مەكتەپتە ئوقۇغان. كونا ھۆكۈمەتتە ئۇزۇن ۋاقىت خىزمەت قىلغان. 1946-يىلدىن باشلاپ سەنىيخۇيغا يېجاڭ بولغان. شۇنداق بولغاچقا خەنزۇلار بىلەن بىمالال

سۆزلىشەلەيتتى. هايال بولمايلا سادىق موللا كىرىپ، يى خوٴيمنكە سالام بەردى. يى خوٴيمن سادىق موللىنى ئولتوٴرۇشقا تەكلىپ قىلغاندىن كېيىن:

— سادىق موللا يېڭاك، سىز بىلەن قىلىشىدىغان بىر مەسلىھىتىمىز بار ئىدى، — دېدى.

— خىزمەتلىرىگە تەييارمەن، — دېدى سادىق موللا ، — دۆلەت ۋە پىرقە ئۈچۈن جېنىمىز پىدا.

— مۇنداق ئىشتى. مۇئاۋىن ھاكىم ماموٴتخان بويىتاق بولغاچقا تۇرمۇشتا قىينىلىپ قېلىۋاتىدۇ. شۇ كىشىنى ئۆيلەپ قويساق دېگەن مەسلىھەت بىلەن سىزنى بۇ يەرگە چاقىرتقانىدىم، بويىتاقچىلىقىنىڭ يامانلىقىنى ئۆزىڭىز ئوبدان بىلسىز.

— ئۇغۇ شۇنداق شۇجىجاڭ جانابلىرى، لېكىن بۇ ئادەمگە غەمخورلۇق قىلىش نېمىشقا ئەسلىرىگە كېلىپ قالدىكىن؟! مەن ئۇنى، — سادىق موللا ئەترابقا نەزەر سېلىپ چىقتى ۋە ھېچكىم يوق ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەندىن كېيىن تولىمۇ پەس ئاۋازدا مۇنداق دېدى، — مەن ئۇنى "ئىلى ئوغرىلىرىنىڭ تەرەپدارىمىكىن" دەپ ئويلايمەن.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ يى خوٴيمن بىلەن لوشەنزېڭ ئۆزئارا كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋالدى.

— بىز ئەزەلدىن كىشىلەرگە بەكمۇ غەمخورلۇق قىلمىز، — دېدى يى خوٴيمن، — ئەگەردە غەمخورلۇقنى بىلمىسە ئۇمۇ ھەر كىشىنىڭ ئۆزىنىڭ ئىشى. مۇئاۋىن ھاكىم بۇ يەرگە كەلگىلى ئىككى يىلدىن ئاشتى. شەھەر كىچىك، تۇرمۇش قىيىن. بولۇپمۇ بويىتاقلار ئۈچۈن تېخىمۇ شۇنداق. بىر مۇئاۋىن ھاكىم تاماقنى ئۆزى ئېتىپ يېسە، كىرنى ئۆزى يۇسا ياخشى بولماس. بۇنىڭغا سىز بىلەن بىز قاراپ تۇرالامدۇق؟! قانداق دەيسىز؟

— شۇنداق، شۇنداق، ئۆزلىرى بەكمۇ ئەتراپلىق ئويلاپلا.

— مۇئاۋىن ھاكىمغا ھېسسىدىن بەگنىڭ يالغۇز قىزىنى ئېلىپ بەرسەكمىكىن دېيىشۋاتىمىز. ھېسسىدىن بەگ ھۆكۈمىتىمىزنىڭ سادىق

پۇقراسى. ئۇ بىزنىڭ تىلىكىمىزنى يەردە قويماس، دەپ ئويلايمىز.
— شۇنداق، شۇنداق بولمامدىغان، ھېسامدىن بەگ ھۆكۈمەتكە بەك سادىق. ئۇنىڭ نەنجىگگە بېرىپ، جياڭ ۋېيۋەنجاڭ جانابلىرىنى زىيارەت قىلىپ كېلىش ئارزۇسىمۇ بار.
بۇ گەپنى ئاڭلاپ قالغان ئىككىسى يەنە بىر قېتىم كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋالدى. يېى خۇيمىنىڭ رەڭگىدىن "توغرا تاللاپتۇق، مامۇتخاننى ھەم ھېسامدىن بەگنىڭ، ھەم ساقچىنىڭ نازارىتىدە تۇتساق مەقسەتكە يېتىمىز" دېگەن ئىپادە چىقىپ تۇراتتى. لو شەنزېگنىڭ رەڭگىدىن "مەن بولمىسام سەن ئەپۇنكەشنىڭ قولىدىن نېمە ئىش كېلەتتى" دېگەن ئىپادە چىقىپ تۇراتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار بىر-بىرىدىن سىر يوشۇردى. يى خۇيمىن سۆھبەتنى داۋاملاشتۇردى.
— شۇنداق بولغاندىن كېيىن، يېڭاڭ ئەپەندىم، ئاۋۋال مۇئاۋىن ھاكىمغا ئۆز نامىڭىزدىن بۇ ئىشنى ئېيتىپ ماقۇل كەلتۈرۈڭ. ئارقىدىن ھېسامدىن بەگنى ماقۇل كەلتۈرۈڭ، ئەگەر بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلىسىڭىز ھۆكۈمەت ئالدىدىكى ئابرويىڭىز تېخىمۇ ئاشىدۇ.
— باش ئۇستىگە، — دېدى سادىق موللا، — پېقىر بۇ ئىشنا ئالاھىدە كۈچ چىقىرىمەن.
— ئەمىسە مۇشۇ تويغا سىزنى باش قىلدۇق. توي قانچە بالدۇر بولسا شۇنچە ياخشى. پۇل يەتمىسە بىز مەسئۇل. قالغان نەرسىلەرنى پۇقرالاردىن ئۇندۇرۇۋالار، ئۇقتىڭىزمۇ؟ — دېدى ئۇ "ئۇندۇرۇۋالار" دېگەن سۆزنى ئالاھىدە ئۇرغۇ بىلەن ئېيتىپ.
شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار سادىق موللىغا رۇخسەت بەردى. سادىق موللا ئورنىدىن تۇرغاندا شۇ چاغچە بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماي ئولتۇرغان لو شەنزېك:
— يېڭاڭ جانابلىرى، بۇ يەردىكى گەپ-سۆزلەر مۇشۇ يەردىلا قالسۇن. بىزنىمۇ ئاغزىڭىزغا ئالماڭ، — دېدى.
— ئەلۋەتتە مۇشۇ يەردىلا قالىدۇ، خاتىرجەم بولۇڭسىلا، — دەپ سادىق موللا چىقىپ كەتتى. لېكىن سادىق موللا قانچە ئويلاپمۇ يى خۇيمىن بىلەن

لـو شـەنـزىـگىنىڭ مامۇتخانىنى ئۆيلەپ قويماقچى بولغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى چۈشىنەلمىدى.

※ ※

مامۇتخانىنى ئۆيلىنىشكە كۆندۈرۈش سادىق موللىغا ئاسانغا چۈشمىدى. سادىق موللىنىڭ شۇنچە كۆيۈپ-پىشىپ قىلغان سۆزلىرى ۋە ۋەز-نەسىھەتلىرىگە ئۇ:

— كۆيۈنگەنلىرىگە رەھمەت، ھازىرچە ئۆيلەنمەيمەن، — دەپ جاۋاب بەردى.

— بىز ۋە ھەرقايسى يۇرت چوڭلىرى ھايات تۇرۇپ، سىلىدەك يۇرت ئاتسىنىڭ بويتاق ئۆتۈشى ياخشى ئەمەس، — دېدى سادىق موللا. لېكىن مامۇتخان يەنىلا ئۇنمىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە تۇنۇگۈن قۇتلۇق كىرىپ:

— بۈگۈن چۈشتىن بۇرۇن يى خۇيمىن، لوشەنزىك، سادىق موللا ئۇچەيلەن خېلى ئۇزاق بىر ئىشنى كېڭەشتى، — دەپ خەۋەر بەرگەنىدى. شۇڭا ئۇ سادىق موللىنىڭ ئۆزىگە قىلغان غەمخورلۇقىدىن گۇمانلاندى، شۇنداقلا يېقىندا سادىق موللا بىلەن ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن بىر ۋەقە سادىق موللىنىڭ ئۆزىگە خالىس گەپ قىلىشنىڭ ناتاينلىقىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى. شۇ ۋەجدىن سادىق موللا قانچە كۆپ قىستىسا مامۇتخان شۇنچە كۆپ گۇمانلاندى. مامۇتخاننىڭ كۆز ئالدىدىن بۇندىن ئىككى ئاي بۇرۇن بولغان بىر ۋەقە كەتمەيتتى. ئۇ قار ئۇچقۇنداپ ئىنتايىن سوغۇق بولغان شـۇبرغانلىق بىر كۈن بولۇپ، قۇياش جاھانىنى خىرە يورۇتۇپ تۇراتتى. مـامـۇتخان ئۆز ئىشخانىسىدا زامانىنىڭ زۇلۇمى، تەبىئەتنىڭ رەھىمسىزلىكى، خـەلقنىڭ بەختسىز ھاياتى ھەققىدە خىيالغا پېتىپ ئولتۇراتتى. ناھىيىلىك پىرقىنىڭ بىر خىزمەتچىسى كىرىپ يى خۇيمىننىڭ چاقىرىۋاتقانلىقىنى خەۋەر قىلدى.

مـامـۇتخان بارغان چاغدا ناھىيىلىك پىرقىنىڭ ئالدىدا بەش دېھقان

باغلاقلىق تۇراتتى ۋە يەنە يى خۇيمىن، سادىق موللا، بىر باۋجاڭ ھەم بىرنەچچە خىزمەتچى، يايىلارمۇ بار ئىدى. سادىق موللا ھەدىپ دېھقانلارنى تىللاۋاتاتتى. يى خۇيمىن مامۇتخاننى كۆرۈپ:

— مـۇئاۋىن ھاكىم، مۇنۇ گادايلار غەللە-پاراقنى تۆلىمەپتۇ، قانداق قىلىمىز، — دېدى.

مـامۇتخان دېھقانلاردىن نېمە ئۈچۈن غەللە-پاراقنى تۆلىمىگەنلىكىنى سورىغاندى، ئۇلار يىغلامسىراپ تۇرۇپ، بۇغدايغا دان سۇيى كىرمەي تۇرۇپلا قـۇرۇپ كـەتـكەنلىكىنى، شۇنداقتىمۇ ئۆزلىرىدە بار ئاشلىقنى غەللە-پاراقا بەرگەنلىكىنى ئېيتىپ بەردى ۋە:

— ھازىر بالا-چاقىلىرىمىز ئاچ قېلىۋاتىدۇ. ئەتىيازلىققا قانداق قىلارمىز؟ — دېيىشتى.

— ئەتىيازلىققا قانداق قىلاتتىڭ، ئۆل، — دېدى سادىق موللا.

— ئاشلىقى بولمىسا نېمە ئامال بولسۇن، — دېدى مامۇتخان يى خۇيمىنگە. ئارقىدىن سادىق موللىغا قاراپ دېدى، — دېھقان ئۆلسە بىزنى كىممۇ باقار؟ كىمگىمۇ ھۆكۈمرانلىق قىلارمىز؟

يـى خـۇيـمـىن دېـھـقانلارنىڭ ئۆيىنى ئاختۇرغان-ئاختۇرمىغانلىقىنى سورىغاندى. باۋجاڭ:

— ھەممە جاينى ئاختۇردۇق. لېكىن ھېچنەرسە تاپالمىدۇق، — دېدى. ئەمما سادىق موللا يەنە گەپكە ئارىلاشتى.

— بۇ گادايلار ئاشلىقنى سىلەر تاپالىغۇدەك يەردە قويمايدۇ. ئۆيلىرىنىڭ تېگىنى پۈتۈنلەي قېزىش كېرەك. ئاشلىقنى تاپقىچە قاراڭغۇ ئۆيگە سولاش كېرەك، — دېدى.

— سىز نېمە دەيسىز؟ — دەپ يى خۇيمىن مامۇتخانغا قارىدى.

— شۇمۇ گەپمۇ؟! — دېدى مامۇتخان، — ئاشلىقنىڭ يوقلۇقىنى گـۇۋاھـچـىـلار ئىسپاتلاپ تۇرسا، بۇلارنى سولاپ قويغانـنـىـڭ كـىمگە پايدىسى؟! بۇنداق كىشىلەرنى دۆلەت قۇنقۇزۇشى كېرەك ئىدى. بـۇ خـۇددى

"ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپكەن" دەك ئىش-دە، — دەپ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ كېتىپ قالدى. ھېلىقى دېھقانلار ئۆز تەرىپىنى ئالغان مۇئاۋىن ھاكىمغا مېھرى مۇھەببەت بىلەن قاراپ قالدى. سادىق موللا بولسا يى خۇيمىنگە:

— كۆردىڭىزمۇ ئۇنىڭ ئەلپازىنى. مۇشۇنداق بىر ۋاقىتتا يالاڭتۆشلەرنىڭ تەرىپىنى ئېلىش "ئىلى ئوغرىلىرى" بىلەن تىل بىرىكتۈرگەن بولشېۋىكلارنىڭ ئىشى، — دېدى.

ئۇلار ئامالسىز دېھقانلارنى قويۇۋەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن دېھقانلار ئارىسىدا يېڭى مۇئاۋىن ھاكىمنىڭ ئادالەتپەرۋەرلىكى ھەققىدە خىلى گەپ-سۆزلەر تارقالدى. شۇڭا مامۇتخان سادىق موللىدەك ئادەمنىڭ ئۆزىگە غەمخورلۇق قىلىشى، خۇددى تۇلكىنىڭ توخۇغا غەمخورلۇق قىلمەن دېگىنىدەك بىر ئىش دەپ چۈشەندى.

سادىق موللا ئامالسىز قالدى. "ئىنەك ئۇنىمسا پۇتنى چۈشە، بۇقا ئۇنىمسا نېمە ئامال" دېگەن شۇ-دە، دەپ ئويلايتتى ئۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ناھىيىلىك پىرقىدىن بۇ ئىشنى ھەر كۈنى سۈرۈشتۈرۈپ تۇراتتى. سادىق موللا ئۆزىنى يى خۇيمىن بىلەن لو شەنزېڭنىڭ "نان قېپى" دەپ ئەيىبلىشىدىن ئەندىشە قىلىپ، كېچە-كۈندۈز پىكىر-خىيالى مۇشۇ ئىش ئۈستىدىلا بولدى. خۇددى پۇتى كۆيگەن توخۇدەك بىر يەردە تۇرالماي ھېلى ئابلىز قازى ئاخۇنۇمنىڭكىگە يۈگۈرسە، بىردەمدىن كېيىن يۈسۈپ ئەلەمنىڭ ئىشكىدە پەيدا بولاتتى. بىردەم ئىزىز ھاجىنىڭ مېھمانخانىسىدا ئولتۇرسا، ئارقىدىن ئىمىن ھاجىنىڭ سودا ئورنىدا پەيدا بولاتتى. شۇنداق قىلىپ ئۇ يۈرت چوڭلىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ ئۆيلىرىنى زىيارەت قىلىپ چىقتى. لېكىن مامۇتخان يەنىلا بىرلا سۆزدە چىڭ تۇردى.

— ھازىرچە ئۆيلەنمەيمەن، پۇل يوق، — دەپ باھانە كۆرسىتىۋىدى، بۇ ناھىيىگە كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئاتۇشلۇق مەرىپەتپەرۋەر سودىگەر ئىمىن ھاجىم شەيتان دەرھال مەيدىسىگە ئۇرۇپ:

— پۇل مانا مەندە بار، بىز بىر قەشقەرلىك، پۇلنى ئادەم تاپىدۇ، —

دېدى.

— بىر يۇرت ئاتسىنىڭ بويىتاق تۇرۇپ يۇرت سورىشى جايىز ئەمەس، دەپ پەتۋا چىقاردى شەرئىەت ئەھلى.

مامۇتخان ھەقىقەتەن ئامالسىز قالدى. "سالاغا كاجلىق قىلغان گۆرگە پاتماپتۇ" دېگەن خەلق ماقالىمۇ بار. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىمىن ھاجىمنىڭ ئارىغا كىرىشى مامۇتخاننى قىيىن ئەھۋالدا قالدۇردى. چۈنكى بۇ ئىككىيلەن ئۇرۇمچىدە شېرىك شىركەتى تۈزمىسىدە تونۇشقان بولۇپ، مامۇتخان بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن، ئاتا-بالىدەك بولۇپ قېلىشقانىدى. بۇ تويىنىڭ مەقسىتىنى سادىق موللىنىڭ بىلمىگىنىدەك ئىمىن ھاجىممۇ بىلمەيتتى. شۇڭا ئۇ ياخشى كۆڭۈل بىلەن مامۇتخانغا نەسىھەت قىلىپ، سالاگەرچىلىك قىلدى. ئاخىر مامۇتخان "ماقۇل" دېيىشكە مەجبۇر بولدى. شۇنداقلا سادىق موللا ئاستىرتىن يول مېڭىپ ھېسامدىن بەگكە يول كۆرسەتتى. ھېسامدىن بەگمۇ بۇ تويىنى ئۆز ئابرويىنى تىكلەشنىڭ پۇرسىتى دەپ بىلدى ۋە مامۇتخانىنىڭ ئالدىغا كىرىپ:

— مەن قىزىمنى ئۆزلىرىگە تۇتتۇم، — دېدى.

— ھەممەتلىرىگە ھەشقاللا. ھازىرچە تەييارلىقىم يوق. تويىنى كېيىنچىرەك قىلساق، — دېدى مامۇتخان قىسىلغان ھالدا.

— بۇ نېمە دېگەنلىرى، پۇل دېگەن مانا بىزدىن، — دېدى ھېسامدىن بەگ بىلەن سادىق موللا ھەر ئىككىسى تەڭلا ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلاپ تۇرغان ھالدا. مامۇتخان گەپ-سۆز قىلمىدى. بۇنى ئۇلار "رازىلىق" دەپ چۈشەندى. سادىق موللىنىڭ ئۇستىدىن تۇڭمەن تېشى چۈشۈپ كەتكەندەك پېنىكلەپ قالدى.

※ ※

سادىق موللا مامۇتخانىنىڭ "ماقۇل" لۇق جاۋابىنى ئالغاندىن كېيىن، يى

خۇيمنغا خەۋەر قىلىشقا ئالدىرىدى.

— ياۋاللا، ئۇنىڭغا خوتۇن ئېلىشنى ماقۇل كەلتۈرمەك شەھەر ئالماق بىلەن تەڭ ئىش بولدى، — دېدى يى خۇيمىن سادىق موللىنىڭ دوكلاتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، لېكىن كۆڭلىدە "بىزنىڭ پىلانىمىزنى بىلىپ قالدىمۇ نېمە؟" دەپ ئويلايتتى.

— شۇنى دېمەمدىغان، رەسىدە بولغان قىزدىنمۇ بەكرەك نازلىنىپ كەتتى.

— شۇنداق، بىزنىڭ غەمخورلۇقىمىزنى كېيىن بىلىپ قالىدۇ، — دېدى يى خۇيمىن.

سادىق موللا بۇ گەپنىڭ مەنىسىنى چۈشەنمىدى، — ئەتە كېلىڭ، توي ۋاسىخوتىنى سۆزلىشەيلى.

— بولىدۇ، ئەتە كېلەي، — دەپ سادىق موللا چىقىپ كەتتى.

شۇ ئاخشىمى تۈن نىسپىدىن ئاشقان چاغ. ساقچى ئىدارىسىنىڭ رازۋېتكا بۆلۈمىنىڭ ئىچكىرىسىدىكى كىچىك ئۆيدە ئۇچ ئادەم ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان جوزىنى چۆرىدەپ ئولتۇراتتى. جوزا ئۈستىدە ئىككى قۇتا يەرلىك ئۈزۈم ھارىقى، بىرنەچچە تەخسىدە ھەر خىل سەي، كاۋاپ، توخۇ گۆشى، يەل-يېمىش تۇراتتى. دېرىزىلەرگە پۈتۈنلەي قارا پەردە تارتىۋېتىلگەن بۇ ئۆينى گازۋاي لامپا خۇددى كۈندۈزدىكىدەك يورۇتۇۋەتكەنىدى. ئولتۇرغانلار چەككەن تاماكا تۈتۈنىدىن ئۆي ئىسقا تولغانىدى. شۇڭا ئۇلار تاشقىرىقى ئۆينىڭ ئىشىكىنى مەھكەم ئېتىپ، ئارىلىقتىكى ئىشكنى ئېچىپ قويۇشقان ۋە تاشقىرىسىدا ساقچى ئىدارىسىنىڭ مەخپىيەتلىك ئىشلىرىغا مەسئۇل ئەمەلدارى جاڭ بىگزەمىنى پوستا تۇرغۇزۇشقانىدى. قاسىم ئۆينى ئايلىنىپ بىر يەردە تۇرماي چۆرگىلەپ يۈرەتتى. ئۆينىڭ ھاۋاسىنى ئوتى ئۆچەي دەپ قالغان مەش تەڭشەپ تۇراتتى. جوزا ئەتراپىدىكىلەر ئالدىدىكى رومكىلارغا قۇيۇلغان ھاراقتىن ئوتلاپ، تەخسىدىكى نەرسىلەرگە ئېغىز تەگكەچ سۆھبەتلىشىپ ئولتۇراتتى. بۇ ئاددىي ئولتۇرۇش بولماستىن، مۇئاۋىن ھاكىم مامۇتخان بىلەن ھېسامىدىن

بەگنىڭ قىزى گۈلسۈمخانىنىڭ تويىنىڭ "مەسلىھەت چېيى" ئىدى. ئۇلار بۇ "چاي"غا بەكمۇ ئەھمىيەت بەرگەندەك كۆرۈنەتتى.

بىزدە بىرمۇنچە مۇسادىرە قىلىنغان رەخت بار. كىيىم-كېچەككە شۇنىڭدىن خالىغىنىنى تاللىسۇن. يەتمىسە سودىگەرلەردىن ئالىمىز. گۈرۈچنى كارۋانلاردىن مۇسادىرە قىلىمىز. قوي، كالىنى قانچە كەتسە پۇقرالاردىن يىغىسۇن. بۇنىڭغا ھېسابىدىن بەگنىڭ ھوقۇقى بار، — دېدى لو شەنزىڭ.

— يەنە نېمە قالدى دۇسا؟ — دەپ سوردى يى خۇيمىن، — بىز ئۇيغۇرلارنىڭ توي ئىشلىرىنى ئوبدان بىلمەيمىز.

— مۇھىم نەرسىدىن ئالتۇن زىرە، ئالتۇن ئۇزۈك قالدى، — دېدى مۇدۇسا.

— قانچىلىك كېتەر؟ — دېدى يى خۇيمىن.

— ھەممىسىگە بەش مىسقال.

يى خۇيمىن بىلەن لو شەنزىڭ "قانداق قىلىمىز" دېگەندەك قىلىپ ئۆزئارا كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋالدى.

— ئەتە مۇدۇسا بىرىپ زەرگەرگە بۇيرۇتسۇن، — دېدى لوشەنزىڭ، — جىقراق كەتسىمۇ مەيلى.

— توغرا، مەن ھېسابىدىن بەگ بىلەن كۆرۈشىمەن. ھەممە چىقىمنى ئۆزى قىلغان بولۇپ كۆرۈنسۇن، — دېدى يى خۇيمىن، — بىز پەقەت مېھمان سۈپىتىدە باربمىز. يەنە بىر ئىش، سادىق موللا تويغا يالغۇز بېتىشەلمەيدۇ. كىمنى قوشۇمىز؟

— بىزدىن ئادەم قوشۇشقا بولمايدۇ. ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتىكى خادىملاردىن ئاجرىتىڭ، — دېدى لو شەنزىڭ، — شۇلارنىڭ ئارىسىغا خالىغىنى قوشۇپ قويۇڭ. ئۇ ھېسابىدىن بەگنىڭ قوشنىسى.

— خالىق دېگەن كىم؟ — دەپ سوردى يى خۇيمىن.

— بىزنىڭ "يولۇاس" — دېدى مەنىلىك قىلىپ لوشەنزىڭ، —ئەسلىدە ھېسابىدىن بەگ قىزىنى ئۇنىڭغا بەرمىگەنىدى. ئەمدىزە ئىككى

رەقىب بىر داستىخاندا ئۇچرىشىدىغان بولدى. ھا... ھا... ھا...
— ياخشى گەپ، ئەمسە شۇنداق كېلىشتۇق، — دېدى يى خۇيمىن،
— ھېسابىدىن بەگ بۇ توينى "ئۆز پۇلى"غا قىلىپ، قىزىنى ئەرگە بېرىدۇ.
— بىز ئەلۋەتتە ماموتخانىنى ئۆز خوتۇنىنىڭ قولى بىلەن بوغۇپ ئۆلتۈرىمىز ۋە يولداشلىرىنىمۇ ھا... ھا... ھا، — دەپ كۈلدى يى خۇيمىن،
— ئۇ چاغدا جۇيجاڭ ئەپەندىم، دۆلەت ۋە پىرقە سىزنىڭ كۆرسەتكەن خىزمىتىڭىزنى ھەرگىز ئۇنتۇمايدۇ.
— ئىشىمىزنىڭ ئوتۇقلۇق بولۇشى ئۈچۈن كۆتۈرەيلى، — دېدى لوشەنزىڭ.
— كۆتۈرەيلى!
ئۇلار رومكىلارنى سوقۇشتۇرۇپ ئىچىشتى. خېلىلا كەيپ بولۇپ قالغان يى خۇيمىن خېلىدىن بېرى يەپ-ئىچىپ گەپ قىلماي ئولتۇرغان مۇدۇسانىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى.
— قانداق دۇساجاڭ، گەپ قىلمايسىزغۇ؟ ياكى بىزنىڭ گېپىمىز سىزگە ياقمىدىمۇ؟
— مەن ھۆكۈمەت ئالدىدا ئۆزۈمنىڭ ساداقەتمەنلىكىمنى ئىسپاتلىغان. مەن پەقەت بۇيرۇقنىلا كۈتۈپ تۇرىمەن. بۇيرۇسىڭىز ھازىرلا ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى بوغۇپ ئۆلتۈرىمەن، — دېدى مۇدۇسا.
— ياخشى، ياخشى، ئاز كۈندە ئۆزىڭىزنىڭ قابىلىيىتىنى جارى قىلدۇرىسىز.
— بۇيرۇقىڭىزنى ئورۇندىشقا تەييارمەن شۇجىجاڭ جانابلىرى.
— ئاخىردا يەنە بىر سۆز، — دېدى يى خۇيمىن، — ھېلىقى بىرقانچە مۇناپىقنىڭ قاچقىنى بىزنىڭ ئابرويىمىزنى تۆكتى. ئۇچىنچى ئاتلىق ئەسكەرلەر روتىسىدىن ناھايىتى ئەندىشە قىلىمەن. خالەنجاڭ[1] بىزگە سادىق بولسىمۇ،

---

(1) خالەنجاڭ — ئىسلى ئىسمى مەخسۇسىتخان. خەنزۇچە ئىسمى خايگۈلۈك. ئىككى قولى بىگۈناھ بۇقىرالارنىڭ ئىسىق قېنى بىلەن بويالغان جاللات. گومىنداڭ ئارمىيىسىدە رونا كومانىرى بولغان.

لېكىن بۇ بىرنېمىلەرگە ئىشەنگىلى بولمايدۇ. جاسۇسلارنى سەپەرۋەر قىلىپ، ئەسكەرلەرنىمۇ قاتتىق نازارەت قىلىدىكلار. ۋاقتى كەلگەندە ھەممىسگە تەدبىر قوللىنىمىز.

— ماقۇل، بۇيرۇقىڭىزنى ئىجرا قىلىمەن، — دېدى لوشەنزېك.

"مەسلىھەت چېيى" تۈگىدى. ئۇلار ئەمدىلا تارقالماقچى بولۇۋىدى، جاك بىگزەي ھاسراپ كىرىپ كەلدى ۋە قولىدىكى بىر ۋاراق قەغەزنى لوشەنزېگغا سۇنۇپ:

— بۇنى كوچا چارلىغۇچىلار تۆت كوچىنىڭ دوقمۇشىغا چاپلانغان يەردىن تېپىۋاپتۇ، — دېدى.

قەغەزدىكى شىلىم تېخى قۇرۇمىغانىدى. شۇڭا لوشەنزېگنىڭ قولىغا چاپلىشىپ تۇراتتى. ئۇ قەغەزنى مۇدۇسىغا سۇندى:

— ئوقۇڭ.

— "جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئىنقىلابنىڭ يېڭى دولقۇنىنى كۈتۈۋالايلى" — دەپ ئوقۇدى مۇدۇسا، — "تاشقورغاندىن قاغىلىمىقچە گومىنداڭ ئەسكەرلىرى مەغلۇب بولدى. ھەممە جايدا قاچ-قاچ باشلاندى..."

يېى خۇيمىن مۇدۇسانىڭ قولىدىكى قەغەزنى يۇلۇپ ئېلىپ پارە-پارە قىلىۋەتتى ۋە ئالدىدىكى جوزىغا مۇشتۇمى بىلەن شۇنداق قاتتىق ئۇردىكى، جوزىدىكى قاچا-قۇچىلار جاراڭشىپ كەتتى، جوزا سىلكىنىپ بوتۇلكا ئۆرۈلۈپ، بوتۇلكىدىكى ئېشىپ قالغان ھاراق تۆكۈلدى، ئۆيىنى ھاراقنىڭ سېسىق پۇرىقى قاپلاپ كەتتى.

— ماڭا ۋاراقچە ئەمەس، جىنايەتچى كېرەك، ئۇقتۇڭمۇ، جىنايەتچى...

ئۇنىڭ رەڭگى تولىمۇ سەتلىشىپ كەتكەنىدى. شۇڭا جاك بىگزەي ئۆيدىن قېچىپ چىقىپ كەتتى. لو شەنزېك يى خۇيمىنغا تەسەللى بەردى:

— چېچىلماڭ شۇ جىجاك. بىز ئۇلارنى چوقۇم تۇتىمىز.

— قاچان؟ مەن ئۆلگەندىمۇ؟ ئۇلار ناھايىتى تەستە يى خۇيمىننى ئۆيگە ئاپىرىپ قويدى. ئۇلارنى يولدا پاتروللار توختىتىپ تەكشۈردى.

※ ※

مامۇتخانىنىڭ مەيلىگە باقمىغان توي داۋام قىلماقتا ئىدى. بۇ تويدا ھەممە ئادەم خۇشالدەك كۆرۈنسىمۇ، كۆيئوغۇل ئۆزىنى خۇددى مۇسىبەتتە ئولتۇرغاندەك ھېس قىلاتتى. يۈرىكى بىر شۇملۇقنى سەزگەندەك سقىلاتتى. تەبىئەتمۇ بۇ تويغا ئاچچىقى كەلگەندەك بىردەم تەتۈر شامال چىقىرىپ قۇيۇن پەيدا قىلىپ، ئارقىدىن قارا بۇلۇتلار يامغۇر تامچىلىرىنى كۆز يېشىدەك تامغۇزدى. ئەتىياز ۋاقتى بولغاچقا يامغۇر ئۇزاق ئۆتمەي مۆلدۈرگە ئايلىنىپ، ئادەملەرنى ئالدىرىتىپ قويدى. ئاش ۋاقتىدىن كېيىن ھاۋا ئاستا-ئاستا ئېچىلىپ كەتتى. يىگىتنىڭ ئىككى تەرىپىدە يىگىت قولداشلىرىدىن بارات بىلەن قۇتلۇق ئولتۇردى. سالاپەتلىك ۋە ئىش كۆرگەن نۇر بولسا 30 ئوغۇلغا باش بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئارزۇلىرىنى قاندۇرۇپ تۇردى. بەگنىڭ قىزىغا ئۆيلەنگەن يىگىتنىڭ روھىي ھالىتىدىن كىشىلەر ئۆزىنىڭ ئارزۇ قىلغان مەقسىتىگە يەتكەن كىشىلەردە بولىدىغان ھېسسىيات ئىپادىسىنىڭ بىرەرسىنمۇ تاپالمىدى. ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئولتۇرغان يىگىت قولداشلىرى يىگىتنىڭ بىر پىيالە چايمۇ ئىچمەي، گەپ-سۆز قىلماي، ئىنتايىن سوغۇق كەيپىياتتا ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈشكە تىرىشقان بولسىمۇ، لېكىن ھېچقانداق پايدىسى بولمىدى.

بۈگۈن بۇ كىچىككىنە شەھەر ئۆز تارىخىدا كۆرمىگەن تويىنى كۆرۈۋاتاتتى. پۈتۈن يۈرت ئەھلى كەلكۈن سۈيىدەك ھېسامىدىن بەگنىڭ ھويلىسىغا قاراپ ئاقماقتا ئىدى.

بەگنىڭ ھويلىسىغا كېلىدىغان بارلىق يوللار ئات، ئېشەك مىنگەن ياكى پىيادە ئادەملەر بىلەن تولغانىدى. بارلىق ئۆيلەر، ئايۋان، مېھمانخانا ۋە ھويلىلار ئادەمگە لىق تولغانىدى. ھەممە ئادەم چوڭ سوۋغا-سالاملار بىلەن كەلمەكتە

ئىدى. ئاتلىقلارغا ئىككى قېتىم ئوغلاق تاشلاپ بېرىلدى. بۇنىڭدىن بۇرۇنقى تويلاردا پەقەت پۇقرالارلا ئوغلاق تارتىشىپ ئويىنىغان بولسا، بۈگۈنكى بۇ تويدا ئوغلاق تارتىشىشقا ھەربىيلەر، ساقچىلار ۋە ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىمۇ قاتناشتى. تويدا خىزمەت قىلىدىغانلار ئىچىدىكى ھەربىيلەر، ساقچىلار، ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرىمۇ توختىماي سوكۇلداپ يۇرۇشەتتى. تويغا پۈتۈن يۇرتتىكى سازەندىلەرنىڭ ھەممىسى يىغىلغانىدى، ناھىيىلىك پىرقە باشۋاقلار ئارقىلىق نەغمە-ناۋانى بىر مۇنۇتمۇ توختىتىشقا بولمايدىغانلىقىنى ئۇقتۇرغانىدى. سازەندىلەرمۇ ئۆز ئەتراپىدا مۇدۇسا بىلەن قاسمىنىڭ خۇددى گەندىگە قونغان چۈنندەك تىمسىقلاپ يۇرۇپ ھەيدەكچىلىك قىلىۋاتقانلىقىدىن بىرەر پالاكەتكە يولۇقۇپ قالمايلى دەپ قورقۇپ، بارلىق ماھارەتلىرىنى ئىشقا سېلىپ مۇزىكىغا ناخشىلارنى تەڭكەش قىلىپ ئېيتماقتا ئىدى.

تاغلاردا تولا كەكلىك،
سايراپ كېلىدۇ.
ئات ئالدىدا، قوي كەينىدە،
مەرەپ كېلىدۇ.

ئاللا يايرىم خىيالىڭنى،
بىلىپ بولمايدۇ، ۋاي سەنەم.
ئايدەك يۈزۈڭنى، چولپان كۆزۈڭنى،
كۆرۈپ بولمايدۇ، ۋاي سەنەم.

ئايالار ئايۋان ۋە ئۇنىڭ ئىچكىرىسىدىكى مېھمانخانىغا جايلىشىپ ئۇسسۇلنى قىزىتماقتا ئىدى. سازەندىلەر پېشايۋاندىكى سۇپىنىڭ ئايۋان ئىشىكىگە يېقىن يېرىگە جايلىشىپ ئولتۇرۇپ مۇزىكا چالماقتا ئىدى. ياشلار بولسا ھويلىنى چاڭ كەلتۈرۈپ ئۇسسۇلنى قىزىتماقتا. يى خۇيمىن پات-پات

ئـوتـتۇرىغا چۇشۇپ، تويدىكى ئۆزىنىڭ "خۇشاللىقىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن "قوللىرىنى ئۇيان-بۇيان قىلىپ، خۇددى ساراڭلاردەك ھەربىرىدە بىلەن ئالدىغا ئۇچرىغانلىكى ئادەمنى "ئۇيناڭ، ئۇيناڭ" دەپ مەيدانغا سۆرىمەكتە ئىدى. كـشـىلەر ئۇسسۇلچىلارنىڭ بېشىدىن پۇل ئۆرۈپ سازەندىلەرنىڭ ئالدىغا تاشلىغاندا، ئۇمۇ ئۆزىنىڭ "مەردلىكى"نى كۆرسىتىش ئۈچۈن "فابى" دېگەن پۇلدىن بىر-ئىككىنى تاشلاپ تۇردى ۋە ئۆزى تاشلىغان پۇلنى بىر ھەسسە ئاشۇرۇپ مۇدۇساغا ساقچى ئىدارىسىنىڭ چىقىمىغا يازدۇرۇپ قويدى.

ھويلىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى يازلىق مېھمانخانىدا ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ئـولـتۇرۇشقان بولۇپ، يى خۇيمىن بىلەن لوشەنزىڭ ھۆرمەتلىك مېھمان سۈپىتىدە ئەڭ تۆرىنى ئىگىلىگەنىدى. ئـۇ يـەردىن پـات-پات "گاۋشىڭ، گاۋشىڭ" دېگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بۇ ئۆيگە ھېسسىدىن بەگ ئۆزى كۆز-قۇلاق بولۇپ، پاخلان گۆشى، تونۇر كاۋىپى، توخۇ گۆشى توشۇتماقتا ئىدى. يۇرت بەگلىرى، ئاخۇنلار ۋە باشقا يۇرت چوڭلىرى ئىشىك ئالدىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان ئۆستەڭ بويىدىكى چوڭ قاپاق تېرەكنىڭ ئاستىغا سېلىنغان گىلەملەرگە ئەركىن ئازادە ئورۇنلاشقانىدى. ھەممە ياقتىن باھار پۇرىقى كېلىپ، ئۆستەڭدە سۇلار شارقىراپ ئېقىپ تۇراتتى. سۇ بويىدىكى قىياق، مامكاپ ۋە رەڭمۇ رەڭ ئېچىلىپ كەتكەن ھەر خىل گۈللەر تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكىنى ۋە سېھرىي كۈچىنى نامايەن قىلماقتا ئىدى. باھار قۇياشى ھاۋانى ئىللىتىپ كىشىلەرنى راھەتلەندۈرەتتى. قاپاق تېرەك ئاستىدىكى يوغان گىلەم ئۈستىدە ئاتا-بوۋىسىدىن تارتىپ پۈتۈن ئۆمرىنى خەلق داستانچىلىقىغا بېغىشلىغان خەلق داسـتـانـچـىسى ئابدۇكېرىم ئاخۇن «يۈسۈپ-ئەخمەت» داستانىنى دۇتارغا تەڭكەش قىلىپ ئېيتماقتا ئىدى:

... ...

شاھىم، بىزنىڭ ئەلنىڭ ۋە يۇرتنىڭ،
خۇش ئۆتىدۇ ياز-قىشلىرى.

باغمىزنى باغۇەن باقۇر،
مېۋىلىكتۇر دەرەخلىرى.

قىز-چوكانلار ئۆيدە ياتۇر،
يىگىتلىرى ئوقيا ئاتۇر.
قىز-چوكانلار سۆھبەت ئېتۇر،
زوقى ساچادۇر ئىشلىرى.

ناز بىلەن باقار قايرىلىپ،
يىگىتلەرنىڭ كۆڭلىن ئالىپ.
باغقا كىرەر قولىن سالىپ،
بىزنىڭ ئەلنىڭ بۇ ئىشلىرى.

كۆرگەننىڭ جېنىنى داغلىغان،
گويا "پەرى" دەپ ئۆزىنى چاغلىغان.
تىللا كەمەرلەرنى باغلىغان،
ئاياغدا كىپىشلىرى.

بىدو ئاتلار شوخ ئويناقلار،
ھەر چاپقاندا كۆكتىن ئۆتەر.
قانات قېقىپ ئۇردەك ئۇچار،
بەلەن پەرۋازدۇر قۇشلىرى.

داستان ئوقۇلۇپ مۇشۇ جايغا كەلگەندە يى خۇيمىن ئۆيدىن چىقىپ ئادەملەرنىڭ بەكمۇ دىققەت بىلەن ئاڭلاۋاتقانلىقىنى كۆردى-دە، ساقچىنىڭ چىڭ ۋەنلو دېگەن شىبە تەرجىمانىنى چاقىرىپ، بۇ ناخشىنى تەرجىمە قىلىپ

بېرىشىنى بۇيرىدى. داستانچى ئابدۇكېرىم ئاخۇن بىر يۇتۇم سۇ ئىچىۋېلىپ داستاننى داۋاملاشتۇردى.

ئاپئاق قاردۇر تاغ باشلىرى،
ياقۇت، مارجاندۇر تاشلىرى.
باغ، ئېتىزدۇر قاشلىرى،
بۇغداي، گۈرۈچتۇر ئاشلىرى.

بىزنىڭ يۇرتنىڭ ئالتۇن تاغى[1]،
يىگىتلەرنىڭ چاھار باغى.
خۇش ئۆتىدۇ ھەربىر چاغى،
ئويناپ كۈلۈشتۇر ئىشلىرى.

خەۋەر بەرسەم بۇگۈن مۇندىن،
لەشكەر كېلۈر بىلگىن ئاندىن.
ئالتە پاتمان گۈرزە تۇتۇپ،
ھايال يوقتۇر كېلىشلىرى.

قۇلاق سال گۈزەل شاھ خۇمپەر،
قايتا قىلسام ساڭا سەپەر.
ھەر يىگىتىم مىڭنى قرار،
ئىسپاھانىڭ قىلىچلىرى،

كۆڭۈل ئىچرە ئارمان بىسيار،

---

①ئەسلى كىتابتا بۇ مىسرا "ئورگەنجىدە ئىسقىر تاغى" دەپ ئېلىنغان. لېكىن داستانچى ئابدۇكېرىم ئاخۇن ئۆز يۇرتىنى كۆيلەش مەقسىدە ئۆزگەرتىپ ئوقۇغان.

كەتتى بىزلەردىن ئىختىيار.
مەيدان ئىچىدە روستەمچە بار،
يىگىتلىرىمنىڭ تۇرۇشلىرى.

ھېچكىم مېنىڭ ھالىم يەتمەس،
بۇ زالىملار كۆزگە ئىلماس.
ئەجەل يەتمەي كىشى ئۆلمەس،
ئاختۇرما كۆزۈمنىڭ ياشلىرى.

بىر توقۇزدۇر ياراغدۇر،
جانىدا يۈز مىڭ داغدۇر.
مېنىڭ ئۈچۈن قان يىغلايدۇ،
خاھى قېرى، خاھ ياشلىرى.

قوشاق ئوقۇلۇپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئابدۇكېرىم ئاخۇن يى خۇيمىنغا بىر قاراپ قويۇپ، تۆۋەندىكى قوشاقنى توقۇدى.

خەۋەر بەرسەم بۇگۈن مۇنداق،
لەشكەر كېلور بىلگىن ئانداق.
... ...
دۇتارنىڭ مۇڭلۇق ئاھاڭى، ئېيتقۇچىنىڭ زىل، ھېسسىياتلىق ئاۋازى كىشىلەرنى ئۆزىگە ئىنتايىن مەپتۇن قىلىۋالدى. كىشىلەر تېپتىنچ ئولتۇرۇپ تىڭشاۋاتاتتى. ناخشا ئاياغلاشقاندا رەڭگىدىن زەھەر تېمىپ تۇرىدىغان يى خۇيمىن چىڭ ۋەنلوغا بىرنەرسە دېۋىدى، چىڭ ۋەنلو ئابدۇكېرىم ئاخۇنغا: — سېنىڭ ناخشاڭ شۇجىجاڭغا يېقىپ قاپتۇ. "خەۋەر بەرسەم" دېگەن جايىدىن قايتا ئېيتسۇن دەيدۇ، — دېدى.

ئـولـتـۇرغانلارنىڭ بەزىلىرى بۇ گەپتىن ئەجەبلەنگەن بولسىمۇ، يەنە بـەزىـلـىرى ھېچنەرسىنى چۈشەنمەستىن "توغرا، توغرا" دەپ ۋارقىراشتى. داستانچى ئابدۇكېرىم ئاخۇن ئەمدىلا ئىككى كۈپلېتنىنى ئوقۇشىغا چىڭ ۋەنلو ھەربىر مىسرانى سۆزمۇ سۆز تەرجىمە قىلىپ بېرىۋىدى، يى خۇيمىن بېرىپ ئابدۇكېرىم ئاخۇننىڭ ياقىسىدىن ئالدى.

— ئېيتە، سەن قەيەرگە خەۋەر بەرمەكچى؟ كىمنى تىللاۋاتسەن؟

ھەممە ئادەم پاتپاراق بولۇپ كەتتى ۋە ھېچنەرسىنى چۈشەنمەي قالدى. ئابدۇكېرىم ئاخۇننى ياقىسىدىن تۇتۇپ سىلكىشلىگەندە، ئابدۇكېرىم ئاخۇننىڭ قولىدىكى دۇتار يەرگە چۈشۈپ كېتىپ، يى خۇيمىننىڭ ئايىغىدا دەسسىلىپ، پـاچاق-پاچاق بولۇپ كەتتى. بۇ خەۋەر بىردەمدىلا ئېچكىرى ئۆيدىكىلەرگە ئاڭلىنىپ، ئۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى چىقىپ، ئەتراپنى قورشىۋالدى. بارات خالايىقنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئۇسسۇپ كىردى ۋە:

— نېمە ئىش بولدى؟ — دەپ ھەممەيلەنگە تەكشى قاراپ چىقتى. كـىشىلەرنىڭ رەڭگى غەزەپلىك تۇس ئالغانىدى. بەزىلەر ئۇنىڭدىن ئۈمىد كۈتۈۋاتقاندەك كۆرۈندى. شۇڭا ئۇمۇ تېتىكلەشتى.

— نېمە ئىش بولاتتى ئوغلۇم، — دېدى بىر ئاقساقال كىشى، — ئابدۇكېرىم ئاخۇننى بۇ ئادەم ئۆزى "ناخشا ئېيتىپ بەر" دېگەنىدى. ئۇ ناخشا ئېيتىپ بەرسە، ئۇنىڭغا ئېسىلۋالدى.

— شۇجىجاڭ جانابلىرى، — دېدى ئۇ خەنزۇچە، — ناخشا ئېيتىشنى ئۆزىڭىز تەلەپ قىلىپسىز. يەنە نېمە قىلغىنىڭىز بۇ؟

— سېنىڭ كارىڭ بولمىسۇن. ئىشىڭنى قىل سولتەك...

— نېمە ئۈچۈن كارىم بولمايدىكەن. قاراپ تۇرۇپ ئادەم بوزەك ئېتىش قايسى قانۇندا بار؟

— قانۇن دېگەن مەن. ئۇ قۇترانقۇلۇق قىلدى.

— قېنى قانداق قۇترانقۇلۇق قىلدى، ئېيتمامسىز؟ — ئۇنىڭ تەلەپپۇزى قاتتىقراق چىقتى.

— قانداق قۇنراتقۇلۇق قىلدى؟ — دەپ ۋارقىراشتى خالايىق تەڭلا.
— خەۋەر بەرسەم ئەسكەر كېلىدۇ دەۋاتىدۇ، — دېدى يى خۇيمىن.
— دېسە نېمە بوپتۇ. مىڭ يىلدىن بۇيان ئوقۇلۇۋاتقان داستان تۇرسا.
— قۇرۇق گەپ. بۇ ئۇنىڭ قۇنراتقۇلۇق قىلىش ئۇچۇن توقۇغان بىر نېمىسى.
— تولا كاپشىماي تارت قولۇڭنى، — دەپ بارات يى خۇيمننىڭ قولىنى سىلكىشلەپ ئابدۇكېرىم ئاخۇننىڭ ياقىسىدىن ئاجرىتىۋەتتى. شۇ چاغدا لو شەنزىڭ چىقىپ كەلدى ۋە كۆيچىلىككە:
— كەچۇرۇڭلار، شۇجىجاڭ كۆپرەك ئىچىپ قويۇپتۇ، — دېدى مۇغەمبەرلىك بىلەن.
— " ئىچىپ قويۇپتىمىش". ئىچسە بېشىغا ئىچەمدۇ؟ بۇ قاراپ تۇرۇپ ئادەم بوزەك ئېتىش، — دېدى غەزەپلەنگەن بارات.
شۇ چاغدا سادىق موللا ئالدىراپ-تېنەپ كېلىپ، ئابلىز قازى ئاخۇنۇمغا پىچىرلاپ:
— نىكاھ ئوقۇۋەتسەك، — دېدى.
توي رەسمىيەتلىرى ئاياغلاشقاندىن كېيىن، قىز كۆچۇرۇش باشلاندى. بۇنىڭدىن بۇرۇن بۇ يەردە ھەرقانداق توي ئات ياكى ئات ھارۋىسى بىلەن كۆچۇرۇلۇپ كېلىنۋاتقان بولسىمۇ، بۇ قېتىم قىز كۆچۇرگىلى 120-تەمىنات ياشقارمىسىنىڭ ئوچ دانە ماشىنىسى كەلگەنىدى. قىزنى تۆت ئادەم گىلەم جەينىمازغا سېلىپ كۆتۇرۇپ چىقتى. قىزنىڭ "ھۇۋا" تارتىپ يىغلاشلىرى، يىگىتلەرنىڭ "بارىكاللا" توۋلاشلىرى، داپ، دۇتار، تەمبۇر، راۋابنىڭ نەغمە سادالىرى ئىچىدە قىز بىلەن يىگىتنى بىر ماشىنىنىڭ كابىنكىسىغا ئولتۇرغۇزدى. قالغانلار ماشىنىنىڭ ئۇستىگە چىقتى. ئۇلار ئەگرى-بۇگرى دەرەخلىك ئىچىدىكى يول ئارقىلىق شەھەرگە قاراپ ماڭدى. نەغمىچىلەرنىڭ ناخشا ساداسى، دەرەخ شاخلىرى ئىلىۋالغان كىشىلەرنىڭ "ۋايجان، ۋايەيلىرى" ئاستىدا ماشىنىلار ئاستا-ئاستا دەريا‌غا چۇشتى. قىز-يىگىت ئولتۇرغان ماشىنا باشقىلاردىن خېلىلا

ئىلگىرىلەپ كەتكەنىدى. ماشىنا بېرىپ سۇ كولاپ كەتكەن ئېقىن بويىدىكى قۇمغا پېتىپ قالدى. ماشىنا بىر ئالدىغا، بىر كەينىگە سىلكىنىشكە باشلىدى. شۇ چاغدا ئون تۆت ياشلاردىكى بۇغداي ئۆڭ، قارا ماتادا ئىشتان-چاپان كىيگەن بىر ئوغۇل بالا كېلىپ ماشىنىنىڭ كەينىگە ئېسىلغانىدى، بالىنى بىر ساقچى ئەمەلدارى ئىتتىرىۋەتتى. لېكىن بالا ماشىنىغا يەنە ئېسىلىپ چىقتى. ساقچى ئەمەلدارى بالىنىڭ بېشىغا كۇچەپ بىرنى تېپىپ:

— چۇش ھارىمى، — دەپ ۋارقىرىدى.

ماشىنىنىڭ ئالدىدا تۇرغان بارات بۇ ئاۋازنى ئاڭلاپ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قارىدى ۋە بالىنىڭ ئارقىسىغا يېقىلغانلىقىنى كۆردى. شۇ چاغدا ماشىنا سىلكىنىپ ئارقىسىغا يېنىپ، بالىنىڭ بېلىدىن بېسىپ ئۆتۈپ كەتتى. ماشىنىدىكى ئادەملەر قىيا-چىيا كۆتۈردى. ماشىنا توختىدى. بارات ۋە يەنە بىرنەچچەيلەن ماشىنىدىن سەكرەپ چۇشتى-دە، بالىنى ماشىنىنىڭ تېگىدىن تارتىپ چىقاردى. بالىنىڭ بېلىنىڭ ئاستى پۈتۈنلەي ئېزىلىپ كەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن ياش تارىلاپ ئاقتى. باراتنىڭ غەزەپتىن مۇشتۇمى تۈگۈلۈپ، چىرايى قورقۇنچلۇق تۈس ئالدى.

— مۇدۇسا، سەن ئادەم ئۆلتۈرۈپ قاتىللىق قىلدىڭ. خەلق سېنى ھەرگىز كەچۈرمەيدۇ، — دېدى بارات.

— ۋالاقشما، — دېدى مۇدۇسا، — ئۇ شۇمتەكنى كىم ماشىنىغا ئېسىلسۇن دەپتۇ.

شۇ چاغدا ماشىنىدىن چۇشكەن مامۇتخان بىلەن كەينىدىكى ماشىنىنىڭ كابىنكىسىدا ئولتۇرغان لو شەنزىڭ، يى خۇيمىن بۇ يەرگە تەڭلا كەپقالدى. مامۇتخان يەردە يانقان بالىنى كۆرۈپ:

— باشلاندى، — دېدى. ئۇنىڭ نېمىنى كۆزدە تۇتقانلىقىنى ھېچكىم چۇشىنەلمىدى. لېكىن مامۇتخان يېغلاۋاتاتتى. ئۇ بالىنىڭمۇ، ئۆزىنىڭمۇ جاھالەت قۇربانى بولغانلىقىنى تولۇق چۇشەنگەنىدى.

— شوپۇردا گۇناھ يوق. ماشىنا ئارقا تەرەپتىن باسقان. مۇئاۋىن ھاكىم

ماشىنىغا چىقىڭ، — دېدى يى خۇيمىن.
— راست، شوپۇردا گۇناھ يوق. لېكىن بۇنىڭ بىۋاسىتە جاۋابكارى مۇدىرىسا، — دېدى غەزەپلەنگەن بارات.
— بۇنى كېيىن سۈرۈشتۈرىمىز، — دېدى لو شەنزېڭ، ئۇلار ماموتخاننى ئىتتىرىپ دېگۈدەك ئاپىرىپ ماشىنىغا چىقاردى ۋە شوپۇرغا بۇيرىدى، — ھەيدە!
ماشىنا يۈرۈپ كەتتى. يى خۇيمىن لوشەنزېڭغا باراتنى كۆرسىتىپ:
— ئاۋۇ خۇمپەرنى قاتتىق نازارەت قىلىڭلار، — دېدى-دە، يەردە ياتقان جەسەتكە قاراپ كۇلۇپ قويدى. جەسەتنىڭ يېنىدا ئىككى كىچىك بالا يىغلاپ ئولتۇراتتى.
شۇ ئاخشىمى ماموتخان بارات ئارقىلىق ئۆلگۈچىنىڭ ئاتا-ئانىسىغا يىگىرمە سەر تەڭگە ئەۋەتىپ بەردى. بارات ناھايىتى چىرايلىق گەپلەر بىلەن بۇ بالىنىڭ ياش تۇرۇپلا جاھالەت قۇربانى بولغانلىقىنى ئېيتتى ھەم نەزىر ئۇچۇن ئۆز ئۆيىدىن بىر قوي ئېلىپ كېلىپ بەردى. ئۆلگۈچىنىڭ ئاتا-ئانىسى ناھايىتى كەمبەغەل كىشىلەر ئىدى. ئۇلارنىڭ قۇدرىتى نېمىگە يەتسۇن؟ يىغلاشتىن باشقا ئامال قىلالمىدى. باراتنىڭمۇ مۇدۇرىغا كۆچى يەتمىدى. ئەكسىچە مۇدۇرىسا قامچىسىدىن قان تامىدىغان زالىم بازار باشلىقى ماتەك توختىنى چاقىرىپ:
— ئۇ يالاڭئۆش گادای بالىنىڭ ئۆلگەنلىكىنى باھانە قىلىپ جېدەل قىلمىسۇن، بېرىپ ئېيتىڭ، بولمىسا ئۆزىگە ياخشى بولمايدۇ، — دېدى.
ماتەك توختى ھاشىم داموللىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ باردى ۋە ھازىدارغا تەنبىھ بېرىپ:
— بالاڭ ماشىنىنىڭ كەينىدىن ئېسىلغان. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ ھاكىمنىڭ تويى. قانۇننىڭمۇ ئامالى يوق. پالان-پوكۇن دېسەڭ ئۆزۈڭگە ياخشى بولمايدۇ، — دېدى.
ھاشىم داموللا شەرئىەت نامىدىن مۇنداق پەتىۋا چىقاردى:
— توختاخۇن، ئاللانىڭ ھۆكمىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ. بالىنىڭ رىسقى تۇغۇلغان. مۇسۇلمان بەندىسى قازاغا رىزا، بالاغا سەبرى قىلىشىمىز لازىم.

كىمىكى بۇنىڭدىن گۇمانلانسا، قىيامەت كۈنى دوزاختا كىرىدۇ.

ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەي "ماموتخان ھېسامىدىن بەگنىڭ قىزىغا كۆڭۈلسىز بولۇپ قاپتۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن قىزنىڭ ئانىسى موللىلارغا ئوقۇتۇپ ئىسسىقتۇ قىلۇېتىپتۇ" دېگەن سۆزلەر تارقىلىپ كەتتى.

※ ※

ئىككى ئاي ئۆتتى. باھار قۇياشى ھاۋانى ئىللىتىپ، گۈل-گىياھلار نوتا چىقىرىپ، يۇمران مايسىلار شەرقتىن چىقىۋاتقان سالقىن شامالدا يەلپۇنۇپ تۇراتتى. ئەتىگەن-ئاخشىمى خېلىلا سالقىن بولۇشىغا قارىماي، چۈش ۋاقتى خېلىلا ئىسسىق ئىدى. شۇڭا بەزى بالىلار يالىڭاچ بولۇۋالاتتى. كېچىسى تاغ سالقىنى بۇ ۋادىغا ئېقىپ كىرىپ كىشىنى توڭلاتسا، كۈندۈزى تەكلىماكاننىڭ چۆل ئىسسىقى تاغ تەرەپكە قاراپ ئېقىپ، چۈش ۋاقتىغا كەلگەندە بەدەننى كۆيدۈرگۈدەك ئىسسىق ھاسىل قىلاتتى. بۇ كىچىككىنە شەھەرنىڭ رەستە مەيدانىدا بىر توپ ئۇششاق بالىلار يېرىم يالىڭاچ ھالەتتە ئويناۋاتاتتى. نۇرغۇنلىرىنىڭ كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن، كىيىملىرى جۇل-جۇل بولۇپ، ئادەمنىڭ ئىچىنى ئاغرىتاتتى.

— مېنىڭ قورسىقىم بەكلا ئېچىپ كەتتى، — دېدى ئون ياشلاردىكى قارامۇتۇق بالا.

— ئەتىگەن نان يېمىگەنمۇ؟ — دەپ سوردى يېنىدىكى ئادىشى.

— ئازراق زاغرا يېگەن. دادامنى ھاشارغا تۇتۇپ كەتكەچكە ئاچ قېلىۋاتىمىز.

— مېنىڭ دادامنىمۇ ئەسكەرلىككە تۇتۇپ كەتكەن. ئۆلۈك-تىرىكلىكىنى بىلمەيمىز. ھازىر بىزنى چوڭ دادام بېقىۋاتىدۇ.

— قاراڭلار ئاداشلار، — دېدى چوڭراق بىر بالا، — ئاۋۇ ناۋاينىڭ نېنىدىن بىردىن يەۋالساق دارۋازىنىڭ ئۈيۈنىنى ئوبدانراق كۆرەتتۇق. مېنىڭمۇ

قورسقىم كورگىراۋاندۇ.

ھەممەيلەن ئۇ كۆرسەتكەن تەرەپكە قاراپ پەشخۇندا تىزنقلىق تۇرغان ئاپئاق نانلارنى كۆرۈپ ئېغىزلىرىغا يىغىلغان سېرىق سۇنى يۇتۇۋىتتى. شۇ يەردە ناماكا ئېلىۋېتىپ، باللارنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ قالغان باراتنىڭ ئۇلارغا ئىچى ئاغرىپ قالدى ۋە باللارنى:

— ھەي ئۇكىلىرىم، — دەپ چاقىردى. باللار قورقۇمسىراپ يېقىن كەلدى، — مانا ماۋۇ پۇلغا بەش نان كېلىدۇ. نان ئېلىپ يەپ ئويۇن كۆرۈڭلار.

— بىز سىزنى ساقچىمىكىن دەپتۇق، — دېدى چوڭراق بالا.

ئۇلار باراتقا ھەۋەسلىنىپ قاراپ تۇراتتى.

— ئامىن! — دېدى شۇ چاغدا بىر دىۋانە قول سوزۇپ، — خۇدا ئۆمرىڭىزنى ئۇزۇن قىلسۇن. قىلغان ساخاۋىتىڭىز ئۈچۈن قىيامەت كۈنى ئۆزىڭىزنى جەننەتتە كۆرۈڭ، ئامىن!...

بارات دىۋانىگىمۇ بىر نان كەلگۈدەك پۇل بەردى ۋە باللارغا قاراپ ئېچىنغان ھالدا يامۇل تەرەپكە كەتتى.

※ ※

"داۋاز كەپتۇ" دېگەن خەۋەر بۇ كىچىككىنە شەھەرگە بىردىنلا پۇر كەتتى. بۇگۈن ئەتىگەندىن بۇيان بۇ كىچىككىنە شەھەرنىڭ كوچىلىرى ئادەمگە تولۇپ كەتتى. ئايالار بووۋاقلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ "ئېلى شاھمەردانىڭ ئويۇنى"نى كۆرگىلى كېلىشۋاتاتتى. دېمىسىمۇ بۇ يەرگە داۋاز دائىم كېلىپ تۇرمايتتى.

قۇيلىش چۈشكە ياماشقان چاغدا بارات بىلەن مامۇتخان يامۇلدىن چىقتى. شۇ چاغدا ئۇلارنىڭ يېنىدا قۇتلۇق پەيدا بولدى.

— قېنى ئۆيگە كىرىپ بىر پىيالىدىن چاي ئىچىپ تۇرايلى. تېخى

داڕۆازنىڭ ئويۇن باشلىشىغا بىرئاز ۋاقىت بار ئوخشايدۇ، — دېدى قۇتلۇق ئۇلارنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ.

قۇتلۇقنىڭ ئۆيى يامۇلنىڭ يېنىدىلا ئىدى. ئۇلار بارغاندا قۇتلۇقنىڭ ئايالى ئوچۇق چىراي، خۇش تەبەسسۇم بىلەن كۈتۈۋالدى. بۇ ئايال بىر ئۆلىمانىڭ قىزى بولۇپ، ياخشى ئائىلە تەربىيىسى ۋە مەكتەپ تەربىيىسى كۆرگەن. ئۇ هازىر بىر باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى ئىدى.

ئۇلارغا داستخان سېلىنىپ، بىر لىگەندە مانتا ۋە چاي كەلتۈرۈلدى.

— پاھ، ئۇلگۈرۈپ كەپتىمىز، — دېدى بارات.

— شۇنداق، "ياخشى مېھمان ئاش ئۈستىگە كېلىدۇ" دېگەن ماقال بىكار ئېيتىلغان ئەمەستە، — دېدى قۇتلۇقنىڭ ئايالى.

— گەپنى قويۇپ، قېنى غىزادىن ئالايلى، — دەپ تاماققا تەكلىپ قىلدى قۇتلۇق.

— ماۋۇ گەپنى كۆرۈڭ. ئايالىڭ بىزگە ئىككى ئېغىز گەپ قىلىۋىدى، بىزنى گەپتىن چەكلىگىلى تۇرىدۇغۇ، — دېدى بارات چاقچاق قىلىپ.

— ياقەي، غىزا سوۋۇپ قالمىسۇن دەۋاتىمەن، — دېدى قۇتلۇقمۇ كۈلۈپ تۇرۇپ. ھەممەيلەن ئىختىيارسىز "پاراققىدە" كۈلۈشۈپ كەتتى. ئۇلار تاماق يېگەچ ئولتۇرۇپ هازىرقى ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلىشتى. قۇتلۇق ناھىيىلىك پىرقىدە ناھايىتى يوشۇرۇن بىر كۈسۈر-كۈسۈرنىڭ بولۇۋاتقانلىقى، لېكىن ئۆزىنىڭ بىرەر نەرسىنى ئاڭقىرالمايۋاتقانلىقى ھەققىدە سۆزلەپ بەردى. قۇتلۇقنىڭ ئايالى هويلىدا كۆزەتتە تۇردى.

— ئەھۋال ناھايىتى خەتەرلىك. جاسۇسلار بىزنىڭ ئارقىمىزغا كىرىۋالدى. ناھايىتى ئېھتىيات قىلىشىمىز كېرەك، — دېدى مامۇتخان.

— شۇنداق، بىرەر ئەھۋال يۈز بەرسە، ئۆلسەكمۇ تىز پۈكمەيمىز، مەخپىيەتلىكنى قاتتىق ساقلايمىز. بۇنى هەرگىز ئەستىن چىقارماسلىق كېرەك، — دېدى بارات.

— شۇنداق، هېچنەرسىنى ئىقرار قىلمايمىز. بىز ئۆلسەك كۈرەشنى

باشقىلار داۋاملاشتۇرىدۇ. لېكىن ئارىمىزدىن خائىن چىقىپ قالمىسلا بولاتتى، — دېدى مامۇتخان.

— ئۇنىتۇپ قالغىلى تاس قاپتىمەن، — دېدى قۇتلۇق، — پىرقىدىكى گەپ-سۆزلەردىن قارىغاندا، «بېتىم» يېقىندا ئىمزالانغۇدەك، يېڭى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت قۇرۇش ئىشىمۇ شۇ چاغدا ئەمەلگە ئاشقۇدەك. بۇنى يى خۇيمىنىڭ ئۆزى دەۋاتىدۇ.

— يەنە قانداق كومېدىيىلەر ئويىنىلاركىن؟ — دېدى مامۇتخان ئويچان ھالدا.

— «بېتىم» تۈزۈلۈپ يەنە بىرلەشمە ھۆكۈمەتمۇ قۇرۇلامدىكەن؟ — دېدى بارات قاتتىق ھەيران بولغان ھالدا، — ئىلى تەرەپنىڭ غەلىبە قازىنىپ تۇرۇپ «بېتىم» ئىمزالىشىغا، يەنە بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇشقا ھەيرانمەن.

— ھېچنەرسىنى چۈشىنىپ بولمايدۇ. ئۇرۇش مەيدانىدا تۆگەشكەن گومىنداڭ ئەمدى جوزا ئالدىدا ھەممىگە ئىگە بولماقچى. گېزىتلەردە "ئەركىنلىك"، "خەلقچىللىك"، "تىنچلىق" دەپ ۋارقىراشسىمۇ، تېخى «بېتىم» تۈزۈلمەي تۇرۇپلا سىياسىي بېسىم تېخىمۇ كۈچىيىپ كېتىۋاتىدۇ، — دېدى مامۇتخان.

— راستىنلا ئىلىلىقلار بۇنىڭغا يول قويارمۇ؟ — دېدى بارات. ئۇنىڭ ئىدىيىسىدىن «بېتىم» سۆزى زادىلا ئۆتمەيتتى، — خەلق دېگەن قوي ئەمەستە. لېكىن قويمۇ بوغۇزلايمەن دېسەڭ تېپىرلايدىغۇ؟!... ئۇ تەرەپتە ئۇرۇش توختىغان بولسىمۇ بۇ يەردە ھەربىي ھالەت تېخى ئەمەلدىن قالمىدى.

— ئۇنى ئاز دېگەندەك جاسۇسلار بىلەن ساقچىلار تېخىمۇ قۇتراپ كەتتى. مۇئەللىملەرگە يولسىزلىق بىلەن زوراۋانلىق-زومبۇلۇق قىلىپ جېدەل تۇغدۇرۇۋاتىدۇ، — دېدى قۇتلۇق.

— قاتتىق ئېھتىيات قىلىش كېرەك. ئۇلار بىرەر شۇملۇقنى پىلانلاۋاتسا كېرەك، — دېدى مامۇتخان، — يەنە تەكرارلايمەن، ئېھتىيات قىلىش كېرەك.

— داۋازنىڭ ئويۇنى باشلاندى، — دېدى قۇتلۇقنىڭ ئايالى كىرىپ.

مېھمانلار "رەھمەت" دېيىشىپ سىرتقا ماڭدى. قۇتلۇقنىڭ ئايالى ئېرىنى ئىملاپ توختاتتى ۋە ئاستاغىنە:

— بەك ئېھتىيات قىلىڭ، سىز بولمىسىڭىز بۇ دۇنيا ماڭا ھارام، — دېدى. ئۇنىڭ يوغان چىرايلىق كۆزلىرى ياش يوقى تۇراتتى.

— قورقما، ھەممە ئىش جايىدا بولىدۇ، — دېدى قۇتلۇق ۋە ئايالىنىڭ مەڭزىگە بىرنى سۆيۈپ قويدى.

مېھمانلار كوچىغا چىققاندا «شادىيانە» پەدىسىگە مۇڭلۇق چېلىنىۋاتقان ناغرا بىلەن سۇنايىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇلار شۇ ياقتا ماڭدى. بۇ ئۆي ئىككىنچى مەكتەپنىڭ ئۇدۇلىدا ئىدى. ئۆيدىن ھەممىدىن كېيىن چىققان قۇتلۇقنىڭ ئايالى مەكتەپ دەرۋازىسىنىڭ ئىچىدە ماراپ تۇرغان ساقىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ مېھمانلارنىڭ كەينىدىن يېتىپ بېرىپ، ئېرىنىڭ قولتۇقىغا پىچىرلاپ:

— مەكتەپ دەرۋازىسىنىڭ ئىچىدە ساقى ماراپ تۇرىدۇ، — دېدى.

— ئوقۇغۇچىلارنى قويۇپ بەرمىگەنمۇ؟

— ئىككى سائەت دەرس ئوقۇپلا قويۇۋەتكەن.

قۇتلۇق ھەمىنى چۈشەندى. ئىككىنچى مەكتەپ قىزلار مەكتىپى بولۇپ، ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ھەممىسى ئايال ئىدى. ساقى مۇشۇ مەكتەپنىڭ مۇدىرى ئىدى. ئۇنى ھەربىي شتاب بىلەن ساقچى ئىدارىسى كۆپ باش قاتۇرغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك پىرقە ئارقىلىق مۇشۇ يەرگە ئورۇنلاشتۇرغانىدى.

— ئاياللارنى قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشقىن، — دەپ تاپشۇرۇق بەرگەنىدى شتاب باشلىقى ساقىغا، — قانچىلىك پۇل كەتسە مەيلى. ئۇلاردا ياخشى تەسىر قالدۇرغىن. ئاياللىرىنى قولغا كەلتۈرۈۋالساڭ، ئەرلىرىنى پاش قىلىش تەس ئەمەس. ئۇ چاغدا ئىشىك ئوڭدىن كېلىدۇ.

ھېيلىگەرلىكتە ئۇچىغا چىققان ساقى ئاياللارغا ئىنتايىن سېيلىق ۋە خۇش تەبەسسۇم بىلەن مۇئامىلە قىلدى. ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ، قېينىچىلىقلىرىغا ياردەم قىلىپ، دەرد-ئەلەملىرىگە ئورتاقلاشتى. بۇ ئىشلار ئوبدانلا ئۇنۇم بەردى ۋە خېلى ئوبدانلا ماتېرىيالغىمۇ ئىگە بولدى. لېكىن بەزى ئاياللار ئۇنىڭغا

ئىنتايىن سوغۇق مۇئامىلە قىلدى. ئەمما ساقى ھامان ئۇلارنىڭ كەينىدىن قالمايتتى.

مامۇتخان ۋە باراتلار دار ياغچى ئورنىتىلغان مەيدانغا بارغاندا ئويۇن رەسمىي باشلىنىپ كەتكەنىدى. داڕۋاز قولىدىكى تەڭشەك ياغاچنى چىڭ تۇتۇپ، ئارغامچىدا ئالدى-كەينىگە مېڭىپ:

— يا پىرىم! مېنىڭ پىرىم ھەزرىتى ئېلى شىرى خۇدادۇر. كىتاۋاتى مۇھەممەت مۇستاپادۇر، — دەپ نوۋۇلماقتا ئىدى.

※ ※

ئويۇن باشلىنىپ ئون-ئون بەش مىنۇت ئۆتەر-ئۆتمەيلا مەيداندا ئوپۇر-توپۇر باشلىنىپ كەتتى. "نېمە ئىش بولدى؟ نېمە ئىش بولدى" دېيىشىپ ھەممە ئادەم جىددىيچىلىككە چۈشۈپ قالدى. چۈنكى كىشىلەر دار ئويۇنىغا بېرىلىپ كېتىپ، ئەتراپتا بولۇۋاتقان ئىشلارغا دىققەت قىلىشمىغانىدى.

— نېمە ئىش بولاتتى، كۆرمەيۋاتامسىلەر؟! — دېدى بىر ئېگىز بويلۇق دېھقان، — ئەتراپنى ھەربىيلەر قورشۋالدى.

ھەممە ئادەم ئەمدى نەزىرىنى داڕۋازدىن ئاغدۇرۇپ، ئەتراپقا قاراشقا باشلىدى. تۆت ئەتراپنى ئەسكەرلەر ئورىۋالغان، شىمالدىكى يامۇل بىلەن جەنۇبتىكى كارۋان سارايلارنىڭ ئۆگزىلىرىگە پىلىموتلار قۇرۇلغان. غەرب تەرەپتىكى "جاۋ گۈمنشى"غا جايلاشقان ھەربىي شتابنىڭ دېرىزىلىرىدىنمۇ پىلىموتلارنىڭ ئۇچى چىقىپ تۇراتتى. كوچىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى 120-تەمىنات باشقارمىسى جايلاشقان "بېيگى دەن" دەپ ئاتالغان يازلىق كۇلۇبنىڭ ئورنىدىكى ھەربىي گاراژنىڭ شوپۇرلىرى بىلەن مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ ھەممىسى تولۇق قوراللىنىپ، كىشىلەرنى كوچا تەرەپتىن قورشۋالغانىدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ خالايىق بولۇپمۇ ئاياللار بەكرەك ئەنسىزچىلىككە چۈشۈشكە باشلىدى. ئۇششاق بالىلار يىغلاپ ئانىلىرىغا چىڭ چاپلاشتى.

— قورقماڭلار، هېچنەرسە قىلالمايدۇ، — دېدى بارات، — تىنچ ئولتۇرۇڭلار.

— قورقماڭلار! — دېدى مامۇتخانمۇ، — تىنچ ئولتۇرۇڭلار. ئۇلار ھەيۋە قىلىۋاتىدۇ.

— قانداق زامان بولۇپ كەتتى، — دېدى بىر قېرى ئادەم، — نامازئوقۇساڭمۇ، توي-تۆكۈن، نەزىر-چىراغ قىلساڭمۇ كەينىگىدە ملتىق تەڭلەپ ئەسكەر تۇرسا...

ئۇلارنىڭ خاتىرجەم بولۇش ھەققىدىكى گەپ-سۆزلىرى كىشلەرگە خېلى تەسىر قىلغان بولسا كېرەك، كىشلەر ئاستا-ئاستا تىنچلاندى.

ئونىنچى باب

بىر جۈپ ئالتۇن بىلەزۈك

مۇھەببەت قۇرۇپ تامام بولىدۇ. مۇھەببەت ئۆزى تۈپ ماھىيىتى بىلەن ئەركىنلىكتىن ئىبارەت.
— شىللى

داڭۋاز ئويۇنى ئىككى سائەتتىن ئارتۇقراق داۋام قىلدى. ئەڭ ئاخىردا داڭۋاز دۇئاغا قول كۆتۈردى. خالايىق يانلىرىدا بارىنى تاشلاشقا باشلىدى. ئىككى ئادەم تۇتقان يوغان داستىخان گومىلاڭنىڭ ھەرخىل پۇللىرى بىلەن توشتى.
— نېمە دېگەن مەرد خەلق ھە؟! ئۆزلىرى ئاچ قالسىمۇ، سەنئەتكارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشقا تىرىشىدۇ، — دېدى بارات زوقلىنىپ.
— داڭۋازلار بۇ يەرگە ھەم مېھمان، ھەم مىللەتنىڭ بايلىقى سۈپىتىدە كەلگەن. مېھماندوست خەلق ئۇلارنى كۈتۈۋاتىدۇ، — دېدى مامۇتخان. بۇ گەپنى ئاڭلاپ يېنىدىكىلەر قايىللىقىنى بىلدۈرۈپ باش لىڭشىتىشتى.
— ئويۇننى ئەتە يەنە داۋاملاشتۇرىمىز، — دەپ ئېلان قىلدى بىر

پەشقەدەم داڕۋاز. چۈنكى بۇگۈنكى ئويۇندا تاختىپەرگە چىقىپ چىغرىق ئويۇنىمىغانىدى. داڕۋاز سۆزىنى تۈگەتكەندىن كېيىن خالايىق ئەتراپىدىكى ئەسكەرلەرگە قارىدى. ئۇلارنىڭ كوماندىرلىرى ئەسكەرلىرىنى چىرقىراق، سەت، ئەسەبىي ئاۋازلار بىلەن كوماندا بېرىپ قايتۇرۇپ كېتىۋاتاتتى. بۇنى كۆرۈپ كىشىلەر يېنىك نەپەس ئالدى ۋە تارقىلىپ كېتىشتى.

مامۇتخان، بارات قاتارلىقلار ئەمدىلا قايتىش تەرەددۇتىدا بولۇۋاتاتتى، ئۇلارنىڭ يېنىغا ئۇزۇن ھاۋارەڭ شاگىخادەن پەلتو كىيگەن، غۇنچە بوي، نېپىز لەۋلىرىدىن سۆيگۈ تەبەسسۇمى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان، قاراقاش ۋە ئۇزۇن كىرپىكلىك قاپقارا خۇما كۆزلىرى ئويناپ تۇرىدىغان بىر ئايال نازۇكەرىشمە لەن كېلىپ مامۇتخانغا سالام بەردى. بۇ ھىسامدىن بەگنىڭ كىچىك خوتۇنى ئوختىخان ئىدى. ئۇنىڭ كەينىدە گۈلسۇم تۇراتتى. ئۇلار تىنچلىق سوراشتى.

— قۇۋانخان ئاچام بىتاپ بولۇپ قالدى. گۈلسۇمخان بېرىپ كۆرۈپ كەلسە بولارمىكىن؟ — دېدى توختىخان.

— بولىدۇ. كەچ قالسا ئانىسىنىڭ قېشىدا بىر ئاخشام قونۇپ كەلسىمۇ بولىدۇ، — دېدى مامۇتخان. ئۇ ئۆز ئۆيىدە بىرەر ئاخشام خالىي قېلىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلاتتى. ئايالى ئانىسى بىلەن كەتكەندىن كېيىن، مامۇتخان دوستلىرىغا:

— كەچتە بىزنىڭ ئۆيدە "قارتا" ئويناىلى، — دېدى-دە، يامۇل تەرەپكە كەتتى.

باراتمۇ ئىدارىسى تەرەپكە ماڭدى. ئۇ كېتىۋېتىپ كوچىدىكى چوڭ ئېرىقتىن ئاتلىيالمايۋاتقان بىر قېرى دېھقانىنى كۆرۈپ، يۇگۇرۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا باردى.

— توختىسىلا دادا، مەن ئۆتكۈزۈپ قويايى، — دېدى ئۇ ۋە بوۋاينىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ ئاتلاپ ئېرىقتىن ئۆتكۈزۈپ قويدى. بوۋاي ئىنتايىن خۇشال بولدى.

— رەھمەت ئوغلۇم، رەھمەت — دېدى بوۋاي.

— بۇندىن كېيىن ئۆتمەكچى بولسىلا، ئاۋۇ كۆۋرۈكتىن ئۆتسىلە، — دەپ بارات نېرىسىدىكى كۆۋرۈكنى كۆرسەتتى.

— مەنمۇ شۇ كۆۋرۈكتىن ئۆتەي دېگەن. لېكىن كۆرمىدىڭىزمۇ ئاۋۇ "ئىتلار"نى؟!...— دېدى بوۋاي.

بارات كۆۋرۈك ئەتراپىغا نەزەر سېلىپ، كۆۋرۈكتە ئولتۇرغان ساقچىلار بىلەن پايلاقچىلارنى كۆردى. ئۇ ھازىر قېرىلارنىڭمۇ خاتىرجەم ياشىيالمايۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، خەلقنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەتنىڭ قانچىلىك ئېغىر ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلدى.

※ ※

ئۇلار مامۇتخاننىڭ ئۆيىگە كەچ سائەت ئالتىلەردە يېغىلدى. بۈگۈن گۇلسۇمنىڭ يوقلىقى بۈلارنىڭ ئەركىن-ئازادە سۆزلىشىشىگە ئىمكانىيەت بېرەتتى. ئۇلار ئۇياقتىن-بۇياقتىن سۆزلىشىپ "قارت" ئويناۋاتاندا، يايى نىياز چوڭ تۇچ چەينەكتە چاي ئېلىپ كىردى. مامۇتخان ئۇنىڭغا پۇل بەردى:

— سامسا ئېلىپ كىرگىن.

نىياز پۇلنى ئېلىپ ئۆيدىن چىقىپ ئۇدۇل مۇسا ساتىراشنىڭ دۇكىنىغا كىرىپلا:

— مۇئاۋىن ھاكىمنىڭ ئۆيىگە قۇتلۇق، نۇر، بارات يىغىلدى. گۇلسۇم خېنىم دادىسىنىڭ ئۆيىگە كەتتى، — دەپ خەۋەر بېرىپ قويۇپ، ئۇ يەردىن چىقىپ تۇردى قارغۇنىڭ دۇكىنىدىن بىر داستىخان سامسا ئېلىپ قايتىپ كەلدى. "قارت" ئويناشقا قىزىقىپ كەتكەن كىشىلەر نىيازنىڭ كېچىكىپ كەلگەنلىكىگە ئانچە ئېتىبار قىلمىدى.

ئەسلىدە ساقچى ئىدارىسى نىيازنى بۇنىڭدىن ئىككى يىل بۇرۇن مامۇتخان مۇشۇ يەرگە سۈرگۈن ھېسابىدا مۇئاۋىن ھاكىم بولۇپ كەلگەندە (مامۇتخانغا) "سىزنىڭ ئائىلىدە بالا-چاقىڭىز بولمىغانلىقى ئۈچۈن ئائىلە

ئىشلىرىنى نىياز قىلسۇن" دېگەن باھانە بىلەن پايلاقچىلىققا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغانىدى.

نىياز يامۇلدا ئۆزۈن مۇددەت يايى بولغان، راسا پىشقان ھىيلىگەر، ئۇچىغا چىققان قارا نىيەت ئادەم ئىدى. ھەرقانداق كىشىگە بىرلا قاراپ قانداق مۇئامىلە قىلىش كېرەكلىكىنى بىلەتتى. ئۇنىڭ چېقىر، پىت كۆزلىرىدىن ھېچنەرسە قېچىپ قۇتۇلالمايتتى. ئاغزىدىن ناسۇال ئاجرىمايتتى. كىشىلەرنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى بەئەينى ئايىغىدا قۇرت ئۆلمەيدىغان مۆمىن بەندىنىڭ ئۆزى قىلىپ كۆرسىتەتتى. ئۇنىڭغا مۇئاۋىن ھاكىمنىڭ ئۆيىگە كىملەرنىڭ كېلىپ-كېتىدىغانلىقىنى خەۋەر قىلىپ تۇرۇش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلغانىدى.

شۇنىڭ ئۈچۈن نىيازنى مامۇتخان ئۇ تۇرغان ئۆينىڭ ئۈدۈلىدىكى ئىككى بىغىزلىق ئۆيگە كۆچۈرگەنىدى. بىر ئېغىز ئۆيدە نىياز ئولتۇردى. يەنە بىرسىگە قازان ئېسىپ تەييارلاپ قويدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ مۇئاۋىن ھاكىمنىڭ ئۆيىدىكى پارچە-پۇرات ئىشلارنى قىلغاچ ئۇنى پايلاشنى داۋاملاشتۇردى. ئەمما مامۇتخان ئېھتىياتچان ئادەم بولغاچقا، نىياز كىشىلەرنىڭ كېلىپ كەتكىنىدىن باشقا بىرەر يېپ ئۈچىغا ئىگە بولالمىدى. مامۇتخان ئۆيلەنگەندىن كېيىن بولسا بۇ ئۆيگە كىرىپ-چىقىش تېخىمۇ ئەپسىز بولۇپ قالدى. بۇگۈن "خانىم"نىڭ يوقلىقى ئۇنىڭ بۇ ئۆيگە كىرىشى ئۈچۈن بىر باھانە بولغانىدى.

※ ※

مۇسا ساتىراشنىڭ "گۈلسۇم ئانا-ئانىسىنىڭ ئۆيىدە، ھەممەيلەن مامۇتنىڭ ئۆيىدە. قاغا" دېگەن باغاقچىسىنى تاپشۇرۇپ ئالغان مۇدۇسا ئۈدۈل ئات ئېغىلىغا يۈگۈردى.

ئۇ ھسامىدىن بەگنىڭ ئىشىك ئالدىغا يېتىپ بارغاندا، ئاتنىڭ ھەربىر تۇكىدىن بىر تامچا سۇ چېپىلداپ ئېقىپ تۇراتتى. يەر شارىنىڭ غەربىگە چۆكۈپ كېتىشكە ھازىرلىنىپ تۇرغان قۇياش ئۈپۈق سىزىقىدا تېخىمۇ چوڭىيىپ،

ئوتلۇق چەمبەر ھاسىل قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئاداققى نۇرىنى نامايىش قىلغاندەك جاھان قىزىللىقىنى ھاسىل قىلغاندى. مۇدۇسا ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى-دە، ئاتنىڭ چۈلۈۋرىنى ئىشىك ئالدىدىكى چاكارنىڭ قولىغا تاشلاپ بېرىپ، ئۆي تەرەپكە ئۇدۇل كىرىپ كەتتى. چاكار ھەيران بولغان ھالدا بىر كىرىپ كېتىۋاتقان مۇدۇساغا، بىر ھەممە يېقىدىن بۇزۇلداپ تەر چىقىۋاتقان ئاتقا قاراپ قالدى ۋە "نېمە بالا بولدىكىنە؟" دەپ ئويلىدى.

ئۇ يازلىق مېھمانخانىنىڭ ئىشىكىنىڭ ئوچۇق تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ئۇدۇل شۇ ئۆيگە كىردى. بۇ چاغدا ھسامىدىن بەگ بىر سقىم قوناقنى ئېلىپ، گىلەم ئۈستىدە بىر نەرسىلەرنى ھېسابلاۋاتاتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم بەگ جانابلىرى، — دېدى مۇدۇسا.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دەپ ئورنىدىن تۇردى ھسامىدىن بەگ. ئۇنىڭ ئېگىز قەددى-قامىتى مۇدۇساغا تېخىمۇ ئېگىز كۆرۈنۈپ كەتتى، —كەلسىلە، قېنى يۇقىرى ئۆتسىلە دۇسا بىگىم.

— ھە... مال-دۇنيالىرىنى ھېسابلاۋاتقان ئوخشىماملا؟ — دېدى مۇدۇسا كىنايە بىلەن.

— نەدىكى دۇنيا دەيلا؟ گادايلار قانچىلىك قەرز ئالدىكىن؟ شۇنى ھېسابلاۋاتىمەن.

— مۇنداق دېسىلە. يىغقان دۇنيالىرى سىلىگە ئەسقاتماي قالارمىكىن!...

— مەسلەن... مەسلەن قانداق گەپ بۇ؟ — دەپ بەگنىڭ لەۋلىرى تىترەپ كەتتى.

— "ئىلى ئوغرىلىرى" بېتىپ كەلسە ھەممە ئىش تۈگەيدۇ. بۇنى بىلىپ قويسىلا.

— خۇدايىم ساقلىسۇن، ئۇلار كېلەلمەس؟! «بېتىم» بولدى. ئۇرۇش توختىدى دېگەن ئىدىلىغۇ؟!...

— ئۇغۇ شۇنداق. ھەممە ئىشنى تۈزەيدىغانمۇ، بۇزۇدىغانمۇ ئادەم-دە.

— «بېتىم» بۇزۇلدىمۇ؟
— ھازىرچە بۇزۇلمىدى.
— ئانداق بولسا "ئىلى ئوغرىلىرى" ھەرگىز كېلەلمەس، — دېدى ھىسامىدىن بەگ. ئۇنىڭ پۈت-قوللىرى تىترەپ تۇراتتى.
— كېلەلمەس! ھى... ھى... ھازىر دۇشمەن تاپىنىڭىزنىڭ تېگىدىن چىقىشى مۇمكىن، — دەپ مۇدۇسا ھىسامىدىن بەگنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قارىدى. بەگنىڭ رەڭگىدىكى قورقۇنچ ئالامەتلىرى تېخىمۇ كۈچەيدى. ئۇنىڭ تىلى كالۋالىشىپ گەپكە كەلمەي قالدى.
— بۇ... بۇ... قانداق بولغىنى دۇسا بېگىم؟
— بۇگۈن، — دەپ سۇمكىدىن بىر كىيىملىك شاڭخادەن، بىر كىيىملىك ئېڭگىلىشىن، بىر جۈپ ئالتۇن بىلەزۈكنى چىقىرىپ ھىسامىدىن بەگنىڭ ئالدىغا قويدى مودۇسا، — گۈلسۇمخان ئۆيدە يوق پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، مۇئاۋىن ھاكىمنىڭ ئۆيىگە بارات، نۇر، قۇتلۇق، قاسىم قاتارلىقلار يىغىلىپتۇ. قىزلىرى دەرھال ئۆيىگە قايتىپ بېرىپ، تىڭ-تىنچلاپ باقسۇن، ئۇلار مۇئاۋىن ھاكىمغا نېمە دەيدىكىن؟ يەنە مۇئاۋىن ھاكىمنى ئالداپ كەتمىسۇن. ئۇلار شەيتاندىنمۇ يامان ئادەملەر.
— مۇنداق دېسىلە بولامدۇ؟ دۇسا بېگىم! ئادەمنى بەكمۇ قورقۇتۇۋەتتىلە. مەن قىزىمنى ھازىرلا ماڭغۇزاي، — دەپ ھىسامىدىن بەگ ئورنىدىن تۇردى.
— گۈلسۇمخان ئۆيگە كىرگەندە شەپە چىقارماي ئاستا كىرسۇن. بۇنى ئوبدانراق ئۇقتۇرسىلا بېگىم، — دەپ تاپىلىدى مۇدۇسا.
— ماقۇل، ماقۇل، سىلە خاتىرجەم بولسىلا، — دەپ ھىسامىدىن بەگ تالاغا چىقىپ، چاكارنى چاقىردى ۋە ئات تەييارلاشنى ئېيتىپ قويۇپ، نېرىقى ئۆيدە ئاغرىق ئانىسىنىڭ قېشىدا ئولتۇرغان قىزىنىڭ يېنىغا كىرىپ، ئون بەش مىنۇتقا قالماي قىزى بىلەن ئۆيدىن چىقتى. مۇدۇسا ھەدەپ سائىتىگە قاراپ، ھويلىنىڭ ئىچىدە توختىماستىن ماڭاتتى. خۇشالىقتا چۆمگەن گۈلسۇمنىڭ

قولىدا مۇدۇسا ئېلىپ كەلگەن رەخت تۇراتتى. قولىدىكى ئالتۇن بىلەزۈك شەپەق نۇرىدا ۋالىلداپ تۇراتتى. ھسامىدىن بەگ قىزىنى چوڭ تورۇق ئاتقا مىندۇرۇپ تۇرۇپ چاكارغا تاپىلىدى:

— سەن گۈلسۇمخاننى يامۇلنىڭ ئارقا دەرۋازىسىغىچە ئاپىرىپ قويۇپ يانغىن، تېز ماڭ.

چاكار ئاتنى يېتىلەپ يۈگۈردى. ئۇلار ناھايىتى تېز يۈرۈپ كەتتى. ھسامىدىن بەگ مۇدۇسانى مېھمانخانىغا باشلاپ مېھمان قىلدى. بەگ نامازشامىغا چىقىپ كەتكەندە بەگنىڭ كىچىك خوتۇنى مۇدۇسانى "ئالاھىدە" كۈتۈۋالدى.

گۈلسۇم قاش قارايغان مەزگىلدە يامۇلنىڭ ئارقا دەرۋازىسىغا كېلىپ ئاتتىن چۈشۈپ، چاكارنى قايتۇرۇۋەتتى. ئۇ ئۆز ئۆيىنىڭ يېنىغا كەلگەندە پۈتىدىكى توپلىسىنى سېلىۋېتىپ، يالاڭ ئاياغ تاشقارقى ئۆيگە كىردى. تاشقارقى ئۆي خېلىلا قاراڭغۇ ئىدى. ئىچكەركى ئۆيدىن ئەر كىشىلەرنىڭ گەپلەشكەن ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. گۈلسۇم ئىشىكنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ تىڭشاشقا باشلىدى. مامۇتخان دېرىزىنىڭ ئۈدۈلىدا نىيازنىڭ ئۆيىگە قاراپ ئولتۇرغان بولسىمۇ، كەچ بولغان چاغدا خوتۇنىنىڭ ئۆيىنى ئايلىنىپ يوشۇرۇن كىرىدىغانلىقىنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمىگەنىدى.

※ ※

ئۇلار نىياز ئېلىپ كەلگەن سامسا بىلەن چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ "قارت" ئويناشقا يەنە گەپنىڭ ھازىرقى ۋەزىيەت، ئۇرۇش، «بېتىم» مەسىلىلىرى، خەلقنىڭ ئېچىنىشلىق تەقدىرى، ھەممە جايدا يوقسۇزچىلىق، ۋەيرانچىلىقنىڭ ھۆكۈم سۈرۈۋاتقانلىقى، ھۆكۈمەتنىڭ زولۇمنى بارغانچە كۈچەيتىۋاتقانلىقى، ئىشپىيون-ساقچىلارنىڭ زوراۋانلىقى قاتارلىق ئىشلارغا يۆتكىلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى سەزمەي قېلىشتى.

بـۇ ئـادەمـلـەرنىڭ بېشىدىن خېلى كۆپ ئىسسىق-سوغۇق ئۆتكەن. ھەممىسىنىڭ ئۆزىنىڭ چۈشلۈق كەچۈرمىشلىرى بار، بۇ رۇلمەتلىك جەمئىيەتكە نىسبەتەن ئۆچمەنلىكى تولۇپ تاشقاندى. بۇلارنىڭ ئىچىدە خۇسۇسەن نۇرغۇن ئالاھىدە كەچۈرمىشلىرى بار بولۇپ، ئۇ كۆپنى كۆرگەن، تۇرمۇشنىڭ ئاچچىق-چۈچۈكىنى تېتىغان ئادەم بولغاچقا، ئالدى بىلەن بۇگۈنكى يېغىندا ئۆزىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى دوستلىرىغا سۆزلەپ بېرىپ، ھەممەيلەننى ھەيران قالدۇردى.

ھۆرمەتلىك كىتابخان! ئۆز نۆۋىتىدە مۇئەللىپ بۇ سورۇنغا يىغىلغان قەھرىمانلىرىمىزنىڭ بىر قىسمىنىڭ ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتۈشنى لايىق كۆردى. قىممەتلىك ۋاقىتلار ئىلىنغانلىقى ئۈچۈن كەچۈرگەيسىلەر.

※ ※

1933-يىلنىڭ يىل بېشى. جىن شۇربىن ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان چاغلار ئىدى. ئۇمۇ ياڭ زېڭشىننىڭ كونا جەندىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ خەلقنى نادانلىقتا تۇتۇپ، ئۆزىنىڭ "شاھ"لىق تاجىنى مەككۇ ساقلاپ قالماقچى بولۇۋاتاتتى. خەلق بولسا ئەركىنلىككە، يېڭى تۇرمۇشقا موھتاج ئىدى. جاھالەت قانچە كۈچەيگەنچە ئازادلىققا ئىنتىلىش شۇنچە كۈچەيمەكتە ئىدى. ئاخىر قۇمۇل تاغلىرىدا جەڭ گۇلخانلىرى يېقىلدى. قىشنىڭ سوغۇقى جاندىن ئۆتىدىغان چاغلاردا "ئاچىل، ئاچىل، گۈل ئاچىل" دېگەن بىر ناخشا پەيدا بولۇپ، كىشىلەر كۆڭلىنى ئۆزىگە خۇددى ماگنىتەك تارتىۋالدى. لېكىن كىشىلەر بۇ ناخشىنى ئاشكارا ئېيتالمايتتى. "قۇمۇل تاغلىرىدا خوجا نىياز ھاجى دېگەن بىر كىشى ھۆكۈمەتكە قارشى ئۇرۇش باشلاپتىمىش...، ياڭ جاڭجۇننىڭ ئەسكەرلىرىنى قىرىپ تاشلاپتىمىش... قۇمۇلدىكى ۋاڭ ئوردىسىنى كۆيدۈرۈپ كۈلگە ئايلاندۇرۇۋېتىپتىمىش" دېگەنگە ئوخشاش گەپ-سۆزلەر كىشىلەر ئارىسىدا ئېغىزدىن-ئېغىزغا يوشۇرۇن كۆچۈپ يۈرەتتى. ئۇزاق ئۆتمەي يەنە: "تۇرپانلىق

مۇسۇلباي ئۆزىنىڭ بىرقانچە ھەمراسى بىلەن كېلىپ باۋۇدۇن ھاجىنىڭ ئۆيىگە چۈشۈپتىمىش، ئۇلار بىلەن يۈسۈپ رەئىس، قاسىم ھاجى دېگەنلەرمۇ كەپتىمىش، كەلگەن مېھمانلار باۋۇدۇن ھاجىنىڭ ئۆيىگە يۈرت چوڭلىرىنى يىغىپ خوجا نىياز ھاجىنىڭ خېتىنى ئوقۇپتىمىش" دېگەنگە ئوخشاش " مش-مش" سۆزلەرمۇ تارقىلىپ كەتتى.

بۇ سۆزلەرمۇ راست ئىدى. ئەسلىدە باۋۇدۇن ھاجى ئائىلىسى بىلەن تۇرپان ئاستانىدىكى مۇھىتلار ئائىلىسىنىڭ ئۇزۇن زامانلاردىن بۇيان سودا مۇناسىۋىتى بار ئىدى. بۇ ئىككى ئائىلە ئىنتايىن ئىناق ئۆتەتتى.

2-ئايىنىڭ 3-كۈنى پۈتۈن يۈرت ئۆزلۈكىدىن قوزغىلىپ چىڭ سۇلالىسىدىن قالغان كونا لەگزىنگە (ھەربىي گازارمىغا) جايلاشقان دوك (دۇمچەك) يېگجاڭ قوماندانلىقىدىكى جىن شۇرېن ئەسكەرلىرىنى خۇددى چەمبەرگە ئوخشاش قورشۇالدى. نۇر مۇشۇ چاغدا دادىسىغا ئەگىشىپ قوزغىلاڭچىلار قارارگاھىغا كەلگەنىدى. ئۇ شۇ چاغدا ئەمدىلا 16 ياشقا كىرگەنىدى. قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىدا قارا ملتىق كۆتۈرگەن ئۇيغۇچى-مەرگەنلەر، ئارقا تەرىپىدە تاياق-توقماق كۆتۈرگەنلەر ئوروئۇنلاشقان بولۇپ، ئۇلار ئارىسىغا يەنە يېگى قوزغىلاڭچىلار كېلىپ قوشۇلۇپ تۇراتتى. قىشنىڭ سوغۇق كېچىسىدە قوزغىلاڭچىلار ياققان مىگلاپ گۈلخانلار خۇددى يانار تاغدەك ئاسمان بوشلۇقىنى يورۇتۇپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەيۋىسىنى تېخىمۇ ئاشۇرغانىدى. ھەربىي گازارمىنىڭ ئىچىدە سۇ بولمىغاچقا، ئەسكەرلەر سېپىلنىڭ ئالدىدىكى كۆلدىن سۇ ئەكىرىپ ئىچەتتى. قوزغىلاڭچىلار كۆلنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى ناسىر ھاجىنىڭ بېغىغا مەرگەنلەرنى ئوروئۇنلاشتۇرۇپ، تامدىن ئېچىلغان تۆشۈكلەردىن ئوق ئېتىپ ئەسكەرلەرنى كۆلگە يېقىن كەلتۈرمەيتتى. قورشاۋنىڭ ئىككىنچى كۈنى سەككىز نەپەر ئەسكەر ئون ئالتە دانە سوغىنى كۆتۈرۈپ سۇغا چىققاندا، ئۇلارنى سېپىل ئۈستىدە تۇرغانلار مۇھاپىزەت قىلغان بولسىمۇ، بۇ سەككىز نەپەر ئەسكەر باغ ئىچىگە ئوروئۇنلاشقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئوقىدىن ئۆلدى. قوزغىلاڭنىڭ ئۈچىنچى كۈنى قوزغىلاڭچىلار سامساق

كـــۆكبېشى باشچىلىقىدا ئون نەپەر ئادەمنى ۋەكىل قىلىپ سېپىل ئىچىگە كىرگۈزۈپ، خوجانىياز ھاجى نامىدىن دوك يىگىرىگىغا بىر پارچە خەت تاپشۇردى. خەتتە: "مەن خوجانىياز ھاجى بەش مىڭ ئەسكەر بىلەن كېلىپ تىكەنلىككە چـۈشـتـۈم. دەرھـال قـورال تاپشۇرۇڭلار. قارشىلىق كۆرسەتسەڭلا ھەرگىز رەھىم-شەپقەت كۆتمەڭلا..." دېيىلگەنىدى. بۇ خەتنى مۇسۇلمان بىلەن بىللە كەلگەن ۋاڭ نىيازنىڭ ياڭ فامىلىلىك بىر تۇڭگان كاتىپى يازغان بولۇپ، خەت تـاپشۇرۇشقا ئۇمۇ تەرجىمان سۈپىتىدە قاتناشقانىدى. خەتنى كۆرگەن دوك يىگىرىگىڭ ئىلاجسىز قورال-يارىغلارنى تاپشۇرۇپ، تەسلىم بولدى. قوزغىلاڭچىلار جەن شۇرىننىڭ تەسلىم بولغان ئەسكەرلىرىگە ئوزۇق-تۈلۈك بېرىپ ئۇلارنى ئۆزى خالىغان يېرىگە يولغا سېلىپ قويدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ئامبال ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى. مانا شۇنىڭدىن كېيىن ئابدۇكېرىم ئەلەم قوزغىلاڭچىلارغا باش بـولـۇپ، چـاقىلىق دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ كۈچىيىشىگە مەسئۇل يېقىنى. مۇسۇلماي گەنسۇ، چىڭخەيدىن جەن شۇرىنغا كېلىدىغان يارەمنى توسۇش ۋە مـاجـۇڭـيـىـڭنى ئىككىنچى قېتىم باشلاپ چىقىش ئۈچۈن بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلارنى ئېلىپ يولغا چىقتى.

نۇر دادىسى بىلەن قوزغىلاڭچىلار شتابىدا قېلىپ دەسلەپتە ئالاقىچى بولدى. كېيىن كاناي چېلىشنى ئۆگىنىپ قوزغىلاڭچىلار قوشۇنىدا كانايچى بولدى. "خولوك" دېگەن لەقەم ئۇنىڭغا شۇ چاغدا سىڭىپ قالغانىدى. شۇ يىلنىڭ قىش پەسلىدە: "خوتەنلىك كامال دامواللا كېلىۋاتقىدەك" دېگەن خەۋەر تارقالدى. بۇ چاغدا ئابدۇكېرىم ئەلەم ئۈچ يۈزگە يېقىن قوزغىلاڭچىنى ئېلىپ "چاپان قالدى" دېگەن جايغا بېرىپ:

— خـوتەنلىكلەرنى بۇ يۇرتىمىزغا كىرگۈزمەيمىز، — دەپ ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ ياتتى. كامال دامواللىنىڭ ۋەكىلى دىلدىرشاخان دېگەن كىشى كـېـلـىـپ، ئابدۇكېرىم ئەلەم بىلەن كۆپ قېتىم سۆزلىشىپ، ئۇنى گەپكە كىرگۈزەلمىگەندىن كېيىن 1934-يىلى قىش پەسلىدە كامال دامواللا مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەر بىلەن باستۇرۇپ كېلىپ، ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلدى. ئابدۇكېرىم

ئەلەم ئۆزىنىڭ يۈرتىۋازلىقى ۋە تەرەپپازلىقى تۈپەيلىدىن نۇرغۇن قوزغىلاڭچىلارنىڭ بېشىغا چىققاندىن كېيىن ئاخىرى كورلا تەرەپكە قاراپ قاچتى. ئۇ قالغان-قاتقان ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كورلىغا يېتىپ كەلگەن ئاخشىمى كورلا باش ئەگمىدە ماجۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن خوجانىياز ھاجىنىڭ ئەسكەرلىرى ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش بولۇۋاتاتتى. ئابدۇكېرىم ئەلەمۇ ئۆز ئادەملىرى بىلەن دەرھال خوجانىياز ھاجىنىڭ ئەسكەرلىرىگە ماسلىشىپ ئۇرۇش قىلدى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇش تاڭ ئاتقىچە داۋام قىلدى. قوزغىلاڭچىلار بىلەن خوجانىياز ھاجىنىڭ ئەسكەرلىرىگە تەڭ كېلەلمىگەن ماجۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى كورلىغا كىرەلمەي ئاخىر تاغ ئارىلاپ كۇچا تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. قوزغىلاڭچىلار ئۇلارنى قوغلاپ قارا يۇلغۇنغا بارغاندا يېتىشىۋالدى. چۈنكى بۇ چاغدا خوجانىياز ھاجىنىڭ ئەسكەرلىرى ئاقسۇ، كۇچا، باي خەلقى بىلەن بىرلىشىپ ماجۇڭيىڭ ئەسكەرلىرىگە قارشى ئۇرۇشىۋاتاتتى. ماجۇڭيىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلگەن قوزغىلاڭچىلارمۇ بۇ ئۇرۇشقا قاتناشتى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا سىجاڭ باي ئاخۇن ئۆلدى. نۇرمۇ ئۇرۇشتا يېنىك يارىلانغاندى. شۇنداق بولسىمۇ سەپتىن قالماي، ئاقسۇ كونا شەھەر ۋە دالا شوردا بولغان جەڭلەرگە قاتناشتى ۋە يەنە بىر قېتىم يارىلاندى.

ئۇلار مارالبېشىغا بارغاندا مامۇت سىجاڭ ئابدۇكېرىم ئەلەمنى چاقىرىپ:

— ئاخۇن يىگىجاڭ يۈرتۇڭلار كىچىك، شۇڭلاشقا سىزگە تۇردى يىگىجاڭنى[1] يارەمگە قوشۇپ بېرىمەن. ئۇ قاۋۇل ئەزىمەت، ئىككىڭلار ئىناق ئۆتۈپ بىر-بىرىڭلارغا ھۆرمەت قىلىڭلار! يەنە بىر گەپ، گاجىت بەكرى چاقىلىققا ھاكىم بولسۇن، — دەپ تاپىلىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار تارىم دەريا‌سىنى بويلاپ تەكلىماكان چۆلى ئارقىلىق چاقىلىققا قايتىپ كەلدى. بۇ چاغدا كامال دامۇللا خوتەنگە قايتىپ كەتكەنىدى. قەيسەر، باتۇر، ئىرادىلىك تۇردى يىگىجاڭ قوزغىلاڭچىلارغا قاتتىق

---

[1] تۇردى يىگىجاڭ — كورلا قازانچىلىق كىشى.

هەربىي ئىنتىزام بويىچە تەلىم-تەربىيە بېرىپ، ھېچكىمنىڭ ئۆز بېشىمچىلىق قىلىشىغا يول قويمىدى. بۇ چاغدا نۇر كېچىك بولسىمۇ، ئۇستا كانايچى بولۇپ قالغانىدى. لېكىن ئابدۇكېرىم ئەلەم ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۆز ئائىلىسىنىڭ خەلق ئارىسىدىكى نوپۇزىدىن پايدىلىنىپ، تۇردى يېڭىجاگنى ئاستىرتىن يەكلەشكە باشلىدى.

1934-يىلى شېڭ شىسەي ئالدامچىلىق بىلەن خوجانىياز ھاجىنىڭ نامىنى سۇيىستېمال قىلىپ، قوزغىلاڭچىلارنى يوقىتىش ئۈچۈن ئۇلارغا ھەربىي تەمىنات ئەۋەتىپ بەردى. قوزغىلاڭچىلار ھەربىي تەمىناتنى قوبۇل قىلغان بولسىمۇ، بىراق تۇردى يېڭجاگنىڭ رەھبەرلىكى ئاستىدا قورال تاپشۇرۇشنى قەتئىي رەت قىلدى. رەزىل سۇيىقەستنى ئىشقا ئاشمىغان شېڭ شىسەي شۇ يىلى 8-ئايدا قاراشەھەر ۋالىيسى ياڭ مىڭجۇغا پەرمان چۈشۈرۈپ، بۇ دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرماقچى بولدى. ياڭ مىڭجۇ خوجايىنىنىڭ پەرمانى بويىچە قىرىق نەپەر موڭغۇل ئەسكەرنى سوۋېت ئىتتىپاقى بەرگەن يېگىرمە دانە پىلىموت ۋە باشقا قوراللار بىلەن قوراللاندۇرۇپ، مەخپىي ھالدا ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئۇنى زىيارەت قىلدى. چۈنكى ئابدۇكېرىم ئەلەم قوزغىلاڭچىلار ئارىسىدا ئاستىرتىن بۆلگۈنچىلىك قىلىپ ئۇلارنى پارچىلاشقا ئۇرۇنۇۋاتاتتى. ئۇنىڭ بۇ قارا نىيىتىدىن پايدىلانماقچى بولغان ياڭ مىڭجۇ:

— ئاخۇن يېڭجاڭ، سىزگە ۋالىيلىقنى ئۆتكۈزدۇم، — دەپ بىر دانە يالغان تامغىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزدى. بۇنىڭدىن خۇشال بولۇپ كەتكەن ئابدۇكېرىم ئەلەم:

— ئاز بولسىمۇ ۋالىي جانابلىرىغا سوۋغىتىم بولسۇن، — دەپ ئۆزى بېقىۋالغان بىر خەنزۇ قىزنى ياڭ مىڭجۇغا تۇتۇپ، ئۇلارنى ئۆزىنىڭ شەھەردىكى ئۆيىگە ئورۇنلاشتۇردى.

8-ئاينىڭ 20-كۈنى ياڭ مىڭجۇ ئۆزىنىڭ شېڭ شىسەي ۋە خوجانىياز ھاجى نامىدىن ئەسكەرلەرگە كونا لەگزىدە چۈشتىن كېيىن زىيارەت بېرىدىغانلىقىنى، تۇردى يېڭجاڭنىڭمۇ بۇ زىيارەتكە قاتنىشىپ بېرىشىنى

ئوقتۇردى. تۇردى يېڭجاڭ ھەر ئېھتىمالغا قارشى تەييارلىق بىلەن باردى. ياڭ مېڭجۇ تۇردى يېڭجاڭنى ئۆزى بىلەن ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ ئونتۇرىسىغا ئولتۇرغۇزۋالدى. تۇردى يېڭجاڭ ياڭ مېڭجۇنىڭ سۆز-ھەرىكىتىدىن بۇ زىيادىتىنىڭ تورۇق ئىكەنلىكىنى بىلۋېلىپ، سەكرەپ ئورنىدىن تۇرۇشىغا، ئۇنى ياڭ مېڭجۇنىڭ ئادەملىرى تۇتۇۋالدى. بۇ چاغدا سېپىل ئۇستىكە ئورنىتىلغان يېڭىرمە دانە پىلىموت تەڭلا قوزغىلاڭچىلارغا قارىتىلىپ ئوق ئۇزۇشكە باشلىغانىدى. ئىلاجسىز قالغان قوزغىلاڭچىلار قوراللارنى تاپشۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. ياڭ مېڭجۇ قوراللارنى يىغىۋالغاندىن كېيىن قوزغىلاڭچىلارنى تارقىتىپ كېتىشكە بۇيرۇق بېرىپ، يۇرتنى ساقلاشنى ئابدۇكېرىم ئەلەم ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەرگە تاپشۇردى. شۇ چاغدا نۇر ئۇ يەردىن قېچىپ چىقىپ، ناسىر بەگنىڭ جايىدا شىنجاڭنى ساقلاۋاتقان ھۇشۇر لىيەنجاڭغا ئەھۋالنى مەلۇم قىلدى، ھۇشۇر لىيەنجاڭ ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى دەرھال ھېس قىلىپ زاپاس قوراللارنى يوشۇرۇپ قويۇپ ئەپلىك پەيتنى كۈتۈشكە باشلىدى. بۇ ئىشتىن كېيىن ياڭ مېڭجۇ بىلەن ئابدۇكېرىم ئەلەم جاھانغا پاتماي كەتكەنىدى. ئاردىن ئىككى ئاي ئۆتۈپ، 10-ئاينىڭ 20-كۈنى قورالنى ساقلاۋاتقان قاراۋۇللار ئىككى خەنزۇنى تۇتۇۋېلىپ ئۇلارنىڭ يېنىنى ئاختۇرۇپ، بىر پارچە ھۆكۈمەت ئالاقىسىنى تېپىۋالدى. بۇ شېئىرنىڭ "تۇردى يېڭجاڭ ئېتىپ تاشلانسۇن" دېگەن پەرمانى ئىدى. ئۇلارنى سوراق قىلىش نەتىجىسىدە تۇردى يېڭجاڭنىڭ مەرھۇم قاماقتا ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى. بۇ ئەھۋالنى ئۇلار دەرھال ناسىر ھاجىم ئارقىلىق ھاكىم گاجىت بەكرى بىلەن ھۇشۇر لىيەنجاڭغا مەلۇم قىلدى. ھۇشۇر لىيەنجاڭ يوشۇرغان قوراللارنى ئېلىپ، يەتمىش قوزغىلاڭچىنى قوراللاندۇرۇپ، بىر كېچىدە مەرھۇمنى بېرىپ، ياڭ مېڭجۇنىڭ ۋە ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ يىگىرمە ئادىمىنى قورالسىزلاندۇرۇپ، تۇردى يېڭجاڭنى قوتقۇزۇۋالدى. بۇ قېتىمقى ھەرىكەتتە نۇر ئالاھىدە رول ئويناغانىدى.

ئۇلار تۇردى يېڭجاڭنى توختى ئاخۇن شاخارنىڭ كۆلبېشىغا باغلاپ قويۇپ، ئابدۇكېرىم ئەلەمگە:

— تۇردى يېڭجاڭ قېچىشقا ئۇرۇنغانىكەن، بىز ئۇنى تۇتۇپ كەلدۇق.
ۋالىي جانابلىرى تاپشۇرۇپ ئالسۇن، — دەپ خەۋەر بەردى.
بۇ گەپكە گۇمانسىز ئىشەنگەن ئابدۇكېرىم ئەلەم تۆت مۇھاپىزەتچى بىلەن بېتىپ كەلگەندە، توختاخۇن شاخارنىڭ ھويلىسىدا پاقلان گۆشى بېسىلغان پولۇنىڭ مېزىلىك ھىدى ئەتراپنى بىر ئالغانىدى.
— ۋالىي جانابلىرى، — دېدى ھۇشۇر لىيەنجاڭ، — " ئاۋۋال تائام، ئاندىن كالام" دەپتىكەن كونىلار. تۇردى يېڭجاڭ ئەمدى قېچىپ كېتەلمەيدۇ، ئاۋۋال پولۇنى يەيلى!...
بۇ گەپتىن خۇشال بولغان ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ شۆلگەيلىرى ئېقىپ، مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن مايلىق پولۇ ۋە پاقلان گۆشىگە دۇم چۈشتى. تۇردى يېڭجاڭنىڭ ئادەملىرى ھۇشۇر لىيەنجاڭنىڭ باشلامچىلىقىدا ئابدۇكېرىم ئەلەم ۋە ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرىنى ھايت-ھۇيت دېگۈچە قورالسىزلاندۇرۇپ، چەمبەرچەس باغلىۋالدى-دە، ئابدۇكېرىم ئەلەمنى سوراق قىلىشقا باشلىدى. ئابدۇكېرىم ئەلەم سوراق جەريانىدا ياڭ مېڭجۇنىڭ ھازىر ئۆزى ئۇنىڭغا سۇۋغا قىلغان قىز بىلەن شەھەردىكى ئۆيدە ئەيش-ئىشرەت قىلىۋاتقانلىقىنى، ئۆزلىرىگە سادىق كىشىلەرنىڭ غەربىي سېپىلدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئېقرار قىلدى. قوزغىلاڭچىلار ئەھۋالنى تولۇق ئىگىلىگەندىن كېيىن، بىر قىسمى ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ ياڭ مېڭجۇ تۇرۇۋاتقان شەھەردىكى ئۆيىنى قورشىۋالدى. يەنە بىر قىسمى ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ غەربىي سېپىلدا تۇرۇۋاتقان قوشۇنلىرىنى قورالسىزلاندۇردى. ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى بىلگەن ياڭ مېڭجۇ ئۆزى تۇرۇۋاتقان ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ شەھەردىكى جايىغا ئوت قويۇۋېتىپ قېچىپ كەتتى. لېكىن ئۇ توقۇز كۈن ئۆتكەندىن كېيىن تۆت نەپەر مۇھاپىزەتچىسى بىلەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئوقىدا ئۆلدى. قوزغىلاڭچىلار ئۇنىڭ بېشىنى كېسىپ شەھەرگە ئېسىپ قويدى. ئابدۇكېرىم ئەلەم قوزغىلاڭچىلار قوشۇنىدىن قوغلاپ چىقىرىلدى. نۇر بولسا تۇردى يېڭجاڭغا ئەگىشىپ داۋاملىق جەڭ قىلدى.
تارىخ چاقى ئۆزلۈكسىز چۆگىلەپ 1935-يىلغا قەدەم قويغاندا، ۋەزىيەت

تېخمۇ مۇرەككەپلىشىپ كەتتى. بىر تەرەپتە شېڭ شىسەينىڭ، يەنە بىر تەرەپتە ماخۇشەننىڭ قىسملىرى پەيدا بولدى. شۇ يىلى 4-ئايدا ماخۇشەن قىسملىرى چەرچەن تەرەپتىن چاقىلىققا باستۇرۇپ كېلىشكە باشلىدى. ئەھۋال كۈندىن-كۈنگە يامانلاشماقتا ئىدى. تۇردى يېڭجاڭ خەلقنى تارقاقلىشىشقا ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۆزى قوزغىلاڭچىلارنى ئوبدان تەشكىللەپ، غەربىي سېپىلدا ماخۇشەن قىسمىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ ياتتى. ئۇزاق ئۆتمەي ماخۇشەن قىسمى چاقىلىققا كېلىپ، تۇردى يېڭجاڭنىڭ جەڭچىلىرى بىلەن قاتتىق ئېلىشتى. ئۇچ كۈنلۈك جەڭدە ماخۇشەن قىسمى ئېغىر چىقىمغا ئۇچراپ چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. چاقىلىققا ھۆكۈمرانلىق قىلىش خام خىيالىدا بولۇپ كەلگەن جامال باشچىلىقىدىكى ئۇيغۇر يىگىتلەر قوشۇنلار تىرىك ئەسىرگە چۈشكەن بولسىمۇ، لېكىن قوزغىلاڭچى قوشۇن ئۇلارغا ھېچقانداق زىيان-زەخمەت يەتكۈزمەي نەسىھەت قىلىپ قويۇپ بەردى. بۇ توغرۇلۇق خەلق مۇنداق قوشاق توقۇغانىدى:

دەڭگىرەكلەپ كېلىپتۇ،
جامال بىلەن تۇردىجان.
لوپلوقلارنى كۆردۈڭمۇ،
پىشانەڭدىن ئالدى قان.

ماخۇشەن قىسمى چېكىنىش ۋاقتىدا، ئوقيا ئارقىلىق سېپىل ئىچىگە خەت كىرگۈزۈپ، سۆھبەت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ئىمىن بەگنىڭ ئوگىنىگە ۋەكىل چىقىرىشنى تەلەپ قىلدى. قوزغىلاڭچىلار قاسىم ھاجى باشچىلىقىدا ئون ئىككى نەپەر ۋەكىلنى سۆھبەتلىشىشكە ئەۋەتتى. قارشى تەرەپ ۋەكىللەردىن بەش مىڭ سەر ئالتۇن بىلەن شەھەرنى دەرھال تاپشۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. ۋەكىللەر بۇ يولسىز تەلەپنى قەتئىي رەت قىلىپ ئۇلارنىڭ دەككىسىنى بەردى. غەزەپلەنگەن ماخۇشەننىڭ ئادەملىرى ۋەكىللەرنى قويۇپ بەرمەي، پۇقرالار بىلەن قوشۇپ

ئالتۇن كولاشقا ئېلىپ كەتتى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان قوزغىلاڭچىلار ئارمىيىسى ۋەكىللەر بىلەن پۇقرالارنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن، تۈردى يېڭجاڭ، ھاكىم گاجىت بەكرى، ئەزىز ھاجىلارنىڭ رەھبەرلىكىدە چەرچەننىڭ شەرقىدە قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان ماخۇشەن قىسمىدىن ئون ئىككى ئادەمنى قورالسىزلاندۇرۇپ، ئۈچ ئادەمنى ئۆلتۈرىۋەتتى. ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ماخۇشەننىڭ چەرچەندە تۇرۇشلۇق 8-لۇيىنىڭ لۇيجاڭى ماشاۋيۇن ئىككى مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەر بىلەن قوزغىلاڭچىلار تەرەپكە باستۇرۇپ كەلدى.

1935-يىلى 5-ئاينىڭ 21-كۈنى تاختىپەرە دۆڭىدە قوزغىلاڭچىلار سان جەھەتتە ئۆزىدىن بىر ھەسسە كۆپ ھەم ياخشى قوراللانغان، جەڭ تەجرىبىسى مول ماخۇشەن قوشۇنى بىلەن قانلىق جەڭ قىلدى. ماخۇشەن قوشۇنى خوتەن، كېرىيە، چەرچەندىن مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە ئالغان ئۇيغۇر بالىلىرىنى ئالدىغا سېلىپ قويۇپ، ئۆزلىرى بوستان توغراق، جىگدە قۇدۇق، ئاق تاز تەرەپلەردىن قوزغىلاڭچىلارنىڭ چېكىنىش يولىنى توسىدى. قورال-ياراغ جەھەتتە ناچار، ئەمەلىي جەڭ تەجرىبىسى بولمىغان قوزغىلاڭچىلار بۇ قېتىمقى ئۇرۇشنا ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىدى. ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئاتلىق قوزغىلاڭچى چەرچەن دەرياسى بويىدىكى سازلىققا تىقىلىپ قېلىپ، قىرىپ تاشلاندى. ئۈچ يۈزگە يېقىن قوزغىلاڭچى ئەسىرگە چۈشتى. ئارغىنا بىر قىسىم ئادەم تەرەپ-تەرەپكە چېچىلىپ كەتتى، پەقەت ئۈچ يۈزدىن ئارتۇق ئادەم قورشاۋنى بۆسۈپ چىقىپ 25-ماي كۈنى كېچىسى قاراشەھەرگە كېلىپ، ناسىر ھاجىنىڭ ساربىي بىلەن مەھەممەت يۈسۈپ ئەرۋاھنىڭ جايىغا چۈشتى. بىر ھەپتىدىن بۇيان قانتىق چارچىغان ۋە ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇق، ئۇيقۇسىزلىقتىن قانتىق قېينالغان قوزغىلاڭچىلار دەرھال ئۇيقۇغا كەتتى.

سۈبھى كۆتۈرۈلگەن چاغدا نۇر بەختى ئاھارەتكە چىقىپ، بىر كىملەرنىڭ تۇيدۇرماي كېلىپ مەھەممەت يۈسۈپ ئەرۋاھنىڭ جايىنى قورشىۋالغانلىقىنى سېزىپ قالدى. نۇر ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى كۆرۈپ، يەرگە ئۆزىنى تاشلاپ بىر دومىلاپلا ئۆيگە ئۆزىنى ئېتىپ، ئەھۋالنى تۈردى يېڭجاڭغا مەلۇم قىلدى ھەمدە

يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوققا قارىماي ناسىر ھاجىمنىڭ جايىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ، ئۇ يەردىكى قوزغىلاڭچىلارغا خەۋەر بەردى. نەتىجىدە بىر سوتكا ئۇرۇش بولۇپ، ئازغىنە ئادەم قورشاۋنى بۆسۈپ چىقىپ كەتكەن بولسىمۇ، كۆپلىگەن جەڭچىلەر جەڭدە باتۇرلارچە قۇربان بولدى. ئەسىرگە چۈشكەن مايىت ئاخۇن باشچىلىقىدىكى ئون سەككىز جەڭچىنى ماخۇشەن قوشۇنى خەلقە كۆرسىتىپ تۇرۇپ، ناسىر ھاجىمنىڭ ھويلىسىدا چېپىپ تاشلىدى. ئارقىدىن مەھەممەت يۈسۈپ ئەرۋاھنىڭ جايىغا ئوت قويۇۋەتتى. بۇ قېتىمقى جەڭدە نۇر بەختى يېنىك يارىلانغاچقا قورشاۋدىن قۇتۇلۇپ چىققان ئاز بىر قىسىم قوشۇن "تاتلىق بۇلاق" دېگەن جايىغا كەلگەندە "خۇدا ئۇرغانىنى خۇدا بەردى قوشلاپ ئۇرۇپتۇ" دېگەندەك ئېتى قارا تەرگە چۆمگەن ھۇشۇر لىيەنجاڭ كېلىپ، ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ مۇرتلىرىدىن سامساق كۆكبېشى ۋە رۇسنەم قاتارلىق كىشىلەر توپىلاڭ كۆتىرىپ يۈرتنى ساقلاۋاتقان قىسملاردىن ھوقۇق تارتىۋالغانلىقىنى مەلۇم قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن تۇردى يىگىتلىرى، نۇر بەختىگە ئوخشاش ئۆزىگە ئەگەشكەن ئازغىنا بىر قىسىم ئادەم بىلەن تەكلىماكان ئارقىلىق مىڭ بىر مۇشەققەتتە قەشقەرگە يېتىپ باردى.

قەشقەردە مامۇت سىجاڭ، تۇردى يىگىتلىرىنى تىلىۋالدى لىيەنجاڭ، سېنىۋالدى لىيەنجاڭ، ئارىپ لىيەنجاڭلارنى ئۆز ئەسكەرلىرى بىلەن قوشۇپ بېرىپ يولغا سالدى. ئۇلارغا ئەگەر يەنە ۋەزىيەت يامانلاشسا، لوپنۇر كۆلى رايونىغا چېكىنىپ، قۇمۇل، تۇرپان بىلەن ئالاقە باغلاپ ئاخىرقى كۈرەشكە تەييارلىنىشنى تاپىلىدى. شۇ يىلى ئاۋغۇستىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئۇلار چاقىلىققا يېتىپ كەلدى. تۇردى يىگىتلىرى چاقىلىققا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن چېچىلىپ كەتكەن قوشۇنلىرىنى يىغىپ، رەتكە سېلىپ، بېيجىڭ كۈرەشكە تەييارلاندى. نۇرنىڭ دادىسى بەختىئاخۇن ئوغلىنى قوزغىلاڭچىلار قوشۇنىدىن چېكىنىپ چىقىشقا كۆپ قېتىم دەۋەت قىلغان بولسىمۇ، نۇر قەتئىي ھالدا ئۇنى رەت قىلدى.

1936-يىلى كىرىش بىلەن ۋەزىيەت تېخىمۇ مۇرەككەپلىشىپ كەتتى. شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى قوزغىلاڭچىلارنى قوراللىق باستۇرۇپ

بويسۇندۇرالمىغاندىن كېيىن، ئىشپىيونلارنى ھەسسىلەپ كۆپەيتىپ، ئىنقىلابچىلارنىڭ ئىچكى قىسمىدا بۆلگۈنچىلىك ئېلىپ بېرىش، سېتىۋېلىش، يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش قاتارلىق سۇيىقەستلەرنى پىلانلىدى. مانا مۇشۇنداق ۋەزىيەت ئاستىدا قوزغىلاڭچىلار شېڭ شىسەينىڭ سۇيىقەستىگە تاقابىل تۇرۇش يۇزىسىدىن تۇرلۈك كۈرەشلەرنى ئېلىپ باردى. ماخۇشەن قىسملىرى 1936-يىلى 6-ئايىنىڭ 1-كۈنى "چاقىلىقنى تۇزلىۋېتىش" شوئارى ئاستىدا ئىككى سەپ بويىچە قوزغىلاڭچىلارغا ھۇجۇم باشلىدى. ئۇيغۇرلاردىن تەشكىل تاپقان جامال باشچىلىقىدىكى ياللانما قوشۇن شىمالىي سەپتىن، ماخۇشەن قىسمى جەنۇبىي سەپتىن ھۇجۇم قىلدى. تۇردى يېڭجاڭ بۇرۇنقى جەڭلەردىكى تەجرىبە-ساۋاقلىرىنى يەكۈنلەپ، مەرگەنلەرنى ئەپلىك ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، دۈشمەنلەرنىڭ ھۇجۇم قىلىشىنى كۈتتى. شىمالىي سەپتىن ھۇجۇم قىلغان قوشۇنلار تۇردى يېڭجاڭ ئورۇنلاشتۇرغان كۈچلۈك پىستىرمىغا دۇچ كېلىپ، ئىككى سائەتلىك جەڭدە تارمار بولدى. جامال شۇ قېتىمقى جەڭدە ئوق تېگىپ ئۆلدى. بۇ توغرۇلۇق خەلق كېيىن مۇنداق قوشاق قوشىدۇ:

ھەر تەرەپتىن كېلەدۇ،
خۇدايىمنىڭ شامالى.
چاقىلىقنا قان بەردى،
بۇلاڭچىنىڭ جامالى.

جەنۇبىي سەپتىن ھۇجۇم قىلغان ماخۇشەن قوشۇننىڭ ھۇجۇمى شۇنچە شىددەتلىك بولغان بولسىمۇ، خەلق قەھرىمانى ئوسمان خاۋا باشچىلىقىدىكى سايباغنى ساقلاۋاتقان قوزغىلاڭچىلار ھەرقانداق تالاپەتنىڭ يۈز بېرىشىگە قارىماي، ئۇلارغا ئەجەللىك زەربە بېرىپ، ئۇلارنىڭ يۇزدىن ئارتۇق ئادىمىنى يوقاتتى. بۇ ئەلەمگە چىدىمىغان ماخۇشەن قوشۇنى "ئېشەككە كۈچۈك يەتمىسە ئۇر توقۇمنى" دېگەندەك قۇربان بولغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ

جەسەتلىرىنى چېپىپ پارە-پارە قىلىپ تاشلىغانلىرى ئاز دەپ، توختاخۇن تۆگمەنچى قاتارلىق ئۆيىدە ئولتۇرغان بىگۇناھ كىشىلەرنىمۇ قىرىپ تاشلاپ، قېچىپ كەتتى.

1937-يىلى تۇردى يېگجاڭنىڭ ئاساسلىق تايانچىسى بولغان مامۇت سېجاڭ ھىندىستانغا چىقىپ كەتتى. ئۇزاق ئۆتمەي، خوجانىياز ھاجىمۇ جاللات شېڭ شىسەي تەرىپىدىن نەزەربەنت قىلىندى. بۇ ئەھۋاللار تۇردى يېگجاڭغا قاتتىق تەسىر قىلغاچقا، ئۇ ھەر تەرەپتىن چۈشكۈنلىشىپ كەتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ، ئابدۇنىياز كامالغا ئادەم ئەۋەتىپ، شېڭ شىسەيگە قارشى ئىككىنچى قېتىملىق كۈرەشكە تەييارلاندى. مۇشۇ ئېغىر كۈنلەردىمۇ نۇر قەتتىي ھالدا تۇردى يېگجاڭنى قوللاپ، ئۇنىڭ بۇيرۇقلىرىنى ئۈزۈل-كېسىل ئىجرا قىلىپ كەلدى. دەل مۇشۇ پەيتتە شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى خائىنلارنى كۆپلەپ سېتىۋېلىپ، ئۇلار ئارقىلىق تۇردى يېگجاڭنى يوقىتىشنى، ئاندىن ئۇنىڭ يولباشچىلىقىدىكى دېھقانلار قوزغىلاڭچىلىرىنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىشنى پىلانلىغانىدى. شۇ يىلى 10-ئاينىڭ 29-كۈنى قاش قارايغاندا شەھەردە تۇرۇۋاتقان ياقۇپ يېگىنۇ ناسىر بەگنىڭ قورۇسىدا تۇرۇۋاتقان تۇردى يېگجاڭنى ئىزدەپ كەلدى-دە، ئۇنىڭ ئۆيىدە بەخىرامان چىلىم تارتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، پۈرسەتنى غەنىمەت بىلىپ تۇردى يېگجاڭغا قارىتىپ ئوق چىقارماقچى بولغاندا مىلتىق پىستان چېقىپ ئېتىلمىدى. ياقۇپ يېگىنۇنىڭ قارا نىيىتىنى خېلى بۇرۇندىن سېزىپ يۈرگەن تۇردى يېگجاڭنىڭ قەدىناس دوستى ۋە مەسلىھەتچىسى ئايۇپ فۇگۇەن بۇ ئەھۋالنى سېزىپ قېلىپ، ياقۇپ يېگىنۇنى ئېتىپ تاشلىدى. ھېچ نەرسىدىن خەۋىرى يوق ئولتۇرغان تۇردى يېگجاڭ تۇيۇقسىز ئېتىلغان ئوق ئاۋازىدىن ۋە قالايمىقانچىلىقتىن ھېچ نەرسىنى پەرق ئېتەلمەي، ئۆزىنى دالدىغا ئېلىش ئۈچۈن دېرىزىدىن سەكرەپ قاچقاندا ئۆيىنىڭ كەينىدىكى كۆلگە چۈشۈپ كەتتى. ئۇ مىڭ تەستە كۆلدىن چىقىپ، باۋۇدۇن ھاجىنىڭ ئۆيىگە قاراپ يۈگۈردى. باۋۇدۇن ھاجى بۇرۇندىن تارتىپ تۇردى يېگجاڭغا ياخشى مۇئامىلە قىلىپ، ئۇنى قوللاپ كەلگەنىدى. شۇڭلاشقا تۇردى

يىگجاڭ ئۇ يەردىن بىر ئات، ئارزاق ئوزۇق-تۇلۇك ئېلىپ ۋاقتىنچە باشقا جايغا كەتمەكچى بولغانىدى. ياقۇپ يىگىتنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە باۋۇدۇن ھاجىنىڭ ئۆيى ۋە بېغىنىڭ ئەتراپىنى نازارەت قىلىپ يۈرگەن رەھىم لاۋيى بىلەن ئابلاشويى بىراقتىن بىرسىنىڭ بۇ تەرەپكە كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، تۇردى يىگجاڭنىڭ ئالدىغا ماڭدى. تۇردى يىگجاڭ ئالدىدا پەيدا بولغان ئىككى قارا كۆلەڭگىنى كۆرۈپ توختىدى، ئۇنى تونۇغان ئابلاشويى:

— تـۇردىـكاممۇ؟ — دەپ سورىدى، تۇردى يىگجاڭ ئابلاشويىنىڭ ئاۋازىنى تونۇپ:

— ھەئە، مەن. ئابلامۇسەن؟— دېدى.

— ھەئە، مەن. يېنىڭىزدا كىم بار؟ — دەپ قايتۇرۇپ سورىدى ئابلا.

— يالغۇز...

— يالغۇز دەمسىز؟ — ئابلا ئالدىراپلا تۇردى يىگجاڭغا قارىتىپ ئوق ئۇزدى. "پاڭ" قىلغان ئوق ئاۋازى بىلەن تەڭ دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ قەيسەر سەركەردىلىرىنىڭ بىرى بولغان تۇردى يىگجاڭ كېسىلگەن قارىغايدەك يىقىلدى. خـائـىـنلارنىڭ ئوقىدا تۇردى يىگجاڭ ۋاقتسىز قۇربان بولغاندىن كېيىن، قوزغىلاڭچى دېھقانلار ئارمىيىسى سەركىسىز قالغان قوي توپىدەك پىتىراشقا باشلىدى. بۇ قالايمىقانچىلىقنى تۆت كۆزى بىلەن كۆتۈپ تۇرغان مەخسۇت لىيەنجاڭ باشچىلىقىدىكى شېڭ شىسەينىڭ ئىشپىيونلىرى قوزغىلاڭچى دېھقانلار قوشۇننىڭ ئاسانلا قورالسىزلاندۇردى. شۇنداق قىلىپ بەش يىل ئالتە ئاي داۋام قىلغان دېھقانلار قوزغىلىڭى ئەنە شۇنداق پاجىئەلىك ھالدا مەغلۇب بولدى.

ئەتىسى خەلق تۇردى يىگجاڭنى زور داغدۇغا، ھۆرمەت بىلەن يەرلىكتە قويدى. باۋۇدۇن ھاجى يۈرت-جامائەتكە ئۇنىڭ نەزىر-چىرىغىنى ئۆتكۈزۈپ بەردى. نۇرنىڭ بىر ھەپتىگىچە كۆزىدىن ياش قۇرىمىدى. شېڭ شىسەينىڭ ساقچى-ئىشپىيونلىرى بولسا قوزغىلاڭچىلارنى ئاختۇرۇپ تۇتۇشقا باشلىغانىدى. بۇنىڭدىن ئەنسىرىگەن نۇرنىڭ دادىسى ئوغلىنى تۇنقۇنلۇقتىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن جەمئىيەتتە خېلى چوڭ تەسىرگە ئىگە ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ خىزمىتىگە

نۇتۇپ بەردى. ئۇزاق ئۆتمەي نۇر ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ باللىرى بىلەن بىللە مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇپ، 1940-يىلى باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، قاراشەھەر ۋىلايەتلىك ئاددىي دارىلمۇئەللىمىن قارىمقىدىكى 1-نۆۋەتلىك مۇئەللىملەر كۇرسىدا بىر يىل ئوقۇغاندىن كېيىن، ماڭارىپ ساھەسىدە ئىشلىدى.

1944-يىلى ئەتىيازدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى نۇرنى ئۇرۇمچىدە ئېچىلغان جۇنشۇنتۇمن[1] ئىشپىيونلۇق مەكتىپىگە ئوقۇشقا ئەۋەتتى. ئارقىدىنلا يەنە ئۇنى شۇ يىلى 9-ئايدا پراكتىكانت رازۋېتچىك سۈپىتىدە غۇلجىغا ئاخبارات توپلاشقا ئەۋەتتى. بۇ چاغدا نىلقا قورغىلىكى پارتلاپ، ئىلى تەۋەسىدە ئىنقىلاب جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىۋاتقانىدى. ئۇ غۇلجىدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، گومىنداڭچىلارنىڭ "ھال سوراش ئۆمىكى" تەركىبىدە تەرجىمان بولۇپ، ماناس، چۆچەك قاتارلىق جايلارغا باردى. 1945-يىل 1-ئايدا، ئۇنى گومىنداڭنىڭ غۇلجا ھەربىي قورشاۋىدا قالغان قوشۇنلىرىنى قۇنتۇرۇش ئۈچۈن ماڭغان بىر دىۋىزىيە ئەسكىرىگە يول باشلاپ بېرىشقا بەلگىلىدى. لېكىن بۇ بىر دىۋىزىيە ئەسكەرنى مىللىي ئارمىيە سايرام بويىدا قورشاپ زەربە بېرىپ تەل-تۆكۈس يوقاتتى. بۇ بىر دىۋىزىيە ئەسكەردىن ئاران 15 ئادەم قېچىپ قوتۇلدى. مانا شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇ گومىنداڭچىلار تەرىپىدىن "گۇمانلىق ئۇنسۇر" دەپ قارىلىپ، چاقىلىق ساقچى ئىدارىسىغا باشلىق قىلىپ بەلگىلەندى دېگەن باھانە بىلەن چاقىلىققا سۈرگۈن قىلىندى. ئۇ بۇ يەرگە كەلگەن كۈندىن باشلاپ نازارەت ئاستىغا ئېلىندى.

نۇر خېلى ئۇزاق بىر مەزگىل شېك ششەينىڭ زۇلمى ئاستىدا ياشىغاچقا ۋۇ جىڭشىننىڭ يالغان-ياۋداق ۋەدىلىرى ھەم تەشۋىقاتلىرىغا ئىشىنىپ، گومىنداڭدىن ئىنسانپەرۋەرلىك، مىللىي باراۋەرلىكنى كۈتكەنىدى. ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭلا بىر جاڭگالىنىڭ بۆرىلىرى ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ ھەقىقىي ياۋۇز ئەپتى-بەشىرىسىنى چۈشىنىپ يەتكەندىن كېيىن، 9-ئايدا

---

[1] جۇنشۇنتۇمن — ھەربىي تەلىم تەربىيە كۇرسى

پـــراکتـــکـــانت سۇپىتىدە غۇلجىغا بارغاندا قوزغىلاڭچىلار تەرىپىگە قېچىپ كەتمىگىنىگە قاتتىق پۇشايمان قىلدى.

※ ※

قـۇتـلـۇق ئـەسـلـــدە ئۇچتۇرپانلىق بولۇپ 1943-يىلى ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنى پۈتتۈرۈپ، خىزمەت تەقسىماتى بويىچە چاقىلىققا كەلدى. شۇ يىلى 19-سېنتەبىر كۈنى گومىنداڭنىڭ ناھىيىلىك پىرقىسى قۇرۇلغاندا، شۇ يەرگە ئاددىي بىر ھۆكۈمەت خىزمەتچىسى سۈپىتىدە تەقسىم قىلىندى.

قـۇتـلـۇق 1940-يىل 9-ئايدا ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئـــدىـيـــــدە چـوڭ ئـۆزگـىرىش بولدى. بۇنىڭ سەۋەبى ئۆلكىلىك دارىـلمۇئەللىمىنده ئوقۇۋاتقان ئۇچ يىل جەريانىدا ئۇنىڭ كۆپلىگەن ئىلغار ئوقۇتقۇچى ۋە ساۋاقداشلىرى تۇنقۇن قىلىنىپ، شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىگە تاشلاندى. چۈنكى ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى تاشكەنت ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن ئىلغار غايىلىك كىشىلەر ئىدى. قۇنلۇق مۇشۇ مەكتەپنىلا ئىلغار ئىدىيىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، ئەكسىيەتچىلەرگە بولغان ئۆچمەنلىكى كۈچەيگەنىدى. ئۇ چاقىلىققا كېلىپ ئـــۇزاق ئۆتمەي، 1944-يىلى ئەتىيازدا مامۇتخان مۇئاۋىن ھاكىم سۈپىتىدە چاقىلىققا كەلدى. كېيىنرەك نۇر بىلەن بارات كەينى-كەينىدىن قايتىپ كەلدى. نەتىجىدە ئۇلار مۇستەھكەم بىر ئىتتىپاق بولۇپ ئۇيۇشۇپ ئازادلىق ئۇچۇن كۈرەش باشلىدى.

※ ※

بۇگۈنكى يىغىلىشتا بۇ تۆتەيلەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى تۇرۇپ، ئىلى ئىنقىلابىنىڭ غەلبىسىنى كۈتۈۋېلىشنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۇچۇن

"كۆرەشچان ياشلار" تەشكىلاتىنى قۇرۇپ، بۇنىڭ ئەتراپىغا گومىنداڭغا قارشى تۇرۇشنى خالايدىغان بارلىق ياشلارنى ئۆيۈشتۈرۈپ، ئاخىرقى غەلبىنى قولغا كەلتۈرۈشنى قارار قىلىشتى. ئۇلار تەشكىلاتنىڭ نىزامنامىسى بىلەن قەسەمنامىسىنى يېزىپ چىقىشنى مامۇتخانغا ھاۋالە قىلغانىدى. مامۇتخان:

— نىزامنامە توغرۇلۇق ئويلاپ كۆرەي. لېكىن بىزنىڭ قەسىمىز لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ بىر كۆپلىت شېئىرى بولسۇن. سىلەرچە قانداق؟ — دېدى.

— بولىدۇ، — دەپ بۇ پىكىرگە ھەممەيلەن قوشۇلدى. بارات لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ تۆۋەندىكى بىر كۆپلىت شېئىرىنى مىسرامۇ مىسرا ئوقۇدى. باشقىلار ئۇنىڭغا ئەگىشىپ تەكرارلىدى:

ئېسىلارمەن مىلتىق ئېتىپ تاۋلانغان قولغا،
يېپىشارمەن بايراق بىلەن ئالغا ئاتلىغان يولغا.
كۆرمىش باياۋانىدا ھارماسمەن ئەسلا،
يېڭىش بىلەن كېلىپ چىقمىز كەڭ غالىب يولغا.

ئۇنىڭ كەينىدىن مامۇتخان:

— مەن خەلقىمىزنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن ئاخىرقى بىر تامچە قېنىم قالغىچە كۈرەش قىلىمەن. ئەگەردە بەرگەن قەسىمگە خىلاپلىق قىلسام ئۆلۈمگە مەھكۇم! — دېدى. ھەممەيلەن مامۇتخانىنىڭ دېگىنىنى تەكرارلىدى.

شۇنىڭ بىلەن قەسەم بېرىش مۇراسىمى ئايغاقلاشتى. ئۇلار ئۆزئارا بىر-بىرىنى تەبرىكلەشتى. مامۇتخان:

— شۇنداق يولداشلار، "ياخشى نىيەت يېرىم دۆلەت" دەپتىكەن كونىلار. تەگرى تېغىدا چىللىغان خوراز يېڭى تاڭدىن خەۋەر بەردى. ھەممەيلەن بىر نىيەت، بىر مەقسەتتە شۇ تاڭ ئۈچۈن كۈرەش قىلايلى! — دېدى ۋە سۆزىنىڭ ئاخىرىدا مەخپىيەتلىكنى قاتتىق ساقلاش ھەققىدە ئەسكەرتىپ قويدى.

كۈلسۈم كەلگەن چاغدا ئۇلار ئاخىرقى گەپلەرنى قىلىشۋاتقانىدى. ئۇ ئاخىرقى شۇ سۆزنى ئاڭلاپ قالدى. ئىككى كۈندىن كېيىن بۇ گەپلەر ھەممىدىن بەگ ئارقىلىق مۇدۇسانىڭ قۇلىقىغا يەتتى. كۈلسۈم بولسا ئۆز ئېرىنىڭ تەقدىرىنى بىر جۈپ ئالتۇن بىلەزۈككە تېگىشكەنلىكىنى زادىلا ئويلاپ باقمىغانىدى.

ئون بىرىنچى باب

سىرلىق ئادەم

چاقماقتەك ۋالىلدار بۇلۇت قېغىتىپ،
نۇرىدىن بەھرىمەن مىڭلىغان ئارال.
بىر شەھەر بولدى گۈم زېمىن سىلكىنىپ،
يۇزلىگەن شەھەرمۇ قالدى تەۋرىنىپ،
بولۇپ شۇ سادادىن يەر يۈرىكى لال.
— شېللى

1946-يىلى ماي ئېيىنىڭ ئاخىرى، قۇياش يەر يۈزىنى قاتتىق قىزىتماقتا. ئونتەك ھاۋا تەپتىدىن ئىنلار تىللىرىنى ساڭگىلىتىپ سايە-سالقىندىن چىقىشمايتتى. قاغا-قۇزغۇنلارمۇ قاناتلىرىنى سالپايتىپ، ئېغىزلىرىنى ئېچىپ ھەلقۇملىرىدا نەپەس ئالاتتى. سەھەر تۇرۇپ بىر پارچە نان تېپىپ يېيىشنىڭ غېمىدە يۈرگەن كىشىلەرمۇ چۈش ۋاقتىدىكى قاتتىق ئىسسىق تەپتىدىن بىرئاز سەگىدەپ ئارام ئېلىۋېلىش ئۈچۈن سايىلارغا، ئېرىق بويىلىرىدىكى دەرەخلىكلەرگە قېچىشاتتى. لېكىن "قورسىقىدا چىن بار" كىشىلەر بۇنداق ئىسسىقلارغا قارىماي

هەر خەل ئىشلارنى باھانە قىلىپ، ئۇ يەر-بۇ يەردە تىمسىقلاپ يۈرۈپ كىشىلەرنىڭ گەپ-سۆزلىرىنى تىڭشايتتى.

بۇ كىچىككىنە شەھەرنىڭ كوچىلىرى كىرىست بەلگىسىگە ئوخشايتتى. تۆت كوچىنىڭ شىمالى ئاساسەن سودا-سېتىق بازىرى ئىدى. شەرق تەرىپىگە تۆت كوچا دوقمۇشىدىكى چوڭ مەسچىتنىن باشلاپ گومىنداڭ ئارمىيىسى 120-تەمىنات باشقارمىسى جايلاشقان يازلىق "پېكىن دەن" دەپ ئاتالغان كۈلۈبقىچە قىرىق-ئەللىك ئېغىز دۇكان جايلاشقانىدى، بۇ دۇكانلارنىڭ ئۈدۈلىدا قۇتلۇقنىياز شائىيۇ بىلەن چوڭ مەسچىتنىڭ مەزىنى سۈپۈرگە مەزىن دېگەن چوڭ بايلارنىڭ تۆت چوڭ كارۋان ساراىي بار ئىدى، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە قىرىق-ئەللىك ئېغىز دۇكان ۋە بىرقانچە چوڭ ھويلا، كوچىنىڭ ئاخىرىدا ياموۇل، ئاشلىق ئامبىرى، قىزلار مەكتىپى بار ئىدى. ئۇششاق تىجارەتچىلەر مالالىرىنى كوچىغا پىيپ پايمەكشىلىك بىلەن شۇغۇللىناتتى. بۇ كوچىدا جۈمە كۈنلىرى ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدىن دەسسىگۈدەك يەر قالمايتتى. غەرب تەرەپتىكى كوچىغا قاسساپ، ناۋاي، ئاشپەزلەر جايلاشقان. كوچىنىڭ ئاخىرىدىكى ئەنسارىنىڭ بېغىغا ھەربىي گازارما جايلاشقانىدى. بۇ ھەربىي گازارمىنىڭ ئۆيلىرىنىڭ تېمى ھاۋارەڭ سىرلانغاچقا كىشىلەر "كۆك ئۆي" دەپ نام قويۇشۇۋالغانىدى. بازارنىڭ جەنۇبىي كوچىسىغا، كوچا دوقمۇشىدىن ئەللىك-ئاتمىش مېتىر نېرىسىدىن باشلاپ بىر تەرەپكە ساقچى ئىدارىسى، چوڭ جامە، دۇشاگزۇڭنىڭ قاۋاقخانىسى، زايىتەگنىڭ جايى، سۇغا چۆمۈلۈش چوڭ كۆلى، تېلېگراف ئىدارىسى، يەنە بىر تەرەپكە مالىيە-باج ئىدارىسى، بىرىنچى باشلانغۇچ مەكتەپ، ئۇيغۇر ئۇيۇشما ۋە ھەربىي گازارما جايلاشقانىدى. ھەربىيلەر كوچىلارغا پوتەي سېلىپ، كوچىدىن كىشىلەرنى ئۆتكۈزمەيتتى. بۇرۇنقى ۋاقىتلاردا بەكمۇ ئاۋات بولغان بۇ كوچا كېيىنچە چۆلدەرەپ قالغاچقا كىشىلەر بۇ كوچىنى "ئالۋاستى كوچىسى" دەپ ئاتىۋالغانىدى. جۈمە كۈنلىرى بىر تەرەپتىن ساقچىلار، يەنە بىر تەرەپتىن ھەربىيلەر سېپىلغا چىقىپ جامائەت ناماز ئوقۇپ بولغۇچە قورال-ياراغلىرىنى ئۆلارغا تەڭلەپ تۇراتتى. بىرىنچى مەكتەپ بىلەن ئۇيغۇر

ئۇيۇشمىسى، ساقچى ئىدارىسى بىلەن ھەربىي گازارمىنىڭ ئارىلىقىدا قالغانىدى. گومىنداڭنىڭ ھەربىي قوشۇنلىرى مەكتەپ ۋە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا يانداش بولغان ھەربىي گازارمىنىڭ سىپىلىغا پوتەي سىلىپ، مەكتەپ بىلەن ئۇيۇشمىنى قاتتىق نازارەت ئاستىغا ئالغانىدى. ئالدى تەرەپتە ساقچى ئىدارىسى مەكتەپكە قوشنا بولغان مالىيە-باج ئىدارىسىغا جاسۇسلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، تامدىن مەكتەپ تەرەپكە دېرىزە ئېچىپ ئۇ يەردىن پايلاقچىلارنى ئاجراتمىدى. مەكتەپنىڭ ئارقا دەرۋازىسى تەرەپتىكى ھەربىي شتاب ئالدىغا پوتەي سىلىپ، پىلىموت بىلەن قوراللانغان قاراۋۇللارنى كۆپەيتتى. شۇنداق قىلىپ مەكتەپ بىلەن ئۇيغۇر ئۇيۇشما قورشاۋدا قالدى.

بۇ كىچىككىنە ناھىيە بازىرىدا پۇل بولسا ھەممە نېمىنى تاپقىلى بولاتتى. شۇنداقلا بۇ كوچىدا تىجارەت بىلەن ئىچكىرىگە مېڭىۋاتقان كېرىيە، خوتەن، يەكەنىڭ سودىگەر بايلىرىمۇ، ھەرقايسى جايلاردىن كېلىپ، ئالتۇن كولاشقا ماڭغان ھەر مىللەت كىشىلىرىمۇ، نىيەدىكى "ئىمام جەپىرىم سادىق"قا ناۋاپقا ماڭغانلارمۇ، بىر كىشىلەرنى كېچىدە پۇتۇن ۋەسلىدىن ئايرىۋېتىدىغان ئاتاغلىق ئۇغرىلارمۇ، دەرۋىش-قەلەندەرلەرمۇ، كۆكۈل خاتىرىسىدىكى "ياخشى نېمىسى"نى سېتىپ يۈرىدىغان بۇرۇق خوتۇنلارمۇ، بېشىغا قاسقاندەك سەللە يۆگىۋېلىپ، قولىغا تەسۋى تۇتۇۋالغىنى بىلەن خوتۇنلارنى مارايدىغانلارمۇ، ھەتتا بىر ۋاقلىق تاماق ئۈچۈن زەپىرەگدەك سارغىيىپ، ئۆتكەن-كەچكەنگە قول سۇنۇپ تىلەمچىلىك قىلىۋاتقانلار بىلەن قورساقلىرىنىڭ توقلۇقىدىن كېرىلىپ كوچىغا پاتماي قېلىۋاتقانلارمۇ تېپىلاتتى. كىشىلەر بۇ كىچىككىنە بازاردىكى ئۇچ ئادەمنىڭ بىرى "قۇلاق" دەپ گەپ-سۆزدە بەك ئېھتىيات قىلاتتى.

قوتلۇقنىيازنىڭ بىر كاروان ساراينىي ساقچىدىكى سوڭ شۇڭگەننىڭ قېينىناتىسى ئەخمەت ساڭچى، يەنە بىر ساراينىي ۋە سۇپۇرگى مەزىنىنىڭ ئىككى ساراينىي ساقچى ئىدارىسى ئىچكى جەھەتتىن كونترول قىلىپ، مەخسۇس ئادەم ئورۇنلاشتۇردى. ساقچى ئىدارىسى سارايۇەن بىلەن سۆزلىشىپ تار كوچىنىڭ ئاغزىدىكى كىچىك ھوجرىنى بىر پوقاق ئادەمگە ئېلىپ بەردى. بۇ ئادەم ئۆزىنى

هـەر خـسـل ئىشلارنى باھانە قىلىپ، ئۇ يەر-بۇ يەردە تىمسىقلاپ يۈرۈپ كىشىلەرنىڭ گەپ-سۆزلىرىنى تىڭشايتتى.

بۇ كىچىككىنە شەھەرنىڭ كوچىلىرى كىرىست بەلگىسىگە ئوخشايتتى. تۆت كوچىنىڭ شىمالى ئاساسەن سودا-سېتىق بازىرى ئىدى. شەرق تەرىپىگە تـۆت كوچا دوقمۇشىدىكى چوڭ مەسچىتنىڭ باشلاپ گومبىزىدىكى ئارمىيىسى 120-تـەمـىنات باشقارمىسى جايلاشقان يازلىق "يېڭى دەن" دەپ ئاتالغان كۆلۈبقىچە قىرىق-ئەللىك ئېغىز دۇكان جايلاشقانىدى، بۇ دۇكانلارنىڭ ئۈدۈلىدا قۇتلۇقنىياز شائىيۇ بىلەن چوڭ مەسچىتنىڭ مەزىنى سۈپۈرگە مەزىن دېگەن چوڭ بايلارنىڭ تۆت چوڭ كارۋان ساراىي بار ئىدى، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە قىرىق-ئەللىك ئېغىز دۇكان ۋە بىرقانچە چوڭ ھويلا، كوچىنىڭ ئاخىرىدا يامۇل، ئاشلىق ئامبىرى، قىزلار مەكتىپى بار ئىدى. ئۇششاق تىجارەتچىلەر مالليرىنى كوچىغا پىيپ يايمىكەشلىك بىلەن شۇغۇللىناتتى. بۇ كوچىدا جۈمە كۈنلىرى ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدىن دەسسىگۈدەك يەر قالمايتتى. غەرب تەرەپتىكى كوچىغا قـاسـاپ، ناۋاي، ئاشپەزلەر جايلاشقان. كوچىنىڭ ئاخىرىدىكى ئەنسارىنىڭ بېغىغا ھەربىي گازارما جايلاشقانىدى. بۇ ھەربىي گازارمىنىڭ ئۆيلىرىنىڭ تېمى ھاۋارەڭ سىرلانغاچقا كىشىلەر "كۆك ئۆي" دەپ نام قويۇشۇۋالغانىدى. بازارنىڭ جەنۇبىي كوچىسىغا، كوچا دوقمۇشىدىن ئەللىك-ئاتمىش مېتىر نېرىسىدىن باشلاپ بىر تەرەپكە ساقچى ئىدارىسى، چوڭ جامە، دۇشاگزۇگنىڭ قاۋاقخانىسى، زايىتبەگنىڭ جايى، سۇغا چۆمۈلۈش چوڭ كۆلى، تېلېگراف ئىدارىسى، يەنە بىر تەرىپىگە مالىيە-باج ئىدارىسى، بىرىنچى باشلانغۇچ مەكتەپ، ئۇيغۇر ئۇيۇشما ۋە ھـەربـىـي گـازارما جايلاشقانىدى. ھەربىيلەر كوچىلارغا پوتەي سېلىپ، كوچىدىن كىشىلەرنى ئۆتكۈزمەيتتى. بۇرۇنقى ۋاقىتلاردا بەكمۇ ئاۋات بولغان بۇ كوچا كېيىنچە چۆلدەرەپ قالغاچقا كىشىلەر بـۇ كـوچـىـنـى "ئالۋاستى كوچىسى" دەپ ئاتىۋالغانىدى. جۈمە كۈنلىرى بىر تەرەپتىن ساقچىلار، يەنە بـىـر تـەرەپتىن ھەربىيلەر سېپىلغا چىقىپ جامائەت ناماز ئوقۇپ بولغۇچە قورال-ياراغلىرىنى ئۆلارغا تەڭلەپ تۇراتتى. بىرىنچى مەكتەپ بىلەن ئۇيغۇر

ئۇيۇشمىسى، ساقچى ئىدارىسى بىلەن ھەربىي گازارمىنىڭ ئارىلىقىدا قالغانىدى. گومىداڭنىڭ ھەربىي قوشۇنلىرى مەكتەپ ۋە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا ياندىش بولغان ھەربىي گازارمىنىڭ سىپىلىغا پوتەي سېلىپ، مەكتەپ بىلەن ئۇيۇشمىنى قاتتىق نازارەت ئاستىغا ئالغانىدى. ئالدى تەرەپتە ساقچى ئىدارىسى مەكتەپكە قوشنا بولغان مالىيە-باج ئىدارىسىغا جاسۇسلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، تامدىن مەكتەپ تەرەپكە دېرىزە ئېچىپ ئۇ يەردىن پايلاقچىلارنى ئاجراتمىدى. مەكتەپنىڭ ئارقا دەرۋازىسى تەرەپتىكى ھەربىي شتاب ئالدىغا پوتەي سېلىپ، پىلىموت بىلەن قوراللانغان قاراۋۇللارنى كۆپەيتتى. شۇنداق قىلىپ مەكتەپ بىلەن ئۇيغۇر ئۇيۇشما قورشاۋدا قالدى.

بۇ كىچىككىنە ناھىيە بازىرىدا پۇل بولسا ھەممە نېمىنى تاپقىلى بولاتتى. شۇنداقلا بۇ كوچىدا تىجارەت بىلەن ئىچكىرىگە مېڭىۋاتقان كېرىيە، خوتەن، يەكەنىڭ سودىگەر بايلىرىمۇ، ھەرقايسى جايلاردىن كېلىپ، ئالتۇن كولاشقا ماڭغان ھەر مىللەت كىشىلىرىمۇ، نېمەدىگى "ئىمام جەپپىرىم سادىق"قا ناۋاپقا ماڭغانلارمۇ، بىر كىشىلەرنى كېچىدە پۇتۇن ۋەسلىدىن ئايرىۋېتىدىغان ئاتاغلىق ئوغرىلارمۇ، دەرۋىش-قەلەندەرلەرمۇ، كۆكۈل خاتىرىسىدىكى "ياخشى نېمىسى"نى سېتىپ يۈرىدىغان بۇزۇق خوتۇنلارمۇ، بېشىغا قاسقاندەك سەللە يۆگۈۋېلىپ، قولىغا تەسۋى تۇتۇۋالغىنى بىلەن خوتۇنلارنى مارايدىغانلارمۇ، ھەتتا بىر ۋاقلىق تاماق ئۈچۈن زەپىرەگدەك سارغىيىپ، ئۆتكەن-كەچكەنگە قول سۇنۇپ تىلەمچىلىك قىلىۋاتقانلار بىلەن قورساقلىرىنىڭ توقلۇقىدىن كېرىلىپ كوچىغا پاتماي قېلىۋاتقانلارمۇ تېپىلاتتى. كىشىلەر بۇ كىچىككىنە بازاردىكى ئۇچ ئادەمنىڭ بىرى "قۇلاق" دەپ گەپ-سۆزدە بەك ئېھتىيات قىلاتتى.

قوتلۇقنىيازنىڭ بىر كاروان سارىيىنى ساقچىدىكى سوك شۇڭگەننىڭ قېيىناتىسى ئەخمەت ساگچى، يەنە بىر سارىيىنى ۋە سۇپۇرگى مەزىنىنىڭ ئىككى سارىيىنى ساقچى ئىدارىسى ئىچكى جەھەتتىن كونترول قىلىپ، مەخسۇس ئادەم ئورۇنلاشتۇردى. ساقچى ئىدارىسى سارايۇەن بىلەن سۆزلىشىپ تار كوچىنىڭ ئاغزىدىكى كىچىك ھوجرىنى بىر پوقاق ئادەمگە ئېلىپ بەردى. بۇ ئادەم ئۆزىنى

"مۇسۇلمان تۇردى ئاخۇن" دەپ ئاتايتتى. پوقاق بۇ كىچىك ھۇجرىدا ئولتۇرۇپ مەخپىي ھالدا كەچقۇرۇنلۇقى ھەرقايسى كارۋان سارايلارغا چۈشكەن ئادەملەرنىڭ تىزىملىكىنى بېزىپ بېرەتتى ياكى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقاتتى.

پوقاق قىرىق ياشلار ئەتراپىدىكى ئوتتۇرا بوي، قارىراق، كەكە ساقال، گېلىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە چىلگىدەك پوقىقى بار، گەپنى خوتەن شىۋىسىدە ئېزىپ ۋە خىرىلداپ قىلىدىغان، كۆرگەنلا كىشىگە تولىمۇ خۇشامەت بىلەن ھىجىيىپ خۇش چىراي كۆرۈنۈشكە تىرىشىدىغان، ھەتتا زادىلا تونۇش بولمىغان كىشىلەر بىلەنمۇ قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، ھەر خىل تېمىلاردا سۆزلەپ كىشىلەرنى ئۆزىگە تارتىشقا ناھايىتى ئۇستا ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ بۇنداق "پەزىلىتى" ئۇنىڭ ھازىرقى كەسپىگە راسا ماس كەلگەنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ بۇنداق "پەزىلىتىدىن" بەزى ئاقكۆڭۈل ئادەملەر ئاسانلا قىلتاقلا چۈشۈپ قالاتتى. بۇلمىگەنلەر "ئەجەبمۇ خۇش خۇي ئادەم ئىكەن" دەپ تەرىپلىسە، بىلگەنلەر "كۆڭلى تۇندىنمۇ قارا ئادەم" دەيتتى. دېمىسىمۇ بۇ ئادەم ئازراق مەنپەئەت ئۈچۈن ھەرقانداق پەسكەشلىكتىن يانمايتتى. شۇڭا ئىككى گەپنىڭ بىرىدە، "دۇنيادا ئەڭ ئېسىل نەرسە پۇل، پۇل بولسا ھەممە نېمە بولىدۇ. ئاتاڭ پۇل، ئاناڭ پۇل، پۇل بولسا جاڭگالدا شورپا" دەيتتى. كىشىلەرگە ھەرقانداق تۇھمەتنى چاپلاشتىن يانمايتتى. بۇندىن بىرنەچچە يىل بۇرۇن مۇساپىرچىلىقتا بىر نانغا زار بولۇپ يۈرگەن چاغلىرىدا ئۇنى كەمبەغەل كۆرمەي ئۆز قېرىنى بەرگەن بىچارە قېينانىسىنى شېڭ شىسەينىڭ ساقچى ئىدارىسىغا "قوزغىلاڭ دەۋرىدىكى پىلىموتنى يوشۇرغان" دەپ يالغان مەلۇمات بېرىپ بالاغا قويغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ بۇ خۇيىنى بىلىدىغان كىشىلەر ئۇنىڭدىن ھەزەر ئەيلەيتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ كىشىلەرنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى تولىمۇ مىسكىن ۋە بىچارە قىلىپ كۆرسىتەتتى.

※ ※

شاكىرجاننىڭ ساربيغا ئوتتۇز ياشلار ئەتراپىدىكى ئېگىز بويلۇق، قارا قاش، قوي كۆزلۈك، يۇمىلاق ئاق يۈزلۈك، ئىلىپنەك بۇرنىنىڭ ئاستىدىكى ئىنچىكە مەھلىيا قىلىدىغان نېپىز كالپۇكلىرىنىڭ ئۈستىگە قىسقا بۇرۇت قويغان، قەددى-قامىتى كېلىشكەن بىر ئادەم كېلىپ چۈشتى. ئۇ كېلىپلا كىشىلەر بىلەن ئاسانلا چىقىشىپ كەتتى. مامۇت بايۇەچچە، مەمەت نۇراخۇن قاراقاش دېگەنلەر بىلەن سودا توختىمى تۈزدى. پوقاق ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانىدەك ئايلىنىپ يۈردى. پوقاق يېڭى كەلگەن مېھمانغا يېقىنلاشماقچى بولغاندى، لېكىن ئۇ پەرۋا قىلمىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ تېگى-تەكتىنى سورىغان كىشىلەرگە: "قارا شەھەردىن كەلدىم، ئائىلىمىز بۇرۇندىن تارتىپ قارا شەھەردە تىجارەت قىلىپ كەلگەن" دەيتتى. لېكىن يېڭى كەلگەن سودىگەرنىڭ سۆزلىرى پوقاقنا غەلىتىرەك تۇيۇلدى. "قارا شەھەرلىكلەر قەشقەر، ئاتۇش تەلەپپۇزىدا سۆزلەيدۇ، بۇ ئادەمچۇ؟" دەيتتى پوقاق ئۆز-ئۆزىگە. شۇڭلاشقا ئۇ شۇ ئاخشىمى ئەخمەت ساڭچى ئارقىلىق ئەھۋالنى سۇڭ شوڭگەنگە مەلۇم قىلدى. ئەتىسى مۇدۇسا پوقاقنى ئەخمەت ساڭچىنىڭ ئۆيىگە چاقىرىپ:

— قانتىق كۆزەتكىن، ھەرقانداق ئىش بولسا ۋاقتىدا مەلۇم قىل، — دەپ تاپشۇرۇق بەردى.

پوقاق ھەر كۈنى ئەتىگەن تۇرۇپ مەسچىتكە چىقاتتى. مەسچىتتىن يانغاندىن كېيىن، ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ قويۇپ دەرۋازىغا قاراپ ئولتۇرۇپ «قۇرئان» "ئوقۇيتتى". ئاغزىدا "ئوقۇيتتى"-يۇ، كۆزى سارايدىكى ھەرىكەتتە ئىدى. سارايغا كىرگەن ياكى چىققانلار، ھاجەتخانىغا، سەررايقا، ئاختاخانىغا ئۆتكەنلەرنىڭ ھەممىسىنى كۆرۈپ تۇراتتى. ھەممە ئادەم ئۆز ئىشىغا ماڭغاندىن كېيىن، قولىغا بىر دانە چوڭ سۈپۈرگىنى ئېلىپ ھويلا سۈپۈرگەن بولۇپ، ھەممە ھۈجرىلارغا قاراپ چىقاتتى. كەچقۇرۇنلىرى ئۇزاققىچە مەسچىت ئالدىدا تەسۋى سېرىپ ئولتۇرۇپ گەپ تىڭشايتتى. ئاخشىمى سۈپۈرگى مەزىنىنىڭ كارۋان ساريىدا ھەممە ئادەمنىڭ تىزىملىكىنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن، سارايىنىڭ ئىچىدە تىمسىقلاپ يۈرۈپ ئىشىك ماراپتتى. ئۇ يالاڭ ئاياغ بولغاچقا

كىشلەر ئۇنى سەزمەيتتى. ھەربىي ھالەت يۇرگۇزۇلگەنلىكتىن ئاخشىمى سارايغا سىرتتىن ئادەم كىرمەيتتى. بۇگۇن پوقاق يېگى كەلگەن سودىگەرنىڭ ئۆيىنى ئۇزاق ماربدى. سودىگەر بولسا جىنچىراغنىڭ يورۇقىدا ئولتۇرۇپ، پەس ئاۋازدا ئىلى ناخشىلىرىدىن ئىلاخۇن كۆككۆزنىڭ:

تەلكىنىڭ داۋانىدىن،
كارۋان توختىماي ئۆتتى.
سۇلايمان يىغلىغان بىلەن،
ئىلاخۇن يىغلىماي ئۆتتى.

دېگەن ناخشىسىنى پەس ئاۋازدا ئېيتىۋاتاتتى. ئۇنى پوقاق دەرھال ساقچىغا مەلۇم قىلدى.

※ ※

"قارا شەھەرلىك" سودىگەرنىڭ كەلگىنىگە ئىككى ھەپتىدىن ئاشتى. ئۇ ھەر جۇمە، يەكشەنبە كۈنلىرى دۇكان ئېچىپ، قالغان چاغلاردا تاماشا قىلىپ يۇردى. ئۇنىڭدىن سورىغانلارغا ناھايىتى ئاددىي جاۋاب بېرەتتى:

— ئىچكىرىدىن چىقىدىغان تاۋار-دۇردۇن، چاي، خوتەننىڭ گىلەم، شايى-ئەتلەسلىرىنى سېتىۋالىمەن. دورىلىق ئۇچۇن "قۇل يىلىك[1]" ئالىمەن.

بۇگۇن جۇمە كۈنى بولغاچقا بازار ئادەتتىن تاشقىرى قىزىپ كەتتى. كىشىلەر ھەممىلا يەردە ئۆز ماللىرىنى ماختاپ ۋارقىرىشاتتى. كوچىلاردا ۋائىزلار نېمىلەرنىدۇر سۆزلىمەكتە ئىدى، قەلەندەرلەر چېلىۋاتقان ساپايىلارنىڭ جالدۇر-جۇلدۇر ئاۋازلىرى ۋە ئۇلار ئېيتىۋاتقان ۋەزمىن مەۋلۇتلاردىن كىشىلەرنىڭ

---

[1] قۇل يىلىك — بىر خىل كىچىك تېشىكى ئۆملىكۈچى ھايۋان. زەھىرى كىشىگە داۋا بولىدۇ.

قۇلاقلىرى ھېچنەرسىنى پەرق ئېنەلمەيتتى. قۇياش چۈشتىن قايرىلغان چاغدا ھەممە ئادەم جۈمە نامىزىدىن ياندى. كوچىدا ئادەم مىغ-مىغ قىلاتتى. يوقسۇزلۇقتىن بازاردىكى كاساتچىلىق "مانا مەن" دەپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. سودىگەر مالىلىرىنىڭ ئۈستىگە بىر دانە ئەدىيالنى يېيىپ قويۇپ، يېنىدىكى مال سېتىپ ئولتۇرغان بالىغا:

— ئۇكام، مېنىڭ مالىلىرىمغا قاراپ قويۇڭ. مەن بىر تاماق يەۋالاي، — دېدى ۋە ئۇدۇل نۆۋەت كوچىدىكى ئىسكەندەرنىڭ ئاشخانىسىغا كەتتى. ئاشخانىنىڭ ئالدىدا ئادەم مىغلدايتتى. ئۇ يەردە ھاۋانىڭ ئىسسىق بولۇشىغا قارىماي بېشىغا ئاق تۇماق، ئۈستىگە ئاق ماتادا ئىشتان-كۆڭلەك كىيگەن، پۇلىكە سەرگەز بەلباغ باغلاپ، پىچاق، چاقماق، مسۋاك قاتارلىق ھەر خىل بالايۇ بەتتەرلەرنى ئېسىۋالغان، پۇتىغا ئازراقمۇ قارىلىقى قالمىغان كۆن ئۆتۈك كىيگەن، كىر چاچلىرى ئۆسۈپ چىگىشلىنىپ كەتكەن، چوڭ ۋە قاپقارا كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ تۇرغان بىر قەلەندەر راۋاب چېلىپ ناخشا ئېيتىۋاتاتتى، ئۇنىڭ ئاۋازىدىن خېلىلا ياش ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى:

يا ئاتادىن ئېيتماپتۇ، يا ئانادىن ئېيتماپتۇ،
بى تەلەي مېنىڭ بەختىم، قېرىنداشتىن ئېيتماپتۇ.

ئۇ ئەترايىغا نەزەر سېلىپ نېمىندۇر ئىزلىگەندەك قىلاتتىۇ، يەنە بەزىدە كۆزلىرىنى يۇمۇۋالاتتى. سودىگەر كىشىلەرنىڭ ئارقىسىدا تۇرۇپ بوينىنى سوزۇپ ئۇنىڭغا دىققەت بىلەن نەزەر سالدى-دە، راۋابچى قەلەندەرنىڭ يۇمىلاق يۈز، قوشۇما قاش، سول تەرەپ مەڭزىدە بىر تال مېڭى بارلىقىنى كۆرۈپ سەل جىددىيلەشتى. ئۇنىڭ قۇياش كۆيدۈرگەن يۈز-كۆزىنى تەر قاپلاپ كەتكەنىدى. سودىگەر بىلەن قەلەندەرنىڭ كۆزلىرى بىردىنلا ئۇچرىشىپ قالدى، سودىگەرگە قەلەندەرنىڭ تىكىلىپ قارىشى سىرلىق كۆرۈندى. سودىگەرنىڭ كۆڭلىدىن "مەن ئىزدەپ يۈرگەن ئادەم شۇمىدۇ؟" دېگەن خىيال غىل-پال

ئۆتتى. ئۇ "مەيلى، نېمىلا بولسا تەۋەككۈل قىلىش كېرەك" دەپ ئويلاپ، ئاشخانىغا كىرىپ، بىر چىنىدە سۇ كۆتۈرۈپ چىقتى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ ئوڭ يېڭى تۇرمۇشلىگەنىدى. ئۇ سۇنى راۋابچى قەلەندەرگە تۇتتى:

— ئۇكام، ئۇسساپ كېتىپسىز. ماۋۇ سۇنى ئىچىۋېلىڭ.

راۋابچى قەلەندەر سىپايىلىق بىلەن رەھمەت ئېيتىپ سۇنى ئالدى ۋە سودىگەرنىڭ ئوڭ قولىنىڭ بېغىشىدىكى تاتۇقنى ھەم چىمچىلىقنىڭ يوقلۇقىنى كۆردى. ئۇ سۇنى ئىچىپ بولۇپ، چىنىنى قايتۇرۇپ بەردى.

— رەھمەت غوجام، خۇدايىم بىر جانلىرىغا مىڭ جان بەرسۇن، — دەپ ئۇ يۇز-كۆزىنى سۈرتكەن بولۇپ، مەڭنى سىلاپ قويدى. سودىگەر بولسا ئاشخانىغا كىرىپ كەتتى. كەچتە راۋابچى قەلەندەر سودىگەرنىڭ ئالدىدىن ئىككى قېتىم ئۆتتى. كېيىنكى نۆۋەتتە سودىگەر دۇكانىنى يېغىشتۇرۇۋاتاتتى. ئۇ قەلەندەرنى چاقىردى:

— ھەي ئۇكام، ياش بولغاندىن كېيىن ماۋۇ مالنى ئەكىرىشىپ بەرگىن، ھەققىنى بېرىمەن.

قەلەندەر ئىككى تېڭىق گەزمالنى سودىگەرنىڭ ئۆيىگە ئەپكىرىپ بەردى. سودىگەر ئۇنىڭغا پۇل بەردى.

※ ※

ئىككى كۈن ئۆتتى. پوقاق ھەر كۈنكى ئادىتى بويىچە بامدات نامىزىدىن يېنىپ كېلىپ «قۇرئان» ئوقۇپ ئولتۇراتتى. قەلەندەر كارۋان سارايىغا كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قولىدا ساپايى بار ئىدى. ئۇ ساپايىغا تەڭكەش قىلىپ مەشرەپ غەزەللىرىنى ئېيتماقتا ئىدى:

يولۇڭغا مەن كىرىپ باقسام،
گۈلى بوستان، شېكەر توغراق.

پېتىملەرگە پاناھ بولغان ئاللا، يائاللا،
ئىمامى جەپپىرىم سادىق.

— ھەق... دوست يائاللا، — دېدى ئۇ سوزۇق ئاۋازدا. ئارقىدىن ئاۋازىنى سەل تۆۋەنلىتىپ:

قاچان بولغاي ۋىسالىڭ،
دىدارىڭنى كۆرسەم مەن.
ئىشقى ئوتىدا دىۋانە ئاللا، يائاللا،
دەرگاھىڭغا كەلدىممەن.

دەپ قوشاق قاتتى.
شۇ چاغدا سودىگەر ھوجرىدىن چىقىپ، قەلەندەرگە بىر دانە گىرده سۇندى ۋە ئەتراپقا قارىۋېتىپ:
— قايىقتىن كەلدىڭىز؟ — دەپ سورىدى قەلەندەردىن.
— خوتەن تەۋەككۈلدىن.
— نەگە ماڭدىڭىز؟
— ئىمامى جەپپىرىم سادىققا[1].
— ئىمامى جەپپىرىم سادىق كەينىڭىزدە قالمىدىمۇ؟
— ئاۋۋال ئەسھابۇل كەئىبلىرىمگە بارماقچىمەن.
— يول بولسۇن.
— خۇدا نەسىپ قىلسۇن. مەن بىر سەللىلىك ماتا ئالاي دېگەن.
— ماتا بار. بىرسى بىر تەڭگە.
قەلەندەر مۇرىسىدىكى خۇرجۇندىن بىر دانە ناسۋال قاپقىنى چىقاردى.

---

(1) ئىمامى جەپپىرىم سادىق — نىيە ناھىيىسىدىكى بىر مازار. بۇرۇن كىشىلەر شۇ يەرگە بېرىپ ناۋاب قىلاتتى.

ئۇنى خېلى سىلكىگەندىن كېيىن ئازراق ناسۇال چۈشتى. ئۇنىڭ كەينىدىن غەلىتىلا بىردانە كىچىك كۈموش تەڭگە چۈشتى. قەلەندەر تەڭگىنى سۈرتۈۋېتىپ سودىگەرگە بەردى. سودىگەر تەڭگىنى ئېلىپ ئۆيگە كىرىپ، بىر كونا پاختىلىق چاپاننىڭ ياقىسىنى قەلەمتىراچ بىلەن سۆكۈپ، ئۇ يەردىن ھېلىقىدەك تەڭگىدىن بىرنى چىقاردى ۋە تەڭگىنى سېلىشتۇرۇپ كۆردى. تەڭگىلەر ئوپمۇ ئوخشاش ئىدى. تەڭگىدىكى بېشى يەنچىلگەن ئەجدىھا سۈرىتى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. شۇنىڭدىن كېيىن سودىگەر ئەتراپقا قاراپ بېقىپ، ھېچكىمنىڭ ماراپ تۇرمىغانلىقىنى كۆرگەندىن كېيىن پارۇلنى ئېيتتى:

— تەڭرىتاغ بۇركۈتى.

— تەكلىماكان.

سودىگەر ھۇجرىدىن بىر سەللىلىك ماتانى ئېلىپ چىقىپ قەلەندەرگە بەردى. قەلەندەر ماتانى ئېلىپ، سىيلاپ بېقىپ، ئىچىدە تومپايغان بىر نەرسىنىڭ بارلىقىنى سېزىپ، سودىگەرگە رەھمەت ئېيتتى ۋە دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ ئۇزاقتىن ئۇزاق دۇئا قىلدى. ئۇ شېپى كەلتۇرۇپ ئېيتقان مازار-ماشايىق، ئەۋلىيا-ئەنبىيالارنىڭ نامىلرى ساراي ئىچىدە جاراڭلاپ كەتتى ۋە يۇز-كۆزىنى سىيلىغاندىن كېيىن، ماتانى خۇرجۇنغا سېلىپ كوچىغا ماڭدى. سودىگەر ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. بۇ ئەھۋالنى ئۇز كۆزى بىلەن كۆرگەن پوقاق قانچە قۇلاق سالسىمۇ ئۇلارنىڭ نېمە دېيىشكەنلىكىنى ئۇقالمىدى. يۈگۈرۈپ چىقاي دېسە، سودىگەرنى ئۇركۈتۈپ قويۇشتىن قورقتى. لېكىن قەلەندەرنىڭ كارۋان سارايدىن چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ھەممىنى ئۇنتۇدى. «قۇرئان»نى بىر ياقتا تاشلاپ قويۇپ يۈگۈرگەندى، ئالدىراشچىلىقتا ئىشىك بېشىغا ئۇسسۇۋالدى ۋە "ۋاي" دەپ بېشىنى تۇتقان پېتى ئولتۇرۇپ قالدى. ئۆيلەر پىرقىراپ چۆرگىلەشكە باشلىدى. "بەدنىيەتنىڭ قازىنى تۆشۈك" دېگەندەك بېشىدىن ياڭاقتەك يەر ئىششىپ چىقتى. ئاردىدىن بىرنەچچە مىنۇت ئۆتكەندىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ، قەلەندەرنىڭ ئارقىسىدىن كوچىغا چىققان بولسىمۇ، قەلەندەرنى ھېچيەردىن تاپالمىدى. شۇ بىر كۈن ئىچىدە پوقاق

كوچىمۇ كوچا، ئۆيمۇ ئۆي ئاختۇرغان بولسىمۇ، قەلەندەرنىڭ ئۆزى تۇڭۇل سايىسىمۇ كۆرۈنمىدى.

قەلەندەر كارۋان سارايىدىن چىقىپ، ئۇدۇل بازار مەسچىتكە كىردى. ئۇ يەردىن ئەزانخانا ئارقىلىق مەسچىتنىڭ ئۆگزىسىگە چۈشۈپ، ئۇ يەردىن ئابدۇكېرىم ئەلەمنىڭ كونا تاشلاندۇق ئېغىلىغا كىرىپ، ئوقۇرغا كىرىپ ياتقى ۋە ماتانىڭ ئىچىنى ئاختۇرۇشقا باشلىدى. ماتانىڭ ئىچىدىن بىر تۇتام "فابى" پۇل، ھېلىقى تەڭگە (تونۇشۇش بەلگىسى)، كىچىككىنە خوتەن قەغىزىگە يېزىلغان خەت چىقتى. خەتتە: "بۇ يەردە گومىنداڭ ئارمىيىسى 129-پولكىنىڭ 3-باتالىئونى سەككىز يۈزدىن توققۇز يۈزچە ئادەم، 18-ئاتلىق پولكىنىڭ 3-ئالاھىدە كۆپەينىلگەن روتىسى ئۇچ يۈز ئادەم، 120-تەمىنات باشقارمىسىنىڭ يىگىرمە بەش ماشىنا، ئىككى يۈز يىگىرمە ئادەم، يەنە بىر مىڭ ئىككى يۈز ھەربىي ئات، ئەللىك-ئاتمىش ساقچى بار ئىكەن. قوراللىرى ئادەتتىكىچە. ھەربىيلەر پىلىموت، ئاپتومات بىلەن قوراللانغان. خەرىتىنى ئۆزۈم ئېلىپ باردىم. بىر ئايدىن كېيىن قارا شەھەرده بولىمەن" دېگەن مەزمۇنلار بار ئىدى.

قەلەندەر خەتنى نېپىز لاتىغا ئوراپ، ئۆتۈكىنىڭ كالتا چەمىنى پىچاق بىلەن سۆكۈپ، خەتنى شۇ يەرگە تىقتى-دە، قايتا تىكتى، ئۆتۈكنى خۇرجۇنغا سېلىپ، پۇتىغا چورۇق كىيىپ، كەچكىچە ئوقۇردا يېتىپ ئارام ئېلىپ، قارانغۇ چۈشكەندە يولغا چىقتى. ساقچى ئىدارىسى ھەممە يەرنى ئاختۇرغان بولسىمۇ، قەلەندەرنى تاپالمىدى.

※ ※

بۇگۈن ئاخشام سودىگەرنىڭ ئۆز ھۇجرىسىغا ۋاقتىدا كەلمىگەنلىكىنى كۆرۈپ پوقاق ئىنتايىن تىت-تىت بولدى. ھەربىي ھالەت ئەمەلدىن قالمىغان بولسىمۇ، كىشىلەر تېخى خۇپتەندىن يانمىغانىدى. شۇڭا ئۇ پات-پات

ئۆز-ئۆزىگە: "قانداق قىلىش كېرەك؟ نەگە كەتكەندۇ؟" دېگەن سوئاللارنى قويياتتى. ئۇ زادىلا بىر جايدا تۇرالمايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇگۈن خۇپتەن ئوقۇشقىمۇ بارمىدى. "خۇپتەندىن كېيىن كارۋان ساراي تاقىلىدۇ. ئۇ چاغدا ئىشنىڭ چاتاق بولۇشىنى سودىگەر ئوبدان بىلىدۇ" دەپ ئويلىغان پوقاق، سودىگەرنىڭ قايسى تەرەپتىن كېلىشىنى كۈتۈپ، كوچىدىكى دەرەخلەرنىڭ ئاربىسىدا ئولتۇرۇپ، كوچىدىن ئۆتكەن ھەربىر ئادەمگە سىنچىلاپ قاراشقا باشلىدى. كېچە قاراڭغۇ، ئاسماندا سانسىزلىغان يۇلتۇزلار پارقىراپ تۇراتتى، يەر يۈزىدە بىر نەرسىنى پەرق ئەتمەك تەس ئىدى. كوچىدا ئۇششاق باللار قوغلىشىپ ئويناۋاتاتتى. پوقاق ئۇششاق باللارنىڭ ئارىسىدا سودىگەرنى كۆرەلمەي قالارمەنمىكىن؟ دەپ ئەندىشە قىلاتتى. پوقاق تىت-تىت بولۇپ بىر ھەردە ئولتۇرالماي بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ سۈپۈرگى مەزىنىنىڭ كارۋان ئارىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالدى. شۇ چاغدا سارايىنىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى گۈمبەز بىر ئادەم چىقىپ، تۆت كوچا تەرەپكە ماڭدى. ئۇنىڭ قولىدىكى ساماكىنىڭ ئوتى پارقىراپ تۇراتتى. نېمە قىلىشىنى بىلمەي تۇرغان پوقاق قارىسىغلا يولۇچىنىڭ ئالدىنى توسۇپ:

— ئۇكاموي، تاماكامنى بىر تۇتاشتۇرۇۋالاي! — دېدى. ئادەتتە ئۇ ناسۋال چەكسىمۇ، ئېھتىيات ئۈچۈن دائىم يانچۇقىغا تاماكا سېلىۋالاتتى.

ھېلىقى يولۇچى گەپ-سۆز قىلماي قولىدىكى تاماكىنى پوقاققا سۇندى. پوقاق تاماكىنى تۇتاشتۇرۇۋېتىپ، تاماكا ئوتىنىڭ غۇۋا يورۇقىدا باراتنى تونۇپ قالدى. "ھە... مۇنداق دەڭ" دەپ ئويلىدى-دە، بارات كەتكەندە ئۇ كەلگەن تەرەپنى ماراشقا باشلىدى. بارات ئۆزىنىڭ پوقاققا ئۇچراپ قالغىنىغا ئىنتايىن پۇشايمان قىلدى. بارات كېتىپ ئون مىنۇتلاردىن كېيىن بارات كەلگەن تەرەپتىن سودىگەر چىقتى. پوقاق بۇ ئىشلارنى خەۋەر قىلىشقا ئەخمەت ساڭگىچىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەتتى.

ئون ئىككىنچى باب

پوقاقنىڭ ھېيلىسى

نەجمىس بىلەن قىلما سۆھبەت،
پېتەر ئاندىن ساڭا كۆپ رەنجى مېھنەت.
يامانلار سۆھبىتىدە تۇرما قاچقىل،
ئۇلارنىڭ سۆھبىتىدۇر زەھرۇ قاتىل.
— موللا ئەلەم شەھيارى

سارايۇەننىڭ پوقاقنى ئۆيدىن قوغلاپ چىقارغىنىغا ئۇچ كۈن بولدى. پوقاق سارايىنىڭ ھويلىسىدا ئاغزى گەز باغلاپ، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن ھالدا ياتاتتى. كېچىدىن بۇيان چىقىۋاتقان بوران پوقاقنى توپا بىلەن كۆمۈپ، ئۇنى گۆردىن ئاچقان جەسەتكە ئوخشىتىپ قويغانىدى. ئۇ بوراننىڭ چىققىنىغا خۇدادىن مىڭ مەرتىۋە رازى ئىدى. ئۇ ئۆتكەن-كەچكەنلەرگە قاراپ ياتاتتى. خۇسۇسەن سودىگەرنى كۆرگەندە ئىسەدەپ يىغلاپ كېتەتتى.

سودىگەر پوقاقنىڭ بىر ھەپتىدىن بۇيان ئاغرىق ياتقانلىقىنى، ئۇچ كۈن بۇرۇن سارايۇەن ئۇنى "ھويلىنى سۈپۈرمىدىڭ" دەپ ئەيىبلەپ

نەرسە-كېرەكلىرىنى ھويلىغا تاشلىۋەتكەنلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنىدى، سودىگەر كۆڭلى يۇمشاق ئادەم ئىدى. ئۇ بۇرۇن ئوقۇتقۇچىمۇ بولغانىدى، كىشىلەرگە غەمخورلۇق قىلىشنى ئۆز كەسپى قىلىۋالغان مۇنداق ئادەمنىڭ بىر "ئاغرىق" بىلەن كارى بولماسلىقى مۇمكىنمۇ؟ ئۇچ كۈندىن بۇيان پوقاقنىڭ ھويلىسىدا "ئاغرىق" بېتىۋالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئىچى ئاغرىپ قالدى. ئۇ دەسلەپتە "ئاغرىق" بىلەن كارى بولماسلىق قارارىغا كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ھەر نۆۋەت ئۇنىڭ يېنىدىن ئۆتكەندە، ئۆزىگە تەلمۈرۈپ تۇرغان كۆزلىرى ۋە تۆكۈلۈپ تۇرغان مارجاندەك ياشلارنى كۆرگەندە چىداپ تۇرالمىدى. شۇڭا ئۇ ئىختىيارسىزلا:

— ئاكا، ئۇرۇق-تۇغقانلىرىڭىز يوقمۇ؟ — دەپ سورىدى پوقاقتىن.

— بۇ يەردە ئۇرۇق-تۇغقىنىم يوق. مەن مۇساپىر، — دېدى پوقاق ناھايىتى زەئىپ ئاۋازدا. ئۇنىڭ كۆز ياشلىرى مەيدىسىگە ئېقىپ چۈشتى.

سودىگەر ئويلىنىپ قالدى. "چوپچوك ئادەم تۇرۇپ بىكارغا يىغلىمايدۇ. ياش دېگەن ئاسان يەردىن چىقمايدۇ. پەقەت ھاياتتىن ئۈمىد ئۈزگەن، ياشاشقا كۆزى يەتمىگەن ئادەمنىڭلا كۆزىدىن ياش چىقىشى مۇمكىن. مانا بۇ ئادەم يىغلاۋاتىدۇ ..." سودىگەرنىڭ ئويلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ پوقاق ئىگراپ قويدى. بۇ ئىگراش سودىگەرگە ئۆلۈم ئالدىدىكى جان تالىشىش بولۇپ تۇيۇلدى.

— ئاكا، سىز قەيەرلىك؟ — دەپ سورىدى سودىگەر. لېكىن پوقاق جاۋاب بەرمىدى. پەقەت كۆز ياشلىرى تارىلاپ ئېقىپ تۇراتتى. سودىگەر ئۆزىنىڭ سوئالىنى ئۇچ قېتىم تەكرارلىدى:

— خوتەن قاراقاشتىن.

— بۇ يەرگە قاچان كەلگەن؟

— يىگىرمە... يىگىرمە يىلدىن ئاشتى.

— بىرەر ئىش-ئوقەت قىلمىدىڭىزمۇ؟

پوقاق جاۋاب ئورنىغا تېخىمۇ ئىزىلىپ يىغلاپ كەتتى. ئۇ ناھايىتى تەسته

بېشىنى كۆتۈرۈپ ئەتراپقا قاراپ چىقتى ۋە ناھايىتى پەس ئاۋازدا سۆزلىدى. سودىگەر ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئارانلا ئاڭلىيالمىدى.

— ھــۆكۈمەت ئادەملىرى ئارقامدىن قالمايدۇ. بايلار ئىشقا ئالمايدۇ، تىجارەت قىلىشقا دەسمايە يوق، خەجلىگىلى پۇل، يېگىلى نان يوق. ئۆلۈپ كــەتــكــەن بــولــسام خاتىرجەم بولاتتىم، — دېدى-دە، بېشىنى ياستۇقتا تاشلىۋەتتى.

ســودىگەر پــوقاقــنىڭ سۆزىدىن سەل گۇمانلاندىيۇ، لــېكــىــن بۇنى "قۇرقۇنچاقلىق" دەپ ھېسابلىدى. ئۇ بۇ ئادەمنىڭ كۆزىدىن ياش پەقەت دەرد-ئەلەمگە چىدىمىغاندىلا ئاندىن چىققان بولۇشى مۇمكىن دەپ ئويلىدى. لېكىن بۇ كۇنلەردە بۇنداق نائىلاج بىچارىلەر ساناپ تۇگەتكۈسىز ئىدى.

— ئــاكــا، ھۆكۈمەت ئادەملىرى نېمە ئۈچۈن سىزنىڭ كەينىڭىزدىن قالمايدۇ؟

" —قوزغىلاڭچى" دەپ، — دېدى پوقاق كۆزىنى ئاچماي تۇرۇپ.

— مۇنداق دەڭ، — دېدى سودىگەر، — سىز قاچان قوزغىلاڭ قىلغان؟

— خوجانىياز ھاجى دەۋرىدە.

— ھە... — دەپ سودىگەر بېشىنى لىڭشىتتى، — ئۇ چاغدا قوزغىلاڭغ قاتناشقانلار كۆپمۇ؟ — پوقاق بىردىنلا "ئۇھ" تارتىۋەتتى. ئارقىدىن ناھايىتى پەس ئاۋازدا سۆزلىدى:

— مەن ناھايىتى ئۇستا مەرگەن ئىدىم، گەپ قىلسام ماڭا ھېچكىم ئىشەنمەيدۇ، — دەپ ئۇ بېشىنى ياستۇقتا قويۇپلا يەنە يىغلاپ كەتتى.

بۇنى كۆرۈپ سودىگەر يەنە ئىككىلىنىپ قالدى. "زادى قانداق قىلىش كېرەك؟... ئۇ ئاخىرى بىر ئىنسانغۇ؟! ئۆلۈم ياستۇقىدا يالقان ئادەمگە يارىدىم قــىــلماسلىق ۋىجدانسىزلىقمۇ؟! ئىنسان دېگــەن دۇنيــاغــا بــىرلا قېــتــىــم كېــلــىــدۇغۇ؟!" مانا شۇنداق ئوي بىلەن:

— ئاكا، مەن بۇگۈن دۇكان ئاچمىدىم، ئۆيۈمدە چاي بار. بىرئاز چاي ئىچىۋېلىڭ، — دېدى.

— رەھمەت غوجام، ئۆزلىرىنى ئاۋارە قىلماي.

شۇ چاغدا سارايۇەن سەرراپخانىدىن چىقتى. سودىگەر سارايۇەنگە يالۋۇردى:

— خوجايىن، بۇ ئادەم بىر مۇساپىر ئىكەن، ئۇنىڭغا بىر رەھىم قىلغان بولسىلا، ساۋاب بولاتتى.

— ساۋاب بولاتتى، — دەپ ساپ ئۆزىنىڭ تىلىدا سۆزلەپ زەھەرخەندىلىك بىلەن دىمىغىنى قاقتى سارايۇەن، — ساۋابمىش. ساۋابنىڭ كېتىگە ئۇيۇ مۇڭگۇزى. بۇ غالچىگە بىر ئۆيىنى بەرسەم، بىر ھەپتىدىن بۇيان ياتەدۇ. مەن مۇشۇ ساقلىم بىلەن ھويلەنى ئۆزەم سۈپۈرۈۋاتامەن. يانە ساۋابمۇ؟ ۋىنىگە ياخشىلىق قىلىپ ساۋابنى سىز تاپۇۋالىڭ.

سارايۇەن ئۇدۇل ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. ئىشكىلەر جالاقلاپ يېپىلدى. ۋىنىڭ ساقچى ئىدارىسى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈۋالغانلىقىنى سودىگەر بىلمەيتتى.

※ ※

سارايۇەن كەتكەندىن كېيىن سودىگەر پوقاقنى يۆلەشتۈرۈپ، ئۆز ھۇجرىسىغا ئېلىپ كىردى ۋە قولىغا سۇ تۇتۇپ، ئالدىغا يۇمشاق گىردە نان، قۇرۇق ئۈزۈم قويۇپ، مىس چۆگۈندىن يېگۈدەك چاي قۇيدى. پوقاق ئالدىرىماي ئۈزاققىچە چاي ئىچتى. سودىگەرمۇ ئۇنى چاغا زورلاپ تۇردى. پوقاق چاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن پات-پات ئىنجىقلاپ، ۋاي-ۋايلاپ قويىاتتى. خۇداغا شۈكۈر قىلىپ، سودىگەرگە "رەھمەت" ئېيتىپ تۇراتتى. گاھى چاغلاردا ھەتتا كۆزلىرىنى سۈرتۈپمۇ قويدى. يەنە بىر جەھەتتىن ئۇنى بىر ئىچكى خۇشاللىق راھەتلەندۈرۈپ، تاماقنى كۆپرەك يەپ، ئۆزىنىڭ بۇ كەلگۈسى قۇربانىنى قانداق قىلىپ قولغا چۈشۈرۈش، قانداق قىلىپ ئۆزىگە قىلغان ياخشىلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئاغزى-بۇرنىنى قان قىلىش توغرىسىدا پىلان تۈزۈۋاتاتتى. سودىگەر بولسا ئۇنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشكەنلىكىنى زادىلا

هېس قىلمايتتى. "بىچارە بىر ھەپتىدىن بۇيان ئاچ" دەپ ئويلايتتى ئۇ. پوقاق چاينى ئىچىپ بولاي دېگەندە بىر ئادەم سودىگەرنى ئىزدەپ كىرىپ خېلى كۆپ پۇل بەردى. بۇ پۇلنى كۆرۈپ پوقاقنىڭ كۆزى قىزىرىپ كەتتى. سودىگەر كەلگەن مېھمانىنى ئۇزاتقىلى چىققاندىدى، پوقاق دەرھال ئۆينىڭ ھەممە يېرىگە سەپسېلىپ، ئۆزىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى بۇلۇڭدا تۇرغان كونا قىزىل دۇخاۋا دوپپىنى ئېلىپ قويىنىغا تىقىۋالدى. سودىگەر مېھمانىنى ئۇزىتىپ كىرگەندە ئۇ دۇئا قىلىۋاتاتتى.

※ ※

— رەھمەت ئۇكام، خۇدا رەھمەت قىلسۇن، — دەپ پوقاق ئورنىدىن تۇرماقچى بولغانىدى، لېكىن سودىگەر ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

— ئولتۇرسىلا ئاكا! ئازراق پاراڭلىشىمىز، — دېدى سودىگەر. ئۇ پوقاق ھەربىي ئىشلاردىن ئاز-تولا خەۋىرى بار ئىكەن. ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ تېخىمۇ ئىشەنچلىك مەلۇماتقا ئىگە بولارمەن دەپ ئويلاۋاتاتتى.

پوقاق دوپپىنى ئوغرىلاپ سودىگەرنى قاماقتا ئېلىشقا پاكىت تاپقان بولسىمۇ، يەنىلا چاندۇرماسلىق ئۈچۈن ئورنىدىن قوزغالمىدى. چۈنكى ساقچى ئىدارىسى بۇلتۇرلا غۇلجا دوپپىسى (قىزىل دۇخاۋا دوپپا) كىيگەن ئادەملەرنى قاماقتا ئېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگەنىدى. ئەمدى ئۇ مۇنداق بۇرسەتنى ھەرگىز ئۆتكۈزۈۋەتمەيدۇ. پوقاق ھازىر ئۆزىگە بېرىلىدىغان مۇكاپاتنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈش بىلەن ئاۋارە ئىدى. ئەمما سودىگەرنىڭ سوئالى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى.

— قېنى ئاكا، سىز بايانىن دېگەن قوزغىلاڭ قانداق ئىش ئىدى؟ مەنمۇ بىر ئاڭلاپ باقاي.

ئەمدى پوقاقتا سۆزلەش خۇيى ياقمىسىمۇ، لېكىن سودىگەرنى گۇمانلىنىپ قالمىسۇن دېگەن خىيال بىلەن ئىلاجسىز سۆزلەشكە باشلىدى. ئۇ سۆزلەۋېتىپ

پات-پات ئىنجىقلاپ قويۇلتى ياكى ۋاي-ۋايلاپ قويۇلتى.

— مېنى بالا ياسىن ئاخۇن دېگەن سوۋدىگەر يۇرتۇمدىن ئېلىپ چىققان. شۇنىڭدىن كېيىن مىنگونىڭ 22-يىلىغىچە شۇ ئادەمنىڭ خىزمىتىدە بولدۇم. خىزمەتتە ئۇ ئادەمگە ياراپ قالدىم. شۇڭا چوڭ چىمەن، خان ئامبال، تۆمۈرلۈك قاتارلىق جايلاردىكى چارۋىچى موڭغۇللار ئىچىدە ئۇنىڭ نەخ-نېسىلىرىنى يىغىپ يۈردۈم. ئۇلار مېنى "مۇسۇلمان تۇردى ئاخۇن" دەپ ئاتايتتى. مەن تاغدا يۇرۇپ، ئووۇ ئۇلاپ ئۇستا مەرگەن بولۇپ كەتتىم. مىنگونىڭ 22-يىلى بالاۋاڭ[1] چاقىرتىپتۇ. كەلسەم بىر پارچە خەتنى قولۇمغا تۇتقۇزدى.

— مۇسۇلمان تۇردى ئاخۇن، ئابدۇكېرىم ئەلەمدىن خەت كەپتۇ. سىز قايتىڭ، — دېدى.

مەن ئىشلىرىمنى پۈتكۈزۈپ قايتىپ كەلدىم. بۇ يەرگە كەلسەم ئابدۇكېرىم ئەلەم ئەسكەر توپلاپ يۈرت سوراپتۇ. دەسلەپتە مېنى ئۆزىگە كاتىپ قىلىۋالدى. كېيىن فۇگۈەن بولدۇم. چەرچەندىن كامال دامۇللا[2] كەلگەندە قېچىپ تىكەنلىككە كەتتۇق. ئۇ يەردە ئابدۇكېرىم ئەلەم راسا ئۇستا مەرگەندىن ئوتتۇز كىشىنى تاللىۋېلىپ كورلىغا ماڭدى. قالغانلار تىكەنلىكتە قالدى. بىز كورلىغا بارغان كۈنىمىز خوجا نىياز ھاجىنىڭ ئادەملىرى بىلەن ماجۇگىيىڭنىڭ ئادەملىرى باش ئەگمىدە ئۇرۇش قىلدى. بىر كېچە ئېتىشقاندىن كېيىن ماجۇگىيىڭنىڭ قوشۇنى تاغ ئارىلاپ كۈچا تەرەپكە قاچتى. بىزمۇ ئۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ ماڭدۇق ۋە كۈچانىڭ ياقا دېگەن يېرىگە بېرىپ چۈشتۇق. ئۇ يەردىن بىزنىڭ باشلىقلىرىمىز ئۈچتۇرپاندا تۇرۇۋاتقان خوجا نىياز ھاجىنىڭ قېشىغا ئادەم ئەۋەتتى. ئەۋەتكەن ئالاقچىلار ئون بەش كۈندە قايتىپ كەلدى. بىزمۇ خېلى ئارام ئېلىۋالدۇق. خوجا نىياز ھاجىدىن "دەرھال يولغا چىقىڭلار" دېگەن بۇيرۇق كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ماجۇگىيىڭ قوشۇنىنى قوغلاپ مېڭىپ، قارا يۇلغۇن، جام، ئاقسۇ كوناشەھەر قاتارلىق جايلاردا قاتتىق ئۇرۇشتۇق. خوجا

---

(1) بالاۋاڭ — كېيىنكى چاغلاردا "ئالى نەسەبى" دەپ ئاتالغان موڭغۇل خانى.
(2) كامال دامۇللا — خوتەنلىك ئىسمى بوغرا. ئىسمر سالەپنىڭ ئادىمى.

نـــيـاز هاجى ئۇچتۇرپاندىن ئەسكەر باشلاپ كەلدى. نەتىجىدە دالاشوردا مـاجۇگىيگىنىڭ قوشۇنى بىلەن قاتتىق جەڭلەر بولدى. مارالبېشىغا بارغاندا ماجۇگىيىڭ قوشۇنى ئىككىگە بۆلۈنۈپ، بىر قىسمى پەيزىۋات، ئاتۇش ئارقىلىق قەشقەرگە ماڭدى. يەنە بىر قىسمى مەكىت ئارقىلىق يەركەنگە ماڭدى. شۇ چاغدا ماموت سىجاڭ ئابدۇكېرىم ئەلەمگە بۇيرۇق بېرىپ:

— سىز قايتىپ بېرىپ يۇرتىڭىزنى ساقلاڭ. سىزگە تۇردى يىگجاڭنى قوشۇپ بەردىم. بىر-بىرىگلارغا ھۆرمەت قىلىپ ياخشى ئۆتۈڭلا،— دېدى. شۇنىڭدىن كېيىن بىز قايتىپ كەلدۇق. بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن ئابدۇكېرىم ئەلەم تۇردى يىگجاڭنى پاتقۇزمىدى. كېيىن ئۆزى شېڭ شىسەي تەرىپكە ئۆتۈپ كەتتى. بىرنەچچە يىل تىركەشكەندىن كېيىن، تۇردى يىگجاڭ ئابلاشويى ۋە رەھىم لاۋىپىنىڭ ئوقىدا ئۆلدى. ئابدۇكېرىم ئەلەمنى شېڭ دۇبەن يوقاتتى. شۇنىڭدىن كېيىن مېنى ھېچكىم ئىشقا ئالمىدى. ھۆكۈمەتمۇ مېنى پايلاشتىن قالمىدى. ئىشەنمىسىڭىز مەن بىلەن بىرگە ئۇرۇش قىلغان نۇر ھازىر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى. شۇنىڭدىن سوراپ بېقىڭ، — دەپ پوقاق ياش چـقمىسىمۇ كۆزلىرىنى سقىپ قويدى ۋە سودىگەرنى شۇنچىۋالا ئەخمەق قىلالىغانلىقىغا ئۆزىمۇ ھەيران قالدى.

— نۇرنى ئەجەب خىزمەتكە ئاپتىغۇ؟ — دەپ سوربدى سودىگەر.

— ئۇ يەرلىك. بۇ يەردىكىلەر ئۇنىڭغا كېپىل بولۇشتى. ئۆزىمۇ بىر ئىمانسىز.

— ھە... شۇنداقمۇ؟! — دەپ سودىگەرنىڭ كۆڭلى بىر نەرسىنى سەزگەندەك بولدى. ئۇنىڭ بىر نۇقتىغا تىكىلىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، پوقاق "رەھمەت" ئېيتىپ چىقىپ كەتتى.

شۇ ئاخشىمى سودىگەرنى تۇتۇپ كەتتى. مۇدۇسا ئەسكەرلەرگە بۇيرۇق بېرىپ، پۈتۈن ئۆيىنى ئاختۇرۇپ ھەممە نېمىنى ئېلىپ كەتتى. ساقچى ئىدارىسىدا ئېلىپ كەلگەن ھەممە نەرسىنى بىرمۇ بىر ئاختۇرۇپ چىقتى. ئۇلار كۆرپىنىڭ ئەستىرىنىڭ يېگى تىكىلگەن جايىنى سۆكۈپ، پاختىنىڭ ئارىسىدىن

خوتەن قەغىزىگە ئورالغان مۇشۇ يەرنىڭ ئاددىيلا بىر ھەربىي خەرىتىسىنى تېپىۋالدى. بۇ خەرىتىنى سودىگەر بىرنەچچە كۈن بۇرۇن بارات بىلەن سىزغانىدى. سودىگەر يېگىت بىلەن بارات ئىككىسى ئۇرۇمچىدىن قايتقىنىدا يول ئۈستىدە ھەمىپەر بولۇپ تونۇشۇپ قالغانىدى.

※ ※

1945-يىلى ئاپرىل ئېيىنىڭ ئاخىرى ئىدى. بارات ئۇرۇمچىدىن ئەسمىتۈل تېپىپ بەرگەن بىر ئەبجەق ماشىنىغا چۈشۈپ قاراشەھەرگە قاراپ يولغا چىققانىدى. شۇ ماشىنىدا بارانقا ياندىشىپ بىر "پىتىمچى" ئولتۇردى. ئۇ ھېچكىمگە گەپ-سۆز قىلمايىتتى. داۋاملىق مۈگدەپ ئولتۇراتتى. ئەمما "پىتىمچى" كۆزىنى ئاچقان ھامان تاماكا چېكەتتى. ئۇ، داۋانچىگىدىن ئۆتكەندە يەنە تاماكا ئوراشقا باشلىدى. بارات ئۇنىڭغا قارىغانىدى، ئۇ:

— چېكىپ قويامسىز؟ — دەپ سوردى بارانتىن، — بىز پىتىمچىلەر ئاچچىقراق چېكىمىز. ئاچچىق تاماكا خۇمارىنى ئاسان باسىدۇ.

— ماقۇل، — دېدى بارانمۇ تەكەللۇپ قىلماستىنلا، — سىز تەكلىپ قىلغاندىن كېيىن چەكسەم چېكەي.

"پىتىمچى" بارانقا بىر ئورام تاماكا سۇندى. لېكىن ئۇ بارانىنى ئەمدىلا كۆرۈۋاتقاندەك بەكمۇ سەپسېلىپ قاراپ كەتتى. خۇسۇسەن ئۇنىڭ ماش رەڭ ھەربىيچە چاپىنىغا بەك دىققەت قىلدى. لېكىن بارات بۇ ئادەمنى ئۆزىدىن كۈمانلاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن ئۇنىڭ قاراشلىرىغا پەرۋا قىلمىدى. ئۇلار شۇ كۈنى توقسۇندا قونۇپ قالدى.

ئىككىنچى كۈنى ئۇلار ئەتىگەندىلا يولغا چىقتى. لېكىن كۈتۈلمىگەندە ئارغىبۇلاقنىڭ ئىچىدىكى "ئۇزمەدەن" دېگەن بىر تاغلىقتا ماشىنا بۇزۇلۇپ قالدى. شوپۇر ماشىنىنى ياساش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتاتتى، يولۇچىلار زېرىكىپ، تاغلارغا يامىشىپ چىقىپ تاماشا قىلىشتى. مانا شۇ چاغدا "پىتىمچى"نىڭ تاغقا

چقىش ماھارىتى باراڭنى ھەيران قالدۇردى. ئۇ تىك قىيالارغا خۇددى تاغ تېكىسىدەك يامىشىپ چىقاتتى. تاشتىن تاشقا جەرەندەك سەكرەيتتى. گەپ-سۆزلىرىدىن خېلى مەدەنىيەتلىك ئادەم ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى.

— تاغقا چىقىشقا قالتىس ماھىر ئىكەنسىز، — دەپ بارات قايىل بولغانلىقىنى بىلدۈردى، — سىز تاغقا چىقىشنى نەدە ئۆگەنگەن؟

كىچىك چاغلىرىمدا دادام بىلەن تاغلاردا ئوۋ ئوۋلايتتۇق. شۇ چاغدا دادامدىن ئۆگەنگەن.

— دادىڭىز قالتىس ئادەم بولسا كېرەك؟

— شۇنداق، مېنىڭ دادام يىرتقۇچلارغا بەكلا ئۆچ ئىدى. شۇڭا ئۇلارنى ئوۋلاشنى ئۆزىگە كەسىپ قىلىۋالغان. مەن ئۇنىڭ ئوغلى-دە!

— مۇنداق دەڭ!... ئۇستا مەرگەن بولسىڭىز كېرەك؟!

— مەرگەن دېگىلى بولمايدۇ، لېكىن... لېكىنزە، ئىككىمىز ئوخشاش بولساق كېرەك.

— قانداق دەيسىز؟

— سىزمۇ ھەربىي بولغانكەنسىزغۇ، يول ماڭغاندا سول قولىڭىزنى بەكرەك سېلىپ، ئوڭ قولىڭىزنى بوشراق سالغىنىڭىزغا، سىياقىڭىزغا قارىغاندا ئەسكەر بولغىنىڭىز بىلىنىپ تۇرۇپتىغۇ؟!...

بارات بۇ ئادەمگە يەنە بىر قېتىم قايىل بولدى.

※ ※

ئۇلار تولىمۇ تەسلىكتە كۆمۈشكە كېلىپ، ئۇ يەردە ئىككى كۈن تۇرۇپ قالدى، بۇ جەريانىدا "پېتىمچى"نىڭ بوش ئادەم ئەمەسلىكى باراتقا ئايان بولۇپ قالدى. كۆمۈشتەك بۇ زېرىكىشلىك زېمىندا نېمە قىلىشنى بىلمەي قالغان بارات تام تۇۋىدە ئاپرېل قۇياشىغا قاقلىنىپ ئولتۇرۇپ، ئۆزىچىلا خىيالغا پېتىپ، سايدا بولغان ئۇرۇشنى تەسۋىرلەيدىغان بىر كۆرۈنۈشنى يەرگە سىزىپ ئولتۇراتتى.

توساتتىن "يېتىمچى" پەيدا بولۇپ قالدى. بارات رەسمىنى ئۆچۈرۈۋەتمەكچى بولدىيۇ، ئەمما ئىشپىيون بولسا گۇمانلىنىپ قالمسۇن دېگەن خىيال بىلەن ئۆچۈرمىدى. بىراق "يېتىمچى" سۈرەتنى كۆرۈپلا ئۇنىڭ ئۇرۇش تەسۋىرى ئىكەنلىكىنى تونۇدى.

— ئۇرۇش تەسۋىرى؟! — دېدى ئۇ، — قەيەردىكى؟

— يىراقتىكى. سوراپ نېمە قىلىسىز؟ — دېدى بارات ئوڭايسىزلانغان هالدا.

— ئەھۋالدىن قارىغاندا سىز ئۇرۇشقا قاتنىشىپسىز-ده؟

— شۇنداق ... قاتناشقان. لېكىن بىز ئاران قېچىپ قۇتۇلدۇق.

— مۇنداق دەڭ!؟ قالتىس بولغان ئوخشايدۇ!...

بارات گەپ-سۆز قىلمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن "يېتىمچى" پۈرسەت كۈتۈش قارارىغا كەلدى ۋە بارانقا بارغانچە يېقىنلىشىشقا باشلىدى. ئەمدى ئۇ بىكار بولسىلا بارانتىن گەپ كوچىلايدىغان بولۇپ قالدى ھەمدە ئۆزىنىڭمۇ شۇنداق بىر ئۇرۇشقا قاتنىشىپ بېقىش خىيالى بارلىقىنى، لېكىن ئەسكەر بولۇشقا كۆڭلى تارتمايدىغانلىقىنى بىلدۈردى...

※ ※

ئۇلار قاراشەھەردە بىر ھەپتە تۇرۇپ قالدى. بۇ جەريانىدا ئۇلار بىر-بىرىنى خېلى ئوبدان چۈشىنىپ قالدى. بۇ كۈنلەردە گومىنداڭچىلار قاراشەھەردە بىر تەرەپتىن خەلقنى ھاشارغا تۇتۇپ، شەھەر سىپىلىنى مۇستەھكەملەپ ئۇرۇشقا تەييارلانسا، يەنە بىر تەرەپتىن قېچىشقا تەييارلىنىۋاتاتتى. ئۇلار شەھەر دەرۋازىسىدىن كىرگەن-چىققانلارنى قاتتىق تەكشۈرەتتى. سەللا گۇمانلىق دېگەن كىشىنى تۇتۇپ تۇرمىگە تاشلايتتى. لېكىن بۇ ئىككىيلەنمىگە تونۇشتۇرۇشلىرى بىر-بىرىدىن ئىشەنچلىك بولۇپ چىقتى. بۇنىڭدىن بارات ھەيران بولاتتى. بىر كۈنى ئۇلار دەريا بويىدىكى "ھورۇنباغ"دا چاي ئىچىپ ئولتۇراتتى. بىرمۇنچە

ئۇششاق باللار سۇغا چۆمۈلۈپ ئويناۋاتاتتى. بۇنى كۆرۈپ "پېتىمچى" سۇغا چۆمۈلۈشنى ئەكلىپ قىلدى.

— سۇ سوغۇقمىكىن؟ — دېدى بارات.

— سوغۇق بولسا نېمە بولاتتى؟ — دېدى "پېتىمچى "— باللار چىدىغان يەردە بىزمۇ چىدايمىز.

بۇ 5-ئاينىڭ باشلىرى بولۇپ، ھاۋا خېلىلا ئىسسىپ قالغانىدى. شۇڭا "پېتىمچى" كىيىملىرىنى سېلىپ ئالدى بىلەن سۇغا چۈشتى. ئارقىدىن باراتمۇ دەريا‌غا سەكرىدى. ئۇلارنى سوغۇق سۇ سەل-پەل ئەندىكتۈرگەن بولسىمۇ، سۇدىن چىقىپلا ئارالدىكى قۇمدا ئۇغىناپ يېتىشىپ ھۇزۇرلىنىشتى. قۇمدا ئۇغىناپ يېتىش جەريانىدا ھەر ئىككىسىنىڭ بەدىنىدىكى تاتۇقلار بىر-بىرىگە كۆرۈنۈپ قالدى ۋە بىر-بىرىگە ھەيران بولۇپ قېلىشتى. بارات بولسا "بۇمۇ مەندەك گۇمىنداڭ ئارمىيىسىدىن قاچقان بولسا كېرەك" دەپ ئويلايتتى. "پېتىمچى" بولسا "بۇمۇ مەندەك يەر ئاستى خادىم بولسا كېرەك" دەپ ئويلايتتى."پېتىمچى"گە ھازىر ئىشنى باشلاش ناھايىتى زۆرۈر ئىدى. چۈنكى مىللىي ئارمىيە يۇلتۇز تېغىنى ئىشغال قىلغان بولۇپ، ئەمدىكى ھۇجۇم نۇقتىسى قاراشەھەرگە يۆنىكەلگەنىدى. شۇڭا ئۇمۇ مەندەك رازۋېتچىك بولۇپ قالسىچۇ؟ دېگەن خىيال ئۇنىڭ كاللىسىغا كىرىۋالدى ۋە بۇ ئىشنىڭ ياماق تەرىپىنمۇ ئويلاپ قويدى. ئەگەردە گۇمانلىق تەرىپى سېزىلىپ قالسا، ئۇنى مۇشۇ دەريادىلا جايلىۋەتمەكچى بولدى. شۇڭا ئۇ باراتنىڭ قولىغا قولىنى قويدى.

— ئۇكام، — دېدى ئۇ سەممىيلىك بىلەن باراتقا، — ھەر ئىككىمىز ھەربىي بولغان ۋە ياردار بولغان ئادەملەر ئىكەنمىز. بىر-بىرىمىزدىن سىر يوشۇرۇپ نېمە قىلىمىز؟! سىزمۇ كۆمۈشتە تەسۋىرلىگەن ئۇرۇش ئەھۋالىنى سۆزلەپ بېرىڭ. مەنمۇ بۇ بەدىنىمدىكى يارا ئىزلىرىنىڭ تارىخىنى سۆزلەپ بېرەي، بولامدۇ؟

— بولىدۇ. مەن مەغلۇبىيەتنى سۆزلەيمەن. لېكىن گېپىمىز مۇشۇ يەردە قالسۇن. شۇنىڭغا ماقۇل بولسىڭىز سۆزلەپ بېرىمەن.

— خاتىرجەم بولۇڭ ئۇكام، مەن كىچىك بالا ئەمەس، — دېدى "پېتىمچى". بارات ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن بىرەر ساختىلىق ئالامىتىنى كۆرەلمىدى. شۇڭا ئۇ 1944-يىل 2-دېكابىر كۈنى كەچىدا بولغان ئۇرۇشنى ئەينەن سۆزلەپ بەردى. "پېتىمچى" بولسا كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىدى. باراتنىڭ ھېكايىسى تۈگىگەندىن كېيىن، كۈلۈپ تۇرۇپ:

— مەنمۇ شۇ يەردە بولغان، — دېدى.

— قايسى قىسمدا؟ — دېدى بارات ئەجەبلىنىپ.

— غېنى باتۇر قىسمدا، — دېدى "پېتىمچى".

— ھە؟!... ئاكا، — دېدى قىزىرىپ كەتكەن بارات، ئۇنىڭ قولىنى چىڭ سىقىپ تۇرۇپ، — مەن سىزدىن ئەندىشە قىلىپ يۈرۈپتىمەن.

— شۇنداق ئۇكام. خەلق كۈرمۈش قىلىۋاتىدۇ. بىر قىسىم كىشىلەر دۈشمەن بىلەن تىل بىرىكتۈرۈۋاتىدۇ. جەمئىيەت رەزىللەشكەنچە كىشىلەر بىر-بىرىگە ئىشەنمەيدىغان بولۇپ قالدى، — دېدى "پېتىمچى"، — شۇڭا مەن ئەجەبلەنمەيمەن.

شۇنىڭدىن كېيىن بارات ئەپسۇسلانغان ھالدا مۇنداق دېدى:

— مەن مىللىي ئارمىيىگە قېچىپ ئۆتۈپ كېتىمەن دەپ دوستلىرىمغا ۋەدە بەرگەنىدىم. ئۇرۇشتا گومىنداڭ ئۇچۇن ئۆز خەلقىمگە قارشىپ ئوق ئاتقىنىمنى ئويلىسام ئۆلۈۋالغىم كېلىدۇ.

— ئۇنداق دېمەڭ ئۇكام، — دېدى "پېتىمچى"، — سىزنىڭ ئەھۋالىڭىزنى چۈشىنىشكە بولىدۇ.

شۇنداق قىلىپ ئۇلار شۇ كۈنى كەچكىچە دەريا بويىدا ئولتۇرۇپ سۆھبەتلەشتى. "پېتىمچى" باراتقا ناھايىتى نۇرغۇن نەرسىلەرنى، خۇسۇسەن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ مەقسىتى، ئىنقىلاب رەھبەرلىرىنىڭ ھاياتى، پارتىزانلىق ئۇرۇش ۋە مىللىي ئارمىيىنىڭ قۇرۇلۇشى، ئىنقىلابىي جەڭچىلەرنىڭ قەھرىمانلىق جاسارىتى قاتارلىق ناھايىتى كۆپ نەرسىلەرنى سۆزلەپ بەردى. بارات ئۇنىڭدىن ناھايىتى كۆپ بىلىم ئالدى ۋە ئاشۇ ئۇلۇغ غايە ئۇچۇن

كۆرەش قىلىۋاتقان ئۇرۇمچىدىكى ئەسمىتۇل، ئابلەت، ئاسىيە قاتارلىق دوستلىرى كۆز ئالدىغا كەلدى. ئۇلارمۇ مۇنۇ ئادەم قىلىۋاتقان سۆزلەرنى قىلغان ئەمەسمۇ؟ ئۇنىڭ كۆز ئالدى بىردىنلا يورۇپ كەتكەندەك بولدى.

— ئاكا، سىز مېنى يېڭى بىر ئادەم قىلدىڭىز، — دەپ بارات "يېتىمچى"نىڭ قولىنى چىڭ سقتى.

لېكىن "يېتىمچى" ئۆزىنىڭ بۇ يەرگە كېلىشتىكى مۇددىئاسى ھەققىدە بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى. باراتمۇ ئۇنىڭدىن نېمە ئۈچۈن بۇ يەرگە كەلگەنلىكىنى سوراشنى ئەپسىز كۆردى. ئىككى كۈندىن كېيىن بارات كارۋانلار بىلەن يۇرۇپ كەتتى. "يېتىمچى" قارا شەھەردە قالدى. شۇنداق بولسىمۇ بارات ئۇنى ھەر مىنۇت كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ئەسلەپ تۇردى.

بىر يىلدىن كېيىن "يېتىمچى" سودىگەرچىلىك قىلىپ بۇ يەرگە پەيدا بولدى ۋە بارات بىلەن قايتا ئۇچرىشىپ يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالدى. "ئىدىيە بىرلىكى مەڭگۈلۈك، مەنپىئەت بىرلىكى ۋاقتىلىق" دېگەن گەپنىڭ راسلىقى ئىسپاتلانغاندى. ئۇلاردا ئىدىيە بىرلىكى بولغاچقا، ئاسانلا بىر-بىرىنى چۈشىنىپ قېلىشقاندى.

ئون ئۇچىنچى باب

تۇرمىدە ئۆتكەن كۈنلەر

گومنداڭ كەلدى يۇرتقا، بولدى پاشا،
قولىدا قامچىسى، ئاغزىدا غاگزا.
كۈلىنى قاقتى بىزنىڭ بېشىمىزغا،
پۇتىنى چىلىدى كۆز يېشىمىزغا.
— ئا. ئۆتكۈر

تۇن كېچە. ئاسماندا سانسىزلىغان يۇلتۇزلار پارقىراپ تۇرىدۇ. مانا ئاسماندىن بىر تال يۇلتۇز ئېقىپ چۈشۈپ، تۇن قاراڭغۇسىنى يېرىپ ئۆتۈپ، ئوتلۇق يول ھاسىل قىلىپ غايىپ بولدى. ياز كېچىسىنىڭ سالقىن ھاۋاسى كىشىلەرنىڭ يۈزىنى سىيلاپ، سۆيۈپ ئۆتەتتى. كوچىلار جىمجىت، ئۇ يەر-بۇ يەردە قوراللىق كىشىلەر يۈرۈشمەكتە. ئۇلارنىڭ كۆرۈنۈشى سىرلىق ھەم ۋەھىمىلىك. ئۇلار ئاستا مېڭىپ تۆت كوچا ئاغزىدىكى قوراللىق كىشىلەرنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ، جەنۇب تەرەپتىكى كوچىغا كىرىپ كەتتى.

ئۇلار سودىگەرنى ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى تۇرمىگە ئېلىپ

كـــردى. گۈندىپاي ناھايىتى كىچىك ۋە تار بىر ئىشكنى ئېچىپ، ئۇنى ئىتتىرىۋەتتى. سودىگەر يىقىلىپ چۈشتى. قاراڭغۇدا ھېچنېمىنى پەرق ئەتكىلى بـولـمـايـتتى. ئۇ چېرىكلەرنىڭ پوستقا ئادەم قويۇپ، ئىشكنى قۇلۇپلاپ كەتكەنلىكىنى بىلىپ تۇردى. ئادەملەرنىڭ ئايىغى بېسىققاندىن كېيىن ئاستا سـيىلاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ تولىمۇ تار بىر يەردە تۇرغانلىقىنى، ئاستىغا پاخال ناشىلانغانلىقىنى، ناھايىتى سېسىق زەي پۇراۋاتقانلىقىنى سەزدى. ئۇ تاڭ ئاتقۇچە كۆز يۇممىدى. ئۆزىنىڭ قانداق قىلىپ قولغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى ئويلاپ زادىلا تېگىگە يېتەلمىدى. ئۆزى ئۆتكۈزگەن سەۋەنلىكىنىمۇ ئەسكە ئالالمىدى. پوقاقنى خىيالىغا كەلتۈرمىدى. ئۇنىڭ خىيالى قەلەندەردە ئىدى. ئۇ قولغا چۈشۈپ قالغانمىدۇ؟...

تاڭ ئاتتى. شەرقتىن كۆتۈرۈلگەن قۇياش ئۆزىنىڭ ئىللىق نۇرىنى يەر يۈزىگە سېپىپ، پۈتكۈل كائىناتقا ھايات بەخش ئەتتى. تاملىرى قېلىن كامىر ئىشكىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئادەمنىڭ مۇشتۇمى ئارانلا پاتقۇدەك بىر تۆشۈكتىن چۈشكەن يورۇقلۇق كامىرنىڭ ئىچىنى غۇۋا يورۇتتى. بۇ غۇۋا يورۇقتا مەھبۇس ئۆزىنى كۆزدىن كەچۈردى. ئۆي ئىككى مېتىر ئۇزۇنلۇقتا، بىر يېرىم مېتىر كەڭلىكتە بولۇپ، ئۆگزىسى ئېگىز، كىچىككىنە يالغۇز كىشىلىك كامىر ئىدى. كامىر ئىشكىنىڭ كەينىدە ھاجەت ئۈچۈن لازىم قىلىدىغان بىر دانە قاپاق، يەرگە قومۇش سېلىنغان بولۇپ، قومۇش بورا ئۈستىدە ئۇيۇل-ئۇيۇل قان داغـلـىرى، قـومـۇش بورا ئارىلىقلىرىدا جاللاتلارنىڭ شېرىكلىرى — قان شورىغۇچى چەرەندە-پەررەندە ھاشارەتلەر...

— تاڭ ئاتتى، ماڭا بولسا كېچە، — دېدى ئۇ ئۆزىگە. ئاستا ئورنىدىن تۇرىۋېتىپ.

ئۇ كامىر ئىشكىنىڭ تۆشۈكىدىن سىرتقا قاراپ، تۇرمە تېمىدىكى قۇياش نۇرىنى كۆردى. ئىشكىنىڭ يېنىدا بىر گۈندىپاي پوستا تۇراتتى.

— ئۇكام، سائەت قانچە بولغاندۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ گۈندىپايدىن.

— بېتىۋەر، سائەتسىزمۇ كۈنۈڭ ئۆتۈۋېرىدۇ.

— ئېيتساڭ پۇل بېرىمەن.
— پۇلۇڭنى بەر، ئاندىن ئېيتىمەن، — دېدى گۈندىپاي ئەتراپقا قاراپ.
— ھازىر ئېيتقىن، پۇلنى مەن چىققاندا ئالسەن.
— مېنىڭ نېسىدىن تەلىيىم يوق. نېسى پۇل ئۆزۈڭگە قالسۇن.
— ھەي ئۇكام...
— تولا كاپشىما، — دەپ دوق قىلدى گۈندىپاي، — بىكار مۇدۇسانى چاقىرىمەن.

سودىگەر جايىغا كېلىپ ئولتۇردى. "مۇدۇسا" دېگەندىن بۇ يەردە نېمانچە قورقىدۇ، دەپ ئويلىدى. ئاردىدىن بىرەر سائەت ئۆتكەندە تۇرمە ئاشپىزى بىلەن بىر گۈندىپاي تاماق ئېلىپ كەلدى. بۇ تاماق دېيىلگىنى بىر دانە زاغرا نان ئىدى. ئۇنىڭ بىر چۆمۈچ قايناقسۇ ئىدى. "سودىگەر"نىڭ قاچىسى بولمىغاچقا ئۇنىڭغا قايناقسۇمۇ بەرمىدى. "سودىگەر" ئۆز بېشىغا قاتتىق سىناق كەلگەنلىكىنى چۈشەندى. ئورنىدىن تۇرۇپ، قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، كامىر ئىچىدە مېڭىپ يۇرۇپ، خىيال سۈرۈشكە باشلىدى.

... بۇگۈن بولمىسا ئەتە سوراق باشلىنىدۇ. قانداق قىلىش كېرەك؟ ھەربىي يۇرۇشتە، جەڭلەردە، رازۋېتكىدا قەھرىمانلىق كۆرسەتكەن قەھرىمان ئېلىيوۋ قانداق قىلىشىڭ كېرەك؟ كۆرسەتكەن قەھرىمانلىقىڭ، پەم-پاراسىتىڭ ئۈچۈن رەھبەرلىك ساڭا ئىشىنىپ، سېنى ئالاھىدە يەككە-يېگانە كۈرەشكە ئاتلاندۇرغان ئەمەسمۇ؟ سەندىن زور ئۈمىد كۈتكەن ئەمەسمۇ؟ تەشكىلىنىڭ ئىشەنچىنى ئاقلىيالمىدىڭمۇ؟ ۋەزىپىنى ئورۇنلىيالمىدىڭمۇ؟ ۋەزىپىنىڭ بىر قىسمىنى ئورۇنلىدىڭ. قالغان قىسمىمۇ ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇنلانغاندى، پەقەت يولغا چىقىشلا قالغان. ئەپسۇس، مېڭ مەرتىۋە ئەپسۇسكى، خەرىتىنى يەتكۈزۈپ بېرەلمىدىم. مەن تەشكىل ئالدىدا قەسەم بەرگەن، بۇگۈن بولمىسا ئەتە باشلىنىدىغان سوراق، بۇ مەن ئۈچۈن بىر سىناق. مەن ئەمدى بۇ سىناقتىن قەھرىمانلىق سالاھىيىتىمگە لايىق، بىر قەھرىمان ئوفىتسېرغا لايىق قەھرىمانلارچە ئۆتۈشۈم لازىم. سىناققا بەرداشلىق بېرەلمەسلىك مەن ئۈچۈن

نـومـۇس ۋە ئۆلۈم. مېنىڭ ئۇلارغا بېرىدىغان جاۋابىم بىرلا. ئۇ بولسىمۇ ھېچنەرسىنى بىلمەيمەن، ھېچكىمنى تونۇمايمەن. باشقىلار مېنى تونۇيمەن دېسىچۇ؟ ئۇ توختاپ قالدى ۋە بىرئاز ئويلانغاندىن كېيىن يەنە خىيالىنى داۋام قىلدى، — مەن تونۇمايمەن، ئۆلتۈرۈۋەتسىمۇ تونۇمايمەن، ئۆلۈمدىن قورقسام ئىنقىلابقا قاتناشمايتتىم. مىليونلىغان خەلقنىڭ بەخت-سائادىتى ئۈچۈن مەندەك بىر ئەمەس، مىڭ، ئونمىڭ ئېلىيوۋلار ئۆز ھاياتىنى تەقدىم قىلىۋاتىدۇ ۋە تەقدىم قىلدى. ئەمدى ئېلىيوۋ، نۆۋەت ساڭا كەلدى. دېمەك بۇمۇ جەڭ، مەن شۇنداق قىلىمەن. قەھرىمان ئېلىيوۋ شۇنداق قىلىدۇ. بىزدە "جاندىن كەچمىگىچە جانانغا يەتكىلى بولماس" دېگەن تەمسىل بار. مەن كېرەك بولسا جاندىن كېچىمەن. جاپاكەش خەلقىمنىڭ بەخت-سائادىتى ئۈچۈن شۇنداق قىلىمەن. مەن ئۆلسەم دوستلىرىم، خەلقىم ئىنتىقام ئالىدۇ. مېنىڭ روھىم مەڭگۈ ئۆلمەيدۇ. مەڭگۈ ئۆلمەيدۇ...

ئۇ خىيالدىن توختىدى. ئالدىنى شىمال تەرەپكە قىلىپ، خۇددى قەسەم بېرىۋاتقان ئادەمدەك بىر نۇقتىغا تىكىلىپ قالدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن بۈيرۇق بېرىۋاتقان كوماندىرلىرى، قانلىق جەڭ قىلىۋاتقان يولداشلىرى، ئەجەل ھودۇقۇشىدا قېچىۋاتقان سۆرۈن تەلەت گومىڭداڭ ئەسكەرلىرى، گومىنداڭنىڭ ئايىغ ئاستىدا خارلىنىپ يارىدەم سوراپ يىغلىشىۋاتقان خوتۇن-قىزلارنىڭ ئېچىنىشلىق ناله-پەريادى، غەزەپ-نەپرەتكە تولغان يۈرەكتىن ئېتىلىپ چىققۇچىلار لەنەت، قارغىشلار، ئوت كەتكەن، ۋەيران قىلىنغان شەھەر-يېزىلار، دۈشمەنلەر قىرىۋەتكەن گۈناھسىز كىشىلەرنىڭ جەسەتلىرى، مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ "ئالغا!" سادالىرى ئىچىدە ھۇجۇمغا ئۆتكەن كۆرۈنۈشلىرى بىرمۇ بىر ئۆتتى. ئۇ بىردىنلا ئۆزىنى خۇددى ھۇجۇمغا ئۆتكەندەك ھېس قىلدى-دە، "ئالغا!" دەپ توۋلىۋەتتى.

ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئىشىك ئالدىدىكى پوس نۆشۈكتىن ماردى. بۇ چاغدا سودىگەر مەھبۇس تىنچلىنىپ، پاخال ئۈستىدە سوزۇلۇپ ياتاتتى.

※ ※

تۇن كېچە. مەھبۇس بىرئاز ئۇخلاپ پۇتۇن كۈن بويى بېشىغا كىرىۋالغان ئېغىر خىياللاردىن قۇتۇلۇپ، بىرئاز ئارام تاپاي دېگەن بولسىمۇ، يەنىلا ئۇنىڭ ئۈيقۇسى كەلمىدى. ئۇسسۇزلۇق ئۇنى قىينايتتى. ئاچلىقتىن قورسىقى كۆرۈكىرايتتى. گۈندىپايلار بەرگەن زاغرا شۇ يەردىلا پاخال تۆپىسىدە تۇراتتى. ئۇ زاغرىنى بېمەكچى بولغانىدى. لېكىن ئۇسسۇزلۇقتىن نەم دىدارى قالمىغان كانايدىن زاغرا زادىلا ئۆتمىدى. ئۇ تامغا يۆلىنىپ ئولتۇراتتى. ئىشىك ئالدىدىكى قاراۋۇلنىڭ ماڭغان ئايىغ تاۋۇشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بىر چاغلاردىن كېيىن كامىر ئىشكىنىڭ ئالدىدا بىرنەچچە كىشىنىڭ گۈپۈرلىگەن ئايىغ تاۋۇشى ئاڭلىنىپ، كامىر ئىشكى ئېچىلدى. مەھبۇس سەگەكلەشتى. ئىككى چېرىك بىلەن بىر ساقچى ئەمەلدارى كىرىپ كەلدى ۋە قول چىراغنىڭ يورۇقىدا كامىر ئىچىگە قاراپ چىقتى.

— ماڭ... — دەپ ۋارقىرىدى ساقچى ئەمەلدارى مەھبۇسقا.

مەھبۇس ئورنىدىن تۇرۇپ بولغۇچە چېرىكلەر ئۇنى تېپىپ، دۇشكەللەپ سۆرەپ ماڭدى. تالا قاپقاراڭغۇ. سانسىزلىغان يۇلتۇزلار ئاسماندا پارقىراپ تۇراتتى. پۇتۇن شەھەر ئۇيقۇدا. لېكىن ئاللىقاياقلاردا ئىتلار قاۋىماقتا. بېقىنلا بىر جايدا بىر خوراز قانات قېقىپ ئىككى قېتىم چىللىدى. ئۇ ياز كېچىسىنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن قېنىپ نەپەس ئالدى. قانچە دەققەت قىلسىمۇ، كېچىنىڭ نەۋاخ بولغانلىقىنى پەرق ئېتەلمىدى. قىش كۈنى بولسا "ھوكەر" يۇلتۇزىغا قاراپ كېچىنىڭ نەۋاخ بولغانلىقىنى پەرق ئېتىش تەس ئەمەس دەپ ئويلىدى ئۇ. لېكىن يازدا "ھوكەر"نى پەرقلەندۈرۈش قىيىن، قۇتۇب يۇلتۇزى بولسىمۇ ئۇنىڭغا قاراپ ۋاقتىنى بىلگىلى بولمايدۇ. ئۇ كېتىۋېتىپ يولداشلىرىنى ئويلاپ قالدى. مەن بۇ يەردە قولغا چۈشۈپ قالدىم. ئېھتىمال قىسمدىكىلەر دۈشمەننى ئەسىر ئېلىپ، "تىل" تۇتقاندۇ. ئۇلارمۇ مەندەك قۇتۇب يۇلتۇزىغا قاراۋاتامدىكىن؟!...

ئۇنى ھەيدەپ ساقچى ئىدارىسىنىڭ رازۋېتكا بۆلۈمىنىڭ سوراقخانىسىغا ئېلىپ كىردى. سوراقخانا گازۋاي لامپىدا يورۇتۇلغانىدى. سوراقخانىغا ئۇچ دانە جوزا قويۇلغان. دېرىزە ئالدىدىكى جوزىنىڭ كەينىدە دوقا ماڭلاي، كۆزلىرى چوڭ، بۇغداي ئۆڭ، كالپۇكلىرى قېلىن، ئوتتۇز ياشلاردىكى بىر ساقچى ئەمەلدارى ئولتۇراتتى. بۇ مۇدۇسا ئىدى. ئۇنىڭ يېنىدىكى بىر جوزىدا ئالدىغا قەغەز، قەلەم، سىياھ قويۇپ بىر كاتىپ ئولتۇراتتى. بۇلۇڭدىكى چوڭ جوزىنىڭ ئۈستىدە بىرنەچچە تال سىم ئۇرالغان قامچا، ئۇششاق مىق، ئامبۇر، رېزىنكە توقماق، سوقۇلغان تۆز، يەردە كىرسىن ئوچاق، كوربىدا ياغ تۇراتتى. يەنە ئارغامچىمۇ بار ئىدى. بىر تەرەپتە لوشەنزىڭ، جاڭ بىگزەي، سۇڭ شۇڭگەن، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا تەرجىمان چىڭ ۋەنلو ئولتۇراتتى. مەھبۇسنى قاسىم شۇڭگەن ئىتتىرىپ سوراقچىنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ قويدى. ئارقىدىن قاسىم لو شەنزىڭغا تەزىم قىلدى. لو شەنزىڭ مۇدۇسىغا "باشلايلى" دېگەندەك قىلىپ پىشىنى لىڭشىتتى.

سوراق باشلاندى. كاتىپ سوراقچى بىلەن مەھبۇسنىڭ ئاغزىدىن چىققانىنى بىرمۇ بىر يېزىۋالدى.

— ئىسمىڭ نېمە؟ — دەپ سوربىدى مۇدۇسا قوپاللىق بىلەن. ئۇ مۇشۇ ئۇسۇل ئارقىلىق ئالدىدىكى مەھبۇسنى ھودۇقتۇرۇۋېتىشنى، قورقتۇپتىشنى ئارزۇ قىلاتتى. لېكىن بۇگۈن ئۇنىڭ ئالدىدا تۇرغان مەھبۇس قورقىدىغانلاردىن ئەمەستەك قىلاتتى.

— مەھەممەت، — دەپ جاۋاب بەردى مەھبۇس تەمكىنلىك بىلەن.

— فامىلەڭچۇ؟

— ئېلى.

— قانچە ياش؟

— 29 ياش.

— يۇرتۇڭ؟

— قارا شەھەر.

— قارا شەھەر؟ توغرا ئەمەس، — دېـد ى مۇدۇسا، — توغرىسىنى ئېيت.

— توغرىسى شۇ. مەن قارا شەھەرلىك.

— ياق، توغرىسى سەن غۇلجىلىق.

— قىزىق گەپقۇ بۇ، — دېدى مەھبۇس، — غۇلجىلىق بولسا نېمە بولغۇدەك؟ سىلەرنىڭ قانداق پاكىتىڭلار بار؟ مەن تۇغۇلغاندا سىلەر تۇغۇت ئانىسى بولغانمۇ يە؟

— پاكىت؟ ھى... ھى، غۇلجىلىق دېگەنچۇ توپىلاڭچى، ئىسيانكار، — دېدى مۇدۇسا، — سەن بىزدىن پاكىت تەلەپ قىلىۋاتامسەن؟ مانا پاكىت.

ئـــۇ جوزىنىڭ تارتمىسىدىن ئۇلۇشكۇن پوقاق ئوغرىلىۋالغان دوپپىنى ئېلىپ كۆرسەتتى. مەھبۇس دوپپىنى تونۇدى. لېكىن قانداق قىلىپ بۇ يەرگە كەلگەنلىقىدىن ھەيران ئىدى. پوقاقنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى.

— ھا... ھا... ھا — دەپ كۈلدى مەھبۇس، — سىلەرنىڭ پاكىتىڭلار قالتىس ئىكەنغۇ؟ ئۇيغۇرلارنىڭ ھەممىسى دوپپا كىيىدىغۇ؟

— شـــۇنـــداق، بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ ھەممىسى كىيىدىغان ئاددىي دوپپا ئەمەس، ئالاھىدە تىكىلىدىغان غۇلجا دوپپىسى، مانچىستىر دوپپا.

— شۇنداق، ئۇيغۇرلارنىڭ بەزىسى مانچىستىر دوپپا، بەزىسى بادام دوپپا، بەزىسى چىمەن دوپپا، يەنە بەزىسى شاپاق دوپپا كىيىدىغۇ؟

— سەن ئەجەبمۇ گەپچى ئىكەنسەنغۇ؟ — دەپ ھۆركىرىدى مۇدۇسا، — تىلىڭنى قىسقارتىپ قويمايسەنە؟...

— سوراققا جاۋاب بەردىم، — دېدى مەھبۇس.

— شۇنداق، سەن غۇلجىلىق، راستمۇ؟ — مۇدۇسا شۇنداق دېدى-دە، كاتىپقا بۇيرۇدى، — يازا! غۇلجىلىق.

— خوپ غۇلجىلىقمۇ دەيلى. غۇلجىلىق بولۇش جىنايەت ئەمەستە؟

— جىنايەت ئەمەس؟! — دەپ دېمىغىنى قاقتى مۇدۇسا، — دېدىمغۇ ساڭا، غۇلجىلىقلار توپىلاڭچى، ئىسيانكار، تۈزكور...

— بىز ئۆز خەلقىنى سۆيمىگەن كىشىلەرنى تۆزكور دەيمىز. سىزنىڭ باھايىڭىز ئانچە مۇۋاپىق بولمىدىمىكىن ئەپەندىم؟ — دېدى مەھبۇس.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ مۇدۇسا قاريداپ كەتتى. قاسسم قولىدىكى كالتەك بىلەن مەھبۇسنى بىرنى سالدى.

— تۆزۈك گەپ قىل. بۇ يەر سېنىڭ ئويىنىشىدىغان جايىڭ ئەمەس، بۇ يەرگە نېمە مەقسەت بىلەن كەلدىڭ؟ — دەپ سوراقنى داۋاملاشتۇردى مۇدۇسا.

— سودىگەرچىلىككە.

— " ئىلى ئوغرىلىرى" قانداق ۋەزىپە تاپشۇردى؟

— بىلمەيمەن، ھېچكىمدىن تاپشۇرۇق ئالمىدىم.

— ياخشىلىقچە ئىقرار قىل، مۇكاپات ئالسەن، — دەپ مۇدۇسا بىر باغلام پۇلنى جوزا ئۈستىگە قويدى.

— مەن سودىگەرچىلىكتىن باشقىنى بىلمەيمەن.

— خوپ، باشقىنى قويۇپ تۇرايلى. ھېلىقى قەلەندەر قەيەرگە كەتتى؟

بۇ گەپنى ئاڭلاپ مەھبۇس يېنىك نەپەس ئالدى. چۈنكى ئۇنى تۇنۇلۇپ قالدىمىكىن، دەپ كۆپ ئەندىشە قىلغانىدى. شۇڭا ئۇ تېخىمۇ خاتىرجەم بولدى.

— دېدىمغۇ، مەن سودىگەرچىلىكتىن باشقىنى بىلمەيمەن دەپ.

— سەندىن ماتا ئالغان قەلەندەرنىچۇ؟ ئۇنىمۇ بىلمەمسەن؟

— بىلمەيمەن. كوچىدا قەلەندەردىن كۆپ نېمە يوق، — دېدى ئۇ. لېكىن بۇلار بۇ ئىشنى قانداق بىلگەندۇ؟ دېگەن خىيال ئۇنىڭ كۆڭلىنى پاراكەندە قىلىۋاتاتتى.

— ھە... ئويلىنىپ قالدىڭغۇ؟ بىزدىن بىرەر نەرسىنى يوشۇرۇش مۇمكىنمىكەن؟ ماقۇل، ھازىر ئېيتمىساڭ كېيىن چوقۇم ئېيتىسەن. ئېيتە قېنى، بۇ يەردە كىملەرنى قۇتراتتىڭ؟

— ھېچكىمنى قۇتراتمىدىم. مەن بىر تىجارەتچى. تىجارەت قىلدىم.

— ماۋۇ نېمە؟ — دەپ مۇدۇسا جوزىنىڭ تارتمىسىدىن خوتەن قەغىزىگە

سىزىلغان خەرىتىنى ئېلىپ كۆرسەتتى. قېنى بۇنىمۇ بىلمەمسەن؟

— بىلمەيمەن.

— بۇنى سەن بارات بىلەن سىزغان. قېنى ئېيتە، بۇنىڭدىنمۇ تېنىۋالالامسەن؟ — دەپ مۇدۇسا پوقاقنىڭ دوكلاتىنى ئەسكە ئالدى.

— نېمىگە تېنىۋالاتتىم؟ مەن بارات دېگەن ئىسىمنى ھازىرلا ئاڭلاۋاتىمەن.

— ھازىرلا ئاڭلاۋاتىمەن؟ يالغان! — دەپ مۇدۇسا ۋارقىراپ كەتتى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ مەھبۇسنى بىرنەچچە شاپىلاق ئۇرۇۋەتتى. بۇنى كۆرۈپ لوشەنزىڭ مەھبۇسنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— ئاخۇن، سىز قورقماي ھەممىنى ئېيتىۋېرىڭ. بىز سىلەرگە بەك غەمخورلۇق قىلىمىز. مەندە پۇل كۆپ، بىز ھەم ھارلىشايلى. جىق مۇكاپات ئېلىپ باي بولۇپ كېتىسىز، قانداق؟

ئۇنىڭ بۇ گەپلىرىنى چىڭ ۋەنلو تەرجىمە قىلىپ بەردى.

— پۇلۇڭنى ئۆزۈڭ خەجلە، مەنمۇ ئۆز نېسىمنى ئۆزۈم تېپىپ يېيەلەيمەن، — دېدى مەھبۇس. بۇ گەپنى ئاڭلاپ مۇدۇسا ئۇنى ئۇرغىلى يۈگۈرگەندى، ئۇنى خوجايىنى شەرەت قىلىپ توختىتىۋالدى.

— ئۇنداق گەپنى قىلماق ئاسان. مېنىڭ جازالاش قورالىم تۆمۈرنى تىلغا كىرگۈزىدۇ. تىرىك كىردىڭ ئۆلۈك چىقسەن. ئۇقتۇڭمۇ؟ تىرىك كىردىڭ ئۆلۈك چىقسەن...

— ئىشىنىمەن، سىلەرنىڭ قولۇڭلاردىن ھەرقانداق ۋەھشىيلىك كېلىدۇ. شۇڭا سىلەر — فاشىستلار، ئەزگۈچىلەر، بىز بولساق ئېزىلگۈچى، — دېدى مەھبۇس.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ لوشەنزىڭنىڭ رەڭگىدە قان دېدارى قالمىدى.

— كېلىڭلار، — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ.

سىرتتىن ئىككى جاللات ئېتىلىپ كىردى. ئۇلار ھەممىسى بىر بولۇپ، مەھبۇسنى تورۇسقا ئېسىپ ھوشىدىن كەتكۈچە ئۇردى. مەھبۇس ھوشىدىن

كەنكەندىن كېيىن لو شەنزىڭ مۇدۇساغا:

— ئۇنى ئۇروپ ئۆلتۈروپ قويماڭلار. ئىقرار قىلغۇچە قىيناڭلار، — دەپ بۇيرۇق بېرىپ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ كەينىدىن چىققان جاڭ بىگزىمىكە سوراقنا نازارەتچىلىك قىلىشنى بۇيرىدى. جاڭ بىگزەي قايتىپ كىرىپ بۇلۇڭدا قاراپ ئولتۇردى. ئۇلار مەھبۇسقا سوغۇق سۇ چېچىپ ھوشىغا كەلتۈردى. ئۇ ھوشىغا كەلگەندە مۇدۇسا ئۇنىڭ ئېڭىكىدىن كۆتۈروپ تۇروپ سوراق قىلدى.

— ئېيتامسەن، يوقمۇ؟

— ... ...

— ساڭا دەۋاتىمەن. ئېيتامسەن يوقمۇ؟

— ھوي ساڭا دەۋاتىدۇ. ئېيتامسەن يوقمۇ؟ — دەپ قاسىم مەھبۇسنى مۇشت بىلەن بىرنى سالدى.

— ئېيتىدىغان ھېچنەرسە يوق، — دېدى مەھبۇس ئارانلا.

شۇنىڭدىن كېيىن سوراقچىنىڭ بارلىق سوئاللىرى جاۋابسىز قېلىۋەردى ئەسەبىيلەشكەن مۇدۇسا يېنىدىكىلەرگە:

— گاڭزىنغا بېسىڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى.

ئىككى چېرىك مەھبۇسنى تىزلاندۇرۇپ، تېقىمىغا ئىككىدىن تۆت پىششق خىشنى قويۇپ، يوغان بىر دانە ياغاچنى مەھبۇسنىڭ يوتىسىدىن ئۆتكۈزۈپ، كۇچەپ باسقاندى، مەھبۇسنىڭ يوتا ئۇستىخانلىرى قاراسلاپ كەتتى ۋە ئاغرىق ئازابىدا ھوشىدىن كەتتى. مەھبۇسنىڭ قاتتىق چىشلەنگەن كالپۇكىدىن قان ئېقىپ تۇراتتى. چېرىكلەر ئۇنىڭغا سۇ چېچىپ يەنە ھوشىغا كەلتۈردى. مەھبۇس ھوشىغا كەلگەندىن كېيىنمۇ، مۇدۇسانىڭ بارلىق سوئاللىرى جاۋابسىز قالدى.

— ياغدا داغلاڭلار، — دەپ ۋارقىرىدى مۇدۇسا.

ئۇلار قايناپ تۇرغان ياغنى مەھبۇسقا چاچتى. ئۆينىڭ ئىچى قورۇلغان گۆش پۇرىقىغا تولۇپ كەتتى. مەھبۇس يەنە ھوشىدىن كەتتى. ئۇنىڭغا يەنە سۇ چېچىپ ھوشىغا كەلتۈرگەن بولسىمۇ، سورىغان سوئاللارغا يەنىلا جاۋاب

بەرمەيتتى.

— تىرناق تۇۋنگە مىق قېقىگلار، — دەپ ۋارقىرىدى مۇدۇسا. ئۆزى بولسا تەرلەپ كەتكەن بېشىنى چېلەكتىكى سوغۇق سۇغا چىلىدى.

قىيناق كېچىچە داۋام قىلدى. لېكىن مەھبۇسىتىن سادا چىقمايتتى. ئۇ ھالسىزلىنىپ كەتكەنىدى. ئۇنى تاڭ ئاتاي دېگەندە كامىرغا ئاپىرىپ تاشلىدى. كېيىنكى كېچىلىرى چېرىكلەر مەھبۇسنىڭ جاراھەتلىرىگە چاپلىشىپ كەتكەن كۆڭلەكلىرىنى يۇلۇپ ئېلىشتى. قان چىققان يەرلەرگە ئاق تۇزنى سەپتى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇلار ھېچقانداق ئاخبارانقا ئىگە بولالمىدى. قىيناق ئۇزۇلمەي بىر ھەپتە داۋام قىلدى.

※ ※

ئۇلار سودىگەر قولغا ئېلىنىپ ئۇچ كۈندىن كېيىن خەۋەر تاپتى. ئۇچ كۈن ئىچىدە بارات سودىگەرنى كوچىدا ياكى ئاشخانىلاردا ئۇچرىتالمىغانىدى. ئۇ كارۋان سارايىغا كىرىپ سوراشتىن ئېھتىيات قىلدى. سارايدىكىلەرمۇ سودىگەرنىڭ تۇنۇقۇن قىلىنغانلىقىنى بىلگەن بولسىمۇ، ئىشپىيونلارنىڭ بىلىپ قېلىشىدىن قورقۇپ ئاغزىدىن چىقىرالمىدى. بارات بۇ ئىشنى كىمدىن سوراشنى بىلەلمەي تىت-تىت بولۇپ تۇرغاندا باراتنىڭ ساقچىدىكى دوستى تۇرسۇن بۇ خەۋەرنى يەتكۈزدى. بارات ئەھۋالنى دەرھال ماموتخانغا يەتكۈزدى. ماموتخان كۆپ ئويلانغاندىن كېيىن، تەشكىلاتنىڭ ھەيئەتلىرىنى يىغىپ بۇ ئىشنى مۇزاكىرە قىلىپ بېقىشنى تاپشۇردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار كەچتە قوتلۇقنىڭ ئۆيىگە يىغىلدى. ماموتخان مەسلىنى توغرىدىن توغرا ئوتتۇرىغا قويدى.

— قېنى قانداق قىلىمىز يولداشلار![1] «بېتىم» ئىمزالانغان بولسىمۇ، بۇ يەردە يەنىلا ئادەم تۇتۇۋاتىدۇ. بۇ ئىش «بېتىم»نىڭ روھىغا خىلاپ. ھەربىي

---

[1] شۇ چاغدا ئۇلار ئۆزلىرىنى گومىنداڭدىن پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن مەخپىي ھالدا ئىلى تەرەپكە تەقلىت قىلىپ، بىر-بىرىنى "يولداش" دەپ چاقىرغان.

هالەت ئەمەلدىن قالغىنى يوق. ساقچىلار بىلەن ئىشپىيونلارنىڭ زوراۋانلىقى ھەددىدىن ئېشىپ كېتىۋاتىدۇ.

ئۆي ئىچىنى بىرنەچچە مىنۇتلۇق جىمجىتلىق قاپلىدى. ھەممەيلەن بۇ ئىشنى ئۆزلىرىنىڭ ھەل قىلالمايدىغانلىقىنى چۈشىنەتتى. ئۇلار ئۆزلىرىنى ئەقلىي تەپەككۇر قىلىشتىن توختاپ قالغاندەك ھېس قىلىشتى. پىكىرلىرى قالايمىقانلىشىپ كەتتى.

— ھۆكۈمەتكە تەلەپ قويساق قانداق؟ — دېدى قۇتلۇق.

— بۇ ئىش بۇ يەردە ئاقمايدۇ، — دېدى بارات كېسىپلا، — ھازىر بۇ يەردە ھۆكۈمەتنىڭ ھېچقانداق رولى يوق. ھازىرقى ئىش ھەربىي دىكتاتۇرا بىلەن ساقچىلار زوراۋانلىقىدىن ئىبارەت.

ھەممەيلەن مامۇتخانغا قارىدى. ئۇ بولسا تاماكىسىنى پۈرقىرىتىپ چېكىپ، ئېغىر خىيال ئىلكىدە ئولتۇراتتى. ئۇ ئادەتتە كۆپ تاماكا چەكمەيتتى. پەقەت قىيىن مەسىلىگە دۇچ كەلگەندىلا ئاندىن تاماكىنى قولىغا ئالاتتى. ئاخىر ئۇ تاماكىسىنى شوراشتىن توختىدى ۋە بىر ئۇلۇغ-كىچىك تىنىۋېلىپ گەپ باشلىدى، ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن ئۇمىدسىزلىك چىقىپ تۇراتتى.

— بىزنىڭ قولىمىزدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ئەرز قىلايلى دېسەك، بىزنىڭ ئەرزىمىزنى ئاڭلايدىغان ئادەم چىقامدۇ؟ بۇنىڭغا بىر نەرسە دېمەك تەس. بىرلەشمە ھۆكۈمەت تېخى قۇرۇلمىدى. قۇرۇلغان تەقدىردىمۇ بۇ يەر بەك يىراق. سىياسەتنى يەنىلا ئادەم ئىجرا قىلىدۇ. بۇ يەردىكى ئەمەلدارلارنىڭ تىلى باشقا، دىلى باشقا. ئۇرۇمچىگە مەمۇرىي قۇرۇلتايغا ۋەكىل بولۇپ بارغانلاردىن قۇربانوۋ خېلى تۇرۇك ئادەم. ئەگە ياخشىسى شۇنىڭغا بىر پارچە خەت يازساق، شۇلار بىر ئىلاجىسىنى قىلسا قانداق؟

— ياخشى پىكىر ئىكەن. لېكىن خەتنى قانداق ئەۋەتىمىز؟ — دېدى شۇ چاغقىچە گەپ قىلماي ئولتۇرغان نۇر، — پوچتىدىن خەت ماڭغۇزمايدۇ.

— بۇنىڭغا ئامال بار، — دېدى مامۇتخان، — يېقىندا ئوقۇتقۇچىلاردىن بىرەيلەن ئۇرۇمچىگە بېرىپ ئوقۇتۇش ماتېرىيالى ئېلىپ كەلمەكچى، شۇنىڭدىن

شەخسي خەت سۈپتىدە ئەۋەتەيلى.

بۇ پىكىرگە ھەممەيلەن قوشۇلدى. خەتنى تەيارلاشنى مامۇتخان ئۇستىگە ئالدى. بۇ خەتنى قۇربانوۋ بىلەن بىر ۋىلايەتتىن بولغان قۇتلۇق ئۆزىنىڭ شەخسي خېتى سۈپتىدە ئەۋەتىدىغان بولدى.

خەتمۇ تەيار بولدى. خەتنىڭ باش قىسمى ئادەتتىكى سالام-سائەتتىن كېيىن تۆۋەندىكى مەزمۇندا يېزىلغانىدى.

"... دوستۇم قۇربانوۋ، «ئون بىر بېتىم» ئىمزالىنىپ ئۆلكىدە تىنچلىق ئورنىتىلغان بولسىمۇ، لېكىن بىزنىڭ ناھىيىدە ھەربىي ھالەت ئەمەلدىن قالمىدى. تۈتقۇن قىلىش يەنىلا داۋاملاشماقتا. بىر ھەپتە بۇرۇن بىر سودىگەر قامالدى. ئۇنىڭ ھاياتى خەۋپ ئىچىدە تۇرماقتا. سىز بىزنىڭ ۋەكىلىمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە تەلەپ قويىڭىز. ھەربىي ھالەتنى ئەمەلدىن قالدۇرسا، تۈتقۇنلارنى قويۇپ بەرسە، ئەگەر بۇ ئىش ئۇزىڭىزنىڭ قولىڭىزدىن كەلمىسە، ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىلىگە "كۆرەشچان ياشلار" تەشكىلاتى نامىدىن ئەھۋالنى يەتكۈزۈپ قويىڭىز، سىزدىن مىننەتدار بولاتتۇق. خەتنى كۆيدۈرۈۋېتىڭ.

قۇتلۇق

مىنگۇنىڭ 35-يىلى 6-ئايىنىڭ 5-كۈنى"

※ ※

خەتنى ئېلىپ بارغان ئىمىن ئىلى ئىككى كۈندىن بۇيان قۇربانوۋ بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن يېغىن ئېچىلىۋاتقان ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئالدىغا تۆت قېتىم بارغان بولسىمۇ، ھەر نۆۋەتتە ئۇنى پوستتا تۇرغان ئەسكەرلەر كىرگۈزمىدى. ئۇ بىرەر تونۇش ئادەم چىقىپ قالارمىكىن دەپ تەقەززا بولۇپ تۇرغاندا، ئۇنىڭ ئۈدۈلىدىن ئىككى قازاق كىشى چىقىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ بىرسى ياش، يەنە بىرسى قېرىراق ئادەم ئىدى.

— ھەي ئاكىلار، مېنى كىرگۈزۈپ قويىساڭلار، ۋەكىل قۇربانوۋ بىلەن

كۆرۈشەتتىم! — دەپ يالۇۋردى ئىمىن ئېلى.

— سەن قايسى ۋىلايەت؟ قايسى ناھيىدىن؟ ئىسىم-فامىلەڭ نېمە؟

ئىمىن ئېلى ئۇلارنىڭ گېپىنى ئارانلا ئۇقتى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇلارغا قانائەتلەنگۈدەك جاۋاب بەردى. ئۇلار ئۆزئارا كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋالدى.

— ۋاي-ۋۇي، يىراقتىن كەپسەن، — دېدى ياشراق قازاق، — ھە... ھە... سىلەر تەرەپتە بىزنىڭ قازاقلار كۆپمۇ؟

— شۇنداق، ئۇلار تاغدا تۇرىدۇ.

— قېنى ئېيتقىن، قانداق مۇھىم ئىش بىلەن كەلدىڭ؟

— خەت ئېلىپ كەلگەنىدىم.

— خەتنى ماڭا بەر. مەن ئەكىرىپ بېرەي. ۋەكىللەرنىڭ ۋاقتى يەتمەيدۇ، كۆرۈشەلمەيسەن.

— ياق، خەتنى ئۆز قولۇم بىلەن تاپشۇرۇشۇم كېرەك.

ھېلىقى قازاقلار يەنە بىر قېتىم ئۆزئارا كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋېلىشتى، چوڭراق ياشراقنىڭ ئىمىن ئېلىنى شەرەت قىلدى.

— سەن بىزگە ئىشەنمەمسەن؟ بۇياق ئەخمەتجان ئەپەندىنىڭ كاتىپى، مەن بولسام ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىسى، — دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇردى ھېلىقى ياشراق قازاق، — سېنى كىرگۈزمەيدۇ، تۇرۇم شۇنداق ئاغىنە.

ئەخمەتجان قاسىمنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ ئىمىن ئېلى خۇدانىڭ بۇ "كارامىتى"دىن ھەيران بولۇپ قالدى. نېمىلا بولسا ئۇ كىشىنىڭ ئۆزىنى كۆرەلمىسەممۇ، خىزمەتچىلىرىنى بولسىمۇ كۆردۇم دەپ خۇشال بولدى.

— راست ئەخمەتجان قاسىمنىڭ مۇھاپىزەتچىسىمۇسىز؟ — دېدى ئىمىن ئېلى.

— راست شۇنداق. بىزگە ئىشەن ئاغىنە، بىز راست ئېيتىمىز، — دېدى ھېلىقى قازاق كىشى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ خەتنى يانچۇقىدىن چىقارغان ئىمىن ئېلى يەنە ئىككىلىنىپ قالدى. ھېلىقى ياش قازاق ئۇنىڭ قولىدىن خەتنى "كاپىدە"

تارتىۋالدى.
— خاتىرجەم بول ئاغىنە. خېتىنگىنى بىز ھازىرلا يەنگۈزۈپ بېرىمىز.
ئادرېسىنى بېزىۋالاي، — دەپ يانچۇقىدىن قەغەز-قەلەم چىقىرىپ ئىمىن ئېلىنىڭ ئادرېسىنى بېزىۋالدى. ئىمىن ئېلى خەتنى ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى چوقۇم ئىگىسىگە يەنگۈزۈپ بېرىدۇ دەپ خۇشال بولدى.
ھېلىقى قازاقلار ئارقىسىغا قايتىپ دەرۋازىدىن كىرىپ كەتتى. ئىمىن ئېلى ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ قالدى. ئۇ ئۆزىنىڭ خاتا قىلغانلىقىنى زادىلا ئويلىمايتتى.
— ئىشىڭ ئوڭىدى، بۇ يەردىن كەت! — دەپ ۋارقىرىدى پوستتا تۇرغان ئەسكەر.
ئىمىن ئېلى ماڭاي دەپ تۇرۇشىغا ھويلىدىن بىر ئۇيغۇر يىگىت چىقتى.
— ئەپەندىم، ھازىر كىرىپ كەتكەن ئىككى قازاق كىشى كىملەرگىن؟
— سالىس بىلەن جانىمقان، — دېدى ھېلىقى يىگىت، — قانداق؟ سوراپ قالدىڭىزغۇ؟
— بىر پارچە خەت ئېلىپ كەلگەنىدىم. ئۇلار ئەپكىرىپ كەتتى. ئىگىسىگە بېرەرمۇ؟
— ھۆكۈمەت ئالاقىسىمۇ ياكى شەخسىي خەت؟
— شەخسىي خەت.
ھېلىقى كىشى "كىم بىلىۋېن" دېگەندەك قىلىپ، ئالقىنىنى كېرىدى-دە، كېتىپ قالدى.
1946-يىلى 7-ئاينىڭ 14-كۈنى ئىمىن ئېلى ئۇرۇمچىدىن قايتىپ كەلدى. تۆت كۈندىن كېيىن ۋالىي زوشوپىڭنىڭ بۇيرۇقى كەلدى. ئۇ چاغلاردا كىشىلەر سالىس بىلەن جانىمقانىنى بىلمەيتتى.

ئون تۆتىنچى باب

نامەلۇم قۇربان

هاياتىمىڭ تۇنجى دادىسى ئامىمىز،
ۋەتىنىمىزنىڭ كۆيىگە پۈتكۈلدى شانىمىز.
چىقماس ئەل ئېسىدىن مۇنەۋۋەر ئوغلان،
زۇلپىقار ئوينىتىپ ياۋنى قىرغانىمىز.
ئۇنتۇلماس ئىش-ئىزىڭ، جەڭدىكى غەلبەڭ،
ھۆرلۈكنى قانداقچە بەرپا قىلغانىڭ!
— بايرون

ساقچىلار ھەرقانچە قىينىساقمۇ ئۇنىڭدىن ھېچقانداق جاۋاب ئالالمىغاندىن كېيىن گويا ئۇنتۇپ قالغاندەك تۆت كۈندىن بۇيان ئۇنىڭ بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمىدى. ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنى سىرقىراپ ئاغرىيتتى. ئۆزى ئورۇقلاپ، ساقال-بۇرۇتلىرى ئۆسۈپ تونۇغۇسىز بولۇپ كەتكەنىدى. لېكىن ئۇ روھىنى چۈشۈرمىدى، ھاياتتىن ئۈمىد ئۈزمىدى. ئۇ ھامان «يۇسۇپ-ئەخمەت» داستانىدىكى "ئەجەل يەتمەي كىشى ئۆلمەس"... دېگەن سۆزنى قايتا-قايتا

تەكرارلايتتى. ئۇ تۇرمىنىڭ ئىچىدە مېڭىپ يۈرۈپ، كامىرنى قەدەملەپ چىقاتتى. شىمالدىن جەنۇبقا ئىككى قەدەم، شەرقتىن غەربكە تۆت قەدەم، ئۇ چامداۋېتىپ: "خۇددى گۆرگە ئوخشايدۇ" دەپ قويدى. ئۇ پۈت-قوللىرىنى ھەربىرىنى تۇرۇپ ئۆزىگە ئارام بېرىپ تۇردى. چوڭ تاھارەتكە چىققاندا بىرەر تال كۆمۈر تاپقاچ كېلىپ، كامىر تېمىغا مىللىي ئارمىيىنىڭ جەڭ غەلىبىلىرىنى تەسۋىرلەيدىغان رەسىملەرنى سىزىپ ئۆزىنى مەلىكە قىلدى. ئۇ بۇگۈن تامغا يەنە بىلال ئەزىزنىڭ مۇنۇ بىر كۇپلېت شېئىرىنى يازدى:

ھەقىقەت ئۇچۇن، ئادالەت ئۇچۇن،
ۋەتىنىڭ ئۇچۇن جانىنى قۇربان قىل.
كۆڭۈللەر ئارا قالمىسۇن قارا،
سىناشقا يارا، ھەقنى مىزان قىل.

ئۇ بۇ شېئىرنى تامغا يېزىپ بولۇپ قايتا-قايتا ئوقۇدى ۋە خېلى قانائەتلەنگەندەك بولدى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئاخىرقى مىسراسىنى تەكرار-تەكرار ئوقۇدى ۋە: "شۇنداق، سىناشقا يارا!" دەپ خىتاب قىلدى.

بەزى چاغلاردا ئۇ ئىلى ناخشىلىرى بىلەن مىللىي ئارمىيىنىڭ جەڭ ناخشىلىرىنى ئېيتاتتى. بەزى چاغلاردا يىراقتىكى ئانىسىنى، سىڭىللىرىنى، ئۆزى مۇئەللىملىك قىلغان يېزىدىكى مەكتەپنىڭ كىچىك، ئوماق ئوقۇغۇچىلىرىنى ئويلايتتى، ياكى بىللە جەڭ قىلغان بولداشلىرىنى ئويلايتتى. يەنە گاھىدا كىچىككىنە بوۋاقنى چوكۇلدىتىپ سۆيۈۋاتقان ئايالىنى ئويلايتتى ۋە سېغىناتتى. ئاخىرىدا: "بىز قىلىۋاتقان بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى سىلەرنىڭ مەڭگۈ خورلانماي، بەختلىك ئۆتۈشۈڭلار ئۈچۇن" دەيتتى. ئىشقىلىپ ئۆزىنى تېنىك تۇتۇشقا، بولمىغۇر خىياللارنى ئۆزىدىن يىراقلاشتۇرۇشقا ھەربىرىمىزنى قىلاتتى. لېكىن خىيال دېگەننى باغلاپ قويغىلى ياكى ساندۇققا سېلىپ قۇلۇپلاپ قويغىلى بولمايدۇ-دە....ھەممە نەرسە ئېنىق بولدىكى، ساقچى ئىدارىسى ئۇنى

هېچكىم بىلەن يۈزلەشتۈرەلمىدى. دېمەك هېچكىم ئۇنى ساقچى ئىدارىسىغا چاقمىغان. هېلىقى دوپپا بىر هېيلە، ئۇنى ساقچىلار ئۆيىنى ئاختۇرغاندا تېپىۋالغان. ئۇنداق بولسا نېمە ئۈچۈن قولغا چۈشۈپ قالدى؟ بۇ سوئالغا هېچقانداق جاۋاب تاپالمايتتى. قولغا چۈشۈپ قېلىشنىڭ سەۋەبچىسى ئۆزۈمۈيا؟ لېكىن بۇ سوئالغىمۇ جاۋاب تاپالمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ، بۇ سوئال ئۇنى بەك قىينايتتى.

※ ※

مەھەممەت ئېلى ئەسلىدە قەشقەر شەھرىنىڭ شامالباغ يېزىسىدىن بولۇپ، ئۇ كىچىك چاغدىلا ئاتا-ئانىسى ئاجرىشىپ كەتكەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ تاغىسى ئۇنى غۇلجىغا ئېلىپ چىقىپ كەتكەن ۋە غۇلجا ناھىيىسىنىڭ جېلىليۈزى يېزىسىغا ئورۇنلاشتۇرغان. مەھەممەت ئېلىنىڭ تاغىسى ئۇستا ياغاچچى هۈنەرۋەن هەم هېرىش-چارچاشنى بىلمەيدىغان كىشى ئىدى. ئۇ كىشىلەر بىلەن چىقىشقاق، ئىنتايىن قائىدە-يوسۇنلۇق، خۇشچاقچاق ئادەم بولغاچقا كىشىلەر ئارىسىغا ئاسانلا سىڭىشىپ، هال-ئۇقتىمۇ ئاسانلا يۈرۈشۈپ كەتكەنىدى. بۇ چاغلاردا غۇلجا شەھرىدە يېڭى مەكتەپلەر ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇلۇپ كەتمىگەن بولغاچقا، مەھەممەت ئېلىنىڭ تاغىسى ئۇنى دەسلەپتە دىنىي مەكتەپكە بەردى، كېيىنكى چاغلاردا دىنىي مەكتەپتىكى بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچىلار قاتارىدا ئۇمۇ جېلىليۈزىدە ئېچىلغان يېڭى مەكتەپتە ئوقۇدى. ئۇزاق ئۆتمەي مەھەممەت ئېلى ئۆزىنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ۋە ساۋاقداشلىرىنىڭ هۆرمىتىگە سازاۋەر بولدى. ئالتە يىللىق باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئېلى گىمنازىيىسىگە كىرىپ ئوقۇدى. بۇ ۋاقىت ئۇنىڭ هاياتىدا بۇرۇلۇش نۇقتىسى بولدى. چۈنكى بۇ ۋاقىتلاردا غۇلجا شەھرى شىنجاڭ بويىچە بىلىم ئېگىلىرى توپلانغان، ئىلغار پىكىر ئېقىمى بىلەن ئەكسىيەتچى پىكىر ئېقىمى راسا كۈچ سىنىشۋاتقان بىر

مەزگىل ئىدى. ئىلى گىمنازىيسى ئىلغار پىكىر ئېقىمىنى تارقىتىدىغان مۇھىم جايلارنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ گىمنازىينى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، چېلىليۇزنىكە قاينىپ بىرقانچە ساۋاقدىشى بىلەن خەلقنى ئاقارتىشتىن ئىبارەت ئېغىر تارىخىي ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئالدى. لېكىن بۇ چاغلاردا شېئىر ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى ئەكسىيەتچى ئالۋاستى قىياپىتىنى ئاشكارىلاپ، ئىلغار كۈچلەرنى تۇنجۇن قىلىش، يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا ئۆلتۈرۈش قاتارلىق ئەڭ ۋەھشىي، ئەڭ ئەكسىيەتچى فاشىستىك دىكتاتۇرا يۈرگۈزگەن چاغلار ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن مەھەممەت ئېلى ۋە باشقا بىر قىسىم ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەر شېئىر ئىشىپيونلىرىنىڭ نازارىتىگە چۈشۈپ قالغان بولسىمۇ، ئۇلار قىلچە بوشاشماستىن خىزمەتنى داۋاملاشتۇرۇشقا ۋە ئۆزىگە ئىشەنچلىك دوستلارنى تېپىپ، پارلاق كەلگۈسى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا بەل باغلىغانىدى. ئۇزاقمۇ قالماي ئۇلار تەكەن كۈنلەر كەلدى.

1944-يىلى يازدا نىلقا قوزغىلىڭى پارتلىدى. سېنتەبىردە يېڭى ئوقۇش يىلىنىڭ باشلىنىشى بىلەن غۇلجا شەھىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا ۋەزىيەت ئىنتايىن جىددىيلىشىپ كەتتى. ئىنقىلابنىڭ تېخىمۇ كېڭىيىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئىلغار كىشىلەرنى تۇنجۇن قىلىشقا، قىرغىنلىق يۈرگۈزۈشكە باشلىدى. شۇ كۈنلەردە چېلىليۇزىگىمۇ ساقچىلار ئەۋەتىلىپ، ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەرقولغا ئېلىنىشقا باشلاندى. دەل مۇشۇ پەيتتە مەھەممەت ئېلى بىر قارارغا كېچىدە ئىشەنچلىك يېگىرمە نەچچە ياشنى ئەگەشتۈرۈپ قېچىپ بېرىپ قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلدى. قوزغىلاڭچىلار شتابى ئۇلارنى دەسلەپتىلا غېنى باتۇر قوماندانلىقىدىكى چوڭ ئەترەنكە نەقسىم قىلدى. غېنى باتۇر مەھەممەت ئېلىنى بىرقانچە باتۇر يىگىتنى تەشكىللەپ ئۇنىڭ رازۋېتچىكلارغا باشلىق قىلىپ بەلگىلىدى.

— بۇ ناھايىتى مۇھىم ۋە خەتەرلىك خىزمەت، — دېگەنىدى غېنى باتۇر مەھەممەت ئېلىغا، — ئۇنىڭ مۇھىملىقى شۇكى، ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىشىمىزدا ئىشەنچلىك ئاخباراتنىڭ بولۇشى مۇھىم رول ئويناپىدۇ. خەتەرلىك

دېگىنىمىز شۇكى، سىلەر ھەممىدىن بۇرۇن دۇشمەن بىلەن ئۇچرىشىسىلەر ۋە مەلۇمات توپلايسىلەر.

— ۋەزىپىنى غەلىبىلىك ئورۇنلاشقا تولۇق كاپالەتلىك قىلىمىز، — دېدى مەھەممەت ئېلى، — ھەرقانچە خەتەرلىك بولسىمۇ قورقمايمىز.

شۇنىڭدىن كېيىن غۇلجا شەھرى ئازاد قىلىنغىچە بولغان بىرقانچە ئاي جەريانىدا كېچە-كۈندۈز رازۋېت ئارقىلىق، چوڭ-كىچىك ئون نەچچە قېتىملىق جەڭگىلەرگە قاتنىشىپ، قوماندانلىققا دۇشمەن ئەھۋالى ھەققىدە كۆپلىگەن مەلۇماتلارنى يەتكۈزدى. ھەتتا سۇلتانۇەيىتىكى دۇشمەن شتابىغا مەخپىي كىرىپ، دۇشمەننىڭ ھەربىي خەرىتىسىنى ئوغرىلاپ چىقتى. مۇشۇ جەريانىدا ئۇ ئۇچ قېتىم ياردىار بولغان بولسىمۇ، رازۋېتكىنى ھەرگىزمۇ توختاتمىدى. غۇلجا شەھرىنى ئازاد قىلىش ئۇرۇشىدا قىسمىنىڭ ئالدىدا مېڭىپ ئالاھىدە خىزمەت كۆرسەتتى. ئۇنىڭ بۇ خىزمەتلىرىنى پارتىزانلار شتابى ناھايىتى يۇقىرى باھالىدى.

1944-يىل 12-نويابىر كۈنى ئىلىدا ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت قۇرۇلۇپ، مىللىي ئارمىيىنىڭ قۇرۇلغانلىقى جاكارلاندى. ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتمۇ مەھەممەت ئېلىنىڭ كۆرسەتكەن خىزمىتىگە ناھايىتى يۇقىرى باھا بېرىپ ئۇنىڭغا كاپىتان ئۇنۋانى ۋە "بىرىنچى دەرىجىلىك ئىستىقلالەت" ئوردېنىنى تەقدىم قىلدى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ھەرەمباغنى ئېلىش ئۇرۇشى باشلاندى. مەھەممەت ئېلى بۇ ئۇرۇشتىمۇ ناھايىتى كۆپ قەھرىمانلىق كۆرسىتىپ، ياردىلىنىپ، دوختۇرخانىدا يېتىپ قالدى. ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى جەڭدە كۆرسەتكەن باتۇرلىقى ئۈچۈن ئۇنى "ئىككىنچى دەرىجىلىك ئازادلىق ئوردېنى" بىلەن مۇكاپاتلىدى. مەھەممەت ئېلى ساقىيىپ دوختۇرخانىدىن چىققاندا ئۇنى يېڭى ۋەزىپە كۈتۈپ تۇراتتى. ئالىي باش قوماندانلىق ئۇنى جەنۇبىي شىنجاڭغا ئەۋەتىشنى قارار قىلغانىدى. ئۇ 1945-يىل 4-ئايدا كۆرەنى ئازاد قىلىش ئۇرۇشى باشلانغان چاغدا كۆرەدىن قاچقان گومىنداڭچىلارنىڭ بالا-چاقىلىرىنىڭ مالىيى سۈپىتىدە ئۇرۇمچىگە كەلدى. ئۇزاق ئۆتمەي ئۇرۇمچىدىن يولغا چىقىپ قارا شەھەرگە

كېلىپ، مەدىكار سۈپىتىدە قارا شەھەر، كورلا، خېجىك، خوشۇت قاتارلىق تۆت ناھىيىدە بىر يىل تۇرۇپ، ئالىي باش قوماندانلىققا دۇشمەن ئەھۋالى ھەققىدە ناھايىتى كۆپ ۋە ئىشەنچلىك مەلۇماتلارنى يوللاپ تۇردى ھەمدە كۆپلىگەن كىشىلەرنى ئىنقىلاب تەربىيىگە تارتتى. بەزى ئىلغار ياشلارنى غۇلجىغا بېرىشقا دەۋەت قىلدى.

تارىخ چاقى 1946-يىلغا قەدەم قويۇش بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭدا گومىنداڭغا قارشى ئىنقىلابىي ھەرىكەت دولقۇنى كۆتۈرۈلگەن پەيتتە، جەنۇبىي شىنجاڭ ئىنقىلابىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولۇش ئۈچۈن ئالىي باش قوماندانلىق مەھەممەت ئىلىنى چاقىلىققا ئەۋەتىپ، ئاخبارات توپلاشقا، توپلىغان ئاخباراتلارنى قاغىلىقنى ئىشغال قىلغان قوشۇنلارنىڭ قوماندانى مەھەممەت ئايۇپەگ تەربىيىدىن چەرچەنگە ئەۋەتىلگەن رازۋېتچىك مەھەممەت ئىمىن ئارقىلىق يەتكۈزۈپ بېرىشكە ئورۇنلاشتۇرغان. مەھەممەت ئىلى چاقىلىققا ئاراشەھەرلىك زالىم ھېلىم لوزۇڭنىڭ جىيەنى دېگەن نام بىلەن سودىگەر مىياپىنگە كىرىپ كەلگەنىدى. ئۇ چاقىلىقتا مەھەممەت ئىمىن ("راۋابچى قەلەندەر") گە ئاخباراتنى يەتكۈزۈپ بەرگەن بولسىمۇ. لېكىن يۇقىرىدا كىتابخانلىرىمىزغا مەلۇم بولغاندەك ئېھتىياتسىزلىقتىن پايلاقچى پوقاقنىڭ دامىغا چۈشۈپ كەتتى.

※ ※

بۇگۈن ئۇنىڭ تۇرمىگە سولانغىنىغا توپتوغرا ئون كۈن بولدى. ئەتىگەنلىك تاماقمۇ بېرىلدى. ئادەتتىكىدەك تۇرمە ھاياتى يەنە باشلاندى، يەنە شۇ تۇگمەس، چىگىش، ئېغىر خىياللار... بىردىنلا كامىرنىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ، ساقچىلار باش-كۆزى قان ۋە كېيىم-كېچەكلىرى تىتما-تىتما بولۇپ كەتكەن، كىسىر ماتا كۆڭلەكتە قان داغلىرى ئۈيۈپ قالغان بىر كىشىنى ئېچكىرىگە ئىتتىرىۋەتتى-دە، ئىشىكنى قۇلۇپلاپ كېتىپ قېلىشتى. يېڭى كىرگەن مەھبۇس

يىقىلىپ دۇم چۈشتى. ئۇ ھەدەپ ئىنجىقلايىتتى ۋە خۇداغا نالە قىلاتتى. بىر ئازدىن كېيىن ئۇ ئاستا-ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ ئەتراپقا قارىدى. شۇ چاغدا سودىگەر ئۇنى تونۇدى. بۇ دەل پوقاقنىڭ ئۆزى ئىدى. نېمە گەپ؟ بۇنىمۇ نۇتۇپتۇ. بۇنىڭ دېگەنلىرى راست ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ قالدى ئۇ. لېكىن ئۇنىڭغا گەپ-سۆز قىلمىدى. يېڭى مەھبۇس بېشىنى يەنە يەرگە قويۇپ خېلى ئۇزاق ياتقاندىن كېيىن، ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئورنىدىن تۇردى ۋە سودىگەرنىڭ يېنىغا كېلىپ تامغا يۆلىنىپ ئولتۇردى:

— خۇداغا شۈكرى ئۇكام، ھېلىمۇ سىزنىڭ يېنىڭىزغا قاماپتۇ. ئاخىرى قولغا... قولغا چۈشۈپ قالدىم، — دېدى پوقاق يىغلامسىراپ.

— سىزنى نېمىشقا قامىدى؟ — دېدى سودىگەر پەرۋاسىز ھالدا.

— سىز ماڭا ياخشىلىق قىلىپ بىر چىنە چاي بەرگەنىدىڭىز، بىرەرسى چاقمان ئوخشايدۇ.

— ئۇلار سىزگە نېمە دېدى؟

— نېمە دەيتتى. سودىگەر بىلەن قانداق ئالاقەڭ بار. ساڭا نېمە... نېمە دېدى، دەيدۇ.

— سىز نېمە دېدىڭىز؟

— مەن ئاغزىپ قالغان. ماڭا بىر نان، بىر چەينەك چاي بەردى دېدىم، باشقا گەپ قىلمىدىم. ئەمدى مەن بۇ يەردىن قۇتۇلالماي ئۆلۈپ كېتىدىغان بولدۇم، سىزمۇ شۇنداق... ئاھ خۇدا! ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن، — دەپ پوقاق خۇداغا نالە قىلىپ يىغلاشقا باشلىدى ۋە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا سودىگەرگە يەر ئاستىدىن قاراپ قويدى.

سودىگەر نېمىلەرنىدۇ خىيال قىلىپ جىمجىت ئولتۇراتتى. سودىگەرنىڭ جىمجىت ئولتۇرغانلىقىنى كۆرگەن پوقاق بۇنى "قورقۇش" دەپ چۈشەندى ۋە تېخىمۇ غەيرەتكە كېلىپ پۇرسەتتىن پايدىلانماقچى بولدى:

— بىز ئۇچۇن قۇتۇلۇشنىڭ بىرلا يولى بار. ئەمما ئۇ ناھايىتى تەس يول. بىز ئۇ يول بىلەن ھەرگىز ماڭمايمىز.

— سىز دېگەن قانداق يول؟

لېكىن پوقاق جىمجىت ئولتۇراتتى. سودىگەر ئۇنىڭدىن جاۋاب كۈتەتتى.

— قېنى ئېيتمامسىز؟ سىز تاپقان يولنى ئاڭلاپ باقايلى؟! — دەپ ئۇ سۆزىنى ئىككى قېتىم تەكرارلىدى.

— بىز ئۇچۇن قۇتۇلۇش يولى مۇشۇ يەردىلا...

— قېنى تىلىڭىزنى چاينىماي دېمەمسىز؟

— ماقۇل ئەمسە، مەسلەن.... مەسلەن، — دەپ يەنە تىلىنى چاينىدى پوقاق، — مەسلەن ماموتخان ھاكىمنى...

— ئۇ نېمە دېگىنىڭىز؟ ماموتخان ھاكىمنى نېمە قىلمىز؟

— ئۇ ئىللىلىقنىڭ تەرەپدارى، روسىيەدە ئوقۇغان قىزىل پاچاق.

— يەنىچۇ؟

— باراتنى.

— بارات دېگىنىڭىز كىم؟

— ئۇمۇ بىر پىتىنچى، ئىللىلىقنىڭ قۇيرۇقى. قوزغىلاڭچى يالاڭتۆش. سودىگەرنىڭ ئەمدى ئۆزىنىڭ قىلىپ قويغان ئىشىدىن گۇمانى قالمىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى.

— يەنە كىملەرنى كۆرسىتىپ بېرىسىز؟

— مەسلەن... مەسلەن، راۋابچى قەلەندەرنى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئەمدى سودىگەر تاقەت قىلىپ تۇرالمىدى. ئۇ بارلىق كۈچىنى يىغىپ پوقاقا تاشلاندى.

— ھۇ مۇناپىق خائىن، مېنى تۇتۇپ بەرگەن سەن ئىكەنسەن-دە؟ — دەپ پوقاقنى تېگىگە بېسىۋېلىپ، بىر قولىدا پوقىقىدىن تۇتۇپ گېلىنى سىقسا، يەنە بىر قولىدا ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە مۇشتلاۋەردى. ئۇ تىزى بىلەن پوقاقنىڭ يۇرىكىنى ئېزىۋېتەي دېگەن بولسىمۇ، جاراھەتلەنگەن تىزى ئاغرىپ ئوبدان تىزلىيالمىدى. لېكىن پوقاق مەھبۇسنىڭ ئامبۇردەك قوللىرىدىن ئاجرىيالمايتتى. سودىگەر ئۇنىڭغا ھەر قېتىم مۇشت ئاتقاندا: "مانا ساڭا ياخشىلىق، ياخشىلىققا

يامانلىق بارمۇ؟ ، ئىزدىسەك ھەر يەردە بار" دېگەن مۇشۇ، دەپ ۋارقىرايتتى.
كامىر ئىچىدىكى ئۆرە-تۆپىچىلىكنى ۋە "ئادەم ئۆلدى" دەپ ۋارقىرىغان پوقاقنىڭ سەت ئاۋازىنى ئاڭلاپ يۇگۇرۇشۇپ كىرگەن گۇندىپايلار يەردە چالا ئۆلۈك ھالدا يانقان پوقاقنى سۆرەپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. پوقاقنى ئېلىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، يالغۇز قالغان مەھبۇس ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. ئۇ نېمە ئۈچۈن يىغلىمسۇن؟ شۇنچە قاتتىق ئاختۇرغان تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ ياكى ئاجايىپ نۇرغۇن قوراللىق دۇشمەننىڭ قولىغا چۈشمەي ساق-سالامەت ئۆتۈپ كېتىپ، كۆزگە ئىلمىغان بىر ئەبگا پوقاقنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغىنىغا يىغلايتتى. بۇ نېمە دېگەن كۈلكىلىك ئىش ھە؟!... "ئادەمنىڭ ئالسى ئىچىدە، ھايۋاننىڭ ئالسى تېشىدا" دېگەن راست گەپ ئىكەن. قانچىلىك ۋاقىت ئۆتكىنى نامەلۇم، بىر چاغدا مۇدۇسانىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— تۆمۈرنى قىزىتىپ بېقىڭلا! كۆيدۈرۈڭلا!

ئىككى چېرىك كىرىپ ئېلىپ ماڭدى.

※ ※

سانسىزلىغان قىيناق سوراقلارمۇ ھېچقانداق كۈچنى كۆرسىتەلمىدى. ئەمدى بىرلا يول قالدى. ئۇ بولسىمۇ ئۆلۈم بىلەن تەھدىت سېلىش...، ۋاقىت بېرىم كېچىدىن ئۆتكەن چاغ ئىدى. ئۇ بارلىق قايغۇنى ئۈنتۈش ئۈچۈن ئۇخلاشنى ئەۋزەل كۆرگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ زادىلا ئۇيقىسى كەلمەيتتى. يىرىڭداپ كەتكەن جاراھەتلىرى چىدىغۇسىز دەرىجىدە ئاغرىيتتى. تومۇز كېچىسىنىڭ دىمىق ھاۋاسى زىندان ئىچىدىكى سېسىق ھاۋا بىلەن قوشۇلۇپ، نەپەس ئېلىشنى قىينىلاشتۇراتتى. ئۇ ئوڭدىسىغا ياتالمايتتى. دۇم يېتىش تولىمۇ ئەپسىز ئىدى. ئۇ ئېغىر خىياللارغا چۆكۈپ يانقاندا، بىردىنلا كامىرنىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ، قول چىرىغىنىڭ يورۇقى كۆرۈندى. بۇ يورۇقتا مەھبۇسنىڭ كۆزلىرى

قـامشىپ كەتتى. كامىرغا ئىككى چېرىك كىرىپ كەلدى. مەھبۇس بولسا مىدىرىسىدىر قىلمىدى. قول چىراغ تۇتقان قاسىم شۇڭگۇەن مەھبۇسنى تەپتى.

— قوپە ئەبگا، سېنى جەننەتتىكى ھۆر-پەرىلەر چاقىرىۋاتىدۇ.

مەھبۇس قاتتىق قىيناق، ئاچلىق ۋە ئۇسسۇزلۇقتىن خىلىلا ئاجىزلىشىپ قـالغانىدى. ئۇ ناھايىتى تەستە ئورنىدىن تۇردى. لېكىن پۇتىغا سېلىنغان ئـىشـكـەلنىڭ ئېغىرلىقىدىن، زەنجىرنىڭ قىسقىلقىدىن بوسۇغىدىن ئاتلاپ ئۆتەلمىدى. ئىككى چېرىك ئۇنىڭ قولتۇقىدىن سۆرەپ چىقارماقچى بولغانىدى، تار ئىشىكتىن پاتمىدى. شۇڭا بىرسى قۇچاقلاپ، يەنە بىرسى پۇتىدىن كۆتۈرۈپ تالاغا ئېلىپ چىقىپ "گۇپ" قىلىپ يەرگە تاشلىۋەتتى. مەھبۇس ئورنىدىن تۇرغاندىن كېيىن، ئۇنى ھەيدەپ تۇرمىنىڭ كەينىدىكى تېرەكلىك باغ تەرەپكە ئېلىپ كەتتى. ئۇ يەرگە يېتىپ بارغىچە چېرىكلەر مەھبۇسنى ئالدىرىتىپ، تىرىپ يۇرۇپ بىرقانچە قېتىم يىقىتىۋەتتى.

قـاراڭـغـۇ كـېچە. ئاسماندا سانسىزلىغان يۇلتۇزلار پارقىراپ تۇرىدۇ. ئاسماندىكى ھىلال ئاي بۇگۈنكى پاجىئەنىڭ گۇۋاھچىسى بولۇشتىن قاچقاندەك بۇلۇتلار ئارىسىغا يوشۇرۇندى. سۇس ئاي يورۇقىدا تۇرمە سېپىلى، سېپىلدىكى پوستلار غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. شەھەر بولسا قاتتىق ئۇيقۇدا. مەھبۇس بولسا كـېـچـىنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن قېنىپ-قېنىپ نەپەس ئالماقتا ئىدى. ئۇلار مەھبۇسنى تۇرمىنىڭ ئارقا ئىشىكىدىن تېرەكلىك باغقا ئېلىپ چىقتى. ئۇ يەردە ئالتە-يەتتە ئادەم تۇراتتى. باغنىڭ ئەتراپىدا يەنە بىرقانچە قوراللىق كىشى ئـايلىنىپ يۈرۈشەتتى. چېرىكلەر مەھبۇسنى كولانغان بىر ئورىنىڭ ئالدىغا ئەپكېلىپ قويدى. مۇدۇسا مەھبۇسقا ئورىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— مـاۋۇنـى كۆردۈڭـمـۇ؟ ئىقرار قىلمىساڭ سېنى تىرىك كۆمىمىز، —دېدى.

مەھبۇس گەپ-سۆز قىلمىدى.

— ئويلىنىشقا بىر مىنۇت ۋاقىت بېرىمەن، — دېدى مۇدۇسا يەنە.

— ئويلايدىغان ھېچنەرسە يوق، — دېدى مەھبۇس.

مـۇدۇسا مەھبۇسنى ئىتتىرىۋەتتى. مەھبۇس ئورىنغا يېقىلىپ چۈشتى. مۇدۇسانىڭ بۇيرۇقى بىلەن بىر ئەسكەر ئورىنغا چۈشۈپ، مەھبۇسنى يۆلەپ تۇرغۇزدى. ئورا مەھبۇسنىڭ مۇرىسىگە كەلدى.

— كۆم... — دەپ ۋارقىرىدى مۇدۇسا.

تۆت نەپەر ئەسكەر دەرھال مەھبۇسنى كۆمۈشكە باشلىدى. مەھبۇس بولسا، ھېنى كۆمسە نېمە ئۈچۈن ئىشكەلنى ئېلىۋالمىدى. نېمە ئۈچۈن ئۆزە تۇرغۇزۇپ كۆمدۇ دەپ ئويلايتتى. مەھبۇسنى كۆمۈپ مەيدىسىگە كەلگەندە كۆمۈشنى توختاتتى. شۇ چاغدا ۋاڭ شۇڭگەن مەھبۇسنىڭ يېنىغا كېلىپ چالا ئۇيغۇر تىلى بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى.

— ئاخۇن سىز جاھىللىق قىلماڭ. راست گەپ قىلىڭ. مەن جىق پۇل بېرىمەن، بولامدۇ؟ — دەپ يانچۇقىدىن بىر تۇتام پۇلنى چىقىرىپ مەھبۇسنىڭ بۇرنىغا تەگكۈزدى، مەھبۇس گەپ-سۆز قىلمىدى. ۋاڭ شۇڭگەن پۇلنى تېخمۇ بەكرەك ئىتتىرگەنىدى، مەھبۇس "تۇفي" دەپ بىرنى تۇكۈردى. تۇكۈرۈك ۋاڭ شۇڭگەننىڭ يۈزىگە چۈشتى.

— ۋۇي ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان، كۆم... — دەپ ۋارقىرىدى مۇدۇسا ساقچىلار ئۈنى مۇرىسىگىچە كۆمۈپ تاشلىدى. مەھبۇس مىدىرلىمىدى قىلالمىدى. نەپەس ئېلىشى قىيىنلاشتى. شۇ يەردە ھەممىگە نازارەتچىلىك قىلىپ تۇرغان جاڭ بىگزەي بىر ئارغامچىنى ئەپكېلىپ سالما قىلىپ تەييارلىدى:

— قېنى كىم سالما تاشلاشقا ئۇستا؟ — دەپ قولىدىكى ئارغامچىنى مەھبۇسنىڭ بېشىغا چەنلەپ ئېتىشقا باشلىدى.

ئۇ تۆت قېتىم سالما تاشلاپ ئارانلا بىر قېتىم چۈشۈردى. ئارقىدىن سۇڭ، ۋاڭ، قاسىم شۇڭگەنلەرمۇ سالما تاشلىدى، ئۇلار سالمىنى ھەربىر تارتقاندا مەھبۇسنىڭ كېلى سقىلىپ "غىق" قىلغان ئاۋاز چىققاندا، ئۇلارنىڭ خۇشاللىقىدىن قاقاقلاپ كۈلۈشلىرى پۈتۈن باغنى چاڭ كەلتۈرەتتى.

— ئاستىراق، — دېدى مۇدۇسا، — كىشىلەر ئاڭلاپ قالمىسۇن.

— كىمكەن ئۇ؟ — دېدى جاڭ بىگزەي زەھەرخەندىلىك بىلەن، —

هەربىي ھالەت ۋاقتىدا سىرتتا يۈرۈيدىغان.

— شۇنداق بولسىمۇ بىز ئۇيغۇرلاردا "كىچىسى گەپ قىلساڭ قۇلاقنى قۇلاققا ياق. كۈندۈزى گەپ قىلساڭ يان-بېشىڭغا باق" دېگەن تەمسىل بار. ئېھتىيات قىلغىنىمىز ياخشى، — دېدى مۇدۇسا.

ئەڭ ئاخىرىدا شۇ يەردە تۇرغان ئىككى ئەسكەر سالما تاشلاشنى رەت قىلغاندى، مۇدۇسا ئاچچىقىدا ئۇلارنى ئىككىدىن تۆت شاپىلاق ئۇردى.

— ۋۇ ئېشەكلەر، بۇ ئاناڭنىڭ ئاشىنىسىمۇ؟ — دەپ ۋارقىرىدى مۇدۇسا.

— ياق دۇسا جاڭ، — دېدى قېرىراق بىر ساقچى "ئووچىنىڭ قۇشى بولسا، تۆلكىنىڭ خۇداسى بار" دېگەن تەمسىل بار. مەن خۇدادىن قورقىمەن.

— توخۇ يۈرەك ئېشەك، بىزنىڭ خۇدايىمىز جاڭ ۋېيىۋەنجاڭ، — دېدى ۋدۇسا، — تۈزكور ئاخماق!

ئۇ شۇنداق تىللىغانچە بېرىپ، مەھبۇسنى سوراق قىلىشقا باشلىدى.

— ئېيتامسەن، يوق؟ پۈتۈنلەي كۆمۈپ تاشلايمەن. ئۆلۈگۈڭ تېرەككە ئوغۇت بولىدۇ.

— ئېيتامسەن يوق؟ ئېيتامسەن يوق؟ — دېگەن سۆزلەر بىرنەچچە قېتىم تەكرارلاندى. لېكىن مەھبۇس جاۋاب بەرمەيتتى. ئۇنىڭ گەپ قىلغۇدەك ماجالى قالمىغاندى. بۇ يەردە تۇرغانلار ئۆز خوجايىنلىرىنىڭ "نان قېپى" دەپ تىللىشىدىن ئەندىشە قىلىپ ئۆز گۆشىنى ئۆزى يەيتتى. چۈنكى بۇ مەھبۇسقا ناھىيىلىك پىرقە بىلەن ھەربىي شتاب بەكمۇ كۆڭۈل بۆلگەنىدى. ئەڭ ئاخىرىدا مۇدۇسا، جاڭ بىكزەي، ۋاڭ شۇڭگەنلەر بىر نەرسە دەپ پىچىرلاشقانىدىن كېيىن ئەسكەرلەرگە بۇيرۇق بېرىپ، ئۆزلىرى كېتىپ قېلىشتى.

— ئەپكىرىپ سولىۋەت.

قايتىپ كېتىۋاتقان مۇدۇسا ئۆز-ئۆزىگە "ياڭاللا، ئەجەبمۇ جاھىل نېمىكەن" دەپ قويدى.

قاسساڭ بۇيرۇقى بويىچە چېرىكلەر مەھبۇسنىڭ مەيدىسىگىچە تاشلانغان توپىنى تارتىۋېتىپ، قولتۇقىغا ئارغامچا سېلىپ، چامغۇرنى يەردىن

يـۈلـغـاندەك يۈلۈۋالدى. مەھبۇس ھالسىزلىنىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۆرە تۇرالماي يىقىلىپ چۈشتى.
— كۆتۈرۈپ ئەپكىرىڭلا! — دەپ بۇيرۇق بەردى قاسىم يېنىدىكىلەرگە.
ئـىـكـكـى كـۈن ئـۆتتى. بۇ ئىككى كۈن ئىچىدە ئۆزىنىڭ ھايات قالمايدىغانلىقىنى چۈشەنگەن مەھبۇس ئۆزىنى تېنىك تۇتۇشقا تىرىشتى ۋە ئۆز-ئۆزىگە غەيرەت بـېـرىـپ تـۇردى. "سەن ئازادلىق ئۈچۈن جان تىككەن. غـەيـرەت قـىـل" دەيتتى ئۇ دائىم ئۆزىگە. تۈنۈگۈن كەچتە مەھبۇسنىڭ يـېـنـىـغـا "پوككىدە" قىلىپ سامان قەغەزگە ئورالغان بىر يۇمشاق جىسىم چۈشكەنىدى. ئۇ بۇ نەرسىنى گۇمانلاندى، بەلكى زەھەر قوشۇلغاندۇ دەپ ئويلىدى. لېكىن ئىسسىق جىسىمنىڭ پۇرىقى ئۇنى ئۆزىگە تارتتى. چۈنكى ئۇ بەش كۈندىن بۇيان ئۇ بۇغداي نان نەمىنى تېتىمىغانىدى. شۇنداقلا كۆرمىگەن ئازاب-ئوقۇبەتلەرنى كۆردى. شۇ ئازاب-ئوقۇبەتكە چىدىدى ۋە ھايات قالدى. مەلۇم بولدىكى دۈشمەنلەرمۇ ئۇنى ئانداق ئاسان ئۆلتۈرۈۋەتمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن نېمە بولسا بولسۇن دەپ ھېلىقى جىسىمنى يەۋەتتى. بۈگۈن ئاخشام يەنە بىر يوتازا چۈشتى. ئاشپەز بىلەن كىرگەن ئەسكەر قايناقسۇنىمۇ كۆپرەك بەردى. كېچىسى بىر كۆگلەك پەيدا بولۇپ قالدى. بۇ ئىشلار ئۇنى تـېـخـىـمـۇ بەكرەك ئويلاندۇردى ۋە روھلاندۇردى، ئۆزىنىڭ يەككە-يېگانە ئـەمـەسـلـىـكـى، ئۇ ئۆلسە باشقىلارنىڭ كۈرەشنى داۋاملاشتۇرىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بەردى. شۇڭا ئۇ تېخىمۇ تېتىكلىشىپ قالدى.
بـۈگۈن ئاخشام مەھبۇسنى يەنە بىر قېتىم كامىردىن سۆرەپ ئېلىپ چـىـقـىـشتى. ئۇنى بۇ قېتىم تۈرمە بىلەن ساقچى ئىدارىسى ئارىلىقىدىكى ئاختاخانىغا ئېلىپ كىرىشتى. ئاختاخانىنىڭ ئىچىگە ئىككى جايغا ئاسما پەنەر يېقىلغانىدى. ئات باغلايدىغان ئوقۇرنىڭ يېنىغا ئورا كولانغان بولۇپ، ئۇ يەرنى ساقچى، ئەسكەرلەر قورشىۋالغانىدى. ساقچى ئەمەلدارلىرىنىڭ ھەممىسى شۇ يەردە تۇراتتى. مەھبۇس بۇ ئىشلارنى كۆرۈپ ئۆز ھاياتىنىڭ ئاخىرقى مىنۇتلىرى ئىكەنلىكىنى چۈشەندى. شۇڭا دۈشمەنلەرنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى مەردانە تۇتۇشقا

تىرىشتى. ئۇلار مەھبۇسنى ئىتتىرىپ ئورنىدىن ئالدىغا ئەپكېلىپ قويدى. ئۇ يەردە سەندەل، بازغان تۇراتتى. ئىككى ئەسكەر مەھبۇسنىڭ پۇتىدىكى ئىشكەلنى ئاجراتتى. مەھبۇس ئورنىدىن تۇرغاندا ئۇنىڭ يېنىغا لوشەنزېك كەلدى:

— ساڭا ئەڭ ئاخىرقى بىر مىنۇت ۋاقىت بېرىمەن. ھەمكارلىشايلى. ھايات قىممەتلىك. ئۇقتۇڭمۇ؟ سەن ياشىشىڭ كېرەك، — دېدى.

لېكىن مەھبۇس ئۇنىڭ سۆزلىرىگە پىسەنت قىلمىدى. جاللات ھەرقاچان يالۇرۇساڭمۇ ئۆلتۈرىدۇ. ئۇ "توشقاندەك يۇز يىل ياشىغىچە، يولۇاستەك بىر كۈن ياشا!" دېگەن تەمسىلنى ئويلىدى-دە، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا بىر خىل غۇرۇر ۋە جىسمانىي كۈچ ئۇرغىدى. ئۇ سەكرەپ ئورنىغا چۈشتى ۋە ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، ۋىنتكىغا ھەيران بولۇپ قاراپ تۇرغان ساقچىلارغا قاراپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— جاللاتلار، سەنلەر مېنى ئۆلتۈرۈش بىلەن بۇ جاھالەتلىك دۇنيايىڭنى ساقلاپ قېلىشالمايسەن. كېچە قانچە قاراڭغۇ ۋە ئۇزۇن بولسىمۇ تاڭ ئاخىر ئاتماي قالمايدۇ. گىياھ قانچە ئاجىز بولسىمۇ ھامان تاشنى يېرىپ چىقىدۇ. جاللاتلار شۇنى بىلىپ قويۇشقىنىكى، سەنلەر مېنى ئۆلتۈرۈش بىلەن ئۆزلىرىڭمۇ ئۆلۈم خەۋپىدە تۇرۇشسەن. ئەسكەرلەر، ئازادلىق كۈنى ئاز قالدى. سىلەر ھەرگىز ئالدانماڭلا!...

ئۇ ئۆزىنىڭ بىر خەلق جەڭچىسىگە ۋە بىر خەلق ئوقۇتقۇچىسىغا خاس بولغان جاسارىتىنى ۋە ناتىقلىقىنى نامايەن قىلدى. ئۇ يەنە نېمىلەرنىدۇر دېمەكچى ئىدى، جاللاتلار چىداپ تۇرالمىدى. لوشەنزېك جان ئاچچىقىدا ۋارقىرىدى:

— ئۇر!

مۇدۇسا بىلەن جاڭ بىگزەي ئۆز خوجايىنىغا ساداقەتمەنلىكىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن دەرھال بىردىن گۈرجەكنى قولىغا ئالدى. جاڭ بىگزەينىڭ قولىدىكى گۈرجەك مەھبۇسنىڭ بېشىغا بالدۇر تەگدى. مەھبۇس لەيلەپ بېرىپ يىقىلىپ چۈشتى. لوشەنزېكنىڭ:

— كۆم... كۆم دەيمەن! — دېگەن ئەسەبىيلەرچە ئاۋازى ئاڭلاندى.

ئەتراپتا قاراپ تۇرغانلار شۇ يەردە تۇرغان كەتمەن، گۈرجەكلەرنى ئېلىپ مەھبۇسنى كۆمۈشكە باشلىدى. كۆمۈلگەن مەھبۇسنىڭ جان تالىشىپ سلكىنىشىدىن قىغ لۆمۈلدەپ مىدىرلايتتى. بۇ كۆرۈنۈش مۇدۇسا بىلەن لو شەنزىگىغا گويىاكى ئاختاخانا هازىرلا ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ، ئۇلارنى بېسۋالىدىغاندەك تۇيۇلدى. ئۇلار دەرهال ئاختاخانىدىن قېچىپ چىقىشتى.

— يا ئاللا، نېمە دېگەن يامان، نېمە دېگەن دەهشەتلىك، — دېدى قېچىپ كېتىۋاتقان لوشەنزىڭ مۇدۇسىغا.

ئۇلار قېچىپ بېرىپ، مۇدۇسانىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ ئىشىكنى ئىچىدىن تاقىۋالدى. بۇ چاغدا سىرتتا بوران كۈچەيىپ، هاۋا گۈلدۈرلەپ، چاقماق چېقىپ دەهشەتلىك يامغۇر يېقىنلىشىپ كېلىۋاتاتتى.

— دەلىل-ئىسپاتلارنى تەييارلاپ قويۇڭ، — دېدى لوشەنزىڭ هاسىراپ تۇرۇپ، — يۇقىرىغا جاۋاب بېرىش ئاسان بولىدۇ.

— خاتىرجەم بولۇڭ جۇيجاڭ، — دېدى مۇدۇسا، — هېچقانداق يوچۇق قالدۇرمىدۇق.

ئۇ بېرىپ، جوزىنىڭ تارتمىسىدىن چوڭ بىر پارچە قەغەزنى ئېلىپ لوشەنزىڭغا سۇندى. بۇ ئون ئالتە نەپەر ئىشپىيون قول قويغان "دەلىل-ئىسپات" ئىدى. لوشەنزىڭ هەممىنى ئوقۇپ قانائەتلەندى. ئۇ بۇ ئادەملەرنى تونۇيتتى.

— هەربىر كىشى بەرگەن مەلۇماتنى مۇشۇ قەغەزگە چاپلاپ قويۇڭ.

— خوپ! جان-دىلىم بىلەن، — دېدى مۇدۇسا خوجايىنىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشىنىپ.

ئون بەشنچی باب

بىر تال مشەك

قورقمانغا قوش كۆرۈنۈپتۇ،
سايىسى بىلەن بەش كۆرۈنۈپتۇ.
— ئۇيغۇر خەلق ماقالى

1946-يىل 6-ئاينىڭ 4-كۈنى. چاشكا ۋاقتى.

ئىيۇن ئېيىنىڭ كىرىشى بىلەن ھاۋا نېخمۇ ئىسسىپ كەتتى. مەكتەپلەردە يازلىق تەتىل ۋاقتى يېقىنلىشىپ قالغاچقا، ھەممەيلەن ئالدىراش بولۇپ كەتكەنىدى. بۇگۈن ھاۋا دىمىق، يەر ئوتتەك قىزىپ كەتكەن. ناھىيىلىك بىرىنچى مەكتەپ چوڭ ھويلىسىنىڭ غەربىدە ھەربىي گازارمىنىڭ سېپىلى، جەنۇبىدا چوڭ كوچا، مەكتەپنىڭ ئۇدۇلىدا ساقچى ئىدارىسى، شەرقىي تەرىپىدە مالىيە ئىدارىسىنىڭ ئېگىز تېمى، مەكتەپنىڭ ئارقىسىدا جاۋگۇەنشىغا جايلاشقان ھەربىي شتاب ۋە ھەربىي مەشق مەيدانى بار ئىدى. مۇشۇ جايلارنىڭ ئۆگزە-تاملىرىنىڭ ئۇستىدە تۇرغان قوراللىق ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى مەكتەپنى مۇھاسىرە ۋە نازارەت ئاستىغا ئالغانىدى. پەقەت مەكتەپ ھويلىسىنىڭ شەرقىي

جەنۇب بۇرجىكىدىكى ئۇيغۇر ئۇيۇشما بىناسىدىنلا بۇنداق ئالامەتلەرنى كۆرگىلى بولمايتتى.

ھاۋا بەك قىزىپ كەتكەچكە تەنەپپۇسقا چىققان ئوقۇغۇچىلار مەكتەپ ھويلىسىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى چوڭ كۆل بويىغا بېرىپ، دەرەخ سايىسىدا تۆت-بەشتىن بولۇپ ئويناشقا باشلىدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ۋاراڭ-چۇرۇڭلىرى بىلەن مەكتەپ ھويلىسى ئىنتايىن جانلىنىپ كەتتى. بىرقانچە ئوقۇتقۇچى ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ ئالدىدا پاراڭلىشىپ تۇرۇشاتتى. پەقەت تۆتلا خەنزۇ ئوقۇغۇچىنى ئوقۇتۇۋاتقان ۋاڭ ئوقۇتقۇچى بىر يۆلەنچۈكسىز ئورۇندۇقنى ئېلىپ كېلىپ، كۆل بويىدىكى دەرەخ سايىسىغا قويۇپ ئەدىلا ئولتۇرۇشىغا "پاڭ" قىلغان مىلتىق ئاۋازى ئاڭلاندى، بۇ تۈيۇقسىز چىققان ئاۋازدىن چۆچۈپ كەتكەن ۋاڭ ئوقۇتقۇچى ئارقىسىغا ئوگدا چۈشتى. ئۇنىڭ بېشىدىكى شەپكىسى دوملاپ كۆلگە چۈشۈپ كېتىپ، پاينەك بېشى پارقىراپ قالدى. قورقانلىقىدىن ئۇنىڭ چىرايى ئۆلۈكتەك بولۇپ كەتتى. ئۇ دىر-دىر تىترىگەن ھالدا دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، يانچۇقلىرىنى ئاختۇرۇپ، ناھايىتى تەسلىكتە بىر پۈشتەكنى چىقىرىپ، ئارقا-ئارقىدىن بىرقانچە قېتىم قاتتىق چالدى ۋە شۇ يەردە ئويناۋاتقان تۆت نەپەر خەنزۇ ئوقۇغۇچىنى ئەگەشتۈرۈپ، ئوقۇتۇش بىناسىغا قاراپ يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ:

— قۇنتۇزۇڭلار ... ئادەم ئۆلدى... — دەپ ۋارقىرىدى.

ئۇ ئوقۇتۇش بىناسىغا كىرىپ، ئىشىكنى ئىچىدىن ئاقتۇرۇلۇپ ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. ئۇ ھەدەپ "بىزنى ئۆلتۈرىدۇ، بىزنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ" دېگەن سۆزنى تەكرارلايتتى. نەچچە يىللاردىن بۇيان پايلاقچىلىق قىلىپ نۇرغۇنلىغان بىگۇناھ ئادەملەرنى تۇتۇپ بەرگەنلىكىنى ئويلاپ ئۆز تەقدىرىدىن تېخىمۇ بەك ئەندىشە قىلاتتى. ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان باللار ئوقۇتقۇچىسىغا قاراپ ھەيران بولۇشاتتى. باشقىلار بولسا نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى چۈشەنمەي ھەيران ئىدى.

ۋاڭ ئوقۇتقۇچىنىڭ ۋارقىراپ يۈگۈرۈپ كىرىپ ئىشىكنى تاقۇالغانلىقىنى مەكتەپنىڭ غەربىدىكى سېپىلدا تۇرۇپ كۆرگەن، لېكىن ئوق ئاۋازىدىن نېمە

ئـــش بولغانلىقىنى بىلەلمەي تۇرغان كۈزەتچى ئەسكەر دەرھال سېپىلدىن چۈشۈپ شتابقا يۈگۈردى. ئارقىدىنلا ھەربىي گازارما ئىچىدە ھەربىي يۇرۇشكە كاناي چېلىندى. ئۇنىڭ كەينىدىن ئەسكەرلەر سېپىلغا چىقىپ، قوراللىرىنى مـەكـتـەپكە قارىتىپ ئوقلاشقا باشلىدى. بىر قىسىم ئەسكەرلەر مەكتەپنىڭ كەينىدىكى ھەربىي مەشق مەيدانىدا پەيدا بولۇپ، ئابرون تۇتۇشقا، مەكتەپنىڭ ئـارقـا دەرۋازىـســىـغـا يـېـقـىن جايلاشقان پوتەيلەرگە ئېغىر پىلىموتلارنى ئورۇنلاشتۇرۇشـتا بـاشلـىدى. جاۋگۇمنىشغا جايلاشقان ھەربىي شتابتىن بىر قـىسىم ئەسكەرلەر ئەنسارىنىڭ بېغى ئارقىلىق ماكسىم پىلىموتلارنى سۆرەپ كەلدى. شەھەرده ھەربىي ھالەت جاكارلىنىپ يۇرۇش قەتئىي مەنئى قىلىندى. ئاپتومات ۋە پىلىموت بىلەن قوراللانغان پىلىموتچىلار روتىسى چوڭ كوچىدىكى ئېرىق ئىچىگە ئورۇنلىشىپ پىلىموتلارنى مەكتەپ بىلەن ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا قاراتتى.

ئوق ئاۋازى ئاڭلانغان چاغدا، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدا قانداقتۇر بىر ئىش بـىـلـەن شـۇغـۇلـلـىـنىۋاتقان خالىق دېرىزىدىن بېشىنى چىقىرىپ، خەنزۇ ئوقۇتقۇچىنىڭ ۋارقىرىغان پېتى بىناغا قېچىپ كىرىپ، ئىشكنى تاقىۋالغانلىقىنى كـۆرۈپ، دەرھـال ساقچى ئىدارىسىغا قاراپ چاپتى. ئۇ ئۇدۇل مۇدۇسانىڭ ئىشخانىسىغا ئۇسسۇپلا كىردى. ئىشخانىدا مۇدۇسا بىلەن لوشەنزىڭ قانداقتۇر بىر ئىش بىلەن ئولتۇرۇشقانىدى. رۇخسەت سورىماي ئىشكنى ئېچىپلا كىرگەن خالىق گاچا ئالدىرىغانلىقىدىن تېخىمۇ بەكرەك گاچىلىشىپ كەتتى ۋە ھاسىراپ، دېمى قىسىلىپ ئارانلا:

— توپ ... توپە ... لاك، — دېيەلىدى.

ئورنىدىن سەكرەپ تۇرغان مۇدۇسا لوشەنزىڭغا بىر نەرسە دەپ، ئارقىدىن خالىقتىن سورىدى:

— نەدە؟

— ب ... بىرىنچى ... مەكتەپتە.

— راستمۇ؟

— راست... راست...

بۇ گەپنى ئاڭلاپ لو شەنزېگنىڭ كالپۇكلىرى تىترەپ، گېلىدىن غالجىر ئىتنىڭ غېڭشىشىدەك بىر ئاۋاز چىقىپ كەتتى. شۇ چاغدا ساقچى ئىدارىسىنىڭ سېپىلىدا پوستتا تۇرۇۋاتقان ئەسكەر كىرىپ دوكلات قىلدى:

— ھېلىراقتا بىرنەچچى مەكتەپتە ئوق ئېتىلدى. ئارقىدىن ھەربىي قىسملارنىڭ بىر قىسمى سېپىلغا چىقتى. يەنە بىر قىسمى كوچا تەرەپتىن مەكتەپنى قورشۇالدى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ لوشەنزېڭ مۇدۇسىغا بۇيرۇق بەردى:

— ئادەمنى ئىككىگە بۆلەيلى. بىر قىسمىغا مەن باشلامچىلىق قىلىپ ساقچى ئىدارىسىنى مۇھاپىزەت قىلاي. بىر قىسمىنى سەن باشلاپ مالىيە ئىدارىسىغا كىرىپ ھەربىي قىسملارغا ماسلاش. ئامال بار ئوغرىلارنى تىرىك تۇتايلى. ئەگەردە قارشىلىق كۆرسەتسە ئايمىاي ئېتىپ تاشلاۋەر.

— خوپ.

مۇدۇسا ئوتتۇرغا بېقىن ساقچىنى باشلاپ، مالىيە ئىدارىسىغا كىرىپ مەكتەپنى شەرق تەرەپتىن قورشۇالدى ۋە ئەسكەرلەرگە بۇيرۇق بەردى:

— ھېچكىمنى ئايماڭلار، قارشىلىق قىلغانلارنى قىرىپ تاشلاڭلار!

— ئۇششاق باللارغا ئوق تېگىپ كەتسە قانداق قىلىمىز؟ — دېدى بىر ئەسكەر.

— ئەخمەق، بۇ دېگەن ئۇرۇش. بۇيرۇق بېرىلدىمۇ، بولدى ئات، — دېدى مۇدۇسا،

— خوپ، — دېدى ھېلىقى ئەسكەر. لېكىن كۆڭلىدە "ھەي ئېسىت باللار" دەپ ئوقۇغۇچىلارغا ئىچى ئاغرىدى.

مەكتەپ پۈتۈنلەي قورشۇېلىندى. قىرغىنچىلىق قىل ئۇستىدە تۇراتتى. مەكتەپ ھويلىسى جىمجىت. ئوقۇنقۇچىلار كۆل بويىدىكى سۆگەت سايىسىدا ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا تۇرۇپ تەرتىپ ساقلاۋاتاتتى، بېرىم سائەت ئۆتتى. ھەممە يېقى جىمجىت، ئەتراپتىكى ئەسكەرلەر بوينىنى سوزۇپ مەكتەپ ھويلىسىغا

قاراشقا باشلىدى. قوراللىق "توپىلاڭچىلار" كۆرۈنمەيتتى. ھەربىي كوماندىرلار دۇربۈن ئارقىلىق ھەممە يەرگە قاراپ چىقتى. يەنىلا جىمجىتچىلىق. ئەمدى ئوقۇغۇچىلار ناخشا ئوقۇشقا باشلىدى:

بىزنىڭ ئەسلى مەقسىتىمىز،
ھۆر، ئازادلىق، باراۋەر.
ئەمدى پۈتكۈل يوقالسۇن!
ئۇ ئەسكى قارا كۈنلەر.
تارىلالالام...

ناخشا ئاۋازىنى ئاڭلاپ ھەربىي قىسىملار بىردىنلا جىددىيلىشىپ كەتتى. ئارىدىن توپنوغرا بىر سائەت ئۆتتى. شۇ چاغدا مەكتەپ دەرۋازىسىدىن ئۇ ئادەم كىرىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ ئىككىسى ھەربىي كىيىم، بىرسى پۇقراچە كىيىم كىيگەن بولۇپ، پۇقراچە كىيىم كىيگىنى ساقچىنىڭ تەرجىمانى چىڭ ۋەنلو ئىدى. ئۇلارنىڭ كەينىدە 50-60 قەدەم قالدۇرۇپ ئاپتومات تۇتقان بەش مۇھاپىزەتچى كېلىۋاتاتتى. ئۇلار ئەترايقا ئالاقزادىلىك بىلەن قارايتتى. ئەترايتىكى قوراللار ئوقۇتقۇچىلارنى نىشانغا ئېلىشتى. دەرۋازىدىن كىرىپ كەلگەنلەر ئۇدۇل كۆل بويىدىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن ئېگىز بويلۇق، ئاۋازى غاراڭ-غۇرۇڭ چىقىدىغان بىرسى ئوقۇتقۇچىلارغا بۇيرۇق بەردى:

— سىلەر قورشاۋدا قالدىڭلار. ياخشىلىقچە قورالنى تاپشۇرۇڭلار.

بۇ گەپنى چىڭ ۋەنلو تەرجىمە قىلىپ بەردى. ئوقۇتقۇچىلار ئۇنىڭ سۆزىنگە ھەيران بولۇشتى.

— قايسى قورالنى؟ — دېدى مەكتەپ مۇدىرى نۇر بەختى سوئالغا سوئال بىلەن جاۋاب بېرىپ.

— بايا تىن ئوق چىقارغان قورال قېنى؟ يوشۇرمەن دەپ خام خىيال

قىلىشما! — دېدى ھېلىقى ئەسكەر قوپاللىق بىلەن.

— بىز ھېچقانداق قورال ئاتمىدۇق. بىزدە قورالمۇ يوق. ئېتىلغان نەرسە مانا، — دېدى ئوقۇنتقۇچى ئىمىن نىياز ۋە ئۇلارغا بىر تال مشەك بىلەن ئون ياشلاردىكى بىر ئوغۇل بالىنىڭ قانغا بويالغان قولىنى كۆرسەتتى.

ئەسلىدە ۋەقە مۇنداق بولغانىدى: بۈگۈن ئەتىگەن ئوسمان ئىسمائىل بىر ئوقۇغۇچى مەكتەپنىڭ ئارقىسىدىكى گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ پوتىيىنىڭ پېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، بىر دانە قۇرۇق مشەكنى تېپىۋالغان. ئۇ قاراپ بېقىپ مشەك ئىچىدە دورا بارلىقىنى بىلگەن ۋە بۇ دورىنىڭ پارتلايدىغان ياكى پارتىلىمايدىغانلىقىنى سىناپ باقماقچى بولغان. شۇنىڭ بىلەن مشەكنىڭ تېگىدىكى پىستانغا بىر تال مقنى تىققان. ئەنجىدە دورا پارتلاپ ئۇنىڭ ئىككى تال بارمقىنىمۇ ئۈزۈۋەتكەن. بۇ ئىش ھازىرقىدەك چوڭ ۋەھىمىگە سەۋەب بولغان. ھېلىقىلار قايتىپ كەتكەندىن كېيىن، بىر ئوقۇتقۇچى مەسخىرە قىلغان قىياپەتتە:

— « قورققانغا قوش كۆرۈنۈپتۇ» دېگەن شۇ-دە، — دېدى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ھەممەيلەن «پاراققىدە» كۈلۈشۈپ كەتتى. بۇ چاغدا ۋاڭ ئوقۇتقۇچى ئىشىكنىڭ ئىچىدە ماراپ تۇراتتى. مۇدۇسا بولسا ئۆزىنىڭ گۆشىنى ئۆزى يېگۈدەك بولۇۋاتاتتى.

ئون ئالتىنچى باب

ئالۋاستىلار زىيابىتى

قۇرتتەك يامرىدى جاي-جايدا جاسۇس
ئـايـاغ ئاستى قىلىندى، بىتتى ناموس،
نە چىن دوستلۇق ۋاپادىن قالدى زەررە،
قارا ئىنسان ئۈچۈن مول كەلدى مەررە.
— ئا. ئۆتكۈر

كـۈنـلـەر ئارقا-ئارقىدىن ئۆتمەكتە ئىدى. پايلاقچىلار هەممىلا جايدا
تەمتىرىشىپ يۈرۈشەتتى. لېكىن هەر نۆۋەتتە ئۇلارنىڭ شېرىن چۈشلىرى يوقا
چـىقاتتى. خالىق گاچىغا بۇ قېتىمقى ئىشنىڭ يوقا چىقىشى بەكمۇ ئەلەم
قىلغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ساقچى ئىدارىسى ئۇنى يالغانچىلىقتا ئەيىبلەپ راس
تىللىدى:

— سەن بىزنى يالغان گەپ بىلەن ئالداپ يۈرۈپ، كېيىن بىرەر ۋەق
تۈغۈلسا، مېگەگىنى چۈۋۈيمەن، — دېدى مۇدۇسا خالىقنى چاقىرىپ، — بۇ
بۇ قېتىم مەسخىرىگە قالدۇق هەم ئۇلارنى چۆچۈتۈپ قويدۇق. ئۇلارمۇ بالدۇ

خۇشال بولۇپ كېتىشمىسۇن. سەنمۇ هوشۇڭ بىلەن يۈر.
خالىق مۇدۇسانىڭ ئالدىدىن ئىنتايىن پەرىشان هالدا چىقتى. ئۇ دوبۇجىكنىڭ قاۋاقخانىسى تەرەپكە كېتىۋېتىپ، ئۈيغۇر ئۇيۇشمىسىدىن چىقىۋاتقان ساقىغا ئۇچراپ قالدى. ئۆز "كەسپدىشى"نىڭ پەرىشان هالىنى كۆرگەن ساقىنىڭ ئۇنى مەسخىرە قىلغۇسى كەلدى.
— هە... خالىق قالىس پەرىشان كۆرۈنسەنغۇ؟ بۇ نۆۋەتتىكى قەهرىمانلىقىڭ ئۇچۇن ئېرىشكەن مۇكاپاتنى كۆتۈرەلمەي قالغان ئوخشىمامسەن؟
— كاپشما ئىنىڭ بالىسى، بۇ كوچا بولمىغان بولسا مۇكاپاتىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى هازىرلا كۆرسىتىپ قويىاتتىم، — دەپ خالىق ساقىغا مۇشتىنى كۆرسىتىپ قويدى، — سېنىڭ كەينىڭدە هەربىي شتاب بولغاچقا سەن بارغانچە مەددىگىدىن ئېشىپ كېتىۋاتسەن. بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى پۈشايمان قىلمىغىنىڭنى كۆرەي.
— ئۇ چاغدا سەن ئاللىقاچان ئۇ دۇنياغا كېتىسەن، مېنىڭ پۈشايمان قىلغىنىمنى كۆرەلمەيسەن.
— هەن، سەن بېشىڭنى بېگەندىن كېيىن ئۆلىمەن. سېنى هەربىي شتاب بىكارغا باقمايدۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى قېنى ساقى كەربىموپ، سەن بېرىپ غۇلجىغا ئوت قويۇپ كەل دېمىگىنىنى كۆرەي. ئۇ چاغدا غۇلجىلىقلار تېرەڭنى تەتۈر سويىدۇ.
— بولدى ئاغىنە، — دېدى ساقى، — سەن راستىنلا پەرىشان كۆرۈنسەن. يۈرە سېنى بىر مېهمان قىلىۋېتەي. ئاخشاملىقا "ئانام ئالتۇن[1]" نىڭكىدە ئويناپ كەلسەكمۇ بولىدۇ.
— هە... مانا ماۋۇ گېپىڭ بولىدۇ، — دەپ هىجايدى خالىق، "كۆڭۈل ئاغرىتقان دوست ئەمەس" دېگەن تەمسىلنى بىلمەمسەن؟

---

[1] "ئانام ئالتۇن" — مەشهۇر ئايال لۇكچەك. ئۇ، تەخە، قمار ۋە باشقا بۇزۇقچىلىقلارنىڭ بىرى بولۇپ، ئېشىپ-تېشىپ جىنايەتچىلەرنىڭ هارام پۇلىرىنى يېغىشتۇرىدىغان سورۇن شۇنىڭ ئۆيىدە ئىدى.

— خاپا بولما ئۇكام. سەن بىلەن ئويناشتىم، — دېدى ساقى، — سەن مېنىڭ سۆزۈمنى "دوست ئاغرىتىپ ئېيتار" دېگەن مەنىده چۈشەن. ساڭا ھەۋىسىم كەلدى.

— لېكىن-زە بۇ كوچا تۇرسا، ئۇنىڭ ئۈستىگە كۈپكۈندۈزده...

ساقى ئۇنى سۆرەپ قاۋاقخانىغا ئېلىپ كىرىپ كەتتى. خالىق تۇرۇت قىلغان قىياپەتكە كىرىۋالدى. شۇ كېچىسى خالىق "ئانام ئالتۇن" نىڭكىده كۆپ ئۇنتۇرۇلۇپ قالغان ئىشلارنى ئەسلىدى.

※ ※

1946-يىلى 7-ئاينىڭ 14-كۈنى ئىمىن ئېلى ئۇرۇمچىدىن قايتىپ كەلدى. ئوقۇتقۇچىلار، ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرى، ئىش قىلىپ ئىمىن ئېلىنى تونۇيدىغانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئۇنىڭدىن ئەڭ ئاۋۋال سورىغىنى بىرخىللا سوئال ئىدى.

— راستتىنلا «بېيتىم» تۇرۇلۇپتىمۇ؟

— ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغىنى راستمۇ؟

— ئېلى تەرەپ «بېيتىم» تۇرۇشكە ماقۇل بوپتىمۇ؟

— ئۇرۇمچىده قانداق يېڭىلىقلار بار؟

— مىللىي ئارمىيە بۇ ياقتا قاچان كېلىدىكەن؟

بۇنداق سوئاللارنى ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىغا يوشۇرۇنغان خالىق، ساقى قاتارلىقلارمۇ بېرىشتى. ھەممە كىشىلەر ئىمىن ئېلىغا ئۆمىد بىلەن قارايتتى ۋە بىرەر خۇش خەۋەر ئاڭلاشنى خالايتتى. لېكىن ئۇ جاۋاب بېرىشكە ئالدىرىمىدى. شۇڭا ساقى ئەھۋالنى ھەربىي شتابقا دوكلات قىلدى. شتاب باشلىقى ئۇنىڭغا يوليورۇق بېرىپ:

— سەن بىر قېتىملىق باغ سەيلىسى ئۇيۇشتۇرۇپ ئىمىن ئېلىنى كۆتۈۋال. بارلىق چىقىمنى بىز كۆتۈرىمىز. كۆرسەتكەن خىزمىتىڭ ئۈچۈن چوڭ

مۇكاپات ئالسەن، — دېدى شتاب باشلىقى ۋە ئۇنىڭغا خېلى كۆپ پۇل بەردى.

— خوپ جانابى شتاب باشلىقى، دېگە ئەگىزدەك قىلمەن، — دەپ ساقى تەزىم قىلغاندىن كېيىن، ئارقىسىچە ھېڭىپ بۆلۈمدىن چىقىپ كەتتى.

※ ※

7-ئاپرىل 18-كۈنى ھاۋا ئوچۇق، ئىسسىق كۈن بولدى. بۈگۈن قاسىم ئەپەندىنىڭ ئىمىن ئېلىنى كۈتۈۋېلىش يۈزىسىدىن باغ سەيلىسى ئۇيۇشتۇرۇلدى. بۇ سەيلىگە بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلار، بىر قىسىم ياش ئىدارە خىزمەتچىلىرى ۋە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى خىزمەتچىلىرى قاتناشتى. ھەربىي شتاب ھەرقانداق ساقچى يېكى ھەربىيلەرنىڭ بۇ تەرەپكە بېرىشىنى قەتئىي مەنئى قىلدى. باغقا تاپشۇرۇپ ئالغان ماموتخان بارانقا:

— ئالۋاستىلار زىيادەتى. ئۇنداق بولمىسا نېمە ئۈچۈن ئىمىن ئېلىنى كۈتۈۋالىدۇ؟ بۇرۇن نېمە ئۈچۈن كۈتۈۋالمىغان؟ ئىمىن ئېلى «بېتىم» تۇرۇشكە ۋەكىل بولۇپ بارغان بولسا ئىدى، ئۇ چاغدا باشقا گەپ ئىدى، — دېدى.

— شۇنداق، — دېدى بارانمۇ، — بۇلتۇر كەلگەن مېھمانلارنىمۇ ھېچكىم كۈتۈۋالمىغانغۇ؟

— شۇنى دېمەمسز؟ بۇ، بىر توزاق بولسا كېرەك، — دېدى ماموتخان.

ئۇلار بىرقانچە قېتىم ئادەم ئەۋەتىپ بارانىنى تاپالمىدى. ماموتخان "مىجەزىم يوق" دەپ بارغىلى ئۇنىمىدى. بۇ قېتىمقى باغ سەيلىسىنىڭ مېھمان كۈتۈش ئىشىنى ئاساسەن جاسۇسلار قىلدى. خالىق بولسا بىر دۇتارنى قولىغا ئېلىپ ئىمىن ئېلىنىڭ قولىدىكى تەمبۇرغا تەڭكەش قىلىپ، تىرىگلىتىپ ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزىنى ئەستە تۇتۇشقا ھەرىكەت قىلاتتى ۋە توختىماي ھارىقا زورلايتتى. بۇ قېتىمقى باغ سەيلىسىدىكى گەپنىڭ مەزمۇنى يەنىلا ئۇرۇش ۋە «بېتىم» مەسىلىلىرى ئۈستىدە بولدى. ئىمىن ئېلى بەك

ياش بولغىنى ئۇچۇن دەسلەپتە گەپ-سۆزدە ئېھتىيات قىلغان بولسىمۇ، بارا-بارا "ئۆزى ئۇچۇن" ئۆتكۈزۈلگەن بۇ كۈتۈۋېلىش زىياپىتىنىڭ تەسىرىدىن تېرىسكە سىغماي قالدى. بىرەرمۇ ساقچى ياكى ھەربىينىڭ يوقلۇقى ئۇنى يۈگەنسىز تايچاققا ئوخشىتىپ قويدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە خالىق قۇيۇپ بېرىۋاتقان ئۆزۈم ھارىقىمۇ ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىشكە باشلىدى. ئۇ كەلسە-كەلمەس سۆزلەشكە باشلىدى.

— ھەي ئۇزۇنتۇرا مەست بولۇپ قاپسەن، ئۇخلا، — دېدى بىرمىلەن، — نېمانچە ۋالاقلايسەن؟!

— ئۇخلا، ئۇخلا، — دەپ تەكرارلىدى ئىمىن ئېلى، — مەن دېگەنچۇ سەندەك كۆرگەنلا يەردە ئۇخلىمايمەن، ئۇقتۇڭمۇ؟ ... مىق-مىق يەردە ... ھا... ھا...

— ئەجەبمۇ ئوغۇل بالىدەك گەپ قىلدىڭ، — دېدى خالىق، —ئەگەردە ھازىر بىرەر ياش قىز بولغان بولسا... قويىنۇڭغىلا تاشلاپ قويياتتىم.

— توغرا گەپ بولدى، — دېدى خالىقنى قۇۋۋەتلەپ ساقى، — ئۇ چاغدا ئىمىن ئېلىدەك كېلىشكەن يىگىتنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ، ئۇ قىز چوكۇلدىتىپ سۆيۈپلا كېتەتتى.

— ئۇ چاغدا مەنمۇ ئۇ قىزنىڭ بېلىدىن قۇچاقلايتتىم ... ھا ... ھا ... ھا ... — تېلىقىپ كۈلدى ئىمىن ئېلى. ھېلىقىلارمۇ كۈلۈشتى.

— ئىمىن ئېلى راست ئېيتىدۇ. ھازىر دېگەن ئۇخلايدىغان ۋاقىت ئەمەس، — دېدى خالىق، — ئويناىدىغان ۋاقىت. بىلىپ قويۇڭلار، ئويناىدىغان...

— شۇنى دېمەمسىلەر؟ ئاداشلار، — دېدى قىزىشىپ قالغان ئىمىن ئېلى قويىندىن ئىككى دانە ژۇرنالنى چىقىرىپ، — مەن ئۇرۇمچىدىن ئېلىپ كەلگەن ماۋۇ ژۇرناللارنى كۆرۈپ بېقىڭلار، قېنى ئۇنىڭدا "ئويناڭ" دەپتىمۇ؟

ھەممە قوللار ژۇرنالغا سوزۇلدى. ژۇرناللار كۆپچىلىكنىڭ دىققىتىنى بەكمۇ جەلپ قىلدى. «كۈرەش» ژۇرنىلىنىڭ بىرىنچى بېتىدە مۇنداق ئىككى مىسرا

شېئىر بار ئىدى:

ئېزىلىپ يېتىش خىيانەت،
كۆرەش قىلماسلىق جىنايەت.

بۇ ژۇرنالدا ئېلان قىلىنغان نەشرىياتنىڭ "ياشلاردىن ئىلتىماس" دېگەن بىر پارچە شېئىرى كىشىلەرنى ئۆزىگە بەكلا تارتتى:

شائىلىق ۋەتەن قارا كۆنىڭ يەرگە پاتتى،
پاك يېرىڭگە سائادەتنىڭ تېڭى ئاتتى.
ئىش يۈزىگە چىقتى بىزنىڭ ئويلىغانلار،
مەيۈسلىكتە قارا ئۆيدە كۆيلىگەنلەر.

كېرەك ئىدى بۇ نېمەتنىڭ قەدرىن بىلىش،
لايىق ئەمەس بۇڭا تېخى مەغرۇرلىنىش.
ئالدىمىزدا تېخى ئۇلۇغ كۆرەشلەر بار،
قالغانلارنى قۇتقۇزماسلىق بىزلەرگە ئار.

ئەي ۋەتەننىڭ مراسخورى ياش ئىنسانلار،
تەلمۈرمەكتە بىزگە ئەينە نۇرغۇن جانلار.
بىر مىنۇتلۇق پۇرسەتنىمۇ قىممەت بىلىڭ،
قورقۇنچنى ئۆزىڭىزگە ھارام قىلىڭ.

چۈنكى ۋەتەن سىزگە مراس، ئىشلەڭ بۈگۈن،
ئىش يۈرمىسە تەس بولىدۇ، ئەتە-ئۆگۈن.
ئۆرنەك ئېلىڭ ئاتىلاردىن بۈگۈن پۇرسەت،
پايدا بەرمەس ئەتە قىلغان قايغۇ-ھەسرەت.

ئانىڭزنىڭ بەرگەن سۈتى ھالال بولسۇن،
ھاياتلىقنىڭ خەزىنىسى جامغا تولسۇن.
خىزىر كەلسە ئابىھايات "يوق" دەپ يۈرمەڭ،
شەيتان كەلسە ئىسمى ئەزەم ئىستەپ يۈرمەڭ.

دېمەك، دوستقا تۆھپىلەرمۇ بۇرۇن بولسۇن،
دۈشمەنلەرگە ئەجەل ئوقى تەييار تۇرسۇن.
ياش ئەۋلادلار قولىدادۇر ئىش ئاساسى،
قوبۇل قىلىڭ نىمشېھىتىنىڭ ئىلتىماسى.

ژۇرنال قولدىن قولغا ئۆتۈپ تۇردى، بۇ شېئىر بىرقانچە قېتىم قايتا-قايتا ئوقۇلدى. ھەممەيلەن شېئىرنىڭ مەزمۇنى، بەدىئىيلىكى ۋە ياشلارنى كۈرەشكە چاقىرغان جەڭگىۋار روھىنى مەدھىيىلەشتى. خالىق قاتارلىقلار گاڭچىلىشىپ بولسىمۇ بۇ شېئىرغا ئالدىنقى قاتاردىكى ماختاش سۆزلىرىنى ياغدۇرۇۋەتتى. يەنە بىر تەرەپتىن كىمنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى ئەستە تۇتۇشقا بەكمۇ دىققەت قىلدى. ئۇلار بۇگۈن خوجايىنلىرىنىڭ ئالدىدا بەرگەن ۋەدىسىگە ئاساسەن، بۇگۈنكى ئولتۇرۇشتىن بىرەر نەرسە ئۈندۈرۈشى لازىم ئىدى. دېگەندەك ئۇلارمۇ خېلى ئوبدانلا ماتېرىيالغا ئىگە بولدى. ئۇلار بۇنىڭ بىلەن قانائەتلەنمەيتتى. چۈنكى بۇنداق ماتېرىيال ئۇلارنى دار ئالدىغا سۆرەپ بارالمايتتى. ئامال قانچە؟ ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى مەيدانغا چۈشۈشكە توغرا كەلدى. خالىق ھازىرقى ۋەزىيەتتىن تولىمۇ نارازى قىياپەتتە مەيدانغا چىقتى.

— شۇمۇ كۈنمۇ؟ بىزنىڭ كۈنىمىزدىن ئىتنىڭ كۈنى ياخشى. نىمشېھىت بىزنى كۈرەشكە چاقىرىۋاتىدۇ. بىز بولساق قول قوشتۇرۇپ ئولتۇرىمىز.

— ئامال قانچە؟ — دېدى بىر ياش، — شۇكۇر قىل ئاغىنە، شۇكۇر قىل.

— نېمىگە شۇكۇر قىلاتتىم، — دېدى خالىق، — مۇشۇ تۇرمۇشقىما؟

نەگىلا قارىساڭ ساقچى، ئەسكەر...

ھېلىقى يىگىت يەنە بىر نەرسە دېمەكچى بولغانىدى. ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئىبراھىم سەيدۇللا[1] ئۇنى چىمداپ قويدى. ئارقىدىن:

— بىزگە ئۇرۇش كېرەك ئەمەس. «بېتىم» تۇزۇلدى. ئۆلكىدە تىنچلىق بولدى. ئەمدى دېموكراتىيە يولغا قويۇلسلا بولدى. قۇرۇق گەپنى قويۇپ، ئوسۇل ئويناپ، ناخشا ئېيتايلى، — دېدى، — قېنى ئىمىن ئېلى تەمبۇرنى چېلىڭ.

ئىمىن ئېلى تەمبۇرنى چېلىشقا باشلىدى. بىرقانچەيلەن ناخشا ئېيتتى. ئىككى ئادەم ئوسسۇلغا چۈشتى. خالىق بولسا ئىبراھىم سەيدۇللاغا بولغان ئاچچىقىدا ئىككى رومكا ھاراقنى ئارقا-ئارقىدىن كۆتۈرۈۋەتتى-دە، مەست بولغان قىياپەتكە كىرىپ، ئوتتۇرىغا چۈشۈپ ئېگىز-پەس دەسسەپ يۇرۇپ، ئىبراھىم سەيدۇللانى ئوسسۇلغا تارتىشقا باشلىدى. ئىبراھىم سەيدۇللا شېئىرىيەتكە ئۆزىنى بېغىشلىغان ئادەم بولۇپ، ھەقىقەتەن ئوسسۇل ئويناشنى بىلمەيتتى. خالىق ئۇنى سۆرەشكە باشلىدى.

— قېنى شائىر، ئىككىمىز ئوسسۇل ئوينايلى.

— رەھمەت. مەن ئوسسۇل ئويناشنى بىلمەيمەن،مېنى خىجالەت قىلمىسىڭىز! — دەپ يالۋۇردى ئىبراھىم سەيدۇللا.

— ياق بولمايدۇ. ئۇيغۇر دېگەن تۇغۇلۇشى بىلەنلا ئوسسۇل ئوينايدۇ. ناخشا ئېيتىدۇ، بىلمەيمەن دېگەنمۇ گەپمۇ؟

ئىبراھىم سەيدۇللا خالىقنىڭ ئۆزىنى "مات" قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، كۆپچىلىككە مۇراجەت قىلدى:

— ئاغىنىلەر ھەممىگلار بىلسىلەر، مەن ئوسسۇل ئويناشنى بىلمەيمەن، شۇڭا بىر شېئىر ئوقۇپ بەرسەم قانداق؟ — دېدى.

---

①يېقىندىم ماتارېچى ۋە شائىر ئىبراھىم سەيدۇللا — 1938-يىلدىن باشلاپ ماتارىپ ساھەسىدە ئىشلىگەن. كۆپلىگەن يازمىلىرى شېئىرلارنى يازغان. 1946-يىلى قولغا ئېلىنىپ ئازابلانغان ۋە نېرىك كۆمۈشكە ھۆكۈم قىلىنغان. كېيىن قويۇپ بېرىلگەن. 1990-يىلى 9-ئايدا ئالەمدىن ئوتكەن.

هەممەيلەن بىر ئېغىزدىن رازى بولۇشتى. ئۇ بۇلتۇر ئەتىيازدا يازغان، كىتابخانغا باش قىسمى تونۇش بولغان، ئىمىن نىيازنىڭ بېغىدا باش قىسمى ئوقۇلۇپ، مۇدۇسانىڭ كېلىشى بىلەن بېرىمى ئۇزۇلۇپ قالغان «باھار ھەققىدە مۇڭۇشلىرىم» دېگەن شېئىرىنى ئوقۇشقا باشلىدى. بۇ يىل ئەتىيازدا بۇ شېئىرنىڭ ماۋزۇسىنى «مۇرەسسە قەلەمگىن» دەپ ئۆزگەرتىپ، ئاپىرىلدا كوچىغا چاپلىغانىدى. شائىر بۇ شېئىرىدا مۇرەسسەچىلىكنى ئەمەس، تولۇق ئازادلىقنى تەشەببۇس قىلغانىدى.

باھارغا تەلمۇرۇپ دىللار،
ئۆتەرمەنمۇ زالالەتتە.
ئۆتۈپ كەتمەكتە بۇ يىللار،
قويۇپ بىزلەرنى كۈلپەتتە.

باشلاردا ئويىنىدى شەمشەر،
شىكار بولدۇق رەقىبلەرگە.
ھاياتلىقتىن ئۈمىد ئۈزۈپ،
رازى بولدۇق بۇ كۈنلەرگە.

... ...

ئۈمىدسىز بولمىغىن ھەر چاغ،
تەسەللى ئەيلىمە ھەرگىز،
شىجائەتلىك بولۇپ مەردان،
مۇرەسسە قىلما سەن ھەرگىز.

... ...

قولۇڭغا ئال ھايات تىغىنى،
قىرىپ رۇستەمچە پالۋان بول.

ئۆزۈڭنى ئويلىما سەيدۇل،
خەلق ئاغزىدا داستان بول.

ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى شېئىر ئوقۇلۇپ بولغاندا چاۋاك چېلىشتى. خالىق بولسا، ئۆز سۆزىدە چىڭ تۇرۇۋالدى ۋە:

— ئۇ مېنى ئادەم قاتارىدا كۆرمىدى، لەۋزىمنى ئالمىدى، — دېدى.

— مەن ئۇسسۇل ئويناپالمايمەن. باشقا بىر قىزنەچىلىق قىلىپ بېرەي، — دېدى ئىبراھىم سەيدۇللا.

— ئەخمەتشا قاراقاشنىڭ مەشھۇر ساتىرىك داستانى «نەزەر مۇپتىغا يوللانغان مەكتۇپ»نى ئوقۇپ بەرسۇن، — دەپ ۋارقىراشتى ئولتۇرغانلار. كۆپچىلىكنىڭ تەلىپى بويىچە ئىبراھىم سەيدۇللا:

— بۇرۇنقى زاماندا خوتەنلىك ئەخمەتشا قاراقاش بىلەن ئاقسۇلۇق نەزەر مۇپتى دېگەن ئىككى ئۆلىما قەشقەردىكى خانلىق مەدرىسىدە بىللە ئوقۇغان ساۋاقداشلار ئىكەن. كېيىنكى چاغلاردا موللا ئەخمەتشا قاراقاش ئاقسۇ ئېتىنىڭ داڭقىنى ئاڭلاپ، نەزەر مۇپتىغا ئاتمىش سەر تەڭگە ئەۋەتىپ، ساۋاقداشلىق يۈز خاتىرىسى ئۈچۈن بىر ياخشى ئات ئەۋەتىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىپتۇ. لېكىن نەزەر مۇپتى ساۋاقدىشىغا خىيانەت قىلىپ، شۇنداق بىر ناچار ئات ئەۋەتىپتىكى، بۇنىڭدىن قاتتىق خاپا بولغان موللا ئەخمەتشا قاراقاش مۇنداق بىر سالام خەت يېزىپتۇ، — دېدى-دە، داستاننى ئوقۇشقا باشلىدى:

سالامنامە

دۇنيايىم بىئەدەت خوجام نەزەر مۇپتۇمغا ئەلۋەتتە،
تەئەييناتۇ سالامىم ئانچىنان ئاھۇ نادامەتتە.
ۋىسال ئولغاي دۇنيا بىرلە سالامىم ياخشى سائەتتە،

سېنى ياد ئەيلىگۈم ھەر كۈن، سەھەرلەردە ئىبادەتتە،
كى سەندىن ئۆزگە دوستۇم يوق ئىدى ئاقسۇ ۋىلايەتتە.
... ...

داستان ھەم ئۇزۇن ھەم قىزىقارلىق ئىدى. ئاڭلاپ ئولتۇرغانلار توختىماي كۈلۈشەتتى. ئىبراھىم سەيدۇللا ئاخىرى داستاننىڭ ئاخىرقى بىر كۈپلېتىنى ئوقۇدى:

... ...
ماڭا ئول ئات ئۇچۈن دائىم ئۆيۈمدە كۆپ مالامەتتۇر،
يېمەك بىر ئاتنا ئوتتۇز تەڭگىنى، قانداق خىيانەتتۇر،
يېقىنلاشقاچ قىيامەت، بەددىيانەتلىك ئالامەتتۇر،
مېنىڭ قالغان پۈلۈم بىرنەچچە كۈن سەندە ئامانەتتۇر،
بېرەدۇر سەن ئۇنى تاڭلا تولۇق — روزى قىيامەتتە.

— تۈگىدى، — دېدى داستاننى ئوقۇپ بولغان ئىبراھىم سەيدۇللا.
ئۇ مەكتۇپنى شۇنداق قاملاشتۇرۇپ ئوقۇدىكى، بۇنى ئاڭلاپ ئولتۇرغانلار ئۇچەيلىرى ئۇزۇلۇپ كەتكۈدەك كۈلۈشۈپ:
— ياشاپ كەت ئىبراھىم سەيدۇللا، — دەپ ۋارقىراشتى.
كۆپچىلىكنىڭ مۇنداق ماختاشلىرى ئالدىدا ئىبراھىم سەيدۇللا خىجالەت بولۇپ قالدى.
شۇ ئاردا ئوتتۇرىغا داستىخان سېلىندى. شۇنىڭ بىلەن ئىبراھىم سەيدۇللامۇ تەڭلىكتىن قۇتۇلدى. كەچتە ھەممەيلەن تارقايدىغان ۋاقىتتا، يامۇلدا ئىشلەيدىغان سۇلايمان ئىسمىلىك ياش خىزمەتچى كۆپچىلىكنى كېلەر يەكشەنبىلىك باغ سەيلىسىگە تەكلىپ قىلدى:
— يەكشەنبە كۈنى بارات ئاخشىمى. شۇ كۈنى بىزنىڭ باغدا باغ سەيلىسى قىلايلى. كەچتە قۇشقاچ دامواللىنىڭ سوپىلىرى بىزنىڭ باغدا تۇنەك

ئۆتكۈزىدۇ. خالساڭلار ئاخشىمى شۇنى كۆرىمىز.
ھەممەيلەن تارقالدى. خالىق، ساقى قاتارلىقلار قېپقالدى.
— سىلەر ئۇلارنىڭ ئاغزىدىن بىرەر نەرسە يۇلۇپ ئالدىڭلارمۇ؟ — دەپ سورىدى ساقى شېرىكلىرىدىن.
ئۇلار ئۆزئارا بىر-بىرىگە قاراپ مۇرىسىنى قىسىپ قويۇشتى.
— خالىق سېنى ئىمىن ئېلىدىن ئايرىلما دېمىگەنمۇ؟
— ئايرىلمىدىم. لېكىنزە تۇتامغا چىققۇدەك راۋۇرۇس ماتېرىيالغا ئىگە بولالمىدىم. بىردىنبىر پاكىت پەقەتلا ھېلىقى ژۇرنال.
— ئانداق بولسا مۇدۇساغا نېمە دەيسەن؟
خالىق جىم تۇراتتى. ئۇنىڭ كالپۇكى تىترەيتتى. ساقىمۇ ئويلىنىپ قالدى: — " مەن خالىققا سوئال قويۇۋاتىمەن، ئۆزۈم ھەربىي شتابقا نېمە دېمەن. ئۇلار ماڭا ئاز پۇل بەرمىدى. بۇگۈنكى زىياپەتكە ئۇ پۇلنىڭ پەقەت ئاز بىر قىسمىلا كەتتى "— ئۇ يانچۇقىدىكى ئېشىپ قالغان پۇلنى سىيلاپ قويدى، — " ئەگەردە بۇ پۇل ئۇچۇن لايىقىدا ئاخبارات بەرمىسەم قانداق بولىدۇ؟".
ساقى باشقىلارنى قايتۇرۇۋېتىپ، خالىقنى يالغۇز ئېقالدى ۋە تۇردى قاشقىرىنىڭ تۇغمەن بېشىغا كەتتى. ئۇلار تۇغمەن بېشىدىن ئۆتۈپ دەريا بويىغا چۈشتى. شۇ چاغدا ئۇ كۆڭلىدىكى گېپىنى خالىققا ئېيتتى.
— ئەمدى بىز ھېچنېمە ئۇقمىدۇق دېسەك بىزگە ياخشى كۇن يوق. بۇگۈنكى تەكلىپنى چۈشەندىڭمۇ؟
— قايسى تەكلىپنى؟
— سۇلايمانىنىڭ تەكلىپىنىچۇ؟
— چۈشەندىم. ئىندىنلىققا بارات كۇنى باغ سەيلىسىگە تەكلىپ قىلدى.
— ھەي ئەخمەق، سەن چۈشىنەلمەپسەن، ئۇنىڭ تېگىدە گەپ بار.
— قانداق گەپ؟
— بارات ئاخشىمى تۇنەش باھانىسى بىلەن ئادەم توپلاپ قوزغىلاڭ

كۆتۈرمەكچى.

— ھە... مۇنداق دە، — دەپ خالىق ساقىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشىنىپ ئاغزىنى ئېچىپلا قالدى. ئۇ ئۆز "كەسىپدىشى"نىڭ مۇنداق "ئەقىللىق" ئىكەنلىكىنى ئويلىمىغانىدى.

— ھەئە شۇنداق، تۇنەش بىر باھانە. بۇ بىرخىل ئۆرپ-ئادەت بولغاچقا بىر كىم بىر نەرسە دېيەلمەيدۇ. ئەمما ئۇلارنىڭ قورسىقىدا جىن بولمىسا، نېمە ئۈچۈن بارات كېچىسىنى تاللايدۇ.

شۇنداق قىلىپ ئۇلار بارات ئاخشىمى (7-ئاينىڭ 21-كۈنى) "قوزغىلاڭ كۆتۈرمەكچى" دېگەن ئاخباراتنى يەتكۈزمەكچى بولۇشتى. خالىق ئۆستەڭ بويلاپ ساقچى ئىدارىسىغا قاراپ ماڭدى. ساقى دەريا بويلاپ كەتتى. ئۇ ھەربىي شتابقا كەلگەندە، شتاب باشلىقى ۋالىي زو شۇپىڭنىڭ بۇيرۇقىنى ئوقۇۋاتاتتى. ئىمىن ئېلى ھېلىقى ئىككى قازاقنى بەرگەن خەتنۇ شۇ يەردە تۇراتتى. جاسۇسلارنىڭ پىتنىسى ۋالىينىڭ بۇيرۇقىغا توغرا كەپقالدى. ياشلارنىڭ پىشانىسى يەنىلا تەتۈر كەلگەندى.

ئون يەتتىنچى باب

بارات كېچىسىدىكى تۇنتۇقۇن

ھەربىر كىشىدە كىرام، كاتىبىن، ئىككىدىن ئارتۇق بولمايدۇ، لېكىن. جۈيجاڭ ۋە شۇڭگۇەن قويغان ئىشپىيون ھەربىر كىشىدە بولغان سەككىز-ئون كىرام، كاتىبىن يازسا ئېيتقانىنى، ئىشپىيون يازغان دىلدا ياتقانىنى.

— نىمشېھىت

1946-يىلى 7-ئاينىڭ 21-كۈنى، يەكشەنبە.

تومۇز ئېيىنىڭ راسا ئىسسىق كۈنلىرى ئىدى، يەر يۈزى تونۇرەڭ قىزىپ، ھاۋانىڭ دىمىقلىقىدىن دەم ئېلىش قىيىنلاشماقتا ئىدى. ئۆسۈملۈكلەر سولىشىپ، يوپۇرماقلىرى سالپىيىپ قورۇلۇپ كەتكەنىدى. ئۇچار قاناتلار بۇك-باراقسان دەرەخ ئارىلىرىغا يوشۇرۇنۇپ، كۆزلىرىنى يۇمۇپ يېتىشاتتى. ئىتلار تىللىرىنى سائگىلىتىپ قاراڭغۇ گەمىلىرىدىن چىقمايتتى ياكى ئۆستەڭ، كۆلچەكلەردىكى سۇغا كىرىۋالاتتى. توخۇ، ئۆردەكلەرنىڭ كانايلىرى لىپىلداپ،

ئاغزىنى ئېچىپ ھاسرايتتى. بىراق، يىراقلاردىن دېھقانلارنىڭ خاماندا ئېيتقان "لاي-لاي"لىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

بۇگۈن يەكشەنبە بولغاچقا بارات ئەتىگەندە كېلىپ دادىسىنىڭ خامان تېپىشىگە ياردەملەشتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاخىرقى قېتىم ئۆز ئۆيىدە بولۇشى ئىكەنلىكىنى ئويلاپمۇ قويمايتتى. ئۇنىڭ روھى ئانچە كۆتۈرەڭگۈ ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ھەممە نېمىنى تۇتۇپ باققۇسى، ھەممەيلەننى كۆرۈۋالغۇسى كېلەتتى. بۇنىڭ نېمە ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. تۇرۇپ-تۇرۇپ ئاسىيەنى ئويلاپ قالاتتى. ئۇنى بەكمۇ سېغىنغانىدى. ئۇنى قۇچاقلىغۇسى، سۆيگۈسى كېلەتتى-يۇ، لېكىن ئاسىيەنىڭ ئۆزى يازغان خەتلەرگە جاۋاب خەت يازمىغانلىقىدىن ئەجەبلىنەتتى، تۇرۇپ-تۇرۇپ ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئاسىيە ۋەدىسىدىن يېنىۋالدىمۇ-يە؟ دېگەن سوئال كېلىپ قالاتتى. ئەگەردە باشقا بىرەرسىنى تېپىۋالغان بولسىچۇ؟ ئۇنىڭغا ئەڭ دەھشەتلىك تۇيۇلىدىغىنى مانا مۇشۇ سوئال ئىدى. ئۇ بۇنداق بولۇشىنى زادىلا ئويلىماسقا تىرىشسىمۇ، لېكىن پات-پات ئۇنىڭ خىيالىغا بۇ سوئال كىرىۋالاتتى. خەت كەلمىگەنلىكىگە قاراپ گاھى چاغلاردا ئۆزىنىڭ بۇ خىيالىغا ئۆزى ئىشىنىپمۇ قالاتتى-دە، ئىچىدە: "ئادەم دېگەن خام سۈت ئەمگەن نەرسە" دەپ ئويلاپ، ياشاشنىڭ مەنىسى قالمىغاندەك بىلىنەتتى ۋە كۆزلىرىگە ياش كېلەتتى.

— ئۇھ... قانداق بولغىنى بۇ؟ — دېدى بارات توساتتىنلا ئۆزىمۇ سەزمەي.

ئوغلىنىڭ يېنىدا ئىشلەۋاتقان نىياز ئۇستا بۇ گەپنى باشقىچە چۈشەندى بولغاي.

— ھاۋانى دەمسەن ئوغلۇم؟! ئەھۋالدىن قارىغاندا قاتتىق بوران چىقىدىغاندەك تۇرىدۇ، — دېدى.

بارات دادىسىنىڭ ئالدىدا ئۆز سىرىنىڭ پاش بولۇپ قالمىغانلىقىنى كۆرۈپ يېنىك نەپەس ئالدى.

— شۇنى دەيمەن، يەردىن ئوت چىقىۋاتىدۇ، — دېدى ئاتىسىغا، ئۆزىنى

ئوغشاپ.

— سەن ئۆيگە كىرىپ بىردەم ئارام ئېلىۋالغىن. ئۆزۈممۇ يېتىشىپ كېتەلەيمەن.

— ياق ئاتا، بۇرۇن چىقىپ كەتسە قىلغان ئەمگەك بىكارغا كېتىدۇ. تېز تۇتۇش قىلايلى، — دەپ بارات قولىدىكى ئارىنى بۇغدايغا سانچىدى.

※ ※

بۇگۈن سېيىت شاگىيۇنىڭ بېغىغا باغ سەيلىسىگە چىقىدىغانلار كۈن چۈشتىن قايرىلغاندا يىغىلىپ بولدى. ھازىر تەتىل ۋاقتى بولغاچقا بۇ يەرگە يىغىلغانلار ئاساسەن ئوقۇنقۇچىلار، ئادەتتىكى ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرى ۋە شۇ مەھەللىدىكى ئەلنەغمىچىلەر ئىدى. ساھىپخان ئۆزى بېرىپ مامۇتخان بىلەن بارانىنى تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ، ئۇلار كېلەلمىدى. بۇ قېتىمقى ئولتۇرۇشقا ساقى، خالىق قاتارلىقلارمۇ كەلمىدى. بۇ ئىككىسىنىڭ كەلمىگەنلىكى ئۈچۈن باغ سەيلىسىگە كەلگەنلەر ئۆزلىرىنى خېلى ئەركىن، ئازادە ھېس قىلىشتى، كەڭ كۈشادە سۆزلەشتى. بىر-بىرىگە دەرد تۆكۈشتى، ئىچىشتى، ھال-مۇڭ ئېيتىشتى. كەچ بولغاندا بىرقانچەيلەن مەست بولۇپ قېلىپ، باغدىكى سۇپىدا يېتىپ قېلىشتى. قالغانلار ئاستا-ئاستا تارقالدى.

قاراڭغۇ چۈشۈش بىلەن ئەتراپتىكى مەھەللىنىڭ ياشلىرى يوغان بىر ياغلىق قاپاقنى ئۆزۈن بىر خادىنىڭ ئۈچىغا باغلاپ، مەشئەل ياندۇرۇپ، "بارات بولدى" دەپ توۋلاشقا باشلىدى.

بارات كەلدى، تۈيدۇڭلارمۇ؟
ياغلىق قۇيماققا تويدۇڭلارمۇ؟

بۇگۈن بۇ يەرگە "تۇنەك بولىدىكەن" دەپ نۇرغۇنلىغان ياشلار

يغىلغانىدى. ئاردىن شوخراق بىر.يىگىت بىر تال تاياقنى يېنىپ تۇرغان مەشئەلگە ئاتقانىدى، بىرقانچە يىل ياغدا پىشقان قاپاقتىن پۈرۈلداپ ئېقىۋاتقان ياغ باشقىلارغا چاچراپ كېتىپ، بىرقانچەيلەننىڭ ئۈ يەر- بۇ يېرىنى كۆيدۈرۈپ قويدى. ئۇلار جان ئاچچىقىدا ھېلىقى تاياق ئاتقان يىگىتنى ياقىسىدىن تۇتۇپ ئۇرۇشقا باشلىدى. نەتىجىدە ياش باللار تەرەپ-تەرەپ بولۇپ مۇشتلىشىپ كېتىشتى ۋە ئېغىزغا ئالغۇسىز سۆزلەر بىلەن بىر-بىرىنى تىللاشتى. بۇ يەرگە يىغىلغان مويىسپىتلەر ياشلارنى ئەيىبلىدى.

— ۋۇ... ئەخمەقلەر، بۇگۈن خۇدادىن گۇناھسىزنى كەچۈرۈشنى تىلەيدىغان كۈن، — دېدى بىر پاكار بويلۇق ئادەم، — ھەي ئادەم بولمىغانلار.

باشقىلارمۇ ياشلارغا كايىدى ۋە نەسىھەت قىلدى.

— بۇگۈن مۇسۇلماننىڭ ئاغزىدىن ئەپسانە ئەمەس، بىسمىللا چىقىدۇ.

— ۋۇ ئادەم بولمىغان موزايلار، ئېشەكلەر...

شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشقانلار ئىچىدىكى چوگرا قىلىرى خىجالەت بولۇپ، باشقىلارنى تىنچلىنىشقا، چىرايلىق ئۇيناشقا نەسىھەت قىلدى. ئۇرۇشقانلار ئاستا-ئاستا تىنچلاندى. ئارقىدىن ياشلار چوماق توپ ئۇيناشقا كىرىشتى.

※ ※

قاراڭغۇ چۈشكەندىن كېيىن كىشلەر سىيىت شائىيۇنىڭ چوڭ بېغىغا يىغىلىشقا باشلىدى. بارات ئاخشىمى تۇنەش مۇسۇلمانلار ئۈچۈن بىر خىل دىنىي ئۆرپ-ئادەت بولسىمۇ، لېكىن ھەركىمنىڭ ئۆزىگە لايىق مەقسىتى، مۇددىئاسى بار ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە "قۇشقاچ دامۇللا" نىڭ سوپىسى تۇرسۇن قارى ھەققىدە بىر خىل مىش-مىش پاراڭلارمۇ تارقالغانىدى:

— تۇرسۇن قارى ئون ئىككى كۈندىن بۇيان تاماق يېمەپتىمىش.

— تاماق يېمەي نېمە يەپتۇ؟

— ئۇزۇم تېلىنىڭ يىپلىقىنى يەپتۇدەكمىش.

— قويساڭا قۇرۇق گەپنى، بوش ناغار ئۆره تۇرامدۇ؟
— ئۇ خۇداغا ئۆزىنى ئاتىغان ئەۋلىيانىڭ سوپىسى بولغاچقا قورسىقى ئاچمىغۇدەكمىش.
— قۇرۇق گەپ، ئادەم كۆرمىگەندە سەللىسىنىڭ ئىچىگە تىقىۋالغان ناننى يېگۈدەكمىش.
— سەللىسىنىڭ قېنىدا يۆگەلگەن ھېسىپ بارمىش.
— ياقەي، سېپىت شائىيۇنىڭ خوتۇنى ئېتىپ بەرگەن گۆشنانىنى كېچىسى يەپ تويۇۋالغۇدەكمىش.
— كىشىلەر ئەپكەلگەن مانتا، پولۇنى كېچىسى يەپ، كۇندۇزى ھېچنەرسە يېمەسمىش.
— توۋا خۇدايىم، ئۇ بىر "ئەۋلىيا"نىڭ سوپىسى تۇرسا ئۇنداق قىلماس. مانا مۇشۇنداق خىلمۇ خىل سۆزلەرمۇ كىشىلەرنى بۇ سوپىنى كۆرۈشكە ئالدىرىتاتتى. توۋا، بىرنەچچە يىل بۇرۇن ھەممە ئادەم بىلىدىغان نۇراخۇن موللىنىڭ ئاشۇ دەلدۇش بالىسى شۇنداق بىر "ئەۋلىيا" بولۇپ كەتتىمۇ ھە؟!... نەتىجىدە سېپىت شائىيۇنىڭ بېغىغا ناھايىتى نۇرغۇن ئادەم يىغىلدى. كەلگەنلەر قۇرۇق قول كەلمەيتتى. ئۇلار قۇيماق، تۇخۇم پوشكال، گۆش نان، پىشىق گۆش، لىگەن-لىگەندە مانتا، پولۇ، يەنە "ھەزرىتىم" (قۇشقاچ دامۇللا) ئۈچۈن تون، سەللە، كۆكىلەك-ئىشتان، مەسە-كالاچ ۋە باشقىلارنى ئېلىپ كېلىشكەنىدى. نەرسىلەر ئۆرۈك تۈۋىگە دۆۋىلىنىپ كەتتى. ساق-سالامەت ئادەملەر تۇنەشكە، ئىبادەت قىلىشقا كەلگەن بولسا، كېسەل، مېيىپ كىشىلەر ئۆزلىرىگە خۇدادىن شىپالىق تىلەشكە، تۇغماس ئاياللار ئۆزلىرىگە سەۋەب تېپىشقا كېلىگەنىدى. بەزىلەر تاماشا كۆرۈشكە كەلسە، يەنە بەزىلەر تىك-تىكلاشقا كەلدى. شۇنداق قىلىپ چوڭ باغنىڭ ئىچىدىكى ئۆرۈكلۈك ئادەمگە توشتى. چوڭ سورۇن تۈزۈلۈپ، بىرقانچە جايغا ئۆرۈك ئوتۇنىدا گۈلخان يېقىلدى. سوپىلار ۋە بىرقانچە موللىلار ئوت يورۇقىدا يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇپ، باشلىرىنى بىر خىل رېتىم بىلەن ئالدىغا سىلكىپ "ھۇ، ھۇ" دېيىشمەكتە ئىدى. بۇلارنىڭ

ئىچىده مۇئەللىملەرنى ياكى ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرىنى كۆرگىلى بولمايتتى. كېچە سائەت ئىككىلەردە "ھۇ، ھۇ" راسا قىزغان چاغدا بىردىنلا ئاگلانغان دەھشەتلىك ئاۋازدىن ھەممەيلەن چۆچۈپ كېتىشتى.

— مىدىرلاشما!...

ھەممەيلەن بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىغانىدى، ئەتراپتا ئۆزلىرىنكە قورال تەڭلەپ تۇرغان ئەسكەرلەرنى كۆردى. ئوت يورۇقىدا قوراللىق كىشىلەرنى كۆرگەن بالىلار چىرقىراپ يىغلاپ ئانىلىرىغا چاپلاشتى.

※ ※

"بارات ئاخشىمى قوزغىلاڭ كۆتۈرمەكچى" دېگەن ئاخباراتنى تاپشۇرۇۋالغان ساقچى ئىدارىسى بىلەن ھەربىي شتاب ئالدىراپ قېلىشتى. ھۆدۈقۇپ كەتكەن لوشەنزېڭ مۇدۇسانى چاقىرىپ بۇيرۇق بەردى:

— بارلىق پايلاقچىلارنى سەپەرۋەر قىلىپ، گۇمانلىق كىشىلەرنى قاتتىق نازارەت قىلىڭلار!

— خوپ جۇيجاڭ جانابلىرى، — دەپ مۇدۇسا كۆڭلىدە "ئاخىر كۈنكەن ئامەت كېلىدىغان بولدى" دەپ تولىمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى.

لوشەنزېڭ ئۆزىگە ئىشەنچلىك تۆت نەپەر ساقچىنىڭ ھەمراھلىقىدا ناھىيىلىك پىرقىگە قاراپ يۈگۈردى. بۇ ئاللىقاچان قاراڭغۇ چۈشكەن چاغ ئىدى. ئۇ بارغان چاغدا يى خۇيمىن هاراق ئىچىپ ئولتۇراتتى. لوشەنزېڭ ئۆزى بىلەن كەلگەن ھەمراھلىرىغا بۇيرۇق بەردى:

— سىلەر كۆزەت قىلىڭلار ھەم ناھايىتى پەخىس بولۇڭلار! — دېدى-دە، كىرىپ كەتتى.

يى خۇيمىن لو شەنزېڭنىڭ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ ئەجەبلىنىمىدى ۋە "يالغۇز ئىچكەن هاراقنىڭ مەززىسى يوق" دەپ ئويلاپ ئۇنىڭ بىلەن "گاۋشىڭ، گاۋشىڭ" ئويىنىماقچى بولدى. ئۇ، بىر رومكىغا تولدۇرۇپ هاراق

قۇيۇپ لو شەنزىگغا سۇندى.

— ئىچىك، بەك ۋاقتىدا كەپسىز جۇيجاك. راسا زېرىكىپ تۇراتتىم.

— ياق، ئىچمەيمەن، — دەپ كەسكىن رەت قىلدى ساقچى باشلىقى.

— ئىچمەيمەن؟ نېمىشقا؟ ئىچمىسەك نېمىشقا كەلدىك بۇ كېچىدە؟!

— دەپ يى خۇيمىن مەست-ئەلەس كۆزلىرى بىلەن مېھمانغا ئالايدى.

— بەللى، راسا قىزىق گەپ بولدى-دە بۇ، مەن نېمە قايغۇدا؟ سىز نېمە قايغۇدا؟

— سەن نېمە قايغۇدا؟

— جان قايغۇسىدا.

— جان قايغۇسىدا... بۇ نېمە دېگىنىك؟

— بۇلار قوزغىلاڭ كۆتۈرمەكچى. بىلەمسىز؟! قوز... غە... لاڭ.

— تۇزۇكرەك گەپ قىلمامسەن؟ بۇلار دېگىنىك كىم؟ — ئۇنىڭ كالپۇكلىرى تىترەيتتى.

— پۇقرالار ... — دېدى لوشەنزىك. ئۇنىڭ ئاۋازى گۇلدۇرماسدەك ئاڭلىنىپ، يى خۇيمىنىك بېشىدا چاقماق چاققاندەك بىلىندى. خوتۇنى چىرقىرىغان پېتى ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ كەتتى. يى خۇيمىنىك كۆزلىرى ئالاق-جالاق بولۇپ، ئۆزى ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپلا قالدى. ئۇنىڭ پۇت-قوللىرى دىرىلدەپ تىترەپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا خۇددى كىنو كارتىنىسىدەك 1933-، 1937-يىللاردىكى دېھقانلار قوزغىلىڭى كەلدى ۋە لوشەنزىگنىڭ قولىدىكى شەپكىسى دېھقان قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن قارا شەھەر ۋالىيسى ياڭ مىڭجۇنىڭ بېشىدەك كۆرۈنۈپ كەتتى.

— ۋايجان ئۇ نېمە؟ — دەپ ۋارقىرىدى يى خۇيمىن.

— شەپكە، — دېدى لوشەنزىك، — نېمە بولدىڭىز؟

— ھېچنېمە. شەپكىڭىز كۆزۈمگە غەلىتە كۆرۈندى.

لوشەنزىگغا مۇشۇنداق بىر چاغدا بۇ ئادەمنىڭ مەست بولۇپ قالغانلىقى بەكمۇ ئەلەم قىلدى. لېكىن بىر نەرسە دېيىشكە پېتىنالمىدى. بىرئاز ئۆزىگە

كېلىۋاتقان دەپ جەمئىيەت ئولتۇردى. بىرنەچچە مىنۇتتىن كېيىن، يى خۇيمەن مۇشتۇمى بىلەن جوزىغا شۇنداق قاتتىق ئۇردىكى، جوزا ئۇستىدىكى قاچا-قۇچىلار جاراڭلاپ كەتتى. ئۇ بۇلۇڭدىكى كارىۋات پېنىغا يۆگۈرۈپ بېرىپ، ياستۇق ئاستىدىكى تاپانچىنى ئېلىپ، ئىشىككە ماڭدى.

— يۇر، مەن ئۇ ھايۋانلارغا قوزغىلاڭنىڭ نېمىلىكىنى كۆرسىتىپ ھەممىسىنى قىرىپ تاشلايمەن.

لوشەنزىڭ ئۇنى تۇتۇۋالدى ۋە كۆتۈرۈپ دېگۈدەك ئېلىپ بېرىپ جايىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويدى:

— شۇجىڭ، ئۆزىڭىزنى بېسىۋېلىڭ، ئولتۇرۇڭ، ئاۋۋال مەسلىھەتلىشىۋالايلى. "ئاچچىق ئەقلىنى كېسىپتۇ" دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟

كۈتۈلمىگەن خەۋەردىن قورقۇپ كەتكەن يى خۇيمىننىڭ مەستلىكى تېزلا پېشىلىپ كەتتى. لوشەنزىڭ ئالدىرىماستىن بۇگۈن كەچتە خالىق يەتكۈزگەن ئاخباراتنى بىر-بىرلەپ سۆزلەپ بەردى. يى خۇيمىنمۇ خېلى تېتىكلىشىپ قالدى. ئۇلار مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن ھەربىي شتابقا قاراپ يولغا چىققاندا كېچە سائەت ئون ئىككىدىن ئاشقانىدى. ئۇلارنى كوچىدا ئاتلىق ۋە پىيادە چارلىغۇچىلار بىرقانچە جايدا توختاتتى ۋە گۇۋاھنامىلىرىنى تەكشۈردى. لوشەنزىڭ بۇگۈن ئاخشاملىق پارولىنى بىلەتتى. "جاۋگۇەنشى"نىڭ ئالدىدا ئەسكەرلەر ئۇلارنى توسۇۋالدى:

— ھەرقانداق ئىش بولسا ئەنە كېلىڭلار، — دېدى نۆۋەتچى ئوفىتسېر ئۇلارنىڭ گۇۋاھنامىلىرىنى كۆرگەندىن كېيىن.

— ھەربىي شتابقا يەتكۈزىدىغان پەۋقۇلئاددە مۇھىم خەۋىرىمىز بار، — دېدى لو شەنزىڭ.

— ھازىر بولمايدۇ. ھەرقانداق ئىش بولسا تاڭ ئاتقاندا كېلىڭلار. بۇ بۇيرۇق. ئەگەردە بويسۇنمىساڭلار سولاپ قويىمەن، — دېدى نۆۋەتچى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئىلاجسىز قايتىشقا مەجبۇر بولدى. لوشەنزىڭ كەلگەندە مۇدۇسا ئۆزى يىغىۋالغان پايلاقچىلارغا مۇشۇ ئىككى-ئۈچ كۈن

ئـــچـىده كىملەرنى نازارەت قىلىش كېرەكلىكى ھەققىده تاپشۇرۇق بېرىپ بولغاندى.

— بۇلار مۇشۇ يەردە قونسۇن، سىرتقا چىقسا تۇنۇۋالىدۇ، — دېدى لوشەنزېك.

جاسۇسلار بۇ كېچىنى مەھەممەت ئېلىنى تىرىك كۆمگەن ئاختاخانىدا ئۆتكۈزدى.

19-ئىيۇلدىن باشلاپ ساقچى ئىدارىسى، ناھىيىلىك پىرقە، ھەربىي شتابنا ئاجايىپ بىر پاتپاراقچىلىق باشلىنىپ كەتتى. بارات، ماموتخانىلارنىڭ ئۆيىنى كۆزىتىشكە مەخسۇس ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇلدى. پوقاق، مۇسا ساتىراش قاتارلىقلار ھېلى مەسچىت يېكى كاروان سارايدا، ھېلى كوچىدا پەيدا بولۇپ، خۇددى پۇتى كۆيگەن توخۇدەك ھەر تەرەپكە چېپىشقا باشلىدى. ئۇلار ئۇچرىغان ھەربىر ئادەمگە سەپسېلىپ يەۋېتىدىغاندەك سىنچىلاپ قارايتتى. ساقچى، ئەسكەرلەر ساقچى ئىدارىسى ئەتراپىغا قوم خالتىلىرىنى تىزىپ، يوشۇرۇنۇش ۋە ئېتىش نوچكىلىرىنى تەييارلاشقا كىرىشتى. مۇدۇسا ساقچىلارغا يولىيورۇق كۆرسىتىپ ھەم خۇشال بولاتتى ھەم ئەپسۇسلىناتتى. ئۇ بۇ قېتىم ئەپەندىلەرگە ئۆزىنىڭ كىملىكىنى كۆرسىتىپ قويىدۇ. شۇ چاغدا ئۇلارنىڭ مۇدۇسا ئالدىدا تىترەپ تۇرمىغىنىنى كۆرەي دەپ ئويلايتتى. يەنە بىر تەرەپتىن ھازىر يازلىق تەتىل ۋاقتى بولغاچقا بەزى ھارامزادىلەر قولغا چۈشمەي قالارمىكىن دەپ ئەندىشە قىلاتتى.

ھەربىي قىسىملار ئىچىدىمۇ چوڭ ئورۇنلاشتۇرۇشلار بولدى. بارلىق پوتەيلەرگە ئېغىر پىلىموتلارنى ئورۇنلاشتۇردى. سېپىل ئىچىدىكى كۆلگە سۇ تۇشقۇزدى. قاراۋۇللۇقنى بىر ھەسسە كۈچەيتتى. ساندۇق-ساندۇق قول بومبىسى ۋە ئوق-دورىلارنى ئىسكىلاتتىن ئېلىپ چىقىپ تەييارلاپ قويدى. ئاتلىق ئەسكەرلەر كېچە-كۈندۈز ئايلىنىپ يۈرۈپ نۆۋەت بىلەن چارلاپ تۇردى. كوچىلاردىكى پاترۇللارمۇ كۆپەيتىلدى. كېچىسى شتابنىڭ بۇيرۇقى بويىچە بارلىق ئەسكەرلەر كىيىملىرىنى سالمايلا ئاپتوماتلىرىنى بېشىغا قويۇپ داق يەرگە

قىسملار بويىچە سوزۇلۇشتى. شۇنداق قىلىپ ئۇلار بىر تەرەپتىن ئۇرۇشقا تەييارلاندى، يەنە بىر تەرەپتىن جاسۇسلار تەييارلىغان ئاخباراتتىكى نامەلۇم "قوزغىلاڭچى"لارنى ئۆز جايىدىلا يوق قىلىۋەتمەكچى بولدى.

1946-يىلى 7-ئاينىڭ 21-كۈنى، يەكشەنبە ئاخشىمى، مۇدۇسا خالىق ۋە ئابدىراخمان تۇرسۇننىڭ يول باشلىشى بىلەن ئون نەپەر ساقچى ئەسكەر ۋە بىر روتا مۇنتىزىم ئەسكەرنى ئېلىپ، قاراڭغۇ چۈشكەندە چوڭ يول بىلەن ماڭماستىن دەريانى باش تەرەپتىن كېسىپ ئۆتۈپ، مەھەللىنىڭ جەنۇبى بىلەن ئايلىنىپ قاسىم ھاجىنىڭ تۇڭمەن بېشىغا كەلدى. ئۇلار ئۆستەڭ بويلاپ تۆۋەنگە مېڭىپ قېرى جىگدە ئورمانلىقىغا كىرىپ ئەتراپنى خېلى ئۇزاق كۆزەتكەندىن كېيىن، چوڭ يولنى كېسىپ ئۆتۈپ، تۆت يولنىڭ كېسىشكەن جايىدىكى مەكتەپكە كىرىپ ئاتتىن چۈشتى. ھازىر يازلىق تەتىل ۋاقتى بولغاچقا مەكتەپ جىمجىت ۋە چۆلدەرەپ قالغانىدى. ئۇلار ئاتلارنى شۇ يەرگە باغلاپ، ئىككى ئادەمنى ساقلاشقا قالدۇردى.

— سىلەر مۇشۇ يەردە ئاتلارغا قاراپ تۇرۇڭلار. ھوشيار بولۇڭلار. بىرەرسى يېقىنلاشسا ئايماي ئېتىپ تاشلاڭلار! — دەپ بۇيرۇق بەردى مۇدۇسا، — بىرەر ئەھۋال يۈز بەرسە ئادەم ئەۋەتمەن، بىرسىگلار بېرىپ دەرھال لوجۇچاڭغا خەۋەر قىلىڭلار.

— خوپ... — دەپ ھەر ئىككى ساقچى قوللىرىنى چېكىسىگە تەگكۈزدى.

— ئاستىراق گالۋاڭلار، — دېدى مۇدۇسا، — نېمە ۋارقىرىشىسەن؟

مۇشۇ مەھەللىلىك ئابدىراخمان تۇرسۇن بۇ يەرلەرنى بەش قولدەك بىلەتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە خالىقمۇ بۇرۇن مۇشۇ يەردە ئىشلىگەچكە، ئۇلارنى ھايال قىلمايلا بۇغدىيى يېغىۋېلىنغان ئېگىزلىق ئارقىلىق سېپىت شاڭيۇنىڭ چوڭ بېغىنىڭ ئارقا ئىشىكىگە باشلاپ باردى. بۇگۈن بارات كېچىسى بولغاچقا باغنىڭ ئارقا ئىشىكى ئوچۇق ئىدى. ئەسكەرلەر ئاۋاز چىقارماستىن باغقا كىرىپ، ئۆچەي دەپ قالغان گۈلخان يورۇقىدا تىلاۋەت قىلىۋاتقان جامائەتنى

قورشۇالدى.

※ ※

بۈگۈن ئاخشام بۇ يەرگە يىغىلغان خالايىق، ئەسكەرلەرنىڭ ئۆزلىرىگە مىلتىق تەڭلەپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى. ئارقىدىنلا مۇدۇسانىڭ ھۆركىرىگەن ئاۋازى ئاڭلاندى:

— جىم ئولتۇرۇڭلار، كىم مىدىرلىسا ئېتىپ تاشلايمەن.

— يا پەرۋەردىگارا، — دېدى بىر بوۋاي، — بۇ نېمە ئىش؟ بىزگە ئەمدى شۇ كۈن قالدىمۇ؟

— كاپشىما قېرى جۈھۈد، — دەپ ۋارقىرىدى مۇدۇسا بوۋايغا، — بولمىسا كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسەن.

بوۋاي ئۆلۈڭ-كىچىك تىنىپ جىم بولدى، ئۈششاق بالىلار ئانىلىرىنىڭ قوينىغا كىرىپ كەتتى. كۆپچىلىك قورقۇش ۋە ھەيرانلىق ئىچىدە جىمجىت ئولتۇرۇپ دۇرۇت ئوقۇيتتى. مۇدۇسا، خالىق، قاسىم شۇڭگۇەنلەر قول چىرىغىنى يورۇتۇپ، ئولتۇرغانلارغا بىرمۇ بىر قاراپ چىقتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ياكى ئوقۇتقۇچىلاردىن ياكى ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرىدىن بىرەرسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. شۇ چاغدا ئەسكەرلەر بىر ئەر بىلەن بىر ئايالنى ھەيدەپ كەلدى. ئەرنىڭ بېشىدا سەللە بار ئىدى.

— بۇلار تاللىقتا تۇنەپتۇ، — دېدى ئەسكەر ئۇلارنى كۆرسىتىپ.

— ھازىرچە بۇ ئىش مۇھىم ئەمەس، — دېدى مۇدۇسا، — بۇلارنى مۇشۇلار بىر تەرەپ قىلسۇن.

— يوقلىش پاسىقلار، — دەپ ھەممە ئادەم ئۇلارنى تىللاپ ئۆرە-تۆپە بولۇپ كەتتى. مۇدۇسا كىشىلەرگە:

— تىنچلىنىڭلار، ئىشقا كاشىلا قىلمايدىلار! — دەپ ۋارقىرىدى. شۇ ئارىلىقتا ھېلىقى ئىككى "ئاشىق-مەشۇق"، "غېيىپدە" تىكشۈەتتى.

كىشىلەر ئۆزلىرىنى قورشىۋالغان ئەسكەرلەرگە قاراپ ئاستا-ئاستا جىم بولدى. بۇ يەردە ئولتۇرغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى دېھقانلار ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار بىر قىسىم ئۆزۈن تون كىيگەن كىشىلەرنىڭ چاپانلىرىنى سالدۇرۇپ تەكشۈرۈپ چىقتى. ئىلاجسىز قالغان ساقچىلار يانماقچى بولۇۋاتقاندا مەھەللە دوغلىرىدىن بىرسى سوراپ قالدى:

— دۇسا بېگىم كىمنى ئىزدەيدىكىن؟

— ئەپەندىلەر كەلمىدىمۇ؟ — دەپ سورىدى مۇدۇسا دوغدىن.

— ئۇلار بۇرۇنلا كەپتىكەن، بىر قىسمى كېتىپ قالدى، بىر قىسمى شىپاگىدا ئۇخلاۋاتىدۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ مۇدۇسا ئەسكەرلەرنى باشلاپ شۇ ياققا كەتتى. ئۇلار ارغاندا قاتتىق ئۇخلاۋاتقان يەتتە ئادەم زادىلا سەزمىدى. ئۇلارنى مۇدۇسا تېپىپ ويغاتتى. ئۇلار ئويغىنىپ، نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلىپ بولغۇچە قوللىرى باغلىنىپ بولدى.

— ھەيدە! — دەپ بۇيرۇق بەردى مۇدۇسا ئەسكەرلەرگە، شۇ چاغدا ئېگىز بويلۇق، بەستلىك سېيىت شاگىيۇ ئۆيدىن چىقىپ مۇدۇسانىڭ ئالدىنى توستى.

— دۇسا ئەپەندىم، مېنىڭ ئوغلۇمنى قويۇپ بېرىڭ! — دېدى يالۋۇرغان قىياپەتتە. مۇدۇسا ئۆچۈن سېيىت شاگىيۇنى ھېسابقا ئالماي بولمايتتى. چۈنكى ئۇ ئۆزى دېيانەتلىك، خەنزۇچىنىمۇ سۈزەك بىلىدىغان، جەمئىيەتتە ۋە ھۆكۈمەت مەھكىمىلىرىدىمۇ خېلى تەسىرى بار ئادەم ئىدى. شۇڭا:

— سۇلايمانىنى قويۇۋېتىڭلار، — دېدى ساقچىلارغا.

قاسىم شۇڭگۈەن قول چىرىغىنى يېقىپ، ئېگىز بويلۇق، قاڭشارلىق، ئورۇق بىر ياشنى قويۇپ بەردى. بۇ بۇگۈنكى كېچىلىك بارات يىغىلىشىنىڭ ساھىپخانى — سېيىت شاگىيۇنىڭ ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە ئىشلەيدىغان ئوغلى سۇلايمان ئىدى.

※ ※

كەچكە يېقىن چىقىشقا باشلىغان شەرق شامىلى بارغانچە كۈچىيىپ، تۇن نىسپى بولغاندا قارا بورانغا ئايلاندى. يەردىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ-توپىنىڭ دەستىدىن ئاسماندىكى تولۇن ئاي بۇگۈنكى پاجىئەنىڭ گۇۋاھچىسى بولۇشتىن قاچقاندەك، بۇلۇت ئارىسىغا يوشۇرۇنۇپ، يەر-يۈزىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. قوللىرى كەينىگە قايرىلىپ باغلانغان مەھبۇسلار يۈزلىرىگە ئۇرۇپ تۇرغان قۇم توپىنىڭ دەستىدىن كۆزلىرىنى ئاچالماي گاھىدا سەنتۈرۈلۈپ، گاھىدا يېقىلىپ ناھايىتى تەسلىكتە ئاستا-ئاستا ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. ئۇلارنى ئېسكەرلەر تۆت تەرەپتىن قورشۇۋېلىپ كېتىپ باراتتى. مۇدۇسانىڭ قولىدىكى قامچا بىلەن ئېسكەرلەرنىڭ قولىدىكى ملتىقنىڭ پاينەكلىرى ئۇلارغا پات-پات تېگىپ تۇراتتى. ئۇلار موللا راخماننىڭ ئۆيىنىڭ ئۈدۈلىدىكى ئەگرى-بۈگرى يول بويىدىكى دۆمچەكلىككە كەلگەندە ئوقۇنقۇچى ھەسەن روزى بىر تۇپ چۆلغۇنغا پۈتلىشىپ يېقىلىپ چۈشتى.

— تۇرە ئۆلەرمەن، — دەپ ۋارقىرىدى مۇدۇسا ۋە قولىدىكى قامچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ كۈچ بىلەن شۇنداق ئۇردىكى ھەسەن روزىنىڭ ئۈستىدىكى ئاق كۆگىلەكتە شۇ زامات قان ئىزلىرى كۆرۈندى. كۆگىلىكىنىڭ دۈمبىسى خۇددى قايچىدا كەسكەندەك تىلىنىپ كەتتى. ئاغرىقتىن ھەسەن روزىنىڭ كۆزلىرى قاراڭغۇلىشىپ، بەدىنى تۆز قۇيغاندەك ئېچىشىپ كەتتى.

— نېمانچە ئۇرسەن؟ — دېدى قولى باغلاقلىق سادىق، — كۆرمىدىڭمۇ؟ بوران بىلەن قاراڭغۇلۇقنى؟

— كۆردۈم، قىزىل پاچاق توپىلاڭچى، — دېدى مۇدۇسا. ئۇنىڭ قولىدىكى قامچا ئەمدى سادىقا تەگدى، — مەن مۇشۇنداق كۆرىمەن.

ئۇلار تىزىغچە سۇ كېچىپ بىر ئېرىقتىن ئۆتتى. ئارقىدىنلا بىر چوڭ ئۆستەڭگە سېلىنغان تاختا كۆۋرۈكتىن ئۆتتى. مەھبۇسلار ئۇسساپ كەتكەن بولسىمۇ سۇ ئىچىۋېلىشقا يېتىنالمىدى. ئۇلار بىر مەھەللە ئارىسىدىكى

ئوچۇقچىلىققا كەلگەندە مۇدۇسا ئون نەپەر ساقچى-چېرىكنى ئېلىپ ئالدىن يۈرۈپ كەتتى. مەھبۇسلارنى ھەربىي قىسىملار ھەيدەپ ماڭدى. ئۇلارغا خالىق بىلەن قاسىم شۇڭگەن يول باشلىدى. مەھەللىگە كىرگەندە مەھبۇسلار كەينىدىكى ئەسكەرلەرگە "سۇ ئىچىۋالساق" دېدى.

— سۇ نەدە بار؟ — دەپ سوردى روتا كوماندىرى. ئۇمۇ ئۇسساپ كەتكەنىدى.

— تۇرسۇن ۋالىنىڭ كۆلىدە بار، — دېيىشتى مەھبۇسلار.

— ۋالىي؟ ۋالىي نەدە؟ — دەپ ياندۇرۇپ سوردى روتا كوماندىرى.

— ۋالىنىڭ ئۆيى مۇشۇ، — دېيىشتى تۇنۇقۇنلار ھېچنېمىنى چۈشەنمەي.

روتا كوماندىرى بىر نەرسىلەرنى دېگەنىدى، ئون ئەسكەر ئايرىلىپ چىقىپ تۇرسۇن ۋالىنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىردى ۋە خۇدادىن ئامانلىق تىلەپ جەينىمازدا ئولتۇرغان تۇرسۇن ۋالىينى باغلاپ ئېلىپ چىقتى. لىيەنجاڭ قول چىراغنى يورۇتۇپ، ئاتمىش بەش ياشلاردىكى،ئېگىز بويلۇق، ئاپئاق ساقالى مەيدىسىگە چۈشۈپ تۇرغان بىر ئادەمنى كۆردى. نېمە ئۈچۈن بولغانلىقىنى ئاڭقىرالماي گاڭگىراپ قالغان تۇرسۇن ۋالىي مۇنچىۋالا ئەسكەرنى كۆرۈپ قورقانلىقىدىن دىر-دىر تىترەيتتى. لىيەنجاڭ قول چىراغ يورۇقىدا ئۇنى بىر قۇر كۆزدىن كەچۈرۈپ چىققاندىن كېيىن سوراق قىلىشقا باشلىدى.

— سەن راستىنلا ۋالىيمۇ؟

— ياق. بۇرۇنقى ۋاقىتلاردا دادام ۋالىي بولغان. ئۇزۇن بولدى، ئۆلۈپ كەتكەن. لېكىن كىشىلەر مېنى نېمە ئۈچۈندۇر تۇرسۇن ۋالىي دەيدۇ، — دېدى ئۇ تىترەپ تۇرۇپ.

— بۇنىڭ دېگەنلىرى راستمۇ؟ — دەپ مەھبۇسلارغا بۇرۇلدى لىيەنجاڭ. مەھبۇسلارمۇ بۇ ئادەمنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئېلىپ خاتا ئىش قىلغانلىقىنى چۈشەنگەنىدى. شۇڭا بىر ئېغىزدىن:

— راست، — دېيىشتى.

— ۋۇ ئاناڭنى... يوقال، — دەپ لىيەنجاڭ تۇرسۇن ۋالىينى بىرنى تەپتى،

ئەسكەرلەر ئۇنىڭ قولىنى يېشىپ قويۇۋەتتى. بۇ چاغدا مۇدۇسا بىلەن ساقچىلار باغلاقلىق ئىككى ئادەمنى ئالدىغا سېلىپ چوڭ يولدا كۆتۈپ تۇراتتى. بۇلار بولسا ئوقۇتقۇچى ئىمىن نىياز بىلەن جالالىدىن ئىدى.

ئۇلار تاڭ ئاتاي دېگەندە ئارانلا شەھەرگە يېتىپ كەلدى. مۇدۇسا بىلەن لىيەنجاڭ تۇنتقۇنلارنى كىمنىڭ ئېلىپ كېتىشى ھەققىدە كۆپ تالاشتى. ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسىلا تۇنتقۇنلارنى ئۆز قوللىرى بىلەن خوجايىنلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىشنى ۋە شۇ ئارقىلىق بىرەر نەپكە ئېرىشىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىشاتتى. ئاخىر مۇدۇسا لىيەنجاڭغا يول قويۇشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ تۇنتقۇنلارنى قوناق تۆككەن بىر ئۆيگە سولاپ قويدى. بىچارە تۇنتقۇنلار بەدبەختكە چېچىلغان قوناق پېتىپ، نۇرۇڭ ئارام ئالالمىدى. تاڭ ئاتقاندا بۇ ئامبار ئادەمگە لىق توشقانىدى. مۇشۇ ئاخشىمى يەنە يەتتە نەپەر ئۇيغۇر ۋە تۆت نەپەر رۇسنى تۇتۇپ جاۋگۇەنشىغا جايلاشقان ھەربىي شتابنىڭ پىششىق خىشتىن ياسالغان چوڭقۇر، قاراڭغۇ يەر ئاستى ئىسكىلاتىغا سولىدى. قىرىق-ئەللىك ئادەمنى ساقچىنىڭ تۇرمىسىگە قامىدى.

※ ※

19-ئىيۇل چۈشتىن كېيىن بارات ئىشك ئالدىدىكى كىچىك كەپتەرخانىنىڭ ئۈستىدە تۇرغان قۇمنىڭ ئەتراپىغا پىپەكلىك چوڭ كۆك كەپتەرنىڭ پەيدا بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ قالدى ۋە سىنچىلاپ قاراپ كەپتەرنىڭ قۇيرۇق قىسمىدا بىر نەرسىنىڭ بارلىقىنى بىلدى. ئۇ بىر سەكرەپ بۇغداي ئېلىپ چىقىپ، كەپتەرخانىنىڭ ئاغزىنى ئېچىۋېتىپ، بۇغدايىنى چاچقاندى، ئىچىدىكى كەپتەرلەر دەرھال دانلاشقا چىقتى. كۆك كەپتەرمۇ ئۆگزىدىن چۈشتى. كەپتەرلەر داننى يەپ بولۇپ، ئىسسىقتىن قېچىپ دەرھال

ئۇۋىسىغا كىرىپ كەتتى. بارات "قۇشنى دان ئالدايدۇ، ئادەمنى گەپ" دېگەن تەمسىل راست ئىكەن، دەپ ئويلىدى-دە، كاتەككە كىرىپ، كۆك كەپتەرنى تۇتۇپ، ئۇنىڭ قۇيرۇقىغا تىكىلگەن كىچىككىنە لاتىنى ئالدى. لاتىغا خەت يېزىلغان بىر پارچە سامان قەغەز ئورالغان بولۇپ، خەتنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى: "ئەھۋال ئىنتايىن خەتەرلىك. مەن قورشاۋدا قالدىم. نەشكىلات ئەزالىرىنىڭ تىزىملىكىنى كۆيدۈرۈۋېتىڭ. ئۆزئارا كۆرۈشمەڭلار!" پوچۇركا مامۇتخانىنىڭ ئىدى. ئۇلار ئەتىيازدىن بۇيان ئېھتىيات ئۈچۈن مۇشۇنداق كەپتەرنى ئالاقچى قىلىۋالغانىدى. ئۇ ئۆزاققا قالماي ئۆز ئۆيىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى كۆل بويىدا ئۆسكەن يوغان سۆگەتنىڭ ئۈستىدە ئادەم بارلىقىنى بايقىدى. شۇنداق بولسىمۇ قورقمىدى ۋە چاندۇرماي بەخىرامان يۈرۈۋەردى. كىندىك قېنىمىز تۆكۈلگەن جايدا نېمىدىن قورقاتتۇق ۋە قورقىدىغىنىمىز گۇناھ قىلدۇق؟ "ئىنتىزار قورقان گادای بولماپتۇ". ئەگەردە ئۆلۈمدىن قورقماق بولساق، مەككۇ قۇللۇقنى ئۆزىمىزگە راۋا كۆرۈپ، ئازادلىق، ئەركىنلىك دېمىگەن بولاتتۇق دەپ ئويلايتتى ئۇ.

21-ئىيۇل كەچتە كۈتۈلمىگەندە باراتنىڭ دېھقان دوستى مەھەممەت كىرىپ كەلدى. مەھەممەت ئېگىز بويلۇق، قوشۇما قاش، قوي كۆز، يۇمۇلاق يۈز، كەڭ گەۋدىلىك پالۋان سۈپەت يىگىت ئىدى. ئۇلار كۆرۈشمىگىلى خېلى كۈنلەر بولغانىدى. مەھەممەت، بارات ئاخشىمى مۇناسىۋىتى بىلەن باراتنى يوقلاپ كەلگەنىدى. ئۇلار قىزغىن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. بۇ چاغدا باراتنىڭ ئۆيى ئىدارىسىدىكىلەرنىڭمۇ نازارىتى ئاستىدا قالغانىدى.

— خېلى كۈنلەر بولدى كۆرۈشەلمىدۇق. مەنمۇ دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراشچىلىقى بىلەن، سىلەرگە نېمە بولدىكىنىڭ؟! ھېچ ئىشنى بىلىپ بولمايدۇ، — دەپ ئۇ باراتنىڭ قولىنى قويۇۋېتىپ تۇرۇپ سۆزلەپ كەتتى، — بۈگۈن دەسلەپكى بىرنەچچە قوغۇن پىشىپتىكەن، سىلەرنى ئېغىز تەگسۇن دەپ بىر-ئىككىنى ئۈزۈپ كەلدىم.

— رەھمەت، — دېدى بارات، — رەھمەت ئاداش، ئىشلىرىڭلار قانداق؟

ئاغىنىلەر نېمە دېيىشۋاتىدۇ؟

— ئىش يەنىلا بۇرۇنقىدەك. بۇگۈن ئوتۇن، ئەتە سامان، ئۆگۈنلۈككە توخۇ-تۇخۇم، ھاشارغا ئادەم... ئۇنى ئاز دېگەندەك رەھىم قىلسا تىل-ھاقارەت، تاياق-توقماق، رەھىم قىلمىسا زىندان. بۇ ئىشلار سىلەرگە مەلۇمغۇ؟ كىشىلەرنىڭ چىرايلىقراق قىز-ئاياللىرىمۇ سىرتقا چىقالمايدىغان بولۇپ قالدى، — دەپ سۆزلەپ كەتتى مەھەممەت ۋە ئېغىر خۇرسىنىپ قويدى.

— ئاغىنىلەر نېمە دېيىشۋاتىدۇ؟ — دەپ سوئالنى قايتا تەكرارلىدى بارات.

— ئاغىنىلەر نېمە دەيتتى؟ بىزدە نېمە ئامال بولسۇن؟! خەلق قۇرۇق قول تۇرسا، بولمىسا شېڭ شىسەي بىلەن بەش يىل ئۇرۇشقان خەلق جىم ياتامدۇ؟ مۇنداق زۇلۇمغا چىداپ تۇرامدۇ؟ "بوغۇزلايمەن دېسەڭ قويمۇ سېرلايدۇ" ئەمەسمۇ؟ — دېدى مەھەممەت ھەسرەت بىلەن، — بۇ ئېغىر كۈنلەر قاچان تۈگەر؟ بۇ زۇلمەتلىك دۇنيانىڭ چېكى بارمۇ زادى؟ دەپ كۆزلىرىمىز تېشىلىپ كەتتى. «بېتىم» تۇرۇلدى. بېگى ھۆكۈمەتمۇ[1] قۇرۇلۇپتۇ، ھېچنېمىنى چۈشىنەلمىدۇق. ئاغىنىلەر كۈتكەن ئۈمىدلىرىمىز يوققا چىقمىسا بولاتتى دەپ ئەندىشە قىلىۋاتىدۇ.

مەھەممەتنىڭ دېگەن سۆزلىرى بارلىق دېھقانلارنىڭ يۈرەك سۆزى ئىدى. بويىندا سىرتماق ساڭگىلاپ تۇرغان بارات ئۇنىڭغا نېمىمۇ دېيەلىسۇن؟! ئۇلار شۇ چاغقىچە ئۆيىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۆرە تۇرۇشاتتى. بارات مەھەممەتنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ، بىر پىيالە سوغۇق چاي قۇيدى. سۆھبەت يەنە داۋاملاشتى.

— «بېتىم» تۇرۇلگەن بولسىمۇ ۋاقىتلىق ئىش. كېچە قانچە ئۇزۇن بولسىمۇ تاڭ ئاتماي قالمايدۇ، — دېدى بارات.

— بىز سەن دېگەن بېگى تاڭنى كۈتۈۋېرىپ تاقىتسىز قالمىدى. مەن

---

[1] بېگى ھۆكۈمەت — گومىنداڭ بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىنى ئوتتۇرىسىدا تۇرۇلگەن دئون بىر مادداىلىق بېتىم»گە ئاساسەن 1946-يىلى 7-ئايىنىڭ 1-كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغان.

سەن بىلەن تونۇشۇشتىن بۇرۇن نۇرغۇن ئىشلار خىيالىمغىمۇ كەلمەپتتى. خىيالىمغا كەلگەن تەقدىردىمۇ پىشانەمگە پۈتۈلگىنى شۇ ئىكەن دەپ ئويلايتتىم. سەن بىلەن تونۇشقاندىن كېيىن بەزى كېچىلىرى غەزەپتىن ئۇخلىماي تاڭ ئاتقۇزمەن. يېڭى تاڭ نۇرىنى كۆرۈپ ئۆلۈپ كەتسەممۇ مەيلى ئىدى.

— ئالدىرىما دوستۇم، — دەپ چاقچاق قىلدى بارات ناھايىتى ئېغىر-بېسىق ھالدا، — مۇنداق چېچىلساڭ ئاسانلا قېرىپ كېتىسەن. ئازادلىقنىڭ قەدىرىگە يېتىش ئۈچۈن كۆپرەك ياشاش كېرەك. "ئالدىرىمساڭ غوريىدىن ھالۋا پۈتىدۇ" دېگەن گەپ بار.

— بىز دېھقانلار بىلمەپتىكەنمىز. مۇشۇ بىر-ئىككى يىل ئىچىدە يىلمۇ ئۈزىراپ كەتكەندەك بىلىنىۋاتىدۇ. زۇلۇمۇمۇ بارغانچە كۈچىيىۋاتىدۇ.

— ئالدىرىما دوستۇم. كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس. ئازادلىق ھامان ئەمەلگە ئاشىدۇ.

— سەنزە، ئاسمان يېقىلسا تېگىدە مانىتا يەيدىغانلارنىڭ بىرسى ئىكەنسەن. "ئالدىرىما، ئالدىرىما" دەيسەن. قاچانغىچە ئالدىرىمايمىز. سەبر-تاقەت تۈگىدى. "قۇرۇق قاخشال بولۇپ قالدۇق، ئونۇنچى ئاپىرىپ ساتسۇن" دېگەن ناخشىنى ئاڭلىغانمۇ؟

— ئاڭلىغان، — دېدى بارات.

— بىز مانا شۇنداق قۇرۇق قاخشال بولۇپ قالدۇق ئەمەسمۇ؟ جېنىم ئاداش.

ئەزرائىلنى كۈتۈپ تۇرامدۇق؟! يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم ئەمەسمۇ؟!...

— ئادەم دېگەن ھۆل نېمە، تاڭ ئاتسا قۇياش نۇرىدا يەنە چېچەكلەپ مېۋە بېرىسەن.

— قويغىنا چاقچىقىڭنى. جان كۈندە چېچەكلەمدۇ؟ ئۆلۈپ كەتسەكچۇ؟ ئۇنىڭسىزمۇ كېچە بېتىپ ئەتە نېمە بولۇشىنى ھېچكىم ئالدىن بىر نەرسە دېيەلمەيدۇ. قەدەمدە بىر ساقچى، ئەسكەر، قەدەمدە بىر پايلاقچى تۇرسا... بارات مەھەممەتنى كەلگۈسىگە ئىشەندۈرۈشكە ئۇرۇنغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ

گەپ-سۆزىدىن ئۇمىدسىزلىك چىقىپ تۇراتتى. ئۆزلىرىنىڭ ئەھۋالى تېخىمۇ ئېغىر ئىدى. بويىندا سىرتماق ساقگىلاپ تۇرغان كىشى باشقىلارنى كەلگۈسىگە قانداقمۇ ئىشەندۈرەلىسۇن؟! لېكىن ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ ئوت يۈرەك دوستىنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى. ئۇنىڭ سۆزلىرى بارلىق ئاددىي خەلقنىڭ يۈرەك سۆزى ئىدى. باراتمۇ دوستى ئېلىپ كەلگەن ناۋاتتەك قوغۇننى يېپ ئولتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ يۈرەك سۆزىنى بىر-بىرلەپ ئېيتىپ بەردى:

— سېنىڭ دېگەن گەپلىرىڭ ھەقىقەتەن راست. ھازىر ھەممە ئادەمنىڭ چىداشقا تاقىتى قالمىدى. بۇ خىل ۋەزىيەت ھەتتا بەزى يۇقىرى قاتلام كىشىلىرىنىمۇ غەزەپلەندۈردى. لېكىن ھازىر قوزغىلىش ۋاقتى پىشىپ يېتىلمىدى. دۈشمەن كۈچلۈك، بىز ئاجىز، بىز قۇرۇق قول، دۈشمەن زامانىۋى قوراللىغا ئىگە. ھەرگىز تۇخۇمنى تاشقا ئۇرغىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭسىزمۇ بۇ يەردە دۈشمەنلەر نۇنۇق قىلىشقا، قىرغىن قىلىشقا باھانە ئىزدەپ يۈرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن سەۋىر قىلىش، ئېھتىيات قىلىش كېرەك. ساق-سالامەت ئادەملەر كۆرەش قىلالايدۇ. كۈچلۈك دۈشمەن بىلەن ئېلىشىپ ئۆز-ئۆزىنى ھالاك قىلىش داناالىق ئەمەس. "يېنىكلىك شەيتانى، ئېغىرلىق راھمانى" دېگەن ھېكمەتلىك سۆزلەرنى ھەرگىز ئۇنتۇماسلىق كېرەك. ھازىر بۇ ھۆكۈمەت «بېتىم» دىن پايدىلىنىپ قانداق رەزىل ئويۇنلارنى ئويناۋاتىدۇ، ئۇنى ۋاقتى كەلگەندە كۆرەرمىز. ئەمما قانداق «بېتىم» نىڭ تۇرۇلۇشىدىن قەتئىينەزەر ئازادلىق قۇياشى چوقۇم نۇر چاچىدۇ.

ئۇلار خېلى ئۇزاق پاراڭلاشتى. ھال-ئەھۋال تۆكۈشتى. ئاخىرىدا بارات مۇنداق دېدى:

— ئېلىپ كەلگەن سوۋغاڭغا رەھمەت. مەن سېنى قوندۇرۇپ قالاي دېگەن، لېكىن ئىشىكىمدە پايلاقچى ئىت بار. دوستلارغا ئېيتقىن، ئۇمىدسىزلەنمىسۇن. بالدۇرراق قايتقىن. مەن بىرەر پېشكەللىككە يولۇقسام، سەن ئاتا-ئانامنى يوقلاپ تۇرغىن.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ مەھەممەت نەئىججۇپلەندى ۋە يۈرىكىنى بىر كىم سۇغۇرۇپ ئېلىۋاتقاندەك ئازاپ ھېس قىلدى.

— ئاناداق بولسا بىزنىڭكىگە كېتەيلى، — دەپ تەكلىپ قىلدى مەھەممەت، مەن كىچىچە سېنى بىخەتەر جايغا يەتكۈزۈپ قويىمەن. ئۇ يەردە سېنى ئىنسى-جىنمۇ تاپالمايدۇ. سەن كۆرگەن قارىگىر ئات ئىشىك ئالدىدا تەييار تۇرۇۋاتىدۇ، يۈرە...

— ياق، بولمايدۇ، — دەپ كەسكىن رەت قىلدى بارات، — پايلاقچىلار مېنىڭ كەينىمدىن قالمايدۇ. ئۇ چاغدا سىلەرمۇ تۇتۇلۇپ قالىسىلەر. بىزگە بىرەر ئىش بولسا كۈرەشنى سىلەر داۋاملاشتۇرىسىلەر. ھازىرقى ۋەزىيەت سېنى بۇ يەردىن بىخەتەر چىقىرىۋېتىش، بولمىسا ئىككىمىزلا تۇتۇلۇپ قالىمىز.

— ئانداق بولسا مەنمۇ مۇشۇ يەردە قالاي. ھەرقانداق ئىش بولسا تەڭ كۆرەيلى، — دېدى مەھەممەت، — ھايات-ماماتتا بىللە بولىمىز دەپ قەسەم قىلىشقانغۇ؟!...

— ھەرگىز بولمايدۇ. دەرھال قايتقىن. دوستلار سېنى كۈتىدۇ. كەلگۈسى سېنى كۈتىدۇ، — دەپ ئۇ مەھەممەتنىڭ خۇرجۇنىغا ئۆزىنىڭ كۆڭ سوكنا چاپىننى ۋە بىر دانە قەلەمتۇراچنى سېلىپ قويدى، — مېنى كۆرگەن كۆزدە كۆرۈپ ئىشلەت، ساڭا يادنكار بولۇپ قالسۇن.

— ياق، ئالمايمەن. بۇ قانداق قىلغان ئىشىك؟

— ناھايىتى ياخشى بولدى. مېنى تۇتۇپ كەتسە بۇلارنى ساقچىلار ئېلىۋالىدۇ.

مەھەممەت ھەممىنى چۈشەندى. ئۇ ھۆركىرەپ يىغلىۋېتىشتىن ئۆزىنى ئارانلا توختۇتۇپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن چىقىۋاتقان ياشلار خۇددى يېپى ئۈزۈلگەن مارجاندەك مەيدىسىگە ئېقىپ چۈشمەكتە ئىدى. مۇشۇ چاغدا ياندىكى ئۆيدە تۇرغان پايلاقچىنىڭ ھاجەتكە كېتىۋاتقانلىقى كۆرۈندى. بۇ ياخشى پۇرسەت ئىدى. ئۇ بارات كۆرسەتكەن تەرەپ بىلەن مېڭىپ تاشيول ئىدارىسىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى ئېگىزلىق بىلەن سادىق موللىنىڭ بېغى ئارقىلىق چوڭ يولغا چىقىپ ئايلىنىپ، يەنە تاشيول ئىدارىسىنىڭ ئۈدۈلىدىكى ئابلىز قازى ئاخۇنۇمنىڭ ئاختاخانىسىنىڭ ئۆگزىسىدىكى دۆۋىلەكلىك بىدىنىڭ

ئارىسىغا كىرىپ، باراتنىڭ ئۆيىگە قاراپ ياتتى. بۇ قاش قارايغان چاغ ئىدى. مەھەممەت نېمىلا بولسۇن بۇگۈنكى ئىشنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرەي دەپ باراتنىڭ ئۆيىدىن كۆزىنى ئۈزمەي ئەتراپنى ھوشيارلىق بىلەن كۆزىتىپ ياتتى.

ئون مىنۇتچە ۋاقىت ئۆتكەندى. بىر ئادەم كېلىپ كۆل بويىدىكى چوڭ سۆگەتنىڭ ئاچمىقىغا چىقىپ ئولتۇردى. بۇنى مەھەممەت ئېنىق كۆردى ۋە "پايلاقچى" دەپ ئويلىدى. ھېلىمۇ ياخشى مەھەممەتنى ھېلىقى ئادەم كۆرمىدى. باراتنىڭ ئۆيىدىن بىرده يورۇپ بىرده غۇۋالىشىپ ئوت يورۇقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بىر نەرسىنى كۆيدۈرۈۋاتسا كېرەك دەپ ئويلىدى مەھەممەت. يولدىن خۇپتەندىن يانغانلارمۇ ئۆتۈپ كەتتى. بىرنەچچە مىنۇتلۇق جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. ئارقىدىن بىقىنلا بىر يەردە بىرسىنىڭ «قۇرئان» ئوقۇغان ئاۋازى ئاڭلاندى. قارىخانىنىڭ ئالدىدىكى مەدرىسته كىشىلەر مەۋلۇت ئوقۇشقا باشلىدى. يىراق دەريا تەرەپتىكى سايلىقتىن كۆيۈۋاتقان مەشئەل ۋە كىشىلەرنىڭ "بارات بولدى" دەپ توۋلاشلىرى، ئىنلارنىڭ قاۋاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. مەھەممەت ھوشيارلىق بىلەن تىڭشاپ ياتتى. "تىرىق" قىلغان ئاۋازمۇ ئۇنىڭ سەزگۈسىدىن قېچىپ كېتەلمەيتتى. ئۇ يانقان جايىنىڭ يېنىدىكى كوچىدىن ئىككى بالا ئۆتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئىنچىكە ئاۋازلىق بىرسى: "ئەجەب ئىش كوچىدا ئويىنغىلىمۇ قويمىدى، ھەممە يەردە ئەسكەر" دېسە، يەنە بىرى: "مېنى تۇرسۇن ناز ئۆيدىن چىقما، بولمىسا سولاپ قويىمەن" دېدى، دەپ غۇدۇڭشىدى.

بىرەر سائەت ئۆتتىمۇ ياكى ئۇنىڭدىن ئۇزاق بولدىمۇ، تۇلۇن ئاي خېلى ئوبدانلا كۆتۈرۈلۈپ يەر يۈزىنى خۇددى كۈندۈزدىكىدەك يورۇتتى. ئارقىدىنلا شەرقتىن چىقىۋاتقان شامال قارا بۇلۇتلارنى ھەيدەپ كېلىپ، يەر يۈزىنى ئازراق غۇۋالاشتۇرۇشقا باشلىغاندا چوڭ كوچىدىن كېلىۋاتقان بىرقانچە ئادەمنىڭ ئاياغ تىۋىشى مەھەممەتنى چۆچۈتۈۋەتتى. ئۇ بويىنىنى سوزۇپ قارىغاندى، بىر توپ قوراللىق ئادەم كۆرۈندى. ئۇلارنىڭ قوراللىرى ئاي يورۇقىدا يالتىرايتتى. ئۇ ئاستا ساناپ چىقتى. بىر، ئىككى، ئۈچ، تۆت... ئون. قوراللىق كىشىلەر كوچا

دوقمۇشىغا كەلگەندە سۆزگەتتىكى ئادەم سەكرەپ يەرگە چۈشتى ۋە باراتتىك ئۆيىنى كۆرسەتتى. باراتتىك ئۆيىدىن ھېلىمۇ يوروق كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— ئۇلار قانچە كىشى؟ — دەپ سوردى ئېگىز بويلۇق قاسقان شەپكە كىيگەن ساقچى ئەمەلدارى. ئۇنىڭ ئاۋازى مەھەمەتكە تونۇش بىلىندى-يۇ، لېكىن يۈزىگىدە ئوخچىغان غەزەپ-نەپرەتنىڭ تەسىرىدىن بولسا كېرەك، ھېلىقى ساقچى ئەمەلدارىنىڭ كىملىكىنى دەماللىققا ئەسلىيەلمىدى.

— ئىككى كىشى، — دەپ جاۋاب بەردى پايلاقچى.

— شەپە چىقارماي بېرىپ تۇتۇۋالايلى! — دېدى يېنىدىكىلەرگە ئۇ.

ئۇلار ئاۋاز چىقارماسلىققا تىرىشىپ خۇددى ئوغرىدەك مېڭىپ تاشيول ئىدارىسىغا كىرىپ كەتتى ۋە ھايال بولمايلا باراتنى باغلاپ ئالدىغا سېلىپ چوڭ كوچا تەرەپكە ئېلىپ كەتتى. چېرىكلەرنىڭ قولىدا بىرقانچە تۆمۈر قوزۇق ۋە تاشيول ئىشچىلىرى كىچىك بايراقچىلارنى بېكىتىپ بەلگە قىلىدىغان ئىنچىكە تۆمۈر نەيزىلەر تۇراتتى. ئۇلار سۆزگەت تۇتۇنگە كەلگەندە بايىقى ساقچى ئەمەلدارى:

— بۇلارنىڭ بىرسى قېچىپتۇ. سەن ئوبدانراق قارا. مەن ئادەم ئەۋەتىمەن. قورالىڭ بارمۇ؟ — دەپ سوردى پايلاقچىدىن.

— بار. شۇڭگۇەن ئەۋەتىدىغان ئادەم پاتراق كەلسىكەن! — دېدى پايلاقچى، ئۇنىڭ قورقانلىقىدىن گەپلىرى قولاشمايتتى.

— سەن خاتىرجەم بول، — دەپ ئۇلار چوڭ كوچىغا بۇرۇلدى. جاسۇس بولسا تاشيول ئىدارىسىغا كىرىپ كەتتى.

— خەپ، — دېدى مەھەمەت، ئۇنىڭ چىشلىرى كىرىشىپ كەتكەنىدى، — خەپ توختاپتۇرۇش، بۇ جاھان سەنلەرنىڭلا بولۇپ كەتمەس ...

مەھەمەت ئۆگزىدىن چۈشۈپ، شەھەر سىرتىغا ماڭدى.

ئون سەككزىنچى باب

سىناق

ئالتۇن ئوتتا بىلىنىدۇ.
— ئۇيغۇر خەلق ماقالى

ئىككىنچى كۈنىدىن باشلاپ قامالغانلارنى سوراق قىلىش باشلاندى. ئەڭ ئاۋۋال مامۇتخان بىلەن نۇرنى سوراققا ئېلىپ چىقىشتى. لېكىن مامۇتخان ئۆزلىرىنىڭ گۇناھسىزلىقىدا چىڭ تۇردى ۋە ھېچنەرسىنى ئىقرار قىلمىدى. ئۇ بىلىملىك ۋە غۇرۇرلۇق ئادەم بولغاچقا ھەربىر ئېغىز سۆزىدە سوراقچىلارنىڭ ئەجەللىك پىرىگە تەگكۈدەك گەپلەرنى قىلدى. شۇڭا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ پىچىلگەنلىكىگە تەن بەرمەي، ئەزەلدىن قوللىنىپ كېلىۋاتقان ئۇسۇلى بويىچە مامۇتخاننى ئېسىپ ئۇرۇپ ئۇنى بەدەنلىرى پىرىلغان، كىيىم-كېچەكلىرى پۈتۈنلەي تىتىلىپ قانغا بويالغان ھالدا ئېلىپ كىرىپ كامىرغا تاشلىدى. ئارقىدىنلا نۇرنى سوراققا ئېلىپ چىقتى. ئۇلار نۇرغا دەسلەپتە ناھايىتى سىيلىق مۇئامىلە قىلدى ۋە بۇ قېتىم ئۇ يەنە خىزمەت كۆرسەتسە، ناھىيىگە ھاكىم قىلىدىغانلىقىنى، ئەمدى ئىلى تەرەپتىن بولسۇن ياكى باشقا تەرەپتىن بولسۇن

ياردەم كۈتۈشنىڭ مۈمكىن ئەمەسلىكىنى، سەنمىنجۇيى ھەممە ئېتىراپ قىلغان مەسىلە ئىكەنلىكىنى، ئۆزلىرىنىڭ ئامېرىكىدەك قۇدرەتلىك ئىتتىپاقچىسىنىڭ بارلىقىنى، ئاتوم بومبىسى دۇنيا سىياسىتىنى بەلگىلەيدىغان ھەل قىلغۇچ ئامىل ئىكەنلىكىنى قايتا-قايتا چۈشەندۈردى. ئاخىرىدا سوراقچى ئۇنىڭدىن سوئال سوراشقا باشلىدى.

— قېنى ئېيتە، ھۆكۈمەتكە قارشى قانداق تەشكىلاتلارنى قۇردۇڭلا؟ تەشكىلاتنىڭ كىملەر بار؟ قورال-ياراقلار قەيەردە؟ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش پىلانىڭلارنىڭ تەپسىلاتى قانداق؟

— مەن ھېچنەرسىنى بىلمەيمەن، — دېدى نۇر، — زادىلا بىلمەيمەن.

— ئەمسە ماۋۇ نېمە؟ — دەپ سوراقچى تارتمىدىن بىر پارچە خەتنى چىقاردى. بۇ خەت ئىمىن ئىلى ئۇيغۇرچىگە ئېلىپ بارغان خەت ئىدى. سوراقچى بۇ خەت ئارقىلىق نۇرنى ئاسانلا قىلنىقا چۈشۈرىمەن دەپ ئويلىدى، قېنى بۇنى ئىنكار قىلامسەن؟ بىز سىلەرنى بىكارغا تۇتمىدۇق؟!...

— مەن بۇنداق خەتنى كۆرۈپ باقمىغان.

— ماقۇل، سەن ھۆرمەت شارابىنى ئىچمىسەڭ، جازا شارابىنى ئىچكىن، كېلىڭلا، — دەپ ۋارقىرىدى سوراقچى. ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ سىرتتىن تۆت ئەسكەر كىردى. سوراقچى نۇرنى كۆرسىتىپ ئۇلارغا بۇيرۇق بەردى، — گاڭزىغا بېسىڭلا!

ئەسكەر نۇرنى ئولتۇرغۇزۇپ بىر كالتەكنى نۇرنىڭ يوتىسى ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈپ كۈچەپ باسقاندى، نۇر ئاغرىقتا چىدىيالماي " مەن، مەن" دېگىنىچە ھوشىدىن كەتتى. ئۇلار ئۇنى بىرئاز ئۆز ھالىغا قويۇۋەتتى. بىرنەچچە مىنۇتتىن كېيىن نۇر ئاستا-ئاستا ھوشىغا كېلىشكە باشلىدى. سوراقچى ئەسكەرلەرگە بۇيرۇق بەردى:

— ئۇنىڭ قولىنى بېشۇېتىڭلا. بېشىغا سوغۇق سۇ قۇيۇڭلا.

ئەسكەرلەر سوراقچىنىڭ بۇيرۇقىنى دەرھال ئىجرا قىلدى. نۇر قايتا ھوشىغا كەلدى. سوراقچى نۇرنى ئولتۇرغۇزۇشقا بۇيرىدى ۋە ئۇنىڭغا بىر تال تاماكا

بەردى. نۇر تاماكىنى قېنىپ-قېنىپ چەكتى. ئۇنىڭ پۇت-قوللىرى تىترەپ تۇراتتى، بايا تىنقى قىيناقنىڭ تەسىرى تېخى كەتمىگەنىدى.

— ئەمدىغۇ ئېيتارسەن؟ — دېدى سوراقچى. لېكىن نۇر گەپ قىلمىدى.

سوراقچى يېنىدا تۇرغان ئەسكەرگە كىرسىن ئوچاقنى شەرەت قىلغانىدى، ئەسكەر ئوچاقتا ئوت يېقىپ، ئۇستىگە كوردىكى ياغنى قۇيدى. بۇنى كۆرۈپ، نۇرنىڭ پۇتۇن بەدىنى شۇركىنىپ كەتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ چاندۇرماستىن سوراقچىغا سوئال قويدى:

— قېنى ئېيتىڭلارچۇ، بىزنى "جىنايەتچى" دېيىشكە قانداق ئىسپاتىڭلار بار؟

— ئىسپات... — دېدى سوراقچى مەسخىرە قىلغان قىياپەتتە، —ئىسپات دېگەن بىزدە يېتىپ ئاشقىچە بار. بايا تىنقى خەت ئىسپات ئەمەسمۇ؟ ئەسسە ماۋۇچۇ؟

سوراقچى بىر پارچە خوتەن قەغىزىگە يېزىلغان خەتنى نۇرغا بەردى. نۇر خەتنى كۆرۈپلا پوچۇركىسىنى تونۇدى. بۇ ھەسەن قۇشقاچنىڭ ئىقرارنامىسى ئىدى.

※ ※

ھەربىي شتابتا ماموتخاننى سوراق قىلغان كېچىسى، ساقچى ئىدارىسىدا ھەسەن مەھەممەدنىنى[1] سوراق قىلدى. ھەسەن دەسلەپتە ھېچقانداق نەرسىنى "بىلمەيمەن" دېگەن بولسىمۇ، قىيناق جەريانىدا ئۆزىنىڭ بولسىمۇ ۋىجدان، ئاجىز تېنى بىلەن قىيناشقا بەرداشلىق بېرەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىشقا باشلىدى. ئۇ بىردەمدىلا ئىككى نۆۋەت ھوشىدىن كەتتى. ئۇنى سوغۇق سۇ چېچىپ

---

(1) ھەسەن مەھەممەدى — شىخولۇق. ئۇلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنى پۈتتۈرگەن. 1942-يىلدىن بۇيان بۇ يەردە ئوقۇغۇچى بولغان. بارانىڭ ھاياجىنىغا ئۇيلەنگەن. بارانىڭ يىلىغىدىن پايدىلىنىپ ئۇنىڭ يوشۇغا كىرىۋالغان. 1946-يىلدىكى ئۇيغۇرنىڭ گومىنداڭ ئوچۇن كۆپ خىزمەت كۆرسەتكەن. بەستى تولىمۇ ۋىجدان بولغاچقا خەلق "قۇشقاچ ئېپەندى" دەپ لەقەم قويغان.

هوشىغا كەلتۈردى. مۇدۇسا ئۇنىڭغا ناھايىتى سىيلىق مۇئامىلە قىلدى:

— سېنىڭ تېنىڭ بەك ئاجىز. قىيناشقا بەرداشلىق بېرەلمەي ئۆلۈپ كېتىسەن، — دېدى مۇدۇسا ئۇنىڭغا، — سەن ئىقرار قىلمىساڭمۇ، باشقىلار ئىقرار قىلىدۇ. ھەربىي شتابتا نۇر ئىقرار قىلدى. سەن، نۇر، بارات سىلەر ئۇچىڭلار تۇتقان. نۇر ھەممە گۇناھنى ساڭا ئارتتى. سەن ئۇلارنىڭ باشلىقى ئىكەنسەن. چۈنكى سەن شىخولۇق. سەن ئىلىلىقلاردىن تۇتقانلىرىڭ ئارقىلىق يولىورۇق ئېلىپ تۇرىدىكەنسەن.

— ياق، ياق، مەن ئەمەس، — دەپ ھەسەن قۇشقاچ قورقۇپ كەتكەنلىكىدىن مۇدۇساغا يالۇۋۇرۇشقا باشلىدى. مۇدۇسا ئۆز سۆزىنىڭ ھەسەنگە تەسىر قىلغىنىدىن بەكمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى.

— ئەمسە كىم؟ قېنى ئېيتە؟ — دېدى مۇدۇسا.

ھەسەن خۇددى قاباھەتلىك چوڭ كۆرۈپ جۆيلىگەن ئادەمدەك باراتنىڭ كېلىش جەريانىدىن تارتىپ، باشقىلار بىلەن تونۇشۇش جەريانىنى، ئۆز ئۆيىدە باشقىلارغا كەڭسايدىكى ئۇرۇش توغرىسىدا، ئۇرۇمچىدىكى "قاچ-قاچ" توغرىسىدا، قاراشەھەردىكى مالىمانچىلىق توغرىسىدا سۆزلەپ بەرگەنلىرىنىڭ ھەممىسىنى، ھەممەيلەننىڭ ئوچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ھېسداشلىق قىلغانلىقىنى بىرمۇ بىر سۆزلەپ بەردى. تەشكىلات مەسىلىسىدە

— مەن تەشكىلاتنىڭ بار-يوقلىقىنى بىلمەيمەن. لېكىن مەن ئۇلارنى "بىرەر ئىش قىلىۋاتامدىكىن؟" دەپ ئويلايمەن. چۈنكى 4-ئايدا مەن باراتقا "بىز توغقان بولغاندىن كېيىن مېنى تەشكىلاتىڭلارغا تونۇشتۇرۇپ قويساڭ. نۇر بەختكە دېسەم ئۇ ئۆزۈڭگە تونۇشتۇرغۇچى تاپ دېدى" دېسەم، بارات دەسلەپتە گېپىمنى ئاڭلىمىدى. مەن بەكرەك قىستاۋەرگەندىن كېيىن، ئۇ "مەن مۇئاۋىن ھاكىم بىلەن نۇراخۇن ئاكامدىن سوراپ باقاي" دېدى. لېكىن مېنى تونۇشتۇرمىدى، — دېدى ئۇ ئىقرار قىلىپ — نۇر پىشقان قوزغىلاڭچى، ئۇ ھەممىنى باشلايدۇ، — دېگەن سۆزنى قوشۇپ قويدى.

— تۇغدىمۇ؟ — دېدى مۇدۇسا ھەسەن سۆزلەشتىن توختىغاندا.

— تۇگىدى. مېنىڭ بىلىدىغانلىرىم مۇشۇنچىلىك، — دېدى ھەسەن، — دۇسا ئېيتىپ بېرىڭ، مەن باراتتىڭ ھاماچىسىغا ئۆيلەنگەن. مېنىڭ ئىقرار قىلغىنىمنى ئۇلار بىلىپ قالمسا!...

— خاتىرجەم بول، — دېدى مۇدۇسا، — بۇ ئىشنى قەتئىي مەخپىي تۇتىمىز. قېنى دېگەنلىرىڭنى ئۆز ئەينى پېتىپ چىق.

ھەسەن قۇشقاچ خېلى ئۇزاق ھەپىلىشىپ، ھېلىقى خوتەن قەغىزىدىكى ئىقرارنامىنى پېتىپ چىقتى. مۇدۇسا ئۇنىڭ پېشىدا قاراپ تۇرۇپ تۇزىتىش بېرىپ تۇردى. نۇر خەتنى ئوقۇپ بولۇپ، شۇ چاغدىكى مامۇتخانىڭ:

— ھەسەن سەل خۇشامەتچى. تېنى بەك ئاجىز. خۇشامەتچىلەر ئىرادىسىز كېلىدۇ. قولغا چۈشۈپ قالسا بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ. كېيىنچە ئويلىشىپ كۆرەرمىز، — دېگەن سۆزىنى ئەسلىدى.

— ھە... قانداق؟ — دېدى سوراقچى، — بىزدىن بىرەر نەرسىنى يوشۇرۇش مۇمكىنمىكەن؟ بىز ھەممىنى بىلىمىز. قېنى ئېيتە؟ سەن ئۇلارنىڭ باشلىقى. سەن دېگەن كونا قورغىلاكچى، پىشىپ كەتكەن قاقۋاش.

— بۇ ئىقرارنامە يالغان، — دېدى نۇر كەسكىن ھالدا.

— يالغان؟!... راست-يالغانلىقىنى ھازىر بىلىمىز، — دېدى سوراقچى ۋارقىراپ، — كېلىڭلا!

تۆت نەپەر ئەسكەر كىرىپ نۇرنى تورۇسقا ئاستى ۋە بەدەنلىرىنى قاينىاپ تۇرغان ياغدا داغلاشقا باشلىدى. ئۆيگە قورۇلغان گۆشنىڭ پۇرىقى تارقالدى. نۇر ھوشىدىن كەتتى... ئۇلار نۇرنى دەم ئالدۇرماي سوراق قىلىش ئۇسۇلىنى قوللاندى.

※ ※

كامىر ئىشكىنىڭ تۆيۈقسىز ئېچىلىشى ئۇلارنى سەگەكلەشتۇردى. قول چىراغنىڭ يورۇقىدا مەھبۇسلارنىڭ كۆزلىرى قامىشىپ كەتتى. بۇ چاغدا بارات

مامۇتخاننىڭ جاراھىتىنى يېرىكداپ قالمسۇن دەپ قولىغا كۆكلەك ئېلىپ يەلپۈپ ئولتۇراتتى. كامىرىنىڭ ئىچى ئىنتايىن دىمىق ئىدى.

— ھە... ئاكاڭنى يەلپۈۋېتىپسەن-دە؟ — دېدى كىرگەن ئەسكەر، — بۇ سېنىڭ ئاكاڭمۇ؟

— شۇنداق. ئاكامدىنمۇ قەدىرلىك، — دېدى بارات.

— قېنى يۈر، قايتىپ كەلگەندە يەلپۈرسەن، — دېدى ئۇ. ئۇنىڭ تەلەپپۇزىدىن مەسخىرە ئالامىتى چىقىپ تۇراتتى، — بارات دېگەن سەنمۇ؟

— ھە، مەن.

— چاققان ماڭ، سېنى "مېھمان"غا چاقىرىپ كەلدىم.

بارات ئورنىدىن تۇرۇپ دوستلىرىغا "خەير-خوش" دېگەندەك قىلىپ بىر قارىدى-دە، گۈندىپايىنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ چىقىپ كەتتى. ئۇنى ھەيدەپ نۇرنى سوراق قىلغان ئۆيگە ئېلىپ كىردى. بۇ ئۆي يەر ئاستى ئىسكىلاتىنىڭ ئۇستىدىكى ئۆي بولۇپ "تىرىق" قىلغان ھەرقانداق ئاۋاز ئاستىغا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. قاماقتىكى مەھبۇسلارغا تەھدىد سېلىش ئۈچۈن سوراقخانىنى مۇشۇ ئىۆيگە ئورۇنلاشتۇرغانىدى. ئۆينى تورۇسقا ئېسىلغان گازۇاي لامپا خۇددى كۈندۈزدىكىدەك يورۇتىۋەتكەنىدى. بىر ياقتا بىر كاتىپ ئولتۇراتتى، يەنە بىر ياقتا يى خۇيمەن، شى يۈەنجۇ، لوشەنزېڭ، خالەنجاڭ ۋە ئۇلارنىڭ يېنىدا سەپكۈن يۈزلۈك، قارا موتۇق خۇيزۇ تەرجىمان ئولتۇراتتى. ئۇلارنى ھەربىي شتاب سىرتىدىن ئاڭلاشقا تەكلىپ قىلغانىدى. يەنە ئىككى شتاب خىزمەتچىسى كىرىپ-چىقىپ يۈرەتتى. ئوتتۇرىسىدىكى سوراقچى جوزىسىنىڭ كەينىدە بەكمۇ ئورۇق ۋە ئېگىز بويلۇق، ئورا كۆز، ھەر قېتىم گەپ قىلغاندا تاماققا ئوخشاش ئاراش-ئاراش ھىگگاڭ چىشلىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان، رەھىمسىز كۆزلىرىدىن بۆرىنىڭكىدەك ۋەھشىلىك چاقناپ، ئۆز قۇربانىنى ھودۇقتۇرۇۋېتىپ، ئۇنىڭ تىترەپ تۇرۇشىدىن ھۇزۇرلىنىدىغان ھەربىي دالا سوتىنىڭ ۋە شتابنىڭ باشلىقى ئولتۇراتتى. ئۇ تاماكىنىڭ ئىسىدىن سارغىيىپ كەتكەن بارماقلىرىدا بېشىدىكى شالاڭ چاچلىرىنى پات-پات تاراپ قويياتتى. ئىشىك تۈۋىدە تۆت نەپەر ئەسكەر

تۇراتتى. شۇ يەردە يەنە ئارغامچا، تاياق، قامچا، رېزىنكە توقماق، تۆمۈر چىۋىق، كىرسىن ئوچاق، كوربدا ياغ، تۇز قاتارلىق قىيناش قوراللىرى تۇراتتى. بۇ نەرسىلەرنى كۆرۈپ باراتتىك تېنى شۇركىنىپ كەتتى. قورقۇش ھەممىدە بار، لېكىن نومۇس قورقۇشتىن ئارتۇق دەپ ئويلىدى ئۇ. شۇڭا ئۇ ئۆزىنى دادىل تۇتۇشقا ھەرىكەت قىلدى. ئۇنى سوراقچىنىڭ ئۇدۇلىغا ئېپكېلىپ توختىتىپ قويدى. سوراقچى خۇددى باراتنى يەۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا تىكىلىپ قاراپ قالدى. ئۇ مۇشۇنداق قاراش بىلەن ھەرقانداق ئادەمنى ھودۇقتۇرۇپ تاشلايمەن دەپ ئويلايتتى. راست بۇرۇن كۆپلىگەن كىشىلەر ئۇنىڭ بۇ خىل قارىشىدىن ئۆزىنى يوقىتىپ قويغانىدى. بۇگۈن ئۇنىڭ ئالدىدىكى مەھبۇسقا ئۇنىڭ بۇنداق قاراشلىرى پەرۋايىغا كەلمىگەندەك قىلاتتى. ئۇ ئاخىر سوراقنى باشلىدى. ئەڭ ئاۋۋال مەھبۇسنىڭ ئىسىم-فامىلىسى، يېشى، جىنسى، مىللىتى قاتارلىقلارنى بىر-بىرلەپ سوراپ يازدى. باراتمۇ خەنزۇچە جاۋاب بەردى. ئاخىرىدا ئەسلى مەنسەنكە كۆچتى.

— ھۆكۈمەتكە قارشى قانداق تەشكىلات ئۇيۇشتۇردۇڭ؟

— ھېچقانداق تەشكىلات ئۇيۇشتۇرغىنىم يوق.

— يالغان، — دەپ سوراقچى جوزىغا بىرنى مۇشتلىدى، — بىز ھەممىنى بىلىمىز. قېنى ئېيتە؟ كىملەر بىلەن تىل بىرىكتۇردۇڭ؟ كىملەرنى قۇتراتتىڭ؟

— بىلمەيمەن.

— بىلمەيمەن؟ — دەپ سوراقچى دىمىقىنى قاقتى، — تەشكىلات ئەزالىرىنىڭ تىزىملىكى قەيەردە؟ شۇنىلا بەرسەڭ سېنى ھازىرلا قويۇۋېتىمەن. ئېيتە؟

— تەشكىلات-پەشكىلات دېگەن نېمە ئۇ، مەن ئۇنداق نەرسىلەرنى بىلمەيمەن.

— جاھىللىق قىلما. بىز پاكىت كۆرسەتسەڭ قانداق قىلسەن؟

— پاكىت قويغىدەك گۇناھىم يوق.

— ئۇنداق بولسا سەن پاك ئادەم ئىكەنسەن-دە؟

— مەن خۇدا ئەمەس. شۇڭا ئۆزۈمنى پاك دېيەلمەيمەن. لېكىن جاۋابكارلىققا تارتىلغۇدەك گۇناھىم يوق.

— سەن ياش ئىكەنسەن. ياشلىقىڭغا ئىچىك ئاغرىسۇن. تىرىك كىردىك، ئۆلۈك چىقسەن. ئانا-ئاناڭغا ئىچىك ئاغرىسۇن، سۆيگىنىڭگە ئىچىك ئاغرىسۇن. ئاخىرقى سۆزۈنى ئاڭلاپ بارات ئەجەبلەندى. سۆيگىنىمنى ئۆلار قانداق بىلگەندۇ؟ دېگەن خىيال ئۇنىڭ مېڭىسىدىن "يالت" قىلىپ ئۆتتى. ئۇلارمۇ قولغا چۈشۈپ قالدىمۇ يا؟ ئۆز گېپىنى بارانقا تەسىر قىلدى دەپ ئويلىغان سوراقچى:

— ماڭا قارا يېگىت. بىز ھەممىنى بىلىمىز. ماۋۇ خەتلەرگە قاراپ باق،

— دەپ جوزىنىڭ تارتىسىدىن بىر نەچچە پارچە خەتنى ئېلىپ بارانقا ئۇزاتتى. بۇ خەتلەر ئاسىيە يازغان خەتلەر ئىدى. بۇ خەتنى كۆرۈپ بارانىڭ ئاسىيە توغرىسىدىكى گۇمانلىرى تارقىلىپ كەتتى. دېمەك، خەتنى بۇلار پوچتىدىن ئېلىۋالغان. "مېنىڭ ئۇنىڭغا يازغان خەتلىرىمچۇ؟" دەپ ئويلىدى بارات.

— سىزنىڭ خەتلىرىڭمۇ بۇ يەردە، — دېدى سوراقچى بارانىڭ كۆڭلىدىكىنى تۇيغاندەك، — بىزگە تەشكىلاتنىڭ تىرىملىكىنى بەرسەڭ ياكى تىرىملىك بار يەرنى كۆرسىتىپ قويساڭ، ھازىرلا سېنى سۆيگىنىڭنىڭ قېشىغا يولغا سالىمىز، بىزدە پۇل كۆپ، تويغا يەتكىدەك پۇلمۇ بېرىمىز.

— ماڭا سېنىڭ پۇلۇڭ كېرەك ئەمەس. ئۆز نېنىمنى ئۆزۈم تېپىپ يېيەلەيمەن، — دېدى بارات.

— ماقۇل، سەن دېگەندەكمۇ بولسۇن. ئۆزىڭارا ھەمكارلىشىشنىڭ قەيىرى يامان؟ قېنى ئېيتىپ باقمىنا؟ داۋاز دار باغلىغان كۈنى مامۇتنىڭ ئۆيىدە قانداق مەجلىس ئاچتىڭلا؟

— بىلمەيمەن، ھېچقانداق يەرگە مەجلىسكە بارمىدىم.

— بىلمەيمەن، بىلمەيمەن دەپ تېنىۋالالمايسەن، — دەپ جوزىغا بىرنى مۇشتلىدى سوراقچى، — مەن ساڭا ئېيتىپ قويای، شۇ كۈنى مامۇتنىڭ

خوتۇنى ئانىسىنى كۆرگىلى كەنكەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ سىلەر قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى مەسلىھەت قىلىشقان. شۇ چاغدا مامۇتخان بايراق كۆتۈرۈپ ئالدىدا ماڭماقچى بولغان. قېنى ئېيتىپ باقسىنا، ئۇ قانداق بايراق ئىدى؟

بۇ گەپنى ئاڭلاپ بارات تەئەججۈپ ئىچىدە قالدى. زادى بۇ گەپنى كىم يەتكۈزگەندۇ؟ مامۇتخان ئىقرار قىلدىمۇ يا؟ دېگەن بىر خىل گۇمان ئۇنىڭ يۈرىكىنى تانىلايتتى. باراتنىڭ گەپ قىلمايۋاتقانلىقىنى كۆرگەن سوراقچى ئۇنى يۇمشاپ قالدى دەپ ئويلىدى ۋە "ئېيتمايمۇ-ئېيتمايمۇ دەپ ئىككىلىنىۋاتىدۇ" دەپ چۈشەندى. شۇڭا ئۇ ئۈزىلا سۆزلەپ كەتتى.

— سېنىڭ ئېيتقۇڭ كەلمەيۋاتىدۇ. ئاڭلاپ تۇر، مەن ئېيتىپ بېرەي، — دېدى سوراقچى كانىنىنى قىرىپ قويۇپ، — مامۇتنىڭ كۆتەرمەكچى بولغىنى "ئالتە ئوغرى" نىڭ بايرىقى، سەن پىلىموت ئاتىماقچى بولغان، ئۇر ئاتاكىغا كاناي چالماقچى بولغان، قۇتلۇق ئوق-دورا توشۇماقچى بولغان. قېنى ئەدى ئېيتىپ باقسىنا؟ بىزدىن بەرەر نەرسىنى يوشۇرۇش مۇمكىنمىكەن؟ بىز ھەممىنى بىلىمىز. سۆيگىنىڭ يازغان خەتلەرنى بەردۇق. سەن يازغان خەتلەر بىزدە بار. سېنىڭ ئۇرۇمچىدىكى دوستلىرىڭنىمۇ بىلىمىز، — دېدى.

باراتنىڭ پىكىرلىرى ھەر تەرەپكە چېچىلىپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئاسىيە، ئەسمىتۇل، ئابلەت قاتارلىق دوستلىرى كېلىۋالدى. ئۇلارنىمۇ مۇشۇنداق قىسمەت كۈتۈۋاتامدىغاندۇ؟ دېگەن مۇدھىش خىيال ئۇنىڭ بېشىدىن ئۆتتى. دېمەك ئىقرار قىلىش ئاشۇلارنىمۇ تۇتۇپ بېرىش دېگەن گەپ ئەمەسمۇ؟ ئۇ چاغدا ئۆزىنىڭ ساقى بىلەن خالقىنى نېمە پەرقى قالسۇن؟ ئۇ چاغدا... ئۇ چاغدا... شىمالىي شىنجاڭدىكى ئىشلارچۇ؟ ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئەمدى گۇمىنداك ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن كۆيدۈرۈلگەن شەھەر-يېزىلار، قىرغىن قىلىنغان جەسەتلەر، قويغا ئوخشاش سويۇۋېتىلگەن ياكى كۆزلىرى ئويۇلۇپ، پۇت-قوللىرى كېسىۋېتىلگەن يىگىتلەر، ياردەم تەلەپ قىلىپ يىغلىشىۋاتقان قىز-جۈۋانلارنىڭ ئېچىنىشلىق ھالىنى كېلىۋالدى.

— گەپ قىلمايسەنغۇ؟ — دېگەن سوراقچىنىڭ قوپال ئاۋازى ئۇنىڭ

خیاللىرىنى بۆلۈۋەتتى. بارات بار كۈچىنى يىغىپ:
— بىلمەيمەن، دېدىم، بىلمەيمەن، — دېدى.
سوراقچى مۈشت بىلەن جوزىغا بىرنى سالدى ۋە:
— بىزنىڭ جازا قوراللىرىمىز تۆمۈرنى تىلغا كىرگۈزىدۇ. يەنە بىر قېتىم ئېيتىپ قويايلى، تىرىك كىردىڭ، ئۆلۈك چىقىسەن، كىلىنگلا! — دېدى.
كىرگەنلەر باراتنى باغلاپ ئېسىپ قويۇپ ئۇرۇشقا باشلىدى. سوراقچى پات-پات ئەسەبىيلىك بىلەن "قاتتىق ئۇرۇڭلا" دەپ ۋارقىرايتتى. بارات بولسا تۆۋەنكى لېۋىنى چىڭ چىشلەپ، ھەربىر تاياق تەگكەندە بەدىنى سىلكىنىپ تۇرسىمۇ غىڭ قىلمىدى. چىشلەنگەن لېۋىدىن قان سىرغىپ چۈشتى. كۆڭلىكى قىپقىزىل قانغا بويالدى. ئۇ ھوشىدىن كەتتى...
— سوغۇق سۇ چېچىڭلا، — دېدى سوراقچى.
— ئەسكەرلەر ئۇنىڭغا ئارقا-ئارقىدىن ئىككى چىلەك سوغۇق سۇ چاچتى. ئۇ ئاستا-ئاستا ھوشىغا كەلدى. سوراقچى ئۇنىڭ بېشىدىكى قاپقارا بىر تۇتام چېچىدىن تۇتۇپ بېشىنى كۆتۈردى. بارات پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ سوراقچىنىڭ يۈزىگە بىرنى تۈكۈرگەندى، تۈكۈرۈك سوراقچىنىڭ يۈزىگە "شالاقىدە" چۈشتى. سوراقچى ئۇنىڭ بىر تۇتام چېچىنى يۇلۇپ ئالدى ۋە:
— گاڭگىغا بېسىڭلار، — دەپ ۋارقىرىدى.
بارات شۇ كېچىسى بىرقانچە قېتىم ھوشىدىن كەتتى. قاتتىق قىيىن-قىستاق نەتىجىسىدە، ئۇنىڭ ئوق تەگكەن پۈتىنىڭ ئاغرىقى قايتا قوزغىلىپ، قاتتىق ئاغرىيتتى. جاللاتلارنىڭمۇ ھېرىپ ھالى قالمىدى. تاڭ ئاتار چاغدا ئۇنى كامىرغا تاشلىدى...
سوراق كېچە-كۈندۈز داۋام قىلدى. ئۇلار دەم ئالدۇرماستىن سوراق قىلىش ئۈسۈلىنى قوللاندى. ئۇنىڭ تىرناقلىرىنى يۇلۇپ ئالدى. بارماقلىرىغا يۇلغۇن مىقىنى قاقتى. بۈگۈن ئاخشام بارات ئۇستىدىكى ئۇچىنچى قېتىملىق سوراق داۋام قىلماقتا ئىدى. ئۇزۇن سوربغان سوئاللارنىڭ جاۋابىنى قېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن سوراقچى:

— دۇمبىسنى تىلىپ تۇز قۇيۇڭلا! — دەپ ۋارقىردى.

ئەسكەرلەر باراتتىكى ئۇستىدىكى قانغا بويالغان كۆڭلەكنى يۇلۇپ ئېلىشتى. تاياق زەربىسىدىن يارىلانغان بەدەندىكى جاراھەتلەر ئېچىلىپ كېتىپ، قان ئېقىشقا باشلىدى. بەزى جايلىرى تومۇز ئېيىنىڭ دەمىق ئىسسىقىدا يىرىڭلاشقا باشلىغانىدى. ئۇنى يەرگە دۇم ياتقۇزدى. بەدىنىدىكى جاراھەتلىرىنگە كۆپلۈكىدىن ئۇنىڭ دۇمبىسنى تىلىش ھاجەتسىز ئىدى. ئۇنىڭ جاراھەتلىرىگە سوقۇلغان تۇزنى باستى. ئۇنىڭ دۇمبىسى شۇنداق ئېچىشىپ كەتتىكى، بارات چىدىيالماستىن يەرنى "كارت-كارت" قىلىپ غاجىلىۋەتتى. لېكىن سوراقچىنىڭ:

— ئېيتامسەن-يوق؟ — دېگەن سوئالى يەنىلا جاۋابسىز قېلىۋەردى.

— قىزىتىلغان ياغنى چېچىڭلا، — دەپ ۋارقىردى سوراقچى.

ئەتراپقا بىردىنلا كۆيگەن گۆشنىڭ پۇرىقى تارقالدى.

— ئېيتامسەن-يوق؟ — دەپ ۋارقىردى سوراقچى ۋە ئۇز سوئالىنىڭ جاۋابسىز قالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئەسەبىيلىك بىلەن ۋارقىراشقا باشلىدى:

— جان ئېرىگە قىل تىقىڭلا...

ئۇنىڭ مېڭىسىمۇ ئېچىشىۋاتقاندەك بىلىنەتتى. بىردىنلا ئاغرىق مېڭىسىگە چىقىپ كېتىپ، ھوشىدىن كەتتى... ئەسكەرلەر سوغۇق سۇ چېچىۋېتىپ ئۇنى ئۇز ھالىغا قويۇۋەتتى. سوراقچى بولسا بېشىنى بىر چىلەك سوغۇق سۇدا يۇيۇپ بولۇپ، بىر تال تاماكا چەكتى. ئارقىدىن ئىككى ئىستاكان چاي ئىچتى. شۇ چاغدا قوماندان يەن... كىرىپ كەلدى ۋە سوراقچىغا ۋارقىراپ كەتتى:

— ئەخمەق، نېمە قىلدىڭ ئۇنى؟ مەن ساڭا ئۇ دۆلەت ۋە پىرقە ئۈچۈن قان تۆكۈپ جەڭ قىلغان. ئۇ باشقىلارغا ئوخشىمايدۇ، دېمىگەنمۇ؟

— شۇنداق، قوماندان جانابلىرى، مېنىڭ ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ،

— دېدى سوراقچى ھىيلىگەرلىك بىلەن.

— يۆلەڭلا، كۆتۈرۈپ نېرىقى ئۆيگە ئېلىپ چىقىڭلا، دوختۇرنى چاقىرىڭلا، — دەپ بۇيرۇق بەردى قوماندان.

— خوپ، — دەپ ئەسكەرلەر تەڭلا باراتنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ،

كىيىملىرىنى تازىلىدى ۋە نېرىقى ئۆيگە ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ يەردە ھەربىي دوختۇر ئۇنىڭ جاراھەتلىرىنى تازىلاپ دورا سۈركەپ تېڭىپ قويدى ۋە ئۇنى شتاب يېنىدىكى بىر ئۆيگە ئەپكىرىپ كارىۋاتقا ياتقۇزۇشتى.

تاڭ ئېتىپ قۇياش خېلى كۆتۈرۈلگەن چاغدا، بۇ ئۆيگە چاي كۆتەرگەن "كۈتكۈچى" كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قاپقارا چاچلىرى سىيلىق قىلىپ تارالغان، يالاڭباش، ئۇستىگە ناھايىتى نېپىز، كالتا يەڭ پىلىيار مايكا كىيگەن. مايكا ئىچىدىكى ئۇنىڭ راسا تولغان كۆكرەكلىرى ئاشكارا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قارا دۇخاۋا يوپكىسى تولىمۇ قىسقا بولۇپ، يوتىلىرى پۈتۈنلەي ئوچۇق، پۈتىغا بېگى مەخمەل خەي، ئايئاق ناسكا كىيگەنىدى. سورۇنچاقراق كەلگەن يۈزىگە ئۇپا-ئەگلىكنى يەتكىچە سۈركەپ، قېلىن قاشلىرىغا ئىنچىكە ۋە ئەگمە قىلىپ قاشلىق ئەتكەنىدى. پۈتۈن بەدىنىدىن گۈپۈلدەپ ئەتىر پۇراپ تۇراتتى. ئۇنىڭدىن ئۇنىڭ تولىمۇ دىققەت بىلەن پەرداز قىلغانلىقى "مانا مەن" دەپ چىقىپ تۇراتتى. بۇ بولسا ئەخمەت ساڭچىنىڭ كىچىك قىزى، ساقچىدىكى سۈڭ شۇڭگۇەننىڭ خوتۇنى چىناخانىنىڭ سىگلىسى گۈلزار ئىدى. ئۇنى شۇ تۇرقىدا كۆرگەن ھەرقانداق ئەر كىشىنىڭ نەپسى تاقىلداپ كېتەتتى. ئەخمەت ساڭچى دېسە بۇ يۈرتتا يىرگەنمەيدىغان ئادەم يوق ئىدى. بۇ قىز بارانىنى بۇنىڭدىن يېرىم يىل بۇرۇن كۆپ قېتىم قوغلاشقان بولسىمۇ، ئاخىر مۇشۇ يەردە يەتكەنىدى. بارات ئۇنى كۆرۈپ تام تەرەپكە قاراپ يېتىۋالدى.

— سىزنى ئاخىر تاپتىم. سىزنى ساق-سالامەت كۆرگەنلىكىم ئۈچۈن خۇداغا مىڭ شۈكۈر، — ئۇ شۇنداق دەپ قولىدىكى نەرسىلەرنى بۇلۇڭدىكى جوزىغا قويدى، — بۇ قاغىنى تەگكۈرلەرنىڭ سىزنى تۇتۇپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ ئۈچ كۈن يىغلىدىم. يىغلاش بىلەن ھېچقانداق ئىش ھەل بولمايدىكەن. كۆيۈك ئوتى، چىن ئاشقلىققا مەن چىدىيالمىدىم. شۇڭا بېشىمغا ھەر بالا كەلسە كەلسۇن دەپ سىزنى ئىزدەپ ھەممە كىشىگە يالۋۇردۇم. پىلىندىم، يىغلىدىم. گاھىدا گۈندىپايلار بىلەن ئۇرۇشتۇم. ئاخىر سىزنى ئىزدەپ مۇشۇ يەردىن تاپتىم. بۇنىڭغىمۇ شۈكۈر، ساق-سالامەت كۆرۈشتۈق. قېنى بىر

پىياله چاي ئىچىڭ، مېنىڭ سىزگە دەيدىغان گەپلىرىم ناھايىتى كۆپ.

ئۇ گەپ قىلغاچ بىر ئىستاكانغا چاي قۇيۇپ بارانقا تۇتتى. بارات بولسا تام تەرەپكە قارىغان پېتى كۆزىنى چىڭ يۇمۇپ ياتاتتى. ئۇنىڭ جاراھەتلىرىنىڭ ئاغرىقى بىر ئاز پەسەيگەن بولسىمۇ، يېنىدا تۇرغان خوتۇنىنىڭ ۋالاقلىشى، خۇددى قاغىنىڭ قاقىلدىشىدەك ئۇنى تېخىمۇ بىئارام قىلىۋەتتى.

— بولدى قىل، — دەپ ۋارقىرىدى بارات. لېكىن "كۇتكۇچى" ئۇنىڭ جاراھىتىنى ئەمدىلا كۆرۈۋالغان كىشىدەك تېخىمۇ بەكرەك ۋالاقشىپ كەتتى.

— ئاھ دەيۇزلەر، ئادەم دېگەننى مۇشۇنداق قىلىۋەتكەن بارمۇ؟ ئۇلاردا رەھىم-شەپقەت دېگەن نەرسە بارمۇ؟ بۇ پۇتۇنلەي ۋەھشىيلىكقۇ؟ ئەپەندىم، ئازراق چاي ئىچىۋېلىڭ. مەن سىزگە ئۆزۈم تاماق ئەپكېلىپ بېرىمەن. ئۆزۈم كۇتىمەن.

— رەھمەت سىزگە، — دېدى بارات، — لازىمىگىز يوق.

— ياق ئەپەندىم، سىز ھازىر يارىمكە موھتاج. مەن سىزگە ئاشىق بولۇپ قالدىم. ئۆلسەك بىللە ئۆلىمىز. ياشىساقمۇ بىللە ياشايمىز. سىز ئۇچۇر ھەرقانداق جاپالارنى تارتىشقا تەييارمەن.

— راستمۇ؟ — دەپ بارات ئۆرۈلگەندى، ئۇنىڭ جاراھەتلىرى ئاغرىپ كېتىپ چىرايى پۇرۇشۇپ كەتتى.

— راست. راست بولمايچۇ؟ مەن قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچەلەيمەن.

— مەن ئۇچۇن ئۆلۈمدىنمۇ قورقمامسەن؟ راست گەپنى قىلالامسەن؟

— ئىشقى مۇھەببىتىمىز ئۇچۇن ھەرگىز ئۆلۈمدىن قورقمايمەن. ئەلۋەتتە راست گەپ قىلىمەن.

— ئەمسە قېنى ئېيتە؟ سېنى بۇ يەرگە نېمە دەپ كىرگۈزدى؟

— مېنى بىرسى كىرگۈزمىدى، ئۆزۈم ئىزدەپ كىردىم.

— بۇ ھەربىي شتاب تۇرسا، مەن ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىنغان ئادەم تۇرسام، ئۆزۈڭ قانداق كىرەلەيسەن؟

— سىزنى ئىزدەپ كەلگەنىدىم، پوست توسۇۋالدى. شۇ چاغدا ھەربىي

قوماندان چقىپ قېلىپ، "بىزنىڭ جەڭچىمىزنىڭ مەشۇقى كەپتۇ" دېگەندى، ئەسكەرلەر مېنى كىرگۈزۈۋەتتى.

— سېنىڭ مېنىڭ "مەشۇقۇم" ئىكەنلىكىڭنى قوماندان قانداق بىلدى؟

— مەن ئۆزۈمنى ئۇنىڭغا سىزنىڭ ئايالىڭىز دەپ تونۇشتۇردۇم. قوماندان جانابلىرى سىزنى بەك ياخشى كۆرىدىكەن. بولمىسا كىرگۈزەتتىمۇ؟ ئۇ سىزگە شەخسەن ئۆزى تاماق بۇيرۇتتى.

— مۇنداق دە، قوماندانمۇ ماڭا ئاشىق بولۇپ قاپتۇ-دە؟!

— ياقەي، ئەر كىشى ئەر كىشىگە ئاشىق بولامدۇ؟ ئۇ سىزنى باتۇر يىگىت دەۋاتىدۇ...، — ئۇ يەنە نېمىلەرنىدۇ دېمەكچى بولۇۋاتاتتى. سىرتتا بىر ئادەمنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

— قوماندان بۇيرۇنقان ناماقنى ئېلىپ كەلدىم.

"كـۈتكۈچى" سىرتقا چىقىپ كەتتى ۋە ئۇنىڭ "رەھمەت ئىسكەندەر ئۇستام" دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ پەتنۇس كۆتۈرگەن هالدا كىرىپ كەلدى. چوڭ پەتنۇستا بىر لىگەن ئاش مانتا، بىر تەخسىدە پاقلان گۆشى، يەنە بىر تەخسىدە توخۇ گۆشى تۇراتتى. توخۇ گۆشىگە سېلىنغان دورا-دەرمان مېزىلىك پۇراپ تۇراتتى.

— ئەپەندىم، تاماق يەڭ، قوماندان جانابلىرى مەخسۇس سىز ئۈچۈن بۇيرۇتۇپتۇ.

— رەھمەت، قوماندان جانابلىرى بەك جۇۋاپ كېتىپتۇ.

بارات تاماكا چېكىۋېتىپ ماموتخاننىڭ گەپلىرىنى ئەسلىدى. 23-ئىيۇل كۈنى گوندىپايلار تاماق ئېلىپ كىرگەندە بارات يېمىگەنىدى. ماموتخان يېيىشكە قىستىدى.

— ئاچ قورساق كۈرەش قىلىش مۇمكىن ئەمەس. سالامەت ئادەملا كـۈرەش قـىلالايـدۇ. تاماق يېمىگەندە ئاجىزلاپ كېتىسىز. بۇلار بىزنىڭ ئۆلۈمىمىزنى كۈتىدۇ. بىزنىڭ تىرىك بولۇشىمىز دۈشمەنلەر ئۈچۈن بىر ۋەھىمە. شۇڭا ئۇلار بىزنى بۇ گۆرگە تىقىپ قويىدى. بىلىپ قويۇڭ، "بـوش تـاغـار

ئۆزە تۇرمايدۇ"، ئىككى سوتكا ھېچنەرسە يېمىدۇق.

بۇ سۆزلەر ھازىرمۇ ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە ياڭراۋاتقاندەك بىلىنىدى. بۇ خىيالنىڭ تۈرۈتكىسىدىنمىكىن باراتنىڭ ئازراق بىر نەرسە بېگۈسى كەلدى ۋە: "بوپتۇ، تاماقتا نېمە گۇناھ، ئازراق بىر نەرسە يەي دەپ ئويلىدى بارات ۋە كارىۋاتتىن يەرگە چۈشۈپ ئالدىدىكى نەرسىلەرگە ئەمدىلا قول ئۇزارتىشىغا تۇيۇقسىز "يېگەن ئېغىز ئۇيۇلۇپتۇ" دېگەن تەمسىل ئېسىگە كېلىپ قېلىپ، توختاپ قالدى.

※ ※

ئىككى كېچە-كۈندۈز ئۇخلىمىغان بارات بىردىنلا ئۇخلاپ كەتتى. بۇ چاغدا ھەربىي دوختۇرنىڭ سۈركەپ قويغان دورىلىرى خېلى ئارام بەرگەن، ئاغرىق توختىتىش دورىسى ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتكەنىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە "كۈتكۈچى"نىڭ توختىماستىن يەلپۈپ تۇرۇشىمۇ ئۇنى خېلى سەگىتىپ تۇراتتى. ئۇ ئۇخلاۋېتىپ بىردىنلا ئىشتان بېغىنىڭ بوشاپ كەتكەنلىكىنى، ئۇ يەردە بىر قولنىڭ مىدىرلاۋاتقانلىقىنى سېزىپ قالدى. ئۇ ئېغىرلاشقان قاپاقلىرىنى ئاچقاندا، "كۈتكۈچى"نىڭ ئۆزىگە چاپلىشىپ ياتقانلىقىنى، كۆردى-دە، بارلىق كۈچىنى يىغىپ "كۈتكۈچى"نى ئىتتىرىۋەتتى.

— پەس جالاپ، يوقال.

"كۈتكۈچى" كارىۋاتتىن پەسكە دومىلاپ كەتتى.

— ۋېيەي، نېمانداق قوپاللىق قىلىسىز. يۈرىكىمدىكى ئىشق ئوتىنى بىر تېتىپ باقسام بېسىلارمىكىن دېگەنىدىم، ئۇنداق قوپاللىق قىلماڭ. ماڭا رەھىم قىلىڭ، — دەپ ھىجىيىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كارىۋاتقا يېقىنلاشتى.

— يېقىن كەلمە، — دەپ ۋارقىرىدى بارات، — ئەمدى يېقىن كەلسەڭ بوغۇپ ئۆلتۈرىمەن. "كۈتكۈچى" نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرۇپلا قالدى. شۇ چاغدا بىر ئەسكەر كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قولىدا بىر قۇر ئىچ كىيىم بار ئىدى.

— قوماندان جانابلىرى ماۋۇ كىيىملەرنى كىيۈۋېلىشنى بۇيرىدى، — دەپ كىيىملەرنى كارىۋاتنىڭ ئاياغ تەرىپىگە قويۇپ چىقىپ كەتتى.

— مەن يارەملىشەي، كىيۈۋېلىڭ، — دېدى "كۇنكۇچى".

— رەھمەت سىزگە. يەنە بىر قېتىم ئېيتىپ قويماي، ماڭا بېقىنلاشماڭ.

— تولا نازلانماي كىيۈۋېلىڭا. "قىز بار يەردە ناز بار" دېگەن گەپ راستمىكىن دېسەم ئەرلەرمۇ نازلىنىدىكەنغۇ؟ — دەپ ئۇ ئاجايىپ بىرخىل تولغىنىپ كەتتى ۋە قولىدىكى كۆڭلەكنى بارانقا كىيدۇرمەكچى بولدى. بارات ئۇنىڭ قولىنى ئىتتىرىۋەتتى. ئۇنىڭ بۇنداق پەسكەش قىلىقىدىن بارانىڭ "ھۆ" بولغۇسى كەلدى.

— شۇنداق، سىزدە نومۇس، ۋىجدان بولمىغاندىكىن نازمۇ بولمايدۇ-دە.

بارات "كۇتكۇچى"گە كەينىنى قىلىپ ئولتۇرۇۋالدى. ئۇ خۇددى تەلۈلىدەك ئېتىلىپ بېرىپ، بارانىنى ئارقا تەرەپتىن قۇچاقلاپ، ئۇنىڭ باش-كۆزلىرىگە چوكۇلدىتىپ سۆيۈپلا كەتتى. بارانىڭ پۈتۈن بەدىنى نومۇستىن ئوت بولۇپ يانىدى. ئۇ بىر تولغىنىپ، كەينىگە بۇرۇلغانىدى، "كۇتكۇچى" بارانىڭ ئالدى تەرىپىدىن ئۆزىنى ئاتتى. لېكىن بارانىڭ كۇچلۇك قوللىرى ئۇنى كارىۋاتتىن يەرگە تاشلىۋەتكەنىدى. ئۇ غەلىتە بىر ئاۋازدا چىقىراپ كەتتى ...

※ ※

"ھەربىي سەپتىن قاينىقان قۇرۇقلۇق ئارمىيە ئوفىتسېرى بارات × ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا تەينىلەنسۇن. ھەربىي ئۇنىۋانى مايور دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلسۇن. پولك دەرىجىلىك ھەربىي تەمىناتتىن بەھرىمەن بولسۇن.

×× دىۋىزىيە شتابى

×× ۋالىي مەھكىمە ساقچى باشقارمىسى.

مىنگونىڭ 35-يىلى 7-ئاينىڭ 28-كۈنى ".

— سېنى يېگى ۋەزىپە بىلەن تەبرىكلەيمەن، — دېدى ھەربىي قوماندان مۇغەمبەرلىك بىلەن كۆلۈپ تۇرۇپ ۋە قولىدىكى خەتنى بارانقا سۇنۇۋېتىپ، — بىز دۆلەت ۋە پىرقە ئۈچۈن مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ ئىشلەيلى. كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، سېنىڭ ئىستىقبالىڭ ناھايىتى پارلاق، قانداق، رازىمۇ سەن؟ ئاغىنە! قېنى دوستلىقىمىزنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن تىرىملىكنى تاپشۇر.

— كېلىشەلمەسمىزمىكىن دەپ قورقىمەن، — دېدى بارات، — مەن يالغان گەپكە ئۆچ.

بارات خەتنى چۆرۈۋەتتى. خەت لايغا چۈشتى. بارات خەتنى دەسسەۋەتتى. ئەمدى قوماندانغا ئاخىرقى كۆزىرنى ئىشلىتىشكە توغرا كەلدى. قوماندانىنىڭ شەرەت قىلىشى بىلەن تەڭ دېرىزە سىرتىدىن ھەسەنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

— ئۇكام بارات، ئەمدى تالاشقانىنىڭ پايدىسى يوق.

— يوقال ئەبلەخ، سېنى تونۇمايمەن، — دېدى بارات.

— مەن ھەسەن مۇھەممىدى، ھامماچاگىنىڭ ئېرى، — دېدى ھەسەن، — نۇر بەختىمۇ ئىقرار قىلدى. بىز ھەممىنى چۈشەندۇق. بىزنىڭ خىيالىمىز ئەمەلگە ئاشمايدىغان قۇرۇق گەپ ئىكەن.

"نۇر بەختى ئىقرار قىلدى" دېگەن سۆز بارانقا قاتتىق تەسىر قىلدى. چۈنكى ئۇ نۇرنى بەكلا ياخشى كۆرەتتى. ئازادلىقنى سۆيگۈچى مۇشۇنداق تۇغقىنى بولغىنى ئۈچۈن ئۇنىڭ بىلەن پەخىرلىنەتتى. مانا ئەمدى نېمە بولدى؟ غەزەپتىن ئۇنىڭ چىرايى قارىداپ، مۇشتلىرى تۈگۈلۈپ كەتتى. ئۇ لېۋىنى چىشلەپ تەتۇر قارىۋالدى. قوماندان ھەسەنگە ئۆيگە كىرىشنى بۇيرىدى. ھەسەن كىرىپ ئىشىك تۈۋىدە تۇردى. ئۇنىڭ ساقال-بۇرۇتلىرى ئۆسۈپ، خېلىلا قېرىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. ۋىجىڭ تېنى تېخىمۇ كىچىكلەپ مونەك شاپتۇلغا ئوخشاپ قالغاندى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كىرگەن مۇدۇسانى كۆرۈپ، قوماندانىنىڭ قاتتىق ئاچچىقى كەلدى. ئۇ كۆزىنى بىر ئالايتقاندى، مۇدۇسا ئۆزىنى دالدىغا ئالدى.

— بۇ سېنىك ئۇكاڭمۇ؟ — دەپ سوربدى قوماندان ھەسەندىن بارانىنى كۆرسىتىپ.

— شۇنداق، مەن ھاماچىسىنىك ئىرى. نۇر بىر نەۋرە ئاكىسى.

— شۇنداقمۇ؟ ... ھەي ئىسىت، — دەپ قوماندان بارانغا ئىچ ئاغرىتقان قىياپەتكە كىرىۋالدى، ھە... ياخشى بىگىت، ئاكىلىرىك ئىقرار قىلسا سەن نېمىشقا جاھىللىق قىلىسەن. مەن سېنى باي قىلىۋېتىمەن. ئىككىمىز بىللە ئىشلەيمىز. شتابتا ئىشلىسەڭمۇ بولىدۇ. قانداق، بولامدۇ؟ بىكار ئازابلانغانىنىڭ نېمە پايدىسى ھە؟!... سەندىن نېمە كېتەتتى؟!...

نۇر راستىنلا ئىقرار قىلغانمدۇ؟ دەپ ئويلايتتى بارات. "ئىشەنگەن تاغدا كىيىك ياتماپتۇ" دېگەن شۇدە. ئەمدى ئۇلار مېنى سېتىۋالماقچى. دېمەك، ھەربىي ئۇنۇۋانلىق ساقى كەربموپ مەيدانغا چىقماقچى. بۇ يەردە ھەسەن مۇھىم رول ئويىنىغان. بىردىنلا ئۇنىڭ ھەسەن قۇشقاچنى ئۆلتۈرۈۋەتكۈسى كېلىپ كەتتى. لېكىن نېمە ئىلاج؟!... مېنى "سېتىۋالمەن" دېيىش ئۇخلىماي چۇش كۆرگەنلىك. "بىز ئۆلسەك باشقىلار كۈرەشنى داۋاملاشتۇرىدۇ." دەپ قەسەم بەرگەنمەن. ھايات كۈرەش دېمەكتۇر. بۇگۈن ئۆنمۇشكە، ئەتە بىزگە تەۋە بولىدۇ. مەن ئۆز جېنىمنى دەپ باشقىلارنى تۇتۇپ بەرسەم، ئىنتقا ئوخشاپ قالمامدىمەن. مانا ماۋۇ مەلئۇن "تاپىنىمنى يالا" دەۋاتمامدۇ؟!... نۇر ئىقرار قىلغان بولسا... ئۇ ئەنە شۇنداق خىياللار بىلەن بەنت بولۇپ قالدى.

قوماندان بولسا ئۇنىڭ ئويلىنىۋېلىشىغا يول قويۇپ، يولداشلىرىنى تۇتۇپ بېرىشنى كۈتۈپ تۇراتتى.

— ئەمدىغۇ ئويلىنىپ بولغانسەن، قېنى ئېيتە؟ — دېدى قوماندان،

— تەشكىلات ئەزالىرىنىڭ تىزىملىكى زادى قەيەردە؟ قورال-ياراغلار قەيەردە؟ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش پىلانىڭلارنىڭ تەپسىلاتى قانداق؟ بۇ سېنىڭ دۆلەت ۋە پىرقىگە بولغان ساداقىتىڭنى سىنايدىغان ۋاقىت ئۇقتۇڭمۇ؟

— ئۇقالمىدىم، قوماندان جاناپلىرى، — دېدى بارات.

— نېمە ئۈچۈن؟ — دېدى قوماندان ۋە ئويلىنىشقا باشلىدى: "بۇ

نـۇنقۇنلار ئىچىدىكى ئەڭ كىچىكى ھەمدە گومنداگنىك بىرنەچچە يىللىق بىۋاستە تەربىيىسىنى ئالغان، ئۇنى يۇمشىتىش ئاسان. شۇڭا پۈتۈن زېھنىي كۈچنى مۇشۇنىڭغا قارىتىش كېرەك".

— كـەچـۈرىـسىز قوماندان جانابلىرى، سىزنىڭ بۇ ساۋاقلىرىڭىزدىن ئۆتەلمىگۈدەكمەن.

— نېمە ئۈچۈن؟ سەۋەب نېمە؟

— مەندە جىنايەت يوق. ئاساس بولغىدەك ۋىجدانسىزلىقمۇ يوق.

— نېمە دېدىڭ؟ "ۋىجدانسىزلىق" دېدىڭمۇ؟ جۆيلىمەي گەپ قىل، — دەپ ۋارقىرىدى قوماندان، — سېنىڭ ماۋۇ ئاكىلىرىڭنىڭ دېگەن گەپلىرى يالغانمۇ؟

— يالغان، — دېدى بارانمۇ قوپال ئاۋازدا. ئۇنىڭ ھەسەن قۇشقاچ بىـلـەن نۇرغا قانتىق ئاچچىقى كەلدى. ھەسەن قۇشقاچنىڭ مۇدۇسانىڭ يولبورۇقى بىلەن نۇر توغرۇلۇق يالغان گەپ قىلىپ، ئوتتۇرىدا قۇتراتقۇلۇق قىلغانلىقىنى ئويلاپ يېتەلمىدى. شۇڭا ئۇ ئۆزىچە ئەمدى نۇرنى ئاۋايلاپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى قالمىدى دەپ ھېسابلىدى-دە، ئاغزىغا كەلگەننى دەۋەتتى، — ئـەسـلىدە ئادەم توپلاپ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى تەشۋىق قىلغانمۇ نۇر. ئادەملەرنى تىزىملاپ يۈرگەنمۇ نۇر... — دېدى، — لېكىن ئۇ تەشكىلاتنىڭ گېپىنى ئېغىزىغا ئالمىدى.

سوراقخانىنىڭ ئىچىنى بىردىنلا سۈكۈت باستى. بارانىنى كامىرغا ئېلىپ چىقىپ تاشلىدى. ھېلىقى "كۈتكۈچى" ھويلىدا بـارانـقا قاراپ: "خوپ بولدى" دېگەندەك قىلىپ نۇرانتى. بارات، كامىردا يېنىغا كەلگەن مامۇتخاننى كۆرۈپ، ئۇنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ تۇرۇپ يىغلاپ كەتتى. ئۇ ئۆمرىدە مۇنداق يىغلىمىغانىدى.

— مېـنـى كـەچـۈرۈڭ. مـەن بەزى ئىشلاردا سىزدىن گۇمانلىنىپ يۈرۈپتىمەن. ئەسلىدە نۇر ئىقرار قىلىپتۇ ئەمەسمۇ؟!...

— نـۇر ئـىـقرار قىلىپتۇما؟ — دەپ مامۇتخان بېشىنى چاڭگاللاپ

ئولتۇرۇپلا قالدى.

— شۇنداق، بىز ئىقرار قىلمايمىز، — دېدى بارات خۇددى قەسەم بېرىۋاتقاندەك تەلەپپۇزدا.

مامۇتخان باراتنىڭ قولىنى چىڭ سىقتى، قۇتلۇقمۇ يارىلانغان پۇتىنى سۆرەپ كېلىپ، ئۇلارغا قۇچاق ئاچتى. چۈنكى ئىمىن ئىلى ئۇرۇمچىگە ئىلىپ بارغان خەت قۇتلۇق نامىدا يېزىلغان بولغاچقا، ئۇنى قاتتىق قىينىغانىدى. لېكىن بۇ خەتنى قۇتلۇق تەن ئالمىدى. بۇ ئۇچەيلەن مەھكەم قۇچاقلاشتى. بۇ خەل مەنزىرىنى كۆرۈپ ئولتۇرغان رۇس مەھبۇسلار بۇلارنىڭ بۇ ھەرىكىتىدىن قاتتىق تەسىرلەنگەن بولسا كېرەك، "ھۇررا" دەپ توۋلاشتى. لېكىن ياشلارنى تېخىمۇ زور، تېخىمۇ دەھشەتلىك قىيىن-قىستاقلار كۈتۈپ تۇراتتى.

ئون توققۇزىنچى باب

تۇرمىدىكى كۈرەش

پېتىپ قالغىچە، ئېتىپ قال.
— ئۇيغۇر خەلق ماقالى

سوراق داۋاملاشماقتا. ئاۋغۇست ئېيىنىڭ راسا دىمىق كۈنلىرى باشلانغانىدى. مەھبۇسلار ئۆزلىرىنىڭ كەلگۈسىگە ئىنتىلگەن ئىنتايىن گۈزەل ئارزۇلىرى ئۈچۈنلا ياشاۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇلارنى جاللاتلاردىن بەكرەك ھاۋارايى قىينايتتى. ئۇلارغا تىببىي ياردەم قىلىنىش ۋە ساپ ھاۋادىن ھاۋالىنىش بىر ياقتا تۇرسۇن، ھەتتا تاغدىن ئۆزى ئېقىپ كېلىدىغان سوغۇق سۇدا يۇيۇنۇشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. زەي پۇرىقى، تەر پۇرىقى، جاراھەتلەردىن چىقىۋاتقان سېسىقچىلىقلار ئارىلىشىپ كامىرنىڭ ھاۋاسىنى تېخىمۇ بۇلغىۋەتكەنىدى. كامىرنىڭ ھاۋا كىرىپ تۇرىدىغان تۆشۈكى ئېگىز بولۇپ، مەھبۇسلارنىڭ ساپ ھاۋادىن دەم ئالغۇسى كەلسىمۇ، ئۇلارنىڭ پۈت-قولىدا ماغدۇر بولمىغاچقا ئورنىدىن تۇرۇشقا ئامالسىز ئىدى. ماموتخاننى چوغقا دەسسىتىپ، بەدىنىگە تۆمۈرنى قىزىتىپ ياقماچقا ئۇنىڭ ياپىسى ئەگ ئېغىر ئىدى. ئۇنىڭ بۇ

جاراهەتلىرى بەكرەك يىرىڭداپ كەتكەچكە، يەرگە دەسسىيەلمەيتتى ۋە ياتالمايتتى. بارات بىلەن قۇتلۇق ئۆزلىرىنىڭمۇ يارىسىنىڭ ئېغىر بولۇشىغا قارىماي ئىچكىلى بەرگەن سۇ بىلەن ماموتخانىنىڭ جاراھىتىنى يۇيۇپ تازىلاپ، كۆڭلەكلىرىدە يەلپۇپ، دوستىنىڭ ئاغرىقىنى يېنىكلەشتۇرۇشكە ھەرىكەت قىلىشاتتى. كۇنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇمۇ ئاستا-ئاستا ياخشى بولماقتا ئىدى.

بۇگۈن گومىنداڭنىڭ ھەربىي شتابى ئۆتكەن ئون بەش كۇنلۇك سوراق ئەھۋالىنى مۇلاھىزە قىلىشۋاتاتتى. نۇر تەشكىلاتنىڭ تۆت نەپەر ھەيئىتىدىن باشقا ئۆزى ئالاقە قىلىپ تۇرغان بىرلا ئادەمنى تونۇيتتى. لېكىن ئۇ ئادەملەرنىمۇ، تەشكىلاتنىڭ مەۋجۇتلىقىنىمۇ زادىلا ئىقرار قىلمىدى. نەتىجىدە ئۇ سوراقچىلارنىڭ گۇمانىنى قوزغاپ قويدى. چۇنكى ئۇلارنىڭ قولىدىكى ئۇرۇمچىدىن قايتىپ كەلگەن خەتمۇ، بۇ تەشكىلاتنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىدىن گۇۋاھلىق بېرىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە باراتنىڭ غەزەپ-ئاچچىقىدىن ئېيتقان گەپلىرى گومىنداڭنىڭ ھەربىي شتابىغا خۇددى يىپ ئۇچى بىلەن تەمىنلىگەندەك تۇيۇلغاچقا بۇگۈنكى يىغىندا نۇر توغرۇلۇق خېلى گەپ-سۆزلەر بولۇپ ئۆتتى. مانا ھازىرمۇ يىغىندا ئولتۇرغانلارغا قاراپ سوراقچى سۇئال ×× سۆزلىمەكتە ئىدى.

— مامۇتخان توغرىسىدا سۆزلەپ ئولتۇرۇش ھاجەتسىز، — دېدى سوراقچى، — ئۇنىڭ ئۆلكىلىك ئامانلىقىنى ساقلاش سىلىگىۋىسى ئەۋەتىپ بەرگەن دېلوسىدا ھەممە نەرسە ئېنىق يېزىلغان. يەنى ئۇ بولشېۋىكلارنىڭ تەربىيىسىنى ئالغان. بارات بولسا كىچىك، بىزنىڭ تەربىيىمىزنى ئالغان. لېكىن ناھايىتى جاھىل. ئۇنىڭ گەپلىرى راست بولۇشىمۇ مۇمكىن. ئېھتىمال ئۇ نۇرنى ئاياپ ئىقرار قىلمىغان بولسا كېرەك. بىراق ئۇ نۇرغا تۇغقان بولغاچقا ئۇنىڭغا ئەگىشىپ يۇرگەنلىكى راست. ئادەم تەشكىللەپ قوزغىلاڭ كۆتۈرمەكچى بولۇشى ناتايىن. نۇر بۇرۇنمۇ بىر قېتىم قوزغىلاڭغا قاتناشقان ۋە ئۇرۇش قىلىپ يۇتۇن جەنۇبىي شىنجاڭنى ئايلىنىپ چىققان. بىز شىنجاڭدا شېڭ شىسەيدىن ھاكىمىيەتنى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، ئۇرۇمچىدىكى "جۇنشۇنتۇەن"دە

ئوقۇغان. شۇ چاغدا غۇلجىغا ئاخبارات توپلاشقا بېرىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۆزى يول باشلاپ ماڭغان بىر دۆنزىيە ئەسكەرنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىپ، ئۆزى "ئالتە ئوغرى" دىن قورقۇپ قېچىپ كەلگەن، پىچاق تەگلىسەگمۇ كۆزىنى مىت قىلىپ يۇمۇپ قويمايدىغان ئۇچىغا چىققان قاقۇاش، تۇرمۇش يولى ئۇنى ھەر كويلارغا سالغان بولسىمۇ يەنىلا خەتەرلىك ئادەم. ئۇ بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن يالغاندىن "مېنى ساقچى ئىدارىسىغا باشلىق قىلدى" دەپ ھۆكۈمەتنى ئالداپ، ساقچى ئىدارىسىنىڭ ھوقۇقىنى تارتىۋېلىشقا ئۇرۇنغان. ئۇ كۆرۈنۈشتە بىزگە ساداقەتمەندەك قىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ھېچقانداق ئاخبارات بەرمىگەن. ئەھۋالدىن قارىغاندا ھازىر ئۇ باشقىلارنى تۇتۇپ بېرىش ھېسابىغا سۈدىن قۇرۇق چىقىشقىمۇ ئۇنىمايۋاتىدۇ.

سوراقچىنىڭ تونۇشتۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئولتۇرغانلار بۇ ئىشنى مۇھاكىمە قىلىشتى. سوراقچىغا سوئاللار بېرىلدى. ئۇمۇ بۇ سوئاللارغا لايىقدا جاۋاب بەردى. شۇنىڭدىن كېيىن نۇرنى داۋاملىق سوراق قىلىش، تىرگ قىلىنغان ماتېرىياللارنى رەتلەپ، ھەربىر مەھبۇس ئۇستىدىكى پاكىتنى تولۇقلاش، كونا قوزغىلاڭچىلار ۋە ئووچىلار ئۇستىدىكى نازارەتنى كۈچەيتىش ھەققىدە قوماندان يولىورۇق بەردى.

نۇرنى ئۇدا ئىككى ئاخشام سوراق قىلدى. لېكىن ئۇنىڭ بۇرۇنقى قىلغان گەپلىرىدىن باشقا بىرەر يېڭى ماتېرىيالغا ئىگە بولالمىدى. نۇر قاتتىق قېيىن-قىستاق ۋە ھەسەن قۇشقاچنىڭ يالغان گۇۋاھلىق بېرىشى نەتىجىسىدە بەزى گەپ-سۆزلەرنى قىلىپ ئاشكارىلىغان بولسىمۇ، يەنىلا ھەقىقىي ئەھۋالنى ئىقرار قىلمىدى. بۇ ئىش جاللاتلارنى قاتتىق غەزەپلەندۈردى. شۇنىڭدىن كېيىن جاللاتلار ئۇنىڭ تىرناقلىرىنى ئامبۇردا يۇلۇپ ئالدى، بارماقلىرىنىڭ ئارىسىغا يۇلغۇن مىخلارنى قاقتى، جان بېرىگە ئايغىر ئاتنىڭ قىلنى تىقتى. بۇ ئىككى كېچە-كۈندۈز ئىچىدە ئۇ قاتتىق قىينالدى ۋە بىرقانچە قېتىم ھوشىدىن كەتتى. ئېغىر ئازاب-ئوقۇبەت ئۇنىڭ قامەتلىك گەۋدىسىنى پۈكۈپ، بۇرۇنقى چىرايلىق رەڭگى-روھىدىن ئەسەرمۇ قالمىدى. ئۇنى ھوشسىز ھالدا كامىرغا ئېلىپ كىرىپ

تاشلىدى. ئۇ بىر سوتكىغىچە ھوشىغا كېلەلمىدى. مامۇتخان باراتتىك دېگەن گەپلىرى بويىچە ئۇنىڭ قىلغان ئىشىدىن قاتتىق ئاچچىقلانغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بۇگۈنكى ھالىنى كۆرۈپ ئىچى ئاغرىپ قالدى. چۈنكى ئۇ نۇرنى ئىنتايىن ياخشى كۆرەتتى. شۇڭلاشقا ئۇ نۇرنى كۆرۈپلا تەتۇر قارىۋالغان باراتقىمۇ تەسەللى بەردى.

— سەۋرى قىلىڭ ئۇكام، — دېدى مامۇتخان، — ئادەم دېگەن خام سۈت ئەمگەن نېمە، ئازمايدىغان ئىنسان يوق. بەلكىم قاتتىق قېيىن-قىستاقتا چىدىيالمىغاندۇ. كۆردىڭىزمۇ ئۇنىڭ ئەھۋالىنى؟! نېمىلا بولسا بالا ۋاقتىدا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ شېڭ شىسەيدەڭ جاللات بىلەن بەش يىل ئۈرۈشقان. بىزگە قارىغاندا كۆپىنى كۆرگەن. ھازىرقى ھۆكۈمەت شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى بىلەن بىر تۇتقان. شۇڭا ئۇنى بىزدىنمۇ بەكرەك قىينىغان ئوخشايدۇ.

— ئۇ ئىشلار ئۆتۈپ كەتتى، — دېدى باراتت. ئۇنىڭ رەڭگىدىن نارازىلىق چىقىپ تۇراتتى.

— شۇنداق، ئۆلمىگەن ئادەمگە بۇ ئالەم يەنىلا ئۈزۈنغۇ؟! قېنى قاراپ باقمايمىزمۇ؟! — دېدى مامۇتخان. ئۇ نۇرنى ئۆلۈپ قالدۇ دەپ ئويلىغانىدى.

ئۇلار نۇرنى يۆلەپ سۇ ئىچكۈزدى، جاراھەتلىرىنى سۈرتتى. نۇر بىر سوتكىدا ھوشىغا كەلدى. ئۆزىنىڭ مامۇتخانىنىڭ قۇچىقىدا ياتقانلىقىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ كۆز ياشلىرى تارىلاپ ئاقتى. ئۇ يولداشلىرىغا بىر نەرسە دېيىشنى ئارزۇ قىلغان بولسىمۇ، گەپ قىلغۇدەك ماجالى يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە نەۋرە ئۇكىسى باراتنىڭ كۆزلىرىدىكى غەزەپ-نەپرەتنى كۆرۈپ بىر مەزگىل كۈتۈش قارارىغا كەلدى. چۈنكى ئۇمۇ يولداشلىرىنى چۈشىنەلمەي قالغانىدى.

※ ※

مەھبۇسلارنى سوراق قىلىش ئىشى بىردىنلا توختاپ قالدى. بىر ئايغا يېقىن داۋام قىلغان، ئىنسانىيەت ئالىمىدە كۆز كۆرۈپ، قۇلاق ئاڭلاپ باقمىغان

قەدىمكى شەرقنىڭ ياۋايى ۋە قانخور خەلقلىرى يۇرگۈزگەن ۋەھشىيانە قىيىن-قىستاق 20-ئەسىردە يەنە بىر قېتىم يۈز بېرىپ، بۇ ئۇلۇغ زېمىندا مەڭگۈ ساقايماس يارا ئىزىنى قالدۇردى. نەتىجىدە بۇ ئېغىر ئازاب-ئوقۇبەتلەر سولاقتا يانقان بىر قىسىم كىشىلەرنى ئېغىر دەرىجىدە چاراھەتلەندۈرۈپ، بەكمۇ هالسىزلاندۇرۇۋەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە تومۇز ئېيىنىڭ راسا ئىسسىق كۈنلىرى بولغاچقا، چاراھەتلەر يىرىڭلاپ كېتىپ مەھبۇسلارنى تېخىمۇ بەكرەك ئازابلىدى. لېكىن مەھبۇسلار بىر-بىرىنى ئۆۋەت بىلەن يەلپۈپ چاراھىنى ئېغىرلارنى ئارام ئالدۇردى. بېقىنقى بىرقانچە كۈندىن بۇيان ئەتراپنى قاتتىق قامال قىلغان ئاساسىستا مەھبۇسلارنى ئەتىگەن-ئاخشامدا بېرىم سائەت سىرتقا چىقىرىپ هاۋالاندۇردى. گاهى كۈنلىرى ئۇلار تالاغا چىققاندا چاۋگۈەنشىنىڭ ئالدىدىكى باغ ئىچىدىن ئۈتىدىغان كىچىك ئېرىقتا شىلدىرلاپ ئېقىۋاتقان تاغ سۈيىگە پۈت-قوللىرىنى چىلاپ بىرئاز راهەتلىنىپ قالاتتى. بۇ سۈمۈ هەر كۈنى يوق ئىدى. بۇ ئېغىر ئازاب-ئوقۇبەتلىك كۈنلەر ئۇلارنى بىر-بىرىگە تېخىمۇ مېهرىبان قىلىۋەتتى. ئۇلار ئۈزئارا بىر-بىرىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشقا تىرىشتى ۋە بىر-بىرىنى كۈرەشكە ئىلهاملاندۇردى.

نۇرمۇ خېلى تۇرۇلۇپ قالدى. ئۇنىڭغا مامۇتخان بىلەن قۇتلۇق كۆپ ياردەم قىلدى، بىر كۈنى هەممەيلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى.

— مېنى كەچۈرۈڭلا! ئۇكىلىرىم، مەندىن نېمە سەۋەنلىك ئۆتتى؟ مەن بىلەلمىدىم، — دېدى نۇر يىغلاپ تۇرۇپ، — مەن ئازراق بىر نەرسە دەۋەتسەم سىلەرنى ئازابتىن قۇتۇلۇپ قالارمىكىن دەپ ئويلاپ، شۇڭا هەممە جاۋابكارلىقنى ئۆز ئۈستۈمگە ئالدىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە "هەسەن قۇشقاچ" بىزنى پاش قىلىپ قويدى. ئەپسۇسكى ئىش مېنىڭ ئويلىغىنىمنىڭ تەتۈرىسىچە بولدى. مەنمۇ ئامان قالمىدىم. سىلەرگىمۇ كۆپ ئازاب-ئوقۇبەت كەلتۈردۈم.

"هەسەن قۇشقاچ پاش قىلىپ قويدى" دېگەن گەپنى راسا چۈشىنەلمىگەن بارات تەتۈر قاراپ ئولتۇراتتى. چۈنكى شۇنىڭدا "نۇر ئېقرار قىلدى" دېگەن ئەمەسمۇ؟...

— هازىر بىز بىر بىرىمىزنى ئەپۇ قىلغۇدەك ئەھۋالدا ئەمەس، — دېدى مامۇتخان ئىنغىر بېسىقلىق بىلەن، — هەممىمىز مەھبۇس. بىزنىڭ هەربىرىمىزنىڭ كىملىكى هەققىدە كەلگۈسىدە ئەۋلادلىرىمىز هۆكۈم قىلسۇن. ئەھۋالدىن قارىغاندا هەسەن قۇشقاچ بىزگە "جىن" بولغان ئوخشايدۇ. هازىرچە باشقا قۇرۇق گەپلەرنىڭ لازىمى يوق. بىزلەر مەقسەتلىك دوست. ئەگەر ياخشىسى كېلىشكىلا ناخشا ئېيتايلى.

— ئەمىسە باشلاڭ، — دېدى بارات مامۇتخانغا. مامۇتخاننىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى قارا ئىگىلىۋىق يورۇپ، نۇرغا بولغان غەزىپى يوقالدى. لېكىن هەسەن قۇشقاچقا ئىشەنگەنلىكىگە قانىتىق پۇشايمان قىلمۇاناتتى...

مامۇتخان رۇس خەلقىنىڭ "كاتيوشا" دېگەن ناخشىنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنى ئوقۇشقا باشلىدى. ناخشا ئىنتايىن كۆتۈرەڭگۈ روھ بىلەن ئېيتىلدى. چۈنكى بۇ ناخشىنى بۇلارنىڭ هەممىسى بۇرۇن ئاڭلىغان ۋە بىلەتتى، ئۇلارنىڭ كۆتۈرەڭگۈ روهى ۋە زىل ئاۋازى مەھبۇس رۇسلارغىمۇ تەسىر قىلغان بولسا كېرەك. ئۇلارمۇ ناخشىغا قوشۇلدى.

شەك-شۇبهىسىز يېڭىمىز بىز،
ئۇستۇنلۇكنى ئالىمىز.
ئازاد ۋەتەننىڭ تۇغىنى،
كەڭ مەيدانغا قادايمىز.

ئىككى خىل تىلدا ئېيتىلغان بۇ ناخشا زىندان تاملىرىنى تىترىتىپ جاۋگۈمنىشنى زىلزىلىگە كەلتۈردى.

ئۇلار بۇ ناخشىنى پات-پات ئېيتىدىغان بولۇپ قالدى. ناخشىدا ئەكس ئەتكەن ئۇمىدۋارلىقتا تولغان جەڭگىۋار چاقىرىق ئۇلارنى بەكمۇ روهلاندۇرۇۋەتتى. مامۇتخاننىڭ تەرجىمانلىقى بىلەن رۇس مەھبۇسلار بىلەن

ئۇلار ئونتۇرىسىدا چۈشىنىش ھاسىل بولۇپ، دوستلۇق ئورنىتىلدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ رۇس مەھبۇسلارمۇ ئاز-تولا ئۇيغۇرچە بىلەتتى ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ مىجەز-خۇلقى بىلەن تونۇش ئىدى. رۇسلار ئۆزلىرىنىڭ پەقەت سوۋېت پۇقرالىرى بولغىنى ئۈچۈنلا قامالغانلىقىنى ئويدان بىلەتتى. ئۇلار بىرلىشىپ ناخشا ئېيتقاندا، قوماندان يەن × × ۋە سۈڭ سەنمۇلار بىر يەردە تۇرالماي يەرنى تېپىپ ۋارقىرايتتى. مەھبۇسلارنىڭ ناخشا ئېيتىشىنى چەكلەپ باققان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئاغزىنى توسۇۋېلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۇنىڭغا شتابتىكىلەرمۇ كۆنۈپ قالدى. ئۇلار مەھبۇسلارنىڭ ئۆزلىرىنى مەنسىتمەيۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپمۇ ئامال قانچە؟ دەپ لەۋلىرىنى چىشلەپ ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى.

ماموتخانىنىڭ ئۈمىدۋار بولۇپ كۆرۈش قىلىش توغرىسىدا قىلغان سۆزلىرى مەھبۇسلارنىڭ كۆرۈش ئىرادىسىنى تېخىمۇ چىڭىتتى. كۆنلەر كەينى-كەينىدىن ئۆتىمەكتە. ماموتخان خەلقىمىزنىڭ مىللىي قەھرىمانلىرى نۇزۇگۈم، سادىر پالۋانلارنىڭ دۈشمەنگە تىز پۈكمەس قەيسەر ئىرادىسى ھەققىدە ھېكايە سۆزلەپ بېرىپ، مەھبۇسلارنى تېخىمۇ روھلاندۇردى. ماموتخانىنىڭ ھېكايىلىرى بارانقا ئوخشاش ئازادلىققا تەشنا ئوت يۈرەك ياشلارنىڭ روھىغا ئالاھىدە ئۈمىد ئېلىپ كەلگەندىن تاشقىرى تۇتقۇن قىلىنغان سوۋېت پۇقرالىرىنىمۇ ھەيران قالدۇردى.

بۈگۈن ماموتخانىنىڭ تەكلىپى بىلەن مەھبۇسلار سادىر پالۋان قوشاقلىرىنى ئېيتىشقا باشلىدى. گۈندىپايلار كىرىپ بىرقانچە قېتىم ھەيۋە قىلغان بولسىمۇ، توسىيالمىدى.

— بىزمۇ ئاخىر ئىنسانكى ئېيىنى تاپمىز، — دېدى بارات تەسىرلەنگەن ھالدا.

— شۇنداق، غەيرەت قىلغان ئادەم قىلالمايدىغان ئىش يوق، — دېدى ماموتخان.

— بىر دانىشمەن كىشى: "دۈشمەننى قورقۇتۇش ئۈچۈن ئۆزۈڭنى قورقمىغىن" دەپتىكەن، — دېدى قۇتلۇق.

ئۇنىڭ بۇ سۆزى ھەممەيلەنگە ماقۇل چۈشتى ۋە "ياشا قۇتلۇق" دەپ ۋارقىراشتى.

ئــارىدىن بىر ھەپتە ئۆتتى. مامۇتخان باراتنىڭ بىر نۇقتىغا تىكىلىپ قالغىنىنى كۆرۈپ، ئاستا-ئاستا سۇرۇلۇپ ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە غەمخورلۇق ئاھاڭىدا:

— ئولتۇرۇپ قاپسىزغۇ؟ — دېدى.

— ئويلىنىۋاتىمەن، — دېدى باراتمۇ جاۋابەن.

— ئــەگــەردە مــەخــپــىــي بولمىسا مەنمۇ بىلسەم بولامدۇ؟ نېمىنى ئويلاۋاتىسىز؟ قىزچاقنى سېغىنىپ قالدىڭىزمۇيە؟ — دەپ دوستىغا چاقچاق قىلدى ئۇ.

— ھەرگىز مەخپىي ئەمەس. سىزدىن سىر تۇتىدىغان ھېچنەرسەم يوق. مۇز تۇرمىدە يېتىپ شۇنچىۋالا ئازاب-ئوقۇبەتكە دۇچار بولساقمۇ يەنىلا ھالال ياشاۋاتىمىز. ئەگەردە بىز مۇشۇ تۇرمىدە ئۆلۈپ كەتسەك، بىز ئۆلگەندىن كېيىن ھېچكىم بىزنى ئەيىبلىيەلمەيدۇ. بىز بىر مەقسەت — ئازادلىق ئۈچۈن ئۆلسەك، بەختلىك ئۆلگەن بولمىز، شۇنداقمۇ؟

— توغرا، بىزنىڭ مەقسىتىمىز ئازادلىق، خەلقنى قۇتقۇزۇش، بۇ — ئەڭ ئالىي ئىنسانىي پەزىلەت، ئەڭ ئالىي مەقسەت.

— ئەلۋەتتە شۇنداق، — دېدى بارات ۋە تېخىمۇ تېتىكلەشتى. مامۇتخان سۆھبەتنى داۋاملاشتۇردى.

— ئۆزىمىزنى ئېلىپ ئېيتساق بىزنىڭ ھېچنەرسىدىن تامامىمىز يوق. بىزگە كــېــرەكى ئازادلىق، ئەركىنلىك، باراۋەرلىك. بىز ھېچكىمگە زىيانلىق ئىش قــىــلــمىدۇق. ئۆلۈپ كەتسەك توغرا نىيەتلىك كىشىلەر كەلگۈسىدە مۇشۇ تۇرمىلەردە تارتقان ئازاب-ئوقۇبەتلىرىمىز ھەققىدە ئەۋلادلارغا سۆزلەپ بېرەر.

— ئېھتىمال بۇ تۇرمىلەرنىڭ ئورنى باغچا قىلىنىپ، رەڭگارەڭ گۈللەر ئېچىلىپ كېتەر، — دەپ لوقما سالدى بارات.

— ياكى تىياتىرخانا بولۇپ، كىشىلەر ھەر كۈنى «غېرىب-سەنەم» ۋە

«ناهىر-زوهرا»نى كۆرەر، — دېدى مامۇتخان.
— شۇنداق، ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ، — دەپ كۈلدى بارات. باشقىلار بولسا ئۇلارنىڭ سۆھبىتىگە قۇلاق سېلىپ ئولتۇرۇشاتتى. بۇ سۆھبەتتىن ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھالال ياشاۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشتى. مامۇتخان خېلىدىن بېرى باراتنىڭ كۈلكىسىنى كۆرمىگەنىدى. چۈنكى بارات ئىلگىرى ھەسەن قۇشقاچقا بەك ئىشىنىپ كەتكىنى ئۈچۈن ئۆزىنى كەچۈرەلمەيتتى. شۇڭا مامۇتخان باراتنى چىڭ قۇچاقلىدى.
— مەن نېمىدېگەن بەختلىك ھە؟!...
— ئۇلار شۇ كۈنى مامۇتخان يازغان شېئىرنى رەسمىي تۇرمە ناخشىسى قىلىپ، ئۆزلىرى ئاھاڭغا سېلىپ ئېيتىشقا باشلىدى:

ئىنقىلاب قىلىمىز ئەركىنلىك ئۈچۈن،
قۇربان بولۇشتىن قورقمايمىز ئەسلا.
ۋەھشىي، قانخور گومىنداڭچىلارنى،
يوقىتىپ، مەڭگۈ باسمىز ئالغا!.
ئالغا! ئالغا! چامدايلى ئالغا!
ئۇلۇغ خەلقنى ئازاد قىلىشقا!
.....

يىگىرمىنچى باب

"بۆره" نىڭ پىلانى

بـۆره بـالىـسى بـۆره بولـغۇسى،
ئادەملەر بىقىپ ئۆستۈرسىمۇ ھەم.
— شەيخ سەئىدى

سېنتەبىر ئېيىنىڭ باشلىرىدا روزا ھېيىت كەلدى. بۇ قېتىمقى روزا ھېيىت ئىنتايىن سۈنۈقچىلىق ئىچىدە ئۆتتى. ھەممىلا جايدا ئەنسىزچىلىك ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. ئاتىلىرى، ئوغۇللىرى، ئەرلىرى ياكى ئۇرۇق-تۇغقانلىرى سولانغان كىشىلەرنىڭ كۆزلىرىدىن ياش قۇرىمىدى، قولى ئىشقا بارمىدى. ھەممە ئادەم بۇرۇقتۇرمىچىلىق ئىچىدە قالدى. ھېچكىم ھېچكىمنىڭ ئۆيىگە بارالمايتتى، بېرىشتىن قورقاتتى. ئېغىز ئېچىپ گەپ قىلىشتىن تېخىمۇ قورقاتتى. راستىنى ئېيتقاندا كىشىلەر بىر-بىرىگە ئىشەنمەيتتى. يېنىدىن ئۆتكەن ھەرقانداق ئادەمنى "ئىشپىيونمىكىن" دەپ گۇمان قىلاتتى.

بۇ يىلقى روزا ھېيىت بۇرۇنقى ھېيىتلارغا زادىلا ئوخشىمايدۇ قالدى. نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ياغ پۇرىنىپ، ساڭزا سېلىپ ھېيىت ئۆتكۈزۈشكە قۇدرىتى يەتمەي

قالدى. ئۇلار پەقەت تۇپراق بېشىغا چىقىپ، ئۆلگەن ئۇرۇق-تۇغقانلىرىنىڭ قەبرىسىنى يوقلاپ ناله-پەريات قىلىش بىلەنلا كۈپايىلەندى. بۇ كۈنى چوڭ مەسچىت قوراللىق ئەسكەرلەرنىڭ قورشاۋىدا قالدى. ئەسكەرلەر مەسچىتنىكە يانداش بولغان ساقچى ئىدارىسى ۋە تۇرمە سېپىلىنىڭ ئۈستىگە ئېغىر پىلىموتلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، جامائەتكە قارىتىپ قويدى. سېپىل كۈنگۈرىلىرىدىن چىقىپ تۇرغان پىلىموتلارنىڭ ئۆلۈم چاچقۇچى قاپقارا ستۇوللىرىنى كۆرگەن خالايىق ئەنسىزچىلىككە چۈشۈپ، نامازنى ئالدىراپلا ئوقۇدى-دە، ئىمامنىڭ دۇئا قىلىشىغىمۇ قارىماستىن بىر-بىرىنى ئىتتىرىشىپ بۇ يەردىن كېتىشكە ئالدىرىدى. ھەر يىلى مىڭ-مىڭ ئادەم بىلەن توشۇپ كېتىدىغان كوچىلار بىردىنلا چۆلدەرەپ قېلىپ، ھەربىر ھېيىتتا خېلى ئوبدان تاپاۋەت قىلىۋالىدىغان ئاشپەز، ناۋاي، دىۋانە، باققاللار چۈشۈن قورۇپ ئولتۇرۇپ قېلىشتى.

روزا ھېيىتنىڭ 3-كۈنى يامۇلنىڭ ئىچىدىكى كۆلۈبقا جوزا-ئورۇندۇقلار قويۇلۇپ، ئونىڭ ئۈستىگە ئاپئاق داستىخانلار سېلىندى. داستىخانغا پېتىر قاتلىما، توقاچ، سامسا، لىگەن-لىگەندە پاقلان گۆشى، تۇخۇم، قەن-ناۋات، قارىمۇچ، زىرە قاتارلىق دورا-دەرمانلىرى يېراقتىنلا پۇراپ تۇرىدىغان تونۇر كاۋىپى قويۇلماقتا ئىدى. كۆلۈبنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى دەرەخ ئاستىدا ئۈستا ئاشپەز ئوسمانجان بىلەن ئىسكەندەر قوزا گۆشى ۋە لازا باسقان "ئۆرگەنچ پولۇ"سى ئەتمەكتە ئىدى. ھەر خىل ھۆل-قۇرۇق مېۋىلەر ۋە قوغۇن-تاۋۇزلار قويۇلۇپ، جوزىدا پىيالە قويغۇدەكمۇ جاي قالمىغاندى. ھۆكۈمەتكە "ئىشەنچلىك" دەپ تونۇلغان خىرمەنچىلەر مېھمان كۈتۈشكە مەخسۇس ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئۇلارغا سادىق يىگىت بىلەن مۇدۇسا قىسقا-قىسقا بۇيرۇقلارنى بېرىپ، كەم نەرسىلەرنى تولدۇرۇپ تۇرۇشاتتى.

بۈگۈن روزا ھېيىت بولۇشىغا قارىماي، يامۇلدىن "بىر چىنە چايغا" دېگەن تەكلىپنامىنى ئالغان، بېشىغا كەمچەت تۇماق كىيگەن تەكەببۇر بەگلەر، يوغان سەللىلىك ئاخۇنلار، قاما تۇماق ياكى بادام دوپپا كىيىپ بېلىنى كەشتىلىك

شايى ياغلىق بىلەن باغلىغان بايلار، خوددى ئاپتاپپەرەسكە ئوخشاش بىر كۈندە نەچچە خىل ئۆزگىرىدىغان، قىسقا ساقال قويۇپ، قولىغا قامچا تۇتۇپ يۈرىدىغان باۋجاگلار، ئىش قىلىپ "يۇرت چوگلىرى"نىڭ ھەممىسى ئاش ۋاقتى بولۇش بىلەن يامۇل دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا بىرىدىن-ئىككىدىن پەيدا بولۇپ، دەرۋازا ئالدىدىكى ساقچىدىن چاينىك قەيەردە ئۆتكۈزۈلىدىغانلىقىنى سوراپ، گىدەيگەن قىياپەت بىلەن كۆرسىتىلگەن جايغا قاراپ ماڭماقتا ئىدى. شۇ چاغدا مۇدۇسا قاسىم شۇڭگۇەننى چاقىرىپ مېھمانلارنى "كۈتۈۋېلىش"قا بۇيرىدى. چۈنكى "چاي"نىڭ مەخپىيىتىنى ساقلاش زۆرۈر ئىدى.

— يات ئادەم كىرىپ قالمىسۇن، دىققەت قىلىڭ، — دەپ تاپىلىدى مۇدۇسا.

ئۇلۇغ ئاش ۋاقتى مەھەللىدە ھەممەيلەن يىغىلىپ بولدى. سەھىنىنىڭ ئالدىغا بىر ئالاھىدە ئورۇن راسلانغان بولۇپ، ئۇ يەرگە قوماندان يەن × × ، ناھىيىلىك پىرقىنىڭ شۇجىجاڭى يى خۇيمىن، پىرىم يىل بۇرۇن يېڭىدىن تەيىنلىنىپ كەلگەن ھاكىم شى يەنجو[1]،ساقچى باشلىقى لوشەنزىڭ، ئۇلارنىڭ يېنىغا ساقچىنىڭ خۇيزۇ شۇڭگۇەنى ماسەي تەرجىمان سۈپىتىدە جايلاشتى. ئۇلارغا يېقىنلا جايدا ئوڭ تەرەپتە سادىق موللا (يېجاڭ) بىلەن ئالاھىدە ئاتلىق ئەسكەرلەر لىيەنىنىڭ لىيەنجاڭى خالىيەنجاڭ (مەھەممەتخان) ئولتۇردى. كۈلۈبنىڭ ئوتتۇرىسىغا قانىرىسىغا قويۇلغان جوزىلارنى چۆرىدەپ "چاي"غا كەلگەن يۇرت كاتتىلىرى ئولتۇرۇپ، ئالدىغا قويۇلغان نەرسىلەرنى ئاچكۆزلۈك بىلەن يېيىشمەكتە ئىدى. سادىق موللا ساھىپخان سۈپىتىدە مېھمانلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ، نارتىنماي چوڭ-چوڭ ئېلىشنى تەكلىپ قىلىپ تۇراتتى. مېھمانلار يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن، سادىق موللا يى خۇيمىننىڭ ئالدىغا بېرىپ كۈسۈرلاپ بىر نەرسە دېگەندى، يى خۇيمىن بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

---

[1]شى يەنجو — 1946-يىلى 3-ئايدا ھاكىم بولۇپ كەلگەن. ئۇ، كېلىپلا سىلىسى بىسمىنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ، ساقچىلارنىڭ ھەربىكىنىى جىددىيلەشتۈرگەن. كونا قورغىلاڭچىلار، ئەسكەر بولغانلار، ئوۋچىلارنى قاتىنا تىرىلاپ، ئۇلارنى قاتتىق نازارەت ئاستىغا ئالغان.

شۇنىڭدىن كېيىن سادىق موللا نۇتۇق سۆزلىدى. ئۇ ئالدى بىلەن سەھنىنىڭ كەينىدىكى جىياڭ جيېشىنىڭ چوڭايتىلغان سۈرىتىگە تەزىم قىلغاندىن كېيىن ئۆز نۇتۇقىنى باشلىدى.

— جانابى بەگلەر، ئاخۇنۇملار ۋە مۇشۇ چاي زىياپىتىگە قاتناشقان بارلىق يۇرت كاتتىلىرى، بۈگۈنكى بۇ كىچىككىنە "چاي" زىياپىتىنى يۇرتىمىزنىڭ ئانىسى، ناھىيىلىك پىرقىنىڭ شۇجىچاگى يى خۇيمىن جانابلىرىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن ناھىيىلىك پىرقە ۋە سەنىيخۇي بىرلىكتە ئۆتكۈزدى. بىقىندا ناھىيىمىزدە يۈز بەرگەن ۋەقە ھەممىمىزنىڭ كۆڭلىنى بىئارام قىلدى. ھەممىز دۆلەت ۋە پىرقىگە سادىق كىشىلەرمىز. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، سولانغانلارنىڭ ئىچىدە بەزىلىرىمىزنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرى بار. ئۇقۇشماسلىق بولۇپ قالماسلىق ئۈچۈن ھەربىرلىرىنى بۇ يەرگە تەكلىپ قىلدۇق. بىز مۇسۇلمانلارغا دۆلەت ۋە پىرقە ناھايىتى غەمخورلۇق قىلىدۇ. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي ماموتخان باشچىلىقىدىكى بۇ ئىسيانچىلار "ئىلى ئوغرىلىرى" بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، بولشېۋىكلارنى يۇرتىمىزغا باشلاپ كېلىپ، مال-مۈلكىمىزنى بۇلاڭ-تالاڭ قىلىپ دىنىمىزنى يوقىتىپ، خوتۇن-قىزلىرىمىزنى ئۇلارغا تارتۇق قىلماقچى بولۇشتى ئۇلار بۇنىڭدىن 25— 26 يىل بۇرۇن ئۇلۇغ بۇخارائى شېرىپنى ئاياغ ئاستى قىلغىنىدەك، بىزنىمۇ ئاياغ ئاستى قىلماقچى. چۈنكى ئۇلارغا جېدىتلار ياردەم بەرگەنىدى. بىز بولساق بەكمۇ ئېغىر زاماندا ياشاۋاتىمىز، — دەپ ئېغىر خۇرسىنىپ قويدى. ئولتۇرغانلار ئىچىدە تەرەپ-تەرەپتە گۇدۇڭلاشقان غۇلغۇلا ئاۋاز ئاڭلىنىشقا باشلىدى. سادىق سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — جانابى بەگلەر ۋە ئاخۇنۇملار، مەن كۆپ سۆزلەپ ئولتۇرمايمەن. قۇرۇق گەپتىن نېمە پايدا؟! ئەگەر ياخشىسى بولشېۋىكلارنىڭ قىلمىشىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن كىشىلەر بىزنىڭ ئارىمىزدا ئولتۇرۇپتۇ. شۇلار سۆزلەپ باقسۇن. قېنى غاپۇرجان[1] ئاكا، سىز بېشىڭىزدىن ئۆتكەنلەرنى بىر سۆزلەپ بېقىڭا! يۇرت چوڭلىرى ئاڭلاپ

---

[1] غاپۇرجان — بلىسچى، ئۇرۇمچى، تاشكەنتلىك. 30-يىللاردا شىنجاڭغا قېچىپ چىقان. 40-يىللاردا چاغلىقا كېلىپ ئولتۇراقلاشقان. 1957-يىلى ئوغلى كېلىپ ئۆز يۇرتىغا ئېلىپ كەتكەن.

باقسۇن.

— ئوبدان، — دەپ ئاپئاق كەكە ساقال، پاكار بويلۇق ۋە توغرىلىق كەلگەن قېرى باسمىچى ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ چوققىسىغا قوندۇرۇۋالغان سەللىسى غەلىتە كۆرۈنەتتى. چاپاق كۆزلىرى ياشاڭغىراپ تۇراتتى.

— ئولتۇرۇڭ سۆزلەۋېرىڭ، — دېدى سادىق موللا.

غاپۇرجان بىر ھەپتىدىن بۇيان سادىق موللا تەرىپىدىن يادلاتقۇزۇلغان سۆزلەرنى تولۇق ئۆزىچە تەلەپپۇز بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى. بەزى قارا قوشۇنلۇقلار ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تولۇق ئۇقالمىدى.

— مەن ئەسلىدە تاشكەنت شەھرىنىڭ قورغان تېگى مەھەللىسىدىن. ئاتام چوڭ ئۆلىما ئىدى. بىزنىڭ تاشكەنت ئەترابى، پەرغانە ۋە مەرغىلانلاردا نۇرغۇن يەر سۇيىمىز بار ئىدى. بىز بىر ئاتىدىن ئۇچ قىز، ئىككى ئوغۇل ئىدۇق. ئاكام يەر زىمىنلىرىمىزنى باشقۇراتتى. مەن يېگى شەھەردە چوڭ گەزمال دۇكىنى ئاچقانىدىم. ئاق پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ مەرھىمىتى بىلەن تۇرمۇشىمىز ناھايىتى بايلاشات ئۆتكەنىدى. لېكىن بۇنىڭدىن 28 يىل بۇرۇن بولشېۋىكلار كەمبەغەل يالاڭئۆشلەرنى قۇتراتىپ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، ئاق پادىشاھنى ئاغدۇرۇۋەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن بايلارنىڭ كۈنى تۇغدى. پۇتكۈل مال-مۈلكىمىزنى گادايلار تارتىۋالدى، مەسچىت-مەدرىسىلەرنى چاقتى، قۇرئان، كىتابلارنى كۆيدۈردى، خوتۇن-قىزلارنى بولشېۋىكلار تارتىۋالدى. ئاتامنى ئۆلتۈردى. شۇ چاغلاردا مۇنداق بىر ناخشا چىققانىدى:

ئاق پادىشاھ ۋاقتىدا شىرمان ئىدى تانىمىز،
بولشېۋىكنىڭ ۋاقتىدا كۈنجىرە بولدى ئاشىمىز.
ئاق پادىشاھ ۋاقتىدا ئامبىرىكان ئىدى مەيىمىز،
بولشېۋىكنىڭ ۋاقتىدا مايماقتا كەتتى كەشىمىز.

— يا پەرۋەردىگارىم، — دېدى ئاربىدىن بىرەيلەن، — خۇدا ئۆز پاناھىگدا

ساقلىغايسەن.

سادىق موللا بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئىچىدە خۇشال بولدى. غاپۇرجان سۆزىنى داۋام قىلدى:

— مەن جان ئەپەندىم شىنجاڭغا كېلىپ (ئۇ باسمىچى بولغىنىنى يوشۇردى) قەشقەر، غۇلجىلاردىمۇ تۇرماي ئەڭ يىراق بولغان مۇشۇ جايغا كېلىۋالدىم. ئاكام بولسا بۇخارادا ئەمىر ئالىمخاننىڭ نائىبى ئىبراھىم بەگ بولشېۋىكلارغا قارشى غازات قىلغاندا، شۇ غازاتقا قاتنىشىپ، نۇرغۇن مۇسۇلمانلار دىنىي ئىسلام يولىدا شېھىت بولغانلىقتىن، ئاكام ئىبراھىم بەگ بىلەن ئافغانىستانغا كەتتى. سىڭىللىرىمنى بولشېۋىكلار تارتىۋالدى، — دەپ غاپۇرجان سۆزىنى ئاياغلاشتۇردى ۋە چاپاق كۆزلىرىنى يېڭىنىڭ ئۇچى بىلەن سۈرتۈپ قويدى.

شۇ چاغدا بېشىدا قازانداق سەللىسى بار، ئورا كۆز، ئىلمەك بۇرۇن، ئۇچكە ساقال، دورداي كالپۇك بىر موللا سوراپ قالدى:

— خۇدانىڭ نەزىرى تەككەن بۇخارائى شېرىپقا بولشېۋىكلار قانداق كىرەلىدىكىن؟

— بولشېۋىكلارغا جېدىتلار ياردەملەشتى. بۇخارانىڭ دەرۋازىسىنى ئېچىپ بەردى، — دېدى سادىق موللا چۈشەندۈرۈپ.

— يا ھەزرەت، خۇدا ئۆز پاناھىگدا ساقلىغايسەن كەلىمىسى شاھادەت... — دەپ ئورا كۆز موللا شاھادەت ئوقۇدى، — بۇ خۇددى پېزىتلارنىڭ كەربالادا ھەزرىتى رەسۇلىللانىڭ نەۋرىلىرىنى شېھىت قىلغىنىدەك ئىش ئىكەن-دە؟!

— بەرھەق داموللام، — دېدى سادىق موللا. ئۆز سۆزىنىڭ سادىق موللىغا ياقمانلىقىنى كۆرۈپ، ھېلىقى ئورا كۆز موللا خۇشاللىقىدىن ھەجىيىپ ئىغىزلىرى كالچىيىپ كەتتى.

ھاشىم داموللا دەپ ئاتالغان بۇ ئادەم، ئارانلا قۇرئان ساۋادى بار كىشىلىك مەشھۇر ئوغرى بولۇپ، شامەنسۇرنىڭ ۋاقتىدا بىرقانچە قېتىم

ئوغرىلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن ئوشۇقى چېقىلغان، ساقايغاندىن كېيىن ئۇ يەردە تۇرالماي بۇ يەرگە قېچىپ كەلگەن. بۇنىڭدىن 4 — 5 يىل بۇرۇن بىر موللا بىلەن تونۇشۇپ، كۆز ۋاقتىدا يايلاقلارغا سەدىقە سوراپ ماڭغان. چارۋىچىلارنىڭ بېنىغا بارغاندا بۇنىڭ شېرىكى ئالدىدا بېرىپ "دامموللام كەلدى" دەپ خەۋەر قىلغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ دامموللا ئاتىلىپ قالغانىدى.

غاپۇرجاننىڭ سۆزى ئاياغلاشقاندىن كېيىن يەنە سادىق موللا سۆزلەشكە باشلىدى:

— جانابى بەگلەر، ئاخۇنۇملار، هەممىلىرى غاپۇرجان ئاكامنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاشتىلا. بۇ يەردىكى ئىسيانچىلار "ئىلى ئوغرىلىرى" بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، بولشېۋىكلارنى باشلاپ كەلسە بىزنىڭ قانداق كۈنگە قالىدىغانلىقىمىزنى هەممىلىرى چۈشىنىشتىلە. ئۇنداق كۈنلەرنى خۇدا كۆرسەتمىسۇن. بىز بولساق مۇشۇ يۇرتنىڭ چوڭلىرى، ئويلىشىپ كۆرەيلى! بۇ ئىسيانچىلارغا قانداق چارە قوللانغىنىمىز تۈزۈك؟... — دەپ سادىق موللا سۆزىنى ئاياغلاشتۇردى.

— جامائەت مېنىڭ بىر تەكلىپىم بار، — دېدى ئورا كۆز موللا ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، — مېنىڭچە دىنىمىزغا ئاسىيلىق قىلغان بۇ جېدىتلارنى ئۆلتۈرۈشنى تەلەپ قىلىمەن.

هاشىم داموللىنىڭ تەكلىپى سەھىنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغان هۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىغا ناهايىتى ياقتى. ئۇلار بىر-بىرىگە قاراپ هېجىيىشىپ، هاشىم داموللىغا بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. لېكىن كۈلۈپىڭ ئېچىدە ۋاراڭ-چۇرۇڭ كۈچەيىپ كېتىپ، سادىق موللا كىشىلەرنى تەسلىكنە تىنچلاندۇردى. ئارقىدىن بىرنەچچەيلەن سۆز قىلدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى هاشىم داموللىنى قوللىدى، يەنە بەزىلىرى سولانغانلار ياش، بىر مەزگىل سولاقنا ياتسا گۇناهىغا تۆۋە قىلىپ، پۈشايمان قىلار دېيىشتى. مۇشۇنداق تالاش-تارتىش خېلى ئۇزاق داۋام قىلدى. ئاخىرىدا يى خۇيمىن سادىق موللىغا كۆز ئىشارىسى قىلغانىدى، سادىق موللا ئورنىدىن تۇرۇپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— جانابی بەگلەر ۋە ئاخۇنۇملار، بۇ يەردە ياقسام تۇتارمۇ؟ كۆمسەم پىشارمۇ؟ دېيىش ھاجەتسىز. بۇلار دۆلەت ۋە پىرقىنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان بالايى قازا. بۇ ئىمانسىزلار بولىدىكەن، بىزگە بىر كۈنمۇ ئارامچىلىق يوق. ئۇلارنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزىدىن بىزگە بىر ئەجەل ئۇنىدۇ.

— ئاھ خۇدا، بۇ قىيامەت كۈنىنىڭ يېقىنلاشقانلىقىنىڭ ئالامىتىدۇر، — دېدى ھاشىم داموللا يىغلامسىراپ، — بۇ ئىمانسىز جەدىتلارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىنى يەنە بىر قېتىم تەلەپ قىلىمەن. كىمكى بۇنىڭغا قوشۇلمسا، شۇ كىشىنىڭ ئۆزى كاپىر، خوتۇنى تالاق...

— ھاي، ھاي، — دېدى بىر قاگىروق ئاۋاز، — گەپنى چاينايراق قىلسىلا داموللام.

بۇ گەپتىن پۇتۇن زال ئىچى خۇددى ھەرە ئۇۋىسىدەك ۋاڑىلداپ كەتتى. ھەممە ئادەم شۇ چاغچە بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماي ئولتۇرغان ئابلىز قازى ئاخۇنۇمغا قاراشتى. لېكىن ئۇ كىشى ھېچ ئىش بولمىغاندەك بەخىرامان ئولتۇراتتى. شۇ چاغدا يۇرت چوڭلىرىنىڭ ئەڭ مۆتىۋىرى ئېزىز ھاجى[1]:

— قېنى قازى ئاخۇنۇم بىلەن مەنسۇر داموللام شەرئىتكە بىنائەن بىر نەرسە دەپ باقسۇن، شەرئىتتە گۇناھكارلارغا قانداق پەتىۋا باركىن؟! — دېدى.

ھەممەيلەننىڭ كۆزى ئىككى ئۇلماغا تىكىلدى. ئابلىز قازى ئاخۇنۇم[2] مەنسۇر داموللىغا قارىغاندى، مەنسۇر داموللام بۇ ئادەملەرنى كۆرمىگەندەك يەرگە قاراپ چىشىنى كولاپ ئولتۇراتتى. شۇڭا جامائەتكە ئ ۇ ز ى جاۋاب بەردى. ئۇنىڭ يۇمۇلاق يۈزى قىزىرىپ، كالتا ساقلى تېخىمۇ قىسقىراپ كەتكەندەك بىلىندى.

— پادىشاھنىڭ ئەمرىنى تۇتۇش ھەربىر مۇسۇلمانغا ۋاجىپتۇر، لېكىن

---

[1] ئېزىز ھاجى — قۇرۇچۇل بەگلىرىدىن كونا چىقان بەگنىڭ ئوغلى. گومىنداڭ كەلگەندىن كېيىن يۇتۇن نامىيىكە بەگ قىلىپ تەيىنلەنگەن. شۇ تۇرمىتىكى يىغىندىن كېيىن بەگلىك مەنسىپىدىن ئېلىپ تاشلانغان.

[2] ئابلىز قازى ئاخۇنۇم — (1904 — 1954) تەرىخىپەرۋەر دىنىي زات. ئانسىنىڭ ئورنىغا يۇرتقا قازى بولغان. يۇرت ئىچىدە تەسىرى چوڭ. ئومۇمىنىڭ مۇرىسىگە سالماق بولغان ئۆلىما.

پەرز ئەمەس، — دەپ ئۇ هاشىم داموللىغا قاراپ قويدى، — سولانغانلارنىڭ گۇناهىنى بىزدىن هۆكۈمەت ئوبدان بىلىدۇ. ئۇلارنى "ئىسيانچى" دېسەكمۇ تېخى "ئىسيان" بولغىنى يوق. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرئىەت مۇنچىۋالا كۆپ ئادەمنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن پەتىۋا بېرەلمەيدۇ. شۇڭا ئويلىنىپ ئىش قىلغان ياخشى. بىزدىنمۇ يۇقىرى دەرىجىلىك هۆكۈمەتلەر بار. شۇلارغا مەلۇم قىلىپ باقساق. شۇلار بىر نەرسە دەپ باقسۇن. ئۆزىمىزچىلا يەتمىش-سەكسەن ئادەمنى ئۆلتۈرسەك ئۇلار چۈشەن ئەمەستە، قانداق دېدىم مەنسۇر داموللام؟!...

— راست كەپنى قىلدىلا قازى ئاخۇنۇم، — دېدى مەنسۇر داموللام، — قاراپ تۇرۇپ يالغان پەتىۋا چىقارساق، قىيامەت كۈنى مەهشەرگاهتا نېمە دەيمىز؟!...

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ هەممەيلەن بېنىك نەپەس ئالدى. زالدا غۇلغۇلا كۈچىيىپ كەتتى. ئابلىز قازى ئاخۇنۇم بىلەن مەنسۇر داموللىنىڭ سۆزلىرىنى تەرجىمان ئارقىلىق ئۇققان هۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى غەزەپتىن ئۆزلىرىنى ئارانلا تۇتۇپ قالالىدى.

— قېنى قانداق قىلىمىز؟ — دېدى سادىق يېڭاڭ، — هاشىم داموللامنىڭ دېگىنىدەك قىلىمىزمۇ؟ ياكى ئابلىز قازى ئاخۇنۇمنىڭ دېگىنىدەك قىلىمىزمۇ؟

كىشىلەرنىڭ زور كۆپچىلىكى ئابلىز قازى ئاخۇنۇمنىڭ پىكرىنى قوللاشتى. هاشىم داموللام يەردىن بېشىنى كۆتۈرەلمەي قالدى. ئۇلارمۇ شۇ بەردىلا ئەرز بېزىپ، هەممەيلەن قول قويۇپ، ئۆلكىلىك هۆكۈمەتكە سۇنماقچى بولۇشتى. يۇرت چوڭلىرى پىشىن نامىزى ئوقۇشقا ماڭدى. سادىق موللا بۇرۇنلا ئۆلكىلىك هۆكۈمەتكە ئەۋەتىش ئۈچۈن تەييارلاپ قويغان ئەرز كۆپەيسىنى چىقىرىپ كۆچۈرۈشكە باشلىدى.

شىنجاڭ ئۆلكىلىك هۆكۈمەتكە!

هۆرمەت بىلەن ئەرز:

بىز ×× ناھىيىسىنىڭ يۇرت چوڭلىرى، شۇل توغرىلىق ئەرز قىلىمىزكى: ناھىيىمىزنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى مامۇتخان باشچىلىقىدىكى بىر بۆلۈم ئىسيانچىلار "ئىلى ئوغرىلىرى" بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، توپىلاڭ كۆتۈرۈپ، بولشېۋىكلارنى يېڭىلدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى قول قويدى. ئابلىز قازى ئاخۇنۇمغا "قازىلىق تامغىلىرىنى بېسىپ بەرسىلە" دېگەنىدى، ئۇ كىشى ئۇنىمىدى. مەنسۇر دامواللام بىلەن ئېزىز ھاجى ھەتتا بارماقمۇ باسمىدى. ئۇلارنىڭ بۇ ھەرىكىتى ھۆكۈمەت "چوڭلىرى"نى بەكمۇ خاپا قىلدى.

— ھەي سادىق موللا، — دېدى ئېزىز ھاجى، — بايانتىن ئابلىز قازى ئاخۇنۇم تېخى ئىسيان بولغىنى يوق دېسە، سەن يەنە "ئىسيانچى" دەپسەن، بۇ قانداق گەپ؟ ھەي تۇزكور.

— بۇ يەرنى ئۆزگەرتىپ قويای ھاجىم، — دېدى سادىق موللا ھىيلىگەرلىك بىلەن

مۇشۇ "چاي" زىياپىتىدىن تۆت كۈن ئۆتكەندە ساقچى باشلىقى لوشەنزىڭ بىلەن جاڭ بىگزەي ئون نەپەر ئەسكەرنىڭ مۇھاپىزىتىدە ھېلىقى ئەرزنى ئېلىپ ۋىلايەتكە يۈرۈپ كەتتى. ھەربىي شتاب ساقچى ئىدارىسىنى

ساقلاشقا بىر پىلىموتچىلار ئەترىتىنى ئەۋەتتى.

※ ※

بازار مەسچىتىنىڭ كوچا تەرەپتىكى تېمىغا يانداش سېلىنغان تار سۇپىدا تۆت-بەش ئادەم نامازشام بولۇشنى كۈتۈپ، ئۆزئارا ھەر خىل تېمىلاردا سۆزلىشىپ ئولتۇرۇشاتتى. ئۇلاردىن بىرسى يېنىدىكى كىشىدىن سورىدى:

— سىلىنىڭ قوشنىلىرى — مەنسۇر دامۇللام كۆرۈنمەيدىغۇ؟ ئۇ كىشى ئاغرىپ قالمىغاندۇ؟!

— سىلى ئاگلىمىدىلىمۇ؟ ئۇ كىشىنى تۈنۈگۈن كېچە ساقچىلار تۈتۈپ كېتىپتۇ.

— تۈتۈپ كېتىپتۇ؟ — يانداۋۇرۇپ سورىدى ھېلىقى كىشى، — نېمە ئۈچۈن؟

— نېمە ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى كىم بىلسۇن دەيلا. ئېزىز ھاجىنىمۇ بەگلىك مەنسىپىدىن ئېلىۋېتىپتۇ، ناھىيىلىك پىرقىدىن "ھاجى سىز قېرىپ قالدىڭىز، ئارام ئېلىڭ" دەپتىمىش.

— مەنسۇر دامۇللام بىلەن ئېزىز ھاجىم سولاقا ئېلىنغانلارنى ئۆلتۈرۈشكە قوشۇلمىغانمىش. شۇڭا ھۆكۈمەتنىڭ ئۇلارغا ئاچچىقى كېلىپ قاپتۇ، — دېدى شۇ يەردە ئولتۇرغان بىر ناۋاي.

— تووا خۇدايىم، — دېدى ھېلىقى ئادەم، — لىللا گەپ قىلغان يامان ئىشمۇ؟ ئەمدى باللىرىمىزنى كىممۇ ئوقۇتار؟

— كىم ئوقۇتاتتى؟ — دېدى مەنسۇر دامۇللىنىڭ قوشنىسى، — ھاشىم دامۇللا ئوقۇتامدۇ، ئۇنى مەكتەپكە دىنىي دەرس ئوقۇتقۇچىسى، مەدرىسكە مۇدەررىس قىلىپ تەينلەپتۇ. ئابدۇل نوگگۇزنى چوڭ مەسچىتكە شەيخ قىپتۇ.

— ئاشۇ ھاراقكەش ئىمانسىزنىمۇ؟ تووا خۇدايىم، — دەپ ھەممەيلەن ياقىسىنى تۇتتى.

— ئـاشۇ نائەھلى ئوغرىنى مۇدەررىس قىلىپتىما؟ مەدرىسكە ئوقۇشقا بەرگەن قىزلار يىغلاپ بارغىلى ئۇنىمايۋاتسا، ئۇ قىزلارغا ئەدەبسىزلىك قىلىپ، ئاشۇ نارەسىدە قىزلارنى بىزار قىلىۋاتسا، — دېدى دەسلەپتە مەنسۇر داموللىنى سورىغان ئادەم.

— ھەي ئاستاراق، ھاشىم داموللا كېلىۋاتىدۇ، — دېدى بىرەيلەن. شۇنىڭ بىلەن ھەممەيلەن جىمجىت بولۇشتى ۋە ھاشىم داموللىنى كۆرۈپ ئورۇنلىرىدىن تۇردى.

※ ※

مەنسۇر داموللا مەكتىتلىك بولۇپ، بىر پىقىر ئۆلىمانىڭ يالغۇز ئوغلى ئىدى. ئۇنىڭ دادىسى ئۆز زامانىسىغا لايىق خېلىلا ئۇقۇمۇشلۇق ئادەم بولۇپ، ياش چاغلىرىدا بۇخارانىڭ "مىر ئەرەب" مەدرىسىدە ئوقۇغان. ئۇ يالغۇز ئوغلىنى كىچىكىدىلا ئۆزى يېتىشەلمىگەن ئىلىم مەنزىلىگە باشلىدى. دەسلەپتە ئوغلىنى مەكتەتتە، كېيىنچە قەشقەردىكى "خانلىق مەدرىسە"دە ئوقۇتتى. ئۇنىڭ ئوغلى شۇ چاغلاردىلا ئۆزىنىڭ تالانتىنى نامايەن قىلىپ، ساۋاقداشلىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولدى. دادىسى ياش مەنسۇرنى يوقلاپ كەلگەندە كىشىلەر ئۇنى يەنمۇ كۆپرەك ئوقۇتۇشنى تەلەپ قىلىشتى. بىچارە ئۆلىما ئۆز ۋاقتىدىكى "مىر ئەرەب" مەدرىسىدىكى بۇزۇقچىلىقلارنى خىيال قىلىپ، ئوغلىنى بۇخاراغا ئەۋەتمەي، بىر تونۇشى ئارقىلىق كارۋانلار بىلەن ئافغانىستانىنىڭ بەدەخشان شەھرىگە ئەۋەتتى. بەدەخشاندىكى ئوقۇش ياش مەنسۇرنى قانائەتلەندۈرەلمىدى، ئۇنىڭ بۇخاراغا بارغۇسى كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلى بولغاچقا، روسىيە چېگرىسىدىن ئۆتەلمىدى. شۇنداقلا نۇرغۇنلىغان بۇخارالىقلارنىڭ ئىراندا ئوقۇيدىغانلىقىنى ئاڭلاپ تېھرانغا كەتتى. تېھران مەدرىسلىرىنىڭ بىرىدە تۆت ئاي تۇرغاندىن كېيىن ئۇ بىر كۈنى كوچىدا بىر ئۇيغۇر سودىگەر بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. بۇ سودىگەر تاۋرىزدا تۇرۇشلۇق بولۇپ، ياش مۇساپىر ئوقۇغۇچىنىڭ ئەھۋالىغا ئېچىندى ۋە ئۇنىڭغا:

— بۇ يەردىن تاۋرىز ياخشى، ئەرزانچىلىق، ئادەملىرى سېخىي، تۈركىي تىلدا سۆزلەيدۇ. مۇساپىرلارغا ياخشى قارايدۇ، شۇ يەرگە كېتەيلى، — دېدى.

سودىگەرنىڭ تەكلىپى مۇساپىر ئوقۇغۇچىغا يېقىپ قالدى ۋە ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنىنى كۆرگەندەك بولدى. سودىگەر مەنسۇرنى تاۋرىزدىكى مەشھۇر مەدرىسەرنىڭ بىرىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى ۋە تۇرمۇشىغا ئاز-تولا ياردەم بېرىپ تۇردى. مەنسۇرمۇ تۇرمۇشىنىڭ ناچار يوللىرىدىن ئۆزىنى تارتتى. ئىلىمگە قاتتىق ئىشتىياق باغلاپ پارس، ئەرەب ئەدەبىياتى ۋە دۇنياۋى ئەدەبىياتنى چوڭقۇر ئۆگەندى. بۇ ئىراندا جېدىتىزم (دىنىي ئىسلاھاتچىلىق) ھەرىكىتى تازا تەرەققىي قىلىۋاتقان ۋە 1907 — 1909-يىللاردىكى بۇرژۇئا ئىنقىلابىدىن كېيىنكى ئىسلاھات باشلانغان دەۋر ئىدى. مەنسۇر كۈندىلىك دەرسىدىن بوشىغان چاغلىرىدا جېدىتىزم ۋە بۇرژۇئا ئىسلاھاتچىلىق ھەرىكىتى بىلەن تونۇشۇپ چىقتى. تاۋرىز ۋە تېھراندا نەشر قىلىنغان گېزىت-ژۇرناللارنى كۆرۈپ تۇردى.

ئوقۇشنىڭ تۆتىنچى يىلى جەنۇبىي ئەزەربەيجاندا شەيخ مۇھەممەت خىياۋانى رەھبەرلىكىدە ئەزەربەيجان خەلقىنىڭ مۇستەقىللىق كۈرىشى پارتلىدى. مەنسۇر ئەزەربەيجان دېموكراتلىرىنىڭ كۆپ قېتىملىق نۇتۇقلىرىنى ئاڭلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئاستا-ئاستا ئەزەربەيجان ئىنقىلابى بىلەن تونۇشۇپ چىقتى. لېكىن جەنۇبىي ئەزەربەيجاندىكى ئىنقىلاب مەغلۇب بولغاندىن كېيىن، ئەنگلىيىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكەن ئىران ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى قاتتىق قىرغىنچىلىق يۈرگۈزدى. ئىنقىلاب دەۋرىدە ئەزەربەيجان ۋە ئىرانلىق جېدىتلار بىلەن بىللە بولغان مەنسۇر تاۋرىزدىن قېچىپ چىقتى. ئۇ ھىراتقا كېلىپ ناۋايىنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلماقچى بولۇپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ بۇ يەردە نۇرغۇنلىغان بۇخارالىق جېدىتلار بىلەن تونۇشتى ۋە ئەمىر ئالىمخاننىڭ (بۇخارا ئەمىرى) دىنىي بايراق ئاستىدا ئېلىپ بارغان زۇلۇملىرى ۋە بۇرژۇئازىلىقلىرى ھەققىدە كۆپلىگەن شىكايەتلەرنى ئاڭلىدى. بۇخارا جېدىتلىرىنىڭ كۆز قاراشلىرى ئۇنىڭغا خېلىلا تەسىر كۆرسەتتى.

ئۇ مەكتىكە كەلگەندە ئاتا-ئانىسى ئۆلۈپ كەتكەن بولۇپ، كىشىلەردىن مەشھۇر ئالىم ئابدىقادىر دامۇللا بىننى ئابدىئاۋارىس قەشقەرىنىڭ داڭقىنى ئاڭلاپ

كۆرۈشۈپ كېلىش ئۈچۈن قەشقەرگە باردى. ئابدىقادىر داموللا ياش تالىپنىڭ ئەتراپلىق چوڭقۇر بىلىمگە ئىگە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ، ئۇنى "خانلىق مەدرىسە"گە تەكلىپ قىلدى. مەنسۇر داموللا ئالىمنىڭ "خانلىق مەدرىسە"دىكى تايانچلىرىدىن بولۇپ قالدى. ئۇلار بىرلىكتە دىنىي نىقاب ئاستىدىكى مۇتەئەسسىپلىكنى قاتتىق سۆكتى. لېكىن موللىلار ئۇلارنى كۆرەلمىدى.

مەنسۇر داموللا قەشقەردە ئابدىقادىر داموللا تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان جاھانگىرلىككە قارشى ھەرىكەتنىڭ ئاۋانگارتلىرىدىن بولۇپ قالدى. ئۇ ئابدىقادىر داموللا ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، يەركەنگە قېچىپ كەتتى. لېكىن ھەممىلا يەردە "قازاننىڭ قۇلىقى نۆت" بولۇپ چىقتى. ئۇزاققا قالماي بۇ يەرگە قېچىپ كەلدى. بۇ يەردە ئۇ خەلقنىڭ ھۆرمىتىگە ئىگە بولدى. يۇرت ئۇنى ئۆيلەپ قويدى. مەدرىسكە كىرىشكە ئۇنىمايدۇ، باشلانغۇچ مەكتەپتە دىنىي دەرس ئوقۇتقۇچىسى بولدى. ئويۇن-تاماشا، چاقچاقتىن قالمىدى. موللىلار ئۇنىڭ كەينىدىن:

— " ھەممە ئىشنى موللا بىلىدۇ. موللا قويۇپ كۆلگە سىيىدۇ" دېگەن شۇ، بەش ۋاق ناماز ئوقۇغان بىلەن روزا تۇتمايدۇ. ئويۇن-تاماشىدىن قالمايدۇ، — دەپ غەيۋەت قىلىشتى.

— بۇ مەنسۇر داموللا ئەمەس، مەنسۇر ئەللاجى[1]، — دېيىشتى بەزىلەر.

يامۇلدا ئېچىلغان يىغىندىن كېيىن ناھىيىلىك پىرقە ئۇنى مەكتەپتىن ھەيدەپ چىقىرىپ، ئورنىغا ھاشىم داموللىنى بەلگىلىدى. جاسۇسلارنىڭ "نۆۋەتتىكى ھاكىم سايلاشتا خەلق رايى مەنسۇر داموللىغا مەركەزلەشتى" دېگەن ئاخباراتنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئۇنى قولغا ئېلىپ ئەللىك نەچچە كۈن سولاقتا تۇتۇپ تۇرۇپ، ئۇنى بۇ يەردىن كېتىش شەرتى بىلەن قويۇپ بەردى ۋە ئىككى ئەسكەر ئۇنى ئالدىغا سېلىپ باشقا ناھىيە تەۋەسىگە ئۆتكۈزۈۋەتتى. ئۇنىڭ بۇ يەرگە قايتا ئاياغ بېسىشىغا يول قويمىدى.

---

[1] مەنسۇر ئەللاجى — يۇنكۈل مۇسۇلمان دۇنياسىغا تونۇش بولغان ئوتتۇرا ئەسىردىكى سۇپىلارنىڭ مەشھۇر ۋەكىلى.

يىگىرمە بىرىنچى باب

ئۇلار گۆر ئاغزىدىن ياندى

كۆرۈپ ئەھۋالنى جۇنجاڭ چەكتى ۋايىم،
دېدى: "ھازىر بۇ ئىشقا يوق ئىلاجىم.
دېمەككى ۋەزىيەت قىلغاچ تەقەززا،
ھېلىچە دەخلىسىزدۇر ئۇشبۇ ئىمزا.
بۇنى بۇزماق بۇگۈن جايىز ئەمەستۇر،
كېيىنچە دەپىن قىلماق نېمە تەستۇر".
— ئا. ئۆتكۈر

سېپتەمبىر ئېيىنىڭ ئاخىرلىرى تۇيۇقسىز قارا شەھەرنىڭ دوتىيىدىن[1]:
"ئىلى ئوغرىلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرگەن ئىسيانچىلار يوقۇتۇلسۇن" دېگەن بۇيرۇق كەلدى. بۇيرۇقتا مەخپىيەتلىكنى قاتتىق ساقلاش تەلەپ قىلىنغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇگۈن ئاخشام ھەربىي شتابنا ئالاھىدە كېڭەش بولۇپ ئۆتتى،

---

(1) بۇ يەردە قارا شەھەر ۋالىسى زوشوبىڭ كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئۇ 1945-يىلى ئىلىنىڭ ۋالىسى بولۇپ، ئىلغا بارالماي بىر مەزگىل جىڭدا تۇرۇپ قېچىپ كەلگەندىن كېيىن قارا شەھەرگە ۋالى بولغان. ئۇ بۇ جەريانىدا ئىنقىلابقا قارشى كۆپ جىنايەتلەرنى ئۆتكۈزگەن قانخور جاللات. 1949-يىلى 8-ئايدا تەۋسىگە قېچىپ كەتكەن. 1984-يىلى ئۆلگەن.

بۇ كېڭەشكە قوماندان يەن × × نىڭ ئۆزى بىۋاستە رياسەتچىلىك قىلدى. كېڭەشكە ھەربىي سوتنىڭ باشلىقىدىن باشقا ناھىيىلىك پىرقىنىڭ باشلىقى يى خۇيمىن، ھاكىم شى يەنجو، ساقچى باشلىقى لوشەنزېڭ، ئالاھىدە ئاتلىق ئەسكەرلەر لىيەنىنىڭ لىيەنجاڭى خالىيەنجاڭ (مەھەممەتخان)، مۇدۇسا قانارلىق كىشىلەرلا قاتناشتى. ئۇلار دېرىزىلەرنىڭ قارا پەردىسىنى چۈشۈرۈۋېتىپ ناھايىتى پەس ئاۋازدا گەپ قىلىشاتتى. گەپنىڭ ئاساسىي تېمىسى قانداق قىلغاندا مەخپىيەتلىكنى ساقلاپ، مەھبۇسلارنى شەپە چىقارماي ئۆلتۈرگىلى بولىدۇ؟ دېگەن مەسىلە ئۇستىدە بولدى. بەزىلەر مەھبۇسلارنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈش كېرەك دېسە، يەنە بەزىلەر تىرىكلا كۆمۈش كېرەك دېدى. خېلى ئۇزاق تالاش-تارتىش قىلىشقاندىن كېيىن تىرىك كۆمۈش قارار قىلىندى.

— تىرىك كۆمگەندە، — دېدى قوماندان يەن × × — بىرىنچى، تۇرمىلەردىن يىراقراق كۆمۈش كېرەك. ئىككىنچى، ئەترابىنى قاتتىق قامال قىلىش كېرەك. ئەگەردە باشقىلاردىن بىرەرسى كۆرۈپ قالغىدەك بولسا ئۇنىمۇ قوشۇپ كۆمۈش كېرەك. ئۇچىنچى، بىخەتەرلىك تەدبىرلىرىنى شۇنداق پۇختا تۇرغۇزۇپ ئاشۇرۇش كېرەككى، بۇ ئىشتىن ھېچقانداق يوچۇق چىقمىسۇن ئۇچۇنچى، كۆمۈش ۋاقتىدا مۇدۇسادىن باشقا ھەرقانداق شىنجاڭلىقنى بۇ ئىشقا ئارىلاشتۇرماسلىق كېرەك. ئۇنداق بولسا قېنى قەيەرگە كۆمۈمىز؟

ھەممەيلەن ھەرخىل پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. لېكىن بۇ گەپلەرنىڭ ھېچقايسىسى قوبۇل كۆرۈلمىدى. شۇ چاغدا يېغىن باشلانغاندىن تارتىپ جىمجىت ئولتۇرۇپ، خوجايىنلىرىنىڭ سۆزلىرىنى "ئىللىق" چىراي بىلەن كۈلۈمسىرەپ تىڭشاپ ئولتۇرغان مۇدۇسا ئېغىز ئېچىپ قالدى:

— قوماندان جانابلىرى مالال كۆرمىسە مېنىڭ پىكىر بېرىشىمگە رۇخسەت قىلسىلا! ...

قوماندان يەن × × قولىدىكى تاماكىسىنى شوراپ تۇرۇپ "قېنى سۆزلە" دېگەندەك قىلىپ بېشىنى لىڭشىتتى.

— قىزلار مەكتىپىدە قەدىمدىن قالغان بىر دانە كونا تۇر[1] بار. مەكتەپ ئېچىلمىغان. بىرمۇ ئادەم يوق. شۇنداقلا بۇ جاي تۇرمىدىن بىراق ۋە ئاھاللار ئۆيىدىنمۇ بىراق، شۇڭا مۇشۇ جاي ئەڭ ئەپلىك تۇرىدۇ، — دېدى مۇدۇسا.

— سىلەر نېمە دەيسىلە؟ — دەپ سورىدى قوماندان يەن × ئولتۇرغانلاردىن.

— توغرا، توغرا، — دېيىشتى ھەممەيلەن بىر ئېغىزدىن.

شۇنىڭ بىلەن مەھبۇسلارنى كونا تۇرنىڭ تۆۋىگە كۆمۈش قارار قىلىندى. مۇدۇسا ئۆز پىكرىنىڭ خوجايىنىغا يەتكانلىقىنى كۆرۈپ تېرىسىگە سىغماي قالدى.

※ ※

1946-يىلى 9-ئاينىڭ 24-كۈنى. تۈن كېچە.

كامىر ئىشكىنىڭ جالاقلاپ ئېچىلىشىدىن مەھبۇسلار ئويغىنىپ كەتتى. ئۇرنىدىن چۆچۈپ قول چىراغ بىراقلا يېقىلغانلىقى ئۈچۈن ئىككى يېرىم ئايدىن بۇيان سولاقتا ياتقان كىشىلەر كۆزلىرىنى ئاچالماي قېلىشتى. ئۇلارنىڭ قوللىرىنى ئارقىسىغا قىلىپ باغلاپ ئېلىپ مېڭىشتى. ئۇلار يالاڭباش، يالاڭ ئاياغ، كۆپچىلىكىنىڭ ئۇستىدە كالتا ئىشتاندىن باشقا نەرسە يوق ئىدى. ئۇلارنى تۇرمىدىن ئېلىپ چىقىپ، چوڭ كوچا بىلەن توپتوغرا شىمالغا قاراپ ھەيدەپ مېڭىشتى. چەنۇبتىكى ئالتۇن تاغدىن ئۇرۇۋاتقان سېنتەبىرنىڭ كېچىدىكى سالقىنى كىشىلەرنى ئاستا-ئاستا ھوشىغا كەلتۈردى. ئۇلار ساپ ھاۋادىن قېنىپ-قېنىپ نەپەس ئالاتتى. كېچىنى يورۇتۇپ تۇرغان كەمتۈك يېرىم ئاينىڭ سۇس يورۇقىدا مەھبۇسلار كوچىلاردا تۇرغان قوراللىق ئەسكەرلەرنى، ھەر يەر ھەر يەردە ئورنىتىپ قويغان پىلىموتلارنى، مەسچىتلەر، كارۋان سارايلار ۋە ھۆكۈمەت مەھكىمىلىرىنىڭ ئۇستىدە تۇرغان قوراللىق ئادەملەرنى كۆردى.

---

[1] تۇر — قەدىمكى زامانلاردىكى ئۇرۇشلاردا ئىشلەتكەن خەۋپلىشىش ئۈچۈن يالقۇن سۇنۇشى دۆڭ. دۈشمەندىن خەۋەر بېرىشنە كۈندۈزى ئىس سالىدۇ. كېچىسى ئوت يېقىدۇ.

ھەربىر مەھبۇسنى ئىككى ئەسكەر ھەيدەپ ماڭدى.

شۇ ئاخشىمى جاۋگۇمنىشغا سولانغان مامۇتخان، بارات قاتارلىق يەتتە نەپەر مەھبۇسنى باغلاپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. تۆت نەپەر سوۋېت پۇقراسى شۇ يەردە قالدى. باراتنى ئىككى ئەسكەر ئېلىپ ماڭغاندا سوراق قىلىش ئۈچۈن ساقچى ئىدارىسىغا ئېلىپ بارسا كېرەك دەپ ئويلىغانىدى. لېكىن ساقچى ئىدارىسىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئەجەبلەندى. ئۇنى ھەيدەپ قىزلار مەكتىپىگە ئېلىپ كىردى. سۇس ئايدىڭدا مەكتەپ ئەتراپىدا تۇرغان ئادەملەر غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ قوراللىرىمۇ كۆرۈنۈپ، پارقىراپ تۇراتتى. ئۇنى بىر سىنىپقا ئېلىپ كىردى. بۇ يەرگە بىر سوراق ئورنى ھازىرلانغان بولۇپ، سوراقچى، كاتىپ ھەممىسى تەييار ئىدى. پەقەت قىينالش قوراللىرى كۆرۈنمەيتتى. تورۇسقا بىر ئادەم ئېسىقلىق تۇراتتى. لېكىن ئۇنىڭ يۈزىنى كۆرگىلى بولمايتتى.

— بىر مىنۇت ۋاقىت بېرىمەن، — دېدى سوراقچى، — بۇ ئاخىرقى پۇرسەت. تەشكىلات ئەزالىرىنىڭ تىزىملىكىنى، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش پىلانىنىڭلارنى، قورال-ياراغلارنىڭ قەيەردىلىكىنى ئېيتىپ بەرسەڭلا ساڭا ھايات يولى بېرىمەن. قېنى ئېيتە؟ ۋاقىت غەنىمەت. بىلىپ قوي، كېيىن پۇشايمان قىلساڭمۇ ئورنىغا كەلمەيدۇ.

بارات ھېچقانداق جاۋاب بەرمىدى. سوراقچى بولسا مەھبۇسنىڭ رەڭگىدىن ئۆزىنى مەنىستىمىگەنلىك ئالامىتىنى كۆردى. ئۇ ھەدەپ جوزا ئۇستىدە چىكىلداپ تۇرغان سائەتكە قارايتتى. شام يورۇقىدا سائەت كېچىسى بىردىن 15 مىنۇت ئۆتكەنلىكىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى. سوراقچى سوئالىنى يەنە تەكرارلىدى. لېكىن مەھبۇس يەنىلا ھېچقانداق جاۋاب قايتۇرمىدى.

— ئەپچىقىڭلا، — دەپ بۇيرۇق بەردى ساقچى.

بىر ئەسكەر كېلىپ باراتنىڭ ئاغزىغا چىگداپ ماتا تىقتى. يەنە بىرسى بىر دانە چىگە شوينىنى بوينىغا سىرتماق قىلىپ ئۆتكۈزۈپ، ئىككىسىپ ياندىكى سىنىپقا ئېلىپ كىردى. شوينىنىڭ بىر ئۇچى ئەسكەرنىڭ قولىدا ئىدى. ئۇ

سنىپقا چىراغ يېقىلمىغان، دېرىزىلەردە يا قەغەز يا ئەينەك بولمىغاچقا، سنىپنىڭ ئىچى غۇۋا يورۇق ئىدى. ئۇ يەردە خېلى كۆپ ئادەم بولۇپ، ھەربىر مەھبۇسنىڭ كەينىدە بىردىن ئەسكەر تۇرۇپ، بوينىدىكى شوينىنى چىڭ تۇتقان ھالدا، ئۇلارنى تامغا قارىتىپ تۇرغىنىدى. باراتنى تام تۇۋىگە ئىنتىرىپ ئېلىپ بارغاندا ئۇ يېنىدا تۇرغان ئادەمنىڭ ئوقۇنقۇچى ئىمىن نىياز ئىكەنلىكىنى بايقىدى. ئۇنىڭ ئاغزىدىمۇ بىر پارچە ماتا ساڭگىلاپ تۇراتتى. بىردىنلا بىرقانچە كىشىنىڭ ئىياغ ئاۋازى ئاڭلىنىپ ئۇلار سنىپقا كىردى ۋە سنىپنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۆرە تۇرۇشتى. بىر ئادەم قول چىراغ بىلەن بىر پارچە قەغەزنى يورۇتۇپ تۇردى. دوتەيگە ۋەكالىتەن ھەربىي سوتنىڭ باشلىقى ھۆكۈمنى ئوقۇدى. ئۇلار جىمجىت تۇرۇپ ئۆزلىرىگە بېرىلگەن ئۇلۇم جازاسىنى ئاڭلىدى. ھۆكۈم ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئاغزىدىكى لاتىنى تېخىمۇ چىڭىتتى ۋە بوينىدىكى سىرتماقنىمۇ چىڭىتتى. ئۇلار قول چىراغنىڭ يورۇقىدا مەھبۇسلارنى پەس ئاۋازدا بىرمۇ بىر يوقلىما قىلىپ چىقتى. ھەربىر ئىسىم ئوقۇلغاندا مەھبۇس ئۇچۇن كەينىدىكى ئەسكەر جاۋاب بېرەتتى. ئۇلار جەمئىي يىگىرمە بەش ئادەم ئىدى. ئاسماندىكى كەمتۈك ئايغا قاراپ ئۇلار كېچىنىڭ تۇن نىسپىدىن ئاشقانلىقىنى ھېس قىلىشتى. يەر يۈزىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇرغان ئاي گاھىدا بۇلۇتلار كەينىگە يوشۇرۇنۇپ، گاھىدا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. مەھبۇسلاردىن بىر ھەسسە كۆپ ئەسكەرلەر مەھبۇسلارنى ئورىۋالىپ، تام تۇۋىگە قىستاپ مىدىر-مىدىر قىلدۇرمايتتى. بۇگۈنكى پاجىئەگە ياش تۆككەندەك توساتتىن ئاسماندىن يامغۇر تامچىلاپ، كالتە ئىشتان بىلەنلا ھەيدەپ كېلىنگەن مەھبۇسلارنىڭ بەدەنلىرىگە تېگىشكە باشلىدى. مەھبۇسلار كۈز كېچىسىنىڭ يامغۇرلۇق سوغۇقىدا توڭلاپ بىر-بىرىگە چاپلىشىپ ئولتۇرۇشاتتى. تىترىشىپ چىشلىرى كاسىلدايتتى. ئۇلار بۇگۈنكى كېچە ئۆزلىرىنىڭ ھاياتىدىكى ئاخىرقى كېچە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشتى. ئۇلار شۇ جىمجىتلىقتا ئۆزلىرىنىڭ ئۆمۈر خاتىرىلىرىنى ۋاراقلاپ چىقتى. ھەممەيلەن ئۆز خەلقىگە يۈز كېلەلمەيدىغان ئىشنى قىلمىغانلىقىنى ھېس قىلغاندا يېنىك نەپەس ئالدى. ئۇلارنىڭ بېشىغا

ئۆلۈم ۋاقتىدىن بۇرۇن كېلىۋاتقان بولسىمۇ، يەنىلا ھالال ياشىغانلىقلىرىنى ئويلاپ خاتىرجەم بولۇشتى. مىڭ مەرتىۋە ئەپسۇسكى، ئازادلىق ئۈشقا ئېشىپ ئاز قالغاندا، دۈشمەننىڭ قارا قولى ئۇلارنىڭ يۈرىكىنى سۇغۇرۇپ ئېلىشقا ھازىرلانماقتا ئىدى. لېكىن ئۇلار ئۆلسىمۇ باشقىلار ئۇلارنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرىدۇ. مانا شۇنداق خىياللار بارلىق مەھبۇسلارنىڭ بېشىدىن ئۆتمەكتە ئىدى. مەھبۇسلار بىر-بىرىگە چاپلىشىپ ئولتۇرۇپ، ئاغزى ئېتىكلىك بولسىمۇ، باشلىرىنى لىگىشتىپ بىر-بىرى بىلەن ۋىدالاشماقتا ئىدى. يېقىنلا يەردە كەتمەن چېپىۋاتقان كىشىلەر كۆرۈنۈپ تۇراتتى ۋە ئۇلارنى ئالدىرىتىپ تۇرغان ئاۋازلارمۇ ئاڭلىنىپ قالاتتى. بۇ ئاۋازلار ھەر دائىم مەھبۇسلار ئاڭلاپ تۇرغاندەك قوپال ۋارقىراش-جارقىراش بولماستىن، تولىمۇ پەس ۋە ئېھتىياتلىق ئىدى. ھېچكىم ناماكا چەكمەيتتى ۋە ئۆزئارا گەپلەشمەيتتى. مۇدۇسانىڭ كۆڭلى بىر نەرسىنى سەزگەندەك كىشىلەر كەتمەن چېپىۋاتقان جاي بىلەن مەھبۇسلار ئولتۇرغان جاي ئوتتۇرىسىدا توختىماي سوكۇلدايتتى. يىراقتىن ئىتلارنىڭ قاۋاشلىرى خورازلارنىڭ چىللاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

— پۇتتى، — دېدى بىرەيلەن قىسقا قىلىپ.

— تەييارلان، — دەپ كومانداا بەردى مۇدۇسا پەس ئاۋازدا.

ئەسكەرلەر مەھبۇسلارنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ، ملتىقنىڭ پاينەكلىرى بىلەن ئۇرۇپ، چېپىلىۋاتقان كەتمەن ئاۋازى چىققان جايغا ئېلىپ باردى. بۇ يەردە قەدىمكى زامانىدىن قالغان چوڭ بىر دانە تۇر بولۇپ، شۇ تۇرنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە بىر ئورا كولانغان. ئورىنىڭ ئۇزۇنلىقى ئون مېتىر، كەڭلىكى ئىككى مېتىر، چوڭقۇرلىقى ئىككى مېتىردىن ئارتۇقراق ئىدى. قوللىرى ئارقىسىغا قىلىپ باغلانغان مەھبۇسلارنى مۇشۇ ئورىغا ئىتتىرىپ چۈشۈرۈشتى. شۇ ئاردىدا بارات، مامۇتخاننىڭ ئارقىسىغا قىلىپ باغلانغان قولىغا ئېگىشىپ تۇرۇپ ئاغزىنى سۇركەشكە باشلىدى. مامۇتخان باراتنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ، باراتنىڭ ئاغزىدىكى لاتىنى تولىمۇ تەستە بارماقلىرى بىلەن چىمداپ تۇتۇۋالدى. مامۇتخان قاتتىق باغلانغاچقا بارماقلىرى كۆيۈشۈپ قالغانىدى. ئاخىر باراتنىڭ

ئاغزىدىكى لاتا چىقىپ كەتتى. ئۇ ماموتخاننىڭ ئاغزىدىكى لاتىنى چىشلەپ چىقاردى. ئىككىيلەن يەنە ئىككى مەھبۇسنىڭ ئاغزىدىكى لاتىنى چىشلەپ چىقاردى. ئاغزى بوشىغان كىشىلەر ئارقا-ئارقىدىن مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن باشقىلارنىڭ ئاغزىدىكى لاتىنى چىشلەپ چىقىرىشقا باشلىدى. بىرقانچە كىشىنىڭ ئاغزى بوشىدى. ئاغزى بوشىغان مەھبۇسلار بىردىنلا تۇرمىدە ئۆزلىرى ئىجاد قىلغان "تۇرمە ناخشىسى" نى ئېيتىشقا باشلىدى:

ئىنقىلاب قىلىمىز ئەركىنلىك ئۈچۈن،
قۇربان بولۇشتىن قورقمايمىز ئەسلا.
ۋەھشىي، قانخور گومىنداڭچىلارنى.
يوقىتىپ، مەڭگۈ باسىمىز ئالغا!
ئالغا! ئالغا! چامدايلى ئالغا!
ئۈلۈغ خەلقنى ئازاد قىلىشقا!

.....

— كۆم، كۆم، كۆم دەيمەن، — دەپ مۇدۇسا ئەسەبىيلىك بىلەن ۋارقىراشقا باشلىدى، مەخپىيەتلىكنىمۇ ئۇنتۇپ قېلىپ.

ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان مەھبۇسلارنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى ئايدىڭ كېچىسىنىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ، يىراقتىن-يىراقلا ئاڭلىنىشقا باشلىدى. مەھبۇسلارنىڭ باش-كۆزىگە گۈپۈلدەپ توپا تاشلىنىپ تۇرسىمۇ، جاللاتلار ناخشىنى توسۇۋېلىشقا ئامالسىز ئىدى. ناخشا ئاۋازى بارغانچە ئۇلغىيىپ، يانار تاغ دولقۇنىدەك ھەيۋەت بىلەن جاللاتلارنىڭ يۈرىكىنى تىترىتەتتى. ئەتراپتىن خورازلارنىڭ چىللىغان ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى...

كېچىدىن بۇيان بىردەم توختاپ بىردەم يېغىۋاتقان يامغۇر ئەمدى توختىغان بولۇپ، كەمتۈك يېرىم ئاي بۇلۇتلار ئارىسىدىن كۈلۈپ چىقىپ، پۈتۈن جاھاننى سۇس يورۇتۇۋەتكەنىدى. شۇ چاغدا چوڭ كوچىغا شىمال

تەرەپتىن بىر ماشىنا غۇيۇلداپ كېلىپ، مەكتەپنىڭ ئالدىدا قاتتىق تورمۇز بىلەن توختىدى، بىر-ئىككى مىنۇتتىن كېيىن ئادەملەرنىڭ يۇگۇرۇشكەن ئاياغ تاۋۇشى بىلەن تەڭ "توختا! توختا!" دەپ ۋارقىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى. ھايال ئۆتمەي ئىككى ئادەم يۇگۇرۇپ كەلدى. ئۇلار ھاسىراپ تۇرۇپ بۇيرۇقنى يەتكۈزدى.

— مۇدۇسا، مۇدۇسا رېن فۇ سلىڭنىڭ بۇيرۇقى، — دېدى بىر ئېگىز بويلۇق ھەربىي، — دوتەي زوشوپىڭنىڭ بۇيرۇقى بىكار قىلىندى. جىنايەتچىلەرنى قايتۇرۇپ كېتىشنى بۇيرىدى.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان مۇدۇسا بايا تىنىنىڭ بېرىسى كىشىلەرنى ئۇرۇپ يۈرگەن قوللىدىكى كالتەكنى قايا قەدۇر چۆرۈۋەتتى ۋە شۇ يەردىكى نەم توپىغا ئولتۇرۇپ "ئىسىت قىلغان ئارزۇ-ئارمانلىرىم، ئىسىت قىلغان ئۈمىدلىرىم بىكارغا كەتتى" دەپ ئىسەدەپ يىغلاپ ھەدەپ نەم توپىنى مىجىقلاشقا باشلىدى ۋە توپىنى يۇز-كۆزىگە سۈركىدى.

※ ※

ۋالىي زوشوپىڭ قامالقا ئېلىنغان "كۆرمەسچان ياشلار" تەشكىلاتىنىڭ ئەزالىرىنى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇق بېرىپ، ئەھۋالنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك گارنىزون قوماندانلىق شتابىغا، شەخسەن قوماندان سۈڭ شىلەنگە مەلۇم قىلغان. ئۆلكە رەئىسى جاڭ جىجوڭ بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئىلى تەرەپنىڭ سېزىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، دەرھال شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئامانلىقنى قوغداش سىلىگىبۇسىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى رېن جاۋتەينى ئەۋەتىپ، ۋالىي زوشوپىڭنىڭ بۇيرۇقىنى بىكار قىلغان. شۇنىڭ بىلەن قامالقا ئېلىنغان مەھبۇسلار ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالغانىدى.

يىگىرمە ئىككىنچى باب

ۋابا ئىلاهى

ماراىدۇ تۇمانلىق دېگىز كەينىده،
ۋابانىڭ ئىلاهى ئەجەللىك بۇلۇت.
ئۇممىلەپ كەلمەكته ئىشىك ئالدىغا،
ئادىمىي سۇرەتلىك قاپقارا بىر جۇت.
— ياشلىقتىكى خاتىرەمدىن

1946-يىلى 25-سېنتەبىر كۈنى. تاڭ ئېتىش بىلەن تەڭ هاۋا تۇتۇلۇپ، غەربتىن "تەتۇر شامال" چىقىپ، چاڭ-توزان جاهاننى قاپلاپ كەتتى. چىقىۋاتقان غەرب شامىلى بىر كۈچەيىپ، بىر پەسەيىپ تۇراتتى. بۇ يەردە غەرب شامىلى كەمدىنكەم چىقاتتى. شۇڭا بۇنداق شامالنى كىشىلەر "تەتۇر شامال" دەپ ئاتايتتى. يېراقتىكى تاغ تەرەپتىن خۇددى تاغ پارتلىغاندەك هاۋانىڭ گۈلدۈرلىگەن دەهشەتلىك ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بۇگۈنكى هاۋارايىغا قاراپ كونىلار بۇنى "يامانلىقنىڭ بېشارىتى" دەپ چۈشەندۈرۈشەتتى. شۇنداقتىمۇ بۇگۈن ئەتىگەندىن بۇيان بۇ كىچىككىنە شەهەرنىڭ كوچىلىرى

ئادەتتىكى چاغلاردىن بۇرۇن جانلىنىشقا باشلىدى. شەھەر ئاھالىلىرى كوچىلارنى سۇپۇرۇپ، سۇ چېچىپ تازىلىدى. يازلىق تەتىلدىن بۇيان ئېچىلمىغان مەكتەپلەر ئېچىلىپ، ئوقۇغۇچىلار كېلىشكە باشلىدى. چۈنكى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت كېچىدىن بۇيان چاپارمەن ئەۋەتىپ، يېزا-مەھەللىلەردىكى ئونبېشى-دورغىلارغا خەۋەر يەتكۈزۈپ، ئوقۇغۇچىلارنى مەكتەپكە ھەيدەشنى بۇيرىغانىدى. دوغا-ئونبېشىلار مەھەللىلەردىكى مەسچىتلەردە جامائەتكە باللىرىنى مەكتەپكە ياخشى كىيىندۈرۈپ ئەۋەتىشنى بۇيرىدى.

ئەتىگەن سائەت سەككىز بولار-بولمايلا پۈتۈن بازار ئاھالىسىنى ساقچىلار ۋە جىگدجاك، يايلار ئۆيلىرىدىن ھەيدەپ چىقىشتى. ئوقۇغۇچىلارنى تۇرمىگە قامالماي قالغان ئوقۇتقۇچىلار تىزىپ ئېلىپ چىقتى. بىرىنچى مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى تۇتقۇن قىلىنغاچقا ئوقۇغۇچىلارنى باشقۇرۇش تولىمۇ تەسكە توختىدى. ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرى، چوڭ-كىچىك ئەمەلدارلار ۋە ھەرقايسى پۈرت چوڭلىرىمۇ بىر-بىرلەپ كېلىشكە باشلىدى. ھەر ساھە ۋە ھەر تەپسىدىكى كىشىلەر ئۇرۇمچىدىن كەلگەن "ئەزىز مېھمانىنى كۈتۈۋېلىش" ئۈچۈن يامۇلنىڭ ئالدىدىن باشلاپ بىر كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە سەپ تارتىپ تىزىلىشتى. ئاددىي خەلقنىڭ ئىككى قەدەم ئالدىدا ھەر ئون قەدەمدە بىردىن قوراللىق ئەسكەر پوستا تۇردى. ھەممە ئادەمنىڭ دىققىتى ئەزىرى شىمال تەرەپتىكى چوڭ يولغا تىكىلگەنىدى. لېكىن چۈش بولاي دەپ قالغان بولسىمۇ، مېھماندىن دېرەك يوق ئىدى. ھاۋادا قۇيۇن چۆگىلەپ، چاڭ-توزان توزىتىپ، كىشىلەرنى كۆز ئاچۇرمايتتى. كىشىلەرنىڭ كۆزىدىن ئاققان ياش مەڭزىدە لاي بولۇپ قاتقانىدى. كىشىلەر ساقلاۋېرىپ تاقەتسىزلىنىشكە باشلىدى.

— ئادەمنى ساقلىتىپ نېمىشقا كەلمەيدىغاندۇ؟

— سادىق موللىنىڭ زىياپىتى تۈگىمىگەن ئوخشىمامدۇ؟

— سادىق موللا خەجلىگەن بىر تەڭگىسىنى خەلقتىن ئون تەڭگە قىلىپ

شۇلئۇالىدۇ ئەمدى.

— ھاۋارايىدىن قارىغاندا، بۇ مېھماننىڭ كېلىشى ياخشىلىقتىن دېرەك بەرمەيدۇ.

تــوپ ئارىسىدا تۇرغان بىرقانچە نەمكار يىگىت ئۆزئارا ئەنە شۇنداق پاراڭلاشماقتا ئىدى. ئۇلارنىڭ يېنىدا گەپ تېگىشاپ تۇرغان مۇسا ساتىراش ئېرىدا تەمسىقلاپ يۈرگەن مۇدۇسىغا ئىشارەت قىلدى. مۇدۇسا كىشىلەر توپىنى ئــارىلاپ كەلگەندە ھېلىقىلار ئۇنىڭ كەلگىنىنى سەزمەي قېلىشتى. مۇدۇسا ئاخىرقى گەپنى قىلغان ياسىن ناۋاينىڭ يېقىسىدىن ئالدى.

— ۋۇ يالاڭتۆش گادای. سەن سادىق يېجاڭ بىلەن رېن فۇسلىڭغا خۇددى ئايغا قاۋىغان ئىتتەك قاۋاۋاتسەنغۇ؟

— مەن ھېچنېمە دېمىدىم، دۇسا بېگىم، — دېدى ياسىن ناۋاي.

— ھېچنېمە دېمىدىم دەيسەنا؟ يەنە نېمە دېسەڭ بولاتتى؟ — دەپ مۇدۇسا ياسىن ناۋاينى شاپىلاق بىلەن بىرنى سالدى ۋە شۇ يەردە تۇرغان ئــورا كــۆز ســاقــچــىنى چاقىردى، — سەن بىلەن كېيىن سۆزلىشىمەن. ئابدۇراخمان، ماۋۇ ھارامزادىنى قاماپ قوي.

ساقچى ياسىن ناۋاينى ھەيدەپ كەتتى. باشقىلار ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئېچىنغان ھالدا قاراپ قالدى. سائەت ئون ئىككىگە ئاز قالدى. قۇياش چۈشكە ياماشقانىدى. بەزى كىشىلەرنىڭ قورساقلىرى كوركىراشقا باشلىدى...

— كــەلــدى، كــېــلــۈاتىدۇ، — دېگەن سۆزنىڭ ئاڭلىنىشى بىلەن ھەممەيلەن بويۇنلىرىنى سوزۇپ شىمالدىكى چوڭ يولغا كۆز تىكىشتى. يىراقتىن ماشىنىنىڭ قارىسى كۆرۈندى. تەرتىپ ساقلىغۇچىلارنىڭ ھومىيىپ قاراشلىرى كــىشىلەرنى تىنچىتتى. ئالدىدا بىر جىپ ماشىنا، ئۇنىڭ كەينىدە قوراللىق مۇھاپىزەتچىلەر چۈشكەن يۈك ماشىنىسى كەلدى. جىپ ماشىنىنى كۆرۈپ باقمىغان كىشىلەر ھەيران بولۇپ قاراشتى. چوڭ شەھەرلــەرگــە بــارغــانــلار «پىكاپ» دەپ چۈشەندۈرۈشتى. ماشىنىدا كەلگەنلەر ئۆزلىرىنى قارشى ئېلىشقا

چىققانلارنى كۆرۈپ ماشىنىدىن چۈشتى. ماشىنىدىن چۈشكەنلەرنىڭ ئىچىدە گومىنداڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئامانلىقنى ساقلاش سىلىگىبۈسىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى ربن جاۋتەي ۋە ئۇنىڭ تۆت نەپەر مۇھاپىزەتچىسى يەنە بىرقانچە ھەربىي ئەمەلدار بار ئىدى. ئۇلاردىن باشقا قوماندان يەن، يى خۇيمىن، شى يەنجو، لوشەنزىڭ قاتارلىق يۇگۇر-يېتىمچىلەرمۇ بار ئىدى. ئۇلار ماشىنىدىن چۈشكەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئالدى-كەينىدە يىگىرمە مېتىردىن ئارىلىق قالدۇرۇپ يىگىرمە نەپەر ئەسكەر ئاپتومات تۆتۈپ ماڭدى. بۇ چاغدا مۇدۇسا، جاڭ بىگزەي، ۋاڭ شۇڭگۇەن، قاسىم قاتارلىقلار بىر يەردە تۇرالماي خۇددى پۇتى كۆيگەن توخۇدەك سوكۇلداپ، ھەربىر كىشىنىڭ ھەربكىتىگە، گەپ-سۆزلىرىگە دىققەت قىلىپ مارايتتى.

ربن جاۋتەي ماشىنىدىن چۈشۈپ پەلتوسىنى، شەپكىسىنى، پەلىينى پىشدىكى ھەربىي ئەمەلدارغا بەردى. ربن جاۋتەي ئېگىز بويلۇق، چاسا يۈز، كۆزلىرى چوڭ-چوڭ، مايلانغان چاچلىرى قاپقارا، قىرىق بەش ياشلاردىكى ئادەم ئىدى. ئۇ قوماندان يەن، پىرقە باشلىقى يى خۇيمىن، ھاكىم شى يەنجونىڭ يول باشلىشى بىلەن ئەتراپىدىكى ئىلىمان چاۋاك چېلىۋاتقان خەلقە قوللىنى كۆتۈرۈپ قويۇپ گىدەيگەن پېتى كېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە لوشەنزىڭ، سۇڭ سەنمولار يانچۇقىدىكى ئوقلانغان تاپانچىلىرىنى تۇتۇپ، خەلقە يەر ئاستىدىن يەۋېتىدىغاندەك قىلىپ ھوھىيپ قاراپ، خوجايىنىنىڭ ئارقىسىدىن كېتىپ باراتتى. مېھمانلار ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەندە:

— ربن فۇسلىگىنى قارشى ئالىمىز، — دەپ شوئار توۋلىدى ساقچى.

ئوقۇغۇچىلارمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئىلگىرى-كېيىن ۋارقىراشتى. لېكىن ربن جاۋتەي پۇتىدىكى خۇرۇم ئۆتۈكىنى غاچىلىدىتىپ دەسسەپ پىسەنت قىلماستىن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ شۇ ماڭغىنىچە جاۋگۇەنشىدىكى ھەربىي شتابقا كىرىپ كەتتى. كەچتە ھەربىي گازارمىغا بېرىپ، جاڭ جىجوڭ ۋە سوڭ شىلەن نامىدىن ئەسكەرلەردىن ھال سورىغاندىن كېيىن، ھەربىي گازارما سېپىلىغا چىقىپ ئۇزاق ئايلاندى.

※ ※

شۇ ئاخشىمى جاۋگۇمنىشدا ربن جاۋتەينىك ھۇزۇرىدا يىغىن ئېچىلدى. يىغىندا قوماندان يەن، پىرقە باشلىقى يى خۇيمىن، ھاكىم شى يەنجو ۋە ساقچى باشلىقى لوشەنزېك قاتارلىقلار ئۆز خىزمەتلىرىدىن دوكلات بېرىپ ئۆتتى. ئەڭ ئاخىرىدا ربن جاۋتەي ئۇلارغا يوليورۇق بېرىپ مۇنداق دېدى:

— بۇ يەرنىڭ ئادەملىرىمۇ بوش ئەمەس. ئۇلار شېڭ شىسەي بىلەن بەش يىل ئۇرۇشقان. شۇڭا شەھەر ئېچىدىكى ھەربىي گازارمىنى چەتكىرەك يۆتكەش كېرەك. مۇمكىن قەدەر ئېچكىرىگە ماگىدىغان تاشيول ئۇستىدە بولسۇن. بۇ يول جەنۇبتىكى ئاساسىي ئىغىز. قىسملارنىڭ شەھەر ئېچىدە تۇرۇشى بەك خەتەرلىك. جىن شۇربن ۋاقتىدىكى ساۋاقنى ئۇنتۇماسلىق كېرەك[1]. ئېچكىرىدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتىدىغان تاشيول قۇرۇلۇشىنى چىڭ تۇتۇش كېرەك. بۇ قۇرۇلۇش ئىنتايىن مۇھىم ستراتېگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە. ئەگەردە ئىلىلىقلار شىگىشگىشانى توسۇۋالسا، بىزنىڭ ماگىدىغان بىردىنبىر يولىمىز مۇشۇ. شۇنى ئۇنتۇماسلىق لازىمكى، مۇسۇلمانلارنىڭ ئېچىدە دىنىي تەرغىباتنى كۈچەپ ئېلىپ بېرىش كېرەك. شەرىئەت ئارقىلىق مۇسۇلمانلارنى تىزگىنلەش ناھايىتى ئاسان. شۇنداقلا ئاخۇنلار ئېچىدىكى بىر قىسىم كىشىلەرنى سېتىۋېلىش كېرەك. ئۇلار دىنىي مۇتەئەسسىپلىكنى كۈچەپ تەرغىب قىلسۇن. تۇرمىدىكى جىنايەتچىلەرنى ئەتىدىن باشلاپ قايتا سوراق قىلىپ، يەنە بىر قېتىم تەكشۈرۈپ، ئېنىقلاپ چىقسۇن. لېكىن جاسۇسلۇق ھەرىكەتلىرىنى بىر مىنۇتمۇ بوشاشتۇرۇشقا بولمايدۇ. تۇرمىدىكى سوۋېت پۇقرالىرىدىن ئەپۇ سوراپ ئەتىلا قويۇپ بېرىمىز، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇدى ربن جاۋتەي، — رۇسچە

---

①1933-يىلىدىكى كۆرۈشتە تاياق-توقماق بىلەن قوراللانغان دېھقانلار كونا سېپىلدا تۇرۇۋاتقان "دوك بىڭجاڭ" قوماندانلىقىدىكى زامانىۋى قورال بىلەن قوراللانغان بىر يىك ئەسكەرنى قورشىۋېلىپ، سۈسىز قالدۇرۇپ تەسلىم قىلغانىدى. ئالپتوردىن.

بىلىدىغانلار بارمۇ؟
— بار، — دېدى لوشەنزېك.
— كىم ئۇ؟
— ئابدۇل توڭگۇز. بىز ئۇنى قاتتىق نازارەت قىلمۇاتىمىز.
— ئۇيغۇرمۇ؟
— ئۇيغۇر.
— بولمايدۇ، — دېدى رېن جاۋتەي، — باشقىلار تېپىلماسمۇ؟
— بۇ يەردە بىر رۇس قىزى بار. خەنزۇچىنى ئوبدان بىلىدۇ، — دېدى يى خۇيمىن.
— خەنزۇچىنى بىلىدۇ؟! ناھايىتى ياخشى. ئەتە كەچتە ھەربىي شتاب زىياپەت تەييارلىسۇن. ئەتە ئەتىگەندە رۇسلارنىڭ ئائىلىلىرىگە خەۋەر قىلىپ كېيىم-كېچەكلىرىنى يېڭۈشلىتىپ تەييار قىلىڭلا. ئۆزۈم ناماقۇل بولىمەن.
بۇ گەپنى ئاڭلاپ لوشەنزېك ئولتۇرالماي قالدى.
— فۇسىلىك جانابلىرى، مەن ھېچنىمىنى چۈشىنەلمەي قالدىم، — دېدى ئۇ.
— نېمىنى چۈشىنەلمىدىڭىز؟
— روسىيە بىزنىڭ دۈشمىنىمىز تۇرسا، رۇسلارنى ئۆلتۈرۈشنىڭ ئورنىغا ئۇلارنى قويۇپ بېرىش...
بۇ گەپنى ئاڭلاپ رېن جاۋتەي كۈلۈپ كەتتى ۋە ئارقىدىنلا مۇنداق دېدى:
— راست ئېيتىسىز، روسىيە بىزنىڭ دۈشمىنىمىز، مەنمۇ رۇسلارنى سۈزدىن بەكرەك يامان كۆرىمەن. لېكىن ھازىرچە ئۇلارنى قويۇپ بېرىشىمىز لازىم. چۈشەندىڭىزمۇ؟
— يەنىلا چۈشىنەلمىدىم.
— ئاھ ياشلىق، جاھىللىق، تەجرىبىسىزلىك ھەم نادانلىق، — دېدى رېن جاۋتەي، — ئەگەردە بۇ قېتىم رۇسلار ئىلىلىقلارنىڭ قولىنى تۇتۇۋالمىغان

بولسا، سز بىلەن مەن ئاللىقاچان بۇ يەردە ئولتۇرمىغان بولاتتۇق. بۇ ئىش جاڭ ۋېيۋەنجاڭنىڭ دىپلوماتىيە سىياسىتىنىڭ مەھسۇلى.

— ئانداق بولسا، بىزنىڭ ئىتتىپاقچىمىز ئامېرىكىنىڭ روسىيەگە قارشى ئېلىپ بېرىۋاتقان تەشۋىقاتى خاتامۇ؟

— توغرا، بىزنىڭمۇ، ئامېرىكىلىقلارنىڭمۇ مەقسىتىمىز بىرلا، روسىيەنى يوقىتىش. لېكىن بىز ھازىر روسىيەدىن پايدىلىنىپ، ئىللىلىقلارنى «بېتىم» ئىمزالاشقا مەجبۇر قىلدۇق. ئەمدى پۈتۈن كۈچنى توپلاپ كومپارتىيىگە ھۇجۇم قىلىۋاتىمىز. دۆلەت ئارمىيىسى زور غەلىبىلەر بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەۋاتىدۇ. پات يېقىندا كومپارتىيە يوقىتىلىدۇ، — دېدى ربن جاۋنەي ۋە ئۆز گېپىگە ئىشەنچ قىلالمايلا كۆڭلى غەش بولدى، — ئارقىدىن قوشۇن يۆنكەپ بۇ ئىللىلىقلارنى قىلىچتىن ئۆتكۈزىمىز. ئۇنىڭ كەينىدىن بىز شەرقتىن، ئامېرىكىلىقلار غەربتىن بىراقلا روسىيەگە ھۇجۇم قىلىپ، ئىمپىلارمۇ، ياپونلارمۇ يوقىتالمىغان "كوممۇنىزم دېگەن ۋابا"نى يوقىتىمىز. ئۇ چاغدا شەرق جۇڭگونىڭ، غەرب ئامېرىكىنىڭ بولىدۇ. ئەمدى چۈشەندىڭىزمۇ؟

— چۈشەندىم، فۇسلىنىڭ جانابلىرى، — دەپ لوشەنزېك ئۆزلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىق دائىرىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكە تىرىشتى. باشقىلار بولسا ئۆزلىرىگە قانداق مەنسەپنىڭ تېگىشىنى خىيال قىلىپ، ھوشىدىن كېتەي دېگەندى. ربن جاۋتەي بولسا ئۆزىنىڭ چۈشەندۈرۈشىدىن مەمنۇن بولۇپ ھىجىيىپ قويدى.

— مانا شۇ چاغدا ئۆزىڭىز خالىغانچە ئىش قىلالايسىز جۇيجاڭ ، ئۇ چاغدا سىزنى ھېچكىم ئەيىبلىمەيدۇ. شېڭ شىسەيمۇ ئىككى يۈز نەچچە مىڭ ئادەمنى قاماپ، بىر يۈز قىرىق يەتتە مىڭ ئادەمنى ئۆلتۈردى. ئۇنى كىم سۈرۈشتۈردى؟ مەنمۇ بۇرۇن سىزدەك ئويلايتتىم. لېكىن روسىيەنى يوقىتىش ئۈچۈن روھىي ۋە ماددىي جەھەتتە پۈختا تەييارلىق بولۇشى لازىم. ئىشنىڭ باشلىنىشى بولسا مۇشۇ زېمىندا. ھازىرچە ۋاقىتلىق سوۋېت پۇقرالىرىنىلا ئەمەس، شىنجاڭلىقلارنىمۇ كەڭ كۆلەمدە قىرغىن قىلىشقا بولمايدۇ. ۋاقىتلىق چېكىنىپ

تۇرۇش كېرەك. شىنجاڭلىقلار بىلەن سوۋېت ئوتتۇرا ئاسىياسىدىكى خەلقلەرنىڭ تىل، دىن، مەدەنىيەت جەھەتتە ئوخشاشلىقى بار، ھەممىسى تۈركىي خەلقلەر. دېمەك بۇ تەبىئىي ئامىل. يەنە بىر جەھەتتە ئۇلار ئۆزئارا نەچچە مىڭ كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا چېگرىلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ جۇغراپىيىلىك ئامىل. بۇ ئىككى ئامىل كىشىلەرنىڭ ئىرادىسىگە باغلىق بولمىغان ھالدا بىر-بىرىگە تەسىر قىلىپ تۇرىدۇ. بۇنى ھېچكىممۇ ئۆزگەرتەلمەيدۇ. شۇڭا بىز دۆلەت ئىچىنى تىنچلاندۇرغاندىن كېيىن، سىز ئۆز ماھارىتىڭىزنى سىناپ كۆرىسىز. ئەمدى چۈشەندىڭىزمۇ؟ ئەگەردە بۇ يەردىكى خەلق بىز بەرگەن كۈنگە شۈكۈر قىلسا قىلدى، شۈكۈر قىلمىسا ھەممىنى قىلىچتىن ئۆتكۈزىمىز. ئەمدىغۇ چۈشەنگەنسىز؟ بۇ دۆلەت ۋە پىرقىنىڭ ئىرادىسى.

— چۈشەندىم فۇسلىڭ جانابلىرى، — دېدى لوشەنزىڭ خۇشامەت بىلەن.

— ئۇنداق بولسا سىلەرگە رۇخسەت، — دېدى رېن جاۋتەي.

※ ※

رېن جاۋتەي تولىمۇ ھېيلىگەر ۋە قۇۋۇ ئادەم بولۇش بىلەن بىللە شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەت ئىشلىرىدا دىپلومات ئىدى. ئۇ، خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقان چاغدىلا ئۇنىڭغا جىياڭ جېيشىنىڭ كۆزى چۈشكەنىدى ۋە ئۇنى ئەڭ دەسلەپكى قول چۈماقلىرىدىن بىرى قىلىۋالغانىدى. 1927-يىلى ئۇلۇغ ئىنقىلاب[1] مەغلۇب بولغاندىن كېيىن، شەرقىي شىمالدىكى قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىدە خىزمەت قىلغان. ئۇ شۇ چاغدىلا ئىچكى جەھەتتە كومپارتىيىگە، تاشقى جەھەتتە سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئاكتىپ قارشى تۇرغان. ئۇ دەسلەپتە "ۋاقتى كەلگەندە سوۋېت ئىتتىپاقى بىر مۇشتىمۇ يارىمايدۇ" دەپ يۈرگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن 1929-يىلىدىكى "شەرقىي جۇڭگو تۆمۈر يول

---

[1] ئۇلۇغ ئىنقىلاب — بۇ يەردە 1924-، 1927-يىللاردىكى بىرىنچى قېتىملىق ئىچكى ئىنقىلابنى ئۇرۇش كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

ۋەقەسى" نىڭ ئاكتىپ قوللىغۇچىسى ھەم قاتناشقۇچىسى بولغان. ئۇ شۇ چاغدا دەككىسىنى يەپ ئاغزى بۇرنى قانغا بويالغان. "18-سېنتەبىر ۋەقەسى" دىن كېيىن ياپونلاردىن قېچىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆتۈپ كەتكەن. سىبىرىيىدە ئۇچ يىل تۇرغاندىن كېيىن شېڭ شىسەينىڭ تەلىپى بىلەن سوۋېت ھۆكۈمىتى شېڭ شىسەيگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەن ۋە ئۇنىڭ شىنجاڭدىكى قىرغىنچىلىقىنىڭ ئاكتىپ قاتناشقۇچىلىرىنىڭ بىرى بولغان. شېڭ شىسەي شىنجاڭدىن كېتىپ، گومىنداڭنىڭ ھۆكۈمرانلىقى باشلانغاندا، تەرەققىيپەرۋەرلىككە، ئىلى ئىنقىلابىغا ئاكتىپ قارشى تۇرغان. «بېيتىم» ئىمزالىنىپ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئامانلىقنى قوغداش سىلىكبۇسىغا مۇئاۋىن قوماندان بولغان. ئۇ شىنجاڭدا تۇرغان مۇشۇ ئون نەچچە يىللىق ھايات جەريانىدا، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرى، دىنىي ئېتىقادى، ئىلى ۋە مىللىي خۇسۇسىيەتلىرىنى چوڭقۇر تەتقىق قىلغان. جاڭ جىجۇڭ شىنجاڭغا كەلگەندە "مىللىي ئارمىيىنى پەقەت سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قولى ئارقىلىقلا توختىتىش مۇمكىن" دېگەن كۆز قاراشقا ئاكتىپ قوشۇلغان ۋە جاڭ جىجۇڭنىڭ ئەتىۋارلىشىغا سازاۋەر بولغان. بۇ قېتىم "يۇرت چوڭلىرى" نىڭ ئەرزى بىلەن ئۇنىڭ قىلىنغانلارنىڭ دېلولىرى يېتىپ بارغاندا جاڭ جىجۇڭ ربن جاۋتەينى ئۆزىگە ۋەكالىتەن بۇ يەرگە ئەۋەتكەنىدى.

ربن جاۋتەي باشچىلىقىدىكى تەكشۈرۈش ئۆمىكى بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ قىلىنغانلارنى قايتا سوراق قىلىپ، تۇرغۇزۇلغان دېلولارنى قايتا تەھقىقلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن ھەربىي گازارما قۇرۇلۇشى ۋە تاشيول قۇرۇلۇشىنى پىلانلاشقا كىرىشتى. ربن جاۋتەي بىر قىسىم ئادەملەرنى كەينىگە سېلىپ، ماشىنا ئارقىلىق ھەممە جايغا شەخسەن ئۆزى بېرىپ كۆرۈپ چىقتى. ئۇلارنىڭ قانىراپ تەرەپ-تەرەپلەردە چۆرگىلەپ يۇرۇشلىرى خەلق ئاممىسى ئىچىدە تېخىمۇ كۆپ ۋەھىمىلەرنى تۇغدۇردى. شۇڭا ئۇلارنى تېخىمۇ دەھشەتلىك بالا-قازا ھەم ۋەيرانچىلىق كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇنۇلۇپ قالغان "قاچقۇن" لارنى بولسا ساقچى ئىدارىسىغا قاماپ ناھايىتى ئېغىر ئىشلارغا سالاتتى. مانا يولدا ئۇنۇلۇپ قالغان

ياغاچ گاڭگۇڭنى ئوغلى بىلەن بىر ئايدىن بۇيان ياموڭلىنىڭ ئالدىدا ئەمگەككە سالماقتا. ئۇ بولسا گوياكى ھېچ ئىش بولمىغاندەك ناخشا ئېيتماقتا ئىدى:

سېنى ئەنجاندا دەپ ئاڭلاپ،
بىلمىنى شويىندا باغلاپ.
سېنى كەلمەيدۇ دەپ ئاڭلاپ،
بايا‌ۋان چۆللەردە يىغلاپ، ۋاي دادەي...

يىگىرمە ئۇچىنچى باب

ربن جاۋتەينىڭ پەرمانى

تـېرىمچى بىر چولاق كەتمەندە قالدى،
مـاتاچى مىڭ ياماق چەكمەندە قالدى.
غـېچـىـلـدار هـارۇننىڭ چاقى قەدەمدە،
كانـايـغا بـولمـسـا، سـۇنايـغا نەدە؟!
— ئا. ئۆتكۈر

ربـن جـاۋتـەي بـاشچىلىقىدىكى تەكشۈرۈش ئۆمىكى جىددىي ئىشقا كىرىشىپ كەتتى. يىگىرمە نەچچە كۈن تەكشۈرۈش، پىلانلاش ئارقىلىق خەلقتە تۆۋەندىكىچە پەرمان چۈشۈردى:

پەرمان

(1) دۆلەت ۋە پىرقىنىڭ شىنجاڭغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈشى تۈپەيلىدىن، شىنجاڭنىڭ قاتناش ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە پۈقرالارنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداش ئۈچۈن جەنۇبىي شىنجاڭ-گەنسۇ تاشيولىنى ياسىماقچىمىز.

(2) شەھەر ئىچى بەك قىستاڭچىلىق بولۇپ قالغانلىقتىن، ھەربىي گازارمىنى شەھەر ئىچىدىن سىرتقا يۆتكەپ، شەھەرنى بىكار قىلىپ بەرمەكچىمىز. بۇ قۇرۇلۇش پۇقرالارنىڭ مال-مۈلكىنى ۋە بىخەتەرلىكىنى ئاسراشنى مەقسەت قىلىدۇ.

(3) بۇ سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن دۆلەتنىڭ پۇقرالارغا يۈكلەيدىغان ۋەزىپىسى ۋاقتىلىق ئىش. شۇنىڭ ئۈچۈن پۇقرالىرىمىز ئۆز ئۈستىگە كەلگەن ھاشار ۋە باشقا ئالۋان-سېلىقلارنى ۋاقتىدا ئورۇندىپ، دۆلەت ئالدىدىكى پۇقرالىق مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىشى لازىم.

(4) ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرى ۋە يۇرت چوڭلىرى ھۆكۈمەتنىڭ چاقىرىقىنى پۇقرالارغا چۈشەندۈرۈپ، دۆلەتنىڭ قىينىچىلىقلارنى بېڭىشىگە ياردەملەشسۇن، كىمكى بۇ پەرماندىن باش تارتسا ئېتىلسۇن.

شىنجاڭ ئۇلكىلىك خىزمەت تەكشۈرۈش ئۆمىكى
جۇڭخۇا مىنگوئىك 35-يىلى 10-ئاينىڭ 13-كۈنى

بۇ پەرمان ھەرقايسى مەھەللىلەردىكى مەسچىتلەرنىڭ ئالدىغا ۋە ھەرقايسى كوچىلارنىڭ دوقمۇشلىرىغا چاپلاندى. ئىچكى جەھەتتە بۇ پەرماننىڭ ئىجرا قىلىنىشى شىنجاڭنى ساقلاپ قېلىش-قالالماسلىقتىكى ئاچقۇچ دەپ قارالدى. ئارقىدىنلا تاشيول قۇرۇلۇشى، ھەربىي گازارما قۇرۇلۇشى، ياغاچ توشۇش ئالۋىنى، ئاشلىق ئامبىرى سېلىش، "لەك" توشۇش[1]، تاشيول ئىدارىسى قۇرۇلۇشى دېگەنلەرنىڭ ئالۋان-سېلىقلىرى دېھقانلارغا ئارقىمۇ ئارقا كېلىپ، بۇرۇنقى ئالۋان-سېلىقلار بىلەن قوشۇلۇپ خۇددى "ۋابا كېسىلى"دەك ئۇلارنى چىرمىۋالدى. ھۆكۈمەت مەخسۇس ئادەم ئاجرىتىپ، پۇقرالارنىڭ يەرلىرىدىكى ئىشلىتىشكە يارايدىغان ياغاچلارنىڭ ھەممىسىگە بەلگە قويدى. بۇ ياغاچلار "پادىشاھلىق ياغاچ" دەپ ئاتالدى. بۇنداق، "پادىشاھلىق ياغاچلار"نىڭ ئەسلىدىكى ئىگىلىرى بەلگە قويۇلغان ياغاچلارنى كېسىپ

---

[1] لەك — ئۇرۇشقا تەييارلىق ئاشلىقى. "لەك" توشۇش خەلقە ئايلىت ئېلىپ كەلگەن.

ئۇشلىتىدىغان ئورۇننىغا يەتكۈزۈپ بېرىشى شەرت ئىدى. ھەممە ئائىلىلەرگە تاشيول قۇرۇلۇشى، قورغان سېلىش ئۈچۈن بىردىن ياش، قاۋۇل ئەمگەك كۈچى ھاشار كەلدى. بۇ تەدبىرلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ھەربىر ئونبېشى، دورغا، يايلاغا بەللىرىگە ئوقلانغان تاپانچا ئاسقان ھەربىي ئەمەلدار قوشۇلدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى قوللىرىغا سىم ئورالغان قامچا تۇتقانىدى. يېزىلاردا يىغا-زارە كۆتۈرۈلۈپ، ھەر قەدەمدە باش كۆزى قانغا بويالغان ئادەملەرنى كۆرۈشكە بولاتتى. كىشىلەرنىڭ ناله-پەريادىدىن يەر-جاھان تىترەپ كەتتى. يېزىلار سۇرلۇك تۈس ئالدى. ئوغۇللار ئالدىدا ھاشارغا ماڭدى. ئاتىلار كەينىدە «لەڭ» ئېلىپ ماڭدى. پۈتۈن زېمىننى "ئاھۇزار" قاپلاپ كەتتى.

※ ※

— فۇسلىڭ جاناپلىرى، ئامباردىكى ئاشلىق يېتىشمەيدىغان ئوخشايدۇ. قانداق قىلساق بولار؟ — دەپ دوكلات قىلدى پىرقە باشلىقى يى خۇيمىن.

— شۇنىڭدىنمۇ غەم قىلامسىز؟ — دېدى ربن جاۋتەي خاتىرجەم ھالدا، — دېھقانلارنىڭ بۇغدايلىرىنى تارتىۋېلىڭلار...

— ئات بوغۇزى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ قوناقلىرىنى بىر قېتىم يىغىۋالغان. بۇ قېتىم بۇغدايىنى بەرمەي جېدەل چىقىرارمىكىن؟! ئۇ چاغدا...

— جېدەل چىقىرارمىكىن؟ جېدەل چىقارسا ماۋۇ نېمە؟ — دەپ ربن جاۋتەي كۈلۈپ كەتتى ۋە بېلىدىكى تاپانچىنى سىيلاپ قويدى، — بۇ دېگەن جەنۇبىي شىنجاڭ، ئۇقتىڭىزمۇ؟

— چۈشەندىم، — دېدى يى خۇيمىن خوجايىنىنىڭ نىيىتىنى چۈشىنىپ.

— چۈشەنگەن بولسىڭىز شۇ بويىچە ئىجرا قىلىڭ. يۇقىرىغا ئۆزۈم جاۋاب بېرىمەن. قاتتىق قول بولۇڭ، بولسىزلىق قىلغانلارنى ھەرگىز ئايىماڭ. "پۇتلاشقان تاشنىڭ يولدا تۇرمىغىنى ياخشى" دېگەن تەمسىلنى ھەرگىز

ئۇنتۇماق. لېكىن ئېھتىيات بىلەن ئىش قىلماق...

ربن جاۋتەيىنىڭ سۆزلىرى يى خوجىمنغا پېڭى كۈچ-قۇۋۋەت بېغىشلىغاندەك بىلىندى. ئاربدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندە، باۋجاڭلارنىڭ يول باشلىشى بىلەن ھەربىر پېزىغا سەككىز-ئوندىن قوراللىق ئەسكەر چىقىپ، قوللىرىغا تۆمۈر زىخلارنى تۇتۇشۇپ دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىنى، ئاشلىق كۆمگەن ئورىلىرىنى ئاختۇرۇشقا باشلىدى. ئۇلار بىلەن كەلگەن ئونبېشى، دورغىلار تېپىلغان ئاشلىقنى تاغارغا قاچىلاپ ئېلىپ كەتتى. كىشىلەرنىڭ داد-پەريادى پەلەككە يەتتى. كېلەر يىلى دېھقان نېمىنى تېرىيدۇ؟ نېمىنى يەيدۇ؟ دەيدىغان ئادەم چىقمىدى...

※ ※

ربن جاۋتەي تۇيۇقسىزلا ھەربىي گازارمىغا بارماقچى بولۇپ قالدى. ئەسكەرلەرنى رەتكە تۇرغۇزۇشنى ئويلاپ، قوماندان يەن ئالدىراپ قالدى.

— سىلىنىڭ جانابلىرى، ئەسكەرلەرنى كۆزدىن كەچۈرمەكچىمۇسىز؟ — دەپ سوربدى قوماندان يەن.

— ياق، ئۇلارغا سالام بەرمەكچىمەن، — دېدى ربن جاۋتەي.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ قوماندان يەن تېخىمۇ ھەيران بولدى ۋە نەمتىرەپ قالدى. ئەزەلدىن چوڭلارنىڭ كىچىكلەرگە سالام بېرىشى كۆرۈلۈپ باقمىغان ئىش ئىدى. چوڭلارنىڭ سۆزى مۇقەددەس قانۇن ھېسابلىناتتى. ئەگەردە ئۇ قىلچە ئەھمىيىتى يوق، ساراڭلارچە ئېيتىلغان سۆز بولسىمۇ، ھەرقانداق كىشىنىڭ ئېتىراز بىلدۈرۈشكە ھەددى ئەمەس ئىدى. شۇڭا قوماندان يەن ئۇچۇنمۇ بويسۇنۇشتىن باشقا ئامال يوق ئىدى. ئۇ بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، بۇ شەھەردە ئۇچ يەردە تۇرۇۋاتقان ھەربىي قىسىملارنى شەھەرنىڭ غەربىگە جايلاشقان ھەربىي گازارمىنىڭ مەشق مەيدانىغا يىغىلىشقا بۇيرىدى. بىرنەچچە يىل بۇرۇن بۇ مەشق مەيدانى ھەربىي گازارمىنىڭ ئارقىسىدىكى ئوچۇقچىلىقتا

بولۇپ، ئىككى يۈز مودەك يەرنى ئىگىلەپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ مەشق مەيدانىنىڭ ئىككى تەرىپى چوڭ يول بولغاچقا، مەشق ۋاقتىدا پۇقرالارنىڭ يۇرۇش-تۇرۇشى ئۇچۇن بەكمۇ قولايسىز بولغاندى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى پارتىلىغاندىن كېيىن مەشق مەيدانىنى قورغان ئىچىگە يۆتكىدى. شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەرنىڭ يۇرۇش-تۇرۇشى توسالغۇغا ئۇچرىمىدى. لېكىن قورغان تاملىرىغا سەپسېلىپ قاراشقا بولمايتتى.

چۈشتىن كېيىن رېن جاۋنەي قوماندان يەنىڭ يول باشلىشى بىلەن ھەربىي گازارمىغا كەلدى. بۇ چاغدا پۈتۈن ھەربىي قىسىملار سەپ تارتىپ تۇرۇشقانىدى. ئۇلارنى كۆرۈپ نۆۋەتچى ئوفىتسېر دوكلات قىلدى:

— دۆلەت ئارمىيىسى 129-دىۋىزىيە 18-ئاتلىق پولك ۋە مىللىي كۇچەيتىلگەن ئالاھىدە 3-ئاتلىق ئەسكەرلەر روتىسى بىلەن 120-تەمىنات باشقارمىسى ھەمدە 196-ماشىنا كالون بۇيرۇقىگىرنى كۈتمەكتە.

رېن جاۋنەي بىلەن قوماندان يەن تەڭلا قوللىرىنى كۆتۈرۈپ شەپكىلىرىنىڭ چېكىسىگە تەگكۈزدى. ئارقىدىن رېن جاۋنەي قىسقىلا نۇتۇق سۆزلىدى:

— بىزنىڭ قەھرىمان دۆلەت ئارمىيىمىز جياڭ زوڭسىلىڭنىڭ دانا رەھبەرلىكىدە كوممۇنىستلارنى ئارقا-ئارقىدىن مەغلۇب قىلدى، كومپارتىيە پات ئاردا يوقىتىلدۇ. بىز ئارقىدىنلا "ئىلى ئۇغرىلىرى"نى قىرىپ تاشلايمىز. مانا شۇ چاغدا بىز ئۆزىمىزنىڭ غالىبلىقىنى دۇنيادا نامايەن قىلىمىز. مەن سىلەرنىڭ دۆلەت ئارمىيىسىنىڭ شان-شەرىپىنى ساقلىشىڭلارنى ۋە يۈكسەك دەرىجىدە قەھرىمانلىق كۆرسىتىشىڭلارنى تەلەپ قىلىمەن. سىلەرگە ئامەت تىلەيمەن.

رېن جاۋتەينىڭ سۆزى ئاياغلاشقاندىن كېيىن ھەممەيلەن چاۋاك چالدى. ئۇ بولسا قولىنى چېكىسىگە قويۇپ، غادايغان پېتى ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىدىن ئۆتتى ۋە شۇ ماگنىنچە ئوق-دورا ئىسكىلاتى تەرەپكە كەتتى. شۇ چاغدا ھەربىي گازارمىنىڭ غەربىدىكى چوڭ دەرۋازىنىڭ يېنىدا قىيا-چىيا ئاڭلاندى. ئۇلار شۇ يەردىن ئۆتەتتى. ئۇلار پېتىپ بارغاندا ئىككى ئەسكەر توقۇز-ئونچە كىچىك

بالا بىلەن بەش ئالتە ئايالنى قوغلاپ يۈرۈپ، تاياق بىلەن ئۇرۇۋاتاتتى. بۇنى كۆرۈپ رېن جاۋتەي:

— نېمە ئىش؟ — دەپ سوربدى ئەسكەردىن.

— رۇخسەت قىلىڭ، — دېدى ئەسكەر ھەربىيچە سالام بېرىپ، — ھۆل ئوتۇن ئېلىپ كەپتۇ.

— خۇمپەرلەر، ھۇ گەدەنكەشلەر، — دېدى-دە، رېن جاۋتەي ئۆتۈپ كەتتى. شۇ چاغدا روزى ئونبېشى ئوتۇن ئارتىلغان ئىككى ئېشەكنى ھەيدەپ، ئىككى قېرى ئايالنى ئەگەشتۈرۈپ دەرۋازىدىن كىرىپ كەلدى. ئونبېشىنى كۆرگەن ئەسكەر ئۇنىڭغا ۋارقىرىدى:

— ھەي روزى، نېمىشقا ھۆل ئوتۇن ئېلىپ كەلدىڭ؟

— باشلىق، — دەپ يالۋۇردى روزى ئونبېشى، — يېزىدا ئەر كىشى قالمىدى. بۇ ئوتۇنلارنىمۇ ئۆزۈم ئاران ئارتىپ كەلدىم.

— ئەر كىشى قالمىسا مەن قانداق قىلىمەن. بۇ سىلىڭنىڭ بۇيرۇقى قىزىلىرىڭ ئەرسىز قالغان بولسا ئېلىپ كەل. بىزنىڭ بۇ يەردە يىگىتلەر تولا راسا... — دەپ ئەسكەر ئىنتايىن سەت گەپ قىلدى.

— يائاللا ماۋۇ نېمىنى، — دېدى روزى ئونبېشى ئۆزىنمۇ سەزمەستىن، — مەن باشقا گەپ قىلسام، بۇ باشقا گەپ قىلدۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئىككى ئەسكەر روزى ئونبېشىنى ئۇرۇشقا باشلىدى.

※ ※

ئۆكتەبىر ئېيىنىڭ باشلىرى، تەبىئەت ئۆزىنىڭ كۈز پەسلىگە خاس سېخىيلىقى بىلەن ھەر خىل مېۋە-چىۋىلەرنىڭ خۇش پۇرىقىنى ئەتراپقا چاچماقتا ئىدى. ئادەتتە كىشىلەر كۆپ بولىدىغان ئاۋات كوچىلار ھازىر چۆلدەرەپ قالغانىدى. ھەر خىل مېۋىلەرنى سېتىۋاتقان باققاللارنىڭ ئالدىدا چۆرگىلەپ يۈرگەن ئوششاق بالىلار بىلەن ياشانغان كىشىلەردىن باشقا ئادەم كۆرۈنمەيتتى.

خەبىدارنىڭ يوقلۇقىدىن ئۇلار پەقەت چۈشىن قورۇش بىلەنلا ئاۋارە ئىدى.

قۇيۇلۇش چۈشتىن قېيىلغان چاغدا ربن جاۋۇتەي يۇرت چوڭلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا غادايغان هالدا كوچىدىن ئۆتۈپ جۇمە مەسچىتكە كىرىپ كەتتى. ئۇلار جامائەتنىڭ نامازدىن يانمىغانلىقىنى كۆرۈپ مەسچىت هويلىسىدىكى ئۈزۈمە سايىسىدا كۇتۇپ تۇردى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلگەن يى خۇيمىن، چىڭ ۋەنلو (تەرجىمان)، سادىق موللا قاتارلىقلار مۇ شۇ يەردە هازىر بولدى. ئۇنىڭ مۇهاپىزەتچىلىرىمۇ شۇ يەردە چۆرگىلەپ يۈردى. ئۇلار پۇقراچە كىيىنگەنىدى. ئۆكتەبىر ئېيى بولۇشىغا قارىماي قۇياش خېلىلا قىزدۇرۇپ تۇراتتى. مۇدۇسا بىر گىلەمنى ئېلىپ چىقىپ، ربن جاۋۇتەينىڭ تېگىگە سالدى. بىر قىسىم ساقچى-ئەسكەرلەر مۇدۇسانىڭ بۇيرۇقى بويىچە مەسچىت ئەتراپىدا پوستتا تۇرغانىدى. ربن جاۋۇتەي رۇخسەت قىلمىدى. شۇنداق بولسىمۇ مۇدۇسا ئۇلارنى ساقچى ئىدارىسىنىڭ جۇمە مەسچىت تەرەپتىكى سېپىلىدا هەر ئېهتىمالغا قارشى هەربىي هالەتتە تۇرۇشنى بۇيرىدى. سائەت ئىككىلەردە كىشىلەر جۇمەدىن ياندى. سادىق موللا بېرىپ دەرۋازىنى تاقىدى. نامازدىن يانغانلاردىن بىرسىنى يى خۇيمىن چاقىرىپ، قازى ئاخۇنۇمنىڭ قېشىغا ئەۋەتتى.

— قازى ئاخۇنۇمغا ئېيىت، سىلىنى سۆزلىمەكچى، هەممىسى چىقسۇن.

خوش، ئوبدان، — دېدى-دە، هېلىقى ئادەم پەرمانىنى ئېچكىرىگە يەتكۈزدى. جامائەت چىقىپ مەسچىت هويلىسىدا يۇكۇنۇپ ئولتۇردى. كىشىلەرنىڭ ئۇستىدىكى جۇل-جۇل كىيىملەردىن بەدەنلىرى كۆرۈنۇپ تۇراتتى. ئاپتاپتىن قارايغان ئورۇق يۈزلەردە ئاچلىقتىن ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلەر نۇرسىز چىراغدەك پىلىلداپ تۇراتتى. ربن جاۋۇتەي ئورنىدىن تۇرۇپ نۇتۇق سۆزلىدى:

— كۆپچىلىك، مەن ئۆلكىلىك هۆكۈمەتكە ۋەكالىتەن سىلەرگە مۇتلەق دىنىي ئەركىنلىك بېرىشنى جاكارلايمەن. بۇرۇن سىلەرنىڭ دىنىڭلارغا مەلۇم چەكلىمىلەر قويۇلغان. بۇ توغرا ئەمەس. هۆكۈمىتىمىز سىلەر مۇسۇلمانلارنى بەكمۇ ئىسرايدۇ. شەرئىەتنىڭ بۇرۇنقىدەك ئۆز ئەمرى پەرمانى بىلەن مۇسۇلمانلارنى باشقۇرۇش هوقۇقى بار. مەدرىسىلەرنى ئېچىشقا بولىدۇ. هازىر

ئىلىملىقلار بولشۇپكلار بىلەن بىرلىشىپ، ئىسلام دىنىنى يوقىتىشنى قەستلەۋاتىدۇ. ئۇلار مەسچىت-مەدرىسلەرنى چېقىپ، قۇرئان، كىتابلارنى كۆيدۈرۈۋاتىدۇ. ئاياللارنىڭ چېچىنى كېسىۋاتىدۇ. ھەتتا ئاياللار ئۇزۇن ئىشتان كىيمەيدۇ. بېشىغا ياغلىق سالمايدۇ. خوتۇن قىزلىرىڭلارغا ئىگە بولالمايسىلەر، قېنى ئېيتىپ بېقىڭلارچۇ؟ سىلەر شۇنداق ئىشقا يول قويالامسىلەر؟

— ياق، خۇدا كۆرسەتمىسۇن ئۇ كۇننى، — دېدى توپ ئارىسىدا تۇرغان ھاشىم داموللا.

— تېخى مۇشۇلارلا ئەمەس، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ربن جاۋتەي، — ئۇلار كەلگەندىن كېيىن ھەممە نەرسەڭلارنى تارتىۋالىدۇ. بولشۇپكلار مۇسۇلمانلارغا بەكمۇ ئۆچ. ئۇلار سىلەرنىڭ دىنىي مەركىزىڭلار بۇخارادا نۇرغۇن موللىلارنى ئۆلتۈردى. قۇرئان، كىتابلارنى كۆيدۈردى. مەسچىت-مەدرىسلەرنى چېقىپ، شەھەرگە ئوت قويۇپ كۇلگە ئايلاندۇرۇۋەتتى. ھەربىر بولشۇپك بىرنەچچە قىزنى بۇلاپ كەتتى.

بۇ گەپلەر كىشىلەرگە خېلى تەسىر قىلغان بولسا كېرەك، مەيداندا غۇلغۇلا كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى. سادىق موللا ناھايىتى تەستە كىشىلەرنى تىنچلاندۇردى. ربن جاۋتەي مىيقىدا كۇلۇپ قويۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئەمدىغۇ ئىللىلىقلارنىڭ قانداق ئادەملەر ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەنسىلەر سىلەر ئۇزۇڭلارنىڭ يۇرتىنى خاتىرجەمسىكىن؟! دەپ ئويلاپ قالماڭلار، سىلەرنىڭمۇ ئىمانىڭلار سۇسلىشىپ كەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن تاپىنىڭلارنىڭ تېگىدىن دۇشمەن چېقىپ، كانىيىڭلارنى بوغماقچى بولدى. لېكىن ئۇلارنى سىلەر كۆرەلمىدىڭلار. ئۇلار كىملەر بىلەمسىلەر؟ — دەپ ئۇ ھەممە كىشىگە تەكشى قاراپ چىقتى.

— بىلمىز، — دەپ ھاشىم داموللا ئورنىدىن تۇردى. ھەممە ئادەم ئۇنىڭغا قاراپ قالدى، — ئۇ بولسىمۇ ماموت باشچىلىقىدىكى جېدىتلار.

— داموللام، جېدىت دېگەن نېمە؟ — دەپ سوردى ئۇنىڭ يېنىدىكى بىر قارا ساقال ئادەم.

— جېدىت دېگەن مۇسۇلمان تۇغۇلۇپ دىنىدىن ئازغانلار.

مەيداندا يەنە غۇلغۇلا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. چىڭ ۋەنلو ھاشىم داموللىنىڭ

سۆزنىنى رېن جاۋتەيگە ئۇدۇللۇق تەرجىمە قىلىپ بەردى. رېن جاۋتەي يى خۇيمىنگە قاراپ: "بۇ ئادەم يارايدۇ" دېدى ۋە سۆزنىنى داۋاملاشتۇردى:

— ھۆكۈمەت شۇنچە چوڭ ئەمەل بېرىپ ھاكىم قىلسا، ماموت قاتارلىقلار ئىللىقلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، بولشۇبكلارنى باشلاپ كەلمەكچى بولۇشتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز مۇسۇلمانلارنىڭ دوستى بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن ئۇلارنى قامالقا ئېلىپ، سىلەرنى قۇتۇلدۇرۇۋالدۇق. بولمسا بۇ چاغچە بولشۇبكلار كېلىپ سىلەرنى ھەرگىزمۇ تىرىك قويمايتتى. بۇنىڭدىن كېيىن ئۆزۈڭلارنىڭ دىنىڭلارنى ئاسرىشىڭلارنى، دىنىڭلارغا ھۆرمەت قىلىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن.

رېن جاۋتەينىڭ سۆزى تۈگىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ناتىقلىقى بىلەن قۇترانقۇلۇق قىلىدىغان رەزىل سىياسىي ئويۇننى ئويناپ چىقتى. ئۇنىڭ بۇ ئويۇنلىرى پېرىم سائەتمۇ ئۆتمەستىن بەربات بولدى.

رېن جاۋتەي سۆزىپ بولغاندىن كېيىن يى خۇيمىن سۆزلىدى. ئۇمۇ مۇسۇلمانلارنى شەرىئەتنىڭ قاتتىق تىزگىنلىشىنى، ئۇلارنىڭ "ئىمانىدىن ئېزىپ كەتمەسلىكى"نى تەلەپ قىلدى. يىغىن تۈگىگەندە بەزى كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە "بۇلارنىڭ شەرىئەتنى تەكىتلىشى نېمىگە لازىم بولۇپ قالدى" دېگەن خىيال كىرىۋالغانىدى.

جامائەت ئەمدىلا تارقىلىپ، جۇمە مەسچىتىنىڭ ئالدىغا چىقىپلا، قوللىرى كەينىگە قىلىپ باغلانغان، يۈز-كۆزلىرى پۈتۈنلەي قانغا بويالغان ئۇچ نەپەر قېرى دېھقاننى ئىككى قوراللىق ئەسكەرنىڭ ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كېتىپ بارغانلىقىنى كۆردى. جامائەت جايىدا توختاپ قالدى.

— داۋۇت ئاخۇن بەكمۇ ياۋاش ئادەم ئىدى، نېمە بولغاندۇ؟ — دېدى بىر ئادەم كېتىپ بارغانلارغا قاراپ.

— نېمە بولاتتى؟ — دېدى بېشىدىكى ئادەم، — زۇلۇمغا چىدىمىغاندۇ.

— ھېلىقىلار سىلەرنى قۇتقۇزۇۋالدۇق دەۋاتاتتىغۇ؟ — دېدى يەنە بىر ئادەم.

— قۇتقۇزۇۋالغانىنىڭ پۈلىنى ئالمسا بولامدۇ؟ — دېدى مەنىلىك قىلىپ باياتىن ھاشىم داموللىغا سوئال قويغان قارا ساقال ئادەم.

جامائەت ئاستا-ئاستا تارقالدى.

يىگىرمە تۆتىنچى باب

مەھبۇسلار سەپىرى

كېتىمەن قالىدۇ ئۆچمەنلەر كۈلۈپ،
قالىدۇ سۆيگەنلەر ھەسرەتكە چۆكۈپ.
قانچىلىك ئۆزگەرسۇن ھاۋا،
ھەرقانداق بورانىنى ئالسەن كۈتۈپ.
— بايرون

ئۆكتەبىر ئېيىنىڭ ئاخىرى، تەبىئەت ئۆزىنىڭ پىشىل مەخمەل تونىنى سېلىۋېتىپ، زەررەك كىمخاپ تونىنى كىيىدى. ئالتۇنتاغنىڭ ئېگىز چوققىلىرى ئاق توندىن لىباس كىيىدى. تەبىئەت ئۆزىنىڭ سېخىي كۈز ۋاقتىنى ئۆتكۈزۈپ زىمىستان قىشنى كۈتۈۋېلىشتىن دېرەك بەرمەكتە ئىدى. كۈندۈزى تەكلىماكاندىن، كېچىسى ئالتۇنتاغدىن ئۇرۇپ تۇرغان سوغۇق شامال ئەتىگەن-ئاخشامدا كىشىلەرنى پاختىلىق چاپان كىيىشكە مەجبۇر قىلدى. دېھقانلار ئالدىراشلىق بىلەن ئۆي، ئېغىل-قوتانلىرىنى ئوڭشاپ قىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىشقا كىرىشتى. لېكىن ئىشقا يارايدىغانلارنىڭ ھەممىسىنى ھاشارغا

هەيدەپ كەتكەچكە، ئۆيدە قالغان بوۋاي-مومايلار بىلەن ئۇششاق باللار قىيىن ئىھۋالدا قالدى. ھەتتا كېلەر يىلى تېرىلىدىغان يەرلەر توك پېتىچە ئوسا قىلىنماي ئاق قالدى. ئونبەشى، دورغىلار كېچە-كۈندۈز ئۆيمۇ ئۆي يۈرۈپ، كىشىلەردىن ئوتۇن، سامان، بىدە، قوي، توخۇ، تۇخۇم ، ھاشارغا ئادەم تەلەپ قىلماقتا ۋە بۇ نەرسىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي شەھەرگە قاراپ ئاقماقتا. ئۇلار ئالىدىغانلىكى نەرسىنى سۈپۈرۈپ ئالماقتا ئىدى. دېھقانىنىڭ ئۆلۈش-تېرىلىشى بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى يوق ئىدى. بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ قولغا ئېلىنغۇدەك ھېچنەرسىسى بولمىسىمۇ، لېكىن "يوق" دېيىشكە ھەددى ئەمەس ئىدى. "يوق" دەپلا قويسا شۇ ھامان دورغا ياكى ئۇلار بىلەن بىللە كەلگەن قوراللىق ئەسكەرنىڭ قوللىرىدىكى سىم ئورالغان قوش ئۆرۈم قامچىسى باش-كۆزىگە تارسىلداپ تېگىپ، يۈز-كۆزىنى بىردەمدىلا قانغا بويايتتى. شۇڭا يېزىلار سۈرلۈك قىياپەتكە كىرىپ ھەممە جايىنى يىغا-زارە قاپلاپ كەتكەنىدى.

بۇگۈن ئەتىگەندىن بۇيان بۇ كىچىككىنە شەھەردە پەۋقۇلئاددە ئەھۋال ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. چۈشتىن بۇرۇن بارلىق يېزا-مەھەللىلەردە ئونبەشى دورغىلار كىشىلەرنى چۈشتىن كېيىن بازارغا كىرمەسلىككە بۇيرىدى. بازاردا بولسا تۇرسۇن جىڭجاڭنىك[1] كاكىرىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى:

— خالايىق، ئاڭلىمىدىم دېمەڭلا. ناھىيىلىك پىرقىنىڭ بۇيرۇقى، چۈشتىن كېيىن ھېچكىمنىڭ كوچىغا چىقىشىغا رۇخسەت يوق. كىمكى كوچىغا چىقىپ قالايمىقان ماڭسا شۇ كىشى قامالغا ئېلىنىدۇ...

چۈشتىن كېيىن، شەھەرگە كىرىدىغان بارلىق يوللارنى قوراللىق ئەسكەرلەر قامال قىلىۋالدى. تۆت كوچىنىڭ دوقمۇشىغا تۆت دانە ماكسىم پىلىمۇتنى ئورنىتىپ، ئوقلاپ ئېتىشقا تەييارلاپ قويدى. كارۋان سارايى، مەسچىت ۋە ھۆكۈمەت مەھكىمىلىرىنىڭ ئۈستىگە يېنىك پىلىموت ۋە ئاپتومات بىلەن قوراللانغان قىسىملارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، كىشىلەرنىڭ يۈرۈش-تۇرۇشىنى

---

(1) جىڭجاڭ (جېنجاڭ) — بازار باشلىقى. ئاپتوردىن.

قاتتىق نازارەت ئاستىغا ئالدى. شەھەردە تەمتىرەپ يۈرۈيدىغان روھىي كېسەل، قەلەندەر ۋە باشقا بىكار تەلەتلەرنى كارۋان سارايغا سولىدى. كوچىلاردا ھەر ئون قەدەمدە بىردىن ئەسكەر قاراۋۇلدا تۇردى. ئەتراپنى پانرۇللار چارلاپ تۇردى. بۇنداق ئەھۋالدا بىرەر ئادەممۇ كوچىغا چىقىشقا پېتىنالمىدى. پەقەت نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلمەكچى بولغانلار پەم بىلەن پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ دەرۋازىلىرىنىڭ يوچۇقلىرىدىن ماربدى. لېكىن ھېچكىمنىڭ ئۆگزىگە چىقىشغا يول قويۇلمىدى.

قۇياش غەربكە ئېگىلىپ كەچ پېشىن بولغان چاغدا "بېگى دەن" دەپ ئاتالغان گومبىداڭ ئارمىيىسى 120-تەمىنات باشقارمىسى ئالدىغا ئۈچ دانە كالا ھارۋىسى كەلدى. بۇ ئالۋانغا تۇتۇلغان ھارۋىلار ئىدى. ئالدىدىكى ھارۋىغا ئون ئەسكەر چىقىپ بىر دانە ئېغىر پىلىموتنى ئارقىغا قارىتىپ ئوقلاپ، ئېتىشقا تەييارلاپ قويدى. ئارقىدىكى ھارۋىغىمۇ ئون ئەسكەر چىقىپ، بىر دانە ئېغىر پىلىموتنى ئالدىغا قارىتىپ ئورنىتىپ، ئوقلاپ، ئېتىشقا تەييارلاپ قويدى. ئوتتۇرىدىكى ھارۋا بوش قالدۇرۇلغان بولۇپ، يەنە كىملەرنىدۇ كۈتمەكتە ئىدى. كۈن ئولتۇرۇشتىن بىر سائەت ئىلگىرى "جاۋگۇەنشى" تەرەپتىن جالدىرلىغان زەنجىرنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. ھەممەيلەن شۇ تەرەپكە قاراپ تۇردى. بىرنەچچە مىنۇتتىن كېيىن "جاۋگۇەنشى"نىڭ كەينىدىكى يولنىڭ ئەگمىسىدە بىرقانچە قوراللىق كىشى كۆرۈندى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا باش-كۆزلىرى چارىھەت، ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن، چاچلىرى پاخپىيىپ، كىرلىشىپ چىگىشلىشىپ كەتكەن تۆت كىشى كېلىۋاتاتتى. بۇلار مامۇتخان، بارات، نۇر، قۇتلۇق بولۇپ، ئىنتايىن زەئىپلىشىپ كىشى تونۇغۇسىز بولۇپ كەتكەنىدى. مامۇتخاننى بارات بىلەن قۇتلۇق يۆلىۋالغانىدى. چۈنكى مامۇتخاننى قىيناش جەريانىدا ئوتتا كۆيدۈرگەن پۇتى تېخى ساقايمىغانىدى. ئۇلارنىڭ نەرسىلىرىنى ئەسكەرلەر كۆتۈرۈپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلار 4-ئايدا دارۋاز دار باغلىغان مەيدانغا كەلگەندە بارات ئەتراپقا قاراپ ئېغىر خۇرسىنىپ قويدى-دە، "ھەي كاج پەلەك!" دەپ ئويلىدى. ئۇلارنى ھەيدەپ ئوتتۇرىدىكى ھارۋىنىڭ يېنىغا ئېلىپ كەلگەندىن

كېيىن، قۇتلۇق بىلەن نۇر ئەسكەرلەرنىڭ قولىدىكى نەرسىلەرنى ئېلىپ ھارۋىغا يېيىپ ئولتۇرغىدەك ئورۇن راسلىدى. بۇ تۆت نەپەر مەھبۇس ھارۋىغا چىقىپ ئىككەيلەن شەرقە، ئىككەيلەن غەربكە ئالدىنى قىلىپ ئولتۇردى. ئۇلارنىڭ پۇتلىرىدا ئىشكەل بولسىمۇ، يانداش ئولتۇرغان ھەر ئىككى كىشىنىڭ قولىغا بىر كويزىنى سېلىپ چېتىپ قويدى. بۇنى كۆرۈپ مامۇتخان يولداشلىرىغا:

— كۆردۈڭلىمۇ؟ يولۋاس زەنجىرده بولسىمۇ، ئۇنىڭ سۈرى يەنىلا توخۇ يۈرەكلەرنى قورقىتىدۇ. بۇ بىزنىڭ ماڭغان يولىمىزنىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى، — دېدى.

ئۆلۈمگە مەھكۇم بولغان بۇ كىشىلەرنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ ھارۋىكەش دېھقانلار ھەيران بولۇشتى. لېكىن ئۇلار چىقىرالمىدى. ھارۋىلارغا مەھبۇسلار ئورۇنلىشىپ بولغاندىن كېيىن، ھارۋىلارنىڭ تۆت تەرىپىنى ئوندىن قىرىق نەپەر ئاتلىق ئەسكەر قورشاپ قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ تۇرۇشتى. بۇ ئەسكەرلەرگە ناۋادا مەھبۇسلارنى قۇتقۇزۇشقا ئۇرۇنغان بىرەر ھەرىكەت كۆرۈلسە، بۇ تۆت نەپەر مەھبۇسنى دەرھال چېپىپ تاشلاش بۇيرۇلغانىدى. بۇلارنىڭ كەينىدىن يەنە يۈز نەپەر ئاتلىق ئەسكەر كېلىپ، بىر بۆلۈكى ھارۋىلارنىڭ ئەللىك مېتىر ئالدىدا، يەنە بىر بۆلۈكى ئەللىك مېتىر كەينىده قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ تۇردى.

ھەممە ئىش تەييار بولغاندىن كېيىن، يوغان جەده قاشقا ئاتقا مىنگەن ھەربىي شتابنىڭ باشلىقى سۆزۈ يېنىدىكى ئالاقچىغا بەلگە ئوقى ئېتىشنى بۇيرىدى. ئالاقچى يان قورالىنى چىقىرىپ، بەلگە ئوقى ئاتتى. ۋىژىلداپ چۈشۈۋاتقان بەلگە ئوقىغا قاراپ ھەيران بولۇپ قالغان ھارۋىكەشلەرنى ھارۋىنىڭ ئەترapىدىكى ئەسكەرلەر قىلىچلىرىنىڭ كەينى بىلەن "ماڭ!" دەپ ئورۇشقا باشلىدى. ھېچنەرسىنى ئاڭقىرالماي قالغان دېھقانلار ھارۋىنى ھەيدەپ يولغا چۈشتى. بۇ چاغدا قۇياش ئۇپۇق سىزىقىغا بېشىنى قويغاچقا، كەچكى شەپەق پۈتۈن ئاسمان گۈمبىزىنى قاپلاپ، قىپقىزىل قانلىق داغلارنى ھاسىل قىلغانىدى. كالا ھارۋىسىنىڭ ئالدىرماستىن غىچىرلاپ لىڭشىشى، جاللات قىلىچىنىڭ كەچكى شەپەق نۇرىدا "ۋال-ۋۇل" قىلىشى، كىشىلەرگە گويا كى گۇناھسىز تۆكۈلگەن

قانلار دېگىزغا ئايلىنىپ، جاللاتلارنى ئاستا-ئاستا يۇتۇپ كېتىۋاتقاندەك بىلىنەتتى.

※ ※

ئىككى سائەتتىن بۇيان داۋاملىشىۋاتقان يىغىن ئاخىرلىشاي دەپ قالغاندى. بۇگۈنكى بۇ يىغىنغا رېن جاۋتەي ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەندەك قىلاتتى. چۈنكى بۇگۈنكى يىغىنغا سىرتتىن ناھىيىلىك پىرقىنىڭ باشلىقى يى خۇيمىن بىلەن ھاكىم شى يۈەنجولار قاتناشقان بولۇپ، قوماندان يەن بىلەن جەمئىيەتنىڭ تۆت ئادەم ئىدى. ئادەم ئاز بولسىمۇ، ئاماكا ناھايىتى كۆپ چېكىلگەچكە ئۆينىڭ ئىچى ئىسقا توشقانىدى. ئۇلار ئاۋۋال نۆۋەتتىكى ۋەزىيەتنى مۇزاكىرە قىلدى. ئارقىدىن بۇ قېتىم «بېتىم»نىڭ رەھبى بويىچە ئۆتكۈزۈلىدىغان سايلام مەسىلىسىگە كۆچتى.

— يېقىندا ۋىلايەتتىن سايلامنى نازارەت قىلىشقا ئادەم كېلىدىكەن، — دېدى رېن جاۋتەي، — ھازىر بىر قىسىم ئادەم قاماقتا تۇرۇۋاتىدۇ. ئۇلارنى قويۇپ بېرىشكە نوغرا كېلىدۇ. بولمىسا تاكتىكىدا ئۇتتۇرۇپ قويىمىز.

— ئىلىلىقلاردىنمۇ ئادەم كېلەرمۇ؟ — دەپ سورىدى يى خۇيمىن.

— بىرنېمە دەپ بولمايدۇ. ئۇلار مالىخاينى قىرلاپ ھەممىلا يەردە دوقۇرۇپ يۈرۈشى مۇمكىن. لېكىن بۇ ئانچە مۇھىم ئەمەس، مۇھىمى بىزنىڭ ئىشنى قانداق ئورۇنلاشتۇرۇشىمىزدا، — دېدى رېن جاۋتەي، — ئەگەردە ياخشى ئورۇنلاشتۇرالساق غەلبە قىلىشىمىزدا شەك يوق. بۇ يەردىكى خەلقنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتى قانداقراق؟

— بۇ يەرنىڭ ئاھالىسىنى ئۇچكە بۆلۈشكە بولىدۇ، — بىرى لوپلوقلار يەنى قارا قوشۇنلۇقلار، — دېدى يى خۇيمىن، — مۇشۇ يەرنىڭ يەرلىك خەلقى. چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئىككىنچىسى ئالتە شەھەرلىكلەر دېھقانچىلىق، سودا بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئۈچىنچىسى ھۆكۈمەت

خىزمەتچىلىرى ھەم مۇئەللىملەر. بۇلارنىڭ كۆپچىلىكى قاماقتا.

— ھەببەللى، ناھايىتى ياخشى گەپ، — دېدى رېن جاۋتەي، — بۇ ئۇچ تەرەپنىڭ ئوتتۇرىسىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىش كېرەك. يەرلىكلەرگە يۇرت سىلەرنىڭ، شۇڭا سىلەردىن ھاكىم بولۇش كېرەك دەيمىز. ئالتە شەھەرلىكلەرگە بۇ يۇرتنى سىلەر گۇللەندۇرگەن، شۇڭا سىلەردىن ھاكىم بولۇش كېرەك دەيمىز. قاماقتا ياتقانلارنى شەرتلىك چەكلىمە قويۇپ سايلامغا قاتناشتۇرمايمىز. شۇنداق قىلىپ، ھەممىنى بېسىپ چۈشۈپ، ئۆز مەقسىتىمىزگە يېتىمىز. پىلان پۈختا بولسۇن، مەخپىي بولسۇن. سىلەرمۇ بىزگە سادىق كىشىدىن نامزات تەييارلاپ قويۇڭلا، قانداق، بولامدۇ؟

— دانا پىكىر، دانا پىكىر، — دەپ ماختاشتى ھەممىسى.

— ئەمسە سايلامنىڭ شەرتلىرىنى كېلىشۈالساق قانداق؟ — دېدى قوماندان يەن...

— قېنى خاتىرىگىزگە يېزىۋېلىڭ شۇجىجاڭ، — دەپ بۇيرىدى رېن جاۋتەي پىرقە باشلىقىغا. شۇجىجاڭ يېنىدىن خاتىرىسىنى چىقىرىپ تەييار بولدى. رېن جاۋتەي شەرتلەرنى ئېيتىشقا باشلىدى:

(1) ئاياللار سايلامغا قاتنىشالمايدۇ.

(2) يوللۇقچىلار، ئىشلەمچىلەر، مەدىكارلار ۋە باشقا ئۆزىنىڭ مال-مۈلكى يوق كىشىلەر سايلامغا قاتنىشالمايدۇ.

(3) ئۆزىنىڭ مال-مۈلكى بولسىمۇ، بۇ يەرگە كېلىپ ئولتۇراقلاشقىنىغا ئۈچ يىل توشمىغانلار سايلامغا قاتنىشالمايدۇ.

(4) بۇ يىل قاماقتا ئېلىنىپ، ھۆكۈمەت كەچۈرۈم قىلغان جىنايەتچىلەر سايلامغا قاتنىشالمايدۇ.

— مۇشۇلار بېتەر، — دېدى رېن جاۋتەي ئاخىرىدا، — سىلەرنىڭ قوشۇمچە پىكىرىڭلار بارمۇ؟

ئۇ ھەممەيلەنگە تەكشى قاراپ چىقتى. لېكىن ھېچكىم گەپ-سۆز قىلمىدى.

— ئۇنداق بولسا قاماقتىكىلەرنى دەرھال قويۇپ بېرىپ ئىشنى باشلاڭلار.
— سايلامغا بىزمۇ قاتنىشامدۇق؟ — دېدى شى يۈەنجۇ.
— شۇمۇ گەپمۇ؟ سىز ھاكىملىقنى تاشلاپ بەرمەكچىمۇ؟ — دېدى رېن جاۋتەي، — ۋاقتى كەلگەندە جان كەتسىمۇ قاتتىق ئېلىشىمىز، ئۇقتىڭىزمۇ؟
— ئۇقتۇم.
ئۇلار ماجاڭ ئويناشقا باشلىدى ۋە ئويىنىغاچ "كوممۇنىستلار تۇغقىشتى" دەپ كۆرەڭلىشىپ قويياتتى. شى يۈەنجۇ بولسا لوشەنزىڭنى ئېلىپ قېچىشنىڭ پىلانىنى تۇزۇۋاتاتتى.

※ ※

1946-يىل 11-ئاينىڭ 15-كۈنى.
قۇياش كۆتۈرۈلۈپ، يېڭى بىر كۈننىڭ باشلانغانلىقىدىن دېرەك بەردى. بۇ كۈنمۇ ئۆتكەن باشقا كۈنلەرگە ئوخشاش كۈتۈلمىگەن ھادىسىلەرنى كۈتۈۋېلىش ئالدىدا تۇراتتى. بۇگۈن ئەتىگەندىن بۇيان يامۇلنىڭ ئىچىدىكى چوڭ زالدا يىغىن ئېچىش ئۈچۈن جىددىي تەييارلىق كېتىۋاتاتتى. بۇ يەردە ئادىدىي كىشىلەر كۆرۈنمەيتتى. بۇ يەرگە ساقچى ئەمەلدارلىرى بىلەن ھەربىي ئەمەلدارلار يىغىلىپ ئەسكەرلەرگە ئىش بۇيرۇپ تۇراتتى. ئەسكەرلەر زالنى تازىلاپ، ئۇزۇن-ئۇزۇن ئورۇندۇقلارنى رەتلىك تىزىپ ئارىلىقتىن يول قويدى. سەھنىگە ئىككى دانە ماكسىم پىلىموتنى ئورنىتىپ، ستۇۋلىنى مەيدانغا قارىتىپ، ئوقلاپ تەييارلاپ قويدى. ھەربىر پىلىموتنىڭ يېنىدا ئىككىدىن ئەسكەر جەڭگىۋار ھالەتتە تۇردى. بىر ئەسكەر پىلىموت تەپكىسىنى تۇتۇپ، يەنە بىرسى ئوق دەسكىسىنى تۇتۇپ ئولتۇردى. زالنىڭ ئەتراپىنى قوراللىق ساقچىلار قورشىۋالدى. ئىشكىلەرنى مەخسۇس ئادەملەر ساقلىدى.
سائەت ئون بولغاندا ھەرقايسى ئىدارىلارنىڭ باشلىقلىرى قول

ئاستىدىكىلەرنى تىزىپ ئېلىپ كىرىپ كۆرسىتىلگەن ئورۇندا ئولتۇرغۇزدى. بۇ چاغدا يۇرت چوڭلىرىمۇ يىغىلىشقا باشلىدى. زالنىڭ ئىچى تولىمۇ سۇرلۇك تۇس ئالغانىدى. ھەممەيلەن يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن، يى خۇيمىننىڭ تەكلىپى بىلەن ربن جاۋتەي نوتۇق سۆزلىدى، ئۇ:

— مەن بۇگۈن مۇشۇ يىغىندا ئولتۇرغانلاردىن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋە جاڭ جىجوڭ ئەپەندىم نامىدىن ھال سورايمەن، — دېگەنىدى، ئالدى بىلەن يى خۇيمىن، سادىق موللا قاتارلىق كىشىلەر چاۋاك چالدى. بۇنى كۆرۈپ باشقىلارمۇ چاۋاك چېلىشتى. ربن جاۋتەي سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — بۇ يەرنىڭ يۇرت چوڭلىرىنىڭ "ئىلى ئوغرىلىرى" بىلەن تىل بىرىكتۈرگەن ماموت باشچىلىقىدىكى ئىسيانچىلار ئۇستىدىن بەرگەن ئەرزلىرىنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت كۆرۈپ، سىلەرگە كۆپ مىننەتدارلىق بىلدۈردى. ھېلىمۇ بۇ يەردىكى دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ ھوشيارلىقىدىن دۆلەت ۋە پىرقىنىڭ بىخەتەرلىكى ساقلاپ قېلىندى. مەن بۇ يەردىكى خىزمەت كۆرسەتكەن كىشىلەرگە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋە ئۆلكىلىك پىرقە نامىدىن تەشەككۈر بىلدۈرىمەن، — ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ يى خۇيمىن ئورنىدىن تۇرۇپ چاۋاك چالدى. باشقىلار ئۇنىڭغا ئەگەشتى. ربن جاۋتەي سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — بىز ئىسيانچىلارنىڭ باشلىقلىرىنى ۋىلايەت ياكى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا يوللاپ بەردۇق. قالغانلىرىنمۇ ئەسلىدە ئۆلتۈرۈشكە تېگىشلىك بولسىمۇ، ھۆكۈمىتىمىز ناھايىتى ئادىل ۋە رەھىمدىل بولغاچقا يۇرت چوڭلىرىنىڭ يۈز خاتىرىسى ئۈچۈن، ئۇلارنى قاماقتىن چىقىرىپ، ھەرقايسىلارغا كېپىلگە بېرىشنى قارار قىلدۇق. مۇندىن كېيىن سىلەر ئۇلارنى قاتتىق نازارەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ "ئىلى ئوغرىلىرى" بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، بولشېۋىكلارنى باشلاپ كېلىپ، دىنىڭلارنى ئاياغ-ئاستى قىلىپ، مال-مۈلكىگلارنى بۇلاڭ-تالاڭ قىلىشىدىن ھوشيار بولۇشىڭلار لازىم.

ربن جاۋتەينىڭ سۆزى تۈگىگەندىن كېيىن، ھەممەيلەن چاۋاك چالدى.

ربن جاۋتەي جايىغا بېرىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، يى خۇيمىن زالغا قاراپ

ۋارقىرىدى:

— جىنايەتچىلەر ئېلىپ كېلىنسۇن.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ مۇدۇسا ئالدىراپ زالدىن چىقىپ كەتتى. سادىق موللا ئورنىدىن تۇرۇپ، سەھنىنىڭ كەينىدە ئېسىقلىق تۇرغان جياڭ جيېشىنىڭ چوڭايتىلغان سۈرىتىگە تەزىم قىلغاندىن كېيىن، سۆزلەشكە باشلىدى.

— رېن فۇسلىڭ جانابلىرى بىزگە ناھايىتى كاتتا يولىيورۇق بەردى. بىز "ئىلى ئوغرىلىرى" بىلەن ھەرگىز چىقىشالمايمىز. شۇڭا دۆلەت ۋە پىرقىنىڭ بىزگە قىلغان غەمخورلۇقى ئۈچۈن، ساداقەتمەنلىك بىلەن ئىشلەپ، يۇرتىمىزنى قوغداشقا قەسەم ئىچىمىز...

شۇ چاغدا ئىشىكنىڭ ئۈدۈلىدا ئولتۇرغان كىشىلەر:

— كەلدى، كېلىۋاتىدۇ، — دېيىشىپ ئىشىككە قارىشتى.

ساقچى، ئەسكەرلەر قورشىۋالغان مەھبۇسلارنى ئالدىنقى رەتتىكى بىكار ئورۇندۇقلارغا ئولتۇرغۇزۇشتى. ئۇلارنىڭ چىرايلىرى سارغايغان، چاچ-ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن، كىيىم-كېچەكلىرى كىر ۋە جۇل-جۇل ئىدى. ئەمدى قوماندان يەن كانايلىرىنى قىرىپ، ۋارقىراپ سۆزلەشكە باشلىدى. ئۇ سۆزلىگەنچە تەلەتى سەتلىشىپ، ئاۋازى چىلبۆرنىڭ ھۇۋلىشىغا ئوخشاپ كەتتى:

— بىز بۈگۈن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ۋەكىلى رېن فۇسلىڭنىڭ يولىيورۇقىغا بىنائەن "ئىلى ئوغرىلىرى" بىلەن تىل بىرىكتۈرگەن، دۆلەت ۋە پىرقىگە قارشى چىققان، ئەسلىدە ئۆلتۈرۈشكە تېگىشلىك بولغان، ئالدىمىزدا ئولتۇرغان بۇ جىنايەتچىلەرنى قويۇپ بەرمەكچىمىز. مەن بۇ جىنايەتچىلەرنى شۇنداق ئاگاھلاندۇرىمەنكى، دۆلەت ۋە پىرقىنىڭ سەنلەرگە قىلغان غەمخورلۇقىنى بىلمەي، يەنە ئىسيان كۆتۈرۈشىدەكەنسەن، ئۆز پۇتۇڭغا ئۆزۈڭ پالتا چېپىشىسەن. سەنلەر كۈتكەن كومپارتىيىنىڭ كۈلى كۆككە سورۇلدى. بېقىندا "ئىلى ئوغرىلىرى"مۇ تۈگىشىدۇ. شۇڭا بۇنىڭدىن كېيىن ھوشۇڭنى تېپىشىپ، ياۋاش بولۇشۇپ، دۆلەت ۋە پىرقىنىڭ مەرھىمىتىگە ئېگە بولۇشۇشۇڭ لازىم.

قوماندان سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن ھاشىم دامۇللا قاتارلىق بىرقانچەيلەن سۆزلەپ، ھۆكۈمەتنىڭ "بۇ ئاجايىپ غەمخورلۇقى" ئۈچۈن تەشەككۈر بىلدۈرۈشتى ھەمدە ئىمانىدىن ئازغان بۇ، "جېدىت"لارنىڭ قايتىدىن ئىمان ئېيتىپ، ئاللانىڭ ئالدىدا تۆۋە قىلىپ، گۇناھىنى يۇيۇشىنى بۇيرىدى. نەسىھەتچىلەر ئۆزلىرىنىڭ ۋەزـنەسىھەتلىرىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، يەنە كىمنىڭ پىكرى بار؟ دېگەن سوئال قويۇلدى. بۇ سوئالغا جىنايەتچىلەر ئورۇندۇقىدا ئولتۇرغانلاردىن بىرسى:

— مېنىڭ پىكرىم بار، — دېدى ئورنىدىن تۇرۇپ. بۇ، ئوقۇتقۇچى ئىمىن نىياز ئىدى.

— ھە... نېمە دەيسەن؟ — دېدى قوماندان يەن ھومىيىپ.

— ھۆكۈمەت ئىشپىيونلارنى ئىشلەتمىسكەن.

— بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ — دەپ ئالايدى قوماندان يەن، — ئىشپىيون دېگىنىڭ كىم؟

— ساقى. ئەنە ئاشۇ، — دەپ ئىمىن نىياز نام تۇۋىدە ئولتۇرغان ساقى كەرىموپنى كۆرسەتتى.

قوماندان يەن بىردىنلا قاپىداپ، كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كەتكۈدەك بولۇپ، بېشىدىن تاپانچىسىنى چىقارغاندى، ئوقۇتقۇچى ئىمىن نىياز ئالدىدىكى ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان ئوقۇتقۇچى ئىسمايىل سەيدىنى ئىتتىرىپ ئارىنى ئېچىپ، ئوك پۇتىنى ئورۇندۇق ئۈستىگە ئېلىپ ۋارقىرىدى:

— تـوشقاندەك ئون يىل ياشىغىچە، يولۋاستەك بىر كۈن ياشىغان ئەۋزەل، قېنى ئاتە. سېنىڭ بىزنى ئۆلتۈرمىگىنىڭلا قالدى. سەن سوربىدىك، مەن پىكرىمنى ئېيتتىم...

يىغىن مەيدانى ئىنتايىن جىددىيلىشىپ كەتتى. قوماندان يەن تاپانچىنىڭ قۇلۇپىنى ئاچتى. لېكىن ربن جاۋنەي قوماندان يەنگە بېشىنى مىدىرلاتقاندى، ئۇ تاپانچىسىنى قېپىغا سېلىپ قويدى. كىشىلەر بېنىك نەپەس ئالدى. ربن جاۋنەي:

— ساقىنى ئىشپيون دېيىشكە بولمايدۇ. ئۇ دۆلەتنىڭ پۇقراسى، دۆلەتنىڭ ئاخبارات خادىمى، — دېدى ۋە ئۆزىنىڭ بۇ سۆزىدىن ئەپسۇسلىنىپ، ھەي ئۇنى ئاشكارىلاپ قويۇپتىمەن، دەپ ئويلىدى-دە، ئىمىن نىيازغا ھۆركىرىدى، — سەن پۇقرالارغا نۆھمەت قىلماي ھوشۇڭنى تېپىپ يۈر. مەن ئىنتايىن رەھمدىل، بولمىسا ئۆزۈڭنى جەھەننەمدە كۆرەتتىڭ...

يىغىن ئاياغلاشتى. كىشىلەر بۇ يەردىن كېتىشكە ئالدىرىدى.

※ ※

"خىزمەتتىن ھەيدەش" نىقابى ئاستىدا پۇقراچە كىيىندۈرۈپ يېزىغا چىقىرىۋېتىلگەن خالىق ئەزىموپ يېقىندىن بۇيان يەنە ھىسامدىن بەگنىڭ ئۆيىنى چۆگىلەيدىغان بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ تاماسى يەنىلا گۈلسۇمدە ئىدى. لېكىن ئۇ گۈلسۇمنى ئۇچرىتالمايۋاتاتتى. مامۇتخاننىڭ قولىغا ئېلىنىپ يېراق بىر جايىغا ئاپىرىپ قاملىشى خالقىنى بەكمۇ خۇشال قىلغانىدى. ئۆز ۋاقتىدا ھىسامدىن بەگنىڭ ئۇنى يارىتىمايى قىزىنى ئۇنىڭغا بەرمىگەنلىكى ئۈچۈن، ئەقتىم قېتىم ھەم ھىسامدىن بەگدىن ھەم ئۇنىڭ كۈيئوغلى مامۇتخاندىن راسا ئۆچ ئالغانىدى. "تېخى كۆرۈمىز، بەگ دېگەن قېرى ئەبلەخ ئالدىرىمايى تۇرسۇن، ئۇنىڭ ھاكاۋۇرلۇقىنى بىر نېسىن قىلىپ، ئۇنىڭ قىزىنى چىللە كۈچۈكتەك قىلىۋەتمىسەم ئادەم بولمايى كېتەي" دەپ ئويلايتتى خالىق دائىم.

خالىق بۈگۈن يەنە ئاشۇنداق قارا نىيەتكە تولغان خىياللار بىلەن ھىسامدىن بەگنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدىن ئۆتتى. بۇ كۈزنىڭ ئاخىرقى مەۋسۇملىرى ئىدى. بۇ چاغدا گۈلسۇم بىر لىگەن ئۈزۈمنى ئېرىقتىكى ئېقىن سۇدا يۇيۇۋاتاتتى. خالىقنى كۆرۈپ، بېشىدىكى گۈللۈك ياغلىقىنى سەل-پەل پېشانىسىگە تارتىپ قويدى ۋە يەر ئاستىدىن ئۇنىڭغا سەپسېلىپ قاراپ چىقتى. خالىقمۇ چىراي شەكىلدە ئانچە يامان ئەمەس ئىدى. ئۆز ۋاقتىدا ئۇنىڭغا ئەلچى كىرگۈزگەن. بىراق دادىسى ئۇنىمىغانىدى. ھازىرمۇ ئۇنىڭ چېقىر شەھۋانىي

كـۆزلىرى گۈلسۈمگە تىكىلىپ تۇراتتى. بۇ قاراشلار گۈلسۈمگە ئۆزىنىڭ ئەر سېغىنغانلىقىنى ھېس قىلدۇردى. شۇڭا يەر ئاستىدىن ئۇنىڭغا قاراپ "پىسسىگىدە" كۈلۈپ قويدى. بۇنى كۆرۈپ خالىقىنىڭ شەھۋانىي نەپسى تاقىلداپ كەتتى ۋە تېخىمۇ غەيرەتكە كەلدى. ئۇ ئەتراپقا قاراپ قويۇپ گەپ باشلىدى:

— گۈلسۈم خېنىم، — دېدى خالىق ئاستاغىنە، — ئۇرۇمىگىزدىن بىرەر شىگگىل تېتىپ باقساق بولارمىكىن؟!...

— بىزنىڭ ئۇرۇم بەك تاتلىق. تېتىپ قالسا ئۈمىد ئۈزەلمەي قالارسىزمىكىن؟

— ئۈمىد ئۈزەلمىسەم يېنىگىزغا كېلەرمەن.

— ۋىيەي يوغان گەپ قىلماڭ، — دېدى گۈلسۈم كۈلۈپ تۇرۇپ.

خالىق ئەتراپىغا قاراپ، ئادەم كۆرۈنمىگەندىن كېيىن:

— مېنى ساقچى ئىدارىسى يېزىغا ئىشلەشكە چىقاردى. قالغان گەپنى سورىماڭ. بىز دېگەن ئوغۇل بالا، — دېدى.

— ھە... مۇنداق دەڭ. ئەمدى ئەپەندىچىلىك قىلمايدىكەنسىز-دە، پۇقراچە كىيىنگەن ساقچى.

— ئاستىراق، — دېدى خالىق ئەتراپقا قاراپ، — پەقەت سىزنى دەپلا بۇ يەرگە كەلدىم گۈلسۈم خېنىم. ھەرگىز "ساقچى" دېگەن گەپنى قىلماڭ، بۇ مەخپىي...

ئۇ ھازىر گۈلسۈمنىڭ ئالدىدا تىزلىنىشقا، پۈتىنى قۇچاقلاپ تاپىنىغا سۆيۈشكە تەييار ئىدى. لېكىن بۇ چوڭ يول بولغاچقىلا ئۆزىنى تۇتۇپ تۇراتتى.

— شۇنداقمۇ؟ كۈندۈزدە نەگىلا بارسا بولۇپېرىدۇ. كېچىسىمۇ قورقماي بارالامسىز؟ — دېدى گۈلسۈم مەسخىرە تەلەپپۇزدا، — بىچارە ساقچى. كۈندۈزى تىترەپ تۇرغان ئادەم، كېچىسى ئۆيدىن چىقالماي قالارسىز...

— ئەلۋەتتە سىز ئۇچۇن جەھەننەمگە دېسىگىزمۇ بارىمەن. ئەمما سىزدىن ئۆتۈنەي جېنىم خېنىم، "ساقچى" دېمىسىگىز!

— ماقۇل، ئەمسە ئاخشاملىققا دادام خۇپتەنگە كەتكەندە ئاشۇ دەرەخ تۈۋىدە ئۇچرىشايلى، — دەپ گۈلسۇم ئۆينىڭ غەربىدىكى كۆل بويىدا ئۆسكەن سۆگەتنى كۆرسەتتى-دە، هويلىسىغا كىرىپ كەتتى.

※ ※

ئارىدىن ئۇچ ئاي ئۆتتى.

"هسامىدىن بەگنىڭ قىزى گۈلسۇم هاملىدار بولۇپ قاپتۇ، خالىق 'بالىنىڭ دادىسى مەن' دەپتىمىش. هسامىدىن بەگ بۇنى ئاڭلاپ قاتتىق غەزەپلىنىپتۇ ۋە ئۇ مۇتىهەم قىزىمنى نىكاهلاپ ئالسۇن. بولمىسا خالقىنى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن دەپتۇ" دېگەن سۆزلەر پۈتۈن يۇرتقا پۇركەتتى. شۇنداق قىلىپ "گۆش يازدا سېسىسا، قىز قىشتا سېسىيدۇ" دېگەن تەمسىل راست بولۇپ چىقتى. خالىق بولسا خۇشاللىقىدىن قىنىغا پاتماي قالدى. ئۇزاق ئۆتمەي يەنە "گۈلسۇم خالىقنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، مېنى خوتۇن قىلىپ ئالمىسا ئۆلۈۋالمەن ئۇۋالىم ساڭا بولىدۇ. ئۇ چاغدا دادامۇ سېنى بوش قويۇۋەتمەيدۇ، دەپ يىغلاپتىمىش. خالىق هسامىدىن بەگدىن قورقۇپ توي قىلىشقا ماقۇل بوپتىمىش" دېگەن گەپلەر تارقىلىپ كەتتى.

بىرەر ئايدىن كېيىن خالىق يەنى گۈلسۇمنىڭ قىز تەككەن ئېرىنى ئۇتۇپ بەرگەن رەقىپ گۈلسۇمنىڭ ئېرى بولۇپ قالدى.

※ ※

1946-يىل 11-ئاينىڭ 26-كۈنى، قاراشەھەر.

هاۋا ئۇتۇلۇپ ئالەمنى قارا بۇلۇت قاپلاپ كەتكەنىدى. قۇياش ئۆز نۇرىنى كۆرسەتمىگىلى بىرنەچچە كۈن بولۇپ قالدى. كېچىدىن بۇيان يېغىۋاتقان قار تاغ ئاتقاندىن كېيىن تېخىمۇ كۈچىيىپ لەپلەپ ياغماقتا ئىدى. ئىزغىرىن

شامال شەرق تەرەپتىن ئۇرۇپ تۇراتتى. ھەممە ياق ئاپئاق قارغا كۆمۈلگەن بولۇپ، شەھەر كوچىلىرىدىكى قار كىشىلەرنىڭ ئاياغ ئاستىدا غاچىلدايتتى. ھەممە ئادەم ئۆز ھەلەكچىلىكى بىلەن يۇرۇشەتتى. ئۇيەر-بۇيەردە يېغىۋاتقان قارغا قارىماي تىلەمچىلەر ئۆتكەن-كەچكەنگە قول سۇنۇپ ئولتۇرۇشاتتى. كوچىلاردا ئىگىسىز قالغان قوتۇر ئىتلار مەستلەردەك دەلدەڭشىپ يۇرۈشەتتى.

قاتتىق قار يېغىۋاتقىنىغا قارىماي بەش-ئالتە يۈزدەك ئادەم تەرتىپلىك ھالدا قوللىرىغا ئۇششاق بايراقلارنى تۇتۇپ، شوئار توۋلاپ دىۋىزىيە شتابى تەرەپكە كېتىپ باراتتى. توپنىڭ ئالدىدا ئىككى كىشى "سىياسىي مەھبۇسلارنى قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلىمىز" دەپ خەت يېزىلغان لوزۇنكىنى كۆتۈرۈۋالغانىدى. ئادەملەرنىڭ ئوستىبېشى پۈتۈنلەي قارغا كۆمۈلگەن. ئېغىزدىن چىققان ھور ساقال-بۇرۇتلاردا مۇز بولۇپ قاتقانىدى. نامايىشچىلارنىڭ ئارقىسىدىن نۇرغۇنلىغان ئۇششاق بالىلار ۋە نېمە ئىش بولغانلىقىنى چۈشەنمەي تاماشا كۆرگۈچىلەرمۇ كېتىپ باراتتى. بۇ ھال نامايىشچىلارنىڭ ھەيۋىتىنى تېخىمۇ ئاشۇرغانىدى. ئۇلار كېتىۋېتىپ شوئار توۋلايتتى. رەتنىڭ يېنىدا تەشكىللەپ ماگىغانلار شوئار توۋلىسا، قالغانلار ئۇنىڭغا ئەگىشەتتى. شوئارلىرىنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى:

— «ئون بىر بېتىم»نى ئىجرا قىلايلى!

— سىياسىي مەھبۇسلارنى ئازاد قىلايلى!

— بىزگە دېموكراتىيە، ئەركىنلىك كېرەك!

— يوقالسۇن مۇستەبىت تۈزۈم!

— ياشىسۇن ئەركىنلىك!

نامايىشچىلار قوشۇننىڭ دىۋىزىيە شتابى ئالدىدا قوراللىق ئەسكەرلەر توسۇۋالدى، بىر ئەسكەر خەۋەر قىلىش ئۈچۈن ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى. كېيىنكى كەلگەنلەر ئالدىدىكىلەرنى ئىتتىرىپ ھەممە ياقنا ۋاراڭ-چۇرۇك كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. كىشىلەر تاقەتسىزلىنىشكە باشلىدى. شۇ چاغدا بىر ھەربىي ئەمەلدار ئون نەچچە مۇھاپىزەتچىنىڭ مۇھاپىزىتىدە چىقىپ كەلدى. ئۇنىڭ

رەڭگى تاتىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ لەۋلىرى تىترىگەن ھالدا سىپايىلىك بىلەن سۆزلىدى:

— قېنى ئېيتىڭلار؟ نېمە تەلىپىڭلار بار؟

نامايىشچىلار قوشۇننىڭ ئالدىدا تۇرغان بىرقانچەيلەن بىر-بىرىگە "قېنى سىز بىر نەرسە دەڭ" دېگەندەك قىلىپ قاراشتى، ئاندىن كېلىشكەن بىر يىگىت چىقىپ:

— بىز قاماقتىكى سىياسىي مەھبۇسلارنى قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلىمىز، — دېدى.

— بىز ھەممەيلەننى قويۇپ بەرگەن. ھازىر قاماقتا ئادەم يوق.

— بىز ئاڭلىدۇق، — دېدى ھېلىقى يىگىت، — باشقا جايدىن يۆتكەپ كەلگەن ئادەم بار ئىكەن. شۇلارنى چىقىرىپ بېرىڭلا!

— مەن دېدىمغۇ، بۇ يەردە قاماقتا ئادەم يوق. خاتا ئاڭلاپ قالغان ئوخشايسىلەر. ئىشەنمىسەڭلا ۋەكىل كىرگۈزۈپ كۆرۈپ چىقىڭلار.

بۇ سۆز كىشىلەرنى تەمتىرىتىپ قويدى. ھەممىنىڭ خىيالىغا بىردىنلا كېچىدىن بۇيان ئۇلارنى يىغىشتۇرۇۋاتقان بولسىچۇ؟ دېگەن گۇمان پەيدا بولدى. كۈتۈپ تۇرۇشقا ۋاقىت يوق ئىدى. كۆپچىلىك بەش ئادەمنى ئۆزلىرىگە ۋەكىل قىلىپ كىرگۈزدى.

ھەربىي ئەمەلدار بىلەن كىرىپ كەتكەن بەش نەپەر ۋەكىل بىرەر سائەت ئۆتكەندىن كېيىن، ھېچقانداق خەۋەر ئالالمايلا قۇرۇق قول قايتىپ چىقتى ۋە كۆپچىلىككە پۈتۈن تۇرمىنى ئارىلاپ چىققانلىقىنى، لېكىن سىياسىي مەھبۇسلارنىڭ يوقلىقىنى خەۋەر قىلدى. يەنە نامايىشچىلار سېپىدە غۇلغۇلا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى.

— مەلۇمات يالغان بولسا كېرەك.

— ئۇلارنى ئۆلتۈرۈۋەتكەنمىدۇ؟ ياكى يۆتكەۋەتكەنمىدۇ؟

كىشىلەر بىر-بىرىگە يول قويماي ئەنە شۇنداق تالىشىشقا باشلىدى. كۆپچىلىك تىت-تىت بولۇپ، راسا غۇلغۇلا قىلىشۋاتقان چاغدا بۇ يەرگە 16-17

ياشلاردىكى بىر بالا پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ كىيىملىرى ناچار، قوللىرى خېمىر يۇقى ئىدى. ئۇنىڭ ئويناپ تۇرغان قارا كۆزلىرى ئەقىللىق ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى.

— ئاكىلار، ئاكىلار نېمىگە ۋاراڭ-چۇرۇڭ قىلىشۋاتىسىلە؟ — دېدى ئۇ.

— مۇشۇ ھەربىي شتابقا بىرقانچە ئادەمنى قاماپتۇ دەپ ئاڭلىغاندۇق، بىراق... دەپ توختاپ قالدى شتابقا كىرگەنلەردىن بىرسى.

— بىراق... نېمە بولدى؟ يوقمۇ؟

— يوق.

— مەن كېچىدىن ناۋايخانىدا ياتقان، — دېدى ئۇ، شتابنىڭ ئۈدۈلىدىكى ناۋايخانىنى كۆرسىتىپ، — بىرىم كېچە بولغاندا بىر ھارۋا كېلىپ، قوراللىق ئەسكەرلەرنىڭ قورشاۋىدا بىر كىملەرنى ئېلىپ كەتتى. جالدىرلىغان ئاۋازغا قارىغاندا پۈتقا سالىدىغان ئىشكەل بولسا كېرەك.

— دېمەك ساقچى باشقارمىسىغا ئېلىپ كېتىپتۇ-دە، — دېيىشتى ھەممەيلەن. شۇنىڭ بىلەن نامايىشچىلار ئارقىسىغا يېنىپ، كەلگەن يولى بىلەن شوئار توۋلاپ يولغا چۈشتى.

※ ※

ئۇلار ساقچى باشقارمىسىدا خېلى ئۇزاق ھايال بولدى. تۇرمىنى، ژاندارمىلارنىڭ ياتقىنى، ئامبارلارنى ئاختۇرۇپ چىقتى. لېكىن نامايىشچىلار ئىزدىگەن كىشىلەرنى تاپالمىدى. تۇرمىدە بولسا بىرقانچە ئوغرى، قىمارۋاز ياتاتتى. نەتىجىدە نامايىشچىلار قوشۇنى ئىچىدە يەنە غۇلغۇلا كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى. ھەممە ئادەم بىر بىرى بىلەن كارى يوق. ئۆز كۆز قارىشىنى سۆزلىشەتتى.

— يوق ئادەمنى ئىزدىگەن ئوخشايمىز.

— يالغان خەۋەر بولسا كېرەك.
— ئۇلارنى يوقىتىۋەتكەن ئوخشايدۇ.
— بۇ گەپنى زادى كىم تاپتى؟
شۇنداق قىلىپ نامايىشنى تەشكىللىگۈچىلەر تەڭلىكتە قالدى.
— كۆپچىلىك ۋارقىراشماڭلار! — دېدى ئۇيغۇر ئۇيۇشما رەئىسى ھېكىم كەنجى، — خەۋەر ئىشەنچلىك. تۆت نەپەر ئىنقىلابچىنىڭ باشقا جايدىن تۇتۇلۇپ بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىنگىنى راست...
ئۇ گېپىنى تۈگىتىشكە ئۇلگۈرەلمىدى. بىر ياش يىگىت ئۇلارنىڭ قېشىغا يۈگۈرۈپ كەلدى:
— ھېكىماخۇن ئاكا! مەن ھاجەتكە بېرىپ ئاۋۇ تام تۈۋىدە بىر ژاندارمنىڭ مۇشۇ تەرەپنى ماراپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قالدىم، — دەپ ئۇ ئاختاخانا تەرەپنى كۆرسەتتى، ئۇنىڭ چىرايى خېلىلا ئەندىشىلىك ئىدى.
— يەنە باشقا ئادەم بارمۇ؟ — دېدى ھېكىم كەنجى.
— يوق، ئۇ ئارقىسىغا پات-پات قاراپ قويىدۇ.
— مۇنداق دەڭ، يۈرۈڭلار بېرىپ قاراپ باقايلى! — دېدى ھېكىم كەنجى.

سوغۇقتا مۇزلىغان نامايىشچىلار خۇددى كەلكۈن سۈيىدەك ئاختاخانىغا باستۇرۇپ كىردى. بۇ چاغدا بىر ژاندارما ئاتلارنىڭ ئايىغىنى تازىلاۋاتاتتى. يەنە بىر ساقچى ئەمەلدارى ئاتلارنىڭ بېقىلىشىنى تەكشۈرۈۋاتقان قىياپەتكە كىرىۋالغانىدى. بۇ يەردە مۇشۇ ئىككىسىدىن باشقا ئادەم كۆرۈنمەيتتى. ئۇلار ئاختاخانىنىڭ ئىچىنى ئايلىنىپ چىقتى. يېگىدىن بىر نەرسە كۆمگەن گۇمانلىق يەر ئۇچراپ قالارمىكىن دەپ ھەممە يەرنى ئالا قويماي دەسسەپ چىقتى. لېكىن بۇنداق يەر كۆرۈنمىدى. ئەڭ ئاخىرىدا نامايىشچىلار ئاختاخانىنىڭ شەرقىي يان بۇلۇڭىدىكى قۇلۇپلاقلىق ئىشىك ئالدىدا توختاپ قالدى. بۇنى كۆرۈپ ساقچى ئەمەلدارلىرىنىڭ رەڭگىدە قان قالمىدى ۋە چاندۇرماسلىق ئۈچۈن تامغا قارىۋالدى.

— بۇ ئىشكنى ئاچ، — دەپ بۇيرۇق قىلدى ھېكىم كەنجى.
— ئۇ يەردە ھېچنەرسە يوق، ئاتلارنىڭ بوغۇزىدىن باشقا، — دېدى ئاتلارنىڭ ئايىغىنى تازىلاۋاتقان ژاندارما.
— بىز سەندىن نېمە بار دەپ سورىمىدۇق، ئىشكنى ئاچ، — دېدى ھېكىم كەنجى.
— مەندە ئاچقۇچ يوق. ئاچقۇچ ئامبارچىدا، — دېدى ژاندارما. ئۇنىڭ لەۋلىرى قورقۇنچتىن تىترەپ تۇراتتى.
— قېنى ياشلار، كۈچۈڭلارنى بىر كۆرسىتىڭلا، — دېدى ھېكىم كەنجى ناماىيشچىلارغا.
— بۇ ناھايىتى ئاسان ئىش، — دېيىشتى بىرقانچە ياش ناماىيشچى تەڭلا.
شۇ چاغدا قولىدا بايراق تۇتقان بەستلىك بىر يىگىت ئىشكنى كۈچەپ قاتتىق تەپكەندى، تېرەك ياغىچىدا ياسالغان قوشقاناتلىق ئىشكنىڭ ئىلگۈچىگى قاراسلاپ پېرىلىپ، زەنجىر قېقىلغان قانات ھاۋادا ئېسىلىپ پۇلاڭلاپ قالدى. يەنە بىر قانىتىمۇ ئېچىلىپ كەتتى. پېرىلغان قاناتنىڭ قاغا تۈمشۇقىنى قومۇرۇپ تاشلىدى. شۇ چاغدا ئاختاخانىدىكى ھېلىقى ئىككى ژاندارما تىكشۈمتتى.
ئىشىك ئېچىلغاندىن كېيىن، ناماىيشچىلار ئامبارغا باستۇرۇپ كىردى. ئامبارنىڭ بىر تەرىپىگە بىر دۆۋە قوناق تۆكۈلگەنىدى. يەنە بىر تەرىپىدە ئاتمىش-يەتمىش سانتىمېتىر چوڭقۇرلۇقتا كولاپ تېخى پۈتكۈزۈلمىگەن ئورا، ئورنىڭ يېنىدا بىر دانە بىدە توغرايدىغان جادو تۇراتتى. تۆت نەپەر ژاندارما قولى باغلانغان تۆت نەپەر تۇتقۇننىڭ ئاغزىغا لاتا تىقىپ، ئۇلارنى تام تۈۋىدە ئولتۇرغۇزۇپ، مىلتىقنىڭ ئاغزىنى تۇتقۇنلارنىڭ مەيدىسىگە تىرەپ تۇرۇشاتتى. قولىدا تاپانچا تۇتقان يەنە بىر ژاندارما ئەمەلدارى بۇلارنى نازارەت قىلىپ تۇراتتى. ناماىيشچىلارنى كۆرۈپ، ژاندارما ئەمەلدارى سۇغا چۈشكەن مۇشۇكتەك ئامبارنىڭ بىر تەرىپىدىكى قوناق دۆۋىسىنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالدى. قالغان تۆت

نەپەر ژاندارمنی نامایىشچىلار ئىتتىرىپ تام تۈۋىگە قاپىاپ قويدى. ئۇلار قورقانلىقىدىن تىزلىنىپ نامايىشچىلارغا يالۋۇرۇپ:

— بىر قوشۇق قېنىمىزنى تىلەيمىز، بىر قوشۇق قېنىمىزنى تىلەيمىز، بىز پەقەت بۇيرۇقنىلا ئىجرا قىلدۇق، — دېيىشەتتى. ئۇلار بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمىدى. نامايىشچىلار تۇتقۇنلارنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ، ئۇلارنىڭ ئاغزىدىكى لاتىنى ئېلىپ، قوللىرىنى بېشىپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈشكە باشلىدى. مەھبۇسلارنىڭ كۆزلىرىدىن خۇشاللىق ياشلىرى ئېقىپ تۇراتتى. ئۇلار ئارقا-ئارقىدىن:

— بىزنى قۇتقۇزدۇڭلا، بىزنى قۇتقۇزۇۋالدىڭلا! — دېگەن سۆزنىلا تەكرارلايتتى. ئۇلار كۆپچىلىككە شۇنىڭدىن باشقا سۆز قىلالمايتتى. بۇ تۆت نەپەر مەھبۇس بولسا نامايىشچىلار ئىزدىگەن مامۇتخان، بارات، قۇتلۇق، نۇر ئىدى.

ئۇلارنى نامايىشچىلار قولدىن قولغا ئۆتكۈزۈپ كۆتۈرۈپ ئېلىپ ھېڭىشتى. بۇ چاغدا كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىگە نۇرغۇن كىشىلەر يىغىلغانىدى. ئۇلار ھەدەپ مەھبۇسلارغا قول پۇلاڭلىتاتتى ۋە ئۇلارنى تەبرىكلىشەتتى. ئۇلارنىڭ چىرايىدىن غەلبە خۇشاللىقى چىقىپ تۇراتتى.

— رەھىم گاڭنىڭ دۇكىنىغا ئېلىپ بېرىپ، ئىشكەلنى چېقىۋېتىپ، ئۇ يەردىن ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا بارايلى، — دېدى ھېكىم كەنجى

— شۇنداق قىلايلى، شۇنداق قىلايلى، — دەپ ھەممەيلەن ھېكىم كەنجى باشلىغان تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئەتراپتا تۇرغانلار ئۇلارغا ئاپىرىن ئوقۇيىتتى:

— ياشاڭلار يىگىتلەر، باربكاللا سىلەرگە!...

— بۇلارنى ئاخىر قۇتۇلدۇردىڭلار...

"ئەجەل يەتمەي كىشى ئۆلمەس" دېگەندەك، ئۇلار قاراشھەر خەلقىنىڭ ياردىمى بىلەن گۆر ئاغزىدىن ئىككىنچى قېتىم قايتىپ كەلدى.

يىگىرمە بەشىنچى باب

ئىز باسقان ئەۋلاد

ئاز ئىمدۇق مۇشكۈل سەپەرگە ئاتلىنىپ چىققاندا بىز،
ئەمدى چوڭ كارۋان ئاتالدۇق قالدۇرۇپ چۆللەردە ئىز.
— ئا. ئۆتكۈر

1947-يىلى 1-ئاينىڭ 28-كۈنى، كېچە.

يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى قۇملۇق يولدا كېلىۋاتقان كىشىلەر ئېھتىيات بىلەن ئەتراپىغا قارايتتى، ئۇلار ئاۋاز چىقارماسلىققا تىرىشىپ، ئاستا-ئاستا يول بويىدىكى نىياز باۋۇجاڭنىڭ چوڭ هويلىسىغا ئۇدۇللا كىرمەستىن، بىرنەچچە قەدەم مېڭىپ، يەنە توختاپ ئەتراپنى كۆزەتتى، باغنى ئايلىنىپ ئۆتكەندىن كېيىن، باغقا سۇ كىرىدىغان يوغان سۇئىگۈچتىن باغنىڭ ئىچىگە ئۆمىلەپ كىرىپ، ئەتراپنى خېلى ئۇزاق تىڭشاپ كۆردى، ئاندىن باغدىن ئارقا هويلىغا، ئۇ يەردىن بۇلۇڭدىكى كونا ئۆيگە كىرىشتى. بۇ يەرگە كەلگەن كىشىلەر ئۇچۇن هازىرقى كۈندە بۇ يەردىن خاتىرجەمرەك جاينى تاپماقمۇ تەس ئىدى. بۇ، خۇددى "چىراغ تۇۋى قاراڭغۇ" بولغاندەك بىر ئىش ئىدى.

تۇن نىسپى بولغاندا بۇ ئۆيگە ئالتە كىشى يىغىلىپ بولدى. نام،

تورۇسلىرى ئىسلىشىپ كەتكەن سەھراچە ئۆيىنى پىلىلداپ تۇرغان جىن چىراغ ئارانلا يورۇتۇپ تۇراتتى. بۇ يەرگە يىغىلغان ئالتە كىشى تولىمۇ خىيالچان كۆرۈنەتتى. ئۆيىنىڭ ئىگىسى پىشقەدەم ماتارىپچى ئىمىنجان ئايالىنى بۇگۈن ئانىسىنىڭكىگە قونۇپ كېلىشكە ئەۋەتىۋەتكەنىدى. ئۆزىنىڭ ئاتا-ئانىسى بولسا ئارىلىقتىكى ئايۇاندىن ئۆتۈپ كىرىدىغان قىشلىق ئۆيدە ئىدى. شۇڭا بۇ يەر ناھايىتى ئىشەنچلىك ئىدى. ئوتتۇرىغا سېلىنغان داستىخانغا گەرچە قىش بولسىمۇ ئۈيغۇر خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتى بويىچە قوغۇن-تاۋۇز، ھۆل-قۇرۇق ئۈزۈم قاتارلىق ھەر خىل يەل-يېمىشلەر قويۇلغانىدى. كونا مەشتە چارسىلداپ كۆيۈپ تۇرغان ئوتۇن ئۆيىنى ئوبدانلا ئىسسىتقانىدى. بۇگۈن بۇ يەرگە يىغىلغان مېھمانلارنىڭ ئەڭ چوڭلىرى ئوتتۇز ياش ئەتراپىدىكى ئىشەنچلىك دوستلار ئىدى. ئىمىنجان مەشنىڭ يېنىدا تاماكا چېكىپ ئولتۇرغان ئېگىز بويلۇق، قوشۇما قاش بىر ئوقۇتقۇچىغا "قېنى باشلايلى" دېگەندەك قىلىپ بېشىنى لىڭشىتتى. بۇ قۇربانوۋ ئىدى. ئۇنىڭ چوڭ-چوڭ كۆزلىرىدىن قەتئىيلىك چىقىپ تۇراتتى.

— قېنى يولداشلار! — دېدى قۇربانوۋ، — بۇگۈن بۇ يەرگە ئۆزئارا چۈشىنىشۋالساق دېگەن ئۈمىد بىلەن يىغىلىپ ئولتۇرۇپتىمىز. «ئون بىر بېتىم» تۈزۈلگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ سىياھى قۇرۇماي تۇرۇپ، كۆپچىلىكىمىز زىنداندا ياتتۇق. بىزگە يول كۆرسىتىپ كەلگەن تۆت نەپەر يولدىشىمىزنى تۇتۇپ ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ۋىلايەتكە يۆنكەپ كەتكەنچە ئۇلارنىڭ ئۆلۈك-تىرىكى مەلۇم ئەمەس. ھۆكۈمەتنىڭ زورلۇق-زومبۇلۇقى هەددىدىن ئېشىپ كەتتى، ئىگىلىك ۋەيران بولدى، پۇتۇن خەلقنىڭ چىدىغۇچىلىكى قالمىدى. نۇرغۇن كىشىلەر يوقسۇزچىلىقتا جان تالاشماقتا. ئەمدى بىز قانداق قىلىشىمىز كېرەك؟ ياكى "پېشانىمىزگە پۈتۈلگىنى شۇ ئىكەن" دەپ يۇرتۇبرەمدۇق؟ ياكى بىزمۇ مىدىرلاپ باقامدۇق؟

— قايتا تەشكىللىنەيلى، بۇرۇنمۇ تەشكىللەنگەن ئەمەسمۇ؟! — دېدى دوغلاق كەلگەن بىر ياش. قالغانلار ئۇنىڭ پىكرىنى "توغرا، توغرا" دەپ

قۇۋۇۋەتلىدى.

— قېنى دوستلار، ئويلىغىنىڭلارنى ئېيتىپ باقمامسىلەر؟ — دېدى قۇربانوۋ.

ئۆينىڭ ئىچى بىردىنلا جىمجىتلىققا چۆكتى. ھەممەيلەننىڭ رەڭگىدىن چوڭقۇر پىكىرلەرنى باشتىن كەچۈرۈۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. تۆت، بەش مىنۇتتىن كېيىن تالاش-تارتىش باشلىنىپ كەتتى. بىرىم سائەتلىك قىزغىن تالاش-تارتىش قىلىش ئارقىلىق يېغىن ئىشتىراكچىلىرى مۇنداق خۇلاسىگە كەلدى:

1. خەلقە قاتتىق زىيانكەشلىك قىلغان ئۆمەرجان، ساقى، خالىق، مۇدۇسا قاتارلىق تۆت نەپەر ئىشچىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈش.

2. ھازىرقى ئەھۋالدىن قارىغاندا ئۇزاققا قالماي جەمئىيەتتە چوڭ ئۆزگىرىش بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بارلىق ئىشچىلارنى ئېنىقلاپ، ئۇلار ئۇستىدىن مەخسۇس ماتېرىيال يېزىپ چىقىش.

3. خەلقنىڭ تارتىۋاتقان ئازاب-ئوقۇبەتلىرى ھەققىدە شىكايەتنامە يېزىپ، ئۇنى ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتكە يوللاپ، ئۇنى يېنىكلىتىش ھەققىدە تەلەپ قويۇش.

4. تەشۋىقات ۋەرەقىسى چىقىرىپ، ھازىرقى ئەھۋالنى خەلقە تونۇتۇپ، ھازىرقى ھۆكۈمەتنىڭ جىنايەتلىرىنى پاش قىلىش.

— قېنى يەنە كىمنىڭ پىكرى بار؟ — دېدى قۇربانوۋ ھەممىگە تەكشى قاراپ.

— مېنىڭ پىكرىم بار، — دېدى بىر ئوقۇنچۇچى، — ھازىر پوچتىدىن شەخسىي خەت ماڭغۇزمايدۇ. ئۆلكىگە ئەۋەتىدىغان خەتنى قانداق ماڭغۇزىمىز؟

— بۇ ۋەزىپىنى يولداش تۇرسۇنغا تاپشۇرىمىز، سەنىيخۇينىڭ تامغىسىنى يوشۇرۇنچە بېسىپ، ھۆكۈمەت ئالاقىسى ھېسابىدا ئەۋەتىدۇ، — دېدى ئىمىنجان.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار مەخپىيەتلىكنى ساقلاش، ئىشچىلارنى پايلاش،

تەشۋىقات ۋەزىپىسى ۋە شىكايەتنامە تەييارلاش قاتارلىق ئىشلارنى مۇزاكىرە قىلىپ، تاڭ ئېتىش ئالدىدا تارقالدى.

※ ※

— سىلىڭ جانابلىرى، مېنى قۇتقۇزۇۋېلىڭ، — دەپ، مۇدۇسا باشقا جايلارنى بېگىلا ئايلىنىپ كەلگەن رېن جاۋتەينىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، يالۋۇرۇشقا باشلىدى.

— نېمە؟ نېمە ئىش بولدى؟ — دەپ سوردى رېن جاۋتەي.

— ئەپەندىلەر... ئەپەندىلەر كېچە-كۈندۈز ئۆيۈمنىڭ ئەتراپىدىن كەتمەيدۇ. كېچىلىرى ھاجەتكە چىقىشقىمۇ ئامالسىز قېلىۋاتىمەن. كۈندۈزى كوچىغىمۇ چىقالمايمەن. لوجۇيىڭ بولسا ئىچكىرىگە قېچىپ كەتتى. شۇڭا سىزگە ئىلتىماسىم، مېنى قۇتقۇزۇۋېلىڭ.

رېن جاۋتەي قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، ئۆينىڭ ئىچىدە خېلى ئۇزا چۆرگىلەپ يۈردى. ئاخىرىدا مۇدۇسانىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئۇنىڭ قاراشلىرىدىن قانائەتسىز ئووچىنىڭ بۆرە تالىۋەتكەن ئىتىغا ئېچىنىپ قارىغىنىدەك بىر خىل كەيپىيات چىقىپ تۇراتتى.

— سېنىڭچە سېنى قانداق ئورۇنلاشتۇرساق بولار؟ — دېدى رېن جاۋتەي.

— مېنى ئۆز يۇرتۇمغا يۆتكەپ قويغان بولسىڭىز، ماڭا ناھايىتى چوڭ ئىنئام قىلغان بولاتتىڭىز، — دەپ يىغلامسىرىدى مۇدۇسا.

— بولىدۇ. سەن چىقىپ تەييارلان. ئەتە كېچە سېنى يولغا سېلىپ قويىمىز.

— رەھمەت سىلىڭ جانابلىرى. لېكىن-زە... يالغۇز يولغا چىقسام... — ئۇ گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالمىدى.

— خاتىرجەم بول. بىز ساڭا ئادەم قوشۇپ بېرىمىز، — دېدى رېن

جاۋتەي گەپنى چۈشەنگەندەك.

مـۇدۇسا: "رەھمەت، رەھمەت" دېگىنىچە ئارقىسىچە مېڭىپ، ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. مۇدۇسا چىقىپ كەنكەندىن كېيىن رېن جاۋتەي "قورقۇنچاق ئىت" دەپ تىللىدى.

※ ※

كېچىدىن بۇيان كوچىغا چاپلانغان تەشۋىقات ۋەرەقسى ناھىيىلىك پىرقە بىلەن ساقچى ئىدارىسىنى قاتتىق ئالاقزادە قىلىۋەتتى. چۈنكى ئۇلار: بىر قىسىم ئادەمنى تۇنقۇن قىلىپ، خەلقنىڭ يۈرىكىنى راسا مۇجىدۇق، ئەمدى ئۇلار بىزگە باش كۆتۈرۈپ قارىيالمايدۇ. يەرلىكتىن ھاكىم سايلاشقا يول قويىدۇق. بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئالدۇق. دېمەك، بىز ئەزەلدىن يۈرگۈزۈپ كەلگەن "دۈشمىنىڭنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇپ، كۆڭلىنى ئال" دېگەن سىياسىتىمىزنى ئەمەلگە ئاشۇردۇق دەپ ئويلايتتى.

ئۇلارنى ئالاقزادە قىلىۋەتكەن تەشۋىقات ۋەرەقسىدە مۇنداق مۇراجىئەت قىلىنغانىدى:

قېرىنداشلار! ئاتا-ئانىلار!

گـومـىـنـدانڭ ھۆكۈمىتى جەڭ مەيدانىدا مەغلۇب بولغاندىن كېيىن ئـىـلىلىقلاردىن «بېتىم» تۇزۇشنى، ئىشنى چىرايلىقچە ھەل قىلىشنى تەلەپ قىلغانىدى. لېكىن تۇزۇلگەن «بېتىم»نىڭ سىياھى قۇرۇمايلا تۇرۇپلا نۇرغۇن ئادەملەر تۇنقۇن قىلىنىپ، ئېغىر ئازاب-ئوقۇبەتكە دۇچار بولدى. يېقىندىن بۇيان زۇلۇم ھەسسىلەپ ئاشتى. زۇلۇم بار يەردە ھەقىقەت بولمايدۇ، نەچچە ۋاقىتتىن قىلغان-ئەتكىنى ئاز كېلىپ، ئەمدى ئاشىيول قۇرۇلۇشى، ھەربىي گازارما قـۇرۇلـۇشـى دېـگـەنـلـەرنـى ئـوتتۇرىغا چىقاردى. ئاتا-بوۋىمىزدىن قالغان دەل-دەرمـخـلـەرنى ھەقسىز تارتىۋالدى. يەيدىغان ئاشلىقىمىزنى تارتىۋالدى. ئۆزىمىز ئاچ قالدۇق. ئەمگەك قىلالايدىغانلارنىڭ ھەممىسى ھاشارغا ماڭدى.

يەرلەر ئاق قالدى، ئاياللار ئالۋانغا ماڭدى. ياقا ئۆستەڭدە روزى بولقىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدىكى 300 مو ياخشى يەرنى ھەقسىز تارتىۋالدى. ئۆستەڭ بېشىغا پىلموت قۇرۇپ سۇنى توسۇۋېلىپ نۇرغۇن باغ، زىرائەتلەرنى قۇرۇتىۋەتتى. كىرىيىلىك تۇرسۇن دېگەن بالىنى توختىمىغان سېپىل تېمىغا بېسىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. كۈپكۈندۈزدە ئاياللارنى بۇلاپ كېتىپ، ئاياغ ئاستى قىلدى. سۆزلەپ كەلسەك گومىنداڭچىلارنىڭ جىنايەتلىرىنى ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. بىزگە ياشاشقا يول قالمدى. شۇڭا ھەممىمىز بىرلىكتە ھۆكۈمەتكە نارازىلىق بىلدۇرەيلى! قارشىلىق كۆرسىتەيلى! گومىنداڭ يوقالمىغۇچە بىزگە ياخشى كۈن يوق. ھەممىمىز ئىتتىپاقلىشايلى!

ۋەرەقنى كۆرگەن پىرقە باشلىقى پىرىلىپ كەتكۈدەك بولدى. قېچىپ كەتكەن ساقچى باشلىقىنى غايۋانسىگە تىللىدى. ئۇ ئويلا-ئويلا ئاخىر ساقچىغا يۈگۈردى. ساقچىنىڭ پېگىدىن تەينلىنىپ كەلگەن باشلىقى "مەن تېخى ئەھۋالنى بىلمەيمەن" دەپ تۇرۇۋالدى.

※ ※

1947-يىلى ياز.

ئايدىڭ كېچە. ئون تۆت كۈنلۈك تولۇن ئاي ئالتۇن نۇرلىرى بىلەن يەر يۈزىنى خۇددى كۈندۈزدەك يورۇتىۋەتكەندى. ئەتراپتىن پاقىلارنىڭ توختىماي كورىكىراشلىرى، چېكەتكىنىڭ چىرىلداشلىرى، ئىتلارنىڭ ۋاۋاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بۈك-باراقسان مېۋىلىك دەرەخلەر ۋە باغلاردىن تۇرۇلغىنىڭ ناله قىلغاندەك سايرىشىغا قوشۇلۇپ، "خەپ توختاپتۇر" دېگەندەك قىلىپ، ھۇقۇشنىڭ سايرىشىمۇ ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇ يەر-بۇ يەردە خورازلار نۆۋەت بىلەن قانات قېقىپ، تۇرۇلغىنىڭ نالىسىغا تەسەللى بەرگەندەك "يىغلىماڭ، تاڭ ئاز قالدى" دەپ چىللىشاتتى.

نوروز ئىبرىق مەھەللىسىدىن چىققان بەش كىشى چوڭ يولدا ماڭماستىن،

ئېھتىيات قىلىپ ئېتىزلىقلار ئارسىدىكى تار، ئەگرى-بۈگرى چىغىر يوللارغا چۈشۈپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلار ئۆزلىرىنى روھلۇق تۇتۇشقا تىرىشسىمۇ، چىرايىدىن هارغىنلىق چىقىپ تۇراتتى. چۈنكى ئۇلار بۈگۈن پۈتۈن بىر كۈن مەكتەپتىكى پېشقەدەم ئوقۇتقۇچىنىڭ ئۆيىدە گومىنداڭغا قارشى تەشۋىقات ۋەرەقىسى تەييارلاش، گومىنداڭچىلارنىڭ دەھشەتلىك زۇلمى هەققىدە ئۆلكىلىك بىرلەشمە هۆكۈمەتكە ئەۋەتىدىغان شىكايەتنامە تەييارلاش ۋە قويۇلىدىغان تەلەپنامىنى يېزىش بىلەن بەنت بولۇپ تولىمۇ كەچ قايتقانىدى. بۇ ئىشلار زېهنىي كۈچ تەلەپ قىلىدىغان ئىش بولغاچقا ئۇنىڭ ئۈستىگە ۋەرەقە، شىكايەتنامە ۋە تەلەپنامىلارنى قولدا يېزىپ كۆپەيتىشكە توغرا كەلگەچكە ئۇلارغا زېهنىي ۋە جىسمانىي جەهەتتىن تەڭ هارغىنلىق يەتكەنىدى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ روھىي كۆتۈرەڭگۈ بولۇپ ناخشا ئېيتقۇسى، كۈلكىسى، ۋارقىرىغۇسى كېلەتتى-يۇ، لېكىن، ئېھتىيات يۈزىسىدىن پەس ئاۋازدا گەپلىشىپ ياكى بىر-بىرىگە ئىما-ئىشارەت قىلىشىپ مېڭىشاتتى. چۈنكى هەربىي هالەت ئەمەلدىن قالغان بولسىمۇ، ئىشپىيون-سانچىلاردىن ئېھتىيات قىلىش كېرەك ئىدى.

كېچە بەكمۇ گۈزەل ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە جەنۇبتىن ئۇرۇپ تۇرغان تاغ سالقىنى كىشىلەرنى باغاشلاپ، سۆيۈپ بەكمۇ راهەتلەندۈرۈۋەتكەنىدى. ئۇلار بارغانچە راهەتلىنىپ تېخىمۇ تېتىكلىشىپ قالدى. بۇ مەهەللىلەرمۇ بارلىق ئۇيغۇر مەهەللىلىرىگە ئوخشاش ئوتتۇرىسىدا يول، ئۆستەڭ، دەرەخلىكلەر، باغلىق هويلىلار، باغلار ۋە ئېتىزلىقلار بىلەن ئورالغانىدى. شۇڭا ئۇلار گاهىدا دەرەخ كۆلەڭگىلىرى ئارىسىدا يوقاپ كەتسە، گاهىدا بۇغدايلىقلار، كېۋەزلىكلەر، قوناقلىقلار ئارىسىدىكى ئوچۇقچىلىققا چىقىپ قالاتتى. ئورۇلۇش ئالدىدا تۇرغان بۇغداينىڭ ئالتۇن باشاقلىرى يېراقتىن كەلگەن تاغ شامىلىدا شىر-شىر ئاۋاز چىقىرىپ، ئۇلارغا سالام بەرسە، قوناق يوپۇرماقلىرى ئۇلارنى قارشى ئېلىپ چاۋاك چېلىۋاتقاندەك مىدىرلايتتى، ئەتراپتىن ئەمەن، چىگگىلىك، كەكرى، بىدە قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ پۇرىقى دىماغقا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى.

ئۇلار بىر باغدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ئەمدىلا چوڭ يولغا چىقىشىغا ئىككى

ئادەمنىڭ يولنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ، ئۆزلىرى تەرەپكە كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى-دە، دەرھال يول بويىدىكى ئەمەن، قومۇش ئۆسكەن قاشنىڭ كەينىگە دۈم يېتىۋالدى. ھايال ئۆتمەي يولۇچىلارمۇ كېلىپ ئۇلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتتى. ئۇلار ئون قەدەمچە ئارىلىق تاشلاپ ماڭغانىدى. كېلىۋاتقانلارنىڭ بىرى ئەر، بىرى ئايال ئىدى. ئايالنىڭ يۈزى ئاق ياغلىقتا يۆگەكلىك، ئۆزى زىلۋا، ئاق ماتا كۆڭلەكنىڭ ئۈستىدە قاپقارا ئىككى ئۆرۈم چېچى كاسسىغا چۈشۈپ تۇراتتى. ئەر بولسا پاكار بويلۇق، بېشىغا مالخاي كىيگەن، بېلىگە بىر چاپاننى سېلىۋېلىپ ئاق كۆڭلەكنى ئىچىگە تىقىۋالغانىدى. ئۇلار بىرنەچچە قەدەم ھېڭىپلا ھېلىقى باغقا سۇ كىرىدىغان سۇڭگۇچتىن بىرنىڭ كەينىدىن يەنە بىرى كىرىپ كەتتى. مانا شۇ چاغدا يول بويىغا يوشۇرۇنغانلار ئىشنىڭ تېگىنى بىلىپ قالدى. بۇ كېچىدە كەلگەن "كۈيئوغۇل" كىمدۇ؟ دېگەن خىيال ھەممەيلەننىڭ كۆڭلىدىن ئۆتتى.

— ساقى، — دېدى ئىمىنجان يېنىدىكىلەرگە ئاستاغىنا، — بوي تۇرقىدىن، مېڭىشلىرىدىن قارىغاندا چوقۇم شۇ.

— مەنمۇ شۇنداق گۇمان قىلغان، — دېدى ئىبراھىم سەيدۇللا، — دېھقانچە ياسىنىۋاپتۇ. بولمىسا كېچىدە مالىخاي كىيىپ نېمە قىلىدۇ؟ ...

— دېمەك بېشىدىكى سۇلايمان قالپىقى ئىكەن-دە، — دېدى قۇربانوۋۇ، — يۇرۇڭلار!...

ئۇلار پۇتلىرىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ پەم بىلەن باغنىڭ تېمىنىڭ تۈۋىگە بېرىپ ماربدى. تام پەس ئىدى. ئايدىڭ كېچىدە ساقنى ئېنىق كۆردى، ساقى يالاڭباشتاق بولۇپ، تام تەرەپكە كەينىنى قىلىپ تۇراتتى. ئۇ سۇڭگۇچتىن كىرىپلا تام تۈۋىدە ھېلىقى ئايالنى قۇچاقلاپ سۆيۈشكە باشلىدى...

— ۋىيەي ئاغرىپ كەتتى. كالپۇكۇم كۆكىرىپ قالمىسۇن يەنە، — دەپ نازلاندى ئايال.

— ئاغرىپ كەتكەن بولسا، ھازىرلا خۇش ياقتۇرىمەن، ئەمما مېنى بەكمۇ كۈتتۈرۈۋەتتىڭىز، — دېدى ساقى. ئۇنىڭ ئاۋازىدىن تام تۈۋىدىكىلەردە ئەمدى

گۈمان قالمىدى. ھەممەيلەن ساقىنى ئېنىق تونۇدى.

— ئېرىم ئۇخلىماي كېچىكىپ قالدىم، — دېدى ئايال. ئۇلار پېشىنىشكە باشلىدى.

قۇربانوۋ ئۇچ كىشىنى سۆزگۈچنى توسۇشقا ئەۋەتتى. ئۆزى تۇرسۇن بىلەن تامدىن ئارتىلىپ باغقا چۈشتى. ئۇلارنى كۆرۈپ، ساقى ئىشتىنىنى كۆتۈرگەن پېتى سۆزگۈچكە قاراپ يۈگۈردى. لېكىن ئۇنى ئۇ يەردە ئۇچ ئادەم كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇ سۆزگۈچتىن ئەمدىلا چىقىشغا ئۇنى تۇتۇۋالدى.

— تۇرە پاسىق مەلئۇن، — دېدى ئىمىنجان ساقىنى شاپىلاق بىلەن ئىككىنى سېلىپ، — جانابى ساقى كېرىموۋ، سەن مۇنداق بولۇشنى كۈتمىگەن بولغىيتتىڭ. سەن نۇرغۇن گۇناھسىز كىشىلەرنى تۇتۇپ بەرگىنىڭ ئازلىق قىلىپ، كىشىلەرنىڭ ئائىلىلىرىنى بۇزۇپ، ئاياللارنى ئاياغ ئاستى قىلىۋېتىپسەن-دە؟ ماڭ باغقا كىر، مۇناپىق!

ئۇلار ساقىنى باغقا ئېلىپ كىرگەندە ھېلىقى ئايال ئىككى قولى بىلەن يۈزىنى ئېتىۋېلىپ تۇراتتى.

— ماڭ، ئۆيۈڭگە كەت، — دېدى قۇربانوۋ ئايالغا قەتئىي قىلىپ. ئۇلار ئايال سۆزگۈچتىن چىقىپ كەتكۈچە جىمجىت قاراپ تۇرۇشتى.

— مېنى قانداق قىلسىلەر ئاغىنىلەر؟ — دېدى تىزلىنىپ تۇرۇپ يىغلامسىرىغان ھالدا ساقى ۋە ئۆملەپ بېرىپ، قاراپ تۇرغانلارنىڭ پۇتلىرىنى قۇچاقلاشقا باشلىدى. ئۇلار بولسا مىدىر-سىدىر قىلماستىن، قاتتىق غەزەپتىن ئۆزلىرىنى ئارانلا تۇتۇپ تۇرۇشاتتى. ساقى ئەڭ ئاخىر تۇرسۇننىڭ پۇتىنى قۇچاقلاشقا باشلىدى، — دېگىنە ئۇكام، زادى مېنى نېمە قىلسىلەر؟

— تۇر ئورنۇڭدىن قورقۇنچاق مۇناپىق، — دېدى تۇرسۇن ۋە ئۇنى بىرنى تەپتى، — بىز سېنى نېمە قىلاتتۇق؟ ئۆلتۈرىمىز. سېنىڭ ئەجىلىڭ توشتى.

— مېنى كەچۈرۈڭلار! ئاغىنىلەر، مېنىڭ قېرى ئاتا-ئانامغا، خوتۇن-بالىلىرىمغا ئىچىڭلار ئاغرىسۇن، — دېدى ساقى يىغلامسىراپ.

— سەن باشقىلارنى تۇتۇپ بەرگەندە ئۇلارنىڭ ئاتا-ئانىسىغا، خوتۇن-بالىلىرىغا ئىچىك ئاغرىغانمۇ؟

— ... ...

— قېنى گەپ قىلمامسەن؟

لېكىن ساقى جاۋاب بەرمىدى. ئۇ جاۋاب بېرىش ئورنىغا خۇددى كىرپىدەك تۇگۈلۈۋالدى. داد-پەريات كۆتۈرسىمۇ، ۋارقىراپ يىغلىسىمۇ، ھېچكىمنىڭ ئۆيدىن چىقمايدىغانلىقىنى ئۇ ياخشى بىلەتتى. چۈنكى ئىشپىيون-ساقچىلار ئىككى-ئۈچ يىلدىن بۇيان كېچىسى تالادا يۈرگەن نۇرغۇن كىشىلەرنى تۇتۇپ كەتكەن. شۇڭا ئۇزۇن زامانلاردىن بۇيان ياز كۈنلىرى كېچىسى تالادا يېتىپ ئادەتلەنگەن كىشىلەر ئىشپىيون-ساقچىلارنىڭ زوراۋانلىقىدىن قورقۇپ ئۆيدە ياتمىدىغان بولۇۋالغانىدى. خۇسۇسەن ياشراق ئايالىلارنى ھەر خىل باھانە-سەۋەبلەر بىلەن ماراپ تۇتۇۋېلىپ، ساقچىغا ئەپكىرىپ كېتىپ بىرنەچچە كېچە-كۈندۈز كوللېكتىپ باسقۇنچىلىق قىلاتتى. بۈگۈن ئاخشام بۇ مەھەللىنى چارلايدىغان پايلاقچىلارنى ساقى ئۆزى باشقا جايغا ئەۋەتىۋەتكەن. شۇڭا ئۇنىڭغا ھېچكىم يارەم بېرەلمەيتتى.

جىم تۇرۇۋېلىش بىلەن ئىش ھەل بولمايدىغانلىقىنى بىلگەن ساقى:

— تۇخۇمنى تاشقا ئۇرغاننىڭ پايدىسى يوق، ئاغىنىلەر، ۋاقتىدا كېتىۋېلىڭلار، — دېدى ئالدىدىكىلەرگە، — بولمىسا تۇتۇشىسىلەر. ھازىرلا ئادەم كېلىدۇ.

— نېمە دېدىڭ؟ — دېگەن ئاۋاز بىلەن تەڭ ساقنىڭ تەرەپ-تەرەپتىن مۇشت-پەشۋا تېگىشكە باشلىدى. ساقى تۇتۇلۇپ دۇم يېتىۋالدى. ئاخىر ئۇلار ئۇنى گەجگىسىدىن كۆتۈرۈپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى. ئۇنىڭ بوز يېتا گۇللەپ توقۇلغان ئىشتان بېغىنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ، قولىنى كەينىگە قىلىپ باغلاپ يەنە ئۇرۇشقا باشلىدى.

— قېنى ئېيتە؟ كىملەرنى تۇتۇپ بەردىڭ؟

— قېنى ئېيتە؟ كىملەر ئۆلتۈرۈلدى؟

لېكىن ئۇ كالپۇكىنى چىك چىشلىۋېلىپ جاۋاب بەرمەيتتى. ئەتراپتا تاك ئېتىشتىن خەۋەر بېرىپ خورازلار چىللاشقا باشلىدى. ئىتلارمۇ توختىماي قاۋاپ تۇراتتى. ئەتىگەندىن تا هازىرغىچە دەم ئالمىغان بۇ بىرنەچچەيلەن ناهايىتى هېرىپ كەتكەنىدى ئۇلار پات-پات شەرق تەرەپكە قاراپ قويياتتى. ساقى بولسا پاتراق تاكا ئېتىشنى خۇدادىن تىلەيتتى.

— بولدى ئۇرماڭلار! — دېدى قۇربانوۋ، — قېنى بېلىڭلاردىكى تاسما بەلباغلىرىڭلارنى پىشىڭلار، ئۇنى يولغا سېلىپ قويايلى.

ئۇلار بەللىرىدىكى تاسما بەلباغلىرىنى پىشىپ قۇربانوۋغا بەردى. ئۇ، تاسمىلارنى بىر-بىرىگە ئۇلاپ، ئۇزۇكنىك ساڭگىلاپ تۇرغان شېخىغا سىرتماق تەييارلىدى.

— قېنى گەپ قىل گېزەندە، ساڭا ئىككى يول بار، — دېدى قۇربانوۋ ساقىغا، — بىرى، بارلىق جىنايەتلىرىڭنى ئېقرار قىلساڭ، سېنىڭ كېيىنكى ئىپادەڭگە قارايمىز. يەنە بىرى، جاھىللىق قىلساڭ، سېنى ئېسىپ ئۆلتۈرىمىز، ئاللانىڭ دەرگاهىغا بېرىپ دوزاخقا كىرىسەن. قېنى گەپ قىل، قايسى يولغا ماڭىسەن؟

— مېنى كەچۈرۈڭلار ئاغىنىلەر، مەن ئېزىپتىمەن، — دېدى ساقى.

— سېنى كەچۈرۈش ئۇچۇن جىنايىتىڭنى ئېقرار قىلىشىڭ كېرەك. ئېيتە قېنى؟ قانداق جىنايەتلەرنى ئۆتكۈزدۈڭ؟

ئۇ گەپ قىلماي يەنىلا جىم تۇرۇۋالدى. ئىچىدە بولسا "پاتراق تاك ئاتسىكەن" دەپ خۇداغا يالۋۇراتتى. ئۇ مۇشۇنداق قىلىپ، ۋاقىتنى سوزماقچى بولاتتى. لېكىن ئوقۇنقۇچىلار ئالدىرايتتى ۋە هەدەپ شەرق تەرەپكە قارايتتى. "ئايدىڭدا تاك ئاتقانىنى بىلگىلى بولمايدۇ" دېگەن گەپنىڭ راستلىقى ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

— قېنى ئېيتمامسەن؟

لېكىن ساقى يەنىلا ئۇن چىقارمايتتى.

— قېنى ئېسىۋېتەيلى، — دېدى قۇربانوۋ.

ھەممەيلەن تەڭلا قول سۈنۈپ، ساقىنى كۆتۈرۈپ سىرتماقنىڭ يېنىغا ئېلىپ باردى ۋە كۆتۈرۈپ تۇرۇپ سىرتماقنى ئۇنىڭ بېشىغا كىرگۈزدى...

— مەن ئېيتاي، ئىقرار قىلاي... — دېدى ئۇ يىغلامسىراپ.

ئۇلار ئۇنى يەرگە تاشلىۋەتتى. ئۇ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، خۇددى بىر قاباھەتلىك چۈش كۆرگەن ئادەمدەك 1942-يىلدىن باشلاپ ساقچى ئىدارىسىغا ئىشپىيون بولغانلىقى، كېيىن ساقچى ئىدارىسىنىڭ ھەربىي شتابقا تونۇشتۇرۇپ بەرگەنلىكى، مەھەممەت ئېلىنى ئۆلتۈرۈشنى پىلانلاپ، ئىشپىيونلارنى ھەربىكەتلەندۈرۈپ، ساختا ئىسپات تەييارلىغانلىقى، "كۇرەشچان ياشلار" تەشكىلاتىنى تۇنقۇن قىلىشتا خالىق ئەزىموۋ بىلەن بىرلىشىپ، مەلۇمات بەرگەنلىكى، ياشلار تۇنقۇن قىلىنغاندىن كېيىن، مۇدۇسا بىلەن بىرلىشىپ، "قۇشقاچ ئەپەندى"نى قىستاپ ئىقرار قىلدۇرۇپ، يالغان ئىقرارنامە ياسىغانلىقى، بۇ يالغان ئىقرارنامىنى نۇرنىڭ نامىدا دەستەك قىلىپ تۇرۇپ، مەھبۇسلارنىڭ ئىچىگە بۆلگۈنچىلىك سالغانلىقى قاتارلىقلارنى بىرمۇ بىر ئىقرار قىلدى.

— سەن ئۆزۈڭدەك گېزەندىلەردىن كىملەرنى بىلىسەن؟ — دېدى ئىمىنجان.

— ناھايىتى كۆپ كىشىلەرنى.

— ئېيتە قېنى؟ ئۇلار كىملەر؟

— مەخپىيەتلىكنى ساقلىيالىساڭلار ھەممىنى ئېيتىپ بېرىمەن، بولمىسا بېشىمدىن قورقىمەن، — دېدى ساقى.

— سەن خاتىرجەم بول، بىز مەخپىيەتلىكنى قەتئىي ساقلايمىز، — دېدى قۇربانوۋ.

ساقى سۆزلەشكە باشلىدى. ئۇ خالىق ئەزىموۋ، تۇردى توختى، تۇردى موللا، ئىسمايىل تۇڭگان، مەھەممەت پاكار، مۇسا ساتىراش، يولەڭخەي، ياك زوجو، ھاشىم دامۇللا، كېرەم ئىمام قاتارلىق 133 ئادەمنىڭ ئىسمىنى قارى قۇرئاننى يادلىغاندەك يادا ئېيتىپ بەردى. قاراپ تۇرغانلار ئۇنىڭ گەپلىرىگە بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي ھەيران بولۇشتى.

ئۇ گەپ قىلىشتىن توختىغاندىن كېيىن قۇربانۇۋ ئۇنىڭغا سوئال قويدى.
— سەن مۇنچىۋالا ئادەمنى قانداق بىلسەن؟
— سىلەر ئىشەنمەيۋاتامسىلەر؟ — دېدى ساقى، — ھەممىسى راست. ماڭا مەخسۇس ئاخبارات توپلاشتىن تاشقىرى، مۇشۇ ئادەملەرنى نازارەت قىلىش تاپشۇرۇلغان. شۇڭا مەن ئۇلارنىڭ ئىسمىنى يادلىۋالغان.
— ئايلىقىڭ قانچە پۇل؟
— مەكتەپتىكىدىن باشقا ئىككى سەر ئالتۇن.
— يەنە دەيدىغانلىرىڭ بارمۇ؟ — دېدى قۇربانۇۋ.
— يوق. ئەمدى مېنى قويۇۋېتەرسىلەر؟ — دېدى ساقى.
— بولىدۇ، ھوشۇڭنى يىغىپ يۈر. بۇگۈنكى بۇ ئىشلارنى يەنە پاش قىلىدىغان بولساڭ، بىلىپ قوي، سەن بىزنىڭ قولىمىزدا. سەن بىزنى ساقچىغا تۇتۇپ بېرىپ، تۇغىشەلمەيسەن. ئەمدى يامان يولدىن ئۆزۈڭنى تارتىپ خەلقتىن جىنايىتىڭنى كەچۈرۈشنى تىلىشىڭ كېرەك. بۇندىن كېيىن ھوشۇڭنى تاپمىساڭ سېنى چوقۇم ئۆلتۈرىمىز. بىز چاقىرغان ھامان كېلىسەن، ماڭ كەت.
ئۇلار ئۇنىڭ قولىنى يېشىۋەتتى. بۇ چاغدا شەرقتىن سۇبھى كۆتۈرۈلۈپ قالغانىدى. ساقى بەكمۇ ياۋاشلىق بىلەن "ماقۇل، ماقۇل" دېگىنىچە سۆڭگۈچىنى چىقىپ كەتتى.
— ئۇنى بىكار قويۇۋەتتۇق، — دېدى نۇرسۇن، — بەكمۇ تەستە قولغا چۈشكەن.
— ئامال يوق، — دېدى قۇربانۇۋ چۈشەندۈرۈپ، — بىرىنچىدىن ھېلىقى ئايال بىزنى كۆرۈپ قالدى ھەم تونۇيدۇ. بۇ بىر پاكىت. ئىككىنچىدىن ئايالنى قوشۇپ ئۆلتۈرسەك بولمايدۇ. چۈنكى ئۇ گۇناھسىز. ئۇ چاغدا ئۇنىڭ ئىزى بالاغا قالىدۇ. ماۋۇ باغنىڭ ئىگىلىرىمۇ بار تېخى. ئۇچىنچىدىن باشقا جايغا ئېلىپ بېرىش تېخىمۇ ئەپسىز. شۇڭا ئۇنى ھازىرچە قويۇۋەتتۇق. ئۇ ھامان بىزنىڭ قولىمىزدا. بۇگۈن بىزنىڭ خىيالىمىزغىمۇ كەلمىگەن نۇرغۇنلىغان ئىشىپيونلارنى بىلىۋالدۇق. بۇمۇ ياخشى بولدى.

هەممەيلەن قۇربانوۋنىڭ سۆزىنى توغرا تاپتى. ئارقىدىن باغدىن بىر-بىرلەپ چىقىپ، ھەر تەرەپكە تارقىلىپ كەتتى. بۇ چاغدا كىشىلەر ئەتىگەنلىك بامدات نامىزىغا ماڭغاچقا، ئۇلارغا ھېچكىم دىققەت قىلمىدى ۋە ساقىنىڭ بۇندىن كېيىنكى شۇم پىلانى ھەققىدىمۇ ھېچكىم ئويلاپ باقمىدى.

※ ※

ساقى تۆت كۈنگىچە ئۆيدىن چىقمىدى. ھېچكىمگە گەپ-سۆزمۇ قىلمىدى. ئۇ "قانداق قىلىش كېرەك؟" دېگەنىلا ئويلايتتى. ئاخىر ئۇ "تۆمۈرنى قىزىقىدا سوق" دېگەن قارارغا كەلدى، ئۇلاردىن ئىنتىقام ئالماقچى بولدى. ئۇ ئۆزىنىڭ خەنزۇچە بىلىش ئالاھىدىلىكىگە تايىنىپ، ھەربىي شتابقا تۆۋەندىكىچە مەلۇمات يازدى:

"ھۆرمەتلىك سەنمۇجاڭ جانابلىرى، مەن بۇندىن تۆت كۈن بۇرۇن ئەپەندىلەرنىڭ مەخپىي يىغىلىش ئورنىنى بىلىپ قېلىپ، ئۇلار يىغىلغان ئۆينىڭ ئۆگزىسىگە چىقىپ ماڑىسام، ئۇ ئۆيدە بەش ئادەم قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش پىلانى ھەققىدە مۇزاكىرىلىشۋاتىتۇ. ئۆگزىدىن چۈشۈشتە تامدىن يىقىلىپ چۈشۈپ ئاشكارىلىنىپ قالدىم. نەتىجىدە قاتتىق تاياق يېدىم. ھازىر ھاياتىم خەۋپ ئىچىدە. مېنى قۇتقۇزۇۋېلىشىڭىزنى تىلەيمەن. يىلپىز".

ئۇ خەتنى ھەربىي شتابنىڭ مەخسۇس ئىشلىتىدىغان كونۋېرتىغا سېلىپ، ئاغزىنى مەھكەم چاپلىدى-دە، ئايالىغا بەردى ۋە قاتتىق جېكىلىدى:

— ھەربىي شتابنىڭ ئالدىدىكى ئەسكەرگە بەر. دىققەت قىل، كىشىلەر كۆرۈپ قالمىسۇن، خۇسۇسەن مۇئەللىملەردىن قاتتىق ئېھتىيات قىل.

شۇ كېچىسى ھەربىي شتابتىن ئادەم كېلىپ ساقىنى كۆچۈرۈپ ئېلىپ كەتتى. ئەتىسىدىن باشلاپ پۈتۈن ناھىيىدە ھەربىي ھالەت جاكارلاندى. ھەربىي ۋە ساقچىلار ئاجايىپ پاراكەندىچىلىك ئىچىدە قالدى.

※ ※

سېنتەبىر ئېيى كىرىش بىلەن مەكتەپلەر ئېچىلىپ، دەرسلەر بېگىدىن باشلانغان بولسىمۇ، ئوقۇنقۇچىلار ۋە پۇتۇن خەلق دەككە-دۈككە ئىچىدە ياشىدى. شۇڭا دەرسلەرمۇ كۆڭۈلدىكىدەك بولمىدى. خەۋپ تولىمۇ ئېغىر ئىدى. بەزىلەر خىزمەتتىن تاشلاپ نامەلۇم جايلارغا كېتىپ قالدى. يەنە بەزىلەر كۈندۈزلىرى خىزمەتكە كەلسىمۇ، كېچىلىرى باغلاردا ياكى بىرەر پاناھ بولىدىغان جايلاردا يوشۇرۇنۇپ يۈردى. ھەتتا بەزىلەر "قۇشقاچ دامۇللا"غا سوپى بولۇپ قەلەندەر، دەرۋىشلەرگە ئايلىنىپ كەتتى. لېكىن ئۇلار ساقىنى زادىلا تاپالمىدى. خالىقنى بولسا ئىككى ئاي بۇرۇن ساقچىغا ئەپكىرىۋالغانىدى.

ئەمدىلا دەرسكە كىرىش سېگنالى چېلىنغانىدى، مەكتەپ ئىشخانىسىدا بىر يايى پەيدا بولدى.

— ئىككىگلارنى ھاكىم چاقىرىۋاتىدۇ، — دېدى يايى قۇربانوۋ بىلەن ئىمىنجانغا.

ھەممەيلەننىڭ كۆزى ئۇلارغا تىكىلدى. ئىشخانا ئېغىر سۈكۈت ئىچىدە قالدى.

ئۇلار بارغان چاغدا ھاكىم مەتىمىن ياقۇپ قانداقتۇر بىر ماتېرىيالنى كۆرۈۋاتقانىكەن. ئۇ باشقا گەپ قىلماستىن شۇ ماتېرىيالنى قۇربانوۋغا بەردى ۋە:

— كۆرۈپ بېقىگلار، — دېدى.

بۇ بۇندىن ئىككى ئاي بۇرۇن ساقىنى ھېلىقى باغدا تۇتۇۋالغان كۈنى "ئۇيغۇشقان كۈچ" تەشكىلاتى نامىدىن ئۆزلىرى يازغان شىكايەت ۋە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە قويغان تەلەپنامە ئىدى. ئۆلكە رەئىسى مەسئۇدىنىڭ "ئۇيغۇشقان كۈچ" تەشكىلاتىنى قاماققا ئېلىش توغرىسىدىكى بۇيرۇقىمۇ بار ئىدى.

— «بېتىم» بۇزۇلدى. ئەھۋال ناھايىتى ئېغىر ۋە خەتەرلىك، — دېدى ھاكىم مەتىمىن ياقۇپ، — ھېلىمۇ بۇ خەت ماڭا تېگىپتۇ، بولمىسا چاناق

بولار ئىكەن. 7-ئايدىكى "قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش ئەنزىسى" پەيدا بولغاندا، ۋىلايەتتىن شې فۇلۇيجاڭ باشچىلىقىدىكى ھەربىي ئەمەلدارلار كېلىپ، ھەرقايسىڭلارنىڭ ھايانى قىل ئۈستىدە قالغانىدى. مەن چىڭ تۇرۇپ كاپالەت بەرگەچكە ھەرقايسىڭلار بىر قېتىملىق تۇنۇقۇندىن ساقلىنىپ قالدىڭلار. ئەمدى ماۋۇ بۇيرۇق كەپتۇ. تەلىيىڭلار بار ئىكەن، خەت ماڭا تېگىپتۇ. بولمىسا تۇڭشىدىكەنسىلەر. ئەمدى ۋاقتىنچە بولسىمۇ، ھەربىرىڭنى قەتئىي نوختىتىڭلار، بولمىسا مەن ھاياتىڭلارغا كېپىللىك قىلالمايمەن. يەنە بىر قېتىم ئېيتاي، ھەربىرىڭ توختىسۇن. بولمىسا مەنمۇ تۇڭشىمەن.

ھاكىم سۆزلەۋاتقاندا ئۇلار ساقچى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ھەم ئۆلكە رەئىسى مەسئۇدنى ئەمدىلا چۈشەنگەندەك بولدى. ئۇلار قايتىپ بارغاندا ئوقۇتقۇچىلار ناھايىتى ئەندىشە ئىچىدە ئۇلارنى كۈتۈپ تۇراتتى، ھېچكىم دەرسكە كىرمىگەنىدى.

يىگىرمە ئالتىنچى باب

"25-فېۋرال" دىكى قانلىق پاجىئە

كىچىك بولغان بىر چاغدا كۆكۈلچەكلىك كىچىلىشىمىدۇ. كۆكۈلچەكلىك بىلەن دوشمەننىڭ دوست قىلالمايسەن. بەلكى ئۇنىڭ ئۆمىدىنى ئاشۇرىسەن.

ـ شەيخ سەئدى

1947-يىل 2-ئاي.

ئۇلار قاش قارايغان چاغدا ئورۇمچىگە يېتىپ كەلدى. چاغانغا بىرنەچچە كۈن قالغان بولسىمۇ، باھاردىن ھېچقانداق دېرەك يوق. ھەممە يەر ئاپئاق قار، ئاسمانىنى قارا بۇلۇت قاپلاپ كەتكەن. شەرقتىن چىقىۋاتقان ئىزغىرىن شامال يۈز-كۆزنى ئېچىشتۇرۇپ تۇراتتى. سوغۇقتىن قول چىقىرىشمۇ تەس ئىدى. قارائۇغۇ چوشمەكتە، پاتراق بىرەر پاناھلىنىدىغان جاي تېپىش كېرەك ئىدى. ئۇلار دۆڭ كۆۋرۈكتە ماشىنىدىن چۈشۈپلا توختاپ قالدى. قەيەرگە بېرىش

كېرەك؟ مامۇتخاننىڭ بۇ يەردە تونۇشلىرى كۆپ ئىدى. لېكىن كوچىدىكى ئادەملەرنىڭ رەڭگىدىن بىر خىل جىددىيلىك ۋە نارازىلىق چىقىپ تۇراتتى. شۇنىڭغا قارىغاندا، ئۇلارنىڭ باشلىرىغا قانداق قىسمەتلەر كېلىدىغانلىقى توغرىسىدا بىرنېمە دېمەك تەس ئىدى. چۈنكى ئۇ مۇشۇ ئۆتكەن ئۇچ-تۆت يىل جەريانىدا دوستلىرى بىلەن ئالاقە قىلىشالمىغانىدى. ھازىر نېمە ئىشلار بولمايدۇ دەيسىز؟! مانا مەڭگۇ بىللە كۈرمۈش قىلمىز دەپ قەسەم ئىچىشكەن نۇر بىلەن قۇتلۇقمۇ ئۇلارنى تاشلاپ كەتمىدىمۇ؟ ئۇلار شۇنداق ئويلار بىلەن ئۆتكەن-كەچكەنگە قاراپ تۇرۇپ قالدى.

— يېقىنلا يەردە مېنىڭ دوستلىرىم بار. شۇ يەرگىلا بارايلى، — دېدى بارات ئىشەنچ بىلەن.

— ھەي... مۇشۇ كۈنلەردە ھەممە ئادەم خەۋپ ئىچىدە ياشاۋاتىدۇ، — دېدى مامۇتخان، — كەچ بولۇپ قالدى. ئۆيىگە كىرگۈزەرمۇ؟

— ئەگەردە ئۇلار ئۆيدىلا بولسا چوقۇم كىرگۈزىدۇ. مەن ئۇلار بىلەن ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇغان چاغدا تونۇشۇپ، يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالغان مېنىڭ كۆزۈمنى شۇلار ئاچقان.

— مەيلى، — دېدى مامۇتخان، — تەۋەككۈل قىلماستىن باشقا ئامال يوق. مەن سىزگە ئىشىنىمەن. ئامال بولمىغاندا بىرەر كارۋان سارىيىدا ياتارمىز.

ئۇلار سەنشىخاڭزىدىكى سەمەتباينىڭ جايىغا كەلدى. بارانقا تونۇش بولغان قوش قاناتلىق دەرۋازىنى كۆرۈپ، بارانىنىڭ يۈرىكى سوقۇپ، پۈت-قوللىرى بوشىشىپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا سەمەتباينىڭ بالا-چاقىلىرىنىڭ سىيماسى كەلدى. سەمەتباي ئەسلىدە تۇرپانلىق بولۇپ، مەرىپەتپەرۋەر ئادەم ئىدى. بۇنىدىن 30 يىل بۇرۇن ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان. ئۇنىڭ ئايالى نىيازخان ئاچا تولىمۇ ئاقكۆڭۈل، مېھرىبان ئايال ئىدى. ئۇ بارانىنى ئۆز ۋاقتىدا ئۆز ئوغلىدەك كۆرگەن. سەمەتباينىڭ ئىككى ئوغۇل، ئۈچ قىزى بولۇپ، بۇ ئائىلىدە ئۈچ بالا، بىر كېلىن جەمئىي تۆت ئادەم ئوقۇتقۇچىلىق قىلاتتى. بارات بۇ ئائىلە بىلەن ھەربىي مەكتەپنىڭ

لاۋازىمەنچىسى ئەسمىتۇل ئارقىلىق تونۇشقان. ئەسمىتۇل ياش بولۇشىغا قارىماي كۆپنى كۆرگەن، پىشقان بىگىت ئىدى. ئۇ سەمەتبايلارغا تۇغقان بولۇپ، مۇشۇ ئائىلىگە كۈيئوغۇل بولۇش ئالدىدا تۇراتتى. ئەسمىتۇلنىڭ سىگلىسى ئاسىيە مۇشۇ ئائىلىنىڭ تەربىيىسىدە چوڭ بولغان بولۇپ، باراتنىڭ سۆيگىنى ئىدى. مانا هازىر ئۇ سەمەتبايلارنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ توختاپ قالدى. ئىككى يىل بۇرۇن ئۇلار باراتنى مۇشۇ دەرۋازا ئالدىدا ئۇزىتىپ قويغانىدى. ئەگەردە ئاسىيە ئەرگە تېگىپ كەتكەن بولسىچۇ؟ دېگەن خىيال ئۇنىڭ بېشىدىن "يالت" قىلىپ ئۆتتى ۋە ئۇنىڭ يۈرىكى "قارت" قىلىپ، پۈتۈن ۋۇجۇدى تىترەپ كۆزلىرىگە ياش كەلدى. ئۇ نېمە ئۈچۈن ئاھ ئۇرىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن غەمكىنلىشىدۇ؟ پەلەك يەنە تەتۇر كەلسىچۇ؟

— تۇرۇپ قالدىڭىزغۇ؟ بىر نېرىڭىز ئاغرىۋاتامدۇ؟ ياكى كىرىش بىلەپ تۇرۇۋاتامدۇ؟ — دەپ سورىدى مامۇتخان.

— بۇندىن ئىككى يىل بۇرۇن مېنى بۇ ئائىلە مۇشۇ يەردە ئۇزىتىپ قويغان. شۇ ئىشلار ئېسىمگە كېلىپ قالدى.

— مۇنداق دەڭ! مەن تېخى پۈتىگىزدىكى جاراھەت ئاغرىۋاتامدىكىن دەپتىمەن.

— ياقەي، پۈتۈنلەي ساقايدىم، — دەپ ئۇ دەرۋازىنى يېنىك قاقتى.

— كىم؟ — دېگەن ئاۋاز بىلەن تەڭ بىر ئەر كىشىنىڭ يۆتەلگەن ئاۋازى ئاڭلاندى.

— بىز تۇرىياندىن چىقتۇق، — دېدى بارات.

دەرۋازىنىڭ بىر قانىتى قىيا ئېچىلدى. ئۇنىڭ ئالدىدا ئابلەت تۇراتتى.

— نېمە ئىشىڭلار بار؟ — دېدى ئابلەت.

— بۇ مەن، تونۇمىدىڭىزمۇ؟ — دېدى بارات.

ئابلەت يانچۇقىدىن سەرەڭگە ئېلىپ ياقتى ۋە باراتنىڭ رەڭگى-روھىغا هەم يېنىدا تۇرغان ناتونۇش ئادەمگە سەپسېلىپ قاراپ چىقتى-دە، بارات بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. بارات مامۇتخاننى ئابلەتكە تونۇشتۇردى.

— بۇ مېنىڭ دوستۇم مامۇتخان...
— قېنى ئۆيگە كىرىڭلا! — دەپ تەكلىپ قىلدى ئابلەت.
ئۇلار ئابلەتنىڭ ياتاق ئۆيىگە كىردى. بۇ ئۆي ئىككى يىل بۇرۇن قانداق ھالدا بولغان بولسا، ھازىرمۇ شۇ پېتى ئىدى. شۇ كېچىسى ئۇلار ئۇزاقتىچە ئۇخلىمىدى. بارات مۇشۇ ئۆنكەن ئىككى يىل ئىچىدە بېشىدىن ئۆتكەن سەرگۈزەشتىسىنى باشتىن ئاياغ سۆزلەپ بەردى. ساھىپخان باراتنىڭ ھالىغا تولمۇ ئىچىندى.
— پاجىئەلىك دۇنيا، — دېدى بارات، — گومىنداڭ ئاغدۇرۇلمىغىچە ياشاشمۇ ناھايىتى تەس بولىدىغان ئوخشايدۇ. يېقىندىن بۇيان ئىشپىيون، ساقچىلار يەنە غالجىرلىشىپ كەتتى. ئەتىكى كۈننىڭ نېمە بولۇشىنى ئالدىن بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ.
بۇ يەردىمۇ يېگىلىقلار ئاز ئەمەس ئىدى. مۇشۇ ئائىلىنى ئالىدىغان بولساق، سەمەت ئاكا ئالەمدىن ئۆتكەن. ئابلەتنىڭ ئىنىسى ئابدۇماناپ تۇنۇگۈن قىلىنىپ «11 بېتىم»دىن كېيىن قويۇپ بېرىلگەن. ئەسمىتۇل ھەربىي مەكتەپتىن قوغلانغان. ھازىر بىر مويىكىدا ئىشلەيدىكەن. ئۆتكەن يىلى ھېچىيەپ تۇرىدىغانلار ھازىر مۇشتۇمىنى تەڭلەيدىغان بولۇپ قاپتۇ...
— ئابدۇماناپ ھازىر قەيەردە؟ — دەپ سورىدى بارات.
— ھازىر تۇرپاندا، تۇغقانلارنىڭ يېنىدا تۇرۇۋاتىدۇ، — دېدى ئابلەت،
— ئۇنى تۇرپاندا تونۇيدىغانلار ئاز.
ئۇلار شۇ يەردە قونۇپ قالدى.
— سىلەر باشقا خىياللارنى قويۇپ تۇرۇڭلار، ھازىر ماناپنىڭ ياتقى بىكار تۇرىدۇ. شۇ ئۆيگە جايلىشىۋېلىڭلا! — دېدى ئابلەت مەكتەپكە مېڭىش ئالدىدا. ئۇ ئوقۇتقۇچىلىق قىلىدىغان مەكتەپنىڭ ئارىلىقى خېلى بار ئىدى. شۇڭا ئۇ ئالدىرايتتى.
— سىلەرنىڭ مېھماندوستلىقىڭلار ئۈچۈن رەھمەت، — دېدى مامۇتخان،
— يەنە سىلەرنى ئاۋارە قىلمايلى.

— هېچكىمپ يوق دوستۇم، — دېدى ئابلەت چىن كۆڭلىدىن، — مەن سىزنى تونۇيمەن. لېكىن بىز قويۇق مۇناسىۋەت قىلىشمىغان. باشقا كۈن كەلگەندە ئەسقاتقان دوست ھەقىقىي دوست بولالايدۇ. ئۇرۇمچىدە تۇغقانلىرىڭىز بارمۇيا؟

— يوق، — دېدى مامۇتخان سەممىيلىك بىلەن.

— ئۇنداق بولغاندىن كېيىن تارتىنماڭ. سىزنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشمىدا سۆزلىگەن سۆزىڭىز ھېلىمۇ ئېسىمدە. سىز بارانتا ئىشەنسىڭىز، بىزمۇ سىزگە ئىشىنىمىز. مەن ئىشقا باراي.

ئابلەتنىڭ چىن يۈرەكتىن چىققان بۇ سەممىي سۆزلىرىگە مامۇتخان ھېچنەرسە دېيەلمىدى. ئۇنىڭ كەينىدىن خېلىغىچە قاراپ تۇرۇپ قالدى ۋە:

— ھەقىقىي دوستلۇق، ھەقىقىي ئىنسانپەرۋەرلىك، — دېدى ئۇ ئۆزۈ-ئۆزىگە.

ئابلەتنىڭ ئايالى مەريەم يېڭى تۇغۇتلۇق بولۇپ، دەم ئېلىش ۋاقتى تېخى توشمىغانىدى. شۇڭا ئۇلار ئۇياقتىن-بۇياقتىن سۆزلىشىپ ئولتۇردى. بارانتىڭ پۈتۈن خىيالى ئاسىيەدە ئىدى. ئۇيدە ئابلەتنىڭ سىگلىسى رەشىدەمۇ كۆرۈنمەيتتى. مەريەمدىن سوراش ئەپسىز ئىدى. ئۇ "تىرىق" قىلغان ئاۋاز چىقسا ئىشىكە قارايتتى. ئاخشامدىن بېرى ئۆزىنى بىرەر نەرسىنى يوقتىپ قويۇپ، ئۇزاق ۋاقىت ئىزلەپ يۈرگەن ئادەمدەك ھېس قىلىشقا باشلىدى.

— رەشىدە كۆرۈنمەيدىغۇ؟ — دېدى ئاخىر بارات.

— ئۇنى ئەسمىتۇل بىلەن قوشۇپ قويغان. چۈشتە كەپقالا، — دېدى مەريەم.

※ ※

— ۋىيەي بارات ئاكامكەنغۇ! سىزنىمۇ كۆرۈدىغان كۈن بار ئىكەن، — دېدى ئىشىكتىن كىرىپ كەلگەن رەشىدە. ئۇ تولۇپ بۇرۇنقىغا قارىغاندا تولىمۇ

چىرايلىق بولۇپ كەتكەنىدى.

— ئەلۋەتتە، ئۆلمىگەن ئادەملەر بىر-بىرى بىلەن كۆرۈشىدۇ، سۈيلىم، سالامەت تۇردىڭىزمۇ؟ ئەسمىتۇل ياخشى تۇرۇۋاتامدۇ؟

— خۇداغا شۈكۈر، سالامەت تۇردۇق. ئۇ سىزنى پات-پات ئەسلەپ تۇرىدۇ.

— رەھمەت سۈيلىم. سىلەرنىڭ تويۇڭلارنى كۆرەلمىگىنىم ئۈچۈن ناھايىتى ئەپسۇسلىنىمەن.

— ئىناكام بىلەن ئاچام بەك ئالدىرىتىپ كەتتى، بولمىسا ئۇلگۈرۈپ كېلەركەنسىز.

— رەشىدە، — دېدى مەريەمخان كۆز قىسىپ، — نېمانچە ئەزىلىك قىلىسىز، بارات ئاكىڭىزغا ئاسىيە توغرۇلۇق سۆزلەپ بەرمىدىڭىزغۇ؟!...

باراتنىڭ يۈرىكى "قارت" قىلىپ، يۈزلىرى قىزىرىپ كەتتى ۋە بىرەر ئەنسىز خەۋەر ئاڭلاپ قالارمەنمىكىن دەپ قۇلقىنى ئېتىۋالغۇسى كېلىپ كەتتى.

— مەن ... مەن ئاسىيە توغرۇلۇق گەپ سورىمىدىمغۇ؟ — دېدى ئۇ قىزىرىپ.

— شۇنداق، ھېچنېمە دېمىگىنىڭىز بىلەن كۆزىڭىز ئىشىككە تەلمۈرۈپ كەتتى. ئوقۇتقۇچىنىڭ سەزگۈرلىكى باراتنى ھەيران قالدۇردى. ھەممەيلەن باراتقا قارىدى. ئۇ بولسا يەرگە قارىۋالدى.

— ماقۇل مەن سۆزلەپ بېرەي. ئۇ ھېلىمۇ سىز يانقان دوختۇرخانىدا سېستىرا. ئەسمىتۇلنىڭ بىر دوستىنىڭ ئانىسى بالىنىسىدا يېتىپ قالدى. ئەر كىشىگە ئەپسىز بولىدىكەن. شۇنىڭغا قارىشىۋاتىدۇ. سىز كېتىپ تۆت-بەش ئايغىچە سىزدىن خەت كېلىپ تۇردى. كېيىنچە مۇتلەق خەت كەلمىدى. ئاسىيە سىزگە بىر يىلغىچە خەت يازدى. "بىرەر ئىش يۈز بەرگەن ئوخشايدۇ" دەپ ئۇمۇ خېتىنى توختاتتى. «بېتىم» ئىمزالانغاندىن كېيىنمۇ سىزدىن خەت كەلمىدى. ئۇنىڭغا كۆپ قېتىم ئەلچى كەلگەن بولسىمۇ "باراتنىڭ ئۆلۈك ياكى تىرىكلىكىنى بىلگەندىن كېيىن جاۋاب بېرەي" دەپ تۇرۇۋالدى. ئۇ تاللىغان

نەرسسىدىن ئاسانلا ۋاز كېچىدىغانلاردىن ئەمەسكەن، — دېدى رەشىدە.
— ئۇنداق بولسا ئاسىيەگە ئېيتىمىز، — دېدى مەريەمخان، — بارات ئاكىمىز تۇرمىدىن چىقىپلا ئۇدۇل ئاسىيەنى ئىزلەپ كەپتۇ.
— مۇنداق دەڭ... — دېدى رەشىدە، — مەن ئاسىيەنى بىر خۇشال قىلىۋېتەي.

※ ※

ئۇلار قوچاقلىشىپ كۆرۈشتى. ئەسمىتۇل بارانىنى ئۇزاققىچە قويۇۋەتمىدى. ئۆزى تىككەن كۆچەتتىن قامەتلىك چىنار دەرىخى يېتىشكەنلىكىنى كۆرگەن باغۋەن قانداقمۇ خۇشال بولمىسۇن؟! بارانىمىڭ كۆز ياشلىرى ئەسمىتۇلنىڭ مۇرىسىگە ئېقىپ چۈشتى. ئاسىيەمۇ كۆز ياشلىرىنى يوشۇرالمىدى.
ئۇلار شۇ ئاخشىمى ئۇزاققىچە پاراڭلىشىپ ئولتۇردى. يانار چاغدا ئاسىيە سىياسىخان ئاچىنىڭ يانتېغىغا كىرىپ كەتتى. ئەسمىتۇل ئەر-خوتۇن ئۆز ئۆيلىرىگە كەتتى. رەشىدە مېگىش ئالدىدا بارانغا خېلىلا ئېغىر، لېكىن كىچىك بىر تۇگۇنچەكنى تۇتقۇزۇپ قويدى.
— بۇ نېمە؟ — دەپ سوريدى بارات ھەيرانلىقتا.
— ئۆزىڭىز كۆرۈپ بېقىڭ، ئاسىيە بەردى، — دېدى رەشىدە.
بارات دوستلىرىنى ئۇزىتىپ قويۇپ تۇگۇنچەكنى يەشتى. تۇگۇنچەكتە ئون سەر كۈموش تەڭگە ۋە: "تۇرمۇشتا قىسلىپ قالماڭ" دېگەن خەت بارئىدى.
— ھەقىقىي ۋاپادار ئۇيغۇر قىزى ئىكەن. ئەرگە تېگىپ كەتسىمۇ نېمە دېگىلى بولاتتى. تەقدىر-پېشانىڭىز ئوڭ ئىكەن ئۇكام، — دېدى مامۇتخان.
— سىزدەك بىر ئادەمنىڭ پېشانە، تەقدىر ھەققىدە گەپ قىلىۋاتقىنىغا ھەيرانمەن، — دېدى بارات، — بۇرۇن مۇنداق گەپلەرنى قىلمايتتىڭىز.
— راست دېدىڭىز، بىزنىڭ ھاياتىمىزغا، روھىي ھالىتىمىزگە،

ئـۆرپ-ئادەتىمىزگە، تارىخىمىزغا ئىسلام دىنىنىڭ تامغىسى بېسىلغان، لېكىن خـۇدانـــڭ بـــزنى كۆزى كۆرمىدى. نېرىك دۇنيادا دوزاختا يېتىشىمىزغا، خەلقىمىزنىڭ دوزاخ ئازابى كۆرۈشكە قاراپ تۇردى. ھەي، ياشمـاق نـېمـە دېگـەن تـەس؟!...

بـارات مـامۇتخاننىڭ سۆزىنى خېلى ئۇزاقچە ئويلاپ ياتتى. ئاخىر ئاسىيەنىڭ ئۆزى بىلەن بىر هويلىدا، نېرىقى ئۆيدە نىيازخان ئاچا بىلەن ئۇخلاۋاتقانلىقىنى ئويلاپ خۇشاللىق ئىلكىدە ئۇيقۇغا كەتتى...

※ ※

ئۇلار ئۇچ يىلدىن بۇيان تۇنجى قېتىم چاغاندىكى دەم ئېلىش ۋاقتىدىن پـايـدىلىنىپ جەم بولدى. مامۇتخاننىڭ دوستلىرىمۇ، باراتنىڭ دوستلىرىمۇ ئۇلارنى ناھايىتى ياخشى كۆتۈۋالدى. ئۇلار دوستلىرىغا ئۆز باشلىرىدىن ئۆتكەن پاجىئەلىك كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ بېرىشتى. شۇنداقلا ئۆزلىرى كۆرگە ئەھۋالدىن ۋە دوستلىرىنىڭ سۆزلىرىدىن بۇ خىل پاجىئەنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى ئايلىنىپ قالغانلىقىنى، شۇنداقلا يېقىندىن بۇيان ۋەزىيەتنىڭ كۈندىن-كۈنگە يـامانلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئېنىق چۈشەندى. ئۇلار بىر كۈنى ئابلەتنىڭ ئۆيىدە پاراڭلىشىپ ئولتۇرغاندا:

— كارامەت تېخى ئالدىمىزدا ئوخشايدۇ، — دېدى مامۇتخان.

— شۇنداق، كىشىلەرنىڭ گەپ-سۆزلىرى ۋە رادىئونىڭ ۋارقىراشلىرىدىن قان پۇراپ تۇرىدۇ، — دېدى بارات.

— بـۇلارنـــڭ ئـەھـۋالى چاتاقراق ئوخشايدۇ، — دېدى ئابلەت، —1945-يىلمۇ شۇنداق بولغان.

— تېشى پال-پال، ئىچى غال-غال دەك، — دېدى مامۇتخان.

— " قـورققان ئالدىدا مۇشت كۆتۈرۈپتۇ" دېگەندەك ئىش بولغان ئوخشايدۇ، — دېدى ئابلەت.

— مەسلەن، بۇلتۇر بىرىنچى مەكتەپتە بولغان ئىشتەك، — دېدى بارات.

— قىزىق ئىش ئوخشمامدۇ؟ — دېدى ئابلەت.

— قىزىق، بەك قىزىق، — دەپ بارات بۇلتۇرقى "مشەك ۋەقەسى"نى سۆزلەپ بەردى. ئابلەت بۇنى ئاڭلاپ كۈلۈپ تېلىفوپ قالدى.

ئۇلار شۇ ئاخشىمى خېلى ئۇزاققىچە رادىئو ئاڭلاپ خەۋەرلەرنى مۇھاكىمە قىلدى.

※ ※

— تۇرۇڭلا ئاغىنىلەر! — دېدى ئۆيگە كىرگەن ئابلەت، — بۈگۈن جەڭگە چىقمىز.

جەڭ سۆزى ئۇلارنى ھەيران قالدۇردى. شۇڭا ئۇلار دەرھال يۇيۇنۇپ تەييار بولدى.

— بۈگۈن نامايىشقا چىقمىز. سىلەرمۇ چىقامسىلە؟ — دېدى ئابلەت ئۇلارغا.

— نېمە نامايىش ئۇ؟ سىز بايانىن "جەڭ" دېگەنغۇ؟ — دېدى بارات.

— ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىن «ئون بىر بېتىم»نى ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلىش نامايىشى. «بېتىم» ئىمزالانغان بىلەن نۇرغۇن ئىشلار قەغەز يۈزىدىلا قالدى. شۇڭا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە تەلەپ قويماقچىمىز. ئېيتىڭلارچۇ، بۇ "جەڭ" ئەمەسمۇ؟ — دېدى ئابلەت.

— بۇنداق جەڭگە چوقۇم قاتنىشىمىز، — دېدى مامۇتخان.

ناشىتىدىن كېيىن ئۇلارنى ئابلەت ئۆلكىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئالدىغا باشلاپ باردى. ئۇلارنىڭ قولىغا بىردىن شوئار بېزىلغان بايراقنى تۇتقۇزدى. بۇ بايراقچىلارنىڭ بىرسىدە:

«ئون بىر بېتىم»نى ئىجرا قىلايلى! يەنە بىرسىدە: "دېموكراتىيەنى يولغا

قويايلى" دېگەن شوئارلار يېزىلغانىدى.

ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئالدى بىلەن نەنمن دەرۋازىسىنىڭ يېنىدىكى مەيدان ئادەمگە توشۇپ كەتكەنىدى. بارات كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا تۇرغان ئاسىيە بىلەن رەشىدەنى كۆردى. ئاسىيە باراتقا بېشىنى لىڭشىتىپ خۇش تەبەسسۇم بىلەن كۈلۈپ قويدى. "ئوماق قىز" دەپ ئويلىدى بارات ۋە قىزدىن رازى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ بېشىنى ئېگىپ قويدى.

نامايىشچىلار سائەت ئونلاردا ئالتە رەت بولۇپ تىزىلىپ، نەنمن دەرۋازىسىدىن كىرىپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىناسىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. بەش مىڭدىن ئارتۇق نامايىشچى ناھايىتى ئۇزۇن سەپ ھاسىل قىلغانىدى. مېڭىش ئالدىدا بىرقانچە كىشى نامايىشچى قوشۇننى ئارىلاپ يۈرۈپ:

— تەرتىپنى قاتتىق ساقلايلى! سەپتىن بۆلۈنۈپ كەتمەيلى! قالايمقان ۋاراڭ-چۇرۇڭ قىلمايلى! شوئارنى ھەممەيلەن بىردەك توۋلايلى! — دەپ چۈشەندۈردى.

ئۈلارنىڭ بىردەك كۆتۈرەڭگۈ روھ بىلەن توۋلىغان شوئارلىرى، تەكشى قەدەم تاشلاشلىرى ئۇرۇمچى ئاسمىنىنى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى. بارات مامۇتخانىنىڭ يېنىدا شوئار توۋلاپ كېتىۋېتىپ، ئۆزىنى مۇشۇنچىۋالا زور نامايىشچى قوشۇن ئىچىدە كۆرۈپ، كۆزلىرىگە ئىختىيارسىز ئىسسىق ياش كەلدى. ئۇ ئۆز سېپىدە ئاسىيەنىڭمۇ بارلىقىنى ئەسلەپ ئۆزىنى تولىمۇ بەختلىك ھېس قىلدى. كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ، نامايىشچىلار بىلەن تەڭ شوئار توۋلاپ، ئابلەت بىلەن مامۇتخانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا يانمۇ يان ماڭدى. بۇ كۈن 1947-يىلى 21-فېۋرال ئىدى.

※ ※

ئۇرۇمچى شەھىرىدە پەۋقۇلئاددە ئەھۋال ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى شەھەر سېپىلىنىڭ ھەرقايسى دەرۋازىلىرىغا سىم

توساقلارنى قۇرماقتا. سېپىل ئۇستىدىكى قاراۋۇللار كۆپەيتىلمەكتە. ئۇلارنىڭ بۇ ھەربكتنى بىر شۇملۇقنىڭ ئالامتى ئىدى. نۇرغۇن كىشىلەر بۇ ئەھۋالغا قاراپ بىرەر شۇملۇقنىڭ پىلانلىنىۋاتقانلىقىنى سەزگەن بولسىمۇ، لېكىن يۈز بېرىش ئالدىدا تۇرغان پاجىئەنى زادىلا ئويلاپ باقمىغانىدى.

1947-يىلى 25-فېۋرال كۈنى يۈز بەرگەن پاجىئە پۈتۈن ئۇرۇمچى شەھرىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى ۋە نۇرغۇن كىشىلەرنى ئويغاتتى. "ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتە ئەسكەرلەر قورشىۋاپتىمىش" دېگەن خەۋەر كىشىلەر ئارىسىدا، پۈتۈن ئۇرۇمچى ئاسمىنىدا چاقماق چېقىپ، ھاۋا گۈلدۈرلەپ، ئاسمان گۈمبىزى پارچىلىنىپ يەرگە چۈشۈپ كېتىدىغاندەك ياكى ئاخىر زامان يېتىپ كېلىپ يەر شارى دۈم كۆمتۇرۈلۈپ، قۇياش ئۆزىنىڭ ئىسسىقلىق ۋە يورۇقلۇقىنى يوقىتىپ، دۇنيانى مەڭگۈ قاراڭغۇلۇق باسىدىغاندەك بىر ۋەھىمىنى پەيدا قىلدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان كىشىلەر ئۆزلىرى قىلىۋاتقان ئىشنى تاشلاپ نەنمن تەرەپكە ئاقماقتا ئىدى. سودىگەر، ئاشپەز، ناۋاي، باققال، ھۈنەرۋەن، ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرى، ئالىي، ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلىرى، مەدىكارلار، ھاممالار ۋە باشقا ئىشلەمچىلەرنىڭ ھەممىسى كوچىغا چېقىپ، ئۇچرىغان ئادەملەردىن زادى نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى سورىماقتا ئىدى. گەپ بولسا خىلمۇ خىل ۋە بىر-بىرىدىن ئەندىشىلىك ئىدى.

— بۇرھان ئەپەندىنىڭ شوپۇرىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۆزىنى يارىدار قىپتىمىش.

— ئايباسوپنى سولۇۋاپتىمىش.

— ياق، لىۋياچى[1] ئۆز قولى بىلەن ئېتىپ تاشلاپتىمىش.

— ئەخمەت ئەپەندىمنىمۇ تۇتۇۋاپتىمىش.

— ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت قورۇسىدا نۇرغۇن ئادەم ئۆلتۈرۈلۈپتىمىش.

مانا مۇشۇنداق بىر-بىرىدىن ئەندىشىلىك خەۋەرلەرنى ئاڭلىغان كىشىلەر "شامال چىقمىسا دەرەخ لىڭشمايدۇ"، پاجىئە يۈز بەرمىسە قۇرۇق گەپ كوچىغا

---

[1] لىۋياچى — ئۇرۇمچىدىكى گومىنداڭ ساقچىلىرىنىڭ قوماندانى. 25-فېۋرال پاجىئىسىنى پىلانلىغۇچىلارنىڭ بىرى، ئىككى قولى خەلقنىڭ قېنى بىلەن بويالغان جاللات.

چقمايدۇ دېيىشىپ، ھەممىسى ئەنمىن تەرەپكە كېلىشۋاتاتتى.

بۇگۈن بارات، مامۇتخانلار ئەسمىتۇلنىڭ تۇرپانلىق تونۇشلىرى ئارقىلىق شودىلەشكەن بىر كىشىنىڭ تۆت ئېغىزلىق كونا ئۆيىنى چېقىپ تۈزلەپ بېرىشنى كۆتىرە ئالغانىدى. ئۆي ئىگىسى ياز كېلىشى بىلەنلا قۇرۇلۇش قىلىشنى ئېيتقانلىقتىن، ئۇلار سەھەردە ئىشقا كەلگەنىدى. ئۇلار سائەت ئونلاردا بۇگۈنكى ۋەقەدىن خەۋەر تاپتى-دە، ئەنمىنگە قاراپ يول ئالدى. بۇ چاغدا ئەنمىن دەرۋازىسى ئاقالغان بولۇپ، بىرنەچچە مىڭ ئادەم توپلانغان، سېپىل ئۈستىدىكى ئەسكەرلەر بىرنەچچە ھەسسە كۆپەيتىلگەن ۋە ئۇلار پىلىموتلارنى قۇرۇپ، خەلقنى قارىتىپ ئېنىشقا تەييارلاپ قويغانىدى. خەلق بولسا قىلچە پەرۋا قىلماي غەزەپلىك ۋارقىراشماقتا ئىدى.

— ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىنى چىقىرىپ بەرسۇن!

— كىمدە كىم ئۇلارنىڭ بىر تال مويىغا چېقىلسا قانغا-قان، جانغا-جان ئالىمىز!

— ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە بېسىپ كىرىپ، زالىملارنىڭ ئۇۋۇنسىنى بۇزۇپ تاشلىمىغىچە يانمايمىز!

— ئەكسىيەتچىلەرنىڭ ھەممىسىنى يوقاتمىغىچە يانمايمىز!

بىرەر پاجىئەنىڭ يۈز بەرگەنلىكى ئېنىق ئىدى. لېكىن قانداق ۋەقە يۈز بەردى؟ كىملەر ئۆلتۈرۈلدى؟ ئۇنىڭغا ھېچكىم جاۋاب بېرەلمەيتتى. چۈنكى شەھەر سېپىلىنىڭ ئىچى بىلەن سىرتىنىڭ ئالاقىسى ئۈزۈلگەنىدى. بارات بىلەن مامۇتخان شۇ قىستا-قىستاڭچىلىق ئىچىدە كىشىلەرنى ئارىلاپ ئالدىغا ئۆتۈشكە ئىنتىلمەكتە ئىدى. لېكىن ئالغا ئىلگىرىلەش تولىمۇ مۇشكۈل ئىدى. بۇ يەردە ئابلەت، ئەسمىتۇل، رەشىدە ياكى ئاسىيەلەرنىڭ ھېچقايسىسى كۆرۈنمەيتتى. ئۇلارنى بۇ زور ئالماننىڭ ئىچىدىن ئىزلەش دېگىزدىن يىگنە ئىزلىگەندەك بىر ئىش ئىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇلار ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ تەقدىرى مانا شۇ ئالماننىڭ كۆپچىلىكىنىڭ تەقدىرى بىلەن بىر ئىدى. شۇڭا ئۇلار ئۆزىنى شىرەڭ ھېس قىلىشىپ، ئالدىغا سىلجىماقتا ئىدى.

— هوي ئۇكام نېمە بولدىڭىز؟ نېمانچە ئىتتىرىسىز؟ — دېدى بىر ياشانغان ئادەم.

— نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى بىلەلمەي قالدۇق. شۇڭا ئالدىغا ئۆتەي دېگەنىدىم.

— نېمە ئىش بولاتتى دەيسىز، ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىنى قورشۇۋاپتىمىش.

— ۋەكىللەر ساق-سالامەتمىكەن؟ — دەپ سوردى بارات. ئۇنىڭ ئەنسىرەۋاتقىنى چىرايىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

— بىر نەرسە دېيىش قىيىن، — دېدى ھېلىقى ئادەم، ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ياش لىغىلداپ تۇراتتى، — ھازىر ھۆكۈمەتتىن ھەرقانداق يامانلىقنى كۈتۈش مۇمكىن.

— بۇ قانداق بولغىنى؟ — دېدى مامۇتخان، — «ئون بىر بېتىم» غا خىلاپ ئەمەسمۇ؟

— قانداق بولغىنى بولاتتى؟ — دېدى ھېلىقى ئادەم سوئالغا سوئال بىلەن جاۋاب بېرىپ، — « ياخشىلىققا يامانلىق بارمۇ؟ دېسە، ئىزدىسەڭ تېپىلىدۇ" دېگەن شۇ.

※ ※

1947-يىل 25-فېۋرال.

ئۇرۇمچى ئاسمىنىنى تۇمان قاپلاپ ئون مېتىر يىراقلىقتىكى نەرسىنى كۆرگىلى بولمايتتى. شەھەر ھاياتى يېڭىلا باشلانغان. ئىشچى-خىزمەتچىلەر ھەر كۈندىكى ئادىتى بويىچە ئەتىگەن سائەت سەككىزدە ئىشقا كېتىپ باراتتى. ئاردىدىن بىرەر سائەت ئۆتەر-ئۆتمەيلا خەنزۇلارنىڭ باشلىرىغا لۆڭگە ئورىغان "نامايىشچىلار" قوشۇنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە قاراپ ئېقىشقا باشلىدى. "نامايىشچىلار"نىڭ مېڭىشلىرىدىن ئۇلارنىڭ تەلىم-تەربىيە كۆرگەن ئادەملەر

ئـــكـەنـلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. بۇ ھال كىشىلەرنى ئـويـغا ســالاتتــى. "نــامايىشچىلار" قوشۇنىدا بىرەر-يېرىم باشقا مىللەت كىشىلىرىنىڭ يوقلىقى كىشىلەرنى گۇمانلاندۇراتتى.

شۇ كۈنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتە ھەيئەتلەر يىغىنى ئېچىلماقچى ئىدى. ســائــەت ئــونــلاردا ھەيئەت ئەزالارمۇ يىغىلىشقا باشلىدى. "نامايىشچىلار" قوشۇنىمۇ ئاستا-ئاستا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىناسىغا يېسىپ كىرىشكە باشلىدى. ئۇلار ھەدەپ شوئار توۋلايتتى.

— «ئون بىر بېتىم»نى ئىجرا قىلايلى!

— دېموكراتىيەنى يولغا قويايلى!

شۇ چاغدا ئابباسوپ بىلەن سەيپىدىن ئەزىزى "نامايىشچىلار"نى ئارىلاپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مەجلىسخانىسىغا ئۆتتى. ئۇلارنى "نامايىشچىلار" كىيىملىرىنىڭ ئىچىگە يوشۇرغان قوراللىرى بىلەن نوقۇپ-تۇرتۇپ قويدى بۇنىڭدىن ئۇلار "نامايىش"نىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەندەك بولدى. ئۇ! ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، مەيداندىكى "نامايىشچىلار" ۋارقىراشقا باشلىدى

— بىزگە مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان كېرەك.

شــۇ چــاغدا خۇشاللىقىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي قالغان ۋاڭ تىڭجاڭ (جالالىدىن):

— نامايىشچىلار ئەخمەت ئــەپــەنــدىمــنى چــاقــىرىۋاتــىــدۇ، — دەپ "چۈشەندۈردى" ئابباسوپقا، — سىز تېلېفون بېرىپ، ئەخمەت ئەپەندىمنى چاقىرتىسىڭىز.

— مەن چىقىپ باقاي، — دېدى ئابباسوپ جالالىدىنغا.

بۇ چاغدا "نامايىشچىلار" رەئىسلەر ئىشخانىسىنىڭ ئالدىغا توپلانغانىدى. ئۇلار ئابباسوپقا يول بەردى. لېكىن ئىشخانا قولۇپلاقلىق ئىدى. ئابباسوپ ئاچقۇچنى ئېلىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتتى. شۇ چاغدا "نامايىشچىلار" ۋارقىراشقا باشلىدى. ئەمما ئابباسوپنىڭ پەرۋايىغىمۇ كەلمەي، ھېچ ئىش بولمىغاندەك تۇراتتى. ئۇنىڭغا بىرنەچچە مۇشت تەگدى. يەنە بەزىلەر ئۇنىڭ بېقىنىغا يان

قوراللىردا نەقتىدى. شۇ قىستا-قىستاگدا ئابباسوپ غەربىي شىمال ھەربىي مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ بىر مۇھاپىزەتچىسىنىڭ "نامايىشچىلار"غا يوليورۇق بېرىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. ھايال ئۆتمەي بۇ يەرگە بۇرھان ئەپەندى پەيدا بولدى. ئۇنىڭغىمۇ بىرنەچچە مۇشت تەگدى. ئۇلار ئىشكىنى ئېچىپ، ئىشخانىغا كىرىۋالدى. "نامايىشچىلار" ئىشىك-دېرىزىلەرنى چېقىپ ئىشخانىغا باستۇرۇپ كىردى ۋە تەھدىت بىلەن:

— بىزگە ئەخمەتجان كېرەك، — دەپ ۋارقىراشتى.

ئابباسوپ تېلېفوننى ئېلىپ، ئەخمەت ئەپەندىمنىڭ ئۆيىگە تېلېفون بەردى.

— ئەپەندىم ھەرگىز كەلمەك، — دېدى ئۇ، — "نامايىشچىلار"نىڭ پەيلى بەك يامان.

— بولىدۇ. مېنى ئەھۋالدىن ۋاقتىدا خەۋەرلەندۈرۈپ تۇرۇڭ، — دەپ يوليورۇق بەردى ئەخمەت ئەپەندىم.

شۇ چاغدا تېلېفون ئۈزۈلۈپ قالدى. "نامايىشچىلار" بولسا ھەدەپ ئەخمەت ئەپەندىمنى چاقىرىشنى تەلەپ قىلاتتى. ئۇلار تېلېفوننى ئۆزلىرى ئۈلاپ، ئاخىر تېلېفوننى ئۆزلىرى ئالدى. ئۇلار تېلېفوندا ئەخمەت ئەپەندىمنى ھاقارەتلىك سۆزلەر بىلەن تىللاشقا باشلىدى. شۇ ئىشنىڭ ئۈستىگە ئامانلىقنى ساقلاش قوماندانلىق شتابىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى گېنېرال داڭ بىگاڭ كىرىپ كەلدى.

— ئىش يامان بولدى، ئەخمەت ئەپەندىم كەلسۇن، قورقمىسۇن، بىز قوغدايمىز، — دېدى ئۇ ۋە بۇ سۆزىنى بىرنەچچە قېتىم تەكرارلىدى. لېكىن ھېچكىم جاۋاب بەرمىگەندىن كېيىن، ئەخمەت ئەپەندىمنى چاقىرغىلى ئۆزى كەتتى.

سائەت ئون بىردىن ئاشقاندا ئەخمەت ئەپەندىم، رەھىمجان سابىر ھاجى، داڭ بىگاڭلار ئىشخانىدا پەيدا بولدى. سىرتتىكى "نامايىشچىلار"نىڭ "ئۇر، ئۆلتۈر" دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. ئەمدى ئىشىك-دېرىزىلەر پۈتۈنلەي

سۈندۈرۈلۈپ، ھەممەيلەن دېگۈدەك باستۇرۇپ كىردى. ھۆكۈمەت قورۇسىدا ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئارقىدىنلا يالغان ھوشسىزلانغان ئىككى كىشىنى ئېلىپ كىرىپ ئىشخانىغا تاشلىدى. سىرتتا "نامايىشچىلار" ۋارقىرىشاتتى:

— ئىنتىقام، ئىنتىقام، قانغا قان، جانغا جان ئالايلى!

شۇ باس-باستا بېشىغا تۆلكە تۇماق كەيگەن سالس[1] بىلەن جانمقان[2] پەيدا بولدى. ئۇلار ھەدەپ قۇنراتقۇلۇق قىلىپ، پىتنە-ئىغۋا تارقىتىشقا باشلىدى:

— ئۇيغۇرلار خەنزۇلارنى ئۆلتۈرۈپ قويدى. ئىش يامان بولدى. بەك يامان بولدى، — دېدى جانمقان.

شۇنىڭ بىلەن جانمقانىنىڭ ئىغۋاسىنى ئاڭلىغان "نامايىشچىلار" قاملىپ قالغان ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىگە ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى. شۇنداق جېددىي پەيتتە ئىككى ئادەم ھىمىت سۇلتاننى يۆلەپ ئېلىپ كىردى. ئۇنىڭ پىشانىسىدىن قان ئېقىپ تۇراتتى، چىرايىدىن قاتتىق غەزەپلەنگەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئابباسوپ ئۇنىڭدىن سەۋر قىلىشنى تەلەپ قىلدى.

ئۇلار مۇشۇنداق ھايات-ماماتلىق كۈرەش ئۈستىدە تۇرغاندا، لىۋىمگچۇەن[3]، چۇيۇۋۇ[4] قاتارلىق ئەمەلدارلار پەيدا بولدى. ئۇلار "نامايىشچىلار" نىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ قورقۇپ قالدى. داڭ بىگاڭ ئاللىقاچان تىكشۈەتكەنىدى. لىۋىمگچۇەن ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىنى بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئىشخانىسىنىڭ كەينىگە ئېلىپ چىقتى-دە، شۇ يەردە تۇرغان شوتىنى كۆرسىتىپ:

— فۇجۇشى، سىز شۇ يەردىن قېچىپ كېتىڭ، — دېدى.

— ياق، — دېدى ئەخمەت ئەپەندىم كېسىپلا، — بىمە بولسام مۇشۇ يەردە بولىمىز.

— ئابدۇكېرىم، — دەپ چاقىرغان بىر ئاۋاز ئاڭلاندى. ئابباسوپ بۇ

---

(1) سالس — تۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن بېلىش كاتىبى. باندىت، چەت ئەلگە قېچىپ كەتكەن.

(2) جانمقان — گومىنداڭنىڭ مالىيە نازىرى. باندىت. 1951-يىلى بېيجىڭدا ئېلىنغان.

(3) لىۋىمگچۇەن — تۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ بېلىش كاتىبى.

(4) چۇيۇۋۇ — غەربىي شىمال ھەربىي مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى. ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ بېلىقچى.

ئاۋازنى دەرھال تونىدى. بۇ سەپسەتن ئەپەندىنىڭ ئاۋازى ئىدى. ئاباباسوپ بىرىپ شۇ يەردىكى بىر ئىشكنى ئاچقانىدى. سەپسەتن بىلەن بىرقانچە غۇلجىلىق مۇھاپىزەتچىلەر كىرىپ كەلدى.

ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىدە قورقۇشتىن ئەسەر يوق. ئاخىر گومىنداڭچىلار بوشاشتى. ئاستا-ئاستا ئىشخانىدىن چىقىپ كەتتى. دۇشمەنلەر ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانىدى. بۇ چاغدا ئەمىن دەرۋازىسى ئالدىدىكى خەلقنىڭ غەزەپ-ئەپرىتى پەلەككە يېتىپ، دۇشمەننى ئالاقزادە قىلىۋەتكەنىدى، «ئويلىماي ئىش قىلساڭ، ئاغرىماي ئۆلسەن» دېگەندەك ئىش بولغانىدى.

— مۇئاۋىن رەئىس، مۇئاۋىن رەئىس، — دەپ بىر ئاۋاق خەنزۇ «نامايىشچى» ئەخمەت ئەپەندىمنىڭ ئالدىغا كېلىپ تىزلىنىپ تۇرۇپ يىغلاشقا باشلىدى، — مەن بۇ ئىشتىن زادىلا خەۋەرسىز كېلىپ قاپتىمەن. مېنىڭ ئۆيۈم شەھەر سىپىلىنىڭ سىرتىدا. ئەمدى غەزەپلەنگەن مۇسۇلمانلار بالا-چاقىلىرىمىزنى ساق قويمايدۇ.

بۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ يەنە بىر قانچەيلەن تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، ئىككى قولىنى جۇپلەپ تۇرۇپ، ئەخمەت ئەپەندىمگە باش قويۇشقا باشلىدى.

— تۇرۇڭلا، — دېدى ئەخمەت ئەپەندىم، — تۇرۇڭلا، مۇسۇلمانلار ھەرگىز بىگۇناھ كىشىلەرنى ئۆلتۈرمەيدۇ.

ئەخمەت ئەپەندىم بىر پارچە قەغەزگە "بىز ساق-سالامەت، تارقىلىپ كېتىڭلار!" دېگەن خەتنى يېزىپ شۇ يەردىكى بىر ئەمەلدارغا بەردى. ئۇ دەرھال ئۆزىنى كوچىغا ئاتتى. لېكىن ئەمىن دەرۋازىسىدىكى خەلق خەتنى كۆرۈپ، ئالدامچىلىق دەپ قاتتىق غەزەپلەندى. بۇنى كۆرۈپ گومىنداڭچىلار ھەقىقەتەن ئالاقزىدىلىككە چۈشۈپ قالدى.

※ ※

ھۆكۈمەت ھەيئەت ئەزالىرىغا تەبىيارلانغان تاماق ئۈستىلىدە ئۇچ ۋىلايەت

ۋەكىللىرى چاقچاق-كۈلكىلەر بىلەن ناماقلانماقتا ئىدى. گومندائچىلار بولسا سۈغا چۈشكەن مۇشۈكتەك شۇمشۇيۇشۇپ قالغانىدى. تۈلكە تۈمانغا ھاياتتىك پاناھى قىلغان سالىس بىلەن جانسىقانمۇ شۇ يەردە ۋاقتىنى تىكجاڭغا (جالالىدىنغا) كۈسۈرلاپ ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئەتىگەنكى كۆرەڭلىكىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى. لېكىن ئۇزاق ئۆتمەي "نامايىشچىلار" يەنە باستۇرۇپ كىردى. ئارقىدىنلا داڭ بىگاڭ كىرىپ:

"نامايىشچىلار" ئەخمەت ئەپەندىمنىڭ چىقىشىنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ، — دېدى.

— ۋەكىل كىرگۈزسۇن، — دېدى ئەخمەت ئەپەندىم.

داڭ بىگاڭ چىقىپ كېتىپ ھايال بولمايلا قايتىپ كىردى ۋە:

— ۋەكىل كىرگۈزۈشكە ئۇنىمىدى. مۇئاۋىن رەئىس ئۆزلىرى چىقىپ، بىر نەچچە ئېغىز سۆز قىلمىسلا بولمىغىدەك، — دېدى.

ئۇنىڭ سۆزىنى بىرقانچە خەنزۇ ئەمەلدار قوللىدى. ئەمدى جانسىقان، سالىس، جالالىدىن قاتارلىقلارنىڭ چىرايلىرىدىن "قېنى قانداق قىلسەنكىن" دېگەن بىر خىل كەيپىيات تۇراتتى.

— بولىدۇ، مەن چىقاي، — دېدى ئەخمەت ئەپەندىم. ئۇ ئىشىكنى قاراپ ماڭغانىدى، ئابباسوپ، لىيۇمىڭچۇەن، چۈيۈۋۈلار ئۇنى توسۇۋالدى.

— ۋەكىل كىرسۇن، — دېدى ئابباسوپ.

— ۋەكىل كىرسۇن، — دېدى چۈيۈۋۈمۇ.

ئىلاجسىز قالغان داڭ بىگاڭ چىقىپ كېتىپ، بىر "ۋەكىل"نى باشلاپ كىردى. ئۇ كىرىپلا ئەخمەت ئەپەندىمنىڭ ئالدىغا كېلىپ تىزلىنىپ تۇرۇپ يىغلاشقا باشلىدى.

— مەن بۇ "نامايىش"نىڭ قانداق ئۇيۇشتۇرۇلغانلىقىنى بىلمەيمەن. ھازىر نەنگۇەنگە پۈتۈن مۇسۇلمانلار يىغىلدى. سىز چىقىپ ئۇلارنى تارقىتىۋەتمىسىڭىز ئۇلار بۈگۈن كېچە نەنگۇەندىكى پۈتۈن خەنزۇلارنى قىرىپ تاشلايدۇ. سىزدىن ئۆتۈنۈپ قالاي. چىقىپ مۇسۇلمانلارنى

تارقىتۇۋېتىڭ.

گومندانچى جانابلار ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى ھەمدە ئۆزلىرىنىڭ "ۋەكىلى"گە قانتىق ئاچچىقى كەلدى.

— سەن قورقما، — دېدى ئەخمەت ئەپەندىم ناھايىتى ئىشەنچلىك ھالدا، — بىز چېقىپ نەنگۈەندىكى مۇسۇلمانلارنى چوقۇم تارقىتۇۋېتىمىز.

ھېلىقى "ۋەكىل" خۇشال بولۇپ چېقىپ كەتتى. ئۇنىڭ كەينىدىن داڭ بىگاڭ خۇددى ئۇنى يەۋېتىدىغاندەك ھومىيىپ چېقىپ كەتتى. "نامايىشچىلار" يەنىلا تارقالمىدى. بىر ئازدىن كېيىن داڭ بىگاڭ يەنە كىرىپ:

— "نامايىشچىلار" ئەخمەت ئەپەندىم چېقمىسا چېقمىسۇن، ئەمما بىزنىڭ ھاياتىمىزغا كاپالەتلىك قىلىۋېتىڭ، — دېدى.

— بولىدۇ، — دېدى ئەخمەت ئەپەندىم ۋە بىر ۋاراق قەغەزگە: "مۇسۇلمانلارنىڭ ۋەكىلى بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن كاپالەتلىكنى ئۈستىمىزگە لىمىز" دەپ يازدى-دە، داڭ بىگاڭغا تۇتقۇزۇپ قويدى.

داڭ بىگاڭ چېقىپ كەتتى. لېكىن نامايىشچىلار تارقالمىدى. بۇ "نامايىش"نى ئۇيۇشتۇرغۇچىلار قانداق قىلىشنى بىلمەيتتى. ئۇلار ئەمدى ئۆزلىرى كۆلىغان ئورنىغا ئۆزلىرى چۈشۈپ قالغانىدى. ھەممىسى ئالاقزادە بولۇشۇپ تەرلەپ، تەپچىرەپ بىچارە قىياپەتكە چۈشكەنىدى.

— ئەپەندىم، "نامايىشچىلار" كەتكىلى ئۇنىمىدى. ئۆزىڭىز چېقىپ بىر ئامالىنى قىلمىسىڭىز بولمىغىدەك، — دېدى داڭ بىگاڭ يەنە يۇزىنى داپتەك قىلىپ.

ئەخمەت ئەپەندىمنىڭ گەپ ئۇقمايدىغان بۇ قاپاق نوچىغا ناھايىتى ئاچچىقى كەلدى. داڭ بىگاڭ ئۆزى قىلغان ئىشنى ئۆزى يىغىشتۇرالمايۋاتاتتى.

— سىزگە ھازىر ئىككى يول بار. بىرسى ئەسكەرلىرىڭىزگە "ئارقىغا بۇرۇل، ئالغا قاراپ قەدەم باس" دەيسىز، ئۇلار چېقىپ كېتىدۇ. بىز چېقىپ نەنگۈەندىكى خەلقنى تارقىتىمىز، تىنچلىق بولىدۇ. يەنە بىرسى، ئەسكەرلىرىڭىزگە ئىشكىنى ئېچىپ بېرىسىز، ئۇلار بىزنى ئۆلتۈرىدۇ. ئاندىن بۇگۈن ئۇرۇمچىدە، ئەتىدىن

باشلاپ پۇتۇن شىنجاڭدا قان تۆكۈلدۇ. قېنى تاللاك، قايسىغا تۇرىسىز؟ بىز ئۆلۈمدىن قورقمايمىز. بىز ئۆلسەك خەلق قوزغىلىپ تولۇق ئازادلىققا ئېرىشىدۇ. هايات قالساق «بېتىم» بويىچە خەلقنىڭ ئەركىنلىكىنى قوغدايمىز. بىز ئۇچۇن هەر ئىككىلىسى شەرەپلىك.

ئەخمەت ئەپەندىمنىڭ بۇ جاسارەتلىك سۆزلىرى گومىنداڭچى جانابلارغا قاتتىق زەربە بولدى، ئۇلارنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. ئەمدى ئۇلار ئۇچۇن "چاشقان تۆشۈكى ساراي بولدى"، "نامايىشچىلار" تارقالدى. ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى نەنگۇەنگە چىقماقچى بولدى. لېۋىڭچۇەن مۇھاپىزەتچى كەلتۇرۇشكە بۇيرۇق بەردى.

— ئازراق سەۋرى قىلسىڭىز، — دېدى ئۇ ئەخمەت ئەپەندىمگە، — مۇھاپىزەتچىلەر كەلسۇن.

ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىدە بىردىنلا غالىبلارغا خاس بولغان روھ ئۇرغۇشقا باشلىدى. خۇشال چاقچاق، كۈلكىلەر چوڭ يېغىن زالىنى لەرزىگە كەلتۇردى. بۇ كۈلكە، چاقچاقلار گومىنداڭچىلارغا ۋە تۇلكە تۇماقنى هاياتىنىڭ پاناھ قىلغان يالاقچى، غالچىلارغا مۇشت بولۇپ تەگمەكتە ئىدى.

ئاخىرىدا ئەخمەت ئەپەندىم ئىنتايىن قىزىقارلىق قىلىپ، مۇنداق بىر قىسسە ھېكايىنى ئېيتتى. ئۇنى ئاباباسوپ سۆزمۇ سۆز خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىپ تۇردى.

— بۇگۈنكى ئويۇننى ئۈيۇشتۇرغان ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ ئوسال بولۇپ قېلىشىنى بۇرۇنراق ئويلىماپتۇ. قىزىق بىر هېكايە ئېسىمگە چۈشتى: روسىيەدە بىر گېنېرال ئۆزىنىڭ ئوفىتسېرلىرىنى سىنىماق بولۇپ چايغا ئېيتىپتۇ. ئۇستەلگە يېمەكلىك تەييارلاپ ئوتتۇرىسىغا بىر پاختا پەن قىلىنغان گىرانانى يوشۇرۇپ قويۇپتۇ. ئوفىتسېرلار تاماققا ئولتۇرۇپ، بىرسى ۋىلكىنى تاماققا سانچىغانىكەن، گىرانات پارتلاپ كېتىپتۇ. ئوفىتسېرلاردىن بىرسى ئۇستەل ئاستىغا، بىرسى كارىۋات ئاستىغا مۆكۈۋاپتۇ، بىرسى تالاغا قېچىپتۇ. پەقەت بىرسىلا ئورنىدىن قوزغالماپتۇ. گېنېرال هەممىنى يېغىپ، "بۇگۈن مەن سىلەرنى سىنىماقچى ئىدىم. هەممىڭلار قورقۇنچاق ئىكەنسىلەر، باتۇر دېگەن مانا مۇنداق بولىدۇ،

— دەپ، ئارقىدىن ھېلىقى ئورنىدىن مىدىرلىماي تۇرغان ئوفىتسېرگە، — سىزنى مۇكاپاتلايمەن. ئېيتىڭ قېنى سىزگە نېمە كېرەك؟ دېگىنىڭىزنى بېرىمەن " دەپتۇ. ئوفىتسېر قولىنى چېكىسىگە تەگكۈزۈپ تۇرۇپ، "جانابى گېنېرال ھازىر ماڭا دۇنيادا ئەڭ كاتتا مۇكاپات شۇكى، بىر دانە ئىشتان بەرسىڭىز يەڭگۇشلىۋالسام" دەپتۇ.

ئەخمەت ئەپەندىمنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلىغان ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى. گومىنداڭچى جانابلار بولسا پار مۇنچىسىدا ئولتۇرغان ئادەمدەك تەرلەپ كەتتى...

※ ※

كەچ سائەت بەش بېرىم بولدى، قۇياش دۇنيانىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ ئۇچۇن يۇرۇپ كەتكەنىدى. كىچىك ماشىنىلارغا ئولتۇرغان ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى نەنگۇەنگە قاراپ يولغا چىقتى. كوچىلاردا ئادەم يوق، گومىنداڭچىلار ئۆزلىرىنىڭ ھەربىي كۈچىنى نامايىش قىلغاندەك، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىگە "مۇھاپىزەتچى" ئەسكەرلەرنى تىزىۋەتكەنىدى.

ئۇلار نەنمىن دەرۋازىسىدىن چىققاندا پۇتۇن مۇسۇلمانلار ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئالدىغا توپلانغان بولۇپ، كىشىلەرنىڭ كۆزلىرى ياش يۇقى ۋە ئەندىشىلىك ئىدى. ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىنى ساق-سالامەت كۆرگەن كىشىلەرنىڭ يۈزلىرىدە شادلىق نۇرلىرى پارلىدى ۋە گۈلدۇراس ئالقىش سادالىرى ياڭراپ ئۇرۇمچىنىڭ كەچكى ئاسمىنىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى.

— ياشىسۇن رەھبىرىمىز ئەخمەتجان ئەپەندىم!

— ياشىسۇن ئۆلكە خەلقىنىڭ ئازادلىقى!

— ئەكسىيەتچىلەرگە ئۆلۈم! — دېگەن شوئار سادالىرى خۇددى يانار تاغ ۋولقانلىرىدەك پارتلاپ، بوغدا تېغىدا ئەكس سادا قايتۇرماقتا ئىدى. پۇتۇن خەلق ماشىنىلارنى ئورىۋالدى. ئەخمەت ئەپەندىم ماشىنا ئۈستىگە چىقتى ۋە نۇتۇق سۆزلىدى:

— مۆھتىرەم قېرىنداشلار! ئەندىشە قىلماڭلار! بىز ساق-سالامەت!

قورقماڭلار! تىنچلىق يولى بىلەن ھەققەتنى تەلەپ قىلىشىمىز لازىم.
ئــەخمەت ئەپەندىم كۆپ سۆزلىمىدى. بەلكى ئۆز خەلقىگە تەسەللى بەردى. يۇرىكىدە ئوت يېنىپ تۇرغان خەلقنى تارقىتىش لازىم ئىدى. چۈنكى كەچ سائەت ئالتىدىن باشلاپ ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈلەتتى.

※ ※

بــارات بــولسا ئادەملەرنى ئارىلاپ ئالدىغا ئۆتۈپ، خەلق بىلەن يۈز كــۆرۈشۈش ئۈچۈن ماشىنىلاردىن چۈشۈۋاتقان ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىنىڭ يېنىغا يېقىنلاشتى. باراتنىڭ ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىنى كۆرۈپ كۆزلىرىدىن خۇشاللىق ياشلىرى تارىلاپ ئاقتى. بولۇپمۇ قىسقا بۇرۇت قويغان، ئوتتۇرا بوي، ياشلىق باھارى تولۇپ تاشقان، غەيرەت-شىجائەت بىلەن يالقۇنلۇق ۋە سەمىمىي نۇتۇق سۆزلىگەن ئادەمنىڭ ئەخمەتجان ئەپەندىم ئىكەنلىكىنى بىلگىنىدە ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى بىر ئىللىق سېزىم قاپلىۋالدى. ئۇنىڭ ئەخمەت ئەپەندىمنى قۇچاقلىغۇسى كەلدى. ئەخمەت ئەپەندىمگە شۇنچىلىك يېقىن تۇرغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى بەختلىك ھېس قىلدى. ئەخمەت ئەپەندىمنىڭ نۇتقى ئاياغلاشقاندا كۆپچىلىك بىلەن بىرگە ئۇزاقتىچە چاۋاك چالدى. كېيىن ئۇيغۇر كۇلۇبىغا كىرىپ، ئەخمەت ئەپەندىمنىڭ نۇتقىنى يەنە ئاڭلىدى.

ئۇلار ئۆيگە قايتقاندا ئۆزلىرىنى بەكمۇ كۇچلۇك ۋە ئەقىل-پاراسەتكە تولغاندەك ھېس قىلىشتى. بارات بولسا ئۆزىنىڭ خۇشاللىقىنى باسالماي قالدى.
— كــېلــىڭ، — دېدى ئۇ دوستى مامۇتخانغا، — ئەخمەتجان ئەپەندىمنىڭ ئورنىدا سىزنى بىر قۇچاقلاي.
ئۇ، مامۇتخاننى ئۇزاقتىچە چىڭ قۇچاقلاپ تۇردى، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ئــەخــمــەت ئــەپەندىنىڭ قەھرىمانلىق جاسارىتىگە تولغان نۇرانە سىيماسى كــەتــمەيتتى. ئۇلار بۇگۈن كېچە ئۆز تەسراتلىرىنى سۆزلىشىپ ئۇزاقتىچە ئۇخلىمىدى.

يىگىرمە يەتتىنچى باب

يالقۇنتاغدا غەزەپ

جان ئۆلۈم خەۋپىدە قالدى، كۆزلىرىمدىن ئوت ياندى،
ئۆلمەسەم غازى ئەگەر، ئۆلسەم شېھىتلەردىن ھېساب.
ئېقى-ئاق قارىسى-قارا، ھەرگىزمۇ ئاق بولماس قارا،
ئاجىرىسۇن مىسىن تارا ئالتۇن كۆيۈپ ئوتتا چىداپ.
— ئابدۇخالىق ئۇيغۇر

ئۇرۇمچىدىكى "25-فېۋرال قانلىق ۋەقەسى"دىن كېيىن ۋەزىيەت كۈندىن-كۈنگە يامانلىشىشقا باشلىدى. رادىئودىن ھەدەپ: "دۆلەت ئارمىيىسى جاڭجاكونى ئالدى، يەنئەننى ئىشغال قىلدۇق" دېگەندەك خەۋەرلەر ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇچ ۋىلايەت چېگرىسىغا ئەسكەر يۆتكەپ، "ئىللىلىقلار ئالدىرىمسۇن" دېيىشىپ، جاسۇسلار، سانقىنلار تەرەپ-تەرەپكە قاتراتتى، پىتنە-ئىغۋا تارقىتىپ، تۇراقسىز ئۇنسۇرلارنى ئۆز تەرىپىگە تارتماقتا ۋە سېتىپ ئالماقتا ئىدى. ئۇچ ۋىلايەتنىڭ ئىچكى قىسمىدىن ئوسمانىنى قوتراتىپ، بۆلگۈنچىلىك سېلىپ، "ئۆز يېغى بىلەن ئۆز گۆشىنى قورۇش" تاكتىكىسىنى

قوللانماقتا ئىدى.

ئۇلارمۇ مەدىكارچىلىقنى داۋاملاشتۇرغاچ ئۇچ ۋىلايەتكە ئۆتۈپ كېتىشنىڭ يوللىرى ئۈستىدە ئىزدەنمەكتە ئىدى. بۈگۈن ئۇلار ئىشلەۋاتقان جايغا خېلىلا ياخشى كىشىنگەن، ئوتتۇز بەش ياشلاردىكى ئاق-سېرىق، چېقىر كۆزى كۈلۈمسىرەپ تۇرىدىغان بىر كىشى كەلدى. ئۇ مامۇتخاننى كۆرۈپلا يۈگۈرۈپ كەلدى.

— ئەزىز دوستۇم، سېنى بۈنداق ئەھۋالدا كۆرەرمەن دەپ زادىلا ئويلىمىغانىدىم، — دېدى ئۇ ۋە مامۇتخانغا قولىنى سۇندى. مامۇتخان خالار-خالىمايلا قولىنى بەردى. ئۇ بولسا مامۇتخاننىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇۋالدى.

— مېنىڭ كۆرۈنۈشۈم مۇشۇلاردىن پەرقلىنەمدىكەن؟ — دەپ مامۇتخان "مېھمان"غا ئىشلەمچىلەرنى كۆرسەتتى.

— بۇلارنى بىلمەيمەن، — دەپ ئاغزىنى پۈرۈشتۇردى ھېلىقى ئادەم، — سەن بولساڭ كۆپ ئوقۇغان، قولۇڭدىن چوڭ ئىشلار كېلىدۇ.

— شۇنداق. مۇشۇلارنىڭ قولىدىن قانچىلىك ئىش كەلسە، مېنىڭ قولۇمدىنمۇ پەقەت شۇنچىلىكلا ئىش كېلىدۇ، — دەپ مامۇتخان ئىشقا چۈشۈپ كەتتى.

بۇگۈنكى ئىشلەمچى مەدىكارلار ئۈرۈمچى شەھىرىدە ئىشسىز قالغان زىيالىيلار ۋە بىرنەچچە تۈرپانلىق باللار ئىدى. ئۇلار كوللېكتىپ ياللىنىپ، تاپقانىنى تەڭ كۆرۈپ يۈرەتتى. ھېلىقى يېڭى كەلگەن "مېھمان" بولسا ھازىرقى ۋەزىيەتنىڭ يامانلىشىپ كېتىۋاتقانلىقى، ئۆزىنىڭ قىشتا تۈرپانغا چۈشۈپ «ئون بىر بېتىم»نىڭ روھى بويىچە شېڭ شىسەي تارتىۋالغان شەخسلەرنىڭ يەرلىرىنى ئەسلى ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىشكە مەسئۇل بولۇپ بارغانلىقى، يەرنىڭ يېڭى ئىگىلىرىنىڭ قايتۇرۇپ بېرىشكە نارازى بولغانلىقى، ئۆزىنىڭ «بېتىم»نى ئىجرا قىلىشتا چىڭ تۇرغانلىقى، نىسەنچىلەردىن[1] يەرنى تارتىۋېلىپ، يەرنى ئەسلى

---

[1] تۈرپاندا شېڭ شىسەي تارتىۋېلىپ، باشقىلارغا سېتىۋەتكەن يەرلەرنىڭ يېڭى ئىگىلىرىنى دېھقانلار "نىسەنچىلەر" دەپ ئاتىغان.

ئىكىلىرىنگە قايتۇرۇپ بەرگەنلىكى ھەققىدە خېلى ئۇزاق ۋالاقلىدى.
— ھازىر قەيەردە تۇرۇۋاتسەن؟ — دەپ سوردى ئۇ مامۇتخاندىن ئاخىرىدا.
— ئۇدۇل كەلگەن يەردە، — دەپ جاۋاب بەردى مامۇتخان.
— بۇ ئىش بولماپتۇ. بىزنىڭكىگە كېتەيلى، — دېدى ئۇ مامۇتخانغا، — بىز تۇرۇپ ئۇ يەر-بۇ يەردە يېتىپ يۈرسەك بولماس.
— رەھمەت غەمخورلىقىڭغا بۇرادەر، — دېدى مامۇتخان، — مېنى ئىشتىن قويمىغىن!
— سەنغۇ ئەزەلدىن مۇشۇنداق تەرسا ئادەم. خەير-خوش، ياردەم لازىم بولسا مەن ھەر دائىم تەييار، — دېدى ئۇ كېتىۋېتىپ.
"مېھمان" كەتكەندىن كېيىن بارات مامۇتخاننىڭ يېنىغا كەلدى.
— ھادى، — دەپ تونۇشتۇردى مامۇتخان، — خەلق ئىشلىرى نازارىتىدە ئىشلەيدۇ. سېپى ئۆزىدىن مۇناپىق.
— مۇنداق دەڭ، نېمىشقا كەپتۇ؟
— كىم بىلسۇن، — دەپ خىيال سۈرۈپ قالدى مامۇتخان، — گومندالڭ بىزنى ئېزىش، قىرىش، بۇلاڭ-تالاڭ قىلىش بىلەن قانائەتلەنمەي يەنە بېلى بوش ئادەملىرىمىزنى خائىن، مۇناپىقلارغا ئايلاندۇرۇۋەتتى. ئۆز يېغىمىز بىلەن ئۆز گۆشىمىزنى قوردى.
شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار ئىشلەۋاتقان جايدا ھادى پات-پات كۆرۈنۈپ قالىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇزاق ئۆتمەيلا ئىشسىز قالغان ئوقۇتقۇچى مەھەممەت توختىيوۋ يوقاپ كەتتى. ئۇلار ئۇنى كۆپ ئىزلىدى. لېكىن ئۇنىڭ دېرىكىنى ئالالمىدى.

※ ※

ئىيۇن ئېيىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ھاۋا خېلىلا ئىسسىپ قالدى. ئۇلار

مەدىكارچىلىقنىكى جىسمانىي ئەمگەككىمۇ خېلىلا كۆنۈپ قالدى. لېكىن ئۇلارنىڭ پۈتۈن خىيالى قانداق قىلغاندا شىمالىي شىنجاڭدىكى يېڭى پارلىغان قۇياش نۇرىدىن بەھرىمەن بولۇش، جۇڭغارىيە باھارىدىن نەپەس ئېلىش ئىدى. شۇڭا ئۇلار ئۆزىگە ئىشەنچلىك دوستلارنى تېپىش كويىدا يۈردى. ئۇنداق دوستلارمۇ تېپىلدى، بىراق ئۇلار يول بىلمەيتتى. ساۋەن، ماناس چېگرىلىرىدىن ئۆتۈش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئۇلار كۆپرەك جاپا تارتسىمۇ، بىخەتەر جايدىن ئۆتۈشنى ئويلايتتى. غۇلجىدىن كەلگەن باللار بىلەن تونۇشۇش مۇمكىن بولمىدى. ئۇلار شۇنچە ئۇرۇنۇپ كۆرگەن بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا ئىشپىيون-پايلاقچىلارنىڭ قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇرۇشى بىلەن ئامال قىلالمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مۇشۇنداق كۆنلەردە ئۇلار سالاھىيىتى ئېنىق بولمىغان كىشىلەرگە ئىشىنەمدۇ؟ ئېھتىيات قىلمىغان ئادەم تۇزاقتا دەسسۈالاتتى. چۈنكى ھازىر گومىنداڭچىلار ئۇچ ۋىلايەتكە ئىشپىيون-بۇزغۇنچىلارنى كۆپلەپ ئەۋەتۈاتاتتى. ئەڭ ياخشىسى ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى كەتكىنى تۇزۇك بولۇپ، ھازىر تاغلاردا قارلار ئېرىپ يوللار ئېچىلغان مەزگىل ئىدى. ئۇلار ئاخىر ئىزدەپ يۈرۈپ يولباشلىغۇچىلارنى تاپتى. تاپقاندىمۇ راسا ئىشەنچلىك يولباشلىغۇچىنى تاپتى. تەييارلىقمۇ پۈتۈپ قالدى. ئەمدى يولغا چىقىشلا قالدى. دەل شۇ چاغدا كۈتۈلمىگەن يەردىن "ئابدىكايىتنى ساقچىلار تۇتۇپ كېتىپتۇ، رەۋەندىخان ئاغرىپ قاپتۇ" دېگەن شۇم خەۋەر يېتىپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ يولغا چىقىش پىلانىنى بۇزۇۋەتتى. بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ بارات ئىككىلىنىپ قالدى. ئۇلارغا مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە ياردەم بەرمەسلىك ئادەمگەرچىلىك ئەمەس ئىدى. چۈنكى تېرىلغان بۇغداينى ھەر نەرسە قىلىپ بولسىمۇ يىغۇۋېلىش كېرەك ئىدى. ئابدىكايىتنىڭ ھوسۇلنى يىغۇۋالغۇدەك ئوغۇل بالىسى يوق ئىدى. بۇ مەسىلىنى مامۇتخان ھەل قىلدى.

— ئىككىلىنىپ تۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق. ھوسۇلنى يىغۇۋېلىش كېرەك، — دېدى ئۇ بارانقا، — ئۇلار قىشتا بىزنى ياخشى كۈتتى. ئەسلىدىغۇ ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ يولغا چىقساق ئوبدان بولاتتى.

— سەپرىمىز قانداق بولىدۇ؟ — دېدى بارات.

— خاتىرجەم بولۇڭ، — دېدى مامۇتخان، — بىز تەييارلىق قىلىپ سىزنى كۈتۈۋېلىمىز. ئەگەردە يېتىشەلمىسەڭىز، دەرھال خەۋەر بېرىڭ، مەن يېتىپ بارىمەن.

— ماقۇل، مەن ئىشنى تۈگىتىپ دەرھال قايتىمەن، — دېدى بارات. لېكىن ئۇ ئۆزىنى قانداق تەقدىرنىڭ كۈتۈۋاتقانلىقىنى بىلمەيتتى.

شۇ كۈنى ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىشلىگەن ناپاۋىتىنى بۆلۈشتى. مۇشۇ بىرنەچچە كۈن ئىچىدە ئالتە ئىشلەمچى يېگەن تاماقتىن باشقا قىرىق تەڭگە تاپقانىدى. مامۇتخان بىلەن بارات ئالتە تەڭگىدىن، باشقىلار يەتتە تەڭگىدىن ئالدى. بۇنىڭغا زايىت نارازى بولدى.

— ئەپەندىم، سىلەر نېمە ئۈچۈن بىر تەڭگىدىن كەم ئالىسىلەر؟ — دېدى ئۇ.

— چۈنكى بىز سىلەردەك ئەمگەكتە چېنىقمىغان، شۇڭلاشقا ئىشلەشتە سىلەرگە يېتەلمەيمىز، سىلەر ئارتۇقراق ئېلىشىڭلار لازىم، — دەپ چۈشەنچە بەردى مامۇتخان.

— سىز ئۆزىڭىز قېتىممۇ شۇنداق قىلغان. بۇ قېتىممۇ شۇنداق قىلدىڭىز ...

— سىلەرنىڭ بالا-چاقاڭلار بار. بىز بولساق يەككە-يېگانە. بىر تەڭگىنىڭ ئارتۇق-كەملىكىنىڭ بىز ئۈچۈن كارايىتى چاغلىق.

— لېكىن ماۋۇ ئەپەندىمنىڭ ئاچسى ئاغرىق ئىكەنغۇ؟ — دەپ باراتنى كۆرسەتتى زايىت.

— ماڭا شۇمۇ يېتەرلىك، — دېدى بارات.

— ماڭا قارىڭ ئۇكام، — دېدى زايىت، — سىز سەپەرگە چىقسىز. ماڭا ئارتۇق بەرگەن ماۋۇ بىر تەڭگە بىلەن يەنە ماۋۇ ئىككى تەڭگە يوللۇقۇمنى ئېلىڭ.

ئۇ باراتنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قارىماي ئۈچ تەڭگىنى باراتنىڭ يانچۇقىغا

سېلىپ قويدى. مامۇتخان بەش تەڭگە پۇلنى دوستىغا يوللۇق تۇتتى.

※ ※

ئۇلار كۈن ئولتۇراي دېگەندە سېڭگىم ئېغىزىغا يېتىپ كەلدى. كۈن ئولتۇرۇشقا ئاز قالغان بولسىمۇ، ھاۋا يەنىلا دىمىق ۋە ئىسسىق ئىدى. ئۇلار ئەمدىلا ئېغىزغا يېتىپ كەلگەنىدى.

— نوختا! — دېگەن ئاۋاز بىلەن تەڭ ئىككى ئەسكەر يۈگۈرۈپ چىقىپ ئۇلارنىڭ ئالدىنى توستى. ئۇلارنى ۋە ھارۋىدىكى ئەسكى-تۈسكىلەرنىڭ بىرىنسىمۇ قويماي ئاختۇرۇپ چىقتى. ھەتتا ھارۋىنىڭ تېگىنسىمۇ تەكشۈردى. ئەلمىساقتىن ھازىرغىچە ئەسكەر تۇرمىغان بۇ تاغ ئېغىزىنى شۇنچىۋالا ئەسكەرنىڭ قامال قىلىۋالغانلىقىنى كۆرۈپ، باراتنىڭ قاتتىق ئاچچىقى كەلدى.

— بىرئاز كېچىككەن بولساق بۇلار بىزنى بۇلايتتى، — دېدى ياشانغان ھارۋىكەش، — ئايالار كۈندۈزلىرىمۇ سېڭگىم تەرەپتىن قارا غوجا تەرەپكە، قارا غوجا تەرەپتىن سېڭگىم تەرەپكە ئۆتەلمەيدۇ. بېقىندا تۈگمەنگە كەلگەن بىرنەچچە ئايالنى تۈتۈۋېلىپ ئاياغ ئاستى قىلىپ ئەتىسى قويۇۋەتتى.

— خەلق بۇنىڭغا بىر نەرسە دېمىدىمۇ؟ — دەپ سورىدى بارات.

— خەلق نېمە دېيەلىسۇن ئوغلۇم، — دېدى ھارۋىكەش ئېغىر خۇرسىنىپ، — خەلق قۇرۇق قول تۇرسا، بۇلاردا ئاپتومات، پىلىموت بار. بولمىسا بىزنىڭ تۇرپان خەلقى ھەرگىز خورلۇققا چىداپ تۇرىدىغان خەلق ئەمەس.

— مۇنداق دەڭ، — دېدى بارات ئويچان ھالدا. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا بۇرۇنقى قوزغىلاڭلاردا تۇرپان خەلقىنىڭ كۆرسەتكەن قەھرىمانلىقلىرى كەلدى. مانا مويدۇن خوجا[1]، مەخسۇت مۇھتى[2]...ئۇلارنىڭ قەھرىمانلىق روھى

---

(1)بۇ يەردە 1913-يىلدىكى قوزغىلاڭنىڭ بولېكچىسى مويدۇن ئالخۇن كۆزدە تۇتۇلدۇ. شۇ يىلى 6-سېنتەبىردە يالاڭ زىگشىن تەرىپىدىن ئۇلتۇرۇلگەن.

(2)بۇ يەردە ئاناطۇق رىسالىسى، يېشقەدەم ئىنقىلابچى مەخسۇت مۇھتى كۆزدە تۇتۇلدۇ. ئۇ 1932-يىلى جەڭ مەيدانىدا قۇربان بولغان.

كىشىلەرنى كۆرەشكە چاقىرماقتا...
— خەلقنىڭ قولىدا ھېچنەرسە يوق، — دەپ داۋام قىلدى ھارۇنكەش، — بۇ يىل ئەتىيازدا ئەخمەت ئەپەندىم كەلگەندە قارا غوجىغا ئالدىغا باردۇق. شۇ چاغدا نۇرغۇن كىشىلەر "چىدىغۇچىلىكىمىز قالمىدى. ئىلى تەرەپ ياردەم قىلسا" دېگەن تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويدى، لېكىن ئۇ زات نۇتۇق سۆزلەپ «بېتىم»نى ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلدى.
— ئەخمەت ئەپەندىم كەلگەندە ئادەم كۆپ يىغىلدىمۇ؟ — دەپ سورىدى بارات.
— شۇمۇ گەپمۇ؟ — دېدى بىر خىل ئىپتىخارلىق بىلەن ھارۇنكەش، — پۇتۇن يۇرت تەۋرەپ كەتتى. شۇ چاغدا ئەخمەت ئەپەندىم "ھە" دېگەنلا بولسا، بۇ ئەبلەخلەرنى بىردەمدىلا يىغىشتۇرۇپ قويىاتتۇق.
باراتنىڭ بۇ ئوت يۈرەك ھارۇنكەشكە بولغان ھۆرمەت، ئىپتىخارى ئاشتى. ئاتىسى قۇراملىق بۇ ئادەم ئۇنىڭ كۆزىگە تېخىمۇ ئىللىق كۆرۈندى. باراتنىڭ ئۆزىگە تىكىلىپ قارىغانلىقىنى كۆرگەن ھارۇنكەش ئازراق ئوڭايسىزلاندى.
— ھە... ئۆكام، بەكلا قاراپ كەتتىلەغۇ؟ تونۇۋالاي دەۋاتاملا؟ ياكى ئىشپىيونمىكىن دەپ ئويلاپ قالدىلامۇ؟ — دېدى ھارۇنكەش، — ھازىر ھېچكىم ھېچكىمگە ئىشەنمەيدۇ جۇمۇ.
— كەچۈرسىلە ئاكا! سىلىنى تونۇۋالاي دېگىنىم يوق. خاتىرجەم بولسىلا، پەقەت سىلىدىن ئۆگىنىۋالاي دەۋاتىمەن، — دېدى بارات سەمىمىيەت بىلەن.
— ئۆزلە مەندىن نېمىلەرنى ئۆگىنىلا. مەن خەت تونۇمايمەن جۇمۇ، — دېدى ھارۇنكەش.
— جەڭ قىلىشنى!...
— ھە... مۇنداق دېسىلە، بىزمۇ ئۆز ۋاقتىدا ناھايىتى ياخشى جەڭ قىلغان. ھازىر قېرىپ قالدۇق.
— ھازىر ياشلارغىمۇ ئۆزلىرىدەك پىشقەدەملەر كېرەك. بولمىسا ياشلارلا

ئىشنى ئەپلەشتۇرەلمەيدۇ.

— شۇنداقمۇ؟ لېكىن بىزلەرگە ئەمدى نۆۋەت كەلمەيلا، ئېغىزدىكىلەر كاۋاپ قىلىدىغان ئوخشايدۇ، — دەپ ھارۋىكەش سېڭگىم ئېغىزىنى شەرەت قىلدى.

— ھەرگىزمۇ ئۇنداق ئاسان ئىش يوق. "بوغۇزلايمەن دېسەڭ قويمۇ تېپىرلايدۇ" ئەمەسمۇ؟!... — دېدى بارات.

— ئۇغۇ شۇنداققۇ! — دېدى ھارۋىكەش خىيالچان ھالدا، — ھازىر ھۆكۈمەت پېچان، تۇرپان، توقسۇننى ئەسكەرگە توشقۇزۇۋەتتى. سەللا گۇمانلىق دېگەن ئادەمنى كېچىلىرى نۇتۇپ كېتىۋاتىدۇ. ئاخشىمى يېتىپ، ئەتىسى نېمە بولۇشىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. يېقىندا لۇكچۇندە بىر ۋەقە بولۇپ ئۆتتى. گومىنداڭنىڭ بىر ئەسكىرى دېھقانلاردىن ئالۋان ئۇچۇن توخۇ، تۇخۇم يىغقىلى كەلگەنىكەن، باۋجاڭلار چۈشتىن كېيىن يىغىپ بېرىشكە ماقۇل بوپتۇ. لېكىن ھېلىقى ئەبلەخ يولدىن ئاتلىق ئۆتۇپ كېتىۋېتىپ، دەرەخ سايىسىدا ئولتۇرغان بىر قىزنى كۆرۈپ قاپتۇ-دە، ئۇنىڭغا ئېتىلىپتۇ. قىز قارشىلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ كۈچى يەتمەپتۇ. قىزنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ، شۇ مەھەللىلىك ئابدىنگايىت يېتىپ كەپتۇ. ئەھۋالنى كۆرۈپ ئابدىنگايىتنىڭ قاتتىق ئاچچىقى كەپتۇ. ئابدىنگايىت ناھايىتى قاۋۇل ئادەم بولغاچقا ھېلىقى ئەبلەخنى بىر مۇشت بىلەن تىك موللاق چۈشۈرۈپتۇ. مۇشتقا چىدىمىغان ھېلىقى ئەبلەخ تاپانچىسىنى چىقىرىپتۇ، لېكىن ئابدىنگايىت چوڭ ئىنقىلابتا [1]ئەسكەر بولغان ئادەم بولغاچقا، ئۇنىڭ تاپانچىسىنى تارتىۋاپتۇ. تاپانچىنى تارتقۇزۇپ قويغان ھېلىقى ئەبلەخ قېچىپ بېرىپ پەيچۇسوغا كىرىۋاپتۇ. شۇ ئاخشىمى ئابدىنگايىتنى "قورال بۇلىدى" دېگەن بەدنام بىلەن ھېچقانداق ئاق-قارىنى سۈرۈشتۇرمەي تۇتۇپ كەتتى.

ھارۋىكەشنىڭ ھېكايىسى تۇگىمىدى. بارات بولسا تاغسىنىڭ بېشىغا

---

[1]تۇرپاندا 1932-يىلدىكى قوزغىلاڭنى چوڭ ئىنقىلاب دەپ ئاتايدۇ. — ئاپتور.

كەلگەن قسمەتنى تولۇق چۈشەندى.

— مۇنداقمۇ زورلۇق بولامدۇ؟ — دېدى ئۇ غەزەپلىنىپ، ئۇنىڭ مۇشتۇمى تۈگۈلۈپ كېتىپ بارانتى. رەڭگى غەزەپتىن قورقۇنچلۇق تۈس ئالغانىدى.

— ئۆزلە لۇكچۈنگە باربمەن دېگەندەك قىلاتتىلاغۇ؟! كىمنىڭكىگە باربلا، — دەپ سوربدى ھارۇنكەش، — ئەگەردە بىرنەچچە كۈن لۇكچۈندە تۇرسىلا قالنىس گەپلەرنى ئاڭلايلا جۇمۇ؟! خەلقنىڭ چىداشقا تاقتى قالمىدى.

— ئابدىنگايىت ئاكامنىڭكىگە.

— ھە... قىشتا كەلگەن ئۆزلە ئوخشماملا؟ — دېدى ھارۇنكەش.

— شۇنداق، مەن ئىدىم.

— يەنە بىر دوستلىرىنچۇ؟

— ئۇرۇمچىدە قالدى.

— ياخشى قىپلا ئۆكام. ئابدىنگايىت ئاخۇننى تۈتۈپ كەتكەندىن كېيىن رەۋىدىخان ئاغرىپ قالدى. باللىرى بولسا ئۇششاق، ئۇلارغا ياردەم قىلىپ قويسىلا جۇمۇ؟! — دېدى ھارۇنكەش.

— مەنمۇ شۇنىڭغىلا كەلدىم، — دېدى بارات ھارۇنكەشكە.

— ياخشى، بەك ياخشى يېگىت ئىكەنلا، تۇغقان دېگەن مۇشۇنداق چاغدا ئەسقاتىدۇ، — دېدى ھارۇنكەش، — ئۆزلە يېنىپ ئۇخلىسىلا، ئات ئۆزى ماڭىدۇ. مەنمۇ ئارزاق كۆرۈمنىڭ ئاچچىقىنى چېقىرىۋالاي.

※ ※

بارانتىك لۇكچۈنگە كەلگىنىگە ئون كۈن بولدى. ھايت-ھۇيت دېگۈچە 7-ئاي كىرىپ قالدى. بۇ تۇرپان ئويمانلىقىدا تارا "بۇغا تىنجىقى" بولىدىغان چاغلار ئىدى. بۇنداق چاغلاردا بۇ يەردىكى ئىسسىقتا ياقا يۇرتلاردىن كەلگەن كىشىلەرلا ئەمەس، مۇشۇ جايدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن كىشىلەرمۇ چىدىيالمايتتى.

شۇڭا مۇنداق چاغلاردا بەزى كىشلەر ئۇرۇمچى قاتارلىق سالقىنراق جايلارغا كېتەتتى، كەتمەكنلەر ئەتىگىنى سەھەر تۇرۇپ، سائەت ئونلارغىچە ئىشلەپ، ھاۋا قىزىپ كەتكەندە كارىزلاردا ياكى كېمىر ئۆڭى، گەملەردە ئارام ئالاتتى. كەچتە سائەت بەش-ئالتىلەردە ئىشقا چىقىپ، قارانغۇ چۈشكىچە راسا ئىشلەيتتى. شۇنداق بولسىمۇ كىيىملەر چۆپ-چۆپ ھۆل بولۇپ كېتىپ، باشتىن چىققان تەر تاپاندىن ئېقىپ چۈشەتتى. ئەگەردە ئازراق شامال چىقسا، كىشلەر ئۆزىنى تونۇر بېشىدا تۇرغاندەك ھېس قىلاتتى.

بارات كەلگەندىن بۇيان ئۆزى باشلامچىلىق قىلىپ، تاغسىنىڭ تۆت-بەش مو يەردىكى بۇغدىيىنى يىغىشتۇردى. ئۇسساپ كەتكەن تەكلىرىگە سۇ قۇيدى. ئابدىنگايىت ئاخۇن تېرىغان قوغۇن پىشقاندى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ پىلەكلىرىنى تاردى. ئىشقىلىپ ئابدىنگايىت ئاخۇن قىلىدىغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى قىلدى. ئەپلەشتۇرەلمىگىنىنى قۇلۇم-قوشنىلاردىن سوردى. شۇڭا باراتنىڭ قىلغان ئىشىنى ھەممەيلەن ماختىدى.

خامان تېپىلىپ تەييار بولغان بولسىمۇ، شامال چىقماي ئۇلارنى ئامالسىز قويدى. شۇڭا بارات بۇگۈن يەڭگىسىنى ئېشەككە مىندۈرۈپ لۇكچۇنلۇققا بازىرىدىكى داڭلىق تېۋىپقا ئېلىپ باردى. ئۇلار بازاردا بىرقانچە ئادەمنىڭ جاھالەت زۇلمىدىن غەزەپلىنىپ قىلتۇاتقان شىكايەتلىرىنى ئاڭلىدى. قىرىق بەش ياشلاردىكى بىر قارا ساقال ئادەم سۆزلەۋاتاتتى. بەش-ئالتە ئادەم ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ تۇراتتى. ئۇ يەردە بارات تونۇيدىغان، تاغسىنىڭ قوشنىسى گاسپىمۇ بار ئىدى.

— نۆت كۈن بۇرۇن تۇڭمەنگە بارغان نۆت ئايالنى ئېغىزدىكى ئەسكەرلەر ھەيدەپ كېتىپ ئايىغ ئاستى قىپتۇ، — دېدى ھېلىقى ئادەم، — بۇنىڭغا بىزنىڭ سېڭگىملىقلارنىڭ قاتتىق ئاچچىقى كەلدى. لېكىن قۇرۇق قول ھېچنېمە قىلالمىدۇق.

— بىزگە نېمىدېگەن خورلۇق؟! — دېدى بىر ياش يىگىت، — ئاشلىقنى يېرىك يىگىلى بولمىسا، خوتۇنلارنى يالغۇز تۇڭمەنگە ئەۋەتەلمىسەك.

— شۇنداق. سېگگىم ئېغىزى زامانلاردىن بېرى ئەسكەر تۇرمىغان جاي ئىدى. ئەمدىزە بۇلارنىڭ بىزگە قىلغان زۇلۇملىرى ئازدەك، خوتۇنلىرىمىزنى ئاياغ ئاستى قىلسا، بۇنىڭغا قانداق چىدىغىلى بولسۇن، — دېدى بىرسى چىرقىراق ئاۋاز بىلەن، — زادى دۇنيادا ھەققەت دېگەن نەرسە بارمۇ؟

— ئەخمەق ئىكەنسەن ئۇكام، — دېدى قارا ساقال ئادەم، — ھەققەت بار. بىراق ھازىر ئۇنى ناھەقچىلىك تۇمانلىرى قاپلىۋالدى. ھەققەنكە يېنىش ئۈچۈن ناھەقچىلىكنى يوقىتىش كېرەك. تىللاش، قاغاش، يىغلاش بىلەن ھېچ ئىش ھەل بولمايدۇ.

— ھەي ئاستاراق، — دېدى شۇ يەردە ئولتۇرغان يايمچى، — ئاستاراق سۆزلەڭلار، ئەتراپىنىڭ ھەممىسى جاسۇس، پايلاقچى.

— قورقما ئاكا! — دېدى ھېلىقى قارا ساقال ئادەم ئېتىراز بىلدۈرۈپ.

— مەنغۇ قېرىدىم، ئۆلۈمدىنمۇ قورقمايمەن. ئەمما ھېچ ئىشنىڭ تاينى يوق، بىرەر بالاغا قالماڭلار دەۋاتىمەن، ئۇكام.

بارات بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ قارا ساقال ئادەمنى بوش ئادەم ئەمەسكەن دەپ ئويلىدى. شۇنداقلا كىشىلەرنىڭ دەردىدىن كەم ئەمەسلىكىنى، غەزەپ-نەپرىتىنىڭمۇ ئۆزىنىڭكىدىن كەم ئەمەسلىكىنى چۈشەندى. دېمەك، نەدىلا بولسا "قازانىنىڭ قۇلىقى تۆت" دېگەن شۇ دەپ ئويلىدى ئۇ. لېكىن شۇ چاغدا تېۋىپقا ئانچە يېراق بولمىغان جايدا ئولتۇرغان موزدۇزنىڭ ئۆزىگە سەپسېلىپ قاراۋاتقانلىقىنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمەيتتى.

— بۇ ئىشلارغا چىدىغىلى بولمايۋاتىدۇ، — دېدى سۆھبەتلىشىۋاتقانلاردىن بىرسى، — يېقىندىن بۇيان ھۆكۈمەتنىڭ ئەلپازى باشقىچىلا بولۇپ كەتتى. «بېتىم»نىڭ ھېچقانداق رولى قالمىدى. خەلقە زۇلۇم سالدى. كۈپكۈندۈزدە بۇلاڭچىلىق قىلدى. ئاياللارنى ئاياغ ئاستى قىلدى.

— توختاپ تۇرسىنا! — دېدى ئالدىدا سۆزلىگەن ئادەم. ئۇنىڭ ھەممە ئىشتىن خەۋىرى بولسا كېرەك. ئۇ يەنە سۆزلەشكە باشلىدى، — تۇرپان بېگى شەھەردە تۆت ئەسكەر بىر ناۋاينىڭ تېنىنى بۇلاپ، بالىسىنى ئېتىپ ياردار

قىپتۇ. بۇ يەردە ياسىن رەقىپنى تۇتۇپ كەتتى. سايلام ئۆتكۈزمەيلا مەسئۇدنى رەئىس قىلدى. نارازى بولغانلارنى جازاغا تارتتى...

ئۇ مۇشۇنداق بىر قاتار ۋەقەلەرنى سۆزلەشكە باشلىدى. باراتنىڭ ئوقۇتقۇچى مەھەممەت توختىيوپنى تۇتۇپ كەتتى دېگۈسى كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئاغزىدىن چىقارمىدى. چۈنكى بىرەر ئىشقا چېتىلىپ قېلىشتىن ئېھتىيات قىلدى.

— ھازىر ھۆكۈمەت ئۆزلىرىگە خىزمەت قىلغان ئادەملەرگىمۇ ئىشەنمەيدىكەن، پىچاندا ئۇيغۇر ساقچىلارنىڭ سىرتقا چىقىشىنى چەكلەپتۇ، — دېدى گاسىپ.

— چەكلەپتۇ ئەمەس، — دەپ گاسىپنىڭ سۆزىنى تۇزەتتى سەمەت دېگەن ۋىجىكرەك بىر يىگىت، — ئۇيغۇر ساقچىلار نازارەت ئاستىدا قاپتۇ.

— ئەمدى كۈنىمىز مۇشۇنداق ئۆتۈۋېرىدىغان بولسا، ھەممىزنى بىر-بىرلەپ يەۋېتىدىغان ئوخشايدۇ، — دېدى بىر ياشانغان دېھقان.

ئۇلار شۇ خىلدا بىرئاز پاراڭلاشقاندىن كېيىن تارقىلىشتى. باراتنىڭ ئالدىدىن ئالدىنقى بېرىم يىلدا ئۇرۇمچىدە يۈز بەرگەن پاجىئەلەر بىر-بىرلەپ ئۆتتى. مامۇتخان بولغان بولسا مۇشۇ ئىشلاردىن قانداق يەكۈن چىقىرار ئىدى دەپ ئويلاپ قالدى ئۇ. ئۇ بۇ يەردە قانچىلىك ۋاقىت ئولتۇرۇپ قالغىنىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى، بىرنەچچە ئورام تاماكىنى ئارتۇق چېكىۋەتكەنلىكىلا ئېسىدە قالدى. ئۇ ئۆز-ئۆزىگە: "مۇنداق ياشاپ بولمايدۇ. خەلقنى ئەمدى ھېچنەرسە توسۇۋالالمايدۇ" دېدى. ئۇ رەۋدىخانىنى ئۇنتۇغانىدى.

— يانايلى ئۇكام! — دېدى رەۋدىخان، — دورا ئېلىۋالدىم.

※ ※

ئۇنىڭ بۇ يەردە قىلىدىغان ئىشلىرى ئاياغلىشىپ قالدى. رەۋدىخانمۇ خېلى تۇرۇلۇپ قالدى. ئۇ ئەمدى ئۇرۇمچىگە قايتىپ ئاسىيەنى كۆرمەكچى،

ئۇنىڭ رازىلىقىنى ئېلىپ، دوستى ۋە ئۇستازى ماموئتخان بىلەن غۇلجىغا بېرىپ ئۆزىگىمۇ، ئاسىيەگىمۇ، ئاتا-ئانىسىغىمۇ ئىشقىلىپ پۈتۈن مىللەتكە بەخت يارىتىش يولىدا كۈرەش قىلماقچى. چۈنكى ماموئتخان "كىمكى ئەركىنلىك دەيدىكەن ئۇ كىشى غۇلجىغا يۈزلىنىشى كېرەك" دەپ بىكار ئېيتمىغان. بۇ يەردىكى خەلقنىڭ تۇرمۇشى نېمەدېگەن ئېغىر، خەلقنىڭ گومىدىڭ ھۆكۈمىتىگە قارشى قاينام-تاشقان غەزەپ-نەپرىتى نېمەدېگەن چوڭقۇر... ئۇ مانا شۇنداق خىيالىلار بىلەن لۈكچۈن بازىرىدا كېتىپ باراتتى. ئۇنى بىر تونۇش ئاۋاز توختاتتى.

— ھەي ئۇكام، ئۆزلە بۇ يەردىكەنلەغۇ؟! كەتمەيمىزمۇ؟

ئۇنىڭ ئالدىدا ئەسمىتۇلنىڭ تۇرپان بېگى شەھەرلىك شوپۇر دوستى تۇراتتى. ئۇلار قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. باراتقا بۇ شوپۇرنىڭ ۋېرىشىشى بەكمۇ ئەپلىك پۈرسەت ئىدى. ئۇ رەھبەرخانغا "قوغۇنلارنى سېتىپ ۋل قىلىپ بېرىمەن" دەپ ۋەدە بەرگەن. شۇڭا ۋەدىسىدىن يېنىۋالالمىدى. ۋەدىسىدىن يېنىۋالسا نامەردلىك بولاتتى.

— مەن بۇ يەردە بىر-ئىككى كۈن تۇراي دەيمەن، — دېدى شوپۇرغا.

— مەيلى ئەمىسە، — دېدى شوپۇر، — ئۇ يەردىكىلەرگە نېمە دەپ سالام دەيمەن. گەپ-سۆز بارمۇ؟

— مەن ساق-سالامەت. ئەتە-ئۆگۈن يېتىپ بارىمەن. بۇ يەردە ئورما باشلىنىپتۇ، ئوروشقا ئەر كىشى كېرەك ئىكەن، — دېدى ئۇ مەنىلىك قىلىپ، شوپۇر خوشلاشتى.

بارات تاماكا ئالماقچى بولۇپ، بىر دۇكانىنىڭ ئالدىغا كەلدى. بۇ چاغدا شوپۇر بىلەن باراتنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان ھېلىقى ئەبگا ياماقچى بىلەن ئۇنىڭغا كالىچىنى يامىقان سەللىلىك ئادەم باراتقا راسا سەپسېلىۋېلىپ پەيچۇسوغا يول ئالدى. ئۇزاق ئۆتمەي باراتنىڭ كەينىدە ئىككى ساقچى پەيدا بولدى.

— قېنى بىز بىلەن ماڭ، — دېدى ئۇلار.

※ ※

كېچه ئۆزىنىڭ ئۆى پەردىسى بىلەن پۈتكۈل كائىناتنى ئۆز قوينىغا ئالغان بىر چاغدا باراتنى سوراقلا ئېلىپ چىقتى. ئۇنى بىر ۋېجىك، ياغاق يۈز، قوپال قارا رامكىلىق كۆزەينەك تاقىغان بىر ساقچى ئەمەلدارى سوراق قىلدى. ئۇ خانىدودا جېدەل چىققاندىن كېيىن بۇ پەيچۈسونى نازارەت قىلىشقا كەلگەنىدى.

— قەيەردىن كەلدىڭ؟ نېمە ئۇچۇن كەلدىڭ؟ — دېدى ساقچى ئەمەلدارى.

— ئۇرۇمچىدىن كەلدىم. يەڭگەمنىڭ بۇغدايلىرىنى يىغىشتۇرۇپ بەرگىلى كەلگەن.

— بۇغدايىنى ئورۇپ، خامانىنى تېپىپ بولدۇڭ، يەنە نېمە ئۇچۇن كەتمەيسەن؟

— شامال يوق خامانىنى سورىيالمىدىم، — دېدى بارات تەمكىنلىك بىلەن.

— بۇ يەرگە كېلىشتە ئىللىقلاردىن قانداق تاپشۇرۇقلارنى ئالغان؟

— شۇڭگۇەن ئەپەندىم گېپىڭىزنى چۈشىنەلمىدىم.

— چۈشىنىپ قالسەن، بىز ھەممىمىز بىلىمىز، قېنى ئېيتە؟ شوپۇرغا نېمە دېدىڭ؟ كىمگە خەۋەر بەردىڭ؟ ھازىرغىچە ئورۇلمىغان قانداق بۇغداي ئۇ؟

باراتنىڭ خىياللىرى چىگىشلىشىپ كەتتى. دەرھال شوپۇردىن گۇمان قىلدى-يۇ، يەنە ئەسىتۇلىنىڭ بۇ شوپۇر توغرىلىق "ناھايىتى ۋېجدانلىق ئادەم، ھايانتا كۆرمىگىنى قالمىغان. لېكىن پۇل ئۇچۇن ھېچقاچان ۋېجدانىنى بۇلغىمىغان" دېگەن سۆزلىرى ئېسىگە چۈشتى.

باراتنىڭ ئويلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، سوراقچى ئۇنى ئىككىلىنىپ قالدى دەپ ئويلىدى ۋە ئىنتايىن يۇمشاق مۇئامىله قىلىپ:

— بولدى، سەن ئويلىنىپ كۆرگىن. بىزدە پۇل كۆپ، خىزمەت

كۆرسەتسەك، باي بولۇپ كېتسەن. هازىرچە ئارام ئالغىن، كېيىن سۆزلىشىمىز، — دېدى.

باراتنى ئېلىپ چىقىپ كېچىك بىر ئۆيگە سولاپ قويدى. قىسمەتنىڭ مۇنداق تەتۈرلىكىگە ئۇ ھەيران بولاتتى. ئەمدى بۇ يەردىن قانداق قۇتۇلۇش كېرەك؟ دەپ ئويلايتتى ئۇ، بىراق بۇنىڭغا جاۋاب تاپالمايتتى... ئۇ ئۆز تەقدىرىنىڭ بۇگۈن كېچىلا ئۆزگىرىپ، زارىقىپ كۈتكەن كۈرمۈش يولى ئېچىلىدىغانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى.

سوراقچى بولسا ئەتىلىككە بۇ سولتەكنى پىچانغا ئېلىپ بېرىپ ئۇنى يەمچۈك قىلىشنى، بۇ يەمچۈك ئارقىلىق كەلگۈسىدە يېگى مەنسەپ تېپىشنىڭ خىلمۇ خىل پىلانلىرىنى قۇرۇپ ياتتى. لېكىن ئۇ ئۇيقۇسىغا قانمىغان كۆزلىرىنى ئاچقاندا يالقۇنتاغنىڭ غەزەپلىك نىداسىنى ئاڭلىدى. ئوق ئاۋازى پۈتۈن لۈكچۈننى قاپلاپ كەتكەنىدى. بۇ لۈكچۈن خەلقنىڭ قورال ھەل قىلىش جېڭى ئىدى

※ ※

1947-يىلى 7-ئاينىڭ 11-كۈنى، پۈتۈن لۈكچۈن بازىرى تاڭ سەھەردىلا مىلتىق ئاۋازىدىن ئويغىنىپ كەتتى. نۇرغۇن كىشىلەر نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلمەيتتى. بۇ مىلتىق ئاۋازى ئىمىن زايىت، ئەخمەتنىياز داۋۇت باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن جاپاكەش خەلقنىڭ غەزەپلىك نىداسى ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەركىنلىك، ئازادلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش، ئاياغ ئاستى قىلىنغان نوموسىنى ئاقلاش ئۈچۈن قوزغالغانىدى. ياق، لۈكچۈنلۈكلەر قوزغالدىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن يالقۇنتاغ ئون نەچچە يىل ئۇيقۇدا ياتقاندىن كېيىن، يەنە بىر قېتىم ھۆركىرەپ نەرە تارتتى. بۇ نەرە ئاۋازى پۈتۈن يالقۇنتاغ ۋە تۇرپان ئويمانلىقىدا زىلزىلە پەيدا قىلدى. قوزغىلاڭچىلار ئۆزلىرىنى ئۆزۈن يىلدىن بۇيان قورقۇتۇپ كەلگەن دۈشمەننىڭ قارا قولى، مۇستەبىت تۈزۈمىنىڭ

تۇۋرۇكى پەيچۈسوغا قاراپ خۇددى يانار تاغ ماگمىسىدەك شىددەت بىلەن ئۈدۈل ئاقماقتا ئىدى. غەزەپلەنگەن قوزغىلاڭچىلار پەيچۈسونى خۇددى چەمبەردەك قورشۇالدى.

— ئاغىنىلەر، — دەپ ۋارقىرىدى ئەخمەتنىياز داۋۇت قوزغىلاڭچىلارغا، — ئەگەردە ساقچىلار ياخشىلىقچە قورال تاپشۇرسا بىرسىنمۇ ئۆلتۈرۈشكە بولمايدۇ. بۇ ئىنتىزامنى ياخشى بىلىۋېلىڭلار!...

پەيچۈسو لۈكچۈننىڭ ئايىغ تەرىپىدە بولۇپ، ياڭخىغا يېقىن جايدا ئىدى. قوزغىلاڭچىلارنىڭ پەيچۈسونى قورشۇالغانلىقىنى كۆرگەن ساقچىلار بىر تەرەپتىن ۋەھىمىگە چۈشۈپ، نېمە قىلىشنى بىلمەي قالغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن شىددەتلىك دولقۇنغا قارشى تۇرۇپ، جان تالاشماقچى بولۇشتى. لۈكچۈنلۈكلەرنى ئويغىتىۋەتكەن مىلتىق ئاۋازى ئەنە شۇ ئاخىرقى جان تالىشىشقا ئۇرۇنغان ساقچىلارنىڭ قوزغىلاڭچىلارغا چىقارغان ئوق ئاۋازى ئىدى. قوزغىلاڭچىلارنىڭ "ئالغا" دېگەن ئاۋازلىرى تۇن قاراڭغۇسىنى يېرىپ ئۆتۈپ يالقۇنتاغدا ئەكس سادا قايتۇردى. قوزغىلاڭچىلار تۆت دانە قول بومبىسىنى بىر-بىرىگە چېتىپ ساقچىلار ئىچىدىن تاقىۋالغان يوغان دەرۋازىنى پارتلىتىپ كۈلىنى كۆككە سورىۋەتتى. كېچىدىن بۇيان دالدىدا تۇرۇپ "ئالغا" دەپ توۋلىغان قوزغىلاڭچىلار ئەمدى پەيچۈسوغا قاراپ ئىلگىرىلىدى. ئۇلارنىڭ "ئالغا" سادالىرى ئىچىدە يۈگۈرۈشلىرى جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈردى. بىردىنلا پەيچۈسونىڭ ئىچىدە ۋايسىغان ئاۋازلار كۆتۈرۈلۈپ ئوق ئاۋازلىرى بېسىقتى. بىر قىسىم ساقچىلار قوراللىرىنى تاپشۇرۇپ قوزغىلاڭچىلار تەرىپىگە ئۆتتى. قوزغىلاڭچىلار پەيچۈسونى ئىگىلىدى.

— تۇرمىدە ئادەم بارمۇ؟ — دەپ سورىدى دىكتار پىلىموت كۆتۈرۈۋالغان ئىمىن زايىت.

— بىر يېگىت بار، — دېدى بىر ساقچى ئەسكەر.

— يۈرۈڭلار! — دېدى ئىمىن زايىت، — تۇرمىنى ئاچايلى.

— قوزغىلاڭچىلار ئۇنىڭ كەينىدىن بېرىپ، تۇرمىنىڭ يېنىدىكى

شاخ-شۇمبىنىڭ ئىچىدىن گۈندىپايىنى تارتىپ چىقاردى-دە، ئۇنىڭ بېلىدىكى ئاچقۇچنى تارتىۋېلىپ ئىشكنى ئېچىپ، ئۇ يەردىن ىىر ياش يىگىتنى چىقاردى. ئۇنىڭ قاۋۇل بەستىدىكى ناچار كىيىملەر، يىرىك، قاپىرىپ كەتكەن قوللىرىدىن، ئۇنىڭ كۆپ جاپا تارتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. بۇ چاغدا شەرقتە ئۇپۇق قىزارغان بولۇپ، ھېلىقى مەھبۇس ئىمىن زايىتنىڭ قولىدىكى ۋالىلداپ تۇرغان دىكتار پىلىمونقا ھەۋەسلىنىپ قاراپ تۇراتتى.

— سېنى تونىمايدىكەنمەنغۇ؟ ئۇكام ئىسمىڭ نېمە سېنىڭ؟ — دېدى ئىمىن زايىت.

— ئۆزۈم جەنۇبىي شىنجاڭلىق. ئىسمىم بارات، ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇغان، مەن تۇغقان يوقلاپ كېلىپ بۇ يەردە تۇرمىگە كىرىپ قالدىم، ماڭا قورال بېرىڭلار، — دېدى بارات ئىلتىجا بىلەن.

— تۇغقىنىڭ كىم؟ — دېدى ئىمىن زايىت تولىمۇ ئىشەنمىگەن قىياپەتتە، — ئۆزۈڭنى "لەنلولۇق" دەۋاتاتتىڭغۇ؟!

— ئابدىگايىتنىڭ تۇغقىنىمەن. ئۆزۈم "لەنلولۇق" بولغان بىلەن ئاتام ئەسلىدە لۇكچۇنلۇك.

— ئۆتكەندە ساقچىلار تۇتۇپ كەنكەن ئابدىگايىتما؟ — دېدى ئىمىن زايىت، ئۇنى ئىمىن زايىت تونۇيىتتى.

— شۇنداق. ماڭا ئىشەنمەيۋاتاملا ئاكا؟!

— بولىدۇ. قورال مەسلىسكە قاراپ باقارمىز، — دېدى ئىمىن زايىت.

شۇنىڭدىن كېيىن باراتنى ھەممەيلەن "لەنلولۇق" ياكى "ھەربىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى" دەپ ئاتايدىغان بولۇۋالدى.

※ ※

ئۇلار چۈشكە يېقىن غەلبە بىلەن ياڭخېغا قايتىپ كەلدى. قوزغىلاڭچىلار

بىلەن بىللە بىر تۇركۈم ساقچىلار قوراللىرىنى كۆتۈرۈپ كەلدى. بۇ ئىش يەرلىك قوزغىلاڭچىلارنى ناھايىتى روھلاندۇرۇۋەتتى. ئۇلار چۈشلۈك تاماق يەپ بولۇپ، تۆت سوۋېتچى "نىسەنچىلەر"نى قوراللىرىنى ماڭچى بولۇشتى. بۇ چاغدا ياڭخې خەلقى ئۆز قېرىنداشلىرىنى مال سويۇپ كۈتۈپ تۇراتتى. قوزغىلاڭچىلار ئىمىن زايىتنىڭ ئۆيىگە كىرىپ چۈشتى. ئۇلار كىرىشتىن ئىلگىرى ئاستانىلىق ئوقۇتقۇچى مۇقىيىت شېرىپ ئاستانە رايونىنىڭ ساقچى باشلىقى رەجەپ تۇختۇنىڭ بىر پارچە خېتىنى ئېلىپ كىرىپ، ئۇلارنى كۈتۈپ ئولتۇراتتى. ئۇ ئۆزى ئېلىپ كەلگەن خەتنى ئىمىن شاڭجاڭغا ئىككى قوللاپ سۇنۇپ تۇرۇپ:

— ئىمىن شاڭجاڭ ئۆزلەگە رەجەپ توختى ماۋۇ خەتنى ئەۋەتكەنىدى، — دېدى.

ئىمىن زايىت خەتنى ئوقۇدى. ئۇنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى:

"ئىمىن شاڭجاڭ ئۆزلە بەكمۇ ئالدىراپ كەتمەي، ۋاقىت پىشىپ يەتكۈچە ئۆز ئادەملىرىنى ياخشى تەشكىللەپ، قولۇڭلاردىكى قوراللارنى كەلسە-كەلمەس ئادەملەرگە بېرىپ قويماسلىقلىرىنى ئۈمىد قىلىمىز. قالغان ئىشلارنى كېيىن ئويلىشىپ كۆرەرمىز.

رەجەپ توختى. 1947-يىل 10-ئىيول"

خەتنى ئوقۇپ بولۇپ ئىمىن زايىت ئويلىنىپ قالدى. ئابدۇراخمان مۇھتى بىلەن رەجەپ توختى دائىم مۇشۇنداق ئاگاھلاندۇرۇپ كېلىۋاتقىنى، ئەمدى ئىشنى باشلاپ قويىدىغان ۋاخىرىنى چىقارماي بولمايدۇ... ئۇ مۇشۇنداق خىيال بىلەن مۇقىيىت شېرىپقا مۇنداق دېدى:

— ئىشنى باشلاپ قويىدۇق. ئەمدى پىنسۇپلىش مۇمكىن ئەمەس. يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم.

مۇقىيىت شېرىپ ئاستانىغا قايتتى، قوزغىلاڭچىلار شۇ كېچىسى تۆت سوۋېتچى "نىسەنچىلەر"نى قوراللاندۇردى.

※ ※

تۆت سوقما ۋەقەسى پۈتۈن نۇرپان ئويمانلىقىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى. گومىنداڭنىڭ تەن زىمىن باشچىلىقىدىكى بىرىگادا شتابى هودۇقۇش ۋە ئالاقزادىلىك ئىچىدە ئالدىراپ قالدى. ئۇلار شىنجاڭ گارنىزون قوماندانى سۈڭ شىلىيەنگە تېلېگراممۇ ئەۋەتىپ ياردەم تەلەپ قىلدى. چۈنكى تۆت سوقمىدىن قېچىپ چىققان كالىر[1] ئۇلارغا خەۋەر قىلغانىدى. ھەربىي شتاب دەرھال يېغىن ئېچىپ ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇردى. ئۇلار ئالدى بىلەن «بېتىم»نى ئىجرا قىلىشتا چىڭ تۇرغان، خەلقنىڭ گومىنداڭغا قارشى غەزەپ-نەپرىتىنى ۋاقتىنچە بېسىپ تۇرغان تۇرپاننىڭ هاكىمى ئابدۇراخمان مۇھتى بىلەن مۇئاۋىن هاكىم باۋۇدۇن يۈسۈپنى ئورۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىپ، ئارقىدىن باشقىلارغا قول سالماقچى بولدى. لېكىن "ئووچىنىڭ قۇشى بولسا، تۈلكىنىڭ خۇداسى بار" دېگەندەك، گومىنداڭ قوشۇنىدىكى ئىستانىلىق بارات دېگەن يېگىت ئابدۇراخمان مۇھتىلارغا خەۋەر قىلىپ قويىدى. ئۇلار شۇ كېچىسى شەھەر سىپىلىدىن ئارغامچا ئارقىلىق چۈشۈپ پاقا بۇلاققا قېچىپ كەلدى.

※ ※

ئابدۇراخمان مۇھتىلار پاقا بۇلاققا قېچىپ كەلگەن كۈنى ئىمىن زايىت، ئەخمەتنىياز داۋۇت باشچىلىقىدىكى خەلق قوزغىلاڭچىلىرى كېچە كېلىپ قونغان سۇ بېشىدىن سېگىگىم يېزىسىغا قاراپ يولغا چىقتى. ئۇلاردا ساقچىلارنىڭ قولىدىن تارتىۋالغان ئون نەچچە تال مىلتىق بىلەن بىرنەچچە تال قىلىچتىن باشقا قورال يوق ئىدى. مۇتلەق كۆپ قوزغىلاڭچىلار تاياق-توقماق بىلەن قوراللانغانىدى. ئۇلار گومىنداڭنىڭ سېگىگىم ئېغىزىدا تۇرۇشلۇق ئامبىرىكىنىڭ

---

(1) كالىر — ئەسلىم بولۇپ قوزغىلاڭچىلارغا ئەسىرگە چۈشكەن. لېكىن قوزغىلاڭچىلار ئۇنى "دۇشمەن" دەپ قوبۇل قىلىپ قوبۇۋېتكەنىدە، ئۇ ئۇدۇل ھەربىي شتابقا قېچىپ كەلگەن.

زامانىۋى قوراللىرى بىلەن قوراللانغان بىر يىگ ئەسكىرى بىلەن ئۇرۇش قىلىش پىلانىنى تۈزمەكچى...

قوزغىلاڭچىلار سېڭگىم يېزىسىدا مەھەممەتنىياز ھاجىنىڭ كارىزىغا يوشۇرۇندى. ئابلىمىت شەرىپى باشچىلىقىدىكى سېڭگىملىق ياشلار شۇ يەرلىك ھەمدۇل ئاكىنى باشلاپ كەلدى. ئۇ تولىمۇ قاۋۇل، كۆپنى كۆرگەن كونا قوزغىلاڭچى[1] ئىدى. ھەممە ئادەم ئۇنى ھۆرمەت بىلەن قارشى ئالدى.

— ھەمدۇل ئاكا، — دېدى ئىمىن زايىت ھۆرمەت بىلەن، — ئۆزلە بىزلەگە بىر مەسلىھەت بەرسىلە. سېڭگىم ئېغىزىغا بۇ تەرەپتىن ھۇجۇم قىلغان ياخشىمۇ؟ ياكى قارا غوجا تەرەپتىن ھۇجۇم قىلغان ياخشىمۇ؟

ھەمدۇل ئاكا بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن مۇنداق دېدى:

— قاراغوجا تەرەپتىن ھۇجۇم قىلغان ياخشى. چۈنكى قارا غوجا تاغنىڭ ئۈستىدە. بۇ تەرەپتىن ھۇجۇم قىلغاندا غەلىبە قازانساقمۇ ناھايىتى ياخشى، ئەگەردە مەغلۇب بولساق، سېڭگىم ئېغىزىنىڭ شىمالىدىكى قومۇشلۇق قۇم كۆرەكتىن چىقىپ مەھەللىگە يېتىپ كەلگۈچە بىرنەچچە كىلومېتىرلىق سايدا پاناھلىنىدىغان جاي يوق. دۈشمەنلەر ئارقىدىن ئوقمۇا ئۈنتۈپ قىرىپ تاشلايدۇ قاراغوجا تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىشمۇ، مەغلۇب بولساق چېكىنىشمۇ ئاسان مەھەللە يېقىن، شۇڭلاشقا يوشۇرۇنۇشمۇ ئاسان.

— ئۇنداق بولسا بىز لۈكچۈنگە قايتايلى، — دېدى ئەخمەتنىياز داۋۇت.

※ ※

ئۇلار ئەمدىلا سۇ بېشىغا كېلىشىگە چارلىغۇچىلار ئىككى ئادەمنى باشلاپ كەلدى. ئۇلار پىچاقلىنىپ كەلگەنىدى. ئۇلارنى ئەخمەتنىياز داۋۇت تونۇيىتتى.

— ھە؟! ... ئۆزلە نېمىگە كېلىشتىلە؟ — دەپ سوردى ئەخمەتنىياز

---

①بۇ يەردە 1932-يىلدىكى قوزغىلاڭ كۆزدە تۈنتۈلىدۇ. — ئالېتور.

داۋۇت ئۇلاردىن.

— مەن يۈسۈپ تالىپ، — دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇردى ئۇلارنىڭ چوڭراقى، — بۇ كىشى مېنىڭ دوستۇم ھۆسۈيۈن گاجىت. پىچاندىمۇ خەلق قوزغىلىپ كەتتى. بىزگە ياردەم قىلساڭلار، پىچان شەھىرىگە ھۇجۇم قىلساق.

ئىمىن زايىت بىلەن ئەخمەتنىياز داۋۇت ئۆزئارا كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋالدى.

— بۇ ئىش بولماپتۇ، — دېدى ئەخمەتنىياز.

— شۇنداق، — دېدى ئىمىن زايىت، — دۇشمەن كۈچلۈك، بىز ئاجىز تۇرساق بىكاردىن-بىكار ئۆزىمىزنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىمىزمۇ؟ بۇ بىر قارا ملىق...

— توغرا، — دېدى ئەخمەتنىياز داۋۇتمۇ، — پىچاندا گومىنداڭنىڭ بىر يېڭ ئەسكىرى بار. ئۇلارنىڭ پىلىموت، ئاپتوماتلىرىدىن باشقا ئىككى دانە تۆمۈر كوگگىسى (برونىۋىكى) بار. دۆڭ بازاردا بىر لېيەن خۇيزۇ ئاتلىق ئەسكىرى بار، بۇلار ناھايىتى چوڭ كۈچ. ئۇلارنىڭ تۇرغان جايى مۇداپىئە قىلىشقا ئەپلىك، ھۇجۇم قىلىشقا ئەپسىز. مۇنداق ئەھۋالدا، قېنى ئېيتىڭلارچۇ، بىز قانداق ھۇجۇم قىلالايمىز؟

— بىزدە ئون نەچچە تال مىلتىق بار. ئوق-دورا تېخىمۇ ئاز. ئادەملىرىمىز ھەربىي تەلىم كۆرمىگەن. تاياق-توقماق بىلەن قارا ملىق قىلساق بولماس! — دېدى ئىمىن زايىت، — بىز ئاۋۋال دۇشمەننىڭ چەت، ئاجىز جايلىرىغا ھۇجۇم قىلىپ، كۈچ توپلاپ، دۇشمەن ھالسىرىغاندا ئاندىن شەھەرگە ھۇجۇم قىلايلى!...

— بولىدۇ ئەمسە، — دېدى ھۆسۈيۈن گاجىت، — چىقتىمدا قىرىق-ئەللىكچە گومىنداڭ ئەسكىرى بار. بىز شۇلارنى ئويلىشىپ كۆرەيلى.

شۇنداق دېيىشىپ، يۈسۈپ تالىپ بىلەن ھۆسۈيۈن گاجىت پىچانغا قايتىپ كەتتى.

※ ※

بۇگۈن ئاخشام قوزغىلاڭچىلار سىركىپتا قوندى. ئۇلارنى پۇتۇن خەلق كوچىغا چىقىپ، زور داغدۇغا بىلەن قارشى ئالدى. ئۆزلىرىنىڭ بەخت-سائادىتى ئۈچۈن كۈچلۈك دۈشمەندىن قورقماي، ئۆلۈمنى پىشانىسىگە ئېلىپ چىققان ئىوت يۈرەك باتۇرلارنى ئۆز ئۆيىدە قوندۇرغۇسى، ھېچبولمىغاندا ئۇلارغا چىرايلىق گەپ قىلىپ، ئۇلارنىڭ روھىنى كۆتۈرگۈسى كېلەتتى. لېكىن نېمە ئامال بولسۇن، دۈشمەننىڭ قوغلاپ كېلىپ قېلىش ئېھتىمالى تۇرغان يەردە كۈچنى چېچىۋېتىشكە بولمايتتى. شۇڭا قوزغىلاڭچىلارنى بەش-ئالتە ئورۇنغا بۆلۈپ، ھەربىر بۆلۈمگە مەسئۇل بولىدىغان كىشىنى تەينىلەپ ئورۇنلاشتۇردى. ئەتراپقا پۇختا قاراۋۇل قويدى. سىركىپلىق بوۋايلار بىلەن مومايلار ۋە بىر قىسىم ياشلار تاڭ ئاتقۇچە قوزغىلاڭچىلار بىلەن ئەتراپنى چارلاپ چىقتى. قوزغىلاڭچىلار يالۋۇرسىمۇ بوۋاي-مومايلار كەتكىلى ئۇنىمىدى. نۇرغۇنلىغان ئۇششاق بالىلار ئۆز ئاتىلىرىنىڭ ياكى ئاكىلىرىنىڭ قولىدىكى ۋالىلداپ تۇرغان مىلتىقلارغا ھەۋەسلىنىپ سىيلاپ بېقىشاتتى. ئۆزلىرىنىڭ چوڭ ئادەم بولمىغانلىقلىرى ئۈچۈن پۇشايمان قىلىشاتتى.

پۇتۇن خەلق ئۇلارنى ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ ياخشى نەرسىلىرى بىلەن مېھمان قىلدى.

— قېنى ئال ئوغلۇم! كۆپرەك يېگىن! — دەيتتى ياشانغانلار، — ئەتە جەڭگە كىرىسەن. ئاز يېسەڭ دۈشمەننى يېڭەلمەيسەن.

بۇ كۈنلەردە بارات ئۈچۈنمۇ قىلىدىغان ئىش چىقىپ قالدى. ئۇ بىردىنلا بۇ نانونۇش قوزغىلاڭچىلار بىلەن چىقىشىپ كەتتى. گاھىدا قوزغىلاڭچىلارغا ئولجا ئالغان مىلتىقنى قانداق ئېتىشنى ياكى قانداق قارىغا ئېلىشنى ئۆگەتسە، گاھىدا كەڭسايدا بولغان ئورۇشنى سۆزلەپ بېرىپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ روھىغا ئىلھام بېرەتتى. چۈنكى ئىمىن زايىت ئۇنىڭ ھەربىي بىلىمى بارلىقىنى

بىلگەندىن كېيىن سېگگىم يېزىسىغا مېگىش ئالدىدا ئۇنى چاقىرىپ مۇنداق دېگەنىدى:

— قېنى سەن لەنلولۇق، ئۆزۈڭنىڭ ھەربىي بىلىمىگىنى باللارغا ئۆگىتىپ قويغىن، ئۇرۇش دېگەننىڭ "توققۇزى رەڭ بىرسى جەڭ" دېگەن گەپ بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە دۈشمەننىڭ ئاجىزلىقىنى سەن بىزدىن ئوبدان بىلىسەن.

باراتمۇ ئۆز زېھنىي كۈچىنى ئىشقا سېلىپ، قوزغىلاڭ رەھبەرلىرىنىڭ ئۇمىدىنى ئاقلاشقا تىرىشۇاتاتتى. كېچە-كۈندۈز ئىشلەيتتى، ھاردىم-تالدىم دېمەيتتى.

ئۇلار سىركېپتىن يولغا چىققاندا پۈتۈن خەلق كوچىغا چىقىپ ئۇلاردىن ئايرىلغۇسى كەلمىگەن ھالدا ئۇزىتىپ قويدى. ياشانغانلار "ئامىن" دەپ قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئاللادىن قوزغىلاڭچىلارغا مەدەت تىلىدى.

— خۇدا سىلەرگە نۇسرەت، دۈشمىنىڭلارغا زاۋاللىق بەرگەي.

— خۇدا دۈشمىنىڭلارنى يەر بىلەن يەكسەن قىلغاي.

※ ※

قوزغىلاڭچىلار لۈكچۈنگە كەلگەندە پۈتۈن خەلق يىغىلىپ قىزغىن قارشى ئالدى. قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىدا ماڭغان ئەخمەتنىياز داۋۇت بىلەن ئىمىن زايىت ئاتىتىن چۈشۈپ خەلقە ھۆرمەت بىلدۈردى. ئەخمەتنىياز داۋۇت قوزغىلاڭچىلار نامىدىن نۇتۇق سۆزلەپ، ئۆزلىرىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندۈردى. ئۇنىڭ سۆزى خەلق تەرىپىدىن ئالقىشلىنىپ تۇردى.

— ھۆرمەتلىك قېرىنداشلار! — دەپ سۆزىنى باشلىدى ئەخمەتنىياز داۋۇت، — ھەرقايسىڭلارنىڭ بىزگە قىلغان ھۆرمىتى ئۈچۈن بارلىق قوزغىلاڭچىلار نامىدىن رەھمەت ئېيتىمەن (پۈتۈن خەلق گۈلدۈراس ئالقىشلار ياڭراتتى). بىز «ئون بىر بېتىم»نىڭ ئىمزالىنىشى بىلەن پۈتۈن شىنجاڭدا

تىنچلىق، دېموكراتىيە ۋە ئەركىنلىككە ئىگە بولمىز دەپ ئويلىنىدۇق. لېكىن تۇرۇلگەن «بېتىم»نىڭ سىياھى قۇرۇلمايلا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى پۈتۈن شىنجاڭنى تۇرمىگە ئايلاندۇردى. نۇرغۇنلىغان ئىلغار كىشىلەرنى تۇتقۇن قىلدى ۋە ئۆلتۈردى. ئەمدى «بېتىم» قۇرۇق گەپ بولۇپ قالدى. يېقىندىن بۇيان تۇرپان، پىچاندا يۈز بەرگەن پاجىئەلىك ۋەقەلەرنى ئۆز كۆزۈڭلار بىلەن كۆردۈڭلار. بىزدە تىنچ ھايات كەچۈرۈشكە ھېچقانداق ئامال قالمىدى. تۇتقۇن قىلىش يەنمۇ كۈچىيىپ كەتتى. ئەمدى سەۋر-تاقىتىمىز تۈگىدى. بىزنىڭ خەلقىمىزدە "توشقاندەك مىڭ يىل ياشىغۇچە، يولۋاستەك بىر كۈن ياشا "دېگەن تەمسىل بار. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قوزغالدۇق. كىم بىزگە زۇلۇم سالىدىكەن، بىز شۇنىڭغا قارشى تۇرىمىز. لۇكچۈندە خەنزۇ پۇقرالارمۇ بار. ئۇلار ئۇزاق ۋاقىت بىز بىلەن بىللە ياشىغان. ئۇلارمۇ بىزدەك ئېزىلگەن. كىمدە كىم پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ "توپىلاڭدىن توغرىلاپ" ئۇلارغا چېقىلسا، ئۇنداق ئادەم بىزدىن يامانلىمىسۇن، قاتتىق جازاغا تارتىلىدۇ. بىز ئورتاق دۈشمىنىمىز گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن ھەممىز بىر نىيەت، بىر مەقسەتتە جەڭگە ئاتلىنايلى!

مانا بۇ ئەخمەتنىياز داۋۇتنىڭ قوزغىلاڭچىلارغا ۋەكالىتەن خەلقە چىقارغان خىتابنامىسى ئىدى. ئەخمەتنىياز داۋۇتنىڭ سۆزى تۈگىگەندىن كېيىن، كۆپچىلىك ئۇرۇنغىچە چاۋاك چالدى. بىرنەچچە ياش شوئار توۋلىدى.

— گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنى يوقىتايلى!

— ئىنسانىي ھوقۇقىمىزنى قولغا كەلتۈرەيلى!

— گۇناھسىز ئۆلتۈرۈلگەن قېرىنداشلىرىمىز ئۈچۈن ئىنتىقام ئالايلى!

شوئارلاردىن چىققان ياڭراق سادا يالقۇنتاغنىڭ ئېگىز چوققىلىرىنى تىترىتىپ، لۇكچۈن ئاسمىنىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى. شۇ چاغدا ئوتتۇرا بوي، كەكە ساقال، 50 ياشلارغا كىرگەن بىر ئادەم كۆپچىلىكنى ئارىلاپ ئۆتۈپ كېلىپ، ئىمىن زايىتقا بىر پارچە خەتنى ئۇزاتتى.

ئىمىن زايىت خەتكە بىر قۇر كۆز يۇگۈرتۇپ چىققاندىن كېيىن، خەتنى ئەخمەتنىياز داۋۇتقا بەردى. خەتنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى:

"ھۆرمەتلىك ئەخمەتنىياز داۋۇت ۋە ئىمىن شائجاڭ! زۇلۇم دەستىدىن چىدىغۇچىلىكى قالمىغان تۇرپان خەلقى قوزغىلىپ، ئابدۇراخمان مۇھىتىنىڭ باشچىلىقىدا كۈرەشنى باشلىۋەتتى. سىلەر ئادەملىرىڭلارنى رەتلەپ ۋە ياخشى تەشكىللەپ، ئىنقىلابچىلارنىڭ سېپىگىم ئېغىزىغا ھۇجۇم قىلىشىغا دەرھال ماسلىشىڭلار!

رەجەپ توختى

1947-يىلى 7-ئاينىڭ 12-كۈنى، كېچە"

شۇنىڭدىن كېيىن قوزغىلاڭچىلار لۈكچۈن خەلقى بىلەن خوشلىشىپ سېپىگىم ئېغىزىغا قاراپ يولغا چىقتى. بۇ چاغدا ئەتراپتىكى يېزىلاردىن كىشىلەر بەشتىن، ئوندىن كېلىپ قوزغىلاڭچىلار قوشۇنىغا قوشۇلۇشقا باشلىدى.

يىگىرمە سەككىزىنچى باب

سېغىنىم ئېغىزىدا

ئېغىزلاردا جەڭ قىلغان،
ھاكىم بىلەن ئىمىنجان.
قوللاردا تاياق-توقماق،
شۆھرەت بولغان ئونبىر جان.
— تۇرپان خەلق قوشقى

ھۆرمەتلىك كىتابخان! خەرىتىنى قولىڭىزغا ئالسىڭىز شىنجاڭنى ئوتتۇرىدىن كېسىپ ئۆتكەن بۇيۇك تەڭرى تېغىنىڭ شەرقىي ئۇچىدا بىر-بىرىگە قارىمۇ قارشى ئىككى جايىنى كۆرىسىز. ئۇنىڭ بىرى مەڭگۈلۈك قارمۇزلار بىلەن قاپلانغان دېڭىز يۈزىدىن 5445 مېتىر ئېگىز بولغان بۇغدا چوققىسى، يەنە بىرى بۇغدا چوققىسىنىڭ توپتوغرا جەنۇبىغا جايلاشقان، دېڭىز يۈزىدىن 154 مېتىر تۆۋەن، يازدا 45 گىرادۇستىن يۇقىرى ئىسسىق بولىدىغان، يەر شارى قۇرۇقلۇقىدىكى دېڭىز يۈزىدىن ئەڭ پەس جاي تۇرپان ئويمانلىقى. تۇرپان، پېچان، توقسۇن ناھىيىلىرى مۇشۇ ئويمانلىققا جايلاشقان. بۇ جاي ئۆزىنىڭ

ئاجايىپ شىرىن ئۇزۇم، قوغۇنلىرى، ئاجايىپ قەدىمكى يادىكارلىقلىرى بىلەن دۇنياغا مەشھۇر.

تـۇرپـانـنىڭ شىمالىغا، تەگرى تېغىنىڭ جەنۇبىي ئۇچىغا جايلاشقان يالقۇنتاغ غەربتىن شەرقە سوزۇلۇپ تۇرىدۇ. يالقۇنتاغ بىلەن تۇرپان شەھرىنىڭ ئـوتـتـۇرىسىدا ئۇچ-تۆت كىلومېتر كەڭلىكتە، ئاتمىش-يەتمىش كىلومېتر ئـۇزۇنلۇقتا بىر ساي بار. بۇ ساي يارغول كونا شەھرىدىن قاراغوجىغىچە سوزۇلۇپ تۇرىدۇ. يار كۇنلىرى ساي بىلەن تاغدىن كۆتۈرۈلگەن يالقۇن پۈتۈن ۋادىنى قاپلاپ كېتىدۇ. ھاۋا ئىسسىق كۇنلەردە تاغدىن ۋە سايدىن كۆتۈرۈلگەن يـالـقـۇن يـەر يۈزىدە گويا تاۋلانغان تونۇرىدەك يالىلداپ تۇرىدۇ. تۇرپان ئـويـمانلىقىغا ھايات بەخش ئەتكەن كارىزلار مانا شۇ يالقۇنتاغ ئېتىكىدىن شـمالدىن جەنۇبقا قاراپ قېزىلغان. يالقۇنتاغ ئېتىكىدە تاغ-تاشلار قىزىپ تـېمپېراتۇرا سېلىتىسىيە ئاتمىش، يەتمىش گىرادۇسقا يەتكەن چاغدىمۇ كارىز سۇلىرى شۇنچىلىك سوغۇق بولىدۇكى، بىر چىنە سۇنى بېشىگىزدىن قۇيىسىگىز ئەندىكسىپ كېتىسىز. تۇرپاننىڭ دۇنياغا مەشھۇر ئۇزۇم، قوغۇنلىرىنىڭ شۇنچىلىك تاتلىق بولۇشى مانا شۇ يالقۇنتاغ باغرىنىڭ خاسىيىتىدىن بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇزۇمزارلار مۇشۇ يالقۇنتاغنى بويلاپ غەربتىن شەرقە قاراپ سوزۇلغان. يـالقۇنتاغدىن جەنۇبقا قارىسىگىز ياپيېشىل باغلارغا، ئۇزۇمزارلارغا كۆمۈلگەن تۇرپاننى كۆرىسىز، بارغانچە پەسكە قاراپ ماڭسىگىز، بۇ ئويمانلىقنىڭ ئەڭ پەس جايى ئايدىڭكۆلگە بارىسىز. تۇرپان شەھرىنىڭ غەربىي شىمالىدا دۇنياغا مەشھۇر بولغان يارغول قەدىمكى شەھىرى، شەرقىدە ئىدىقۇت-ئاستانا قەدىمكى شەھىرى بار. سېڭگىم ئېغىزى مانا شۇ ئىدىقۇت-ئاستانە قەدىمىي شەھرىنىڭ شىمالىدا. ئـۇ، تۇرپـاننىڭ قاراغوجا يېزىسى بىلەن سېڭگىم يېزىسىنىڭ ئارىلىقىدىكى يالقۇنتاغنىڭ جىلغىسىغا جايلاشقان تەبىئىي ئۆتكەل. شۇنىڭ ئۈچۈن مەيلى قۇمۇل ياكى ئىچكىرىدىن چىققانلار بولسۇن ياكى شىمالىي شىنجاڭ ۋە جەنۇبىي شـىنجاڭدىن چىقىپ قۇمۇلغا بارماقچى بولغانلار بولسۇن، ھەممىسى مۇشۇ سېڭگىم ئېغىزىدىن ئۆتىدۇ. 1947-يىلى 3-ئايدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىر يىڭ

ئەسكەر ئەۋەتىپ سېڭگىم ئېغىزىدىكى ئاھالىنى كۆچۈرۈۋېتىپ، "خان يولى "نىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ناغ ئۇستىگە بەش پوتەي سېلىپ، يولدىن ئۆتكەنلەرنى ئاختۇرۇپ تۇتقۇن قىلىشقا باشلىدى.

سېڭگىم ئېغىزىنىڭ شىمالىدىكى جىلغىدىن كىچىك بىر ئېقىن سۇ ئېقىپ تۇرىدۇ. بۇ سۇ تەڭرى تېغىنىڭ قارلىق چوققىلىرىدىن ئېقىپ چۈشۈپ قاراغوجا، ئاستانە يېزىلىرىغا ھايات بەخش ئېتىدۇ. ناغ ئىچىدە بۇ كىشىلەر سۇغا بىرنەچچە تاش تۇغمەن چۆرىگەن بولۇپ، بۇ سۇ يازدا كۆپىيىپ، قىشتا ئازىيىدۇ، قىزىل لانقىنى ئېقىتىپ كەلگەچكە ياز كۈنلىرى قىپقىزىل بولۇپ كۆرۈنىدۇ. كارىز سۇلىرى قاش تېشىدەك سۇپسۇزۇك بولۇپ، يىراقتىن كەلگەن كىشىلەر بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ھەيران قالىدۇ. سېڭگىم ئېغىزىدىن بىر چوڭ يول ئۆتىدۇ. بۇ يول "خان يولى" دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول سېڭگىم جىلغىسىدا شۇ يەردىكى ئېقىن سۇغا ئوخشاش يىلانەك تولغىنىپ ئۆتىدۇ. سۇدىن ئۆتۈش ئۈچۈن ياغاچ كۆۋرۈكلەر سېلىنغان. سېڭگىم ئېغىزىنىڭ غەربىدىكى يالقۇنتاغنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان ساينى كىشىلەر "يارتا گۈمبەزنىڭ سېيى" دەپ ئاتايدۇ.

يالقۇنتاغ شەرقىنى غەربكە سوزۇلۇپ، ئارزاق ياي شەكلىنى ھاسىل قىلىپ قاراغوجا بىلەن تۇتۇشۇپ تۇرىدۇ. سېڭگىم ئېغىزىنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپى قاراغوجا بىلەن تۇتاشقان ئەگمىلىك قىيالىقنى ھاسىل قىلغان. قىيانىڭ تۈۋىدە تەڭرى تېغىدىن ئېقىپ كەلگەن سۇ قاراغوجا ۋە ئاستانىغا ئېقىپ تۇرىدۇ. قىيالىق تاغ تۆپىسىگە چىقىپ قارىسىڭىز قاراغوجا ۋە ئاستانە يېزىلىرى خۇددى ئالقاندىكىدەك كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. يېزىلارنىڭ غەربىدىكى قۇم بارخانلىرى دېگىز دولقۇنلىرى كۆرۈنۈشىنى ھاسىل قىلغان. سېڭگىم ئېغىزىنىڭ غەرب تەرىپىدىكى يالقۇنتاغنىڭ باغرى يانتۇراق جايلاشقان. سېڭگىم ئېغىزىغا يېقىن "خان يولى"غا ياندىشىپ بىر مازار جايلاشقان بولۇپ، مازاردا چوڭ-كىچىك قەبرىلەردىن تاشقىرى يەنە بىر چوڭ گۈمبەز بار. بۇ گۈمبەز بىلەن ناغ ئەگمىسىنىڭ ئارىلىقىدا بىر ساي بار. كىشىلەر بۇ ساينى "يوشوغان" دەپ ئاتايدۇ. بۇ ساي ئادەتتە كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش رولىنى ئويناىدۇ.

قاراغوجا ۋە ئاستانە بېزىلىرى قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ گۈللەنگەن جايى. بۇ يەردىكى ئاسار ئەتىقىلەر قەدىمكى ئۇيغۇر رەسسامچىلىقى ۋە بىناكارچىلىقىنىڭ نامايەندىسى. شۇنداقلا بۇ جاي بېقىنقى زامان كىشىلىرىنىڭ ئىلىم مەرپىەتنى گۈللەندۈرۈش ماكانى بولغان.

قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىدىن كېيىن گېنېرال مەھمۇت مۇھتى بىر بۆلۈك ياشلارنى سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرا ئاسىيا ئالىي بىلىم يۇرتىغا ئوقۇشقا ئەۋەتكەن. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ جايىنىڭ قىياپىتى تېخىمۇ يېڭىلىنىپ، ئىنقىلابىي تۈس ئېلىشقا باشلىغان. نۇرغۇن كىشىلەر ئەركىنلىك، دېموكراتىيە ئۇچۇن، زۇلۇمغا قارشى تۇرۇشنى مەقسەت قىلغان قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قاتنىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ قەھرىمانلىقىنى، شىر يۈرەك باتۇرلىقىنى نامايەن قىلغان. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى پارتىلىغاندىن كېيىن، كىشىلەرنىڭ گومىنداڭنىڭ زۇلۇمەتلىك ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى كۈرىشى كۈندىن كۈنگە كۈچەيگەن. گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ «بېتىم» ئىتتىپاقىنى كېيىن، تۇرپان ئويمانلىقىدىكى باشقا خەلقلەرگە ئوخشاش قاراغوجا ۋە ئاستانە خەلقىنىڭ «بېتىم»نى ئىجرا قىلىش تەلىپى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان.

※ ※

ئوتتۇرا ئاسىياغا چىقىپ ئوقۇغانلار قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇلار ئۆزلىرى بىلەن بىگى بىلىم، بىگى ئىدىيە ئېلىپ كەلدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يۇرتلىرىنىڭ قىياپىتىنى ئۆزگەرتىشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىشاتتى. مۇنداق ئىلغار كىشىلەرنىڭ تەسىرى كىشىلەرگە يۇقماي قالمىدى. ئىلىدا ئىنقىلاب پارتىلىغاندىن كېيىن، قاراغوجا ۋە ئاستانە خەلقى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى ئۆزلىرىنىڭ نىجاتكارى ۋە ئازادلىقىنىڭ بۆشۈكى دەپ تونۇدى، شۇڭا ئۇلارنىڭ ناخشىلىرىدا ئىنقىلابقا بولغان چەكسىز ساداقەتلىك ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. شۇ چاغدا ئاستانە

ۋە قاراغوجا ياشلىرى ئارىسىدا پىنوفى شېئىرلىرىغا تەقلىد قىلىنغان مۇنداق بىر كۈپلېت شېئىر ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرەتتى:

تۇرمۇش كۆچۈرۈش قىممەتلىك بەك،
مۇھەببەت ئىشقى ئاندىن يۈكسەك.
ئازادلىق ئۈچۈن بولسا ئەگەر،
ھەر ئىككىسىدىن كېچىش كېرەك.

※ ※

1947-يىلى 2-ئاينىڭ 20-كۈنى قاراغوجا ۋە ئاستانە خەلقلىرىنىڭ ھاياتىدا كۈتۈلمىگەن زور خۇشاللىق كۈن بولدى.

— ئەخمەتجان قاسىمى تۇرپان شەھرىگە كەپتۇ، بۈگۈن بۇ يەرگە كەلگۈدەك، دېگەن خەۋەر پۈتۈن ئاستانە ۋە قاراغوجىغا پۈركەتتى. ئاكىلىغانلار بۇ خەۋەرنى زور خۇشاللىق بىلەن بىر-بىرىگە يەتكۈزۈشەتتى. نەتىجىدە پۈتۈن خەلق تەۋرەپ كەتتى. ياق، ياق، پۈتۈن تۇرپان ئويمانلىقى، پۈتۈن يالقۇنتاغ تەۋرەپ كەتتى. قاراغوجا، ئاستانە، سېگىم، مورتۇق ھەتتا لۈكچۈن، ياكېخې قاتارلىق جايلارنىڭ خەلقلىرى خۇددى كەلكۈن سۈدەك سېگىم ئېغىزىدىكى "خان يولى"غا قاراپ ئاقماقتا ئىدى. ھەممە ئادەمنىڭ بىرلا ئارزۇسى بار ئىدى، ئۇ بولسىمۇ شىمالىي شىنجاڭدا دېھقان-چارۋىچىلارغا رەھبەرلىك قىلىپ، گومىنداڭغا ئەجەللىك زەربە بەرگەن ئادەمنىڭ زادى قانداق بىر ئۇلۇغ زات ئىكەنلىكىنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن بىر كۆرۈش ئىدى. شۇڭا بارلىق ياشانغانلار، ياشلار، ئاياللار، بالىلارنىڭ ھەممىسى كەلمەكتە ئىدى. ئۇلار مۇسۇلمانىنىڭ پاختا زاۋۇتىدىن سېگىم ئېغىزىدىكى گۈمبەزگىچە بولغان ئارىلىقتا داغدۇغا قىلىپ ئۆزلىرىنىڭ قەھرىمان يولباشچىسىنى كۈتمەكتە ئىدى. پۈتۈن خەلق ئەخمەتجان ئەپەندىمنىڭ ئۆزلىرى ئۆستۈرگەن مېۋىلەرگە ئېغىز تېگىشىنى ئارزۇ

قىلىشاتتى.

قۇيلىش چۈشكە يېقىنلىشاي دەپ قالدى. كىشىلەر بارغانچە كۆپەيمەكتە ئىدى. شۇ چاغدا "خان يولى"دا كىچىك ماشىنىلار كۆرۈندى. پۈتۈن خەلق يولنىڭ ئىككى چېتىدە تۇرۇپ چاۋاك چېلىپ ئۆز يولباشچىسىنى كۈتۈۋالدى. ماشىنا سېگىگىم ئېغىزىدىن قاراغوجا تەرەپكە ئەگىلىشى بىلەن كىشىلەر ماشىنىنى ئورتۇۋېلىشتى، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ كۆزلىرىدىن خۇشاللىق ياشلىرى ئاقماقتا ئىدى. قاراغوجىلىق مەشھۇر سازەندە، مۇقامچى ئابدۇل ئاكا مۇنداق قوشاقلارنى دۇتارغا تەڭكەش قىلىپ ئېيتماقتا ئىدى:

يۈزۈڭنى كۆرمەككە زار بولدۇم،
تاپارمەنمۇ ئوغلۇم سېنى؟!
يولۇڭغا ئىنتىزار بولدۇم،
تاپارمەنمۇ ئوغلۇم سېنى؟!
ھەسرەتتە قالدىم ئاھ ئۇرۇپ،
قالدىم يولۇڭغا تەلمۈرۈپ.
جاھاننى مەن ئاختۇرۇپ،
تاپارمەنمۇ ئوغلۇم سېنى؟![1]

ئەخمەت ئەپەندىم ماشىنىدىن چۈشۈپ، پۈتۈن خەلقە سالام بەردى ۋە ھۆرمەت بىلدۈردى. بۈگۈن خەلق كۆرۈشۈاتقان ئادەم بۇرۇن ئۆزلىرى كۆرۈپ ئادەتلەنگەن ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىغا زادىلا ئوخشمايتتى. بۇرۇنقى ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى تەلەتتىن مۇز چىقىپ تۇرىدىغان، ھاكاۋۇر، گەپلىرى توك ۋە ئەسەبىي، ھەممىگە شۈبھىلىنىپ قارايدىغان، ئەتراپىدا بىرقانچە يالاقچىلىرى خۇشامەت قىلىپ تۇرىدىغان ئادەملەر ئىدى. مانا ئۇلارنىڭ ئالدىدا بىرنەچچە

---

[1] «يۈسۈپ-ئەخمەت» داستانىدىن. — ئالېتور.

ھەمراھى بىلەن بېشىغا قارا تۇماق، ئۇستىگە چەكمەن تون كىيگەن، مۇلايىم كۆزلىرى كۈلۈپ تۇرىدىغان، ئالىملارغا خاس ئەقىلگە ئىگە بولغان 31، 32 ياشلاردىكى ئاددىي بىر كىشى تۇرماقتا. ئۇ تولىمۇ كەمتەرلىك بىلەن خەلقە قولىنى كۆتۈرۈپ:

— رەھىمەت قېرىنداشلار! رەھمەت قېرىنداشلار! — دەپ ئېھتىرام بىلدۈرمەكتە ئىدى. ئەخمەت ئەپەندىنىڭ بۇ سەممىي ھەرىكىتىدىن نۇرغۇن كىشىلەر كۆزلىرىگە ئىسسىق ياش ئالماقتا ئىدى. ئاياللار بوۋاقلىرىغا ئەخمەت ئەپەندىنى كۆرسىتىپ:

— ئوغلۇم سېنى خۇدايىم ئەخمەت ئەپەندىمدەك ئادەم قىلسۇن، — دەپ ئىلتىجا قىلىشماقتا ئىدى. ئەخمەت ئەپەندىم كىشىلەر كۆپرەك توپلانغان جايغا كەلگەندە ماشىنىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ قىسقا ئەمما ياقۇنلۇق نۇتۇق سۆزلىدى:

— مۆھتەرەم قېرىنداشلار! — دەپ سۆزىنى باشلىدى ئەخمەت ئەپەندى — بىز ئۇچ ۋىلايەت خەلقى زۇلۇمغا قارشى قوزغىلىپ، ئۆلكە خەلقىنىڭ ئازادلىقى ۋە ئەركىنلىكى ئۈچۈن قان كېچىپ كۈرەش قىلدۇق. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى جەڭ مەيدانلىرىدا ئارقا-ئارقىدىن مەغلۇب بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار مەسىلىنى ئۇرۇش ئارقىلىق ئەمەس، سۆھبەت ئارقىلىق ھەل قىلىشنى تەكلىپ قىلدى. ئىنقىلابىي ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت "قان تۆكۈلگەندىن كۆرە ئۇلارنىڭ سۆزى ھەققىي بولىدىغانلا بولسا، مەسىلىنى سۆھبەت ئارقىلىق ھەل قىلىشقا بولىدۇ" دەپ تونۇدى. شۇنىڭ بىلەن بىز ئۇرۇمچىگە كېلىپ سۆھبەت ئۆتكۈزدۇق. «ئون بىر بېتىم» تۇرۇلدى. ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلدى. بىز مۇشۇنداق پۇرسەتتە تۇرپان خەلقىنى يوقلاپ كېتىش ئۈچۈن بۇ يەرگە كەلدۇق...

ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ سۆزى ئاياغلاشقاندىن كېيىن پۇتۇن خەلق ئۇزاققىچە چاۋاك چالدى. يىغىندىن كېيىن مېھمانلار خەلق ئۈيۇشتۇرغان داستىخانغا داخىل بولدى. ئۇلار تۇرپانىنىڭ قوغۇنى، ئۇزۇمى ھەتتا ئاق

قوناقنىڭ نېنىغا ئېغىز تەگدى. شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن ئاستانە مەكتىپىدە ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق خەلق يولباشچىلىرىنى كۈتۈۋېلىش يۈزىسىدىن يەنە يىغىلىش بولدى. پۈتۈن خەلق شۇ يەرگە يىغىلدى. ئادەتتە قۇربان ھېيىتىمۇ مۇنداق كۆپ ئادەم يىغىلمايتتى. ئادەمنىڭ كۆپلىكىدىن دەسسىگۈدەك يەر قالمىدى. يىغىندا بىر قىسىم كىشىلەر گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ خەلقە قىلمۇانقان زۇلمىدىن شىكايەت قىلىپ:

— چىدىغۇچىلىكسىز قالمىدى. قورغالساق ئىلى تەرەپ بىزگە ياردەم بېرەمدۇ؟ — دەپ سوئال قويدى.

— بىز ھۆكۈمەت بىلەن «بېتىم» تۈزدۇق. بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلدى، — دېدى ئەخمەتجان قاسىمى جاۋاب بېرىپ، — ھازىر تىنچلىقنى ساقلايلى! كۆپچىلىكنىڭ «بېتىم»نىڭ نەتىجىسىنى كۈتۈشىنى ئۈمىد قىلىمەن. ھەرگىز ئالدىراڭغۇلۇق قىلمايلى!

كەچتە ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق رەھبەرلەر تۇرپان شەھىرىگە قايتىپ كەتتى. بۇ ئۇچرىشىش ئېزىلگەن خەلقە زور ئىلھام بەردى ۋە ئۇنتۇلماس خاتىرە بولۇپ قالدى.

※ ※

«بېتىم»نىڭ ئىمزالانغىنىغا يېرىم يىلدىن ئاشتى. لېكىن ھاكىم سايلاشنى ھېسابقا ئالمىغاندا قالغان ئىشلارنىڭ ھەممىسى قۇرۇق گەپ بولۇپ قالدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئىچكىرىدىن ھەدەپ ئەسكەر توشۇماقتا ئىدى. تۇرپان، پىچان ئەتراپىدىكى ئەسكەرلەرنى ئىككى-ئۈچ ھەسسە ئاشۇردى. ئۇلار كېچە-كۈندۈز چارلاپ، خەلق ئۇستىدىكى نازارەتنى كۈچەيتىپ، سەللە كۆمانلىق دەپ قارىغان ئادەمنى تۇتۇپ قامىشقا باشلىدى. ئەمما خەلقنىڭ «بېتىم»نى ئىجرا قىلىش تەلىپى ناھايىتى ئۇستۈن ئىدى. ئۇلار ھۆكۈمەتتىن ئۈز لەۋزىدە تۇرۇشنى ئۈمىد قىلاتتى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تۇرپان

ئويمانلىقىدىكى خەلقنىڭ بۇنداق تەلىپىنى خەلقنى باستۇرۇشنىڭ ۋاستىسى قىلماقچى بولدى. ھۆكۈمەتنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىدىن قان پۇراپ تۇراتتى.

1947-يىلى ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ۋاقتىدا ئاستانە، قاراغوجا خەلقى گومىنداڭ ھۆكۈمىنى قول قويغان «ئون بىر بېتىم»دىكى: "شېڭ شىسەي مۇسادىرە قىلغان شەخسلەرنىڭ ئۆي-ئىمارەت، يەر-زېمىن ۋە باشقا مال-مۈلۈكلىرىنى ئەسلى ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىش" دېگەن ماددىنىڭ روھىغا ئاساسەن تۆت سوقما قاتارلىق ئالتە كارىزنى ئەسلى ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ ئېلىپ بەردى. شۇ يىلى 4-ئايدا ئابدىراخمان موھتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئاستانە ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئوقۇنقۇچى رەجەپ توختى تەينىلەندى. شۇ مەزگىلدە گومىنداڭچىلار ئەلمساقتىن بۇيان ئەسكەر تۇرغۇزلمىغان سېگگىم ئېغىزىدا بىر يېڭ ئەسكەر توختىتىپ قاراغوجا، ئاستانە خەلقىنى قاتتىق زۇلۇم ئاستىغا ئالدى. يولدىن ئۆتكەن كىشىلەرنى ئاختۇرۇپ تۇتۇپ كەتتى. تۇغمەنگە بارغان ئاياللارنى ئاياغ ئاستى قىلدى. كۇپكۇندۇزدە قوراللىق بېسىپ كىرىپ ئەتراپتىكى يېزىلارنى بۇلاڭ-تالاڭ قىلدى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ يېگجاڭگى چىڭ يېگجاڭ ئۆزىنىڭ توقسۇنلۇق ئايالى كۇي تەتەينى تەرجىمان قىلىپ، سۇ ياقىلاپ چىققان دېھقانلارنى تۇتۇۋېلىپ قاتتىق سوراق قىلدى ۋە سەۋەبسىز قامىدى. كىشىلەرنىڭ سەۋرى-تاقىتى قالمىغان بىر چاغدا، 7-ئاينىڭ 11-كۈنى مۇقىمىيەت شېرىپ، ياڭخې كارىزدىن ئىمىن زايىت، ئەخمەتنىياز داۋۇتلارنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، لۇكچۇن پەيچۇسوسىنى ئېلىپ، تۆت سوقمىدىكى "نىسەنچىلەر" ئۇستىگە يۇرۇش قىلغانلىق خەۋىرىنى ئېلىپ كەلدى. بۇ خەۋەر زۇلۇمغا چىدىيالماي ئاران تۇرغان خەلقە "ئوت ئۇستىگە ياغ چاچقان"دەك تەسىر قىلدى. ئاستانە، قاراغوجا خەلقلىرى ئۆز قېرىنداشلىرى بىلەن ھايات-ماماتتا بىللە بولۇش ئۈچۈن رەجەپ توختى بىلەن قادىر ھەسەنگە ئىلتىجا قىلىشتى.

— بىز قاچانغىچە كۇتۇپ تۇرىمىز. قېرىنداشلىرىمىز ئىشنى باشلاپتۇ. بىز جىم يېتىۋەرسەك ھۆكۈمەت ئەسكەر ئەۋەتىپ بىزنى قىرىپ تاشلىمامدۇ؟ —

دېدى بىر ئوقۇنقۇچى.

— بۇ مۇئەللىم راس ئېيتىدۇ، — دېدى بىر دېھقان يىگىت، — بىرەر ئىش قىلماي ئۆلكەندىن كۆرە، قولىمىزدىن كېلىشچە ھەرىكەت قىلىپ ئۆلگىنىمىز ياخشى ئەمەسمۇ؟

— سىلەرنىڭ دېگىنىڭلار توغرا، بىراق... — دەپ توختاپ قالدى رەجەپ توختى.

— بىراق دەپ توختاپ قالدىلاغۇ؟! — دەپ دېھقانلار تەرەپ-تەرەپتىن چۈرقىراشتى.

— ئالدىرىماڭلا! ئاغىنىلەر، — دېدى رەجەپ توختى. ئاۋۋال بۇ ئىشنى ئابدۇراخمان ھاكىمغا مەلۇم قىلىپ باقايلى. ئۇ قادىر ھەسەن بىلەن ئىككىمىزگە "بېتىمگە خىلاپلىق قىلىشقا بولمايدۇ" دەپ نەچچە قېتىم ئېيتقان.

— خىلاپلىق قىلىشقا نېمىشقا بولمايدىكەن؟! — دەپ ۋارقىرىدى بىر يىگىتى، — خىلاپلىق قىلمايدىغان نېمىسى قالدى؟ گومىنداڭ ئۆكۈمىتى «ئون بىر بېتىم»نى ئادەم ئۆلتۈرۈشنىڭ ۋاستىسى قىلىۋالدىغۇ؟!

— ھە!... قولۇڭ قىچىشىۋاتامدۇ ئىبراھىم ئاكا؟! — دېدى قادىر ھەسەن ھېلىقى ئادەمگە.

— ئوندىق بولسا ئۆزلىرىچە ئۆلۈمنى كۈتۈپ ئولتۇرىمىزمۇ؟ — دېدى ئىبراھىم ئاكا.

ئۇلار مانا شۇنداق تالاش-تارتىشلاردىن كېيىن، تۇرىبان شەھىرىگە ئادەم ئەۋەتىپ لۇكچۇندە يۈز بەرگەن ۋەقە بىلەن بۇ يەردىكى خەلقنىڭ تەلىپىنى ئابدۇراخمان مۇھتىغا يەتكۈزۈپ يولىورۇق سوراش قارارىغا كەلدى.

※ ※

1947-يىلى 7-ئاينىڭ 12-كۈنى.

بۇگۈن ئاستانە ۋە قاراغوجىدا ئادەتتىكىدىن باشقىچىرەك كۈن بولدى. كەچقۇرۇن ئاستانە ھەم قارىغوجا خەلقى خوجا نىياز ھاجىنىڭ ئاستانىدىكى پاختا زاۋۇتىغا چوڭ داغدۇغا بىلەن جەم بولدى. ياشانغان كىشىلەر ئوغۇللىرىنى دۇنيا بىلەن شانلىق كۈرەشكە ئۇزىتىپ قويدى. بۇ ئۇلۇغ كۈرەشكە ئەرلەر بىلەن بىر سەپتە ئاياللار ۋە ئۇششاق بالىلارمۇ ئاتلاندى. ئاستانە رايونىنىڭ قازىسى — ئابدۇسەمى قازى ئەمرى-مەرۇپ قىلىپ پەتۋا چىقاردى:

— ئۇلۇسۇڭ شېھىت، قالساڭ غازى.

قاراڭغۇ كېچە، ھاۋا دىمىق، ئاسماندا سانسىزلىغان يۇلتۇزلار جىمىرلاپ تۇرىدۇ. شىمال تەرەپتىكى تاغلارنىڭ قارا چەگسى خۇددى ئاسمان گۈمبىزىگە تۇتاشقاندەك كۆرۈنىدۇ. قوللىرىغا ئۇزۇن ساپلىق، كىچىك-كىچىك پالتا، ئارا، داتلىشىپ كەتكەن كونا قىلىچ تۇتقان كىشىلەر، ئۇۋۇ ملتىقلىرىنى كۆتەرگەن پالۋانلار، ئاندا-ساندا ملتىق كۆتەرگەن قوزغىلاڭچى ساقچى، ئەسكەرلەر خوجانىياز ھاجىنىڭ پاختا زاۋۇتىدىن چىقىپ، شەپە چىقارماي سېڭگىم ئېغىزىغا قاراپ ئاقماقتا ئىدى. ئۇلارنى بۇگۈن خېلى ئۇزۇندىن بۇيان ئىچىگە يۇتۇپ كەلگەن غەزەپ ئوتلىرى دۇشمەنگە قارشى ئاتلاندۇرغانىدى. ئۇلار ئالغا چاپمىغانچە تېخىمۇ غەيرەتلىنىپ، زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان دوستلىرى، يولداشلىرى، قېرىنداشلىرى ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىش ئوتىدا يانماقتا ئىدى. ئۇلار بۇگۈن دۇشمەن بىلەن ئېلىشىپ قەھرىمانلارچە ئۆلىدۇ ياكى ئۇزۇلۇنىڭ قەھرىمانلىق نامىغا مۇناسىپ ئىش قىلىپ غالىب بولۇپ، زۇلۇم ئاستىدا ئۆلگەن ئاكا-ئۇكا، بار-بۇرادەرلىرى ئۈچۈن ئىنتىقام ئالىدۇ.

ئاستانە ۋە قاراغوجلىق بوۋاي-مومايلار ئۆز ئوغۇللىرىنى ئالدىنقى سەپكە ئۇزاتماقتا. ئۇلارغا خۇدادىن مەدەت تىلىمەكتە ئىدى. ئاياللار ۋە بالىلار ئۇزۇنىڭ ئەرلىرى ياكى ئاتىلىرىنى ئۇزاتقاچ ئۇلارنىڭ كەينىدىن داستىخاندا نان، قاپاقتا سۇ كۆتۈرۈپ بارماقتا ئىدى. پۈتۈن خەلق ئويغاق، چەكسىز كەتكەن ئاسمان بوشلۇقىدىكى سان-ساناقسىز يۇلتۇزلار ئىچىدىن بەزىدە بىرەر-ئىككىسى ۋالىلداپ ئۇزۇن سوزۇلۇپ، ئوتلۇق يول ھاسىل قىلىپ ئېقىپ چۈشىدۇ.

مۇنداق چاغلاردا قوزغىلاڭچىلار ئۆز ھاياتىنى ئاشۇ ئاقار يۇلتۇزلارغا ئوخشىتىپ مەڭگۈ ئۆچمەس ئىز قالدۇرۇشنى ئۈمىد قىلىدۇ. ئۇ چاغدا خەلق ئۇلارنى مەڭگۈ ئۇنتۇمايدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنى سادىر پالۋاننىڭ ئەۋلادى، ئۆزلىرىنىڭ تۇرپان خەلقىنىڭ 1932-يىلدىكى قوزغىلاڭدا كۆرسەتكەن جان پىداكارلىقلىرىنىڭ قايتا نامايەن قىلغۇچىسى بولۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ.

ئۇلار قاراغوجىنىڭ ئەڭ شىمالىدىكى دەرەخلىكلەرنى ئارىلاپ، گومىداك ئەسكەرلىرى پونەي قۇرۇپ، ئۆزلىرىگە دەھشەت سېلىپ تۇرغان چوققىغا يېقىنلاشماقتا ئىدى. قاراڭغۇ كېچە ئۇلارنى پىلىموتلار بىلەن قوراللانغان دۇشمەندىن يوشۇرماقتا. بەزىلەر تاغ تۈۋىدىكى ئۆستەڭدىن ئۆتۈپ تاغقا يامىشىپ چىقىشقا باشلىدى. خۇسۇسەن تاغ تۈۋىدە ئولتۇرۇشلۇق بۇ جايلارنىڭ يەر شارائىتىنى ياخشى بىلىدىغان كىشىلەر ئالدىدا يول باشلاپ ماڭماقتا ئىدى. ئۇلارغا بۇ جايدىكى ھەربىر تۈپ گىياھ، ھەربىر تۈپ دەرەخ، ھەربىر تال تاشمۇ ۋېتۇنلەي تونۇش. كىشىلەر پەقەت ئۆزئارا شەرەت قىلىشىدۇ. تۇرۇپ-تۇرۇپ تاغ چوققىسىدىكى دۇشمەن پوتىيى تەرەپنى كۆزىتىدۇ ياكى تىڭشايدۇ. يەنە ئاستا-ئاستا تاغ چوققىسىغا قاراپ ئىلگىرىلەيدۇ. ئۇلار پۈتۈن خەلقنىڭ ئارزۇ-ئۇمىدى. ئۇلارنى مويدىن خەلىپە چاقىرماقتا ئىدى. مەخسۇت مۇھتى چاقىرماقتا ۋە باشقا مىڭلىغان خەلق قەھرىمانلىرىنىڭ روھى چاقىرماقتا ئىدى. قوزغىلاڭچىلارمۇ ئۇلارنىڭ قەھرىمانلىق ئىزىدىن مېڭىپ يالقۇنتاغدا غەزەپ ئوتىنى تۇتاشتۇرماقتا ئىدى. ئۇلار تۇتاشتۇرغان بۇ ئوت چوڭ يانغىنغا ئايلىنىپ، كونا دۇنيانى گۈمران قىلغۇسى. ئالغا! ئالغا! ئالغا!...

※ ※

1947-يىلى 7-ئاينىڭ 13-كۈنى. شەرقتىن سۈۋە كۆتۈرۈلۈپ، تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇق يوقالماقتا ئىدى. ھەرخىل، ھەررەڭدە كىيىنگەن جاپاكەش خەلق ئۆز قوللىرىدىكى تاياق-توقماقلار بىلەن دۇشمەن پوتەيلىرىنى

ئوراپ كەلمەكتە ئىدى. بەزىلەر پوتەي تېمىنىڭ يېنىغا بېرىپ قالغان بولسىمۇ، نېمە قىلىشىنى بىلەلمەيۋاتاتتى. چۈنكى بۇ پوتەيلەر تاشتىن قويۇرۇلغان بولغاچقا ناھايىتى مۇستەھكەم ئىدى. يەنە بەزىلەر قوللىرىدىكى نەيزە، ئارىلار بىلەن پوتەيلەرنىڭ كىرىش ئىشىكىنى ئىزدىمەكتە ئىدى. ئۇلار پوتەيلەرنىڭ كىرىش ئىشىكىنىڭ قىرىق-ئەللىك مېتىر يىراقتىكى يەر ئاستى يولى ئىكەنلىكىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى. بۇ يەر ئاستى يوللىرىنىڭ ئاغزىغا دۈشمەنلەر پىلىموت قۇرۇپ سىرتتىن قارىغان ئادەمگە بىلىنمەيدىغان قىلىپ ئېتىپ قويغانىدى. ئاستانە ۋە قاراغوجا تەرەپتىن بولسا كىشىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي سېگگىسم ئېغىزىغا قاراپ كېلىۋاتاتتى. تاكمۇ ئاستا-ئاستا يورۇشقا باشلىدى. قوزغىلاڭچىلارنىڭ شتابى بولغان مۇسۇلبايىنىڭ پاختا زاۋۇتى تەرەپتىن تېخىچە خەۋەر يوق. ھەممە ئادەم ئابدۇراخمان مۇھتىنى كۈتمەكتە. ئۇنىڭدىنمۇ خەۋەر يوق...

بىر بۆلۈك قوزغىلاڭچىلار رەجەپ توختىنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن دۈشمەننىڭ سېگگىسم ئېغىزىغا يارەمگە كېلىدىغان قوشۇنلىرىنى توسۇش ئۈچۈن ساز لەڭگەرگە قاراپ يولغا چىقتى. سېگگىسم، مورتوق بېزىلىرىغا خەۋەر قىلىشقە كەتكەن قادىر ھەسەندىنمۇ خەۋەر يوق. قوزغىلاڭچىلار بولسا بۇيرۇقنى كۈتمەكتە. تاكۇ يورۇپ ھەممە نەرسىنى پەرق ئېتىدىغان ۋاقىت بولۇپ قالدى. لېكىن شتاب جىمجىت...

شەرقتىن قۇياش ئۈپۈقنى يېرىپ چىقىپ بېگى بىر كۈندىن دېرەك بەردى. پۈتۈن كېچە ئۇخلىمغان قوزغىلاڭچىلار پوتەيلەرنىڭ ئەتراپىدا پەيدا بولۇشقا باشلىدى. ئۇلارنى تۆۋەندىكى كىشىلەر كۆرۈپ تۇراتتى. شۇ چاغدا پوتەي ئەتراپىدا ئادەم پەيدا بولغانلىقىنى سەزگەن دۈشمەن ئەسكەرلىرىدىن بىرسى پوتەينىڭ ئۈستۈنكى قەۋىتىدىن بېشىنى چىقىرىپ يەرگە ئېگىلىپ قارىغانىدى، "پاك" قىلغان ئوق ئاۋازى بىلەن تەڭ پوتەي تېمىغا ئارتىلىپ قېلىپ بېشى ساڭگىلاپ قالدى. ئارقىدىن دۈشمەن ئەسكەرلىرى قول بومبىلىرىنى تاشلاشقا باشلىدى. قوزغىلاڭچىلار ئازگاللارغا ئۆزلىرىنى تاشلاپ يېتىۋالدى. تاشلانغان

گـرانالار گۈلدۈرلەپ پارتلاپ، ئەتراپقا ئوت چاچرىتىپ، توپا-تۈمان ئىسلار ئاسمان پەلەككە كۆتۈرۈلدى ۋە تاغلارنى لەرزىگە كەلتۈردى. گرانات پارچىلىرى بىرنەچچە قوزغىلاڭچىنى يېنىك يارىدار قىلدى. شۇنىڭ بىلەن "سېڭگىم ئېغىزى ئۇرۇشى" رەسمىي باشلاندى.

دۈشمەنلەر پىلىموت، ئاپتوماتلاردىن خۇددى قورىغاندەك ئاتماقتا ئىدى. پوتەيدىن گرانالار ئۈچۈپ چۈشۈپ تۇراتتى. ئۇلار ئوقنى زادىلا ئايمايىتتى. دۈشمەن ئوقلىرىنىڭ زەربىسىدە قوزغىلاڭچىلار تاشلارغا چاپلىشىپ دۈم يېتىۋالدى...

دۈشمەننىڭ پىلىموت ئوقلىرى بىرئاز پەسلىدى. دۈشمەن پوتىيىگە يېقىنلا بىر جايدا يۈسۈپ تولۇقنىڭ جەسۇر گەۋدىسى كۆرۈندى. ئۇنىڭ قولىدا بىر دانە توقۇم بار ئىدى. ئۇ پوتەيگە يېقىنلاشتى-دە، ئورنىدىن تۇردى، يۇگۈردى، يېقىلدى... ئاھ ئىسىت يۈسۈپ! ... پۈتۈن ئالەمنى قاراس-قۇرۇس قاپلاپ ئەتتى. دۈشمەننىڭ ئوق يامغۇرى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئۈستىدىن ئۈچۈپ ۋېتۈشكە باشلىدى. يۈسۈپنىڭ يېقىلغانلىقىنى كۆرگەن ھېيىتەكنىڭ چىشلىرى كىرىشكەن هالدا ئالغا ئېتىلدى، لېكىن ئۇمۇ يېقىلدى...

قوزغىلاڭچىلارنىڭ سانى كۆپ بولسىمۇ، پەقەت قوزغىلاڭ كۆتەرگەن ساقچى ئەسكەرلەر كۆتۈرۈپ كەلگەن ئوتتۇز-قىرىق تال مىلتىق ۋە بىرنەچچە يۈز پاي ئوقلا بار ئىدى. باشقىلاردىن ياردەم كۈتۈش مۇمكىنچىلىكى يوق ئىدى. شۇڭا ئۇلار ئوقنى بەكمۇ ئاۋايلايتتى. ئالدى بىلەن قوزغىلاڭچىلار پوتەيلەردە قورشىلىپ قالغان دۈشمەننىڭ ئالاقىسىنى ئۈزۈپ قويۇش ئۈچۈن قارا-قويۇق ئوق ئاتماي، پەقەت گۈمبەزگە كىرىۋالغان دۈشمەننىڭ قوماندانلىق شتابى بىلەن پوتەيلەر ئارىسىدىكى ئالاقىنى ئۈزۈپ تاشلاش ئۈچۈن مەرگەنلەرنى ئورۇنلاشتۇردى. نەتىجىدە سائەت ئون بولغىچە دۈشمەن پوتىيىدىن چىققان تۆت ئالاقچى گۈمبەزگە يېتىپ بارالماي قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئوقىدىن دومىلاپ چۈشتى. بۇنى كۆرگەن قوزغىلاڭچىلار روھلىنىپ:

— يارايسەن! يارايسەن! — دەپ ۋارقىراشتى.

دۇشمەنلەر تۆت نەپەر ئالاقىچىسىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن گۇمبەزگە كېلىشكە پېتىنالمىدى. ئۇلار پوتەيلەردىن ئۆزلۈكسىز ئوق ياغدۇرۇپ تۇرغانىكەن سىرتىدا، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئۆستەكە بويلاپ جەڭ قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، سېپىگىم جىلغىسىدىن ئېقىپ كېلىۋاتقان سۇنى "يوشوغان"غا قويۇۋەتتى. قوزغىلاڭچىلار سۇسىز قالدى. سۇ ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن بارغانلار دۇشمەن ئوقىدىن يىقىلدى...

قۇياش چۈشتىن قايرىلدى. ھاۋا بەكلا قىزىپ كەتتى. تاغ-تاشلار قىزىپ يالاڭ ئاياغ يەرگە دەسسەش ياكى تاشلارنى تۇتۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. تېمپېراتۇرا تاغ باغرىدا يەتمىش-سەكسەن گىرادۇسقا يېتىپ، قۇياش نۇرى يالقۇن ھاسىل قىلدى. بەدەندىن چىققان تەر شۇرقىراپ ئېقىپ تۇراتتى. باش ئۇستىدىن دۇشمەننىڭ پىلىموت ئوقلىرى ئۆلۈم سىگنالىنى چېلىپ ئۆتەتتى. ئەزرائىل كىشىلەرنىڭ ئۆمۇر خاتىرىسىنى كۆتۈرۈپ يۇرەتتى. قەھرىمان قوزغىلاڭچىلار تەبىئەتنىڭ دۇشمەن بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ئۆزلىرىگە تاقابىل تۇرۇشىدىن غالىب كېلىش ئۈچۈن تاشلارغا چاپلىشىپ دۇم يېتىۋالغانىدى. ئۇلار ياتقان جايلار بىر دەمدىلا لاي بولۇپ كېتەتتى. ئۇلار مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ئالغا ئىلگىرلەيتتى ۋە دۇشمەن پوتىيىگە قارىپ ئۆمىلەيتتى. ئەمدى ئۇلارنى ئۇسسۇزلۇق قىيناشقا باشلىدى. ئايالار بىلەن بالىلار ئېلىپ كەلگەن سۇلار ئىچىشكە ئولگۈرمەيتتى. بۇ سۇدا ئۇلار پەقەت لۇئىنىلا ھۆلدەيتتى.

ئۇلارنى ئۇسسۇزلۇق راسا قىيناشقا باشلىغاندا ئىمىن زايىت، ئەخمەتنىياز داۋۇت باشچىلىقىدىكى لۇكچۈن-ياڭخېلىق قوزغىلاڭچىلار بېتىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا چاچ-ساقاللىرىغا ئاق كىرگەن پىشقەدەم قوزغىلاڭچىلار، ساقال-بۇرۇتى ئەمدىلا خەت تارتقان ياش يىگىتلەر، ئۆمرىنى ياش ئەۋلادلارنى تەربىيىلەشكە بېغىشلىغان ئوقۇتقۇچىلار، دۇشمەنگە ئالدىنىپ ياكى مەجبۇرىي ئەسكەر بولغان، كېيىن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ خەلق بىلەن بىرلەشكەن ساقچى-ئەسكەرلەر بار ئىدى. قوزغىلاڭچىلارنىڭ سېپى ئۇلغىيىپ بىرنەچە مىڭ كىشىگە يەتتى. ئۇلار قىرىق-ئەللىك تال مىلتىق كۆتۈرۈپ كەلگەنىدى. شۇنىڭ

بىلەن ئوت كۆچى كۆچەيدى. قوزغىلاڭچىلار بىرقانچە مىلتىقنى دۈشمەننىڭ ئالاقە يولىغا قارىتىپ قويۇپ، قالغان ئوت كۆچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، ئومۇمىي ھۇجۇم باشلاشنى قارار قىلدى. ئۇلار "ئەمدى ئىشنى باشلاپ قويدۇق، چېكىنىشكە يول يوق. ھۇجۇم قىلىش بىزنىڭ بىردىنبىر چىقىش يولىمىز "دېگەن يەرگە كېلىشتى. دۈشمەننىڭ ئۇزلۇكسىز ئېتىپ تۇرغان پىلىموت ئوقى ئاستىدا قاراغوجىلىق ھەمدۇلنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

— قېرىنداشلار، بىز تۇرپان خەلقى ئەزەلدىن قەھرىمان خەلق. بىز بۇ يەرگە ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن كەلگەن. تاش تۆپسىده ياتماي ئاتا-بوۋىلىرىمىزدىن قالغان ناخشىلارنى ئېيتىپ ئالغا چامدايلى! ئالغا!

— يۈسۈپ ئۇچۇن ئالغا!

— ھېيتەك ئۇچۇن ئالغا!

— دۈشمەندىن ئىنتىقام ئالايلى! ئالغا!

ھەمدۇل ئۆزىنىڭ قولىدىكى قارا مىلتىق بىلەن دۈشمەن پوتىيىنى قارىغا ئېپىلىپ، ناخشا ئېيتىپ ئالغا ئىلگىرىلىدى. باشقىلارمۇ ئۇنىڭ ناخشىسىغا قوشۇلدى:

تۇرپانلىقتەك ئەر بارمۇ؟
تاشتىن سوققان شەھەر بارمۇ؟
ئاق بوز ئاتقا مىنگەندە،
دۈشمەنلەردە جان بارمۇ؟

ناخشىنىڭ ياڭراق ئاۋازى پۈتۈن يالقۇن تاغنى جاراڭلىتىپ، ئۇرۇش مەيدانىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ يىراقلارغا تارقالدى. قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئاتقان ئوقلىرى دۈشمەن پوتەيلىرىگە تېگىپ، بىرنەچچە پىلىموتچىنى دوزاختا يولىغا سالدى. شۇنداق بولسىمۇ دۈشمەن كۆچەپ ئېتىۋاتاتتى. ھەمدۇل يىقىلدى. بۇنى كۆرۈپ ئابلىز قارى، ساۋۇت قارى، ستېنىيازلار ھۇجۇمغا ئۆتتى. يەنە

دۇشمەن پوتىسىگە يېگىرمە قەدەم، ئون قەدەم قالدى. ئۇلار بىرىنىڭ كەينىدىن يەنە بىرى يىقىلدى. ئابدىشۈكۈر بولسا غەزەپتىن چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ يۈگۈرمەكتە ئىدى. يەنە ئىككى مىنۇتتىن كېيىن دۇشمەن پوتىسىگە يېتىپ بارىدۇ. بىر مىنۇت قالدى، ئۇمۇ يىقىلدى... مانا پوتەي تۇۋىدە ئىسرائىل پەيدا بولدى. قولىدا كىچىك بىر پالتا، ئۇ پوتەي تېمىغا يۆلۈنۈپ نېمە قىلىشنى بىلەلمەي تۇرماقتا ئىدى. مانا ناسىر شائجاڭ باشچىلىقىدىكى تۆت-بەش نەپەر قوزغىلاڭچى دۇشمەن پوتىسىگە يېقىنلاشتى. ئۇلارنىڭ قوللىرىدا قورال ئورنىدا تاش بار ئىدى. مانا مەخمۇت قاسىپ كالا سويىدىغان يوغان پىچاقنى ئاغزىغا چىشلەپ پوتەي ئىچىگە تاشلارنى ئىرغىتماقتا...

بۇ ئىشلارنى گۇمبەزدە تۇرغان دۇشمەن قوشۇنلىرىنىڭ كوماندىرى چىڭ يېڭجاڭ كۆرۈپ تۇراتتى. ئۇ نېمىلەرنىدۇ ئويلاپ قالدى ۋە ئايالىنى چاقىردى.

— بولدى، هاياتىمىزغا كېپىللىك قىلسىلا تەسلىم بولىمىز. كۆردۇڭمۇ ئۇلارنى؟ — دەپ خوتۇنىغا قوزغىلاڭچىلارنى كۆرسەتتى، — كۆردۇڭمۇ ئۇلارنىڭ قولىدا هېچنەرسە بولمىسىمۇ، ئۇلارنىڭ كۆزىگە ئۆلۈم كۆرۈنمەيدىغان بۇنداق خەلق، بۇنداق ئادەملەرنى زادىلا كۆرمىگەن. پىلىموتتىنمۇ قورقمايدۇ. ئۇلار بۇ يەرنى ئالماي قويمايدۇ. ئۇ چاغدا بىز هايات قالمايمىز. قېنى بارغىن، مېنىڭ سۆزۈمنى يەتكۈز، تەسلىم بولىمىز.

ئۇ ئايالىغا بىر دانە ئاق ياغلىقنى بايراق قىلىپ كۆتەرتىپ قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىغا چىقاردى. كۆي تەتەي ئاق بايراقنى كۆتۈرۈپ، يۈرىكى كۆز شامىلىدىكى غازاڭدەك تىترەپ، سايىدىكى تاشلارغا پۇتلىشىپ، ئاران دېگەندە يوشۇغاندىكى سۇدىن كېچىپ ئۆتتى. ئۇ مىڭ تەسلىكتە ئاغ قاپتىلىغا يامىشىپ قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىغا چىقىشقا باشلىدى. ئۇ سايىدىن بىر ئاز كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن ئاغ ئۇستىدىكى قوزغىلاڭچىلارغا قاراپ ئۇيغۇر تىلىدا ۋارقىرىدى:

— چىڭ يېڭجاڭ مۇنداق دەپ بۇيرىدى...

ئۇ كېيىنى تۆگىتىشكە ئۇلگۈرەلمىدى. ئارىدىن بىر ياش قوزغىلاڭچى:

— كۆنەر سېنىڭ چىڭ يىگجاگىگنى، بىزگە بۇيرۇق قىلىدىغان كىم ئىكەن ئۇ؟ — دېدى-دە، كۈي تەتەينى ئېتىپ قويدى. ئۇ بىر چىرقىرىدى-دە، تاغدىن دومىلاپ چۈشۈپ كەتتى.

— ھەي پۇرسەت قولدىن كەتتى، — دېدى بىر پىشقەدەم قورغىلاگچى.

"پاك" قىلىغان ئوق ئاۋازىدىن چۆچۈپ كەتكەن چىڭ يىگجاك خوتۇنىنىڭ تاغدىن دومىلاپ چۈشۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ جان ئاچچىقىدا:

— ئات! — دەپ ۋارقىرىدى.

شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن ئەتراپنى پىلىموتلارنىڭ ئوق ئاۋازلىرى قاپلاپ كەتتى. قورغىلاگچىلار ئوت چىقىپ تۇرغان قىزىق يەرگە ئۆزلىرىنى تاشلاپ دۈم يېتىۋالدى. دۈشمەن بارغانچە غالجىرلىشىپ ئانىماقتا ئىدى. ئۇلار ئوقنى زادىلا ئايىمايتتى. ئاخىر قورغىلاگچىلار قارا گۇغۇ چۈشۈشنى كۈتۈشكە مەجبۇر بولدى.

※ ※

ئابدۇراخمان مۇھىتىلار كەلگەن چاغدا كەچ كىرىپ قالغانىدى. ئۇلار ئۆزى بىلەن بىر قىسىم كۈچ ئېلىپ كەلگەنىدى. شۇنىڭ بىلەن قورغىلاگچىلارنىڭ سېپى تېخىمۇ زورايدى. بۇ چاغدا تۇرپان، پىچانغا قاراشلىق يېزىلارنىڭ ياشلىرى بەشلەپ، ئونلاپ پىدائىي بولۇپ كېلىشكە باشلىدى. ئۇچ-تۆت مىڭ ئادەم يىغىلغان بولسىمۇ قورال-ياراغ ئاز ئىدى. كەلگەنلەر ئارا، پالتا، ئورغاق، تاياق-توقماق بىلەن قوراللانغانىدى. رەجەپ نوختى، ئابدۇراخمان مۇھىتنىڭ مۇشۇ بىر كۈنلۈك جەڭ ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ ئاخىرىدا مۇنداق دېدى:

— بىز ئۈچۈن ئەڭ تەس بولغىنى ئىش قورال-ياراغ، ئوق-دورا مەسىلىسى. دۈشمەن بەش پوتەي، بىر گۈمبەزدىن ئېتىپ تۇرۇۋاتىدۇ. پىلىموتلار قورغىلاگچىلارنىڭ ئالدىنى خۇددى خەنەرلىك داۋانىدەك توسۇۋالدى.

— قانداقلا بولمسۇن بۇگۈن كېچىدىن قالدۇرماي ئىشنى تۈگىتەيلى. بولمىسا دۈشمەنگە ياردەم كېلىپ قېلىشى مۇمكىن، — دېدى ئابدۇراخمان مۇھىتى، — ئۇ چاغدا چاتاق بولىدۇ. چېكىنىش توغرا كەلسىمۇ كۆپ چىقىم تارتىپ كېتىمىز.

بۇ پىكىرگە ھەممەيلەن قوشۇلدى. ئۇلار بېرىپ جەڭ مەيدانىنى كۆزدىن كۆچۈرگەندىن كېيىن، چوڭ ئىنقىلابنا ئۇرۇشقا قاتناشقان پىشقەدەم قوزغىلاڭچىلارنى ۋە ياش، غەيرەتلىك، ئىش بىلىدىغان يىگىتلەرنى، ئۇستا ئووچى مەرگەنلەرنى يىغىپ قىسقىغىنا يىغىن ئاچتى. كۆپچىلىككە بۇگۈن كېچىدە ئېلىپ بارىدىغان جەڭنىڭ تەپسىلىي ئەھۋالىنى قىسقىچە چۈشەندۈردى. ئەڭ ئاخىرىدا كۆپچىلىكنىڭ مەسلىھەت بېرىشى تەكلىپ قىلىنىدى. كۆپچىلىك تۈرلۈك ياخشى مەسلىھەتلەرنى بەردى.

— قېنى سەن لەنلولۇق، — دېدى ئابدۇراخمان مۇھىتى بارانقا قاراپ، — سەن بىرنەرسە دەپ باقمامسەن؟! ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇغىنىڭنى ئەمەلدە كۆرسىتىدىغان ۋاقىت كەلدى.

— مېنىڭچە پوتەيلەرنى ئېلىشنىڭ ئەڭ ياخشى ئۇسۇلى پارتلىتىش. بىر پوتەينى پارتلاتساق، قالغانلىرى ئۆزلۈكىدىن تەسلىم بولىدۇ. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى كېچىلىك ئۇرۇشتىن بەك قورقىدۇ، ئۇلارغا جان بەك تاتلىق.

— بۇ بالا توغرا گەپ قىلدى، — دېدى بىر پىشقەدەم قوزغىلاڭچى،

— لېكىن بىزدە پارتلىتىش دورىسى ياكى قول بومبىسى يوقتە.

— دۈشمەندىن تارتىۋالايلى، — دېدى بىرنەچچە ياش تەڭلا.

ئابدۇراخمان مۇھىتى ئويلىنىپ قالدى. شۇنىڭدىن باشقا ئامال يوق ئىدى.

— بۇ بەك خەتەرلىك ئىش، — دېدى ئابدۇراخمان مۇھىتى، — لېكىن ئامال قانچە؟!

شۇ مەيداندىلا بىرنەچچەيلەن قول بومبىسى تېپىش ۋەزىپىسىنى ئۆزلىرىگە ئاپىشۇرۇشنى تەلەپ قىلىشتى. نەتىجىدە ئالتە ئادەم تاللىنىپ، ئىككى گۇرۇپپىغا

بۆلۈنۈپ يولغا چىقتى. ئۇلار بىلەن بارانمۇ بىللە ئاتلاندى. ئۇ گومىداڭچىلارنىڭ كېچىلىك ئۇرۇشتىن بەك قورقىدىغانلىقىنى بىلگەنلىكى ئۈچۈن تولۇق غەلىبە ئىشەنچىسى بىلەن يولغا چىقتى.

ئۇلار ئەمدىلا يىغىندىن تارقاپ، ئۆزلىرىنىڭ جايلىرىغا يېتىپ كېلىشىگە خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەك ئىككى ئادەم پەيدا بولدى. ئۇلار قوزغىلاڭچىلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ:

— ئەگەردە ئەتە تاڭ ئاتقىچە چىداشلىق بېرەلىسەڭلار سىلەرگە يارەمگە ئادەم كېلىدۇ، — دەپ قويۇشۇپ، قانداق پەيدا بولغان بولسا، شۇنداق تېز كۆزدىن يوقالدى. لېكىن قوزغىلاڭچىلار ھەرقانچە ئويلاپ كۆرگەن بولسىمۇ ئۆزلىرىگە يارەمگە كېلىدىغان كىشىلەرنى ئەسلىيەلمىدى.

※ ※

1947-يىلى 7-ئاينىڭ 14-كۈنى شەرقتىن سۈۋە كۆتۈرۈلگەن چاغ.

بۈگۈن كېچىدىكى جەڭ ناھايىتى شىددەتلىك بولدى. دۈشمەننىڭ ئۇچ پوتىيى ئېلىندى. ھېچكىم ئۆز جېنىنى ئايىمىدى. تاغ قاپتاللىرى ۋە جىرالارغا ئورۇنلاشۇپلىپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ يولىنى كېسىپ قويغان، پىلىموت، ئاپتوماتلار بىلەن قوراللانغان ئالاھىدە ھەربىي تەلىم كۆرگەن دۈشمەنلەرنى ھېچقانداق ھەربىي تەلىم كۆرمىگەن، ئېتىزلىقتىنلا كەلگەن قوزغىلاڭچىلار قوللىرىدىكى تاياق-توقماقلار بىلەن ئۇرۇپ، باشلىرىنى مىجىپ قوراللىرىنى تارتىپ ئالماقتا ئىدى. دۈشمەنلەرنىڭ تىرىك قالغانلىرىنى سېڭگىم ئېغىزىدىكى سۇ ئېقىپ تۇرغان جىلغىغا قوغلاپ چۈشۈرۈۋەتتى. ئەمدى تاغ تۆپىسىدە دۈشمەننىڭ ئىككىلا پوتىيى قالدى. ئۇلار قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىۋاتاتتى. بۇ پوتەيلەرنىڭ بىرسى تاغنىڭ ئەڭ ئۈستىدىكى ئەڭ چوڭ پوتەي بولۇپ، تۆت دانە پىلىموت نوختاۋسىز ئېتىلىپ، تۆت تەرەپنىڭ ھەممىسىنى ئوققا تۇتۇپ تۇراتتى. يەنە بىرسى ئۇنىڭدىن تۆۋەنكىرەك جايلاشقان بولۇپ، بۇ پوتەي بىر

تەرەپتىن چوڭ پوتەيگە باربدىغان يولنى توسۇپ تۇراتتى، يەنە بىر تەرەپتىن دۇشمەننىڭ ھەربىي شتابى جايلاشقان كۈمبەزگە ئادەم ئۆتكۈزمەيتتى. مۇشۇ پوتەينى يوقاتقاندىلا چوڭ پوتەينىمۇ، كۈمبەزنىمۇ قولغا چۈشۈرگىلى بولاتتى. شۇڭا مۇشۇ پوتەينى پارتلىتىشنى ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان، پەم-پاراسەتلىك مەرگەن ئوۋچى گۇلى ئۇستىگە ئالدى. ئۇ گومندانڭ ئەسكەرلىرىدىن تارتىۋالغان تۆت دانە گرانانتنى باغلاپ، مېڭىش ئالدىدا دوستلىرىغا:

— ئەگەردە مەن قۇربان بولۇپ كەتسەم، كۈرمشنى ئاخىرغىچە داۋاملاشتۇرۇڭلا. ھايات قالسام پوتەي پارتلىغان ھامان يۈگۈرۈپ بېرىڭلا! — دېدى.

— بولىدۇ، دوستۇم سېنى ئاللاغا تاپشۇردۇق. خۇدا سېنى ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن، — دېدى ئابدۇرازاق.

— گۇلى ئاكا، — دېدى بىر ياش يىگىت، — ئۆزلە ئاشۇ پوتەينى پارتلاتسىلا مەن بىر باغ قومۇش ئېلىپ بېرىپ، گۈمبەزگە ئوت قويۇپ، چىلاپ يىگىچاڭ دېگەن ئەبلەخنى كۆيدۈرۈپ كۈلگە ئايلاندۇرۇۋېتىمەن.

— خۇدا مۇرادىڭغا يەتكۈزسۇن ئۇكام، — دەپ گۇلى يولغا چىقتى...

تاڭ سۈزۈلۈپ كەلمەكتە ئىدى. دۇشمەن پوتىيى بىلەن قوزغىلاڭچىلار ئارىلىقى ئوتتۇز مېتىردىن ئاشمايتتى. لېكىن دۇشمەنلەر قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتمەي بوي بەرمەيۋاتاتتى. پىلىموت ئوقلىرى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئەترابىدىكى تاش-شېغىللارغا تېگىپ "ۋال-ۋۇل" قىلىپ ئوت چاچرىتىپ تۇراتتى. گۇلى شۇ قارىڭغۇلۇقتىن پايدىلىنىپ، بىر يېتىپ، بىر قوپۇپ يۈگۈرۈپ كېتىپ باراتتى. پوتەيگە بەش قەدەمچە قالدى. يەنە بىر مىنۇتتىن كېيىن پوتەي پارتلايدۇ. لېكىن گۇلى يېتىپ بارالمىدى. دۇشمەن پوتىيىگە ئىككى قەدەم قالغاندا، ئۇ سەنتۇرۇلۇپ كېتىپ يىقىلىپ چۈشتى.

— گۇلى دوستۇم! — دېگەن بىر ئاۋاز سەھەر ئاسمىنىدا جاراڭلاپ كەتتى. بۇ ھەسەن تۆمۈرنىڭ ئاۋازى ئىدى. ئۇمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ

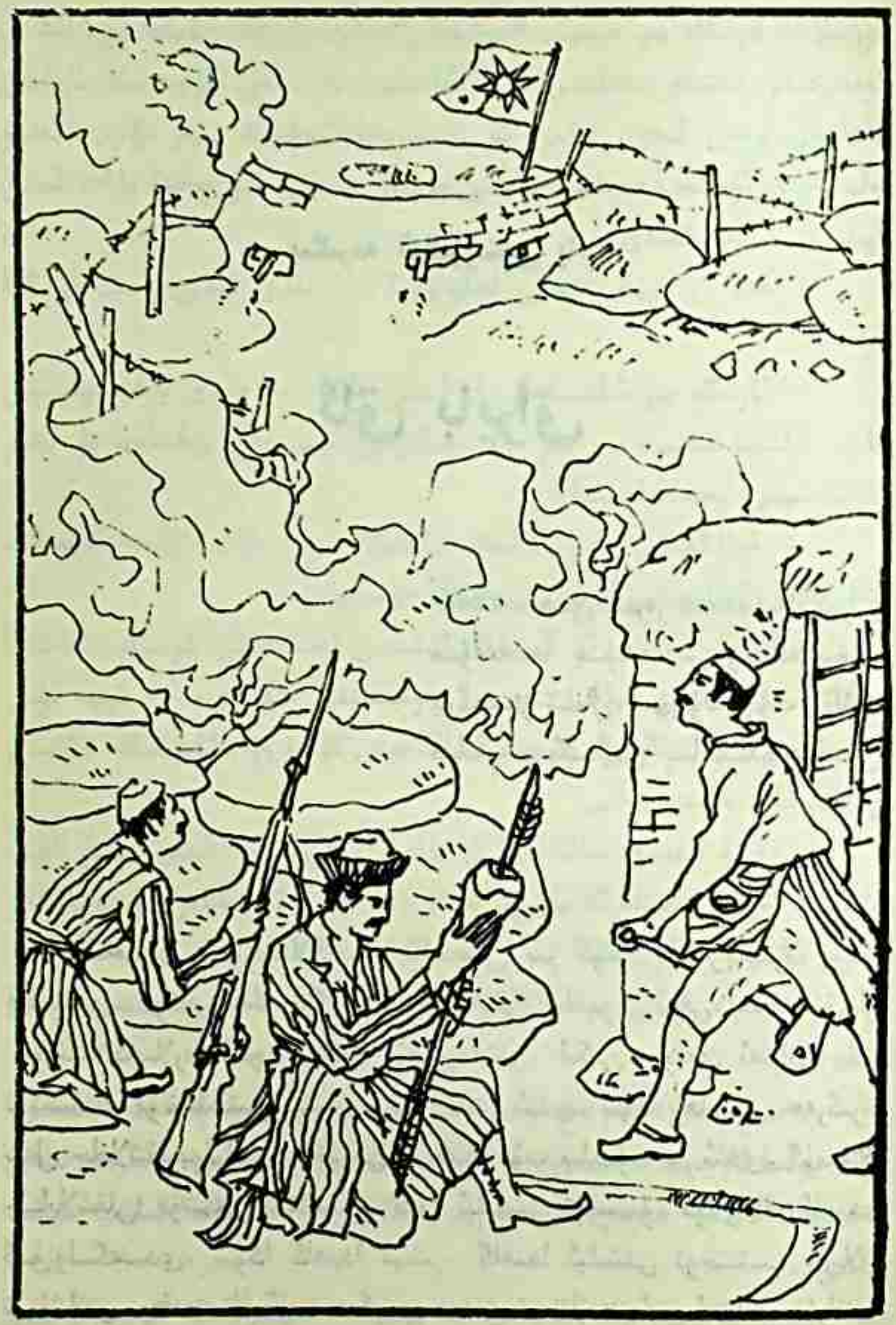
يۇگۇرگەندى، دۇشمەننىڭ تەۋەككۇلىگە ئاتقان ئوقىدا لەيلەپ يىقىلىپ چۈشتى.

ھەسەن تۆمۈر بىلەن گۇلنىڭ يىقىلىپ چۈشۈشى ئابدۇراززاقنا ئىنتايىن قاتتىق تەسىر قىلدى. ئۇ خۇددى گۇلىگە ئوخشاش بىر يېتىپ، بىر قوپۇپ گۇلنىڭ يېنىغا ساق-سالامەت يېتىپ بېرىپ ئۇنىڭ يېنىغا ئۆزىنى تاشلىدى ۋە ئەتراپنى كۆزىتىۋېلىپ، يەردە تۇرغان گرانات باغلىمىنى قولىغا ئېلىپ، ئاستا-ئاستا پوتەيگە يىقىنلاشتى-دە، دۇم چۈشتى. ھەممەيلەننىڭ كۆزى ئۇنىڭدا ئىدى. شۇڭا ھەممە ئادەم "ۋاي ئىسىت" دەپ قالدى. ئەمما ئابدۇراززاق ناھايىتى تەستە مىدىرلاپ گرانات باغلىمىنى پوتەي تۆشۈكىگە كىرگۈزۈپ يېپىنى تارتىۋەتتى. لېكىن دۇشمەنلەر گرانات باغلىمىنى چىقىرىۋېتىشكە ئورۇنۇۋاتاتتى. شۇڭا ئۇ ئۆز تېنى بىلەن تۆشۈك ئاغزىنى ئېتىۋالدى. بۇنى كۆرۈپ دۇشمەنلەر چوشقىدەك چىرقىرىشىپ كەتتى. كۆزىنى يۇمۇپ ئاچقىچە "گۇلدۇر" قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ پۈتۈن جەڭ مەيدانى لەرزىگە كېلىپ، بىر پارچە ئوت بىلەن پوتەينىڭ تاش، خىشلىرى ئاسمانغا ئۇچۇپ چىقتى. قوزغىلاڭچىلار قۇربان بولغان يولداشلىرىنىڭ يېنىغا يۇگۇردى. بىر قىسمى بىتچىت قىلىنغان پوتەيدىكى قوراللارنى تېپىۋېلىشقا ئالدىرىدى. شۇ چاغدا پوتەينىڭ سىرتىدىراق بىر جايدىن بىر دۇشمەن ئەسكىرى ئورنىدىن تۇرۇپ يالۇۋۇرۇشقا باشلىدى:

— ئۆلتۈرمەڭلا! مەن مۇسۇلمان. لائىلاھەئىللەللاھۇ مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللا...

— ھۇ ئىپلاس مەلئۇن، — دېدى بىر قوزغىلاڭچى، — مۇسۇلمانمىش. سەن بىزنىڭ ئادەملىرىمىزنى ئۆلتۈرگەندە مۇسۇلمانمىدىڭ؟ ئۇلارنى كۆرگەندە "ئانىمىز بىر"، بىزنى كۆرگەندە "دىنىمىز بىر" دەيسەن. ئىككى يۈزلىمىچى...

ئۇ قولىدىكى توقماق بىلەن ھېلىقىنىڭ بېشىغا بىرنى سېلىپ مېڭىسىنىڭ قېتىقىنى چىقاردى.

يىگىرمە توققۇزىنچى باب

ئاق بايراق

دەھشەت ھۆركىرەر شددەتلىك بوران،
مۇقامغا چۈشمەس زىيادە پىغان.
يۈگەنسىز شامال، سۈرلۈك جۈت بۈلۈت،
ماتەم سىگنالى چالىدۇ ھامان.
— شىللى

ئەمدى قوزغىلاڭچىلار ئالدىغان بىر گۈمبەز بىلەن بىرلا پوتەي قالغانىدى. پوتەي بەك ئېگىزدە بولغانلىقتىن پىلىموت ئوقى پەستە تۇرغان قوزغىلاڭچىلارغا ئانچە خەۋپ تۇغدۇرمايتتى. لېكىن، پوتەي ئەتراپى يانتۇ تەكشىلىك بولغانلىقتىن يېقىن بېرىش تەس ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇنى ھەرگىزمۇ سەل چاغلاشقا بولمايتتى. چۈنكى ئۇ يەردە تۆت پىلىموت بار ئىدى. گۈمبەزگە جايلاشقان دۈشمەن شتابىدىن ئوق ئېتىلىپ تۇرسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئۈمىدى ئۈزۈلۈكسىز ئىدى. شۇڭا گاھىدا ئېتىپ، گاھىدا ئېتىشنى توختىتىپ ماربلاپ تۇرۇشاتتى. پەقەت تاغ ئۈستىدىكى پوتەيدىن توختاۋسىز ئوق ئېتىلىپ تۇراتتى.

قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىر قىسمى "يوشوغان"دىكى يارنىڭ ئۈستىگە ئورۇنلىشىپ گۈمبەزدىكى دۈشمەن شتابىنى قارىغا ئېلىشتى. يار بىلەن گۈمبەزنىڭ ئارىلىقى ناھايىتى يېقىن ئىدى. لېكىن ئۇ يەردە پاناھلانغۇدەك بىرەر تۈپ تىكەنمۇ بولمىغاچقا، ئۆمىلەپ بېرىشمۇ مۇمكىن بولماي قالدى. شۇ چاغدا بارات ئىمىن زايىتنىڭ يېنىغا كەلدى.

— ھە! ... نېمە دەيسەن لەنلولۇق؟ — دېدى ئىمىن زايىت ئۈنىڭغا قاراپ.

— ئۆزلەگە بىر ئىلتىماسىم بار ئىمىن ئاكا! — دېدى بارات يېلىنىش بىلەن ئىلتىجا قىلىپ، — تاغ ئۈستىدىكى پوتەينى مەن يوقتاي. بۇ قېتىم ئىلتىماسىمنى رەت قىلمىسىلا!

— قولۇڭدىكى ئاشۇ كالتەك بىلەنما؟ سەن تۆت نۆۋەت كەلدىڭ. ئاتا-ئاناڭنى ئويلىدىڭمۇ؟ سەن بولساڭ مۇساپىر...

— ياق، — دېدى ئۇ كېسىپلا، ئارقىدىن ئۈستىدىكى كونىراپ كەتكەن چاپاننىڭ يانچۇقىدىن ئىككى دانە قول بومبىسىنى چىقاردى، — كېچە بۇنى دۈشمەندىن تارتىپ ئالغان. كۆپچىلىكنىڭ مېنى قۇتقۇزۇۋالغانلىقىنىڭ جاۋابىنى قايتۇرىدىغان ۋاقىت يەتتى.

— بوپتۇ ئەمسە، ساڭا ئاللا يار بولسۇن ئۇكام، — دېدى ئىمىن زايىت ۋە يېنىدا تۇرغان يىگىتلەرگە بۇيرۇق بەردى، — قېنى ئەزىمەتلەر، بۇ دوستۇڭلار بىلەن پوتەيگە قاراپ ئالغا!

— سىلەر مېنى قوغداڭلار! — دېدى بارات، — ھەممىز بارساق خەتەرلىك.

جەمئي بەش ئادەم تاغ ئۈستىدىكى پوتەيگە يامىشىپ چىقىشقا باشلىدى. بارات بولسا ئالاھىدە تەلىم-تەربىيە كۆرگەن ھەربىيلەرگە خاس جاسارەت بىلەن ھەممىنىڭ ئالدىدا ھەربىر تاش، ھەربىر داڭگالنى ئۆزىگە دالدا قىلىپ كېتىپ باراتتى.

قوزغىلاڭچىلارنىڭ شىددەتلىك ھۇجۇمى دۈشمەننىڭ ئوت كۈچىنى

بېسىپ چۈشتى. گۈمبەزدىكى دۈشمەننىڭ پىلىموت نوچكىسى ئىشتىن نوختىدى ۋە گۈمبەزنىڭ ئاغزىدىن ئاق بايراق كۆرۈندى. ئارقىدىنلا:

— ئاتماڭلار! بىز تەسلىم بولدۇق، — دېگەن بوغۇق، تىترەڭگۈ ئاۋاز ئاڭلاندى. شۇ چاغدا بىردىنلا چۈقان كۆتۈرۈلۈپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئاۋازلىرى سەھەر ئاسمىنىدا جاراڭلاپ كەتتى:

— بىزگە تۈرپان شەھرىدىن يارەمگە ئادەم كەپتۇ.

— دوستلىرىمىز يارەمگە كەپتۇ.

ھەممە ئادەمنىڭ كۆزى "خان يولى"غا تىكىلدى. راستىنلا تۈرپان تەرەپتىن بېشىغا دوپپا كىيگەن ئاتلىقلار كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ قولىدىمۇ ئاق بايراق بار ئىدى. ھەممە ئادەم خۇشاللىقتىن ئۇلارنى كۈتۈۋېلىشقا ماڭدى. كىشىلەر گۈمبەزنى ئېسىدىن چىقاردى. قوزغىلاڭچىلار بىلەن كېلىۋاتقان ئاتلىقلارنىڭ ئارىسى يېقىنلاشتى. بايراقتىكى "لااله الا الله محمد رسول الله" دېگەن ئەرەبچە خەت ئېنىق كۆرۈندى. تاغ ئۈستىدىكى پوتەي ئەمدى ئاتلىقلارنى ئوڭغا تۈتۈشقا باشلىدى. شۇ چاغدا ئاتلىقلار كاناي چالدى ۋە قوللىرىغا قىلىچ ئېلىپ ئۆزلىرىنى كۈتۈۋېلىشقا كەلگەن قوزغىلاڭچىلارغا قاراپ ئات سالدى.

— سا! سا! سا! — دېگەن ئاۋاز پۈتۈن تاغ ئىچىنى قاپلاپ كەتتى.

ئۇلار ھېچكىمنى ئايمايتتى. ئەمدى گۈمبەز ۋە تاغ ئۈستىدىكى پوتەيمۇ پىلىموتلاردىن قوزغىلاڭچىلارنى شىددەت بىلەن ئوڭغا تۈتۈشقا باشلىدى. ھەممە يەرنى قىيا-چىيا قاپلاپ كەتتى ۋە قاچ-قاچ باشلىنىپ كەتتى. ئەمدى قوزغىلاڭچىلار ئۈچۈن جاننى قۇتقۇزۇشتىن باشقا يول قالمغانىدى.

بۇ چاغدا بارات باشچىلىقىدىكى بەش نەپەر قوزغىلاڭچى تاغ ئۈستىدىكى پوتەيگە يېقىنلىشىپ بارغانىدى. ئۇ ئەمدىلا پوتەينى پارتلىتىش ئۈچۈن ئۆسلەپ مېڭىشقا كاناي چېلىنىدى. ئۇ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قاراپ ئادەملەرنىڭ قېچىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئۆزى بىلەن كەلگەنلەر تاغدىن سىيرىلىپ چۈشۈپ كېتىۋاتاتتى. ئۇمۇ ئىلاجسىز تاغدىن سىيرىلىپ چۈشتى. بۇ چاغدا ھەممە يەر

پاتپاراقچىلىقتا تولۇپ كەتتى. ئۇلار ئاق بايراقنىڭ مەنىسىنى ئەمدىلا چۈشەندى. ئۇنىڭ بىرسى تەسلىم بايرىقى، يەنە بىرسى قىرغىن بايرىقى — ئالدامچىلىق بايرىقى ئىدى.

بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلار تاغ ئۈستىدىن دۈشمەن بىلەن بولغان كۈرەشتە يارىلانغان گۇلى قاتارلىق خەلق قەھرىمانلىرىنى قارا غوجا تەرىپىدىكى يارلىقتا ئېلىپ چۈشكەنىدى. ئۇ قوزغىلاڭچىلارنىڭ قېچىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ يولداشلىرىغا:

— دوستلىرىم، مەن بولالمىدىم. مېنى قويۇپ سىلەر چېكىنىڭلار! ئاپتوماتنى ئېلىپ كېتىڭلار! دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ كەتمىسۇن، — دېدى.

گۇلى بۇ ئاپتوماتنى كېچىدە دۈشمەن قولىدىن تارتىۋالغانىدى. ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ قوزغىلاڭچىلار يىغلىشىپ كەتتى.

— دوستۇم، بىز سېنى كۆتۈرۈپ ئېلىپ كېتىمىز...

— دوستۇم، بىز سېنى ھەرگىز دۈشمەننىڭ قولىغا چۈشۈرمەيمىز...

— ياق، مەن بولالمىدىم، — دېدى گۇلى. ئۇنىڭدىن قان كۆپ ئېقىپ كەتكەچكە رەڭگى بەكمۇ تاتىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ بىر كۈچىنىپ يەردىن ئازراق توپىنى ئېلىپ يۈز-كۆزىگە سۈرتتى ۋە ئاران ئاڭلىنارلىق قىلىپ، — ئاھ ... مېنىڭ ئانا تۇپرىقىم... — دېدى.

ئۇ شۇ سۆزلەرنى ئارانلا دېيەلىدى ۋە بېشى بىر تەرەپكە قىيسىيىپ ساڭگىلاپ قالدى. قوللىرىمۇ چۈشۈپ كەتتى...

— دوستۇم! ...

— گۇلى! ... — دەپ چاقىرغان ئاۋازلارمۇ، ھۆركىرەپ يىغلىغان يىغا ئاۋازلىرىمۇ ئۇنى قايتا كۆز ئاچقۇزالمىدى. ئۇ قۇربان بولدى. بۇ چاغدا ئەتىگەنلىك قۇياش شەرقتىن خېلىلا ئېگىز كۆتۈرۈلگەنىدى. پۈتۈن سېڭگىم ئېغىزىمۇ قوزغىلاڭچىلارنىڭ قېچىرىل قېنىغا بويالدى. ئەمدى قوزغىلاڭچىلار قاراغوجا، ئاستانە ۋە يالقۇنتاغنىڭ ئىچىدىكى جىلغىلارغا پاناھ ئىزدەپ قاچماقتا

ئىدى. ئۇلار قېچىپ كېتىۋېتىپ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ: "ئەلۋىدا قۇربان بولغانلار، ئەلۋىدا شېھىتلار مازارى، خەپ قانخور زالىملار" دېيىشىپ ئۆز يولىنى داۋاملاشتۇراتتى.

※ ※

تۆت سوۋېتچى "نەنچىلەر"دىن قولغا چۈشكەن كالىرنى قوزغىلاڭچىلار رەھىم قىلىپ قويۇۋەتكەنىدى. ئۇنىڭ مۇنداق ۋاپاغا جاپا قىلىشىنى ھېچكىممۇ خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. ئۇ قېچىپ بېرىپ بۇلىۋۇقنا تۇرۇۋاتقان گومىنداڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرىنىڭ يېنىدا ئۆزىگە پاناھ تاپتى. سېگگىم ئېغىزىدىكى قوزغىلاڭچىلارنى خەۋەر تاپقان تۇرپان شەھىرىدىكى گومىنداڭنىڭ ھەربىي شتابى مۇشۇ ئاتلىق قىسمىغا قوزغىلاڭنى باستۇرۇش بۇيرۇقىنى چۈشۈردى. ۋەزىپىنى تاپشۇرۇۋالغان ئاتلىق ئەسكەرلەر 7-ئاينىڭ 12-كۈنى ئاخشىمى ئىككى نەپەر ئىشپىيوننى رازۋېتكىغا ئەۋەتتى. ئۇلار ئاخشام قوزغىلاڭچىلارنىڭ يېنىدا پەيدا بولۇپ، "ئەتە سىلەرگە ياردەمگە ئادەم كېلىدۇ" دەپ قوزغىلاڭچىلارنى ئالداپ، ئارىلاپ يۈرۈپ رازۋېتكا قىلىپ ئۆزلىرى توپلىغان ماتېرىيالنى خوجايىنلىرىغا يەتكۈزۈپ بەردى. بۇ چاغدا پۇقراچە كىيىنگەن ئاتلىق ئەسكەرلەر يالقۇنتاغنىڭ تاغ ئارىسىدىكى "قۇرۇق ئېغىز"دا ساقلاپ تۇرغانىدى. ئۇلار جاسۇسلارنىڭ مەلۇماتىنى ئالغاندىن كېيىن ئىككىگە بۆلۈنۈپ بىر قىسمى داۋاملىق تاغنىڭ شىمالىدىكى چىغىر يول بىلەن مېڭىپ، سېگگىم ئېغىزىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىن قوزغىلاڭچىلارنى قورشاشقا ماڭدى. يەنە بىر قىسمى "قۇرۇق ئېغىز"دىن ئۆتۈپ "خان يولى"غا چۈشۈپ قاراغوجا تەرەپتىن قوزغىلاڭچىلارنى قورشاشقا ماڭدى. ۋەزىپىنى ئوڭۇشلۇق ئورۇندىتىش ئۈچۈن ئاق بايراقنى ھوشسىزلاندۇرۇش دورىسى — "ئايەت"نى بېرىپ كۆتۈرۈۋالدى. "ساي لەگگەر[1]" قۇرۇق ئېغىزىنىڭ غەربىدە بولغانلىقتىن،

---

[1] ساي لەگگەر — سېگگىم ئېغىزىدىن 20 كىلومېتىرچە غەربتە. "يارتا گۈمبەز"نىڭ سېپىدىكى قەدىمكى زامانىدىن قالغان بىر ئۆتەڭ. — ئالىتور.

پـــستىرما قىلىپ قويغان قوزغىلاڭچىلار بۇنىڭدىن خەۋەرسىز قېلىپ، ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ بېشىغا چۈشكەن پاجىئەنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىدى.

دۈشمەن ئاتلىق ئەسكەرلىرى ھېچنەرسىنى ئايىمايتتى. ئۇلار ئالدىنقا ئۇچرىغانلىرىنى ھەممىسىنى چېپىپ تاشلاۋەردى. قوزغىلاڭچىلارنىڭ قېچىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن دۈشمەن ئەسكەرلىرى يوشۇرۇنغان جايلىرىدىن چىقىشقا باشلىدى. چىڭ يىگىتنىڭ ئەسەبىيلىكى بىلەن ۋارقىرايتتى:

— ئالغا! ئالغا! ھېچكىمنى تىرىك قويماي قىرىپ تاشلاڭلار! كۆيدۈرۈپ كۈلگە ئايلاندۇرۇڭلار!

ھىلىلا تەسلىم بولۇش بايرىقىنى چىقارغان دۈشمەن ئەسكەرلىرى ئەمدى قارا-قويۇق ئوققا تۇتۇشقا باشلىدى. قوزغىلاڭچىلارنىلا ئەمەس، ھەتتا ئەرلىرىگە نان، سۇ ئېلىپ كەلگەن ئاياللارنى، ئانىلىرىغا ئەگىشىپ كەلگەن بالىلارنىمۇ قىرىپ تاشلىدى.

بىر قوزغىلاڭچى قېچىپ كېتىۋېتىپ قاراغوجا تەرەپتىكى تاغنىڭ يامىنىدا ئۇن بىر-ئون ئىككى ياشلاردىكى تۆت بالىنىڭ ئاتلىق ئۇخلاۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئۇ ئۆزىنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان خەۋپكە قارىماي، ئاتلىق ئۇخلاۋاتقان بالىلارنى سىلكىپ ئويغىتىشقا باشلىدى:

— ھەي، ھەي تۇرۇڭلار، يوشۇرۇنۇڭلار، دۈشمەن كېلىۋاتىدۇ...

شۇ چاغدا ئۇ ئۆزىنىڭ كەينىدىلا دۈشمەن ئەسكەرلىرىنىڭ "چاپ، قىر" دېگەن ئاۋازىنى ئاڭلاپ بۇرۇلۇپ قاراپ ئۆزىدىن ئون نەچچە مېتىر يىراقلىقتا ئاتى ئاتلىق بىر دۈشمەن ئەسكىرىنىڭ شىددەت بىلەن قىلىچ ئۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئۇ خۇددى جەرەندەك سەكرەپ، نېرىراقتىكى دۆڭنىڭ كەينىگە ئۆتتى ۋە ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ:

— ۋاي ئىست بالىلار، — دەپ قالدى.

بۇ چاغدا تاتلىق ئۇيقۇدىن ئويغىنىپ نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلەلمەي تۇرغان بالىدىن بىرسىنى دۈشمەن چېپىۋەتكەنىدى. ئارقىدىن يەنە بىرسىنمۇ چېپىپ تاشلىدى. بىرسى قېچىپ قۇتۇلدى. بىرسىنى چاپماقچى بولۇپ قىلىچ

سالغاندا بالا يقىلىپ چۈشۈپ يېنىك ياردار بولدى. بۇ ئىشلارنى كۆرۈپ بـــۇ قوزغىلاڭچىنىڭ كۆزىگە قاراڭغۇچىلىق تىقىلدى-دە، ئۆزىنىڭ دۇشمەن ئەسكىرىنىڭ يېنىغا قانداق بېرىپ قالغىنىنى سەزمەي قالدى. ئۇنى كۆرۈپ دۇشـــمەن ئـــەسكىرى "سا" دەپ ئېتىنى قايتۇرۇشىغا ھېلىقى قوزغىلاڭچى قولىدىكى ئىككى مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى چولۇك ساپلىق توقمىقى بىلەن ئاتنىڭ بېشىغا شۇنداق سالدىكى، ئات بىر سىلكىنىپ يىقىلىپ چۈشۈپ ئۇستىدىكى ئەسكەرنى بېسىۋالدى. قوزغىلاڭچى دۇشمەننىڭ بېشىغا توقماق بىلەن بىرنى سېلىپ، ئۇنى جەھەننەمگە يولغا سالدى ۋە قىلىچ بىلەن ئاپتوماتنى ئېلىۋالدى. ئۇ دەرھال ئۆلگەن ئاتنى پاناھ قىلىپ، كېلىۋاتقان دۇشمەن ئەسكەرلىرىنى ئوققا تۇتۇشقا باشلىدى. دۇشمەن ئەسكەرلىرى ئارقا-ئارقىدىن يىقىلدى.

— بىر، ئىككى، ئۈچ، تۆت، — دەپ سانىدى ئۇ.

شـــۇ چاغدا ئىگىسى ئۆلگەن دۇشمەن ئېتىدىن بىرسى ئۇنىڭ يېنىغا كەپقالدى. ئۇ ئاتنى تۇتۇۋېلىپ سەكرەپ مىندى-دە:

— مـــانـــا ســـاڭا نارەسىدىلەرنىڭ مەربىسى، مانا ساڭا يالغۇنتاغنىڭ سەيلىسى، — دەپ قىلىچنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئالدىغا كەلگەن دۇشمەنلەرنى چېپىپ تاشلاۋەردى. دۇشمەن ئەسكەرلىرى تەمتىرەپ قالدى. بۇنى كۆرۈپ چىڭ يىگىتى:

— قاپاقباشلار، ھەممىڭ توپلىشىپ ئات، توپلىشىپ ئات!... — دەپ ۋارقىرىدى.

يەتتە-سەككىز دۇشمەن ئەسكىرى توپلىشىپ ئاپتوماتلىرىدىن تەڭلا ئوق چـــىقىرىپ بولغۇچە، قوزغىلاڭچى ئاۋۋال چەبدەسلىك بىلەن ئوق ئۇزۇپ، ئۇلاردىن ئىككى-ئۈچنى يەر چىشلەتتى-دە، ئېتىنى قويۇندەك چاپتۇرۇپ ھېلىلا ئۆزى يوشۇرۇنغان دۆڭنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ كۆزدىن غايىپ بولدى. بۇ چاغدا چىڭ يىگىتى: "ئوت يۈرەك شىر ئەۋلادى ئىكەن خۇمپەر..." دەپ ياقىسىنى تۇتۇپ قالدى.

مانا بۇ قوزغىلاڭچى دۇشمەننىڭ تالاي دوزاخ ئوتلىرى ئىچىدىن ھايات

چىققان باتۇر جەڭچى بارات ئىدى.

※ ※

بىر سائەتتىن بۇيان ئوندىن ئارتۇق دۇشمەن ئەسكىرى سېڭگىم ئېغىزىدىكى سايلىقتا ۋە قارا غوجا بىلەن تاغ ئارىسىدىكى يوللاردا ئوق تېگىپ يىقىلغان ياكى قىلىچ بىلەن چېپىلغان، لېكىن جان ئۈزمىگەن قوزغىلاڭچىلارنى ئوققا تۇتۇپ يۇرەتتى. جەسەتلەر گاھى جايلاردا توپ-توپ، گاھى جايلاردا يالغۇز-يېگانە ئىدى. ئۇلار سېڭگىم ئېغىزىدىكى تاغ ئەگمىسىنىڭ قارا غوجىغا ماڭىدىغان يول ئۈستىدە بىر جەسەتنى قۇچاقلاپ ياتقان بىر ئايالنى كۆردى. دۇشمەن ئەسكەرلىرىنىڭ كەلگەنلىكىنى كۆرگەن ئايالمۇ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ 21 — 22 ياشلاردا بولۇپ، يىغدىن كۆزلىرى ئىششىپ كەتكەن، قىزىق ئاپئاپتا تەردىن ئۈستىدىكى مانا كۆڭلىكى هۆل بولۇپ، دومبىيىپ چىقىپ تۇرغان قورسىقىغا چاپلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ تۇغۇت ۋاقتىنىڭ يېقىنلىشىپ قالغانلىقى "مانا مەن" دەپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇ يېنىۋاتقان غەزەپلىك كۆزلىرىنى دۇشمەنلەرگە مەقتەك تىكىپ تۇراتتى. ئېرىنى ئۆلتۈرگەن قاتىللارنى كۆرۈپ ئۇنىڭ چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ ئۆزىنى بېسىۋېلىشقا تىرىشىۋاناتتى. ئىنتىقام ئېلىش ئۈچۈن ياشاش كېرەك دەپ پىچىرلىدى ئۇ ئۆز-ئۆزىگە.

— هە... ماۋۇ قانجۇق ئېرىنىڭ ئۆلۈكىنى كۆرگىلى كەپتۇ، — دېدى بىر دۇشمەن ئەسكىرى.

— تۇغۇۋېتەي دەپلا قاپتۇ، بولمىسا ئۆزى چىرايلىقكەن. هەممىمىز بىر خۇمادىن چىقىۋالاركەنمىز. ها... ها... ها، — كۈلدى يەنە بىر ئەسكەر.

— ئېغىر ئاياغ بولسا نېمە بوپتۇ، تۇتۇۋىلار ئۇنى، — دەپ بۇيرۇق بەردى دەسلەپتە گەپ قىلغان ئەسكەر. ئۇ شۇلارنىڭ باشلىقى بولسا كېرەك. بۇيرۇق ئالغان ئىككى ئەسكەر ئاپتوماتلىرىنى بوينىغا ئېسىپ ئايال تەرەپكە

كېلىشكە باشلىدى. بۇنى كۆرۈپ ھېلىقى ئايال يەردە تۇرغان تۆمۈر ئاربىنى قولىغا ئالدى:

— بېقىن كېلىشمە. مەن ئېغىر ئاياغ! — دېدى ئۇ.

بۇنى كۆرۈپ ئەسكەرلەر توختاپ قالدى ۋە ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ:

— بەنجاك بۇنىڭ بىلەن ئاۋارە بولۇپ نېمە قىلىمىز. كەچتە مەھەللىدىن تۇنۇپ چىقمايلىمۇ؟ مەھەللىدە چىرايلىق قىزلار كۆپ، — دېدى بىر ئەسكەر.

— ھە... سەن يەنە بىر قوزغىلاڭچىنى تۇغماقچىمۇ؟ — دېدى دۇشمەن ئەسكىرىنىڭ بەنجىگى ئايالنىڭ قولىدىكى ئاربىنى كۆرۈپ ۋە قولىدىكى ئاپىتوماتتىن "تا-تات" قىلىپ ئوق ئۇزدى. ئايال بولسا مەيدىسىنى چاڭگاللىغانچە ئېرىنىڭ ئۈستىگە دۇم چۈشتى. جاللاتلار يەنىلا ياربىدارلارنى ئۆلتۈرۈشنى داۋاملاشتۇردى...

※ ※

— بەنجاك، بەنجاك، ئاۋۇ يەردە ئىككى ئادەم قېچىپ كېتىپ بارىدۇ،

— دەپ ۋارقىرىدى بىر ئەسكەر.

ھەممەيلەن ئۇ كۆرسەتكەن تەرەپكە قارىدى. راست دېگەندەك ئۇچ-تۆت مېتىر يىراقلىقتا ئىككى ئادەم قاراغوجا تەرەپتىن چىقىپ، يۇك ئارتىلغان بىر ئېشەكنى ئالدىغا سېلىپ، تاغ ياقىلاپ شەرق تەرەپكە كېتىۋاناتتى.

— ئوغرىلار قاچتى، — دەپ ۋارقىرىدى دۇشمەن ئەسكىرىنىڭ بەنجىگى. بۇ گەپنى ئاڭلاپ قارا غوجىنىڭ تاغ تۆۋىدىكى دەرەخلىكتە قوزغىلاڭچىلار ئېيىلىشقا ئولگۈرەلمەكەن كۆش، قاتىلىملار بىلەن ناشتا قىلىۋاتقان ئاتلىق ئەسكەرلەر دەرەخلەرگە باغلاپ قويغان ئاتلىرىغا مىنىپ ئۇزاق ئۆتمەي قېچىپ كېتىۋاتقانلارغا يېتىشىۋالدى.

" قىر، چاپ" دەپ ۋارقىرىشىپ كېلىۋاتقان ئاتلىقلارنىڭ ئالدىدىكىسى بالىسىنى يۇدۇۋالغان دېھقانىنىڭ بېشىغا قىلىچ سالدى. كەينىدىكىسى ئايالنى

چاپتی. دادىسى يەلغاندىن كېيىن، يىغلاپ ئورنىدىن تۇرغان قىزچاقنى يەنە بىرسى چېپىپ تاشلىدى. ئارقىسىدىن كەلگەنلەر ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئايالنىڭ قولتۇقىدىن چۈشكەن تۇگۈنچەككە يېپىشتى. بىرقانچىسى ئېشەككە ئارتىلغان يۈكنى چۈشۈرۈپ ئاختۇرۇشقا باشلىدى...

چۈشتىن كېيىن چىڭ يىگىجاڭ ئەسكەرلىرىگە قارا غوجا، ئاستانىغا بېرىپ يوشۇرۇنغان "ئۇيغۇر"لارنى تازىلاشقا بۇيرۇق بەردى. كەچتە ئەسكەرلەر قارا غوجا، ئاستانىدا ئېگىسىز قالغان ئۆيلەرنى بۇلاشقا كىرىشتى. پۇتۇن يۇرتنى قىيا-چىيا قاپلاپ كەتتى. ئۇلار قاچالمىغانلارنى تۇتۇپ، ئۆلتۈرۈپ كارىزلارغا تاشلىدى. نارەسىدە قىزلارنى ئاياغ ئاستى قىلدى. يالقۇنتاغدىن ئېچىنىشلىق ئاھۇزار كۆتۈرۈلدى.

— ئاھ خۇدا! بۇ دەھشەتلىك كۈن قاچانغىچە داۋاملىشار؟!...

ئوتتۇزىنچى باب

قورشاۋدا

كۆرگۈلۈكنى كۆرگۈلۈك، يا ئابدۇخالىق ئۆلكۈلۈك،
ئىككىنىڭ بىرىگە تۇرماق ھەر جانغا بولسۇن شۇ خىتاب.
— ئابدۇخالىق ئۇيغۇر

قۇياش چۈشتىن قايرىلغان چاغ. ھاۋا ئوت بولۇپ يانماقتا ئىدى. سېڭگىم ئېغىزىدا ئىككى كىچىك-كۈندۈز جەڭ قىلىپ، ئۇيقۇسىزلىق، ئۇسسۇزلۇقتىن ھالىدىن كەتكەن ۋە چېكىنگەندە چېچىلىپ كەتكەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىر قىسمى سېڭگىم بېزىسىدىكى مەمەتنىياز ھاجىنىڭ قورۇسىغا يىغىلدى. ئۇلار مۇشۇ يەردە ئارام ئېلىۋېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ كەلگۈسى ئۇستىدە ئويلاشماقچى ئىدى. بۇ جاي ناھايىتى كەڭرى بولۇپ، ئىككى تەرىپى چوڭ يول، بىر تەرىپى ئۈزۈملۈك باغ، يەنە بىر تەرىپى كەڭ كەتكەن تېرىلغۇ يەر ئىدى. چوڭ يولغا چىقىدىغان ئىككى، باغقا كىرىدىغان بىر دەرۋازىسى بار ئىدى. ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ بەزىلىرى سېڭگىملىك ئايالار تەييارلىغان غىزانى يەپ ئازراق ئارام ئېلىۋېلىش ئۈچۈن سوزۇلۇپ يېتىشقانىدى، بەزىلىرى تاماكا

چېكىپ ئولتۇراتتى. تۇيۇقسىز ئېتىلغان بىر پاي ئوق ھەممەيلەننى چۆچۈتىۋەتتى ۋە شۇ ھامان ئالدىنقى دەرۋازىدىكى پوست ھاسىراپ كىرىپ خەۋەر قىلدى:

— دۇشمەن، دۇشمەن كەپقالدى.

قوزغىلاڭچىلار دەرھال ئۆزىنى ھويلىغا ئاتتى. بۇ چاغدا مەزەر[1] يول باشلىغان ماچىكشاڭنىك[2] ئاتلىق ئەسكەرلىرى قۇم كورەكنىك[3] يېنىدا قۇمۇلدىن كەلگەن گومىنداڭنىك قۇمۇلدا تۇرۇشلۇق 6-پىيادىلەر تۇمنى بىلەن ئۇچرىشىپ، چوڭ كۇچ بىلەن كېلىپ، مەمەتنىياز ھاجىنىڭ قورۇسىنى قورشىۋالغانىدى. ئىككى دەرۋازىدىكى ئۇخلاپ قالغان پوستنى بوغۇزلىۋېتىپ، تاقاقلىق دەرۋازىدىن كىرەلمەي تۇرۇشاتتى. ئالدى دەرۋازىدا تۇرغان پوست ئۇخلىمىغانىدى. ئۇ ئۆزىدىن ئون مېتىرچە يىراقلىقتىكى ئېرىق ئىچىدە ئاغزىغا خەنجەر چىشلەپ ئۆزىگە قاراپ ئۆمىلەپ كېلىۋاتقان دۇشمەن ئەسكىرىنى كۆرۈپ قالدى-دە، ئۇنى ئېتىپ تاشلاپ يولداشلىرىغا خەۋەر قىلىشقا يۈگۈردى.

— ھودۇقماڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى ساقلىنى ئاق ئارىلىغان بىر قوزغىلاڭچى، — ھودۇقماڭلار! بولمىسا ھەممىمىز تۇگىشىمىز. بىزگە ئەمدى بىرلا يول قالدى. ئۇ بولسىمۇ، دۇشمەننىڭ قورشاۋىنى بۆسۈپ چىقىپ كېتىش. ھازىر بىزدە ئۇچ-تۆت ئاپتومات، ئون نەچچە تال ملتىق بار. بىرنەچچەيلەن ئىككى ئاپتومات بىلەن بىرنەچچە ملتىقتا ئارقا سەپنى مۇھاپىزەت قىلىپ تۇرسۇن. قالغان ئاپتومات بىلەن بىرقانچە ملتىقنىڭ كۇچىگە تايىنىپ، بىر قىسىم ئادەمنى قۇنقۇزغاندىن كېيىن قالغانلارنى قۇنقۇزىمىز. بەزىلەر شېھىت بولۇرمىز. قالغانلار بىز كەلگۈچە دۇشمەننى توسۇپ تۇرىدۇ.

— سىلەر قايتىپ كەلمەي، دۇشمەنلەر قالغانلارنى قىرىۋەتسىچۇ؟

---

(1) مەزەر — گومىنداڭ ئىشپىيونى. ئۇ قېتىمقى گومىنداڭچىلار ئېلىپ بارغان ئارىلاشتا گومىنداڭچىلار تۇچۇن كۆپ خىزمەت كۆرسەتكەن.

(2) ماچىكشاڭ — گومىنداڭنىڭ خوتەن 5-ئاتلىق كورپۇسىنىڭ كوماندىرى. 1949-يىلى چەت ئەلگە قېچىپ كەتكەن.

(3) قۇم كورەك — سېككىز جىلغىنىڭ شىمالىدىكى قومۇشلۇق توقاي. گومىنداڭچىلار مۇشۇ قومۇشلۇقتا يوشۇرۇنۇۋېلىپ كۆپلىگەن كىشىلەرنى تۇتۇۋالغان.

— دېدى بىر دېھقان.

— ئەخمەق بولما! بىز ئۆز ۋاقتىدا بۇنداق ئىشلارنى كۆپ قىلغان، — دېدى پىشقەدەم قوزغىلاڭچى، — بىزگە مۇشۇنداق قىلماقتىن باشقا ئامال يوق.

— ھەمدۇل ئاكا، ئۇ چاغدا خوجانىياز ھاجىم بىلەن مەھمۇت سىجاڭ بار ئىدى. ھازىر ئۇلار يوق، — دېدى ھېلىقى يالۇ دېھقان يەنە.

— گەپنى سوزما. سەن بىلەن گەپ تالىشىشقا ۋاقتىم يوق، — دېدى ھەمدۇل ئاكا، — ھازىر ۋاقىت غەنىمەت. كىم مەن بىلەن ئالدىدا ماڭىدۇ؟

بىرنەچچە كىشى تەڭلا: "مەن، مەن، مەن ... " دەپ ۋارقىرىدى.

ھەمدۇل ئاكا ئون ئادەمنى تاللاپ ئارقا سەپنى مۇھاپىزەت قىلىشقا ئورۇنلاشتۇردى. قالغان ئادەملەرنى دەرۋازىنىڭ ئالدىغا يىغدى.

— قېنى سەن ھەربىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى؟ — دەپ چاقىردى ھەمدۇل ئاكا باراتنى، — سېنىڭ يەنە بىر قېتىم ئۆز ماھارىتىڭنى، جاسارىتىڭنى كۆرسىتىدىغان ۋاقىت كەلدى. سەن ماۋۇ ئون ئادەم بىلەن ئارقا سەپنى قوغدا.

— خوپ، ئورۇندايمەن، — دەپ بارات ھەمدۇل ئاكىغا سالام بەردى.

ھەممە ئىش تەييار بولغاندىن كېيىن، ھەمدۇل ئاكا ئۇستا مەرگەنلەرنى ئاتلارغا ئوڭ-تەتۈر مىنگەشتۈردى. ئۇلارنىڭ ئالدىدىكىسى ئاتنى باشقۇرۇشى كەينىدىكىسى قوغلاپ كەلگەن دۈشمەنگە ئوق ئۇزۇشى كېرەك ئىدى. قورالى يوقلارنى ئارىغا ئالدى. ئۇلار ئاتلارنى قامچىلاپ بېرىشى كېرەك ئىدى. شۇنداق قىلىپ ھەمدۇل ئاكىنىڭ شەرەت قىلىشىغا قاراپ پەم بىلەن تاقاق ئېلىنىپ دەرۋازا ئېچىلدى. بۇ چاغدا مەمەتنىياز ھاجىنىڭ چوڭ دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا دۈشمەنلەر چاقلىق پىلىموت ئورنىتىۋاتقاندى. دەرۋازىنىڭ تۆيۈقسىز ئېچىلىشىدىن تەمتىرەپ قالغان دۈشمەن ئەسكەرلىرىنى كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بولغان ئارىلىقتا قوزغىلاڭچىلار قىرىپ تاشلىدى. 7-ئاينىڭ 14-كۈنىدىكى بۇ تومۇز ئىسسىقتا، ئىسسىقتىن قاچقان لالما ئىتتەك سايىدا ياتقان گومىداڭ ئەسكەرلىرى ئەس-ھوشىنى يىغىپ بولغۇچە، قوزغىلاڭچىلار خېلى ئۇزاپ كەتتى. بارات بولسا پىلىموتنى كۆرۈپ شۇنچىلىك خۇشال بولۇپ كەتتىكى،

ئۇنىڭ مۇشۇ ئۆتكەن ئىككى يىل جەريانىدا تارتقان جەبر-جاپالىرى ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەندەك بولدى. "ھەي ئىسىت، بۇ پىلىموت سېڭگىم ئېغىزىدا بىزنىڭ قولىمىزدا بولسىچۇ؟!" دەپ تولىمۇ ئۆكۈندى. "ھېلىمۇ ياخشى بۇنىڭ بىلەن ئاز بولسىمۇ ئىنتىقام ئېلىش مەقسىتىگە يەتكۈدەكمەن" دەپ بەكمۇ خۇشال بولدى ۋە پىلىموت بىلەن بىر ساندۇق ئوقنى ھويلىغا سۆرەپ ئېلىپ كىردى. دېمىسىمۇ ئۇلار خۇشال بولماي كىم خۇشال بولسۇن؟!... ئۇرۇش ۋاقتىدا يېگىلگەن قوشۇن ئۇچۇن مۇنداق ئامەت كەم ئۇچرايتتى. بۇ بىر مۆجىزە ئىدى.

— كىگىزنى سۇغا چىلاپ ئەپكېلىگىلار، — دەپ بۇيرۇق بەردى ئۇ يولداشلىرىغا.

ئۇلار سۇغا چىلانغان بىرقانچە پارچە كىگىزنى پىلىموتنىڭ ئۈستىگە ئارتىپ دالدا قىلدى. بارات بىر پارچە كىگىزنى ئوتتۇرىدىن كېسىپ، ئىككى يېرىنى چىگىپ، ئىككى قولىنى ئۆتكۈزۈپ بىر ئوبدان كىيىۋالدى ۋە بېلىنى بىر تال شوينىدا باغلىدى، كىگىزنىڭ ئۈستى تەرىپى بېشىدىن ئېگىزرەك، ئاستى تەرىپى تىزىغا كەلدى. ئۇ قاراپ تۇرغان قوزغىلاڭچىلارغا بۇيرۇق بەردى:

— سىلەرمۇ مۇشۇنداق قىلىۋېلىگىلار! كىگىزدىن ئوق ئۆتمەيدۇ.

قايناپ تۇرغان تومۇز ئاپتاپتا مۇزدەك كارىز سۇيىگە چىلانغان كىگىز ئۇلارغا راسا خۇش ياقتى. ھەممەيلەن تەييار بولغاندىن كېيىن، ئۇلار پىلىموتنى ئىتتىرىپ يولغا چىقىرىپ، "سا!... سا!" دەپ كېلىۋاتقان دۇشمەن ئەسكەرلىرىنى ئوققا تۇتۇشقا باشلىدى. ئۇزاققا قالماي "سا!... سا!" چىلارنىڭ ئاۋازى يۇتۇپ ھەممىسى دۇم يېتىۋالدى.

قوزغىلاڭچىلار گاھىدا ئېتىپ، گاھىدا چېكىنىپ بارماقتا ئىدى. بارات پىلىموتنىڭ ئوقى تۈگەپ قېلىشتىن بۇرۇن چېكىنىپ، يولداشلىرىنى قوتۇلدۇرۇپ كېتىشنى ئويلايتتى. ئۇنىڭ يۈرىكىدە دۇشمەندىن كۆپرەك ئىنتىقام ئېلىش ئارزۇسى بولسىمۇ، لېكىن يېنىدىكى ئون ئادەمنىڭ ھاياتى ئۇنىڭغا قاراشلىق ئىدى. ئۇ پىلىموت ئوقىنىڭ تۈگەپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، يېنىدىكى

ئىككى قورغىلاگچىغا بۇيرۇق بەردى:

— ئابدۇقەيۇم، مەمەت سېپتى ئىككىگلار ئۆلگەن دۇشمەننىڭ قوراللىرىدىن بىرنەچچىنى ئېلىپ كېلىڭلار! مەن سىلەرنى مۇھاپىزەت قىلاي. ئۇ ئىككىيلەن گاھىدا ئۆمىلەپ، گاھىدا دومىلاپ دېگەندەك ئالغا ئىلگىرىلەيتتى. ھۆل كىگىز ئۇلارنى ئوبدانلا مۇھاپىزەت قىلدى. بارات بولسا ئۆزىنىڭ پىلىمونى بىلەن يولداشلىرىنى مۇھاپىزەت قىلىپ تۇردى. دۇشمەنمۇ ئۇلارنى ئوققا تۇتۇپ تۇردى. ئۇزاق ئۆتمەي ئۇنىڭ يېنىدا دۇشمەن ئاپتوماتلىرىنى ۋە ئوق دېسكىلىرىنى مۇرىلىرىگە ئارتقان يولداشلىرى پەيدا بولدى. بارات بۇ قېتىم ئۆزىنىڭ ئۇستا پىلىموتچى ئىكەنلىكىنى دۇشمەنگە بىر تونۇتۇپ قويدى. ئۇلار پىلىموتنى راسا بىر سايرىتىپ دۇشمەننى باش كۆتۈرەلمەس قىلىۋەتكەندىن كېيىن، پىلىموتنى تاشقا ئۇرۇپ يەنجۇيتىپ چىكىنىشكە باشلىدى. شۇ چاغدا خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەك كارىز سۈيى ئېقىۋاتقان ئۆستەڭ بويىدا ھەمدۇل ئاكا ئۆزىنىڭ تۆت نەپەر ھەمرىيى بىلەن پەيدا بولدى. ئۇلار بىرقانچە ئاتنى يېتىلىۋالغانىدى.

— چىكىنىگلار! ئاتلارغا مىنىگلار! — دەپ بۇيرۇق بەردى ھەمدۇل ئاكا.

ئۇلار ئاتلارغا مىنگىشىپ مەمەتنىياز ھاجىنىڭ قورۇسىدىن بەش يۈز مېتىرچە يىراقتا بارغاندا ھەممەيلەننىڭ كۆڭلى "ئەمدى قۇتۇلۇپ كەتتۇق" دېگەن بىر خىل خۇشاللىق ئۈمىدى بىلەن تولدى. لېكىن كىم بىلسۇن، بۇ پەلەكنىڭ تەتۇرلىكىنى؟!... يۇگۇرۇپ كېتىۋاتقان بارانىڭ ئېتى دۇم چۈشتى. بارات بولسا ئاتنىڭ بېشىدىن ھالقىپ ئىككى مېتىر يىراقلىققا چۈشتى. ئۇ ئۇرنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ، ھېلىمۇ خۇداغا شۇكۇر ئاتنىڭ تېگىدە قالماپتىمەن دەپ ياندىكى كىچىككىنە توپا دۆۋىسىگە ئۆزىنى ئاتتى ۋە ئارقىسىدىن "سا! ... سا!" دەپ قوغلاپ كېلىۋاتقان ئاتلىق دۇشمەن ئەسكەرلىرىنى ھېلىلا مەمەت سېپتى بەرگەن ئاپتوماتتىن ئوققا تۇتۇشقا باشلىدى. ئارىلىق ئانچە يىراق بولمىغاچقا بارانىڭ ئاتقان ئوقى زايا كەتمەيتتى. دۇشمەن ئەسكەرلىرىنىڭ قولىدىكى قۇياش نۇرىدا ۋالىلداپ تۇرغان قىلىچلىرى قارىغان ئادەمنىڭ تېنىنى

جۇغۇلدىتىپ دەھشەت سالاتتى. ئۇ خېلىلا پىشقان ھەربىي بولغاچقا ئانچە تەمتىرەپ كەتمىدى، دۇشمەن ئەسكەرلىرى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى يېقىنلاشقا باشلىدى.

— بىر، ئىككى، ئۈچ، يەنە بىر ئات يېقىلدى، — دېدى ئۇ ئۆزىگە ئۆزى.

بۇ ئەھۋالنىى كۆرۈپ كەينىدىن كېلىۋاتقان دۇشمەننىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بۇراپ قېچىشقا باشلىدى، ئەمدى ئۇلار ئۇدۇلدىن كەلمەي، ياي شەكلىنى ھاسىل قىلىپ چېچىلىشقا باشلىدى. ئەھۋالدىن قارىغاندا دۇشمەن ئۇنى ئورىۋېلىپ تىرىك تۇتماقچى بولۇۋاتاتتى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ ئاپتوماتىدا بەش تاللا ئوق قالغانىدى.

بارات ئەمدى چېكىنىش ئىمكانىيىتى بارمۇ-يوق؟ دەپ ئەتراپىنى كۆزىتىشكە باشلىدى ۋە ئۆزىدىن ئانچىلا يىراق بولمىغان يەردە ئىگىسى ئۆلگەن بىر ئاتنىڭ چولۇۋرىنىڭ بىر تال دەرەخ يىلتىزىغا ئىلىنىپ قالغانلىقىنى كۆردى ئۇ خۇدانىڭ بۇ رەھمىتىدىن بەكمۇ سۆيۈندى-دە، ئاستا-ئاستا ئاتقا قاراپ ئۆمىلەشكە باشلىدى. دېمەك "ئەجەل يەتمەي كىشى ئۆلمەس" دېگەن گەپ راست ئىكەن، بۇ ئات بولمىسا قانداق قىلاتتىم؟ دېگەن خىيال ئۇنىڭ مېڭىسىدىن "يالت" قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى. ئات ئانچە شاش ئەمەس ئىدى. شۇڭا بىرئاز خاقىراپ توختاپ قالدى. ئۇ پەم بىلەن تىزگىننى قولغا ئېلىپ، سەكرەپ ئاتقا مىندى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ سول بىلىكى "پىژ" قىلىپ قالدى. بىر تال ئوق ئۇنىڭ بېلىكىنى سۇرۇپ ئۆتۈپ كەتكەنىدى.

— ئوغرى[1]قاچتى، دەپ ۋارقىراشتى دۇشمەن ئەسكەرلىرى.

بارات ئاپتوماتىنىڭ قوندىقى بىلەن ئاتنىڭ ساغرىسىغا بىرنى ئۇردى-دە، دۇشمەنلەرنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازىنى ئارقىدا قالدۇرۇپ چالقانىنى كۆزلەپ كۆزدىن غايىب بولدى.

---

[1] گومىنداڭچىلار قوزغىلاڭچى خەلقنى "ئوغرىلار" دەپ ھاقارەتلىگەن. — ئاپتور.

چالقان یولی یامان یول،
ئەتراپلىرى قىيالىق.
خۇدايىمدىن تىلەيمەن،
بىزگە بەرسۇن ئامانلىق.

ئۇ سايدىن ئۆتۈپ تاغ ئېغىزىغا كېلىپ كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى. بۇ چاغدا مەمەتنىياز ھاجىنىڭ قورۇسىنى ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن ئىس-تۈتەك قاپلاپ كەتكەنىدى...

ئوتتۇز بىرىنچى باب

كەئىبگە سەپەر

قارا! ھۆرلۈك پەرزەنتلىرى دېگىزدا،
ئۆز ئەركىنى تاپقى تۆكۈپ ساپ قانىنى.
بىزمۇ ياكى بېرەيلى جان جەڭگاھتا
ئېرىشەيلى ياكى ئەركىن ھاياتقا
يەنچىپ لوردتىن باشقا بارلىق خاقانىنى.
— بايرون

مۇشۇ بىرقانچە كۈندىن بۇيان تۇرپان، پىچان ئەتراپىدىكى چوڭ يوللار، تاغ جىلغىلىرى، ئۆڭكۈرلەر، يارلىقلار ۋە چىغىر يوللارنىڭ ھەممىسىنى ئەسكەر قاپلاپ كەتتى. ئۇلار ئالدىنقا ئۇچرىغانلىكى ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنى ئاق-قارىسىنى سۈرۈشتۈرمەي ئېتىپ تاشلايىتتى ياكى تۇتۇۋېلىپ مالىنى بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلايىتتى. گاھىلىرىنى بولسا تىرىك پېتى پۇت-قولىنى باغلاپ كارىز قۇدۇقلىرىغا تاشلىۋېتتى. تىرىك قولغا چۈشۈپ "بەلكى ھايات قالارمىز" دەپ ئويلىغانلارنى سەككىز-ئون گومىداك ئەسكىرى بىر بولۇپ،

ئـوتـتـۇرىـغا ئېلىۋېلىپ تەرەپ-تەرەپتىن مۇشتلاپ كۆكۈل ئاچاتتى. تاياق زەربـىـسـىـدىـن چالا ئۆلۈك بولۇپ هوشىدىن كەتكەن ئادەملەرنى يادىن تاشلىۋېتەتتى. ئۇلارنى كېچىسى بۆرە يەپ كېتەتتى. يوللاردا كۆمۈلمەي قالغان ئىگىسىز جەسەتلەر ئۇچراپ تۇراتتى. ئۇلاردىن سېسىق پۇراق چىقىپ يېقىن بـارغىلى بولمايتتى. ياردار بولغان ياكى ئۇسسۇزلۇق، ئاچلىقتىن هالىدىن كەتكەن قوزغىلاڭچىلار ئاستا-ئاستا چالقانغا قاراپ ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. ئۇلار چالقانغا يېتىپ بارغىچە قەدەمدە بىر دۇشمەننىڭ چوڭ-كىچىك توسقۇنلىقىغا ئۇچراپ تۇراتتى.

ئـابـدۇراخـمان مۇهتى باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار چالقان يولىدا دۇشمەننىڭ يەنە بىر قېتىملىق قورشاۋىنى بۆسۈپ ئۆتتى. 7-ئاينىڭ 17-كۈنى ئۇلار چالقانغا يېتىپ كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى بىر ئىككى كۈن ئىچىدە هەرقايسى جايلاردا تەمتىرەپ يۈرگەن كىشىلەرمۇ ئاستا-ئاستا چالقانغا يىغىلىشقا باشلىدى. ئەمدى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىدا "بۇنىڭدىن كېيىن قانداق قىلىش كـېرەك" دېگەن مەسىلە تۇراتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئىشنى ئابدۇراخمان مۇهتى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئومۇمىي مۇزاكىرىسىگە قويدى. كۆپچىلىك ئۈچ ناهىيىنىڭ ئىنقىلابچىلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ، كۆپ قان تۆكۈلۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، كۈچلۈك دۇشمەندىن يانداپ ئۆتۈپ مۇداپىئە ئۇرۇشى قىلىش ئارقىلىق ئۇيغۇرلايەتـكـە ئـۆتـۈپ كېتىشنى قارار قىلىشتى. ئەمما پەتنار هاجى بـاشـچـىـلىقىدىكى توقسۇنلۇق قوزغىلاڭچىلار[1] بىلەن باشقىلار ئوتتۇرىسىدا ئەرزىمىگەن ئىشلار تۈپەيلىدىن مەهەللىۋازلىق، تەرەپپازلىق يۈز بەردى. ئۆزئارا ئـىـتـتىپاق بۇزۇلدى. نەتىجىدە توقسۇنلۇق قوزغىلاڭچىلار ئارمەھكىمىچىلىك ئـىـدىيىسىگە ئورۇلۇپ قېلىپ، ئۆز يولداشلىرىنى تاشلاپ كەتتى، بۇ هال دۇشمەننى بەكمۇ خۇشال قىلدى. "بۆلۈنگەننى بۆرە يەپتۇ" دېگەندەك كېيىنكى

---

(1) پىچان، تۇرپان خەلقى سېگىزىنچىدا خەلق قىلغان كۈنلەردە توقسۇن خەلىسۇ قوزغىلاڭ كۈنۈرۈپ كۈمۈش قاتارلىق جايلاردا گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بىلەن جەڭ قىلغان. گومىنداڭچىلار قارا شەھەردىن ئۆسۈن ئەسكىرى كۈچىنى يۆتكەپ كەلگەنلىكتىن قوزغىلاڭچىلار چېكىنىشكە مەجبۇر بولغان. — ئالىنور.

چاغلاردا ئۇلاردىن كۆپلىگەن ئادەملەر دۇشمەننىڭ چاگگىلىغا چۈشۈپ قېلىپ جېنىدىن ئايرىلدى...

ئابدۇراخمان مۇھتى باشچىلىقىدىكى سېگگىم ئېغىزىدا جەڭ قىلغان قوزغىلاگچىلار قارا يۇزگە يېغىلىپ بىر قۇر تەرتىپكە سېلىندى. قوزغىلاگچىلارنىڭ مۇزاكىرىسى ئارقىلىق "تۇرپان ئىنقىلابىي پارتىزانلار ھەيئىتى" تەشكىل قىلىندى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئابدۇراخمان مۇھتى نۇتۇق سۆزلىدى:

— قېرىنداشلار! بىزنىڭ قورالىمىز ناھايىتى ناچار بولسىمۇ، ئۆزىمىزدىن نەچچە ھەسسە كۆپ ۋە قورالى زامانىۋى بولغان دۇشمەن بىلەن ئۇرۇشۇپ، ئۇلارنىڭ قورشاۋىنى يېرىپ ئۆتۈپ باشپاناھ ئىزدەپ ئۇچ ۋىلايەتكە قاراپ يولغا چىقماقچى بولۇۋاتىمىز. بىزنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىمىزدىن قارىغاندا ئۇچ ۋىلايەتكە ئوگۈشلۈق يېتىپ بارمىقىمىز ناھايىتى تەس. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئارىمىزدىن ئۆزىمىز ئىشىنىدىغان ھەم بىزنى كۆزلىگەن مەنزىلگە يەتكۈزەلەيدىغان كىشىلەرنى رەھبەر قىلىپ سايلاپ، شۇلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئۇچ ۋىلايەت تەرەپكە ئۆتۈپ كەتسەك، سىلەرچە قانداق؟

ئۇ ئالدىدا ئولتۇرغان قوزغىلاگچىلارغا بىرمۇ بىر قاراپ چىقتى. قوزغىلاگچىلار بىر ئېغىزدىن:

— بىز رازى، — دەپ ۋارقىراشتى.

كۆپچىلىك مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق ئابدۇراخمان مۇھتى، باۋۇدۇن يۈسۈپ قاتارلىق ئون كىشىنى پارتىزانلار شتابىنىڭ ھەيئەتلىكىگە سايلىدى. ئابدۇراخمان مۇھتى ھەيئەت باشلىقى (كوماندىر)، باۋۇدۇن يۈسۈپ قاتارلىق تۆت كىشى ئونىڭ مۇئاۋىنى بولدى. سايلانغان ئون ھەيئەت ئورنىدىن تۇرۇپ كۆپچىلىككە سالام بەردى. پارتىزانلار شتابى نامىدىن ئابدۇراخمان مۇھتى كۆپچىلىككە مۇنداق دېدى:

— قېرىنداشلار! بىز بىر نىيەتكە كېلىپ، سىلەرنى ئۇچ ۋىلايەتكە يەتكۈزۈمىز. بۇنىڭ ئۈچۈن كۆپچىلىك چوقۇم مەھكەم ئىتتىپاقلىششى، ئىنتىزامغا بويسۇنۇشى، كىشىلەرنىڭ يېپ-يېڭىسىگىمۇ تەگمەسلىكى، ئۇرۇش

ۋاقتىدا قوماندانلىققا بويسۇنۇشى لازىم. بىز شۇنداق قىلالىساقلا ئامان-ئېسەن ئۇچ ۋىلايەتكە ئۆتۈپ كېتەلەيمىز. قېنى كۆپچىلىك، سىلەر مۇشۇ شەرتلەرنى ئادا قىلالامسىلەر؟

— قىلالايمىز، — دەپ ۋارقىراشتى كۆپچىلىك. ئۇلارنىڭ ئاۋازى قارا يۇزغولىنى تىترىتىپ تاغلاردا ئەكس سادا قايتۇردى.

— رەھمەت سىلەرگە، — دەپ بېشىنى ئەگدى ئابدۇراخمان مۇھتى، — بىزدە كۆزلىگەن مەنزىلگە ئامان-ئېسەن يېتىپ بېرىش ئۈچۈن پۈكۈلمەس غەيرەت، پولاتتەك ئىنتىزام بولۇشى شەرت. كىمكى ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلسا، قاتتىق جازاغا تارتىلىدۇ. ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغانلار بىزدىن ئاغرىنمىسۇن.

— ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغانلارنى قاتتىق جازالايلى! — دەپ شوئار توۋلىدى ئولتۇرغانلار. ئۇلارنىڭ ئاۋازى پۈتۈن تاغ ئىچىنى جاراڭلىتىۋەتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن شتاب ھەيئەتلەر يىغىنىنى چاقىرىپ ئادەم، قورال-ياراغ، ئوزۇق-تۈلۈكلەرنىڭ ھەممىسىنى تىزىملاپ، ئادەملەرنى قىسىم-ئەترەتلەرگە ئايرىپ، ھەربىر بۆلۈمگە بىرىدىن ھەيئەت ئەزا مەسئۇل بولۇپ، تەرتىپلىك، تەشكىللىك ھالدا يولغا چىقتى. ئۇلارنى ھەر قەدەمدە بىر مۇشكۈلچىلىك كۈتۈپ تۇراتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇلارنىڭ غەربكە قاراپ ماڭغىنى ماڭغاندى. ئۇلارغا ئۇنىڭدىن باشقا يول يوق ئىدى.

※ ※

1947-يىلى 7-ئاينىڭ 27-كۈنى، كېچە، ئۇچبۇلاق.

تومۇز ئېيى بولۇشىغا قارىماي تاغنىڭ كەچكى ھاۋاسى خېلىلا سالقىن ئىدى. ھەيۋەتلىك ئېگىز تاغلار ئايسىز كېچىنى تېخىمۇ قاراڭغۇلاشتۇرىۋەتكەچكە ئاسماندىكى يۇلتۇزلاردىن باشقا بىرنەچچە قەدەم نېرىدىكى نەرسىلەرنى كۆرگىلى بولمايتتى. بۇ جايلارنىڭ ئۇيغۇرچە ئاتىلىشى بىلەن پىششىق تونۇش بولغان كىشىلەرنىڭ يول باشلىشى بىلەن قوزغىلاڭچىلار بەش كۈندىن بۇيان داۋاملىق

غەربكە قاراپ ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. ھارغان ۋە ئاچ قالغان قوزغىلاڭچىلار پۈتلىرىنى ئارانلا سۆرەپ مېڭىشاتتى. ئۇلار گاھىدا قورام تاشلارغا، گاھىدا چاتقاللارغا پۈتلىشىپ كېتەتتى. ئۇلارنى بەش كۈندىن بۇيان كۆپلىگەن دۈشمەن قوغلاپ كەلدى ۋە ئالدىنى توستى. ئەمما ئۇلار قوراللىرىنى چىڭ تۇتۇپ دۈشمەنلەرگە ئەجەللىك زەربە بېرىپ، يەنىلا غەربكە قاراپ ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. ئۇلار ئۇچىۇلاقنا دەم ئېلىۋېلىپ ئاندىن ئالغا ئىلگىرىلىمەكچى بولدى...

ئۇچىۇلاق ھەيۋەتلىك تەڭرى تېغىنىڭ سانسىزلىغان جىلغىلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئۇنىڭ تۆت ئەترapى ئاسمانغا تاقاشقان ئېگىز تاغلار بىلەن ئورالغان بولۇپ، تاغ قاپتاللىرى قارىغايلىق ئىدى. ئۇچيۇز ئاتمش كۈن تاغ چوققىلىرىدىن قار-مۇز كەتمەيتتى. تەبىئەت تاغ ئوتتۇرىسىدىكى ئېدىرلىقلارغا بېشىل مەخمەلدىن چۈشەك سېلىپ، بۇ چۈشەك ئۈستىدە خىلمۇ خىل ياۋا گۈللەرنى ئېچىلدۇرۇپ، كىشىنىڭ كۆڭلىنى مەھلىيا قىلغۇدەك گۈزەللەشتۇرىۋەتكەنىدى. بۇ بېشىل ئوتلاقنىڭ شەرق ۋە غەرب تەرىپىدە ئىككى ئۆتۈش ئېغىزى بولۇپ، ئېغىزدىن ئۆتكەنلەر ھەيۋەتلىك قىيالىق جىلغىلارنى ياقىلاپ ماڭاتتى. ئېدىرلىقلاردا يەر ئاستى سۇلىرى سانسىزلىغان بۇلاقلارنى ھاسىل قىلغان. بۇ بۇلاقلار ئۈچ كىچىك ئېقىننى ھاسىل قىلغاچقا بۇ يەر ئۇچىۇلاق دەپ ئاتالغان. كىشىلەر بۇ ھەقتە:

ئۈچ بۇلاق دەيمۇ سېنى؟!
ئۈچ مىڭ بۇلاق دەيمۇ سېنى؟!
سۇلىرىڭ شەربەت ئىكەن،
ئالتۇن بۇلاق دەيمۇ سېنى؟!

دەپ قوشاق توقۇشقانىدى. ئۇلار ئۇچىۇلاققا يېتىپ بارغاندا، بەش مىڭدىن ئارتۇق دۈشمەن ئەسكىرى ئۇلارنى قورشۇالدى. ھېچقايسى تەرەپكە

چېكىنىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى ئىككى ياندىكى تاغلار ئېگىز، ئالدى-كەينىدىكى ئۆتۈش ئېغىزلىرى دۈشمەنلەر تەرىپىدىن پۈتۈنلەي قامال قىلىنغانىدى. قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىدا پەقەت ئىككىلا يول تۇراتتى. بىرى قاتتىق ھۇجۇم بىلەن بۆسۈپ چىقىپ كېتىش، يەنە بىرى مۇشۇ تاغ ئارىسىدا ھالاك بولۇش. ئۇلارنى خىل قوراللار بىلەن قوراللىنىپ، ئەپلىك ئورۇنغا بېكىنىۋالغان، قوزغىلاڭچىلاردىن ئون ھەسسە كۆپ دۈشمەن قورشاپ تۇراتتى. قوزغىلاڭچىلار شاۋياڭخوغا ئۆتۈپ كەتمەكچى بولۇپ، ئەمدىلا ئېغىز تەرەپكە سىلجىشىغا دۈشمەن پىلىموتلىرى سايراپ كەتتى. قوزغىلاڭچىلار ناشلارغا چاپلىشىپ بېتىۋالدى. بۇنى كۆرۈپ ئابدۇراخمان مۇھتى پارتىزانلار شتابىنىڭ ئەزالىرىنى يىغىلىشقا بۇيرۇق بەردى. ئۇنىڭ بۇيرۇقى ئېغىزدىن-ئېغىزغا ناھايىتى تېز يەتكۈزۈلدى. ھەيئەت ئەزالار بىر-بىرلەپ ئۆمىلەپ يېتىپ كەلدى. "تىرىق" قىلىپ ئاۋاز چىققان يەرنى دۈشمەن ئوقىتا تۇتاتتى. ئۇلار ناھايىتى پەس ئاۋازدا ئەھۋالنى مۇزاكىرە قىلدى. بارات ئۇلارغا ناھايىتى يېقىن يەردە تۇرغاچقا ئۇلارنىڭ شۇئېر-شۇئېر قىلىشقان گېپىنى ئاڭلاپ تۇراتتى. ئۇ ئەھۋالنىڭ تولىمۇ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلەتتى ۋە ئىككىلەنمەيلا ئابدۇراخمان مۇھتىنىڭ ئالدىغا باردى:

— ماگا رۇخسەت قىلسىلا! دۈشمەن پىلىموتىنى ئۈجۈقتۇرۇشقا مەن باراي، — دېدى.

— نوختاپ تۇر ئۈكام، يالغۇز ئادەم بارسا بولمايدۇ، — دېدى ئابدۇراخمان مۇھتى ۋە ھەربىر بۆلۈنمىگە بىردىن باتۇر بىگىتنى تاللاپ ئەۋەتىشنى بۇيرىدى.

ئابدۇراخمان مۇھتى مۇشۇ بىرنەچچە كۈندىن بۇيان باراتنى خېلىلا ئوبدان بىلىپ قالغانىدى. چۈنكى ئۇ سېگىگىم يېزىسىدا بولغان ۋەقەنى ئاڭلىغانىدى. شۇڭا باراتنىڭ تەلىپىدىن ھەرگىز گۇمان قىلمىدى. كېچە قاراڭغۇ بولۇشىغا قارىماي ھەربىر بۆلۈنمىدىن كېلىدىغان كىشىلەر تاشلارنى دالدا قىلىپ، ئۆمىلەپ دېگۈدەك يېتىپ كەلدى. بۇ ئون يىگىت ئىككىدىن بولۇپ،

ئۆزئارا بەش قەدەمدىن ئارىلىق قالدۇرۇپ ئۆملەشكە باشلىدى. ئۇلار گاھىدا يــوغان قورام تاشلارغا توسۇلۇپ قالاتتى. گاھىدا پۇتى ئاستىدىكى تاشلار دومــلاپ كېتىپ، ئەجەل ئوقلىرى ئەترايىنى قاپلاپ كېتەتتى. دۇشمەننىڭ تەۋەككۇلىسىغا ئانقان ئوقلىرى بەزىدە پۇتۇنلەي بىكارغا كېتەتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئەجەل پۇراپ تۇرغان بۇ ئوقلار دەھشەت سالاتتى. ئۇلار ھامان ئۆملەيتتى. بىردىنلا ئېغىرغا يېقىنلا بىر جايدا دۇشمەن پىلىمونى تاتاتلاپ كەتتى ۋە ئارقىدىن بىرسى ۋارقىرىدى:

— ھــەي ئــوغــرىلار، قورالنى تاشلا! بولمىسا ھەممىڭ قــىرىلــــپ تــۇگەيسەن...

— قورالنى تاشلىساڭ ھەممىڭنى ئۆيۈڭگە ئاپىرىپ قويىمىز...

— تەسلىم بولساڭ پۇل بېرىمىز، پۇل...

شۇ چاغدا ئالغا ئۆملەۋاتقان زەربىدار گۇرۇپپىنىڭ ئايىغىدىن بىر دانە تاش دومۇلاپ كەتتى. گۇلدۇرلىگەن ئاۋاز پۇتۇن جىلغىنى قاپلاپ تاغلاردا ئەكس سادا قايتۇردى. ئارقىدىنلا شىددەتلىك ئېتىلغان پىلىموت ئوقلىرى تۇن قاراڭغۇسىدا ئاقار يولتۇزدەك يول ھاسىل قىلىپ يەر جاھانىنى قاپلاپ كەتتى. قوزغىلاڭچىلار دۇم يېتىۋالدى. كەينىدە بىرسىنىڭ ئىڭرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

— رەجەپكە ئوق تەگدى، — دېدى كەينىدە بىرەيلەن.

— ئۇنىڭ گرانا تلىرىنى ئېلىۋېلىڭ، — دېدى بارات ئاستىلا.

گرانات بەكمۇ ئاز ئىدى. باراتنىڭ پۇتۇن خىيالى دۇشمەننىڭ پىلىموت توچكىسىنى ئېنىقلاشتا قالدى. ئۇنىڭ تىزلىرى تىلىنىپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ قەتــئــي ئــىرادە بىلەن چىشىنى چىشلەپ دۇشمەن پىلىموتىغا بارغانچە يېقىنلاشماقتا ئىدى. بارات ئۆملەپ ئىككى دانە يوغان تاشنىڭ قېشىغا كېلىپ قالدى. ئۇ يېنىدىكى دوستىغا پىچىرلىدى:

— ھەمدۇل، مەن دۇشمەننىڭ ئوت كۇچىنى ئۆزۈمگە مەركەزلەشتۇرەي، سەن پىلىموت توچكىسىنى يوقات، قېنى ئىلگىرلە.

ھەمدۇل ئىلگىرلەپ كەتتى. بارات پۇتۇن كۇچى بىلەن يېنىدىكى قورام

تاشنى تەپكەنىدى. تاش تۆۋەنكە دومۇلاپ، ئۆز يولىدا ئونلىغان، يۈزلىگەن ئۇششاق تاشلارنى دومۇلىتىپ چۈشۈپ تاغ ئىچىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى. ئۇ ئۆزىنى ئارانلا بىر چوڭ قورام تاشنىڭ كەينىگە ئېلىشقا ئۈلگۈردى. دۈمشەن پىلىموتلىرى ئۇ مۆكۈۋالغان تاشنى ۋە باشقا ئەتراپنى قالايمىقان ئوقا تۇتۇشقا باشلىدى. بارات دۇم يېتىۋالدى. ئوقلار ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى تاشلارغا تېگىپ "ۋال-ۋۇل" ئوت چاقنىتىپ سانسىزلىغان ئىزلارنى قالدۇردى. شۇ چاغدا "گۈلدۇر" قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ بىر تەرەپتىكى دۈشمەن پىلىموتىنىڭ ئاۋازى ئۆچتى. ئەمدى باشقا تەرەپتىكى پىلىموتلار ھېلىقى پارتلىغان جايىنى ئوققا تۇتۇشقا باشلىدى. ھەمدۈلغا ئوق تېگىپ دومۇلاپ چۈشتى. بارات تۇن قاراڭغۇسىدا ئۇنى ئارانلا "غىل-پال" پەرق ئېتەلىدى-دە، ھەمدۈلنى ئوققا تۇتقان دۈشمەننىڭ پىلموت توچكىسىغا غەزەپ-نەپرەت بىلەن ئۆملەپ چىقتى. ئىككى نەپەر دۈشمەن ئەسكىرى پىلموتنى ئاق-قارىنى پەرق ئەتمەي قارىسىغا سىددەت بىلەن ئېتىۋاتاتتى. ئۇ قولىدىكى گرانا تنىڭ يېپىنى چىشلەپ بولۇپ بىردىنلا "پىلموتنى ساقلاپ قېلىش كېرەك" دەپ ئويلىدى-دە، مۇرسىدىكى ئاپتوماتنى ئېلىپ دۈشمەنگە قارىتىپ بېسۋەتتى. پىلموتنىڭ ئۇنى ئۆچتى. بارات سەكرەپ ئاكوپقا كىردى. ئەمدى پارتىزانلار ئۇچۇن شاۋياڭخوغا ئۆتۈش يولى ئېچىلغانىدى. دۈشمەنلەر ئاكوپنى تاشتىن تولمۇ پۇختا قىلىپ ياسىغانكەن. ئاكوپ ئىچىنى چوڭ قول چىراغ يورۇتۇپ تۇراتتى. يەنە ئىككى ساندۇق پىلموت ئوقىمۇ بار ئىدى. ئارقىدىكى ئىككى قوزغىلاڭچى بېتىپ كەلدى.

— ئۆۋەنكە خەۋەر قىلىڭلا! يولداشلار ھەربىكەتلەنسۇن. ئابلىكىم، سەن پىلموتنى ئوقلا، — دېدى ئۇ جىددىي قىياپەتتە، — كەينىمىزدىن كەلگەنلەر بىزنى مۇھاپىزەت قىلسۇن.

ئۇلار ئەمدىلا پىلموتنى تەييارلاۋاتقانىدى. دۈشمەننىڭ ئوت كۈچى بۇ يەرگە مەركەزلەشتى. بارات بولسا دۈشمەننىڭ ئوت توچكىلىرىنى مۆلچەرلەۋاتاتتى. شۇ چاغدا بىردىنلا دۈشمەن پىلموتلىرى توختاپ قالدى ۋە

ئارقا تەرەپتە بىرقارا كۆلەڭگە پەيدا بولدى. ئۇلار هوشيارلاندى.
— ئات! — دەپ ۋارقىرىدى هېلىقى قارا كۆلەڭگە. لېكىن ئۇ ئۆز كوماندىسى بىلەن تەڭ قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئوقىدىن تىك موللاق چۈشتى.
دۈشمەننىڭ قايچا شەكىللىك گىرەلەشكەن ئوت كۈچى پۈتۈنلەي يوقىتىلدى. قوزغىلاڭچىلار شاۋياڭخۇ تەرەپكە ئۆتۈشكە باشلىدى. بارات بولسا بارلىق ماهارىتىنى ئىشقا سېلىپ، دۈشمەننىڭ ئوت توچكىلىرىنى ئوققا تۇتۇشقا باشلىدى. دۈشمەنلەر ئوقنى زادىلا ئايماي قارىسىغا ئاتاتتى. تەۋەككۈلسىغا ئېتىلغان بۇ ئوقلار قوزغىلاڭچىلارغا ئانچە چوڭ زىيان كەلتۈرەلمەيتتى. ئېغىرزىنىڭ ئىۇ تەرىپى تۈزلەڭلىك بولۇپ شاۋياڭخۇ دەپ ئاتىلاتتى. ئەگەردە دۈشمەن قوغلاپ كەلسە تولىمۇ خەتەرلىك ئىدى. شۇڭا بارات قەتئىي چېكىنمەسلىكنى قارار قىلدى. ئۇ ئوت كۈچىدە دۈشمەننى بېسىپ چۈشۈشكە هەرىكەت قىلدى.
تاڭ سۈزۈلەي دېگەندە پارتىزانلار ئۆتۈپ بولدى. دۈشمەن يەنىلا قارىسىغا ئېتىۋاتاتتى هەم باراتنىڭ غەزەپ بىلەن ئېتىۋاتقان ئوقلىرىدىن باش كۆتۈرەلمەي تاڭ ئېتىشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋشمەكتە ئىدى، چۈنكى ئۇلار پارتىزانلارنى قورشۇالدۇق، تاڭ ئاتقاندا قېرىپ تاشلايمىز دەپ ئويلايتتى. بىردىنلا باراتنىڭ يېنىدا قولىدا تاپانچا تۇتقان ئابدۇراخمان مۇهتى پەيدا بولدى.
— سېنىڭ ۋەزىپەڭ ئاياغلاشتى، يولغا چىقايلى ئۇكام، — دېدى ئۇ.
— رۇخسەت قىلىڭ، مەن دۈشمەننى توسۇپ تۇراي، ئۇياق تۈزلەڭ، — دېدى بارات.
— كېيىن ئۆزەڭ قانداق قىلسەن؟!...
— مەن بىر ئامال قىلارمەن. قېرىنداشلار مەندىن رازى بولسۇن، — دېدى ئۇ ۋە پىلىموتنى باشقىدىن سايرىتىۋەتتى.
تالىشىپ ئولتۇرۇشقا ۋاقىت يوق ئىدى. ئابدۇراخمان مۇهتى تاغدىن چۈشۈپ كەتتى. ئۇ، كېتىۋېتىپ هەدەپ قول ياغلىق بىلەن كۆزىنى سۈرتەتتى. ئارىدىن ئون-ئون بەش مىنۇتقىچە ۋاقىت ئۆتتى. پىلىموتنىڭ ئوقچىسى ئابلىكىمنىڭ پىشانىسىگە ئوق تېگىپ يىقىلدى. بۇ چاغدا شەرق تەرەپ ئاقىرىشقا

باشلىغاندى. بارات پىلىموتنى قويۇپ دوستىنى يۆلەشكە باشلىدى. پىلىموتنىڭ توختاپ قالغانلىقىنى كۆرگەن دۇشمەن ئەسكەرلىرىنىڭ "ئۇر، چاپ" سادالىرى سەھەر ئاسمىنىدا ھەممە تەرەپنى قاپلاپ كەتتى. ئۇ ئابلىكىمنى قويۇپ پىلىموتقا يېپىشتى. ئۇنىڭ پىلىموتى شىددەت بىلەن سايراشقا باشلىغاندا دۇشمەننىڭ ئاۋازى ئۆچتى...

قۇياش تاغ كەينىدىن باش كۆتۈرۈپ ئۇپۇقنى قىزارتقان چاغدا پىلىموتنىڭ ئوقى توگىدى. ئەمدى ئاپتوماتتا بىر دىسكىلا ئوق قالغانىدى. دۇشمەن ئەسكەرلىرى بىر يېتىپ، بىر تۇرۇپ ئاكوپقا يېقىنلاشماقتا ئىدى. بارات بولسا چېكىنىشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەي، دۇشمەننىڭ كۆپرەك قىرىشىنىڭ كويىدا ئىدى. ئۇ يېقىنلا بىر جايدا تۆت نەپەر دۇشمەن ئەسكىرىنى كۆرۈپ قالدى. قالغانلار ئۇنىڭ ئارقىسىدىن يامىشىپ چىقىۋاتاتتى. ئالدىدىكىلەر ئۆز جايىدا ئىدىرلىماي تۇرۇپ "چاپ، قىر" دەپ ۋارقىرىشاتتى. جاۋاب بولمىغاندىن كېيىن، دۇشمەنلەر بىر دانە قول بومبىسىنى ئاتتى. بومبا ئاكوپنىڭ ئاغزىدا پارتلىدى. ئەترابنى چاڭ-توزان قاپلاپ كەتتى. بومبا پارتلىغاندا يېتىۋالغان بارات ھېلىقى تۆت نەپەر دۇشمەن ئەسكىرىنىڭ ئاكوپ ئاغزىدىكى قارىسىنى كۆردى-دە، قولىدىكى ئاپتوماتنىڭ تەپكىسىنى بېسىۋەتتى. تۆنەيلەن ئارقا-ئارقىدىن ئورغاق تەككەن قومۇشتەك ئىغاڭلاپ يىقىلدى. ئەمدى ئاپتوماتنىڭ ئوقى تۇگەپ، بارانتا ئىككىلا قول بومبىسى قالدى. دۇشمەنلەر:

— تىرىك تۇتايلى، — دەپ ۋارقىرىشىپ كەلمەكتە ئىدى. بارات بىر قول بومبىسىنى بېلىگە باغلاپ، ئەگىردە تىرىك قولغا چۈشۈپ قالغۇدەك بولسا ئۆزىنى پارتلىتىۋالماقچى بولدى. يەنە تۇرۇپلا بۇ خىيالى ئۆچۈن ئۆزىگە كايىدى ۋە ئۆزىدىن-ئۆزى ئىزا تارتىپ قالدى. ئۇلار بەربىر مېنى ئۆلتۈرىدۇ دەپ ئويلىدى ئۇ، شۇنداق ئىكەن، بومبىنى نېمە ئۈچۈن زايا قىلغۇدەكمەن. نىشانغا تەگكۈزەلىسەم بىرقانچە دۇشمەننىڭ كۆپرەك ئۆلتۈرەلەيمەن، دەپ بېلىدىكى بومبىنى يېشىۋالدى.

دۇشمەنلەر ۋارقىرىشىپ يارغانچە يېقىنلاشماقتا ئىدى. ئۇنىڭ پۈتۈن

خىيالى قانداق قىلىپ دۇشمەننى كۆيۈرەك يوقىتىشتا، قانداق قىلىپ ئۇزاقراق توسۇپ تۇرۇشتا ئىدى. بۇگۈن كېچە دۇشمەنلەرنىڭ ئۆزلىرى ئۈچۈن ياسىغان ناھايىتى ئەپلىك ۋە پۇختا ئاكوپلىرى ئۆزلىرىگە ئەجەل ئېلىپ كەلگەنىدى. ئۇلارنىڭ "تىرىك تۇتايلى!" دەپ ۋارقىراشلىرى بارغانچە كۈچىيىپ، ئۆزلىرىمۇ ئۆملەپ ئونبەش-يىگىرمە مېتىر ئارىلىققا كېلىپ قالدى. بارات ئارقا-ئارقىدىن ئىككى دانە قول بومبىسىنى ئېتىۋەتتى. قول بومبىسىنىڭ گۈلدۈرلىگەن ئاۋازى بىلەن دۇشمەن ئەسكەرلىرىنىڭ "ۋايجان" دەپ توۋلىغان ئاۋازى بىرلىشىپ، سەھەر ۋاقتىدىكى تاغ ئىچىدە ئەكس سادا پەيدا قىلىپ، ئىنتايىن دەھشەتلىك بىر مەنزىرىنى ھاسىل قىلدى. پۇتۇن دۇشمەن ئەسكەرلىرى دۇم يېتىۋالدى. بارات بولسا قوزغىلاڭچى دوستلىرىنىڭ ئۆزاپ كەتكەنلىكىگە ئىشەنچ ھاسىل قىلىپ، كۆڭلى خېلى خاتىرجەم بولۇپ قالدى. مانا شۇ چاغدا ئۇ ھەممە يېرىنىڭ قاتتىق ئاغرىۋاتقانلىقىنى سەزدى، ئۇنىڭ كىيىملىرى قانغا بويىلىپ كەتكەنىدى، بارات ئاكوپتىن چىقتى. ساي ئاغزىدا يۈزلەپ دۇشمەن ئەسكىرىنىڭ ئۆلۈكى ياتاتتى. نېرىسىدا بولسا تېخىمۇ كۆپ ئىدى. مانا شۇ دەھشەتلىك كېچىدە پىچان، تۇرپانلىق شىر يۈرەك باتۇرلار — ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەھرىمان ئوغۇللىرىدىن ئونتۇز-قىرىق كىشى ئەۋلادلىرىنىڭ ئەتىكى پارلاق بەخت ساتادىنى ئۈچۈن دۇشمەن بىلەن بولغان تەڭداشسىز كۈرەشتە ئۆز ھاياتىنى تەقدىم قىلدى. يەتمىش-سەكسەن ئات-ئۇلاغمۇ شۇ قېتىمقى جەڭدە چىقىم بولدى. لېكىن ئۇلار ئۆزىدىن ئون ھەسسە كۆپ دۇشمەننىڭ قورشاۋىنى غەلىبە بىلەن بۆسۈپ ئۆتۈپ كەتتى.

دۇشمەنلەر ھوشىنى يىغىپ بېشىنى كۆتۈرگەندە، بارات ئاكوپنىڭ ئاغزىدا ئېككى قولىنى بېلىگە تىرەپ خۇددى گىگانت ئادەمدەك مەغرۇر قىياپەتتە تۇراتتى. دۇشمەن ئەسكەرلىرى كېلىپ ئۇنى قورشىۋالدى. ئۇ زادىلا ئۆز قىياپىتىنى بۇزمىدى. شۇ چاغدا دۇشمەننىڭ پولك كوماندىرى يېتىپ كەلدى. بارات بىر قاراپلا ئۇنى تونۇدى. ئۇ باراتنى ھەربىي مەكتەپكە ئەۋەتكەن ۋە كەڭ سايى ئاغزىدا مىللىي ئارمىيىدىن مەغلۇب بولۇپ قېچىپ كەلگەن گومىنداڭ

ئارمىيىسى 146-پىيادىلەر پولكىنىڭ كوماندىرى ياڭ تۇمنجاڭ ئىدى.

ياڭ تۇمنجاڭ ئەتراپتىكى ئەسكەرلىرىنىڭ ئۆلۈكىگە قاراپ رەڭگى تاتىرىپ كالپۇكلىرى تىترەپ تۇراتتى. بارات بىلەن ئۇ بۇندىن ئىككى يىرىم يىل بۇرۇن ئايرىلغانىدى. ياڭ تۇمنجاڭنىڭ كۆزلىرىدىن يەنىلا ياۋۇزلۇق چىقىپ تۇراتتى. بۇ چاغدا ياڭ تۇمنجاڭ ئۆزىنىڭ ئۇ ۋاقىتىدا "ئىلى ئوغرىلىرى"نى ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ قولى بىلەن قانغا غەرق قىلماقچى يەنى ئۆز يىغىدا ئۆز گۆشىنى قورىماقچى بولۇپ، بارانتەكلەرنى ھەربىي مەكتەپكە ئەۋەتىپ بەرگىنىگە پۇشايمان قىلىۋاتقاندەك قىلاتتى... ئۇ ئۆزىنى سىپايە تۇتۇپ كۇلۇمسىرەشكە تىرىشتى:

— بارات پەيجاڭ، بۇ سىزكەنسىز-دە؟ — دېدى ئۇ ناھايىتى تەسلىكتە.

— خاتالاشمىدىڭىز. ھەئە مەن، بۇرۇن پەيجاڭ ئىدىم. ھازىر پەقەت ئاددىي بىر قوزغىلاڭچى جەڭچىمەن.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ دۇشمەن ئەسكەرلىرى ئۆزئارا كۇسۇرلاشتى. ياڭ تۇمنجاڭ يېنىدىكىلەرگە ئىشارەت قىلغانىدى، دۇشمەن ئەسكەرلىرى قولغا چۈشۈپ قالغان ئىككى نەپەر قوزغىلاڭچىنى سۆرەپ ئېلىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ يارىلىرىدىن قان ئېقىپ، چىرايى ئاپئاق تاتىرىپ كەتكەنىدى. ياڭ تۇمنجاڭ تاپانچىسىنى چىقىرىپ ئۇلاردىن بىرسىنى ئېتىۋەتتى. يەنە بىرسىنى ئەسكەرلىرىگە بۇيرۇپ، خەنجەر بىلەن ئەزالىرىنى كەستۇرۇپ پارە-پارە قىلىۋەتتى. غەزەپلەنگەن بارات ياڭ تۇمنجاڭغا قاراپ ماڭغانىدى، ئۇنى دۇشمەن ئەسكەرلىرى توسۇۋالدى.

— كۆردۇڭمۇ؟ سېنىڭ شېرىكلىرىڭنىڭ ھالىنى؟ — دېدى ياڭ تۇمنجاڭ،

— سوئالىمغا ياۋاشلىق بىلەن جاۋاب بەر.

— سېنىڭ قولۇڭدىن ھەرقانداق ۋەھشىيلىكنىڭ كېلىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. مەن قوزغىلاڭچىلار ئالدىدىكى ۋەزىپەمنى تۇگەتتىم. ئەمدى قولۇڭدىن كەلگىنىنى قىل.

— ئېيتە، "ئوغرىلار" قەيەرگە كەتتى؟

— ئۆز جايىغا.

— ئۆز جايى دېگىنىڭ قەيەر؟

— سەن شەرمەندىلەرچە مەغلۇب بولۇپ قېچىپ كەلگەن جاي.

بۇ گەپ ئۇنىڭ جان-جېنىدىن ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ چاندۇرمىدى.

— ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن بىزگە يول باشلاپ ماڭساڭ، ساڭا ئون سەر ئالتۇن ۋە ماۋۇ قىزنى بېرىمەن، — دەپ يېنىدىكى ئالاقچى قىزنى كۆرسەتتى.

— مەن يول بىلمەيمەن، — دېدى ئۇ كېسىپلا.

ياڭ تۇەنجاڭ دىمىغىنى قېقىپ:

— بارات، ئەمدى سېنىڭ ھەممە نېمەڭ تۈگىدى. ھايانىڭمۇ، ئەركىنلىكىڭمۇ، ئازادلىقىڭمۇ، توپىلاڭچىلىرىڭ ئۈچۈن قىلغان ئەقىدەڭمۇ تۈگىدى. بىلدىڭمۇ؟ — دەپ چىشلىرىنى ھىگگايتىپ، زاڭلىق ئارىلاش كۈلدى.

باراتنىڭ ئۇنىڭ سۆزىنى جاۋابسىز قالدۇرغۇسى كەلمەي:

— مېنىڭ ھەممە نېمەم تۈگىگەن بىلەن خەلقىنىڭ ھېچ نەرسىسى تۈگىگىنى يوق، كۆردۈڭمۇ ئاۋۇ قۇياشنى؟ — دەپ يېڭىلا شەرقتىن چىقىۋاتقان قۇياشنى كۆرسەتتى، — قۇياشنىڭ چىقىشىنى سەنلەر توسۇپ قالالمىغاندەك، خەلقىنىڭ ئەركىنلىكىنىمۇ، ئازادلىقىنىمۇ، كۈرىشىنىمۇ توسۇۋالالمايسەن. خۇشال بولۇشقا ئالدىراپ كەتمە، — دېدى.

ياڭ تۇەنجاڭنىڭ چىداشقا تاقىتى قالمىدى. ياڭ تۇەنجاڭ يېنىدىكى ئەسكەرنىڭ قولىدىكى ئاپتوماتنى يۇلۇپ ئالدى ۋە:

— مانا ساڭا ئەمسە، — دەپ ئاپتوماتنى كۆتۈرۈشىگە، كۈتۈلمىگەن يەردىن "تا-تات" لاپ ئېتىلغان پىلىموت بىلەن ئاپتوماتنىڭ ئوقلىرىدىن "ۋايىيەي" دەپ مەيدىسىنى تۇتقانچە دۈم چۈشتى. ئۇنىڭ ئەجەل ھودۇقۇشىدا ئاتقان ئوقى لەيلەپ كېتىپ ئۆزىنىڭ نۆۋەتسىز ئەسكىرىنى يىقىتتى. ئۇنىڭ ئەتراپىدا تۇرغان ئەسكەرلىرىمۇ ئۆز خوجايىنىغا ئەگىشىپ ئارقا-ئارقىدىن يىقىلدى، پۈتۈن تاغ ئىچىنى ۋاي-دات ئاۋازلىرى قاپلاپ كەتتى. پىلىموت، ئاپتوماتلار شىددەت بىلەن ئېتىلىۋاتاتتى. باراتمۇ ئەمدى ھوشىنى يىغىپ، ياڭ تۇەنجاڭنىڭ قولىدىن چۈشۈپ كەتكەن ئاپتوماتنى قولىغا ئېلىپ، بىردەملاپ نېرىراقتىكى يوغان بىر

تاشنىڭ كەينىگە ئۆتتى. شۇ چاغدا:

— لەنلولۇق چېكىن، — دېگەن بىر تونۇش ئاۋاز سەھەر ئاسمىنىدا جاراڭلىدى.

بارات ئەھۋالنى چۈشىنىپ، دۈشمەنلەرنىڭ ئۆلۈكى ئۈستىدىن خۇددى جەرەندەك سەكرەپ ئۆتۈپ، تاغ ئاغزىدىن چىقىپ تۆۋەنگە قاراپ يۈگۈردى ۋە ھايال بولمايلا ئىمىن زايىت باشچىلىقىدىكى ياڭخې كارىزلىق يېگىتلەرنى كۆردى. ئىككى نەپەر قوزغىلاڭچى ئون بىر ئاتنى تۈتۈپ تۇراتتى.

— ئاتقا مىنىپ دەرھال يولغا چىقىڭلا، — دەپ بۇيرۇق بەردى ئىمىن زايىت ۋە ئۆزىنىڭ دىكتاتۇرلۇقىدىن شىددەتلىك ئوق ئېتىشقا باشلىدى.

بىر كېچە ئۇنۇمسىز جەڭ قىلىپ ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى قۇرغۇيدىن ھۇركىگەن قۇشقاچلاردەك قوراللىرىنى ئېتىشقىمۇ ھۇرۈنەت قىلالماي ئالاقزادىلىك ئىچىدە تاشلارنىڭ كەينىگە مۆكۈشتى. چۈنكى لار ئۆز خوجايىنىنىڭ ئۆلگىنىنى كۆرۈپ بېشى ئۇرۇلگەن يىلاندەك بولۇپ پىلىشقانىدى. ئىمىن زايىتنىڭ پىلىموتى تاغ ئىچىنى راسا بىر جەڭچى بىلەن ئالدىدا كەتكەن قوزغىلاڭچى توققۇز يېگىتنىڭ كەينىدىن يېتىشۈپلىش ئۈچۈن ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كەتكەنىدى.

— رەھمەت، تاغ يۇرەك ئۇكام، كۆپ غەيرەت قىلدىڭ، ھەققىي باتۇر ئوغلان ئىكەنسەن، — دەپ ئابدۇراخمان مۇھتى باراتنى چىڭ قۇچاقلىدى.

ئىمىن زايىت باشچىلىقىدىكى بۇ زەربىدار گۇرۇپپىنى ئابدۇراخمان مۇھتى باراتنى قوتۇلدۇرۇشقا ئەۋەتكەنىدى.

ئۇلار قوراللىرىنى چىڭ تۇتۇپ، ئالغا ئىلگىرىلەپ، پارلاق ئەتە ئۈچۈن ئاسمانغا تاقاشقان ئېگىز تاغلارنىڭ قوينىغا كىرىپ كۆزدىن غايىب بولدى. ئۇلارنى تۇتماقچى بولغان دۈشمەنلەر قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئات تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ-توزان ئاستىدا ئۆز گۆشىنى ئۆزى يەپ ئەلەم ئىچىدە ناله قىلىپ قېلىشتى.

ئوتتۇز ئىككىنچى باب

زەپەر قۇچقان كۈن

تۇرسمۇ چۆرەمدە دېگىز ھۆركىرەپ،
بارىمەن يەنىلا ئالغا ئىلگىرىلەپ.
بولسمۇ ئەتراپىم قۇملۇق-باياۋان،
تاپىمەن يەنىلا بۇلاقنى ئىزدەپ.
— بايرون

ئاردىدىن ئون بەش كۈن ئۆتتى.

1947-يىلى 8-ئاينىڭ 8-كۈنى. ھاۋا ئوچۇق. شەرقتىن كۆتۈرۈلگەن قۇياش تاغ ئىچىدىكى يېشىل چىمەنلىككە چۈشكەن سەھەر شەبنەمنى يالتىرىتىۋەتكەنىدى. پارتىزانلار ئون بەش كۈندىن بۇيان دۈشمەن بىلەن گاھ ئۇرۇشۇپ گاھ مۆكۈنۈپ ئاخىر كۆز يەتمەس بايتېۋۇلاق يايلىقىغا يېتىپ كەلدى. ئۇلار يەنە ئازراق غەيرەت قىلسىلا گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىدىكى رايونلار بىلەن ئوچ ۋىلايەت ئازاد رايونى چېگرىسىدىكى قاراۋۇل پونكىتىغا يېتىپ بارالايتتى. ھاردۇق ۋە ئاچلىقتىن پارتىزانلار پۈتلىرىنى ئارانلا يۆتكەيتتى.

باينبۇلاقتەك مۇنداق بايلىقلار زېمىندا ئازراقلا ئىنسانپەرۋەرلىك قىلسا قورساقتا يېيىشكە ھەممە نەرسە تېپىلاتتى. لېكىن قوزغىلاڭچىلار ئاچلىقتىن ئۆلۈشكە رازى ئىدىكى "كىشىلەرنىڭ يېپ-يېڭىسىگىمۇ تەگمەيمىز!" دېگەن شوئارغا خىلاپلىق قىلىشنى راۋا كۆرمەيتتى. ھەربىي ئىنتىزاممۇ بۇنداق يامان ئىشلارغا ھەرگىز يول قويمايتتى.

※ ※

ئۇلار ئەمدىلا "ئاقتاش" دېگەن جايغا كەلگەنىدى، ئالدى تەرەپتىن ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئابدۇراخمان مۇھىتى نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى بىلىپ كېلىش ئۈچۈن ئادەم ئەۋەتىپ، پارتىزانلارنى ئازراق دەم ئېلىشقا بۇيرىدى. ئاندىن بىر سائەت ئۆتتى.

— گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بىلەن مىللىي ئارمىيە ئېتىشىۋېتىپتۇ، — دەپ خەۋەر بەردى چارلىغۇچىلار.

— دۇشمەن ئەسكەرلىرى قانچىلىك ئىكەن؟ — دېدى ئابدۇراخمان مۇھىتى.

— ئۈچ-تۆت يۈزدەك ئادەم باردەك قىلىدۇ.

— ھەممەيلەن جەڭگە تەييارلانسۇن، — دەپ بۇيرۇق بەردى ئابدۇراخمان مۇھىتى.

شۇنىڭ بىلەن پارتىزانلار جەڭگە تەييارلاندى. پارتىزانلار شتابىنىڭ ھەيئەتلىرى ئۆزلىرى مەسئۇل بولغان ھەربىر پارتىزاننىڭ يېنىغا بېرىپ بىر قۇر كۆزدىن كەچۈردى ۋە ئۇلارنى رىغبەتلەندۈردى.

— يولداشلار! — دەپ ۋاقىرىدى ئابدۇراخمان مۇھىتى، — بۇ بىزنىڭ مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى بىلەن ئۇچرىشىش يولىمىزدىكى ئاخىرقى بىر پارچە قارا تاش. بىز مۇشۇ تاشنى پولات بازغانداەك مۇشتۇمىمىز بىلەن يەنجىپ تاشلىغاندىلا ئۆزىمىز ئارزۇ قىلغان مەنزىلگە يېتىپ بارالايمىز. شۇڭا ھەممىمىز

تاغنى تالقان قىلىدىغان روھ بىلەن بىر نىيەت، بىر مەقسەتكە كېلىپ ئۆلۈم گىرداۋىدا جان تالىشىۋاتقان دۈشمەن ئۈستىگە يولۋاستەك تاشلىنايلى. قېنى يولداشلار ئالغا!

— ئالغا! ئالغا! ئالغا! — دېگەن ئاۋازلار پۈتۈن "ئاقتاش" يايلىقىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى.

چارلىغۇچىلار ئالدىدا يول باشلاپ ماڭدى. پارتىزانلار ئۇلارنىڭ كەينىدىن چوڭ-چوڭ قەدەملەر بىلەن يولغا چىقتى. مۇنداق روھ پەقەت ئۆزىگە ۋە كەلگۈسىگە تولۇق ئىشەنچ قىلالايدىغان، غەلبە قىلىش روھىغا باي جەڭچىلەردىلا بولىدىغان روھ ئىدى.

پارتىزانلار جەڭ مەيدانىغا يېتىپ بارغاندا گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ئېپلىك ئۇرۇنلارغا جايلىشىۋېلىپ جان-جەھلى بىلەن ئېتىۋاتاتتى. مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ئاز بولغىنى ئۈچۈن توسۇلۇپ قالغانىدى. ئەسلىدە مىللىي ئارمىيە قىسمىغا تۇرپانلىق پارتىزانلارنى كۈتۈۋېلىش بۇيرۇقى بېرىلگەنىدى. پارتىزانلار دۈشمەنگە يېقىنلاشقۇچە تولىمۇ ئېھتىيات بىلەن ماڭدى. شۇڭا ئارقا تەرەپتىن خاتىرجەم بولغان دۈشمەن قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىۋاتاتتى. پارتىزانلار بىلەن دۈشمەن ئەسكەرلىرىنىڭ ئارىلىقى ئىككى يۈز مېتىردەك قالدى.

— قېنى قورالى بارلار ئالدىغا ئۆتۈڭلار، — دەپ بۇيرىدى ئابدۇراخمان مۇھتى، — ئەمدى ئوقنى ئايامай ئولتۇرماڭلار! لېكىن تەگكۈزۈپ ئېتىڭلار! قورالى يوقلار ئارقىدىن ئات-ئۇلاغلارنى ئېلىپ مېڭىڭلار! ھەممەيلەن "ئالغا" دەپ ئاتلىنايلى!

شۇنىڭ بىلەن ئىمىن زايىت باشچىلىقىدىكى يۈزدەك قوراللىق كىشى ئالدىغا ئۆتتى. ئەڭ ئالدىدا ئىمىن زايىت، بارات ئۆزلىرىنىڭ پىلىموتلىرىنى ئېلىپ يولغا چىقتى. ئۇلارنىڭ يېنىدا دۈشمەندىن تارتىۋالغان ئاپتومات بىلەن قوراللانغان بىرنەچچە يىگىت كېتىپ باراتتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن مىلتىق تۇتقان پارتىزانلار ماڭدى. ئۇلار ئاستا-ئاستا دۈشمەنگە يېقىنلاپ كەلدى. دۈشمەنلەرنىڭ ۋارقىراشقان ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

— ئالغا! — دەپ ۋارقىرىدى ئابدۇراخمان مۇھتى.

— ئالغا! ئالغا! — دېگەن ئاۋازلار يېراقتىكى تاغلاردىن ئەكس سادا قايتۇرۇپ، پۈتۈن ئاقتاش يايلىقىنى زىلزىلىگە سېلىۋەتتى.

بۇنداق ئەھۋالنىڭ يۈز بېرىشىنى زادىلا كۈتمىگەن گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ئۈستىگە پارتىزانلار ئوق يامغۇرىنى ياغدۇردى. دۈشمەنلەر كۆپلىگەن ئۆلۈكلىرىنى ۋە ياردارلىرىنى تاشلاپ جان قۇتقۇزۇشنىڭ كويىغا چۈشتى. ئۇلار ئەجەل هودۇقۇشىدا هېلى ئۇياقتا، هېلى بۇ ياقتا يۈگۈرۈشكە باشلىدى. ئۇلارغا ئۆلۈمدىن باشقا يول قالمىغانىدى.

پارتىزانلارنىڭ "ئالغا!" دەپ توۋلىغان ئاۋازلىرىنى ئاڭلىغان مىللىي ئارمىيە قىسملىرىمۇ ئەھۋالنى چۈشىنىپ "ئالغا!" ساداسى ئىچىدە هۇجۇمغا ئۆتتى. ئىككى تەرەپتىن ئاڭلانغان "ئالغا!" دېگەن ئاۋاز دۈشمەن ئەسكەرلىرىنى تېخىمۇ ئالاقزادە قىلىۋەتتى. بۇ كۈرەش مەنزىرىسىنى كۆرۈپ، 1944-يىلى 12-ئاينىڭ 2-كۈنىدىكى كەڭسايدىكى ئۇرۇش ئەھۋالى باراتنىڭ كۆز ئالدىغا كەلدى. شۇ چاغدىكى مىللىي ئارمىيىنىڭ تاغلارنى زىلزىلىگە سالغان "ئالغا!" دېگەن ئاۋازلىرى، توختاۋسىز ئېتىلىۋاتقان پىلىموت ئوقلىرى، ياردىلانغان گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ چوشقىدەك چىرقىراشلىرى، قورقانلىقىدىن چىشلىرى كاسىلداپ كەتكەن يېڭە تۇەنجاڭنىڭ ئەسەبىيلىك بىلەن "شتابنى قوغدا" دەپ ۋارقىراشلىرى... باراتنىڭ كۆز ئالدىدىن بىر-بىرلەپ ئۆتتى، بارات هازىر مىللىي ئارمىيىگە ماسلىشىپ، گومىنداڭچىلارنى يوقاتماقتا. مانا ئۇنىڭغا بىرقانچە يىلدىن بۇيان زارىقىپ كۈتكەن بېگى دۇنيا قۇچاق ئاچماقتا...

يېراقتىن مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ئۇ مۇشۇنداق بەختلىك كۈننىڭ كېلىشىنى ئىنتايىن خەتەرلىك كۈرەشلەر بىلەن كۈتتى. ئۇ 1945-يىلى باهاردا ئۇرۇمچىدىن ئايرىلىشتا ئەسمىتۇل، ئاسىيەلەر بىلەن خوشلىشىپ تۇرۇپ "يېڭىش بىلەن كېلىپ چىقمىز كەڭ غالىب يولغا" دېمىگەنمۇ؟!... ئۇ كېيىنكى ۋاقىتلاردا مامۇتخان بىلەن تونۇشتى ۋە "كۈرەشچان ياشلار" تەشكىلاتىنى قۇردى. مامۇتخان تولىمۇ مەنىلىك قىلىپ

"كۇرەشچان ياشلار" تەشكىلاتى ئەزالىرىغا: "كىمكى ئازادلىقنى ئىزدەيدىكەن، ئۇ بىز ئۈچۈن ئازادلىقنىڭ ئوچقى بولغان غۇلجىغا يۈزلىنىشى كېرەك" دېگەن ئەمەسمۇ؟ مانا ئەمدى ئازادلىق قۇياشى ئۇنىڭغا قۇچاق ئېچىپ كەلمەكتە. مۇشۇنداق ئۇلۇغ بىر كۈن ئۈچۈن سانسىزلىغان مەھەممەت ئېلىلار قۇربان بولمىدىمۇ؟ "كۇرەشچان ياشلار" تەشكىلاتىنىڭ ئەزالىرى ئەزىز جانلىرىدىن كېچىپ، تۇرمە-زىندانلاردا ئەڭ ۋەھشىيانە ئازاب-ئوقۇبەتكە ئۇچرىمىدىمۇ؟ گومىنداڭچىلار ئۇلارنى ئىككى قېتىم كۆممەكچى بولدى. لېكىن خەلق ئۇلارنى قوتقۇزۇۋالدى. گومىنداڭچىلارغا غەزەپلەنگەن خەلق قوللىرىدىكى تاياق-توقماقلار بىلەن رەھىم گاگنىڭ دۈكىنىدا ئۇلارنىڭ پۈت-قوللىرىدىكى كويزا-كىشەنلەرنى چاقمىدىمۇ؟ خەلق نېمىدېگەن قۇدرەتلىك ھە؟!...

ئەمدى مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ كىيىملىرىدىكى ۋالىلداپ تۇرغان پاگونلار، پىشانىلىرىدىكى كاكارلار، قەھرىمانلارغا خاس بولغان جەسۇرانە قىياپەتلەر، غەلبە خۇشاللىقىدا پارلىغان يۈزلەر ئېنىق كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇلار يۇگۇرۇپ كەلمەكتە، شۇنداقلا جان تالىشىۋاتقان دۈشمەننى قىرىپ كەلمەكتە ئىدى. بۇ ياقتىنمۇ غەلبە خۇشاللىقىدا كۆزلىرى ياش بىلەن تولغان پارتىزانلارمۇ قارشىلىق كۆرسىتىشكە ئۇرۇنغان دۈشمەننى ئوققا تۇتۇپ يەر بىلەن يەكسان قىلىپ بېگى بىر دۇنياغا قۇچاق ئېچىپ يۇگۇرمەكتە ئىدى. باراتنىڭ كۆز ياشلىرى خۇشاللىق ئىلكىدە مەڭزىنى ھۆل قىلماقتا ئىدى. ئۇ بىر تەرەپتىن قولىدىكى پىلىموتتىن دۈشمەنگە قارىتىپ ئوق ئۇزسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئالقىنى بىلەن كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ تۇراتتى. مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ قارىسى تېخىمۇ ئېنىق كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇ يۇگۇرۇپ كېتىۋېتىپ بىردىنلا "25-فېۋرال" دىكى ئەخمەتجان ئەپەندىمنى ئەسلەپ قالدى. ئۇ چاغدا ئەخمەتجان ئەپەندىم گومىنداڭچىلارنىڭ يۈزسىزلىكى، زوراۋانلىقى، ۋەدىسىدە تۇرماي ۋاپاغا جاپا قىلغان ياۋۇزلۇقلىرىغا غەزەپلەنگەن ئۇرۇمچى خەلقىنىڭ غەزىپىنى بېسىش ئۈچۈن ماشىنا ئۈستىگە چىقىپ يالقۇنلۇق نۇتۇق سۆزلىگەنىدى. مانا ئەمىن دەرۋازىسىدىن ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى چىقىپ

كەلدى. مانا خۇشاللىقتىن كۆزلىرى ياش بىلەن تولغان خالايىق ماشىنىنى ئورىۋالدى، مانا ئەخمەت ئەپەندىم ماشىنا ئۈستىگە چىقىپ خەلقە ھۆرمەت بىلدۈرمەكتە. باراتتىك قۇلاق تۇتۈدە ئەخمەتجان ئەپەندىمنىڭ كىشىلەرنى رىغبەتلەندۈرگۈچى، يالقۇنلۇق، ئۈمىد بىلەن تولغان سۆزلىرى جاراڭلاپ كەتتى...

مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى بارغانچە قۇچاق ئېچىپ يېقىنلاشماقتا ئىدى... پارتىزانلار ئۆزلىرى ئارزۇ قىلغان پارلاق يېڭى دۇنيا قۇچاق ئېچىپ كەلمەكتە. ئۇلار ئۇزۇن يىللاردىن بېرى زارىقىپ كۈتكەن ئازادلىق قۇياشى بارغانسېرى يېقىنلىشىپ قۇچاق ئېچىپ كەلمەكتە ئىدى. مانا مۇشۇ كۈن ئۈچۈن، پارلاق يېڭى ھايات ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان كىشىلەر ئۆمۈر بويى كۈرەش قىلىپ، ئۆز ھاياتىنى تەقدىم قىلمىدىمۇ؟

يەنە بىرنەچچە قەدەم ئارىلىق قالدى. جاسارەتكە تولغان مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى قۇچاق ئېچىپ كەلمەكتە ئىدى. ئەگەردە مۇشۇ جاسارەتلىك جەڭچىلەر سېگىگىم ئېغىزىدا ياكى ئۈچبۇلاقتا بولغان بولسا، ئۇ چاغدا بىزنى قورشىۋالغان دۇشمەننىڭ بەش مىڭ ئەسكىرىنى يەر بىلەن يەكسان قىلغان بولاتتۇق دەپ ئويلىغان بارات ئەمدى ئۈچبۇلاقتىكى جەڭنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. شۇ قاراڭغۇ كېچىدە دۇشمەن پىلىموتىنى قولغا چۈشۈرۈپ، پارتىزانلارنى ئامان-ئېسەن شاۋياڭخۇغا ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ئون نەپەر پارتىزان پىدائىي بولۇپ چىققانىدى. ئۇنىڭ قۇلاق تۇتۇدە ئابدۇراخمان مۇھتىنىڭ "بۇ ئىش بەك خەتەرلىك، ئېھتىيات قىلىڭلار!" دېگەن ئاۋازى ئاڭلانغاندەك بولدى. مانا شۇ قاراڭغۇ كېچىدە بىر كېچە ئۇرۇشۇپ، ئۆزلىرىدىن ئون ھەسسە كۆپ دۇشمەننى زور چىقىمغا ئۈچرىتىپ، ھايات قالغانلار ئامان-ئېسەن شاۋياڭخۇغا ئۆتۈۋالغانىدى.

بارات مانا شۇنداق ئويلار بىلەن يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ، ئۆز ئالدىغا قۇچاق ئېچىپ كەلگەن مىللىي ئارمىيە جەڭچىسىنى چىڭ قۇچاقلاپ تۇرۇپ:

— بىزنى قۇتۇلدۇرۇۋالدىڭلار • بىزنى قۇتۇلدۇردۇڭلار! — دېگەن سۆزنىلا

تەكرارلىيالىدى.

ئۇنىڭ مەڭزىدىن خۇشاللىق كۆز ياشلىرى خۇددى يېپى ئۈزۈلگەن مارجانىدەك مىللىي ئارمىيە جەڭچىسىنىڭ مۇرىسىگە ئېقىپ چۈشۈشكە باشلىدى...

زۇلمەتكە تولغان كونا دۇنيا ئارقىدا قالدى. ئۇلارنىڭ ئاياغ ئاستىدا گۈمبەزدەك ئەسكەرلىرىنىڭ نۇرغۇنلىغان ئۆلۈكلىرى ياتاتتى. ئۆزلىرى بولسا گۈمبەزنىڭ رەسۋاسى چىققان دۆلەت بايرىقى ئۈستىدە دەسسەپ تۇراتتى. ھايات قالغان بولسىمۇ، قورقۇنچتىن چىشلىرى كاسىلداپ، رەڭگى ئۆلۈكتەك بولۇپ كەتكەن دۈشمەن ئەسكەرلىرى قولىنى كۆتۈرۈپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ "بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەيمەن"، "بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەيمەن" دېيىشمەكتە ئىدى.

※ ※

تۇرپان، پىچان، توقسۇن قوزغىلىڭىنىڭ مەغلۇپ بولۇشى ۋە قانلىق باستۇرۇلۇشى بىلەن ئەكسىيەتچى كۈچلەر تېخىمۇ غالجىرلىشىپ كەتتى. ئۇرۇمچى ئاسمىنىنى قارا بۇلۇت تېخىمۇ قاپلاپ كىشىلەرنىڭ "ئۇھ" دەپ ئەركىن نەپەس ئېلىشىمۇ تەس بولۇپ قالدى. مامۇتخاننى ئېغىر غەم-قايغۇ بېسىۋالدى. ئۇ بىر يەردە ئولتۇرالمايتتى. قولى زادى ئىشقا بارمايتتى. پەقەت "قانداق قىلىش كېرەك؟" دېگەنىلا ئويلايتتى. يولغا چىقاي دېسە باراتتىن بىرەر خەۋەر كېلىپ قالارمىكىن؟ دەپ ئويلايتتى. چۈنكى ئۇ باراتنىڭ بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭغا قاتناشقانلىقىدىن ھەرگىز گۇمان قىلمايتتى. قۇربان بولغان بولسىچۇ؟ ئۇرۇش دېگەن قارغۇ تۆگىنىڭ تېپىشىگە ئوخشايدۇ. ئوق تەككەن ئادەم ئۆلىدۇ. "قارا يەتمەي كىشى ئۆلمەس" دېگەندەك ئوق تەگمىگەن ئادەم نەچچە ئون يىل ئۇرۇشقا قاتناشسىمۇ ياشاۋېرىدۇ. بارات توغرىسىدا ئۇ قارا خىيالىرنى ئويلىماسلىققا تىرىشسىمۇ، ئەمما بۇنداق قارا خىياللار مېڭىسىغا

پات-پات كىرىۋالاتتى. چۈنكى خىيال دېگەننى ساندۇققا سېلىپ قۇلۇپلاپ قويغىلى بولمايدۇ-دە. ئەگەردە تىرىك قولغا چۈشۈپ قالغان بولسىچۇ؟ دېگەن خىيالمۇ ئۇنىڭ كاللىسىغا كىرىۋېلىپ ئۇنى بەكمۇ بىئارام قىلاتتى ۋە قىينايتتى. تـۇرپاندىن ھەر كۈنى دېگۈدەك بىر بىرىدىن دەھشەتلىك خەۋەرلەر كېلىپ تۇراتتى. مامۇتخاننىڭ ئۆزى تۇرپانغا بېرىپ سۈرۈشتۈرۈپ باقاي دېسە ھازىرچە مۇمكىن ئەمەس ئىدى، ئابلەت، ئەسمىتۇل قاتارلىق يولداشلىرىمۇ بېرىشنى توسۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە يېقىندىن بۇيان سەمەتبايلارنىڭ ئائىلىسىمۇ، ئەسمىتۇلنىڭ ئۆيىمۇ نازارەت ئاستىدا قالغانىدى.

ئاسىيە بولسا ھېچكىم بىلەن سۆزلەشمەس بولۇۋالدى. ئادەم بار يەردە يـــغـلـــمـــــمۇ، ئۇنىڭ كۆزلىرىنىڭ قىزىرىپ، قاپاقلىرىنىڭ ئىششىپ كەتكەنلىكىدىن كېچىلىرى يىغلاپ چىقىدىغانلىقىنى بىلۈۋېلىش تەس ئەمەس ئىدى. مامۇتخان ئاسىيەنى كۆرگەندە ئۆزىنى گۇناھكاردەك ھېس قىلىپ ئۇنىڭغا قاراشتىن قاچاتتى. ئەسمىتۇل، ئابلەتلەرمۇ ئاسىيەنىڭ ئەھۋالىغا ئېچىناتتى. ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىش ئۈلارنىڭ قولىدىن كەلمەيتتى. نىيازخان ئاچا تېخىمۇ تەڭلىكتە قالغانىدى. ئەسمىتۇل ئايالى رەشىدە ئارقىلىق سىڭلىسىغا تەسەللى بەرگەن بولسىمۇ، رەشىدەنىڭ سۆزلىرى ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى.

مـامـۇتخان بىرەرسىدىن مەسلىھەت سوراش ئۈچۈن كوچىغا چىقىپ چوڭقۇر خىيال ئىلكىدە كېتىۋاتاتتى.

— مامۇتخان! — دېگەن بىر ئاۋاز ئۇنى توختاتتى. ئۇ ئاۋاز چىققان تـەرەپـكە قارىغانىدى، ئۆلكىلىك قۇرۇلتايغا قاتناشقان قارا شەھەر ۋىلايىتى ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ ئەزاسى ئوسمانجاننىڭ كوچىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ، ئۆزى تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى-دە، ئۇمۇ شۇ تەرەپكە ماڭدى ۋە ئىككى دوست قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

— قەدىردان دوستۇم، — دەپ مامۇتخاننى چىڭ قۇچاقلىدى ئوسمانجان ياقۇپ، — بۇ يەردە ئىكەنسىز؟

— شۇنداق، ئەتىيازدىن بۇيان مۇشۇ يەردىمەن، — دېدى مامۇتخان

ۆه ئەتراپتا پايلاقچى بارمكىن دەپ سەپسېلىپ قاراپ چىقتى. مامۇتخاننىڭ بۇ ھەرىكىتىنى سېزىپ تۇرغان ئوسمانجان:

— يۇرۇڭ، — دېدى-دە، دۆڭ كۆۋرۈكتىكى ياسىنجاننىڭ چۆچۈرىخانىسىغا باشلاپ كىردى. ئوسمانجان بۇ يەرگە پات-پات كېلىپ تۇراتتى. شۇڭا خوجايىن بۇ ئىككى مېھماننى ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋالدى.

— ئۇستام، — دېدى ئوسمانجان، — بىزگە خالىيراق جاي كېرەك ئىدى.

— ئەمسە بۇ ياققا مەرھەمەت، — دەپ ياسىنجان ئۇلارنى ناھايىتى پاكىز سەرەمجانلاشتۇرۇلغان كىچىككىنە بىر ئۆيگە باشلاپ كىردى. ئۆي ئاپئاق ئاقارتىلىپ، ئوستىنى گېزىت بىلەن بېزەلگەن، تامغا بىرنەچچە پارچە ئاددىي رەسىم چاپلانغان بولۇپ، سىم كارىۋاتقا بىر پارچە كىچىك گىلەم سېلىنىپ، بىر كىشىلىك يوتقان-كۆرپە تىزىقلىق تۇراتتى. ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا يىغما پوتلۇق يۇمۇلاق شىرە بىلەن تۆت ئورۇندۇق تۇراتتى. ئىشىك تۆۋىدە ئاپتوۋا، چىلاپچا، تامدىكى قوزۇقتا پاكىز لۆڭگە تۇراتتى.

— ئەپەندىملەر نېمە بۇيرۇيدىكىن؟ — دېدى ياسىنجان.

— ئىككى چىنە چۆچۈرە، — دېدى ئوسمانجان، — لازا-سامسىقى تېتىملىقراق بولسۇن. يەنە يىگىرمە زىخ كاۋاپ. ئۇستام، بۇ يەرگە ئىشى يوق ئادەم كىرمىسە.

— ناھايىتى ياخشى. بىرەر بوتۇلكا لازىمۇ؟

— ياق، — دېدى مامۇتخان كېسىپلا.

شۇنىڭ بىلەن خوجايىن چىقىپ كەتتى. ئۇلار ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇرۇشتى.

— قېنى بېشىگىزدىن ئۆتكەنلەرنى ئاڭلاپ باقايلى، — دېدى ئوسمانجان، — نېمە قىلىۋاتىسىز؟

— مامۇتخان دوستىغا ئۆزىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى قىسقىچە سۆزلەپ بەردى. ئوسمانجان بولسا ئۇنىڭ ئەھۋالىغا بەكمۇ ئىچىندى. مامۇتخاننىڭ

سۆزى ئاياغلاشقاندىن كېيىن:
— بۇندىن كېيىن قانداق قىلماقچى بولۇۋاتىسىز؟ — دېدى ئۇ.
— ئامال قىلىپ ئىلى تەرەپكە كېتەيمىكىن دەيمەن، — دېدى مامۇتخان، — بىر دوستۇم 6-ئايدا تۇرپانغا كەتكەنچە ھازىرغىچىلىك خەۋىرى يوق.
— ياخشى ئويلاپسىز. بىزگە ھايات يولى شۇ يەردە. تەلىيىگىز بولسا ھېلىقى دوستىڭىزنىمۇ شۇ يەردىن تېپىۋالارسىز. ئۇچ ۋىلايەتتىن كەلگەن خەلق ۋەكىللىرى يېقىندا غۇلجىغا قايتماقچى. مەنمۇ شۇلار بىلەن كېتىمەن. ئەگەردە ماقۇل كۆرسىڭىز مەن كۆرۈشۈپ باقاي. ئۇ ياقتا سىزنىڭ تونۇشىڭىز بارمۇ؟
— مەھەممەت ئىمىن ئىمىنوۋ ھېنىڭ سەمەرقەنتتىكى ساۋاقدىشىم ئىدى. ھازىر ئۇ پولك كوماندىرى ئىكەن.
— ناھايىتى ياخشى. ئۆگۈنلۈككە چۈشتە مۇشۇ يەردە كۆرۈشەيلى! بولامدۇ؟
— بولىدۇ. ئەمما مەن يالغۇز ئەمەس. ھېنىڭ بىرقانچە دوستۇم بار، ئۇلارنى قانداق قىلىمىز؟
— قانچە ئادەم؟
— ئون ئىككى كىشى، لېكىن ياراملىق ئادەملەر.
— بولىدۇ. مەن ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى بىلەن سۆزلىشىپ باقاي. ئامال بولمىغاندا بىر ئىش قىلارمىز. ئۇنتۇماڭ، ئۆگۈنلۈككە سائەت ئون ئىككىدە، — دېدى ئۇسمانجان.
— بولىدۇ. ئۆگۈنلۈككە سائەت ئون ئىككىدە مۇشۇ يەردە ھازىر بولىمەن، — دېدى مامۇتخانمۇ ئىشەنچ بىلەن.
ئۇسمان ياقۇپ ئاشپەزنى چاقىرىپ پۇلنى تۆلىدى-دە، چىقىپ كەتتى. مامۇتخان بولسا ئۇسمان ياقۇپقا ئۇچراپ قالغىنىغا خۇشال بولۇپ، بۇ خۇشاللىقىدىن دوستلىرىنىمۇ بەھرىمەن قىلىش ئۈچۈن كۆتۈرەڭگۈ روھ بىلەن ئالدىراپ ئۆيگە قايتتى. بۇ قېتىم مامۇتخاننىڭ ئىشى ھەقىقەتەن ئوڭدىن كەلگەنىدى. كېيىنكى كۈنلەر ئىنتايىن ئالدىراش ئۆتتى. دېگەندەك ئۈچىنچى

كۈنى دەل سائەت ئون ئىككىدە مامۇتخان ياسىنجانىنىڭ ئاشپۇزۇلىنىڭ ئالدىغا كېلىشىگە كۈتكۈچى بالا سالام بەردى ۋە:

— ئەپەندىم، ئۆنكەنكى ئۆيگەكىرىڭ. بىرسى سىزنى كۈتۈۋاتىدۇ، — دېدى.

مامۇتخان كىرگەن چاغدا ئوسمانجان ناماكا چېكىپ ئولتۇراتتى.

— سىزنى نەبرىكلەيمەن دوستۇم، — دېدى ئوسمانجان، — ئابدۇكېرىم ئاببياسوپقا ئېيتىپ ئىشكىزنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدۇم. ئىككى كۈندىن كېيىن يولغا چىقىمىز.

— رەھمەت دوستۇم، مېنى بىر غەمدىن خالاس قىلدىڭىز.

— رەھمەت دېگۈچىلىكى يوق. ئىنقىلاب رەھبەرلىرى بولمىسا بىزنىڭ قولىمىزدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ بۇ يەردە.

ئەمدى گەپ قىلىش ئارتۇقچە ئىدى. ئۇلار ئالدىراش چىقىپ كەتتى.

※ ※

بۈگۈن غۇلجا شەھىرىدىكى مىللىي ئارمىيە باش دوختۇرخانىسىدا ئەتىكى خىزمەت ئۈچۈن ئالدىراش تەييارلىق كېتىۋاتاتتى.

— ئەتە يېگىدىن تەشكىل قىلىنغان "قىلىچ ئىسكادرون" جەڭچىلىرىنىڭ سالامەتلىكىنى تەكشۈرىمىز، — دېدى باش دوختۇر، — مەن يېڭى جەڭچى دېسەم، سىلەر ئۇلارنى ھازىرلا يېزىدىن كەلگەنلەرمىكىن دەپ ئويلاپ قالماڭلار. ئۇلار تۇرپان ئويمانلىقىدا گومىداڭ بىلەن قانلىق جەڭ قىلغان قەھرىمانلار. شۇڭا ئۇلارنىڭ ھەم سالامەتلىكىنى تەكشۈرىمىز ھەم ئۇلارنى قىزغىن كۈتۈۋالىمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن تەييارلىقنى پۈختا قىلايلى. ئەتە ئەتىگەندە دوختۇرخانىدىكى بارلىق خادىملار دوختۇرخانا ئالدىغا چىقىپ ئۇلارنى قارشى ئالىمىز.

شۇنىڭدىن كېيىن ھەممەيلەن ئۆز بۆلۈملىرىگە كىرىپ، تېگىشلىك

ئىشلارنى سەرەمجانلاشتۇرۇشقا باشلىدى. ئۇزاق ئۆتمەي سېستىرالار باشلىقى مۇنىرە شىپرىس قاينىتىۋاتقان ئاسىيەنىك قېشىغا كەلدى. ئۇ بولسا چوڭقۇر خىيال ئىلكىدە ئولتۇراتتى. كۆزىدىن چىققان ياش مەڭزىنى بويلاپ ئۇستىدىكى خالاتقا تېمىپ تۇراتتى. مۇنىرە ئاستا كېلىپ ئاسىيەنىك مۇرىسىگە قولىنى قويدى.

— يەنىلا شۇ كونا غەم-خىيالمۇ سىڭلىم؟ — دېدى مۇنىرە تولىمۇ كۆيۈنگەن هالدا، — بەلكى سۆيگىنىڭىز ئاشۇ جەڭچىلەر ئارىسىدا باردۇر.

— ئاغرىڭىزغا ياغ، — دېدى ئاسىيە كۆزىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ، —ئەگەردە ئۇنى شۇلار قاتارىدا كۆرەلىسەم ئۆلسەممۇ ئارمىنىم قالمايتتى.

— چوقۇم كۆرىسىز، هەرگىز باشقىچە خىياللاردا بولماڭ، — دېدى مۇنىرە.

ئىككىنچى كۈنى دوختۇرخانىدىكى بارلىق خادىملار ئەتىگەن سائەت سەككىز بولۇش بىلەنلا دوختۇرخانا ئالدىغا چىقىپ سەپ تارتىپ تۇرۇشتى. بۇ نويابىر ئېيىنىڭ ئوتتۇرىلىرى بولۇپ، هاۋا ئوچۇق بولغاچقا غۇلجا شەهىرى ئانچە سوغۇق ئەمەس ئىدى. ئەتراپىمۇ خۇددى بايرام كۈنىدىكىدەك شادلىق تۇسىنى ئالغانىدى. چۈنكى بىر هەپتە بۇرۇنلا ئىلىدا ۋاقىتلىق هۆكۈمەت قۇرۇلغانلىقىنىڭ ئۇچ يىللىق خاتىرە كۈنى ئۆتكۈزۈلگەن بولۇپ، كىشىلەر بايراملىق كىيىملىرىنى تېخى تاشلاشمىغانىدى. دوختۇرخانا خىزمەتچىلىرى ئەمدىلا يىغىلىپ تۇرۇشقا يىراقتىنلا سەپ تارتىپ، يەرنى لەززىگە كەلتۈرۈپ گۈرسۈلدىتىپ دەسسەپ تۇرۇپان، پىچانىنىڭ "قىلىچ ئىسكادىرون" دەپ نام ئالغان جەڭچىلىرى پېتىپ كەلدى. بۇنى كۆرۈپ ئاسىيەنىڭ يۈزى قىزىرىپ، يۈرىكىنىڭ سوقۇشى تېزلىشىپ كەتتى. ئۇ ئۇڭ قولى بىلەن مەيدىسىنى بېسىۋالدى. بۇ جەڭچىلەرگە يېپىيېڭى هەربىي فورما ناهايىتى ياراشقانىدى.

جەڭچىلەر پىقىنلىشىپ كېلىش بىلەن بارلىق تەبىبىي خادىملار ئۇلارنى گۈلدۇراس ئالقىش سادالىرى بىلەن قارشى ئالدى. جەڭچىلەرمۇ قوللىرىنى شەپكىلىرىنىڭ ۋالىلداپ تۇرغان چەكلىكىگە قويۇپ هۆرمەت بىلدۇرۇپ جاۋاب

قايتۇردى. ئاسىيە چاۋاك چېلىۋېتىپ ئىككىنچى رەتتە كېلىۋاتقان ئوفتىسېر كىيىمىنى كىيىۋالغان باراتنى كۆرۈپ، قولىنى كۆتۈرگەن پېتى توختاپ قالدى ۋە ئارانلا "بارات!" دېيەلىدى، ئۇنىڭ كىيىكىگىكىدەك چىرايلىق خۇما كۆزلىرىدىن خۇشاللىق ياشلىرى تۆكۈلۈپ كەتتى. بارات ئۇچۇن بۇ كۆتۈلمىگەن ئىش بولدى. بارات ئۆز ئىسمىنى چاقىرغان قىزنىڭ ئاسىيە ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ھەيران بولغانلىقىدىن ئاغزىنى ئېچىپ، ئۆز جايىدا قاتقان قورۇقتەك تۇرۇپلا قالدى ۋە ئارانلا "ئاسىيە" دېيەلىدى. ئۇ ئەتراپتىكى ھەممىنى، ھەتتا ئەڭ قاتتىق ھەربىي ئىنتىزامنىمۇ ئۇنتۇغانىدى. كۆزلىرىدىن خۇشاللىق ياشلىرى تارىلاپ ئېقىپ چۈشتى. ئۇنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقان جەڭچىلەر ئۇنى ياندىن ئۆتۈپ كەتتى.

ئاسىيە بولسا ئەمدى ئۇيۇلۇپ تۇرۇشنىمۇ قايرىپ قويۇپ بارانقا ئۆزىنى ئاتتى. چۈنكى ئۇ مۇشۇنداق كۈننى نەچچە يىل زارىقىپ كۈتكەن ئەمەسمۇ؟! بارات ئۇنى ئارانلا تۇتۇۋالدى. ئاسىيەنىڭ خۇشاللىق كۆز ياشلىرىمۇ بارات بولسا ھە دەپ ئاسىيەنىڭ چاچلىرىنى سىيلايتتى ۋە پۇرايتتى. باراتمۇ بۇ كۈننى قانچىلىك زارىقىپ كۈتتى ھە؟!... باراتنىڭ كۆز ياشلىرىمۇ خۇددى يېپى ئۈزۈلگەن مارجاندەك ئاسىيەنىڭ چاچلىرىغا تېمىپ چۈشۈۋاتاتتى. بۇ ھالنى كۆرگەن باشقا سېستىرالارمۇ كۆزلىرىگە ياش ئالدى.

— بولدى يىغلىماڭ، — دېدى بارات ئاخىر ئۆزىنى مىڭ تەستە بېسىپ، ئاسىيەگە تەسەللى بېرىپ، — سىزگە دەيدىغان گەپلىرىم ناھايىتى كۆپ. ئەمدى خۇشال بولۇشىمىز كېرەك.

— مېنىڭ بۇ كۆز ياشلىرىم خۇشاللىق ياشلىرى. سىزنى تېپىۋالغىنىمغا خۇشال بولۇپ يىغلاۋاتىمەن، — دەپ ئاسىيە كۈلۈپ تۇرۇپ كۆز ياشلىرىنى يېڭىنىڭ ئۇچى بىلەن سۈرتتى.

— بۇ يەرگە كىم بىلەن كەلدىڭىز؟ — دەپ سوردى بارات ھەيران بولۇپ.

— كىم بىلەن بولاتتى؟ ئاكام ۋە مامۇتخان ئاكاملار بىلەن-دە.
— ئۇلار قەيەردە؟
— ئاكام بايانداي ھەربىي مەكتىپىدە، مامۇتخان ئاكام دېھقانچىلىق نازارىتىنىڭ تېخنىكا باشقارمىسىغا باشلىق، رەشىدەنىڭ تۇغۇت ۋاقتى يېقىنلىشىپ قالغاچقا دەم ئېلىۋاتىدۇ.
— نىيازخان ئاچام رەشىدەنىڭ كېلىشىگە رۇخسەت قىپتۇ-دە؟!...
— چوڭ ئاپام رۇخسەت قىلمىغان. لېكىن ئابلەت ئاكام رەشىدەنىڭ بالىسى يېڭى نۇرلۇق دۇنيادا كۆز ئاچسۇن دەپ يولغا سېلىپ قويدى. ئۆزى بولسا ئۆيىنى تاشلاپ كېلەلمىدى.
— بۇ چۈشىنىشلىك، — دېدى بارات.
— يولداش كاپىتان، — دەپ ۋارقىرىدى بىر دوختۇر شۇ چاغدا، — ئەمدى مېنىڭ قىزىمنى قويۇۋېتىڭ، ساقلاپ قالدۇق. كېيىن ئۇ قىزنى سىزگە پۈتۈنلەي بېرىۋېتىمەن.
— خوپ يولداش دوختۇر، — دېدى بارات ئۆزىگە كېلىپ خىجالەت بولغان ھالدا، — مېنى كەچۈرۈڭ، ساقلىتىپ قويۇپتىمەن.
بارات ئاسىيەگە بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ، يولداشلىرىنىڭ قېشىغا ماڭدى. ئاسىيە دوختۇرنىڭ كەينىدىن روھلۇق قەدەملەر بىلەن بۆلۈمگە كىرىپ كەتتى.

ئاخىرقى سۆز

شانلىق ۋەتەن قارا كۈنىڭ يەرگە پاتتى،
پاك بىرىگە سائادەتنىڭ نېگى ئاتتى.
— نەمشېھىت

1949-يىلى 12-ئاينىڭ 31-كۈنى.

ھاۋا تۇتۇق. يەر يۈزىنى تۇمان قاپلاپ كەتكەنىدى. توختماي ئۇدا يېغىۋاتقان قار بۇ كۈنلەردە پەسىيىدىغاندەك ئەمەس. قارنىڭ قېلىنلىقى تۆز يەرلەردە تىزغا چىقسا، ئويمان جايلاردا بەلگە چىقاتتى. بۈندىن قېلىن قار بۇ تەرەپلەردە بىرقانچە يىلدا ئاران بىر قېتىم ياغاتتى. قۇشقاچ، پاختەك، قارغا-قۇزغۇن قاتارلىق جانۋارلار دان تېپىپ يېيەلمەي ئۆ يەر-بۇ يەردە توڭلاپ قالغانىدى. ئېرىق-ئۆستەڭلەردە سۇ پۈتۈنلەي توختاپ كەتكەنىدى. كىشلەر قار-مۇزلارنى ئېرىتىپ ئىچەتتى. شەرقتىن ئۇرۇپ تۇرغان ئىزغىرىن شامال يۈزلەرنى ئېچىشتۇرۇپ، ئىسقىرىتىپ ئۆتەتتى. سوغۇق كىشلەرگە ھەقىقەتەن ئۆزىنىڭ دەھشىتىنى كۆرسىتۋاتاتتى.

ئازادلىق ئارمىيىنى كۈتۈۋېلىش ئۇچۇن تەشكىللەنگەن خەلق سەھەر تۇرۇپ، شەرقە ماڭىدىغان تاشيول بويلاپ ئاقماقتا ئىدى. ئۇلار شەھەرنىڭ شەرقىدىكى ساي بويىغا يىغىلىشتى. بۇ يەردە كىشلەرگە شامال-سوغۇقتىن

دالدا بولغۇدەك ھېچنەرسە بولمىغاچقا سوغۇق تېخىمۇ دەھشەتلىك بىلىنەتتى. كىشىلەرنىڭ ئىسسىنىشى ئۈچۈن بىرقانچە جايغا گۈلخان يېقىلغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ گۈلخان ئوتلىرى كىشىلەرگە ئانچە ئىسسىقلىق بېرەلمەيتتى. بۇ يەرگە كەلگەن كىشىلەرنىڭ كۆپىنچىسى دېھقانلار ۋە شەھەر ئاھالىسى ئىدى. ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرى كۆرۈنمەيتتى.

سائەت ئون ئەتراپىدا شەھەر تەرەپتىن ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە قىلىپ "خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنى قارشى ئالىمىز!" دېگەن خەت يېزىلغان لوزۇنكىنى سەپنىڭ ئالدىدا نۇر بىلەن قۇتلۇق كۆتۈرۈپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇلار قۇلاقچىلىرىنىڭ بۇغقۇچىنى ئېگىكىدىن چىگىۋالغان بولۇپ، قۇلاقچىسىنىڭ ئالدىنى ئاپئاق قىرو باغلاپ كەتكەنىدى. كىشىلەر كۆتۈرەڭگۈ روھ بىلەن شوئار توۋلاپ كەلمەكتە ئىدى.

بۇگۈنكى بۇ قارشى ئېلىشقا ساقى، خالىق قانارلىقلارمۇ كەلگەنىدى. ئۇلار تىزىلىپ كېلىۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ يېنىدا كېلىۋېتىپ شوئار توۋلايتتى ۋە ئوقۇغۇچىلارنىمۇ ئۈزۈلدۈرمەي شوئار توۋلاپ نۇرۇشقا بۇيرۇيتتى. ئالدىدا كەلگەن بىرىنچى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى ئوقۇتقۇچىلار گۈلخان قېشىغا بېرىپ ئىسسىنىۋېلىشقا قويۇۋەتكەن بولغاچقا، ئوقۇغۇچىلار گۈلخان ئەتراپىغا يىغىلغانىدى. ساقى بولسا ئۆزى تىزىپ كەلگەن ئوقۇغۇچىلارنى چىك تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ ئىسسىنىۋېلىشىغا ئازراقمۇ ئىمكانىيەت بەرمەي، ھە دەپ شوئار توۋلاشقا قىستايتتى.

— كۆردىڭىزمۇ ساقىنى؟ — دېدى قۇتلۇق نۇرغا، — قالتىس ئاكتىپقۇ...

— ئۆزىنگە گىرىم قىلىۋاتسا كېرەك، — دېدى نۇر جاۋاب بېرىپ.

— باللارنى قويۇۋەتسە، ئىسسىنىۋالسا بولمامدۇ؟ — دېدى قۇتلۇق، — بىرىنچى مەكتەپ قويۇۋېتىپتىغۇ؟!...

— شۇنى دېمەمسىز، ئۇ كونا كەسپىنى يەنە "داۋاملاشتۇراي" دەۋاتقان ئوخشايدۇ، — دېدى نۇر.

— ئەمدى خام خىيال قىلمىسۇن، — دېدى قۇتلۇق ئۇنلۇك ئاۋازدا. ئۇلارنىڭ گەپ-سۆزلىرىنى تىڭشاپ تۇرغان ساقى كېرىموۋ ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە ناماكا تۇتتى.

— ئالدىراپ خوش بولۇشۇپ كەتمەڭلار ئاغىنىلەر! — دېدى ئۇ مەسخىرە تەلەپپۇزدا، — ئۆتكەن ئىش ئۆتتى، قالغىنىنى كېيىن كۆرەرمىز. مەن سىلەردىن بىر-ئىككى ئىشتىنىنى كۆپرەك بېرتقان.

— نېمە دەۋاتسەنوي؟ — دېدى غەزەپلەنگەن قۇتلۇق، — ئەمدى نېمىنى كۆرمەكچى ئىدىڭ؟ ئەمدى قىلغان-ئەتكىنىڭ ئۈچۈن بولغۇسى كارامەتنى سەن كۆرىسەن.

— ھېھ... — دەپ دىمىغىنى قاقتى ساقى، — تېخى كۆرىمىز. بۇ ئالەم ئۇزۇن ئالەم، كىم-كىمگە كۆرسىتەركىن...

ئۇلار راسا گەپ تالىشىۋاتقان بىر چاغدا "ماشىنا كۆرۈندى" دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى، كىشىلەر جاي-جايلىرىغا يۈگۈردى. ھەممە ئادەم يولنىڭ چېتىدە تۇرۇپ كېلىۋاتقان ماشىنا ئەترىتىنى كۈتىۋالدى. ئادەملەر ئۇزۇلدۇرمەي شوئار توۋلاپ تۇراتتى. ماشىنىلار ئاستا مېڭىپ، ئادەملەرنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈشكە باشلىدى. ماشىنا ئۈستىدە بوينىغا ئاپتومات ئاسقان، چىرايلىرى قارىداپ كەتكەن، ئېگىكىدىن چېگىۋالغان پاختىلىق شەپكىسىنىڭ ئالدى تەرىپىنى قىرو باغلاپ كەتكەن ئەسكەرلەر تۇرۇشاتتى. ھاۋانىڭ شۇنچە سوغۇق بولۇشىغا قارىماي، ئۇلار ناخشا ئېيتماقتا ئىدى.

خەلق ئۆزلىرىنىڭ پەرزەنت قوشۇنىنى گۈلدۇراس ئالقىش سادالىرى ئىچىدە كۈتىۋالدى.

* *

ئۆتمۈشتىكى زەنجىر كىشەنگە تولغان قان-يېرىڭلىق كونا دۇنيا ۋەيران بولدى. شەرقتىن چىققان قۇياش ھەممىگە ئۆزىنىڭ ئالتۇن نۇرىنى سەپتى. پېشانىلىرىگە ھۆكۈمرانلارنىڭ "قورغىلاڭچى" دېگەن تامغىسى بېسىلغان، ھايۋاندىن بەتەر كۈنلەرنى كۆرگەن ئېزىلگۈچى خەلق زۇلمەت كىشەنىنى

پـاچاقلاپ تاشلىدى. لېكىن خەلقنىڭ ئالدىدا ئەزگۈچى ھۆكۈمرانلار پەيدا قىلغان ماددىي ۋە مەنىۋى نامراتلىق تۇراتتى. ئۇنى يوقىتىش ئۈلارغا ئاسانغا چۈشمەيتتى. ئوتتۇرا ئەسىر قالاقلىقى، يوقسۇزچىلىق، نادانلىق، خۇراپاتلىق، قاششاقلىق قاپلاپ كەتكەن كونا دۇنيانى ئۆزگەرتىش ئاسانغا چۈشمەيتتى. يوللار ئەگرى-توقاي، داۋانلار تېيىلغاق بولغاچقا، يەنە خېلى كۆپ قۇربانلارنى بېرىشكە توغرا كېلەتتى. شۇنداق بولسىمۇ خەلقنىڭ ئاخىر بېيجىڭ چىقىشى مۇقەررەر ئىدى. ئەمگەكچان، جاپاكەش خەلق ئازادلىققا ئېرىشىپ، ئۆزلىرى ئارزۇ قىلغان غايىۋى جەمئىيەتنى قۇرۇپ چىقتى. مانا مۇشۇ جەمئىيەت ئۈچۈن كۈرەش قىلغانلارنىڭ، سېگىسم ئېغىزىدا، ئۈچىنجىلاقتا جەڭ قىلغان قەھرىمان قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىر قىسمى بۇ دۇنيا بىلەن خوشلىشىپ كېتىپ قالدى. لېكىن ئۈلارنىڭ نامى مەڭگۈ ئۆلمەيدۇ. مەنمۇ ئۈلارغا بايرونىنىڭ مۇنۇ بىر كۈپلېت شېئىرىنى تەقدىم قىلاي، ئۈلار مەڭگۈ خاتىرجەم ياتسۇن.

ھايانىڭ تۇڭىدى، تارالدى نامىڭ،
ۋەتىنىڭ كۈيىگە پۈتۈلدى شانىڭ.
چىقماس ئەل ئېسىدىن مۇنەۋۋەر ئوغلان،
زۇلپىقار ئوينىتىپ ياۋنى قىرغانىڭ.
ئۇنتۇلماس ئىش ئىزىڭ، جەڭدىكى غەلبەڭ،
ھۆرلۈكنى قانداقچە بەرپا قىلغانىڭ!

ئەمدى قەلىمىمنى توختتاي. بۇ قەھرىمانلار توغرىسىدا تارىخ شاھىدلىرىنىڭ، ئىزدەنگۈچىلەرنىڭ ۋە ئاتاقلىق قەلەم ئىگىلىرىنىڭ تېخىمۇ مۇكەممەل، تېخىمۇ چوڭقۇر، تېخىمۇ رېئال قىممەتكە ئىگە نادىر ئەسەرلەرنى يارىتىدىغانلىقىغا ئىشەنچىم كامىل.

1981-، 1992-يىل، چاقىلىق.